

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2022

№ 3 (118)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 1 від 29 вересня 2022 р.)*

Дніпро
2022

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2022. № 3 (118). 448 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідectvo про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua • DOI: 10.31733/2078-3566

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТД); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Scientific Journal Impact Factor (SJIF); Dimensions.

Журнал містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Ун-т інтел. власн. та права НУ «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС** (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедимінас БУЧІОНАС** (Gediminas BUCIUNAS) (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківський пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ТА ПРАВО В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ

Іван Богатирьов

Вплив війни в Україні на трансформаційні процеси переходу
кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему 8

Дмитро Каменський, Андрій Вознюк

Відповідальність за ухилення від накладених санкційних обмежень
в європейському та американському кримінальному праві: сучасний аспект 14

Сергій Спільник

Особливості кримінальної відповідальності за незаконне
використання гуманітарної допомоги 22

Ірина Шопіна

Ефективність публічного адміністрування
у секторі безпеки і оборони: правовий погляд 29

Сергій Бабанін

Кримінальне законодавство України як засіб
протистояння збройній агресії російської федерації 33

Дмитро Санакоєв, Олексій Скрябін

Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану 39

Сергій Басалик, Максим Гнетєв

Суспільно-правове обґрунтування обмеження прав громадян
в оперативно-розшуковій діяльності в умовах воєнного стану 45

Вячеслав Коваленко

Організаційно-правові засади забезпечення реалізації права
на судовий захист в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні 51

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Богдан Калиновський, Тетяна Кулик

Законодавчі новели щодо умов прийняття до громадянства України 56

Дмитро Селіхов

Організаційно-правові засади функціонування ошадно-позичкових
товариств на українських землях російської імперії (1869-1917 рр.) 63

Тетяна Сироїд

Смертна кара: міжнародно-правові стандарти застосування і права людини 70

Ірина Верба

Доступ до правосуддя: підходи до тлумачення 79

Катерина Долгорученко

«Правові реалії» під нацистською окупацією
територій України (історико-правовий аспект дослідження) 84

Ольга Кулініч

Конституційно-правове регулювання процесів децентралізації
та розвитку місцевого самоврядування в країнах ЄС: досвід для України 88

Дарія Лазарева

Право на свободу та особисту недоторканність в законодавстві
України та Італії: порівняльно-правовий аспект 94

Світлана Ніколайчук

Співвідношення понять нормативно-правовий акт
та індивідуальний акт: теорія та судова практика 100

Вікторія Райлянова, Ольга Олійник

Передача назв національних та міжнародних організацій,
державних компаній, корпорацій та приватних підприємств під час перекладу 106

Марина Сасенко, Ангеліна Цой

Україна – держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу:
гарантії безпеки, політичної та економічної відбудови країни 112

Олександр Талдикін

Клієнтські форми державності: держава-сателіт 117

Ольга Чепік-Трегубенко

Принцип верховенства права: доктрина та судова практика 121

Дарина Купач

Аналіз судової практики ЄСПЛ міждержавних скарг
щодо порушення прав людини під час військового вторгнення 128

Валентина Петрушевська

Гене́за становлення та розвитку інституту старости в Україні 133

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ліляна Крянге

Гендерне різноманіття в поліції – важливий показник
захисту цивільного населення 138

Єрнар Бегалієв, Катерина Глуховея

Правові акти управління у публічній сфері 142

Юрій Козар

Державно-приватне партнерство у реалізації економічного
та соціально-культурного розвитку територіальних громад 148

Роман Опацький

Методи діяльності публічної адміністрації
у сфері реалізації ювенальної політики 154

Кристина Резворович

Сучасний стан функціонування ринку землі
сільськогосподарського призначення в Україні 159

Владислав Теремецький

Гендер як політико-правовий орієнтир у сфері праці 166

Галина Ус Реалізація правових засад захисту прав інтелектуальної власності в Україні	172
Євгенія Жукова Особливості структури публічного адміністрування	180
Андрій Коренев Міжнародний досвід запровадження і використання альтернативних способів вирішення адміністративно-правових спорів в Україні	185
Віктор Маковій Судова експертиза у площині реалізації права на справедливий суд	192

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Микола Єфімов Наукові диспути щодо дефініції та ознак кримінального правопорушення проти моральності	201
Юрій Паршин, Віта Мороз, Максим Богуславський Правопорушення у сфері проведення операцій з об'єктами нерухомого майна: особливості характеристики правопорушень	207
Ігор Пастух Межі адміністративної та кримінальної відповідальності за використання державного чи комунального майна в приватних інтересах	213
Віктор Плетенець Проблема співвідношення слідчих ситуацій та ситуацій протидії досудовому розслідуванню	219
Вячеслав Білецький Перспективи інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності в Україні	224
Лілія Бобрішова Окремі питання об'єкта складу кримінального проступку у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу	231
Максим Гнєтєв, Олександр Махлай Роздуми про перспективи розвитку оперативно-розшукового законодавства	237
Валентин Людік Мораль (моральність) як об'єкт кримінально-правової охорони	243
Юлія Степанова Види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється Державною прикордонною службою України	249
Андрій Крушеницький Витребування речей і документів стороною обвинувачення: процесуальне оформлення	256
Олександр Захарченко Запобігання деліктам, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, як прерогатива охорони прав людини	265

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Лариса Марценюк

Формування потенційних можливостей Укрзалізниці
в межах дотримання економічної безпеки підприємства 271

Юрій Паршин, Владислав Тишков, Юлія Лініченко

Легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом, та її основні стадії 278

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ
ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Костянтин Бугайчук

Удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності
закладів вищої освіти МВС України, які готують поліцейських 283

Сергій Комісаров, Олексій Мамчій

Рекрутинг як сучасна система добору кадрів для Національної поліції 292

Євген Курінний

Особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні 297

Вікторія Савіщенко

Концепція реалізації студентоцентрованого підходу
організації освітнього процесу в умовах воєнного стану 303

Дмитро Казначєв, Юрій Волков

Основні проблеми засвоєння теоретичних знань та оволодіння
практичними навичками зі стрільби здобувачами вищої освіти
під час занять з вогневої підготовки: педагогічний погляд 313

Людмила Рибальченко, Олександр Косиченко, Ілля Кліницький

Особливості використання візуальних засобів
інформаційно-аналітичної діяльності в юридичній та правоохоронній сферах 319

Інна Шинкаренко

Психологічні наслідки впливу на особистість
правоохоронця надзвичайних обставин 326

Валерій Біліченко

Тактика поведінки працівників Національної поліції
з метою уникнення небезпечних ситуацій 336

Володимир Волошин

Шляхи подолання конфліктних ситуацій в оперативному спілкуванні 340

Дмитро Тінін, Євгеній Калашнік

Становлення геніїв серед представників обдарованої молоді:
окремі аспекти виявлення, формування та якісної підготовки
творчих особистостей в ході навчального процесу 346

Олександр Неклеса, Денис Юр'єв

Автоматизація правоохоронної діяльності та її вплив
на якість надання поліцейських послуг 352

Трибуна аспіранта

Лариса Барбарош Детермінанти домашньої злочинності	357
Ілля Коваленко Сутність та система криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів	363
Олександр Кривошук Способи вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	369
Андрій Литвяк Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів	377
Юрій Ломага Історичний аспект розвитку нормативно-правової регламентації кримінальної відповідальності за умисні вбивства у контексті їх потенційної множинності	385
Віта Первій Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби збирання доказів при розслідуванні злочинів, пов'язаних із зловживанням владою або службовим становищем	393
Андрій Чаус Проблематика адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин	399
В'ячеслав Черниш Кримінологічна характеристика загальносоціальних заходів запобігання зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги	404
Гела Чхеїдзе Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців	413

Наукове життя

Рецензії	421
Наукові заходи	424
Персоналії	431
Нові видання	432
Памяті вчених	435
Довідка про авторів	437

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА ТА ПРАВО В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-8-14

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПЕРЕХОДУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ

Розкрито вплив війни в Україні на трансформаційні процеси переходу кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну. Виокремлено три стадії трансформаційного процесу: підготовка, а саме на цій стадії досягається згода громадянського суспільства стосовно базових цінностей щодо трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну; ухвалення рішень щодо проведення трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну на законодавчому рівні; звикання (закріплення), тобто утвердження нових форм і методів функціонування пенітенціарної системи.

Ключові слова: процес, стадія, трансформація, система, реформування, кримінально-виконавча, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Варто наголосити, що чинна кримінально-виконавча система України сьогодні стикається із складними викликами у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти нашої держави. Особливо складними питаннями є функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів на окупованих ворогом територіях, що не дозволяє персоналу органів і установ виконання покарань бути соціально захищеним за українським законодавством на період тимчасової окупації.

Серед пріоритетних завдань Міністерства юстиції України стало питання безпеки в'язнів та персоналу. Більше того, коли держава-окупант стала вживати агресивні дії щодо перебирання влади в установах виконання покарань ДКВС України, з цього часу виникла реальна загроза життю і здоров'ю не тільки засудженим, а і персоналу місць несвободи.

Водночас фактичне захоплення органів і установ виконання покарань супроводжується залякуванням персоналу, насиллям та заохочуванням до колабораційної діяльності, передбаченої статтею 111-1 Кримінального кодексу України. На жаль, уроки 2014 року не навчили Міністерство юстиції України діяти в умовах війни. Особливо це стосується питань евакуації засуджених і персоналу в більш безпечні місця.

Цьому є і певні пояснення, оскільки досвід функціонування кримінально-виконавчої системи України за всі роки незалежності постійно перебував у стані реформування та модернізації. Кожен новий керівник відомства розпочинав свою роботу з підготовки нової концепції, яка, на жаль, так і не була доведена до кінця.

Більше того, як свідчить історико-правова наука, кримінально-виконавча система України пройшла і продовжує проходити шлях свого осучаснення в багатьох напрямках у різні історичні періоди, а тому не унеможливилося змоги руху вперед. Важливо, щоб трансформаційні процеси переходу кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну відбувались на правовій основі.

© І. Богатирьов, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання вирішення основних проблем трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему було започатковано у публікаціях вітчизняних науковці пенітенціарного спрямування, зокрема: А. Богатирьова, О. Богатирьової, Є. Бодюла, О. Джузі, А. Кирилюка В. Коваленка, О. Колба, Ю. Новосада, І. Іванькова, М. Пузирьова, Г. Радова, А. Степанюка, О. Шкути, С. Царюка, І. Яковець та ін. Проте системного підходу щодо цієї проблеми поки що названими вченими не вироблено, що і стало слугувати підготовкою статті.

Метою статті є виокремлення стадій трансформаційного процесу кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну в умовах військової агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на багатоаспектність трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну, остання на нашу думку, утворює своєрідну аналітичну «матрицю» сучасних цивілізаційних перетворень та має своє смислове навантаження. На жаль, на процес проведення в Україні демократичних перетворень щодо трансформації кримінально-виконавчої систему України в пенітенціарну вплинула війна, яка не могла обійти і таку консервативну сферу, якою є кримінально-виконавча система.

Тому по суті процесом руху її перетворення можуть слугувати три стадії трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну. Розглядаючи стадії трансформаційного процесу кримінально-виконавчої системи, варто засвідчити, що її сучасне реформування через певну систему державних модернізаційних процесів все-таки рухається вбік її трансформації у пенітенціарну систему. Під трансформацією ми розуміємо істотну переробку кримінально-виконавчої системи шляхом поєднання старих і нових форм її функціонування.

Водночас більшість вітчизняних вчених правників в Україні з оптимізмом дивляться на трансформацію кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну. З одного боку, на їх думку, Україна поки що не виробила специфічної наукової парадигми, яка б дозволила створити хоча б відкриту (не завершену) теорію такої трансформації.

З іншого боку, те що пропонують вчені пенітенціаристи побудувати в Україні пенітенціарну систему нового типу обмежується ними загальновідомими істинами, а тому, це ймовірніше гіпотеза про трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну, ніж сам процес трансформації.

Не поділяючи наукові позиції однієї та іншої сторони вітчизняних вчених, наукова школа «Інтелект» професора І. Богатирьова протягом останніх п'яти років пропонує реальні шляхи трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну. Зокрема, це науково теоретичне її обґрунтування; розробка сучасної нормативно-правової бази; експериментальне забезпечення функціонування кримінально-виконавчої системи тощо.

Більше того, застосування трансформації не розглядається нами як єдиний інструмент реалізації цієї наукової гіпотези, тому що ми розуміємо: це може суттєво знизити наукову точність. Тому цей методологічно важливий момент завжди враховувався нами під час аналізу специфіки соціальних змін, які відбувалися і відбуваються в кримінально-виконавчій системі України.

На жаль, Міністерство юстиції України, як правонаступник Державної пенітенціарної служби, за шість років не запропонувало суспільству нову вітчизняну модель пенітенціарної системи, а навпаки створило передумови нестабільності роботи органів і установ виконання покарань; не надало стратегічного бачення осучаснення нормативно-правової бази функціонування кримінально-виконавчої системи України; запропоновані зміни не проходять наукової експертизи і громадських слухань. А ще більше ці проблеми проявили себе під час окупації ворогом органів і установ виконання покарань.

Важко прогнозувати, як буде діяти Міністерство юстиції України після нашої перемоги над ворогом, але питання щодо створення нової, заснованої на державному, муніципальному і приватному інтересі: державні, муніципальні і приватні в'язниці, мабуть, будуть відкладені, пояснюючи це тим, що не часі.

Хоча завдання нових в'язниць і полягає саме забезпечити реалізацію трансформаційних процесів, спрямованих на поліпшення умов відбування покарань та тримання під вартою засуджених та осіб, узятих під варту, створення умов їх каяття та

повернення в суспільство законослухняними громадянами.

Варто зазначити, що основна ідея трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну полягає в тому, що всі процеси, які задіяні для такої трансформації повинні відбуватися одночасно, мати системний характер, у зв'язку з тим, що зміна в сегменті однієї ланки модернізації кримінально-виконавчої системи викликає системно орієнтовані зміни в інших сегментах її трансформації в пенітенціарну. Отож для того щоб провести сучасну трансформацію кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну, Міністерству юстиції України важливо пройти такі стадії трансформаційного процесу.

Перша стадія – це підготовчий процес, саме в ньому досягається згода громадянського суспільства стосовно базових цінностей щодо трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну.

Друга стадія – це ухвалення рішень щодо проведення трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну на законодавчому рівні.

Третя стадія – звикання (закріплення) – утвердження нових форм і методів функціонування пенітенціарної системи, тобто не руйнування кримінально-виконавчої системи, а зміна старих стереотипів мислення на нові.

Водночас важливо наголосити, що вищевказані стадії не завжди спрацьовують, а тому втрачається сама сутність процесу трансформації. На нашу думку, саме проведення потужних економічних і політичних реформ дозволить державі не тільки синхронізувати проведення інших, а й створити передумови реформування кримінально-виконавчої системи та її трансформації в пенітенціарну.

До речі, застосування такого алгоритму засвідчує, що наша країна перебуває на другій стадії щодо вирішення питання трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну. Щодо тривалості проходження трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну, ми можемо з оптимізмом говорити про такі п'ять років.

Все залежить від змін, які мають відбуватися в усіх сферах суспільного життя країни після нашої перемоги над ворогом. Більше того, вони мають бути послідовними, взаємоузгодженими та спрямованими не тільки на інституційні перетворення, а й на бажанні громадянського суспільства на таке новоутворення. Тому міф про можливість реалізації реформ кримінально-виконавчої системи протягом кількох років, який домінував у керівництва Міністерства юстиції України, є оптимістичним, принаймні наші прогнози показують велику часову тривалість докорінних змін з боку Міністерства юстиції України.

Цьому передусім може слугувати проект закону України про пенітенціарну систему (реєстр. № 7337). Зокрема, в законопроекті пропонується створити на базі системи органів та установ виконання покарань «пенітенціарну систему України». Для цього пропонується побудувати структуру пенітенціарної системи, змінити управління сукупністю її підрозділів, впровадити нові підходи до заохочення її персоналу, змінити управління підприємствами установ виконання покарань, а також забезпечити реалізацію заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань та тримання під вартою засуджених та осіб, узятих під варту.

На жаль, у проєкті не відображена нова система засобів виправлення і ресоціалізації засуджених на основі каяття, а це дуже важливо, тому що всі ми реально усвідомлюємо, що кримінально-виконавча система поки що не стала інститутом повернення після відбування особою покарання законослухняним громадянином країни.

Серед найбільш ґрунтовних спроб розробити теорію трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну можна вважати сучасну модель, розроблену в 2014 році вченими наукової школи «Інтелект», в якій, зокрема, було враховано не тільки розробки вітчизняного вченого Г. О. Радова, а й дослідження інших вітчизняних вчених. Серед сучасних наукових праць варто виділити роботи:

– О. Шкути «Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель», надруковану 2017 р., в якій автором здійснено поглиблений аналіз формування та реалізації державної політики у сфері виконання та відбування покарань в концептуальних положеннях пенітенціарної системи України, розроблено її галузеві та міжгалузеві засади, запропоновано концепцію розвитку пенітенціарної системи України на майбутнє[1, с. 9–10];

– М. Пузирьова «Порівняльний аналіз виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах» 2018 р., де автор здійснив

грунтовний аналіз виконання цього покарання у державах романо-германської (Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Швейцарії), англо-американської (Англії та Уельсі, Сполучених Штатах Америки, Канади), скандинавської (Норвегії, Швеції, Фінляндії) правових сімей та Україні, запропонував позитивний досвід роботи із засудженими і ув'язненими вищевказаних країн, використати в кримінально-виконавчій системі України [2, с. 104–349];

– Ю. Новосада «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності», надруковану 2019 р., в якій автор встановив, що від ефективності проведення прокурорських перевірок в органах і установах виконання покарань значною мірою залежить ефективність кримінально-виконавчої діяльності в Україні, а також стан захищеності прав людини і громадянина, загальних інтересів суспільства та держави. Водночас виявлено низку проблем, детермінованих не належною координаційною діяльністю прокуратури у сфері виконання покарань та прогалинами організаційно-правового характеру. Наголошено про роль прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, оскільки саме прокурор є гарантією забезпечення прав і свобод засуджених [3, с. 6–7];

– А. Богатирьова «Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України». Монографічне дослідження було надруковано автором у 2019 р., в якому вперше було обґрунтовано та запропоновано науковій спільноті авторське визначення місця несвободи та розкрито їх вплив на злочинність серед засуджених. У цій праці автор довів, що сучасне реформування кримінально-виконавчої системи супроводжується сукупністю проблем, серед яких: різке коливання парадигми державної політики у сфері виконання і відбування кримінальних покарань; гуманізація кримінального процесу в органах і установах виконання покарань; високий криміногенний рівень злочинності серед засуджених; особливості застосування до засуджених заходів стягнення тощо [4, с. 7];

– «Пенітенціарна парадигма виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні» надрукована авторським колективом в умовах війни в Україні в 2022 році. У цій праці вітчизняні вчені за результатами дослідження історії держави і права, кримінально-виконавчого права здійснили комплексний та системний підхід щодо проблемних питань пенітенціарної парадигми виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні.

Завдяки зусиллям вітчизняних вчених у цій роботі був використаний не тільки власний досвід науковців щодо соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції осіб, які відбувають покарання в місцях несвободи, а й закордонний, оскільки завдяки йому Міністерство юстиції України може успішно трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему [5, с. 5].

Отож сама ідея трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну, на думку вітчизняної дослідниці О. Богатирьової, зумовлена декількома причинами:

– по-перше, це нагальна потреба підвищити ефективність діяльності органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, яка на фоні сучасного реформування перебуває в кризовому стані;

– по-друге, вчинення засудженими в місцях несвободи Міністерства юстиції України нового злочину показує дуже загрозливий рівень і динаміку злочинності, а також неспроможність адміністрації та персоналу місць несвободи їх запобігання та протидії;

– по-третє, відкладання ухвалення Закону України «Про пенітенціарну систему України» не дозволяє, зокрема, втілення певних ідей трансформації в пенітенціарну, таких як відновлення та розвиток соціально-корисних зв'язків і відносин засуджених, звільнених з місць несвободи тощо [6, с. 28–29].

У контексті підготовки цієї статті варто звернути увагу на позицію вітчизняних вчених М. Пузирьова і С. Царюка, які у статті «Сучасна модель трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України» зазначають про необхідність наукового аналізу такої трансформації, передусім із доктринальних позицій та пенітенціарних засад правової природи й сутності профільного кодифікованого акту – Кримінально-виконавчого кодексу України, що вирізняється якісною своєрідністю, порівняно з попереднім виправно-трудовим законодавством [7, с. 81–82].

Також слушною, на думку дослідників, видається позиція професора І. Богатирьова, що Національна програма трансформації кримінально-виконавчої

системи в пенітенціарну систему України передбачає ухвалення, серед інших нормативно-правових актів, також і Пенітенціарного кодексу України.

Ще одне важливе положення, на яке варто звернути увагу Міністерству юстиції України у процесі трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України, – це уявлення про напрям і незворотність системних змін в процесі реформування або модернізації органів і установ виконання покарань.

Якщо до 2016 р. у керівництва Державної пенітенціарної служби України панувало уявлення про створення у найближчому майбутньому зрозумілої моделі пенітенціарної системи із несуттєвими національними особливостями, то в останні роки утверджується інша думка про реставрацію кримінально-виконавчої системи України без повернення на попередні позиції, на зміну реалій, куди завгодно: уперед, назад, убік, по колу.

Висновки. Отже, для того щоб системні зміни набули цілеспрямованості і успішності, вони не тільки повинні бути послідовними – для них необхідно створити певні передумови. Серед таких передумов важливими є відповідний рівень і фахова підготовка керівництва Міністерства юстиції України, бажання реалізувати наукові ідеї вітчизняних вчених-пенітенціаріїв у питаннях трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему.

Хоча варто зазначити, що складність трансформаційних процесів переходу кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України полягає в необхідності врахування старих і напрацювання нових її моделей, насамперед удосконалення та осучаснення нормативно-правової бази, реорганізація форм діяльності органів та установ виконання покарань, підготовка та перепідготовка нової генерації персоналу місць несвободи, впровадження наукових ідей у практику функціонування кримінально-виконавчої системи тощо.

Сьогодні також актуальним залишається узагальнення досвіду функціонування пенітенціарних систем закордонних із врахуванням трансформаційних процесів переходу в Україні від теорії кримінально-виконавчої системи до теорії пенітенціарної системи. При цьому необхідно взяти до уваги найкращі моделі такої трансформації з урахуванням глобалізаційних процесів, якими охоплена і наша країна.

Найбільш необхідним і гострим вважається у трансформаційних процесах переходу кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України – це отримання реальної науково обгрунтованої інформації про дійсний стан пенітенціарної системи і осіб, які були засуджені і відбули покарання за роки незалежності.

З цим пов'язано визначення дійсної результативності роботи Міністерства юстиції України щодо функціонування органів і установ виконання кримінальних покарань, їх відповідності доктринальним положенням Конституції України в частині визнання людини найвищою соціальною цінністю – недоторканності й безпеки людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, невідчуженості й непорушності її прав і свобод.

Мабуть, сьогодні ніхто не буде заперечувати, що Україна – лідер серед країн за зверненнями до Європейського суду з прав людини, який звертає увагу на порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, йдеться про неналежне проведення розслідування скарг, неналежні умови тримання під вартою, поміщення особи до металевої клітки під час судового засідання тощо.

Вирішенню цієї проблеми може сприяти проведення Міністерством юстиції аудиту всіх установ виконання кримінальних покарань з метою визначення їх потреби і спроможності забезпечити утримання ув'язнених і засуджених відповідно до міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими і засудженими.

Зрештою в цій статті викладені погляди автора на стадії трансформаційних процесів переходу кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України. Оскільки більшість пропозицій щодо реформування кримінально-виконавчої системи України залишаються на папері, слава Богу, що про них говорять на конференціях, круглих столах, симпозіумах, тому висловлюємо побажання Міністерству юстиції України не ігнорувати доробками вітчизняних вчених, особливо в цей складний для України час.

Список використаних джерел

1. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монограф. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 366 с.
2. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах : монограф. Київ : ВД «Дакор», 2018. 518 с.

3. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монограф. Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 462 с.
4. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монограф. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
5. Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Шевченко А. С. Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні : монограф / за заг. ред д-ра юрид. наук проф. І. Г. Богатирьова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 288 с.
6. Богатирьова О. І. Ідея трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну в наукових працях професора І. Г. Богатирьова. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25 трав. 2020 р.) / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2020. 220 с.
7. Пузырьов М. С., Царюк С. В. Сучасна модель трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України. *Щорічні читання школи «Інтелект»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25 трав. 2020 р.) / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2020. 220 с.

Надійшла до редакції 24.06.2022

References

1. Shkuta, O. O. (2017) Penitentsiarna systema Ukrainy: teoretyko-prykladna model [Penitentiary system of Ukraine: theoretical and applied model] : monohraf. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 366 p. [in Ukr.].
2. Puzyrov, M. S. (2018) Porivnialnyi analiz vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnii strok u zarubiznykh krainakh [Comparative analysis of execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in foreign countries] : monohraf. Kyiv : VD «Dakor», 518 p. [in Ukr.].
3. Novosad, Yu. O. (2019) Prokuratura Ukrainy yak uchashnyk kryminalno-vykonavchoi diialnosti [The Prosecutor's Office of Ukraine as a participant in criminal enforcement activities] : monohraf. Luts'k : PrAT «Volynska oblasna drukarnia», 462 p. [in Ukr.].
4. Bohatyrov, A. I. (2019) Antykryminohennyi vplyv na zlochynnist u mistsiakh nesvobody Ukrainy [Anti-criminogenic influence on crime in places of detention in Ukraine] : monohraf. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 432 p. [in Ukr.].
5. Bohatyrov, I. H., Borovyk, A. V., Shevchenko, A. Ye. (2022) Penitentsiarna paradyhma vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnii strok v Ukraini [Penitentiary paradigm of execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period in Ukraine] : monohraf. / za zah. red d-ra yuryd. nauk. prof. I. H. Bohatyrova. Odessa : Vyd. dim «Helvetyka», 288 p. [in Ukr.].
6. Bohatyrova O. I. (2020) Ideya transformatsii kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy v penitentsiarnu v naukovykh pratsiakh profesora I. H. Bohatyrova. Shchorichni chytannia naukovoї shkoly «Intelekt» [The idea of transformation of the criminal-executive system of Ukraine into a penitentiary system in the scientific works of Professor I. H. Bogatyrev. Annual readings of the scientific school «Intellect»] : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (Chernihiv, 25 travnia 2020 r.) / za zah. red. I. H. Bohatyrova. Kyiv : VD «Dakor», 220 p. [in Ukr.].
7. Puzyrov, M. S., Tsariuk, S. V. (2020) Suchasna model transformatsii kryminalno-vykonavchoi systemy v penitentsiarnu systemu Ukrainy. Shchorichni chytannia shkoly «Intelekt» [A modern model of the transformation of the criminal-executive system into the penitentiary system of Ukraine. Annual readings of the «Intellect» school] : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (Chernihiv, 25 travnia 2020 r.) / za zah. red. I. H. Bohatyrova. Kyiv : VD «Dakor», 220 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bogatyrov. The impact of the war in Ukraine on the transformational processes of the transition of the criminal executive system into the penitentiary system. The article emphasizes that the current penitentiary system of Ukraine today faces difficult challenges due to the military aggression of the Russian Federation against our state. Particularly difficult issues are the functioning of penitentiaries and remand centers in enemy-occupied territories, such situation does not allow staff of penitentiary bodies and institutions to be socially protected under Ukrainian law for the period of temporary occupation.

One of the priorities of the Ministry of Justice of Ukraine was the security of prisoners and staff. Moreover, when the occupying state began to take aggressive actions to seize power in the penitentiary institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine, since that time there has been a real threat to the lives and health not only of convicts but also of prison staff.

At the same time, the actual seizure of penitentiary bodies and institutions is accompanied by intimidation of staff, violence and encouragement of collaborative activities provided for in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. Unfortunately, the events of 2014 did not teach the Ministry of Justice of Ukraine to act in conditions of war. This is especially true of evacuating convicts and staff to safer places.

There are some explanations for this, because the experience of the functioning of the penitentiary system of Ukraine during all the years of independence has been constantly in a status of reform and modernization. Each new head of the department began his work with the preparation of a new concept, which unfortunately was not completed.

Moreover, the historical and legal science evidences that criminal executive system of Ukraine has passed and continues to pass many vector path of its modernization in different historical periods, and therefore it does not exclude the possibility of moving forward. It is important that the transformation processes of the transition from the criminal executive system into the penitentiary system take place on a legal basis.

There are three stages of the transformation process: preparatory, namely at this stage the agreement of civil society is reached on the basic values for the transformation of the criminal executive system into a penitentiary system; decision-making on the transformation of the criminal executive system into a penitentiary system at the legislative level; habituation (consolidation) is the adoption of new forms and methods of functioning of the penitentiary system.

The views of the author at the stage of transformation processes of the transition of the criminal executive system into the penitentiary system of Ukraine are researched in this article. Because most of the proposals to reform Ukraine's criminal executive system remain on paper, thank God they are discussed at conferences, round tables, symposia, I would like the Ministry of Justice of Ukraine not to ignore the achievements of domestic scientists, especially in this difficult time for Ukraine.

Keywords: *process, stage, transformation, system, reforming, criminal-executive, penitentiary.*

УДК 343.373

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-14-22

**Дмитро
КАМЕНСЬКИЙ[©]**
доктор юридичних
наук, професор
(Бердянський
державний
педагогічний
університет,
тимчасово
переміщений
до м. Запоріжжя,
Україна)

**Андрій
ВОЗНЮК[©]**
доктор юридичних
наук, професор
(Національна
академія
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД НАКЛАДЕНИХ САНКЦІЙНИХ ОБМЕЖЕНЬ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА АМЕРИКАНСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

У науковій статті подано авторський аналіз деяких положень європейського та американського регулятивного і кримінального права в частині юридичної регламентації меж і порядку застосування економічних санкцій до російської федерації у відповідь на військове вторгнення в Україну, а також підстав відповідальності фізичних та юридичних осіб за ухилення від накладених санкцій. Розкрито підстави та подано хронологію застосування економічних санкцій з боку ЄС та США, висвітлено механізми та адресати «санкційного» впливу.

Аргументовано, що розкриття окремих видів технологічної таємниці може створити безпосередню загрозу національній безпеці будь-якої держави. Зазначено, що федеральне законодавство США за своїм змістом покликане жорстко охороняти це благо від проявів злочинної діяльності.

За результатами проведеного дослідження сформульовано висновок про багатовимірну і подекуди неоднозначну економіко-правову природу як власне санкційних механізмів, так і кримінально-правового інструментарію протидії схемам ухилення від санкцій з метою продовження забороненої господарської діяльності.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, економічні санкції, господарська діяльність, економіка, кримінальна відповідальність, військова агресія, міжнародна співпраця, покарання.*

© Д. Каменський, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>
dm.kamensky@gmail.com

© А. Вознюк, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>
vaa.999999@gmail.com

Постановка проблеми. Війна російської федерації проти України спонукала чимало держав запровадити надзвичайно потужний інструментарій скоординованих економічних санкцій проти держави-агресора. Заходи, спрямовані на обмеження звичайних торговельних і фінансових відносин з росією, покарання російських олігархів за підтримку Кремля та потенційне калічення російської економіки – усе це в прагненні зупинити військову агресію проти України. Водночас масштаб і серйозність цих дій суттєво різняться, і їхній повний вплив на російську економіку все ще не до кінця зрозумілий, як власне і відповідні наслідки для економічної діяльності в інших країнах, передусім європейських.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам кримінальної відповідальності за ухилення від міжнародних економічних санкцій були присвячені роботи здебільшого іноземних фахівців. Серед них: британські автори Майя Лестер і Майкл О'Кейн, американські дослідники Джон Донохью, Річард О'Ніл, Ніколас Мартіна, Жерард ДіПіппо, деякі інші.

Серед українських праць відповідної спрямованості варто відзначити комплексний аналітичний звіт «Санкції проти росії: нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти російської федерації» (2019 р.), підготовлений потужним колективом економістів [1].

Заради справедливості варто зазначити, що російські автори також цікавляться науковими параметрами впливу міжнародних санкцій на їхню державу [2].

Водночас наукові роботи з розглядуваної проблематики були написані здебільшого до 2022 р. і, відповідно, не враховують усіх складних політичних, економічних та правових процесів, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України, розпочатою 24 лютого 2022 р.

Метою цієї наукової статті є фаховий погляд авторів на деякі аспекти застосування міжнародних економічних санкцій проти рф в контексті забезпечення кримінально-правового механізму відповідальності за порушення санкційного режиму.

Команда фахівців Інституту бізнес-лідерства Єльського університету за результатами аналітичного опрацювання величезного масиву економічно значущої інформації, зокрема й російською мовою, підготували комплексний звіт щодо поточної економічної діяльності та оцінки економічних перспектив росії протягом п'яти місяців з моменту вторгнення. Із цього ретельного (понад 100 сторінок) аналізу стає очевидним: відтік західного бізнесу та санкції дуже негативно впливають на російську економіку, причому як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [3].

Виклад основного матеріалу. У світовому дипломатичному співтоваристві давно панує думка про те, що економічні санкції – це по суті використання нетрадиційних альтернатив для досягнення цілей іноземної дипломатії замість військових дій. Зокрема, це використання урядом економічних заходів для впливу на політику чи дії іноземного уряду. Ба більше, економічні санкції завжди були частиною зовнішньої політики Сполучених Штатів, однак донедавна вони використовувалися лише під час активної фази війни. Ця практика почала кардинально змінюватися протягом останніх кількох десятиліть, коли Сполучені Штати намагаються втілити свої зовнішньополітичні цілі в економічних санкціях. Це відбулося з різних причин: від бажання обмежити насильницький конфлікт до поваги до прав людини. До того ж у сучасному глобалізованому світі економічні санкції належним чином обґрунтовані нормами міжнародного права, а тому і більшість суверенних держав дозволяють, якщо не заохочують, використання різноманітних важелів економічного примусу [4, с. 327–328].

Наступний приклад розкриває, принаймні у загальних рисах, правовий алгоритм та обсяги застосування економічних санкцій. Регламент Ради (ЄС) 2022/428 від 15 березня 2022 року про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 833/2014 щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями росії, які дестабілізують ситуацію в Україні.

У цьому документі зокрема зазначено про те, що 15 березня 2022 р. Рада ЄС, спираючись на положення Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема його ст. 215 (про неї йшлося вище), беручи до уваги Рішення Ради (спільна зовнішня політика та політика безпеки (CFSP)) 2022/430 від 15 березня 2022 р. про внесення змін до Рішення 2014/512/CFSP щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями росії, які дестабілізують ситуацію в Україні, ураховуючи спільну пропозицію Високого представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки та Європейської Комісії, ухвалила Рішення 2022/430, вносячи зміни до Рішення

2014/512/CFSP і запроваджуючи подальші торговельні обмеження щодо чавуну та сталі, а також предметів розкоші.

Рішення 2022/430 розширює перелік осіб, пов'язаних з оборонно-промисловою інфраструктурою РФ, на яких поширюються жорсткіші експортні обмеження щодо товарів і технологій подвійного використання, а також товарів і технологій, які можуть сприяти технологічному посиленню оборони та безпеки Росії. Рішення 2022/430 накладає заборони на нові інвестиції в російський енергетичний сектор, а також повне обмеження експорту обладнання, технологій і послуг для енергетичної галузі в Росії, за винятком атомної промисловості та сектору транспортування енергії до кінцевого споживача.

Рішення 2022/430 забороняє всі операції з певними державними компаніями, які вже підпадають під обмеження рефінансування. Рішення 2022/430 також забороняє надання послуг кредитного рейтингу та забороняє доступ до будь-яких підписок на послуги кредитного рейтингу для російських клієнтів.

У документі зазначено про те, що ці заходи підпадають під дію Договору про функціонування Європейського Союзу, через що з метою забезпечення їх однакового застосування в усіх державах-членах потрібна єдина регулятивна дія на рівні всього ЄС [5].

Неважко припустити, що чимало іноземних компаній та бізнесменів прагнуть продовжити господарську діяльність безпосередньо в Росії чи в партнерстві з російськими компаніями. Саме з метою недопущення таких нелегальних практик в обхід введених міжнародних санкцій у США та країнах ЄС запроваджено механізми кримінальної відповідальності за «антисанкційну» поведінку.

Генеральний прокурор США М. Гарланд 2 березня 2022 р. анонсував запуск міжвідомчої правоохоронної групи «Task Force Klepto Capture», яка на цей час займається забезпеченням широких санкцій, експортних обмежень та економічних контрзаходів, які запровадили Сполучені Штати разом із союзниками та партнерів у відповідь на неспровоковане військове вторгнення в Україну. Оперативна група KleptoCapture забезпечить повний ефект від цих дій, спрямованих на ізоляцію країни-агресора від світових ринків і стягнення серйозних витрат за цей невинуватий акт війни, націлених на злочини російських посадовців, урядових еліт і тих, хто допомагає або приховує свою протиправну поведінку.

Завдання цієї спеціальної групи включатимуть: 1) розслідування та судові переслідування порушень нових і майбутніх санкцій, запроваджених у відповідь на вторгнення в Україну, а також санкцій, запроваджених за попередні випадки російської агресії та корупції; 2) боротьбу з незаконними спробами підірвати обмеження, введені проти російських фінансових установ, включно із судовим переслідуванням тих, хто намагається ухилитися від принципу «знай свого клієнта», і заходи з боротьби з відмиванням грошей; 3) оперативне реагування на спроби використання криптовалюти для ухилення від санкцій США, відмивання доходів від іноземної корупції або ухилення від відповіді США на російську військову агресію; 4) використання органів цивільної та кримінальної юрисдикції для конфіскації активів, що належать особам, які потрапили під санкції, або активів, визначених як доходи від протиправної поведінки [6].

Згадана спеціальна правоохоронна група включатиме агентів та аналітиків з багатьох правоохоронних органів, включно з ФБР, Службою маршалів США, Секретною службою США, Департаментом внутрішньої безпеки, кримінальним підрозділом Служби внутрішніх доходів США (податкового відомства), а також Служби поштової інспекції США.

Оперативна група «KleptoCapture» функціонально доповнить діяльність трансатлантичної робочої групи, анонсованої Президентом США та лідерами Європейської комісії, Франції, Німеччини, Італії, Великобританії та Канади, місія якої полягає у виявленні та арешті активів підсанкційних осіб і компаній у всьому світі.

Наступний приклад із американської судової практики розкриває підходи до кримінального переслідування осіб, винних у порушенні режиму застосування секторальних санкцій проти окремих держав, у цьому випадку – проти Росії.

У серпні 2021 р. американська компанія з головним офісом у штаті Джорджія та її власник визнали вину в реалізації схеми ухилення від торговельних санкцій, накладених з метою забезпечення національної безпеки США.

Далі Багру визнав себе винним в окружному суді США в змові, а підконтрольна йому компанія «World Mining and Oil Supply» (WMO) визнала себе винною в порушенні

федерального Акта про експортний контроль. Багру загрожувало покарання у вигляді позбавлення волі строком до п'яти років і значні грошові штрафи з подальшим звільненням під наглядом до трьох років, а компанії – до п'яти років випробувального терміну разом із значними штрафами та фінансова реституція. У межах укладеної угоди Багру також погодився на конфіскацію будинку вартістю приблизно 800 тис. дол., придбаного за незаконно одержані доходи.

Як було зазначено в судових документах і свідченнях у справі «United States v. World Mining and Oil Supply et. al.», реалізацію злочинної змови було розпочато, коли в 2016 р. неназвана слідством компанія, пов'язана з російським урядом, почала співпрацювати з громадянином РФ Олегом Нікітіним – генеральним директором петербурзької енергетичної компанії «KS Engineering (KSE)», щоб придбати силову турбіну в американського виробника приблизно за 17,3 млн дол. російська компанія планувала використовувати турбіну на російській арктичній глибоководній буровій платформі, що прямо заборонено Міністерством торгівлі США за відсутності попередньо отриманої ліцензії.

У суді Нікітін зізнався, що він та інший співробітник «KSE», громадянин росії, вступили в змову з Габріель Віллоне, підконтрольною Віллоне компанією «GVA» та бізнес-партнером Віллоне Бруно Капаріні з метою організації угоди таким чином, щоб отримати згадану турбіну від їх імені. У зв'язку з цим Villone, Caprini та GVA скористалися послугами Bagrou та WMO, щоб придбати турбіну у американського виробника та відправити турбіну за кордон. Сторони заздалегідь домовились приховати справжнього кінцевого отримувача турбіни як від американського виробника, так і від уряду США, надавши фіктивну супровідну документацію, відповідно до якої турбіна нібито використовуватиметься американською компанією в районі м. Атланта.

Нікітін, Віллоне та Багру були заарештовані в Савані, штат Джорджія, у 2019 р. під час спроби здійснити описану незаконну операцію. Усі вони уклали угоди про визнання винуватості, отримавши покарання у вигляді реальних строків позбавлення волі [7].

Не буде зайвим навести ще один доречний приклад на тлумачення і застосування норм права на умовному перехресті кримінального права та міжнародного «санкційного» права. Британський окружний суд відхилив спробу російської нафтової компанії «Роснефть» (далі – «Роснафта») зупинити набуття чинності британським нормативно-правовим актом, який передбачає кримінальну відповідальність за порушення санкцій ЄС проти росії, на підставі того, що введені кримінальні заборони були недостатньо чіткими та порушували принцип правової визначеності відповідно до ст. 7 Європейської конвенції з прав людини та норм загального права [8].

Оспорюваним із боку «Роснафти» актом Великобританії став Указ про експортний контроль (санкції проти росії, Криму та Севастополя) (з поправками) 2014 р., який набув чинності 29 листопада 2014 р. і передбачає зокрема санкції у виді позбавлення волі до двох років за порушення Статті 3(а) Регламенту ЄС № 833/2014 щодо надання певних послуг, зокрема як буріння свердловин та забезпечення плавучих суден, необхідних для розвідки та видобутку нафти в глибоководних водах Арктики, а також для надання послуг, пов'язаних із проєктами видобутку сланцевої нафти в росії [9].

«Роснафта» звернулася до суду з клопотанням про термінову судову заборону, стверджуючи, що відповідний нормативний акт Великобританії залежить від використаних у Регламенті ЄС термінів, таких як «глибока вода» та «Арктика», які є настільки розпливчастими і неточними, що порушують норми загального права та європейські принципи прав людини в частині вимоги про те, щоб кримінальні закони були чіткими та точними. Натомість представник британського уряду стверджував про те, що немає жодних серйозних сумнівів щодо їх законності, і що затримка виконання Регламенту ЄС підірве скоординовані міжнародні зусилля щодо ефективної колективної відповіді на дії росії в Україні.

За результатами розгляду матеріалів та заслуховування аргументів сторін британський суд постановив, що «Роснафта» не довела, що відповідні положення були нечіткими, оскільки оспорювані правові норми мали цілком чітке застосування в деяких випадках. Зокрема, на думку суду, хоча можуть виникнути дискусії щодо того, чи підпадають під дію заборони території суші в межах Північного полярного кола, водночас очевидно, що це стосується морських вод, розташованих навколо Північного полюса. Подібним чином, хоча може виникнути проблема щодо того, чи дозволено

продавати російській компанії обладнання, яке буде використовуватися для розвідки на глибині 500 футів, для проведення геологічних розвідок у «глибоких водах» для цілей Регламенту ЄС та статті 5А британського Указу про експортний контроль, цілком очевидно, що розвідка на глибині понад 1000 метрів уже підпадає під поняття «глибокі води». Той факт, що Департамент визнає існування «сірих» зон в правовому регулюванні і що він прагне отримати уточнюючі роз'яснення для вдосконалення тексту санкційних заборон, ще не означає, що наразі існує правова невизначеність, критерії якої описані в прецедентному праві 8 березня 2022 р. [10].

До речі, адміністрація Президента США Джоєфа Байдена оголосила про заборону на імпорту російської сирої нафти та деяких видів нафтопродуктів, а також скрапленого газу, вугілля. Відповідний акт Конгресу США було ухвалено 8 квітня. Згодом американською владою було оголошено про заборону імпорту інших ключових товарів, включно з морепродуктами, спиртними напоями/горілкою та непромисловими алмазами. У відповідь росія оголосила заборону на експорт понад 200 товарів, зокрема медичного обладнання, сільськогосподарської техніки, зерна. Насправді важко оцінити прямий вплив на ціни від підвищення тарифів, частково тому, що американські імпортери можуть отримати продукцію з інших країн, щоб компенсувати можливе збільшення витрат. Це здатне вплинути безпосередньо на галузі, які залежать від російських ресурсів більше і можуть зіткнутися з перебоями у своїх ланцюгах поставок, якщо компанії вирішують повністю припинити постачання з росії [11].

Загалом після вторгнення росії в Україну в 2022 році Конгрес ухвалив Акт про позбавлення росії статусу постійних нормальних торгових відносин, який забезпечує безумовне, недискримінаційне, найбільше сприяння торгівельному режиму з конкретною державою. Безпосереднім економічним наслідком такого рішення стало суттєве підвищення розміру імпортного мита на окремі види товарів.

Кожен указ, виданий Президентом США і спрямований на реагування на загрозу міжнародної надзвичайної ситуації, спирався на ретельно розроблені юридичні повноваження: по-перше, Акт про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (International Emergency Economic Powers Act, далі – IEPPA), а по-друге, Національний закон про надзвичайні ситуації (National Emergencies Act або NEA), обидва ухвалені Конгресом США наприкінці 1970-х років. Ці акти були ухвалені, щоб обмежити ширші повноваження, які були надані Президенту в Акті про торгівлю з ворогом (Trading with Enemy Act або TWEA). Останній було ухвалено під час Першої світової війни, однак TWEA можна було застосувати лише після офіційного оголошення війни.

Тимчасом як інші статuti час від часу застосовуються для врегулювання міжнародних конфліктів, ці два повноваження домінують у кожному виконавчому розпорядженні, пов'язаному з конфліктом, включно з нещодавною відповіддю США на вторгнення в Україну, яка містила як виконавчий наказ адміністрації, так і надзвичайний крок Конгресу щодо відмови в постійному статусі нормальних (звичайних) торгових відносин росії, також відомий як режим найбільшого сприяння.

Усі вісім указів (станом на червень 2022 р.), які безпосередньо стосуються українського конфлікту (по чотири видані президентами Обамою та Байденом), також посилалися на статuti IEPPA та NEA. Цікаво, що через інтенсивний розголос навколо самого українського вторгнення наріжний камінь IEPPA – тобто повноваження уряду блокувати активи – отримав надзвичайну увагу ЗМІ, чого не отримав, наприклад, у суперечках цієї країни з Іраном, Сербією, Північною Кореєю, коли санкції також були запроваджені в минулому [12].

Очевидно, що унікальний характер заблокованих активів, про які зараз йдеться, наприклад надзвичайно дорогі яхти, приватні літаки та розкішні маєтки, ще більше підіграє суспільний інтерес. Водночас чимало ЗМІ та коментаторів визначили дії США як «арешти активів», а не як «блокувальні» дії. Це приховало важливу відмінність між цими двома реакціями уряду.

Центральним для IEPPA є надання Президенту повноважень діяти без попереднього схвалення Конгресу з метою вирішення будь-якої незвичайної та екстраординарної загрози для національної безпеки, зовнішньої політики або економіки, джерело якої повністю або значною мірою перебуває поза межами Сполучених Штатів. Водночас перш ніж вживати будь-яких президентських дій щодо незвичайної та надзвичайної загрози, спочатку повинен бути оголошений надзвичайний стан, як правило, терміном на один рік, що може бути пролонговано. За таких загрозливих

обставин Президенту за допомогою інструкцій, ліцензій чи іншим чином надаються широкі повноваження, зокрема такі:

1) досліджувати, регулювати або забороняти будь-які операції в іноземній валюті, перекази кредитів або платежі між будь-якими банківськими установами, через них або до будь-якої банківської установи тією мірою, якою такі перекази або платежі стосуються інтересів будь-якої іноземної країни, імпорт або експорт валюти чи цінних паперів будь-якою особою або стосовно будь-якої власності, яка підпадає під юрисдикцію Сполучених Штатів;

2) розслідувати, блокувати під час розслідування, регулювати, спрямовувати та примушувати, анулювати, запобігати чи забороняти будь-яке придбання, утримання, використання, передачу, вилучення, транспортування, імпорт чи експорт чи торгівлю або використання будь-яких прав, повноважень чи привілеїв щодо будь-якої власності чи операцій, пов'язаних із будь-якою власністю, у якій будь-яка іноземна держава чи її громадянин має будь-який інтерес будь-якої особи, або стосовно будь-якої власності, що підпадає під юрисдикцію Сполучених Штатів [13].

Для недопущення протиправної, спрямованої на ухилення від санкцій, поведінки ІЕЕРА передбачає кримінальне покарання для тих осіб, які намагаються уникнути або маніпулювати санкціями, офіційно накладеними адміністрацією Президента. Зокрема, порушення будь-якої ліцензії, наказу, положення чи заборони, ухваленої відповідно до цієї глави, є незаконним для особи, яка порушує, намагається порушити, змовляється порушити або спричиняє порушення. При цьому відповідальність може бути як цивільно-, так і кримінально-правовою. Цивільне покарання може бути накладено на будь-яку особу, яка вчинила протиправну дію, описану в підрозділі (а), у розмірі, що не перевищує більшу з: (1) 250 тис. дол. США; або (2) суму, що вдвічі перевищує суму операції, яка є підставою порушення, за яке накладається стягнення.

Водночас особа, яка умисно вчиняє, умисно намагається вчинити або умисно вступає в змову з метою вчинення, або допомагає чи підбурює до вчинення протиправних дій, описаних у підрозділі (а), у разі засудження буде оштрафована на суму не більше 1 млн дол. США, або, якщо правопорушення вчинено фізичною особою, вона може бути позбавлена волі на строк не більше 20 років, або може бути застосовано обидва покарання [14].

У червні 2016 р. окружний федеральний суд (штат Нью-Джерсі) призначив за результатами укладання угоди про визнання винуватості покарання колишньому громадянину рф Олександру Бражнікову у вигляді 70 місяців позбавлення волі, а також у вигляді конфіскації майна на суму 65 млн дол. і штрафу в розмірі 75 тис. дол. за порушення низки федеральних заборон, передусім згаданого вище § 1705 розділу 50 Зібрання законів США.

Бражніков-молодший, 37-річний натуралізований громадянин США, який народився в Москві, визнав себе винним у змові з метою відмивання грошей, одному пункті змови з метою контрабанди електроніки зі Сполучених Штатів, а також у змові з метою порушення положень Акта про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (ІЕЕРА). За результатами проведеного розслідування було встановлено, що Бражніков був відповідальним за майже 2000 незаконних поставок спеціально регламентованих американським законодавством, обмеженого в обігу електронного обладнання та його компонентів, багато з яких були передані представникам Міністерства оборони рф та спецслужбам. Обвинувачений також визнав, що доклав особливих зусиль, щоб приховати зміст і остаточний пункт призначення поставок, а також щоб приховати десятки мільйонів доларів незаконних доходів, отриманих від реалізації контрабандних схем.

Суд установив, що з січня 2008 р. по червень 2014 р. Бражніков був власником і топ-менеджером чотирьох компаній-експортерів мікроелектроніки в Нью-Джерсі, кожна з яких використовувалася в різних змовах і схемах, викритих розслідуванням. Після його арешту спеціальні агенти конфіскували 4 млн 75 тис. дол. доходів, пов'язаних зі звинуваченими злочинами, а також нерухоме майно та інші активи на суму понад 600 тис. дол.

Відповідно до поданих суду документів і свідчень, Бражніков-молодший та його компанії є частиною складної мережі організацій, яка таємно протягом тривалого часу придбавала велику кількість обмежених в обігу електронних компонентів від американських виробників і продавців і далі експортувала ці товари російським компаніям, які, зі свого боку, були уповноважені постачати їх Міністерству оборони рф,

Федеральній службі безпеки російської федерації, а також російським організаціям, що займаються розробкою ядерних боеголовок, озброєнь і тактичних платформ.

Кошти для незаконних транзакцій мережі були отримані від різних російських компаній-покупців і спочатку перераховувались на один із основних рахунків змовників у російському банку. Виплати за покупки здійснювалися з цього основного російського рахунку через один або декілька закордонних рахунків підставних корпорацій на Британських Віргінських Островах, Латвії, Маршаллових Островах, Панамі, Ірландії, Англії, Об'єднаних Арабських Еміратах і Белізі, а потім на один із рахунків обвинуваного в США. Створення та використання злочинною групою десятків банківських рахунків і підставних компаній за кордоном мало на меті приховати справжні джерела походження коштів у росії, а також унеможливити ідентифікацію різних російських оборонних фірм-підрядників, які отримували американські електронні комплектуючі [15].

Наведений приклад актуалізує також послідовно обстоювану одним із співавторів цієї статті тезу про те, що розкриття окремих видів комерційної або «технологічної» таємниці може створити безпосередню загрозу національній безпеці будь-якої держави. Федеральне законодавство США за своїм «дизайном» покликане жорстко охороняти це благо від проявів злочинної діяльності. Матеріали опублікованої судової практики свідчать про численні спроби заволодіти чутливою секретною інформацією військового характеру. До того ж з огляду на домінуючі позиції США в світовій економіці, передусім у сфері високих технологій, потреби в забезпеченні економічного добробуту та національної безпеки і оборони утворюють один із пріоритетних напрямів діяльності компетентних органів у контексті протидії федеральним економічним злочинам [16, с. 763].

Висновки. Досліджені в цій статті питання щодо відповідальності за ухилення від санкційних обмежень в європейському та американському кримінальному праві демонструють актуальність і водночас складність їхнього вирішення, правильного застосування відповідних приписів на практиці. Проілюстровані приклади із судової практики лише підкреслюють багатовимірну і подекуди неоднозначну економіко-правову природу як власне санкційних механізмів, так і кримінально-правового інструментарію протидії схемам ухилення від санкцій з метою продовження забороненої господарської діяльності. При цьому в контексті застосування міжнародних економічних санкцій до російської федерації за військово-втручання в Україну звертає на себе увагу як помітна активність європейських та американських правозастосовних органів в частині кримінального переслідування за схеми ухилення від санкційних обмежень, так і, з одного боку, активність російського бізнесу в питаннях оскарження накладених санкцій, а з іншого – створення нових, більш складних і латентних, схем обходу (уникнення) санкцій, що утворює протиправну поведінку з відповідними наслідками.

Список використаних джерел

1. Санкції проти росії: нинішній стан, перспективи, успіхи та прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти російської федерації. Київ : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2019. 48 с.
2. Ovcharenko R., Goncharova O., Kondratenko E., Trofimov G., Glushchenko A. Sanctions on Russia: effectiveness and impacts on the national security of Russia. *Amazonia Investiga*. 2019. № 22 (8). P. 565–573.
3. Sonnenfeld J., Tian S., Sokolowski F., Wyrebkowski M., Kasproicz M. Business Retreats and Sanctions Are Crippling the Russian Economy. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4167193.
4. Martina N. All is fair in law and warfare in the Ukrainian crisis: a look at the growing increase of economic sanctions as a weapon of war and the effects on the international community. *Southern Illinois University Law Journal*. 2016. № 40. P. 323–347.
5. Council Regulation (EU) 2022/428 of 15 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R0428>.
6. Attorney General Merrick B. Garland Announces Launch of Task Force KleptoCapture. URL : <https://www.justice.gov/opa/pr/attorney-general-merrick-b-garland-announces-launch-task-force-kleptocapture>.
7. Georgia company and owner admit guilt in scheme to evade U.S. national security trade sanctions. *U.S. Attorney's Office, Southern District of Georgia*. URL: <https://www.justice.gov/usao-sdga/pr/georgia-company-and-owner-admit-guilt-scheme-evade-us-national-security-trade-sanctions>.
8. Rosneft tries to stop UK law criminalising Russia sanctions. URL :

- <https://www.europeansanctions.com/2014/12/rosneft-tries-to-stop-uk-law-criminalising-russia-sanctions/>.
9. The Export Control (Russia, Crimea and Sevastopol Sanctions) (Amendment) Order 2014. No 2932. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2014/2932/pdfs/ukxi_20142932_en.pdf.
10. OJSC Rosneft Oil Company v. Her Majesty's Treasury. [2014] EWHC 4002 (Admin). URL : <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2014/4002.html>.
11. Russia's Trade Status, Tariffs, and WTO Issues. *Congressional Research Service*. April 11, 2022. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12071>.
12. Donohue J., O'Neill R. U.S. Sanctions in the Ukraine Crisis. *Los Angeles Lawyer*. 2022. № 24. URL: <https://lalawyer.advanced-pub.com/?issueID=37&pageID=26>.
13. 50 U.S. Code § 1702 – Presidential authorities. URL : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/1702>.
14. 50 U.S. Code § 1705 – Penalties. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/1705>.
15. Union County, New Jersey, Man Sentenced To 70 Months In Prison For Role In Illegal International Procurement Network. *U.S. Attorney's Office, District of New Jersey*. URL : <https://www.justice.gov/usao-nj/pr/union-county-new-jersey-man-sentenced-70-months-prison-role-illegal-international>
16. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

Надійшла до редакції 07.09.2022

References

1. Sanktsii proty Rosii: nynishnii stan, perspektyvy, uspihky ta prohalyyny bahatostoronnoho mizhnarodnoho sanktsiinoho rezhymu proty Rosiiskoi Federatsii [Sanctions against Russia: the current state, prospects, successes and gaps of the multilateral international sanctions regime against the Russian Federation]. Kyiv : Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen, 2019. 48 p. [in Ukr.].
2. Ovcharenko, R., Goncharova, O., Kondratenko, E., Trofimov, G., Glushchenko, A. (2019) Sanctions on Russia: effectiveness and impacts on the national security of Russia. *Amazonia Investiga*. № 22 (8), pp. 565–573.
3. Sonnenfeld J., Tian S., Sokolowski F., Wyrebkowski M., Kasprowicz M. Business Retreats and Sanctions Are Crippling the Russian Economy. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4167193.
4. Martina, N. (2016) All is fair in law and warfare in the Ukrainian crisis: a look at the growing increase of economic sanctions as a weapon of war and the effects on the international community. *Southern Illinois University Law Journal*. № 40, pp. 323–347.
5. Council Regulation (EU) 2022/428 of 15 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R0428>.
6. Attorney General Merrick B. Garland Announces Launch of Task Force KleptoCapture. URL : <https://www.justice.gov/opa/pr/attorney-general-merrick-b-garland-announces-launch-task-force-kleptocapture>.
7. Georgia company and owner admit guilt in scheme to evade U.S. national security trade sanctions. U.S. Attorneys Office, Southern District of Georgia. URL : <https://www.justice.gov/usao-sdga/pr/georgia-company-and-owner-admit-guilt-scheme-evade-us-national-security-trade-sanctions>.
8. Rosneft tries to stop UK law criminalising Russia sanctions. URL : <https://www.europeansanctions.com/2014/12/rosneft-tries-to-stop-uk-law-criminalising-russia-sanctions/>.
9. The Export Control (Russia, Crimea and Sevastopol Sanctions) (Amendment) Order 2014. No 2932. URL : https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2014/2932/pdfs/ukxi_20142932_en.pdf.
10. OJSC Rosneft Oil Company v. Her Majesty's Treasury. [2014] EWHC 4002 (Admin). URL : <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2014/4002.html>.
11. Russias Trade Status, Tariffs, and WTO Issues. *Congressional Research Service*. April 11, 2022. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12071>.
12. Donohue J., O'Neill R. U.S. Sanctions in the Ukraine Crisis. *Los Angeles Lawyer*. 2022. № 24. URL: <https://lalawyer.advanced-pub.com/?issueID=37&pageID=26>.
13. 50 U.S. Code § 1702 – Presidential authorities. URL : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/1702>.
14. 50 U.S. Code § 1705 – Penalties. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/1705>.
15. Union County, New Jersey, Man Sentenced To 70 Months In Prison For Role In Illegal International Procurement Network. *U.S. Attorneys Office, District of New Jersey*. URL : <https://www.justice.gov/usao-nj/pr/union-county-new-jersey-man-sentenced-70-months-prison-role-illegal-international>.
16. Kamenskyi, D. V. (2020) Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia [Liability for economic crimes in the United States of America and Ukraine: a comparative legal study] : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 1128 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Kamensky, Andriy Voznyuk. Liability for evasion of sanction limitations imposed on the aggressor state in European and American criminal law. The research paper presents co-authors' analysis of some provisions of European and American regulatory and criminal law in terms of legal regulations and the procedure for applying economic sanctions to the Russian Federation in response to the military invasion of Ukraine, as well as the grounds for the liability of individuals and legal entities for violating the imposed sanctions. In general terms, the grounds have been revealed and the chronology of the «sanction» actions of the EU and the USA have been presented, key mechanisms and recipients of the sanctions influence have been highlighted.

Based on current examples from law enforcement practice, mechanisms of application and, in some cases, appeals of criminal law bans describing the grounds of liability for violation of the sanctions regime have been illustrated.

It has been argued that the disclosure of certain types of commercial or «technological» secrets can create a direct threat to the national security of any given state. It has been noted that US federal legislation is by «design» intended to strictly protect these benefits from criminal activity: the materials of published court practice testify to numerous attempts to acquire sensitive secret information of a military nature. It has been proven that in view of the dominant position of the USA in the world economy, primarily in the field of high technologies, the need to ensure economic well-being and national security and defense is only one of the priority areas of activity of competent authorities in the context of countering federal criminal offenses.

Based on the results of the research, a conclusion has been formulated about the multidimensional and sometimes ambiguous economic and legal nature of both sanctioning mechanisms and criminal law instruments for countering schemes for evasion of sanctions to extend the ban on economic activity.

Keywords: *criminal offense, economic sanctions, business activity, economy, criminal liability, military aggression, international cooperation, punishment.*

УДК 343.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-22-29

Сергій СПІЛЬНИК[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровська обласна прокуратура,
м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

У науковій статті досліджено генезу законодавства щодо поняття «гуманітарної допомоги», її класифікативної належності, особливостей отримання та розподілу, а також хронологію внесення змін до відповідних нормативно-правових актів у зв'язку з протидією агресії з боку держави-агресора. Надано увагу криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку. Виокремлено основні особливості притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, з'ясовано проблематику і запропоновано шляхи вирішення проблемних аспектів.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, благодійницька діяльність, кримінальна відповідальність, незаконне використання.*

Постановка проблеми. Розгортання повномасштабної війни на території України сформувало безліч викликів суспільству і державі, що спричинило потребу у реформуванні законодавства відповідно до умов сьогодення. В умовах воєнного стану, окупації окремих територій України та відновлення зруйнованих населених пунктів значну роль у підтримці нормальної життєдіяльності відіграє гуманітарна допомога, яка потрапляє до України від багатьох донорів. Завданням суб'єктів, задіяних у процесі розподілу цієї допомоги, є її оперативне отримання, розподіл і доставлення до набувачів,

© С. Спільник, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8532-798X>

k_kpd@dduvs.in.ua

що подекуди вирішує чимало важливих питань. Із спрощенням процедури отримання, розподілу, доставки гуманітарної допомоги зросли ризики її нецільового використання. Це викликало потребу у криміналізації цього суспільно небезпечного діяння. При цьому наявні особливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному використанні з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зважаючи на те, що досліджувана норма є новацією у кримінальному законодавстві України, окремі особливості кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги не є якісно висвітленими у наукових працях дослідників.

Метою наукової статті є дослідження особливостей кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. У ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Російська федерація веде агресивну війну проти України з 2014 року, а з 24 лютого 2022 року гібридну війну було свідомо перетворено у повномасштабне військове вторгнення. Це зумовило суттєві зміни в українському законодавстві, які, цілком імовірно, будуть впроваджуватися і в подальшому, зважаючи на потреби суспільства і держави. Зокрема, у зв'язку з розгортанням повномасштабної війни російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указом Президента України Володимира Зеленського введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, який неодноразово продовжено [1-3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 року воєнним станом визнається «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Розгортання повномасштабної війни проти України стало каталізатором внесення змін і до кримінального законодавства, адже сформувалися нові моделі суспільних відносин, які повинні бути врегульовані правовими нормами з метою забезпечення непорушності принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Для дослідження в рамках наукової статті нами обрано тематику особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Передусім треба зауважити, що поняття «гуманітарна допомога» не є новим для українського суспільства та законодавства, адже війна на території України триває з 2014 року. На нашу думку, для більш повного та аргументованого дослідження треба розглянути правову основу поняття «гуманітарна допомога», її класифікацію та особливості, що в подальшому дасть змогу спиратися на отриманий обсяг інформації для формування висновку про особливості кримінальної відповідальності у досліджуваній сфері суспільних відносин.

З метою визначення правових, організаційних, соціальних засад отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, забезпечення гласності і прозорості цього процесу 22 жовтня 1999 р. було ухвалено Закон України «Про гуманітарну допомогу» № 1192-XIV [4]. У цьому нормативно-правовому акті визначено ключові терміни і поняття, які стосуються сфери отримання і розподілу гуманітарної допомоги, визначено повноваження суб'єктів, які здійснюють її розподіл, а також алгоритми ввезення (вивезення) гуманітарної допомоги тощо. Треба зауважити, що цей Закон був дещо модернізований лише у 2014 р., тобто початку військової агресії російської федерації проти України, розгортання гібридної війни, коли суспільство і держава відчули гостру потребу у ефективній роботі механізмів з отримання і розподілу гуманітарної допомоги для захисту осіб,

постраждалих під час ведення бойових дій. В подальшому до Закону України «Про гуманітарну допомогу» внесено зміни від 18.04.2014 року, які передбачали розширення тлумачення поняття «гуманітарна допомога», яке містилося у попередній редакції означеного Закону, а також корективів зазнали окремі суб'єкти, які приймають участь в отриманні і розподілі допомоги. Крім того, 21 вересня 2021 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо оперативності прийняття рішень» №1758-XI, в якому основну увагу приділено положенням перевезення і розподілу гуманітарної допомоги для значного прискорення її отримання особами, які мають гостру потребу в отриманні такої допомоги [5]. Усі ці трансформації спрямовані на спрощення процедур отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги. Однак розгортання повномасштабної війни російською федерацією проти України стало поштовхом до чергового оновлення положень Закону України «Про гуманітарну допомогу» [6]. Треба наголосити, що особливості отримання, розподілу тощо гуманітарної допомоги регулюються не тільки законами України шляхом внесення до них відповідних змін і поправок, однак досліджуване нами питання стало предметом підзаконної нормотворчості, про що свідчить наявність відповідних постанов: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 року № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» (зі змінами)»; постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 року № 379 «Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану» [7-8]. Ми звернулися до дослідження генези законодавства у сфері гуманітарної допомоги для того, щоб відобразити динаміку змін, що натомість відображає актуальність даного інституту в умовах протистояння збройній агресії з боку держави-агресора. Водночас треба наголосити на тому, що дедалі більше спрощення процедур отримання, розподілу, ввезення (вивезення) гуманітарної допомоги стало наслідком її нецільового використання, що детермінувало нагальну потребу у формуванні кримінально-правових норм, які передбачатимуть настання кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

Зазнало змін від 24 лютого 2022 року кримінальне законодавство, зокрема Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено новими нормами, які встановлюють кримінальну відповідальність в різних сферах виникнення і розвитку суспільних відносин. Тож 24 березня 2022 року ухвалено Закон України 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», яким встановлено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги шляхом доповнення КК України ст. 201-2 (незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги) [9].

Проаналізувавши ст. 201-2 КК України, необхідно наголосити на визнанні законодавцем цінності принципу правової визначеності, бо в примітці до статті зазначено, що «під гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою слід розуміти поняття, визначені Законом України «Про гуманітарну допомогу» та Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6; 9-11]. Законодавець наголошує, що тлумачення поняття «гуманітарна допомога» для цілей КК України міститься в Законі України «Про гуманітарну допомогу». Відповідно до ст. 1 цього Закону «гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і спрямовується

відповідно до обставин. До кола обставин, як зазначено у тлумаченні входить захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, тому існує необхідність з'ясувати значення поняття «благодійна діяльність», яке відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» розглядається як «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара» [11]. Із цього випливає, що гуманітарна допомога як різновид благодійництва не передбачає отримання прибутку як благодійником, так і бенефіціаром. Звернення до тлумачення основних понять дає змогу сформулювати твердження про те, що ст. 201-2 КК України спрямована на протидію випадків нецільового використання гуманітарної допомоги, зміни її змісту як допомоги та комерціалізацію.

Зважаючи на це, треба з'ясувати особливості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України та її ефективність у попередженні умисних дій, вчинених з метою отримання прибутку, які полягають у:

- продажі товарів (предметів) гуманітарної допомоги;
- використанні благодійних пожертв, безоплатної допомоги;
- укладенні інших правочинів щодо розпорядження таким майном, якщо загальна вартість товарів/майна перевищує 350 НМДГ [10].

На нашу думку, поштовхом до криміналізації цього суспільно небезпечного діяння стало спрощення процедури визнання соціально значущих товарів гуманітарною допомогою, перелік яких затверджений Кабінетом Міністрів України, без ухвалення відповідних рішень про визнання їх гуманітарною допомогою, що визначено в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період воєнного стану» [12]. Отже, уряд розширив відповідний перелік товарів, які можна віднести до гуманітарної допомоги, однак це детермінувало випадки використання товарів гуманітарної допомоги не за призначенням та з метою отримання прибутку. Крім того, спрощено процедуру ввезення гуманітарної допомоги постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 329 шляхом запровадження декларативного принципу її розмитнення [13]. З огляду на ухвалення зазначених вище законів та актів підзаконної нормотворчості виникли ризики нецільового використання гуманітарної допомоги і, як наслідок, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили ці протиправні умисні дії. При цьому невирішеними залишаються питання рівня НМДГ, після якого нецільове використання стає кримінально караним діянням, хто може бути суб'єктом досліджуваного нами кримінального правопорушення, а також найбільш проблемним, на нашу думку, залишається питання притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, які можуть бути учасниками процесу надання, розподілу, ввезення (вивезення) гуманітарної допомоги. Натомість ст. 201-2 не передбачає у суб'єктному складі юридичних осіб і в санкції статті не передбачені заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб. На нашу думку, застосування певних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб повинно бути висвітлено в санкції ст. 201-2, тому що стосовно незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги немає прямої вказівки про індивідуальну кримінальну відповідальність і ми дотримуємося позиції, що норма про притягнення до кримінальної відповідальності за нецільове використання гуманітарної допомоги повинна бути конкретною для того, щоб досягти належного рівня ефективності.

Треба наголосити на цінності правовідносин у сфері надання гуманітарної допомоги та їх соціальної значущості, особливо в умовах воєнного стану, тому відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги повинна наставати незалежно від розміру НМДГ, який впливає з діяння особи у вигляді нецільового використання. Зокрема, відповідно до ст. 201-2 КК України кримінальна відповідальність настає відповідно до розміру заподіяної шкоди: значний, великий або особливо великий розмір. При цьому законодавцем встановлено межі для такої шкоди у вигляді НМДГ. Значний розмір шкоди, завданий кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 201-2, починається від 350 НМДГ. Для того щоб перевести у чисельний формат цей розмір, необхідно звернутися до розміру одного НМДГ станом на 1 січня 2022 року, який визначено підпункту 169.1.1 пункту 169.1 ст. 169 розділу IV

Податкового кодексу України [14]. Однак для кваліфікації кримінальних правопорушень нас цікавитиме розмір податкової соціальної пільги, яка становить $\frac{1}{2}$ прожиткового мінімуму: з 01 січня 2022 року податкова соціальна пільга (ПСП) розраховується так: $100\% \text{ ПСП} = 2\,481 * 0,50 = 1\,240,5$ грн [14-15].

Із вищевказаного випливає, що значний розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 201-2 КК України за умови встановлення мінімальної межі у розмірі 350 НМДГ, дорівнює 434 175 грн. На нашу думку, ця сума є суттєвою, адже немає жодних гарантій, що грошовий еквівалент наявної гуманітарної допомоги у будь-якому випадку її перевищуватиме. Про це зазначає і В. Фурман, відслідковуючи динаміку поступового зменшення суми збитків. Крім того, він наголошує і на зменшенні відповідальності за досліджуваною нормою: «Так, якщо на початку проектом Закону відповідальність починалась з одного року позбавлення волі до трьох років з конфіскацією майна або без такого, фінальний варіант законопроекту за дії по частині першій передбачав відповідальність, що починається зі штрафу в тисячу неоподаткованих мінімумів (34 тис. грн) та навіть не передбачав позбавлення волі» [16]. Цілком підтримуємо позицію автора в аспекті недоцільного зменшення відповідальності за вчинення цього кримінального правопорушення, зважаючи на цінність тих суспільних відносин, які цією нормою захищаються. Власне, цим зумовлена пропозиція щодо призначення покарання у вигляді громадських робіт, обмеження волі або позбавлення волі. Щодо громадських робіт, то сьогодні наслідками військової агресії стали зруйновані міста, які потребують відновлення. Ми дотримуємося позиції, що необхідно доповнити ст. 201-2 диспозицією про «продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою отримання прибутку» без кваліфікаційних ознак та визначення рівня завданої шкоди. Кримінальна відповідальність повинна наставати незалежно від розміру НМДГ, на який завдано шкоду, особливо в умовах воєнного стану, коли дестабілізація всередині суспільства і держави може мати негативні глобальні наслідки.

Не менш проблемним питанням є визначення суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. У цьому разі прослідковується деяка суперечність з огляду на регламентацію гуманітарної допомоги Законом України «Про гуманітарну допомогу», в якому зазначено, що у сфері отримання та передачі гуманітарної допомоги прослідковуються три кола суб'єктів:

- донори (іноземні, вітчизняні) – юридичні та фізичні особи, які надають допомогу;
- отримувачі гуманітарної допомоги – такі юридичні особи, яких зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги: благодійні, громадські, юридичні організації тощо;
- набувачі гуманітарної допомоги – фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається [6].

Треба зауважити, що законодавцем у положеннях КК України не надано чіткої відповіді стосовно того, хто несе відповідальність за ст. 201-2 КК України. Донори, які надають допомогу, та набувачі гуманітарної допомоги з огляду на наявність об'єктивної необхідності та низки причин не можуть бути суб'єктами цього кримінального правопорушення. Тому випливає, що ним є отримувачі гуманітарної допомоги, які не є «кінцевими споживачами», а відповідно до ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» отримувачами є виключно юридичні особи, що суперечить загальним положенням кримінального права і законодавства. Диспозиція ст. 201-2 не надає жодних вказівок стосовно суб'єкта незаконного використання гуманітарної допомоги, тому береться до уваги загальне правило, що відповідно до ст. 18 КК України «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» [10]. Зважаючи на це, необхідно наголосити, що ця прогалина в законодавстві матиме негативні наслідки у вигляді уникнення кримінальної відповідальності особами, причетними до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Отже, є потреба визначення суб'єктом досліджуваного суспільно небезпечного діяння юридичних осіб, до яких в подальшому застосовувати відповідні заходи кримінально-правового характеру, передбачені ст. 96-6 КК України [10].

Висновки. Розгортання повномасштабної війни проти України стало

каталізатором внесення змін і до кримінального законодавства, адже сформувалися нові моделі суспільних відносин, які повинні бути врегульовані правовими нормами з метою забезпечення непорушності принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Відповідні зміни внесено і до КК України, зокрема про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному використанні з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги. Нами здійснено аналіз ст. 201-2 КК України та виявлено основні проблеми та особливості притягнення до кримінальної відповідальності за цією нормою.

Гуманітарна допомога як різновид благодійництва не передбачає отримання прибутку як благодійником, так і бенефіціаром. Звернення до тлумачення основних понять дає змогу сформулювати твердження про те, що ст. 201-2 КК України спрямована на протидію випадків нецільового використання гуманітарної допомоги, зміни її змісту як допомоги та комерціалізацію.

Ми дотримуємося позиції, що необхідно доповнити ст. 201-2 диспозицією про «продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном з метою отримання прибутку» без кваліфікаційних ознак та визначення рівня завданої шкоди. Кримінальна відповідальність повинна наставати незалежно від розміру НМДГ, на який завдано шкоду, особливо в умовах воєнного стану, коли дестабілізація всередині суспільства і держави може мати негативні глобальні наслідки. Не менш проблемним питанням є визначення суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Отже, є потреба визначення суб'єктом досліджуваного суспільно небезпечного діяння юридичних осіб, до яких в подальшому застосовувати відповідні заходи кримінально-правового характеру, передбачені ст. 96-6 КК України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України в редакції від 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999. URL : <http://parusconsultant.com/?doc=00D2L68A7C>.
5. Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо оперативності прийняття рішень : Закон України від 21.09.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1758-20#Text>.
6. Про гуманітарну допомогу : Закон України в редакції від 16.06.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.
7. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» (зі змінами) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 № 174. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-%D0%BF#Text>.
8. Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2022-%D0%BF#Text>.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2>.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України в редакції від 23.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
11. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України в редакції від 16.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період воєнного стану : Закон України від 03.03.2022. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/T222118?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.148444596.2039711745.1655795168-18557178.1626939214.
13. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174 та визнання таким, що втратив чинність, пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224 : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 329. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-1-bereznya-2022-r-174-ta-viznannya-takim-shcho-vtrativ-chinnist-punktu-1-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-7-329>.

14. Податковий кодекс України : Закон України в редакції від 17.06.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

15. Неоподаткований мінімум доходів громадян на 2022 рік. ПРОФОП : офіційний вебсайт. URL : <https://profop.com.ua/informacia/neopodatkovaniy-minimum-dohodiv-gromadan-2022-rik>.

16. Фурман В. Відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги, що передбачено новим Законом. LIGA 360 : офіційний вебсайт. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitics/210328_vdpovdalnst-za-netslove-vikoristannya.

Надійшла до редакції 01.08.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

2. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].

3. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015I. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].

4. Pro humanitarnu dopomohu [On humanitarian aid] : Zakon Ukrainy vid 22.10.1999. URL : <http://parusconsultant.com/?doc=00D2L68A7C>. [in Ukr.].

5. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro humanitarnu dopomohu» shchodo operativnosti pryynyattya rishen' [On amendments to the Law of Ukraine «On Humanitarian Aid» regarding the speed of decision-making] : Zakon Ukrainy vid 21.09.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1758-20#Text>. [in Ukr.].

6. Pro humanitarnu dopomohu [On humanitarian aid] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 16.06.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>. [in Ukr.].

7. Deyaki pytannya propusku humanitarnoyi dopomohy cherez mytnyy kordon Ukrainy v umovakh voyennoho stanu» (zi zminamy) [Some issues of the passage of humanitarian aid through the customs border of Ukraine under martial law» (with changes)] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2022 № 174. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

8. Pro osoblyvosti zdiysnennya humanitarnoyi dopomohy, yaka perevozyt'sya zaliznychnym transportom v umovakh voyennoho stanu [On the specifics of the implementation of humanitarian aid, which is transported by railway transport in conditions of martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.03.2022 № 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidal'nosti za nezakonne vykorystannya humanitarnoyi dopomohy [On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for illegal use of humanitarian aid] : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2>. [in Ukr.].

10. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 23.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

11. Pro blahodiyu diyal'nist' ta blahodiyni orhanizatsiyi [On charitable activities and charitable organizations] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 16.04.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvostey opodatkovannya ta podannya zvitnosti u period voyennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of taxation and reporting during martial law] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/T222118?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.148444596.2039711745.1655795168-18557178.1626939214. [in Ukr.].

13. Pro vnesennya zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 bereznia 2022 r. № 174 ta vyznannya takym, shcho vtratyv chynnist', punktu 1 postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 bereznia 2022 r. № 224 [On amendments to Resolution No. 174 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 1, 2022 and declaring paragraph 1 of Resolution No. 224 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 7, 2022 as invalid] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 № 329. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-1-bereznia-2022-r-174-ta-viznannya-takim-shcho-vtrativ-chinnist-punktu-1-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-7-329>. [in Ukr.].

14. Podatkovyy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsiyi vid 17.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. [in Ukr.].

15. Neopodatkovanyy minimum dokhodiv hromadyan na 2022 rik [Tax-free minimum income of citizens for 2022]. PROFOP: ofitsiyyny veb-sayt. URL : <https://profop.com.ua/informacia/neopodatkovaniy-minimum-dohodiv-gromadan-2022-rik>. [in Ukr.].

16. Furman V. Vidpovidal'nist' za netsil'ove vykorystannya humanitarnoyi dopomohy. Shcho peredbacheno novym Zakonom [Liability for inappropriate use of humanitarian aid provided for by the new Law]. LIGA 360: ofitsiyyny veb-sayt. URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitics/210328_vdpovdalnst-za-netslove-vikoristannya. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhiy Spilnyk. Features of criminal liability for illegal use of humanitarian aid. The research paper deals with genesis of the legislation on the concept of «humanitarian aid», its classification, features of receipt and distribution, as well as the chronology of amendments to the relevant legal acts in connection with countering aggression by the aggressor state. The attention has been paid to the criminalization of the illegal use of humanitarian aid for the purpose of obtaining profit. The main features of bringing to criminal responsibility for the illegal use of humanitarian aid are highlighted, the problems are clarified and ways of solving problematic aspects have been proposed.

In particular, the author has emphasized that humanitarian aid, as a type of charity, does not involve making a profit for both the benefactor and the beneficiary. Turning to the interpretation of the main concepts makes it possible to formulate the statement that Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine is aimed at combating cases of misuse of humanitarian aid, changes in its content as aid, and commercialization.

It has been proposed to supplement art. 201-2 with disposition on «sale of goods (items) of humanitarian aid or use of charitable donations, free aid, or conclusion of other transactions regarding the disposal of such property for the purpose of obtaining profit» without qualifying features and determination of the level of damage caused. Criminal responsibility should be imposed regardless of the size of the NMDH, which was damaged, especially in the conditions of martial law, when destabilization within society and the state can have negative global consequences. An equally problematic issue is the definition of the subject composition of the criminal offense provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. Therefore, there is a need to determine by the subject of the investigated socially dangerous act of legal entities, to which in the future appropriate measures of a criminal-legal nature, provided for in Art. 96-6 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: humanitarian aid, charitable activity, criminal responsibility, illegal use.

УДК 342.518

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-29-33

Ірина ШОПІНА®

доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ: ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

Метою статті є визначення особливостей публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони. З'ясовано, що удосконалення системи публічного адміністрування потребує перегляду базових критеріїв оцінювання діяльності публічної адміністрації. Надано характеристику особливостей публічного адміністрування в секторі безпеки й оборони.

Визначено, що ефективність публічного адміністрування як ступінь досягнення його цілей за мінімальної витрати фінансово-економічних, гуманітарних та часових ресурсів являє собою ступінь задоволення потреб фізичних та юридичних осіб відповідно до сфери компетенції органу публічної адміністрації. Акцентовано на ролі громадського нагляду (контролю) у досліджуваній сфері.

Ключові слова: ефективність публічного адміністрування, демократичний цивільний контроль, сектор безпеки й оборони, адміністративні процедури, правове забезпечення, громадський нагляд.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України поставила на порядок денний питання про вдосконалення публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони, яке, незважаючи на докладені зусилля і певні здобутки, ще не можна вважати вирішеним. Наявність у системі військового управління рудиментів радянської епохи і, одночасно, посилення тенденцій північноатлантичної інтеграції утворюють низку проблем організаційного і правового характеру, вирішення яких

© І. Шопіна, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

uaftp@ukr.net

залежить від наявності відповідного теоретико-методологічного підґрунтя. Проте, на жаль, ефективність публічного адміністрування, як загальна, так і пов'язана з діяльністю сил безпеки і сил оборони, ще не набула достатнього висвітлення на доктринальному рівні. Наслідками цього є відсутність наступності в ухваленні відповідних управлінських рішень та прогалини у правових актах у сфері національної безпеки й оборони. Вказане зумовлює актуальність та важливість дослідження ефективності публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми публічного управління та публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони привертали увагу таких дослідників, як П. Богущий, В. Галушко, Т. Доброніца, І. Коропатнік, Д. Костенко, Б. Мельниченко, І. Остапенко, В. Пашинський, В. Пилипчук, А. Рубан, В. Сокурено, В. Шульгін, С. Янюк та інші науковці. Водночас ефективність публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони ще не знайшла достатнього висвітлення у теоретичних джерелах, що й зумовлює спрямованість наукових пошуків.

Метою статті є визначення особливостей публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення системи публічного адміністрування потребує нині перегляду базових критеріїв оцінювання діяльності публічної адміністрації, які склалися на цей час у теорії та практиці. Традиційно управлінські процеси в аспекті їх ефективності розглядали відповідно до тих соціальних цілей і завдань, на досягнення яких були спрямовані управлінські впливи. Зокрема, до критеріїв соціального управління відносили піднесення економічного розвитку держави, зміцнення її ролі на міжнародній арені, зростання ВВП, зменшення гостроти внутрішньодержавних конфліктів, зростання рівня життя населення тощо. Однак можливість порівняти між собою ефективність діяльності двох суб'єктів управління за означеними критеріями завжди призводила до несподіваних результатів внаслідок неврахування тенденцій, які виникають за межами певної держави, однак внаслідок тенденцій глобалізації безпосередньо впливають на якість життя в ній. Як приклад можна навести світову фінансово-економічну кризу 2008 року, глобальну фінансову кризу 2020 року, початок і розвиток яких не зумовлювався діяльністю органів публічної влади України, але наслідки охоплювали погіршення рівня життя населення, банкрутство суб'єктів господарювання тощо.

Ті ж тенденції знайшли свій прояв у системі публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони. Станом на початок 2014 року Збройні Сили України та інші військові формування продемонстрували недостатню готовність виконувати свої бойові завдання в умовах збройної агресії російської федерації. Однак причини цього явища були поза компетенцією системи військового управління і пояснювалися тривалою політикою ослаблення української армії шляхом зниження привабливості військової служби через низьке грошове забезпечення, майже повне скасування соціальних гарантій військовослужбовців, масштабне відчуження військового майна, зокрема озброєнь і військової техніки тощо.

Треба звернути увагу на неприпустимість ототожнення публічного адміністрування та публічного управління. На жаль, входження в науковий обіг категорії «публічне адміністрування» ще не завершилося теоретичним напрацюванням закономірностей його розвитку та притаманних йому властивостей. Синонімічність понять «публічне адміністрування» і «публічне управління» з погляду деяких науковців знаходить свій прояв у назвах на кшталт «публічне адміністрування сферою науки».

Чи можна адмініструвати сферою (сектором, видом суспільних відносин)? На відміну від терміна «управляти сферою», який є цілком коректним як з методологічної, так і з лінгвістичної позиції, адміністрування не являє собою процес зміни суспільних відносин (у тому числі з використанням заходів примусу) для досягнення поставлених перед органом управління цілей. Поява терміна «публічне адміністрування» нерозривно пов'язана з виникненням концепції сервісної держави, тобто держави, обслуговуючої потреби фізичних та юридичних осіб. Тут ми повністю погоджуємося з позицією О. Кузьменко, яка розуміє публічне адміністрування як діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму [1, с. 23]. Треба зазначити, що в науці адміністративного права за ті 12 років, що минули з моменту формулювання вченою наведеного вище поняття, запропоновано ще багато десятків дефініцій публічного адміністрування, які розкривають це поняття через категорії

«задоволення публічного інтересу», «взаємодія для досягнення високого рівня задоволення потреб громадян» тощо, залишаючись при цьому у межах концепції сервісної держави. Отже, розуміння публічного адміністрування як задоволення потреб повністю виключає, на нашу думку, його ототожнення з публічним управлінням, державним управлінням, яким притаманна низка регулятивно-примусових функцій. Відповідно, не можна адмініструвати сферою, з огляду на концепцію сервісної держави і лінгвістичні особливості української мови коректним буде словосполучення «публічне адміністрування у сфері (секторі, галузі тощо)».

Вказане вище не заперечує існування генетичного зв'язку між публічним управлінням і публічним адмініструванням. Безумовно, публічне адміністрування виникає саме в системі публічного управління, однак, набуваючи автономності, воно трансформується, позбавляючись владно-примусових рис. Отже, ефективність публічного адміністрування як ступінь досягнення його цілей за мінімальної витрати фінансово-економічних, гуманітарних та часових ресурсів буде являти собою ступінь задоволення потреб фізичних та юридичних осіб відповідно до сфери компетенції органу публічної адміністрації.

Вказане зумовлює визначальний вплив потреб фізичних та юридичних осіб на визначення критеріїв ефективності органів публічного адміністрування. Такі потреби, на нашу думку, становлять такі групи: економічні, громадсько-політичні, освітні, екологічні, соціального захисту. Водночас коло потреб фізичних та юридичних осіб сучасної правової демократичної держави не може бути вичерпним, оскільки щоденно виникають їх нові інтенції, зумовлені розвитком технологій та суспільних відносин, змінами у суспільній свідомості та іншими факторами.

Але вказані потреби не можуть являти собою самостійні критерії ефективності органів публічного адміністрування. Це зумовлено тим, що багато факторів, що безпосередньо впливають на життєдіяльність територіальних громад чи інших соціальних груп, не належать до компетенції суб'єктів публічного адміністрування (наприклад, пандемія коронавірусної хвороби COVID-19). Отже, оцінювання діяльності органів публічного адміністрування має відбуватися не за критеріями всеохоплюючого «соціального ефекту», який залежить від постійно змінюваного комплексу зовнішніх факторів, а за критеріями якості та швидкості здійснення ними реєстраційних, верифікаційних, дозвільних, легалізаційно-нострифікаційних, атестаційних процедур, віднесених до їх компетенції. Щодо цього треба звернути увагу на той факт, що в ухваленому Верховною Радою України 16 листопада 2021 року, але ще не підписаному Президентом України Законі України «Про адміністративну процедуру» визначення ефективності не має такої обов'язкової ознаки, як якість, наявність якої була багаторазово обґрунтована представниками економічних, соціологічних, психологічних, правових, технічних та інших наук. Проте у ст. 14 вказаного документа йдеться виключно про швидкість і простоту вирішення адміністративних справ. На нашу думку, ця прогалина або технічна помилка повинна бути виправлена.

Публічне адміністрування в секторі безпеки й оборони має свої особливості, які не можуть бути зведені до урахування всіх (або основних) потреб та інтересів фізичних і юридичних осіб. В умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів (надзвичайного стану, воєнного стану тощо) обмежуються деякі визначені Основним законом права і свободи людини й громадянина, може змінюватися порядок реалізації товарів і надання послуг суб'єктами підприємницької діяльності, отже, було б нелогічним під час визначення ефективності діяльності сил безпеки й сил оборони у таких умовах покладатися на оцінку таких дій громадськістю, права якої могли обмежити або іншим чином викликати негативні суб'єктивні реакції (наприклад, у батьків призовників у період мобілізації, які можуть реагувати не на порушення правових норм, а на сам факт призову їх сина/доньки на військову службу). Водночас зрозуміло, що вказані заходи є невід'ємною умовою забезпечення територіальної цілісності нашої держави, її суверенітету та обороноздатності, отже, їх здійснення не може прямо залежати від схвалення або несхвалення частиною населення.

Однак необхідність визначити ефективність функціонування сектора безпеки й оборони однозначно є. Як свідчать попередні періоди розвитку української державності, відсутність належного демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, особливо за часів, коли посаду міністра оборони України обіймали громадяни Російської Федерації Д. Саламатін (2012 р.) та П. Лебедев (2012–2014 рр.), призводила

до значних кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших втрат в оборонному відомстві та в Збройних Силах України.

Саме у функціонуванні системи демократичного цивільного контролю і треба, на нашу думку, шукати відповідь на питання про сутність ефективності публічного адміністрування у секторі безпеки й оборони. Безумовно, подальше вдосконалення демократичного цивільного контролю в секторі безпеки й оборони потребує вирішення декількох проблем, які, на нашу думку, заважають його продуктивному здійсненню. По-перше, потребують свого заповнення правові прогалини, пов'язані з визначенням у Законі України «Про національну безпеку України» кола суб'єктів, що можуть здійснювати громадський нагляд (нині їх де-юре значно менше, ніж тих, що здійснюють відповідні функції де-факто, наприклад, не враховано існування численних рад громадського контролю при органах виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органах тощо). По-друге, потребують нормативного узгодження терміни «громадський контроль», «громадський нагляд», «громадський моніторинг», які означають схожі явища, використовуються у законодавчих та підзаконних правових актах та практиці діяльності досліджуваних рад (значна частина яких має назви на кшталт «рада громадського контролю»), проте співвідношення між вказаними поняттями залишає простір для довільного тлумачення. Водночас саме система громадського контролю (нагляду) здатна виробити, вербалізувати та застосувати критерії оцінювання ефективності публічного адміністрування в секторі безпеки й оборони. При цьому, на відміну від оцінки широкого кола невизначених осіб, оцінювання у межах громадського нагляду як складової частини демократичного цивільного контролю дозволяє, з одного боку, зберегти об'єктивність внаслідок відсутності дисциплінарних та інших адміністративних зв'язків суб'єкта та об'єкта нагляду, а з іншого – внаслідок включення до контрольних заходів кваліфікованих експертів, серед яких можуть бути провідні науковці у сфері військового права і права національної безпеки, представники антикорупційних та інших громадських організацій, які мають досвід оцінювання діяльності великих мілітарних структур тощо.

Як вказують дослідники проблем розвитку систем громадського нагляду (контролю) в Україні та в зарубіжних державах, вчасно інформована громадськість допомагає в забезпеченні урядової відповідальності та підзвітності, а також сприяє тому, аби інформація про розвідувальні служби ставала доступною для суспільства після певного проміжку часу згідно із законами про свободу інформації та правилами розсекречення закритої інформації. Громадянське суспільство може привернути увагу громадськості й до порушень прав людини і громадянських свобод. Неурядові організації можуть посилювати інші форми демократичного контролю через: розповсюдження незалежних аналітичних досліджень та інформації щодо сфери безпеки, військових питань і питань оборони в парламенті, засобів масової інформації та серед населення; моніторинг ставлення до захисту прав людини і поваги до верховенства права у сфері безпеки; висування на порядок денний питань безпеки, які важливі для всього суспільства; підвищення парламентської компетентності і працездатності у спосіб проведення курсів і семінарів; здійснення альтернативної експертної оцінки урядової політики безпеки, оборонного бюджету, питань ресурсів і постачання; заохочення публічних дебатів та формулювання можливих варіантів політики; забезпечення зворотного зв'язку між рішеннями щодо національної політики безпеки та їх упровадженням; підвищення рівня інформованості громадськості і сприяння альтернативним дебатам у громадській сфері [2, с. 40].

Висновки. Отже, ефективність публічного адміністрування у цивільному секторі та в секторі безпеки й оборони має своїми спільними критеріями якості та швидкості здійснення ними адміністративних процедур, віднесених до їх компетенції. Одночасно суб'єкти оцінювання будуть різнитися: якщо у цивільному секторі такі суб'єкти будуть загальними, то у секторі безпеки та оборони – спеціальними.

Список використаних джерел

1. Кузьменко О. В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Юридичний вісник*. 2009. № 3(12). С. 20–24.
2. Пилипчук В. Г., Будаков М. О., Гірич В. М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки): аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2012. 56 с.

Надійшла до редакції 29.06.2022

References

1. Kuzmenko, O. V. (2009) Pravova determinatsiia poniattia «publichne administruvannia» [Legal determination of the concept of «public administration»]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3(12), pp. 20–24. [in Ukr.].
2. Pylypchuk, V. H., Budakov, M. O., Hirysh V. M. (2012) Systema orhanizatsii upravlinnia i pravovoho zabezpechennia diialnosti spetssluzhb (dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Pivnichnoi Ameryky): analitychna dopovid [The system of organizing management and legal support of the activities of special services (experience of the countries of the European Union and North America): analytical report]. Kyiv : NISD, 56 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Shopina. Efficiency of public administration in the security and defense sector: a legal view. The purpose of the article is to determine the features of public administration in the security and defense sector. The article determines that the improvement of the public administration system requires a revision of the basic criteria for assessing the activities of public administration, which are currently prevailing in theory and practice. The reasoning is that public administration in the security and defense sector has its own characteristics, which cannot be reduced to taking into account all the needs and interests of individuals and legal entities. Attention is focused on the inadmissibility of identifying public administration and public administration.

The article defines that the effectiveness of public administration as the degree of achievement of its goals with a minimum expenditure of financial, economic, humanitarian and temporary resources is the degree of satisfaction of the needs of individuals and legal entities in accordance with the competence of the public administration body.

This determines the decisive influence of the needs of individuals and legal entities on the definition of criteria for the effectiveness of public administration bodies. Such needs include the following groups: economic, socio-political, educational, environmental, social protection.

The argumentation is given that the system of public control (supervision) is able to develop, verbalize and apply criteria for assessing the effectiveness of public administration in the security and defense sector. Attention is focused on the shortcomings of the legislation on democratic civil control.

The conclusion is made that the effectiveness of public administration in the civil sector and in the security and defense sector has as its general criteria the quality and speed of implementation of administrative procedures within their competence. The subjects of assessment will differ: while in the civilian sector such actors are general, in the security and defense sector, they will be special.

Keywords: efficiency of public administration, democratic civilian control, security and defense sector, administrative procedures, legal support, public observation.

УДК 343.3/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-33-38

Сергій БАБАНІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ПРОТИСТОЯННЯ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті проаналізовано внесені до КК України після 24 лютого 2022 р. зміни та доповнення, що дозволяє запропонувати шляхи удосконалення КК України: змінити назву розділу I Особливої частини на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»; встановити кримінальну відповідальність за пособництво державі-агресору (ст. 111-2) тільки для іноземців та осіб без громадянства, за винятком громадян держави-агресора; передбачити кримінальну відповідальність за ст. 201-2 лише тоді, коли загальна вартість предмета передбаченого нею правопорушення перевищуватиме 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян та включити це кримінальне правопорушення до переліку корупційних; встановити кримінальну відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу.

Ключові слова: кримінальне законодавство, воєнний стан, колабораційна діяльність, гуманітарна допомога, неповага до працівника правоохоронного органу.

© С. Бабанін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8424-8825>

babanin-s@ukr.net

Постановка проблеми. Запобігання злочинності як соціальному та асоціальному явищу, яке супроводжує будь-яку форму організації людського існування, на сьогодні є викликом для теоретиків та практиків кримінальних наук у всьому світі [1, с. 139]. Непридатність мирному часові обстановка, яка склалась в Україні, а саме введення воєнного стану, наявність тимчасово окупованих територій, на яких органи влади України, фактично, не можуть виконувати у повному обсязі свої функції, наявність великої кількості внутрішньо переміщених осіб та осіб, які бажають покинути територію України на період дії воєнного стану, долучення багатьох країн світу до надання як військової, так і гуманітарної допомоги Україні у достатньо великих обсягах, викликає необхідність розробки правових засобів запобігання тим кримінальним правопорушенням, вчинення яких суттєво збільшилось через наявність такої обстановки, а також криміналізувати нові суспільно небезпечні діяння, вчинення яких стало можливим внаслідок цієї обстановки [2, с. 57].

З початком повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації на територію України активізувалась діяльність Верховної Ради України у напрямі адаптації кримінального законодавства країни викликам та загрозам її суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, пов'язаним з цим вторгненням. У зв'язку з цим ухвалено низку законів, які передбачають внесення змін та доповнень до КК України.

Проте на сьогодні не напрацьована слідчо-судова практика застосування цих норм, а тому для з'ясування дотримання правил криміналізації передбачених ними діянь, встановлення їх ефективності та відсутності між ними колізій доцільним є використання методу експертних оцінок, тобто з'ясування думок як науковців, так і практиків щодо цього.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання як загальних підстав криміналізації діянь, так і криміналізації діянь в умовах воєнного стану у своїх працях досліджували науковці, як-от: В. Владимиров, О. Гритенко, Н. Гуророва, П. Дагель, Л. Демидова, В. Ємельянов, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, М. Мельник, В. Примаченко, П. Фріс, М. Хавронюк, В. Хашев, А. Яковлев та багато інших. Водночас дослідження внесених до КК України після початку повномасштабного вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію України змін тільки набирає обертів.

Метою статті є аналіз потенційної ефективності нещодавно внесених до КК України окремих змін та доповнень як засобу протистояння збройній агресії російської федерації та формулювання на цій основі пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Зміни та доповнення, внесені до КК України після 24 лютого 2022 р., торкнулись як Загальної, так Особливої частин цього нормативно-правового акта [4]. Зокрема, КК України доповнений ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», що має вісім частин, перші сім з яких містять вісімнадцять складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю. Частина 8 цієї статті містить такі обтяжуючі обставини, як загибель людей або настання інших тяжких наслідків.

Частини 1 та 2 ст. 111-1 КК України не передбачають таких видів покарання, як штраф, позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі і за класифікацією, визначеною ст. 12 КК України, є кримінальними проступками. У зв'язку з цим виникла невідповідність між назвою розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України та його змістом, оскільки на сьогодні до складу цього розділу увійшли не тільки злочини. Пропонуємо внести зміни до КК України і назвати розділ I Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України».

Аналіз ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, покарань, встановлених за їх вчинення, співставлення їх з ознаками складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України «Державна зрада», та відповідними покараннями за їх вчинення дозволяє стверджувати, що ст. 111-1 КК України містить привілейовані склади державної зради.

До форм державної зради належать, зокрема, перехід на бік ворога в період збройного конфлікту та надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. За своїми ознаками ці дві форми державної зради охоплюють собою ознаки колабораційної

діяльності і до включення у КК України ст. 111-1 більшість форм такої діяльності характеризувались ознаками саме цих форм державної зради.

Чинна редакція ст. 111 КК України у ч. 2 містить таку кваліфікуючу державну зраду ознаку, як вчинення її в умовах воєнного стану і передбачає за це діяння позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна, тобто таке діяння є особливо тяжким злочином з максимально можливим за його вчинення покаранням.

Водночас у ст. 111-1 КК України в ч. 1, 2 містяться кримінальні проступки, в ч. 3, 4 – нетяжкі злочини, в ч. 5 – тяжкі злочини, в ч. 6, 7 – особливо тяжкі злочини, але без можливості призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, у ч. 8 – особливо тяжкі злочини, вчинення яких карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Отже, колабораційна діяльність в умовах воєнного стану досягає ступеня суспільної небезпеки державної зради за таких самих умов лише у разі спричинення загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. В усіх інших випадках колабораційна діяльність, на думку законодавця, має значно менший ступінь суспільної небезпечності порівняно з державною зрадою.

Окремо зупинимось на такій формі колабораційної діяльності, як добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

До набрання чинності ст. 111-1 КК України таке діяння кваліфікувалось за ч. 1 ст. 111 КК України і каралось позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Чинна редакція ч. 7 ст. 111-1 КК України, крім зазначених видів покарань, передбачає ще й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Проте цей вид покарання не може бути призначений особам, які обіймали посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, до набрання чинності ст. 111-1 КК України, оскільки закон про кримінальну відповідальність у цьому випадку не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК України) [5, с. 4].

Окремою нормою законодавець встановив відповідальність за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України). При цьому, на нашу думку, законодавцем створено зайву конкуренцію, а за окремі види такого пособництва – і колізію кримінально-правових норм (ст. 111-2 КК України) в частині відповідальності громадянина України, оскільки такі діяння цілком охоплюються складами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та 111-1 КК України.

Однією з форм діяння, передбаченого ст. 111-2 КК України, є завдання шкоди Україні шляхом добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Частина 4 ст. 111-1 КК України також передбачає відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. При цьому покарання у вигляді позбавлення волі за ч. 4 ст. 111-1 КК України становить від трьох до п'яти років, а за ст. 111-2 – від десяти до дванадцяти років.

Пропонуємо встановити кримінальну відповідальність за пособництво державі-агресору тільки для іноземців та осіб без громадянства, за винятком громадян держави-агресора [2, с. 59].

Ще однією новелою сучасного кримінального законодавства України стала ст. 201-2 КК «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», яка передбачає кримінальну відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі, під яким розуміється загальна вартість гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, яка у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. У 2022 р. ця сума становить 434 тисячі 175 гривень і більше.

Суспільна небезпечність цього діяння в тих умовах, в яких перебуває країна, коли щоденно в Україну може надходити до 10 тисяч тонн і більше гуманітарної допомоги від інших країн, є незаперечною [6].

Проте на цей час поза увагою законодавця залишається питання встановлення відповідальності за зазначені вище дії у разі, якщо вартість гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги буде менше ніж 434 тисячі 175 гривень.

У Верховній Раді України зареєстрований проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги» № 7321-1 від 12.05.2022 р. [7]. Цим проєктом пропонується доповнити главу 12 КУпАП статтею 166-28 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», якою передбачити адміністративну відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у три і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто від 3 тисяч 721 гривні 50 копійок до 434 тисяч 175 гривень у 2022 р.

Пропонована ст. 166-28 КУпАП у редакції, зазначеній проєктом Закону України № 7321-1 від 12.05.2022 р., та ст. 201-2 КК України у чинній редакції за побудовою диспозицій, об'єктивними та суб'єктивними ознаками складів цих правопорушень (за винятком об'єктів посягання) є тотожними з правопорушеннями, передбаченими ст. 51 «Дрібне викрадення чужого майна» КУпАП [8] та ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» КК України відповідно. При цьому у 2022 р. відповідальність за ст. 51 КУпАП настає в разі спричинення шкоди у розмірі від 1 копійки до 248 гривень 10 копійок, а за ст. 191 КК України – від 248 гривень 10 копійок.

Наведені конструкції диспозицій пропонованої ст. 166-28 КУпАП та чинної ст. 201-2 КК України призведуть до відсутності будь-якої відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, якщо їх загальна вартість буде меншою 3 тисяч 721 гривні 50 копійок, що не відповідає ступеню суспільної небезпечності цих діянь.

Зазначені ж у пропонованій ст. 166-28 КУпАП та чинній ст. 201-2 КК України розміри загальної вартості предмета цих правопорушень і, відповідно, розміри спричиненої цими правопорушеннями шкоди суттєво різняться від встановлених розмірів, передбачених тотожними ст. 51 КУпАП та ст. 191 КК України.

Не сприяє однозначному тлумаченню змісту діянь, передбачених ст. 201-2 КК України та пропонованою ст. 166-28 КУпАП, і формулювання диспозицій цих статей, зокрема, використання сполучника «або» для розмежування передбачених ними діянь, що може сприяти уникненню від відповідальності винних осіб.

З наведених причин пропонуємо у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги» диспозицію ст. 166-28 КУпАП викласти у такій редакції: «Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян».

З тих же причин доцільним вбачається виключення з ч. 1 ст. 201-2 КК України вказівки на розміри вчинених дій та викладення цієї частини у такій редакції: «1. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку». При цьому необхідним є виключення з пункту 2 примітки до цієї статті слів «у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Оскільки однією з форм діяння, передбаченого ст. 201-2 КК України, є його

вчинення службовою особою з використанням службового становища, а за ознаками саме це діяння є тотожним кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 191 КК України, про що йшлося вище, доцільним буде включення цієї статті до переліку корупційних кримінальних правопорушень, передбачених приміткою до ст. 45 КК України, у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем.

Введення воєнного стану вплинуло і на питання криміналізації проявів неповаги до певної категорії осіб. Незважаючи на відсутність у кримінальному законодавстві України загальної норми про посягання на честь і гідність будь-якої особи Верховна Рада України криміналізувала такі посягання на військовослужбовців, встановивши у ст. 435-1 КК України відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації.

Проте, на нашу думку, ступінь суспільної небезпечності проявів неповаги до працівників Національної поліції та інших правоохоронних органів під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації не поступається аналогічним проявам неповаги до військовослужбовців, а тому потребує окремої криміналізації у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України.

Висновки. Виконаний аналіз внесених до КК України після початку повномасштабного вторгнення в Україну збройних сил російської федерації окремих змін та доповнень дозволяє запропонувати такі шляхи удосконалення кримінального законодавства України: 1) змінити назву розділу I Особливої частини КК України на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»; 2) встановити кримінальну відповідальність за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) тільки для іноземців та осіб без громадянства, за винятком громадян держави-агресора; 3) передбачити адміністративну відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а за аналогічні дії з вказаними предметами вартістю понад цю суму – кримінальну відповідальність (ст. 201-2 КК України); 4) включити кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, до переліку корупційних, визначених приміткою до ст. 45 КК України, у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем; 5) встановити у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України кримінальну відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу.

Список використаних джерел

1. Tudorică A. Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law review*. 2021. Vol. 1. P. 134–139.
2. Бабанін С. В. Питання співвідношення державної зради, колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору за КК України. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах військової агресії : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 трав. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 57–59.
3. Bershov H., Hrytenko O., Khashev V., Fialka M. Assessing and Evaluating the General Legal Characteristics of War Crimes: A Basic Necessity or a Confused Platform. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. № 11(1). С. 43–60.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Бабанін С. В. Вплив введення воєнного стану на кримінальне законодавство України. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ – Львів – Дніпро, 20 квітня 2022 р.)*. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 3–4.
6. Україна отримала за минулу добу рекордну кількість гуманітарної допомоги – понад 10 тисяч тонн. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-otrimala-za-minulu-dobu-rekordnu-kilkist-gumanitarnoyi-dopomogi-ponad-10-tisyach-tonn>.
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та

Кримінального кодексу України щодо вдосконалення окремих питань, пов'язаних із незаконним продажем гуманітарної допомоги : Проект Закону України від 12.05.2022 р. № 7321-1. *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39604>.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

Надійшла до редакції 22.06.2022

References

1. Tudorică, A. (2021) Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, pp. 134–139.
2. Babanin, S. V. (2022) Pytannia spivvidnoshennia derzhavnoi zrazy, kolaboratsiinoi diialnosti ta posobnytstva derzhavi-ahresoru za KK Ukrainy. Pravovi zasoby protydii zlochynam proty osnov natsionalnoi bezpeky v umovakh viiskovoi ahresii [The food for the support of the state power, collaboration and assistance to the aggressor power for the CC of Ukraine. Legal protection against malice against the foundations of national security in the minds of the Russian aggression] : materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 26 trav. 2022 r.). Kyiv, pp. 57–59. [in Ukr.].
3. Bershov, H., Hrytenko, O., Khashev, V., Fialka, M. (2022) Assessing and Evaluating the General Legal Characteristics of War Crimes: A Basic Necessity or a Confused Platform. *Ius Humani. Law Journal*. № 11(1), pp. 43–60.
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
5. Babanin, S. V. (2022) Vplyv vvedennia voiennoho stanu na kryminalne zakonodavstvo Ukrainy. Kryminalno-pravovi, kryminolohichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu [Injecting the introduction of the military camp on the criminal legislation of Ukraine. Criminal and legal, criminological, criminal procedural and criminalistic problems against malice in the minds of the military camp] : materialy Vseukrainskoi naukovo-prakt. konf. (Kyiv – Lviv – Dnipro, 20 kvitnia 2022 r.). Kyiv – Lviv – Dnipro, pp. 3–4. [in Ukr.].
6. Ukraina otrymala za mynulu dobu rekordnu kilkist humanitarnoi dopomohy – ponad 10 tysyach ton [Ukraine has taken a record amount of humanitarian aid in the past – over 10,000 tons]. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrayina-otrimala-za-minulu-dobu-rekordnu-kilkist-humanitarnoyi-dopomogi-ponad-10-tisyach-tonn> [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh pytan, poviazanykh iz nezakonnym prodazhem humanitarnoi dopomohy [On the introduction of changes to the Code of Ukraine on administrative law violations and the Criminal Code of Ukraine to thoroughly improve food, related to the illegal sale of humanitarian aid] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 12.05.2022 r. № 7321-1. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39604> [in Ukr.].
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Code of Ukraine on administrative law violations] : Закон України від 07 грудня 1984 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukr.].

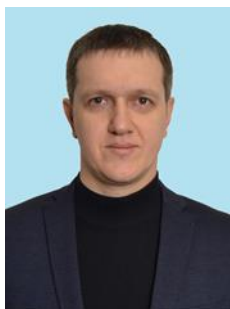
ABSTRACT

Serhii Babanin. Criminal legislation of Ukraine as a means of resisting the armed aggression of the russian federation. The article analyzes some changes and additions to the Criminal Code of Ukraine after the beginning of a full-scale invasion of Ukraine by the Armed Forces of the Russian Federation, which suggests the following ways to improve the criminal legislation of Ukraine: 1) change the title of Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine to «Criminal Offenses against the Fundamentals of National Security of Ukraine», as this section currently contains not only crimes but also criminal offenses; 2) establish criminal liability for aiding the aggressor state (Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine) only for foreigners and stateless persons, except for citizens of the aggressor state, as aiding Ukrainian citizens to the aggressor state is covered by Articles 111, 111-1 of the Criminal Code; 3) provide for administrative liability for the sale of goods (items) of humanitarian aid or the use of charitable donations, gratuitous aid, concluding other transactions for the disposal of such property, for profit, if the total value of such humanitarian aid, charitable donations or gratuitous aid does not exceed 0,2 of the non-taxable minimum income of citizens, and for similar actions with the specified subjects worth more than this amount – criminal liability (Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine); 4) include a criminal offense under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine, to the list of corruption, defined by the note to Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine, in case of its commission by abuse of office; 5) establish in Chapter XV «Criminal offenses against the authority of public authorities, local governments, associations of citizens and criminal offenses against journalists» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine criminal liability for disrespect for a law enforcement officer.

Keywords: criminal law, martial law, collaboration activities, humanitarian aid, disrespect for a law enforcement officer.

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-39-45

**Дмитро
САНАКОЄВ[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Олексій
СКРЯБІН[©]**
доктор юридичних
наук, професор
(Класичний
приватний
університет,
м. Запоріжжя,
Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення російських військ та введення воєнного стану в Україні призвели до змін у законодавстві, зокрема внесено зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України в частині оптимізації повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді під час здійснення досудового розслідування в умовах *введення в Україні воєнного стану*. Законодавчі нововведення, зокрема, стосуються: 1) процесу внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) процедури проведення обшуку / огляду житла чи іншого володіння особи та обшуку особи; 3) строків виконання процесуальних дій; 4) особливостей проведення допиту свідка, потерпілого та підозрюваного; 5) участі захисника в процесі допиту тощо. Ці зміни спрямовані на удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану шляхом спрощення процедури фіксації процесуальних дій та врахування обставин, що можуть ускладнювати процес розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, воєнний стан, законодавство, правове регулювання.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану в Україні у 2022 році викликало низку законодавчих змін, що регламентують особливості фіксації процесуальних дій у кримінальному провадженні. Такі зміни спрямовані на регулювання діяльності органів досудового розслідування по всій території держави. Це зумовлено тим, що нормальне функціонування державних інституцій під час воєнного стану стає неможливим та вимагає особливої регламентації процесу розслідування кримінальних правопорушень. Проведення бойових дій на окремих територіях зумовлює ситуацію, за якої фіксація процесуальних дій стандартними способами в кримінальному провадженні стає неможливою. Частина територій перебуває в окупації, що також унеможливує проведення стандартного розслідування кримінальних правопорушень. У відповідь на таку ситуацію вносяться зміни до чинного законодавства, які регулюють та спрощують процедури розслідування у кримінальних провадженнях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику організації роботи правоохоронних органів з питань розслідування кримінальних правопорушень в умовах надзвичайного та воєнного стану досліджували українські та закордонні науковці, серед яких виділимо таких вчених, як: А. Басов, Ф. Васильків, І. Гловюк, В. Завтур, С. Кузніченко, Т. Омельченко, В. Рогальська, Г. Тетерятник, М. Янков та ін. При цьому окремі з названих авторів проводили аналіз ще до внесення останніх змін у кримінальне процесуальне законодавство, а інші – досліджували окремі аспекти розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного, надзвичайного стану. Тому важливо проаналізувати специфіку регламентації

© Д. Санакоєв, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>

dmsanakoyev@gmail.com

© О. Скрябін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

3002218355@mail.gov.ua

процесуальних дій у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану та під час бойових дій на території України.

Мета статті – проаналізувати особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Специфіка правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів зумовлена тим, що разом із нормами, характерними для регулювання правовідносин в умовах нормальної життєдіяльності, до нормативної компоненти правового регулювання включаються надзвичайні закони. Вони встановлюють не тільки специфічні засоби та механізми правового регулювання, але й мають свою специфіку щодо дії у просторі, часі та за колом осіб [1].

В Україні 24 лютого 2022 року було запроваджено режим воєнного стану через повномасштабне вторгнення російських військ. Під час дії воєнного стану та бойових дій на території української держави ускладнюється процес розслідування кримінальних правопорушень. Здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану передбачає суттєве збільшення процесуальних можливостей сторони обвинувачення та спрощення низки процедур [2, с. 196]. Зокрема, 14 квітня 2022 року були внесені зміни в Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України в частині деталізації порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Специфіка регулювання кримінальних процесуальних правовідносин в умовах надзвичайних правових режимів полягає у тому, що вони регулюються не тільки загальними нормами і законодавством, яке діє в умовах нормальної життєдіяльності, а й надзвичайними законами, які мають свою специфіку застосування та відповідно впливають на особливості регулювання сфери кримінального провадження [1, с. 100].

О. Барчук серед спеціальних факторів ефективної дії надзвичайних законів за особливостями дії виокремлює такі:

– територіальні. Це умови дії законів, які визначають просторову сферу їх дії, відповідні фактори є важливими в процесі дії надзвичайних законів. Відомо, що дія надзвичайних законів може обмежуватися просторовими межами, які залежать від територіальних меж поширення надзвичайної ситуації, тобто чи в межах всієї держави, чи на окремих територіях;

– часові, тобто умови, що визначають часові особливості дії надзвичайних законів, адже відомо, що однією із основних рис надзвичайних законів є їх тимчасовий характер [3, с. 207].

Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» передбачає внесення змін щодо:

1. Внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).
2. Процедури проведення обшуку / огляду житла, іншого володіння особи або обшуку особи.
3. Строків виконання процесуальних дій у кримінальному провадженні.
4. Особливостей проведення допиту підозрюваного.
5. Учасі захисника у проведенні окремої процесуальної дії [4].

Кримінальне провадження розпочинається внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. При цьому в умовах воєнного стану така фіксація процесуальних дій може бути ускладнена або неможлива. Це може бути зумовлено: можливістю виходу обладнання зі строю, перебоями з електроенергією та зв'язком, Інтернетом, відсутністю доступу до них, проблеми з транспортом, блокування та захоплення адміністративних будівель тощо, можуть призвести до неможливості протягом відносно тривалого часу внести відомості до ЄРДР. У такому випадку органи досудового розслідування залишаються повністю процесуально обеззброєними, не маючи реальних правових можливостей проводити законно слідчі (розшукові) дії [5, с. 139].

Питання щодо внесення даних в ЄРДР в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є дискусійним серед сучасних науковців. Це пов'язано з тим, що успішне розслідування злочину більшою мірою залежить від того, наскільки швидко зреагують правоохоронні органи та розпочнуть слідчі (розшукові) дії. В умовах воєнного стану в працівників правоохоронних органів можуть виникати затримки із внесенням даних в ЄРДР – як в електронному, так і паперовому форматі. Такі затримки можуть негативно позначитись на результатах розслідування. Також слідчі часто говорять про «золоту

годину» після скоєння злочину, протягом якої докази ще свіжі, криміналістичні зразки не забруднені, свідки, а нерідко і підозрюваний, ще перебувають недалеко від місця скоєння злочину [6].

Також зазначимо, що навіть якщо є перешкоди або труднощі, які перешкоджають процесу розслідування у конкретній ситуації, оперативне реагування національних органів влади є надзвичайно важливим для підтримання громадської віри в їх відданість принципам верховенства права та їх здатність запобігати проявам сприяння незаконним діям або терпимості до них. Із перебігом часу перспектива проведення будь-якого ефективного розслідування зменшується [7].

Тому у розділі IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) у ст. 615 запроваджені зміни щодо внесення відомостей до ЄРДР. У разі відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР рішення про початок досудового розслідування ухвалює дізнавач, слідчий, прокурор. Про це виноситься постанова. Також відзначено, що може бути проведений огляд місця події до винесення такої постанови, а постанова повинна ухвалюватись невідкладно після завершення огляду [8]. В разі відсутності доступу до ЄРДР кримінальне провадження може розпочатись фіксацією у паперовому форматі – за допомогою винесення постанови або постанова може бути винесена після того, як правоохоронці розпочнуть слідчі (розшукові) дії.

Тобто в період воєнного стану внесення даних щодо початку кримінального провадження може відбуватись у змішаній формі (паперово-електронній). Таке положення також викликає роздуми в наукових колах. Зокрема, Т. О. Лоскутов зазначає, що у період воєнного стану правова регламентація фіксування рішення про початок досудового розслідування шляхом складання постанови є зайвою, оскільки зазначена формальність, навіть постфактум передбачає невинуватене витрачання ресурсів органів досудового розслідування. Фіксування паперовим документом рішення про початок досудового розслідування ніяк не впливає на забезпечення прав і свобод людини, а лише ускладнює оперативне викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності [9, с. 342].

Зміни також торкнулись проведення обшуку / огляду житла, інших володінь та обшуку особи. Під час дії воєнного стану залучення понять до проведення слідчих (розшукових) дій може бути небезпечним або неможливим. У такій ситуації проведення обшуку та огляду житла, інших володінь або обшук особи може відбуватись без участі понять. При цьому обов'язковою є фіксація проведення обшуку або огляду за допомогою технічних засобів – безперервного відеозапису. Спрощення процедури проведення обшуку та огляду володінь та обшуку осіб дозволяє фіксувати процесуальні дії у кримінальному провадженні з максимальним дотриманням правил безпеки під час воєнного стану. Адже безпека та життя кожної людини є найбільшою цінністю.

Зміни щодо строків виконання процесуальних дій у кримінальному провадженні:

- строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати 216 годин з моменту затримання;

- строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати;

- строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, ухваленої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, може бути продовжений до одного місяця. Строк тримання під вартою може продовжуватись неодноразово в межах строку досудового розслідування [4].

Нововведення, що стосуються строків у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, дають більше свободи для фіксації процесуальних дій, а також дозволяють працівникам правоохоронних органів здійснювати розслідування, зважаючи на ускладнюючі обставини.

Також введені зміни щодо проведення допиту свідка чи потерпілого в кримінальному провадженні. Для використання їх показань як доказів в суді необхідно обов'язково фіксувати процес та результати допитів за допомогою відеозапису. Таке нововведення дозволяє дотримуватись правил і норм проведення допиту в умовах воєнного стану, а також уникнути випадків тиску на свідків та потерпілих працівниками правоохоронних органів.

Для використання показань, отриманих у процесі допиту підозрюваного, окрім відеофіксації допиту, обов'язковою є участь захисника в такому допиті. Захисник підозрюваного може брати участь у допиті дистанційно – за допомогою технічних засобів (відео-, аудіозв'язку). Такі заходи під час проведення допиту підозрюваного в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є необхідними, адже дистанційний формат участі захисника забезпечує дотримання прав підозрюваного на захист. Водночас забезпечення дистанційної участі захисника покладається на таких учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, як дізнавач, слідчий та прокурор. Лишається незрозумілим, чому поза увагою законодавця залишилися такі суб'єкти забезпечення дистанційної участі захисника, як слідчий суддя та суд.

При цьому слушно акцентує І. Глов'юк щодо участі інших учасників кримінального провадження: правило щодо «дистанційної участі» саме у КПК України у період воєнного стану поширено лише на захисника, про представників (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження та інших) не згадується [10, с. 61].

Також цікавою є думка О. Сачка про те, що для забезпечення права на правничу допомогу та захист під час застосування інституту особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції важливо було передбачити на законодавчому рівні можливість виконання функції захисту та надання правничої допомоги не тільки адвокатам, а й будь-яким фахівцям у галузі права, які за законом не підлягають відводу від участі в конкретному кримінальному провадженні [11, с. 176].

Тобто реалізація права на професійну правничу допомогу в умовах воєнного стану характеризується змінами в організації діяльності адвокатів, розширенням «режимів» участі адвокатів у кримінальному провадженні та випадків обов'язкової участі захисника. Проте відкритим залишається питання захисту конфіденційної інформації під час спілкування підозрюваного та захисника. Також є питання пропорційності в аспекті: визначення підстав залучення адвоката до участі у процесуальній дії дистанційно, ефективності захисту в умовах режиму відеоконференції, зважаючи на фактичне обмеження права конфіденційного спілкування та складнощі у погодженні правової позиції [10, с. 62]. Додаткового врегулювання потребує також, на нашу думку, питання щодо «...надійних процесуальних гарантій, здатних компенсувати недоліки, з якими зіткнулася сторона захисту через неможливість провести перехресний допит» [12, с. 41], адже, як слушно зазначають вітчизняні науковці, у запропонованих змінах до КПК взагалі не згадується можливість присутності сторони захисту під час допиту свідків та потерпілих, зокрема й у ситуаціях, коли сторона захисту вже є у кримінальному провадженні [12].

Важливо відмітити особливості фіксації речових доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Згідно з КПК України постанову про визнання речовими доказами виносити не потрібно. Такі постанови зазвичай використовуються слідчими для окреслення переліку речей, для того щоб звернутись із клопотанням про накладення на них арешту до слідчого судді. Таке звернення може бути необхідним у тому разі, коли майно вилучається під час проведення обшуку. Тому постанова про визнання речовими доказами не є обов'язковою [13, с. 9].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що кримінальне процесуальне законодавство повинно відповідати реальним умовам у державі, особливо в умовах воєнного стану, і в аспекті належної правової процедури, і у формі правозастосування (зокрема у вигляді відповідної судової практики), як певного забезпечувального кримінального процесуального механізму. Тому важливо забезпечити належну нормативну регламентацію порядку здійснення кримінального провадження, засновану на ідеї балансу приватних і публічних інтересів, включаючи визначення завдань такого провадження та кола правових засобів, якими вони будуть досягнуті, а також обов'язки осіб, що здійснюють від імені держави кримінальне провадження, забезпечити відповідний стандарт правозастосовної діяльності на всіх стадіях та в усіх видах проваджень кримінального процесу [14, с. 186–187].

Висновки. Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року та повномасштабне вторгнення російських військ стало поштовхом до внесення змін до кримінального процесуального законодавства. Внесені зміни стосуються початку досудового розслідування, процедури проведення обшуку / огляду, строків виконання

процесуальних дій, особливостей проведення допиту свідка, потерпілого, підозрюваного; умов визнання показань свідка, потерпілого, підозрюваного, отриманих на стадії досудового розслідування, що здійснювалося в умовах введення воєнного стану, доказами у суді; порядку участі та залучення захисника в кримінальному провадженні тощо.

Такі зміни сприяють спрощенню фіксації процесуальних дій у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, підвищенню ефективності і забезпеченню своєчасності здійснення кримінального провадження, а також посиленню кримінальних процесуальних гарантій виконання завдань кримінального провадження. При цьому деякі аспекти, такі як участь і залучення захисника у кримінальному провадженні, потребують доопрацювання. Перспективами подальших наукових досліджень може бути аналіз балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні, а також відповідність правозастосовної діяльності у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Тетерятник Г. К. Окремі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 48. С. 98–101.
2. Сьомко Ю. О. Кримінальне провадження під час воєнного стану. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження сучасної юридичної науки* : матеріали науково-практ. конф. (м. Ужгород, 13–14 травня 2022 р.). Херсон : Вид-во «Молодий вчений», 2022. С. 196–199. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/58may2022/58may2022.pdf#page=196>.
3. Барчук О. С. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 (081-право) / Нац. акад. внутр. Справ. Київ, 2019. 257 с.
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#top>.
5. Тетерятник Г. К. Теоретико-правові питання проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Правова позиція. Серія : Право*. 2021. № 1. С. 137–141.
6. Работа полиции. Расследовние 43кад.43уплений : пособ. По оценке систем уголовного правосудия. ООН. Нью-Йорк, 2010. 44 с.
7. Рішення ЄСПЛ Справа «Риженко проти України» (Заява № 55902/11). URL : https://protocol.ua/ru/rigenko_proti_ukraini/.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 340–345. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61>.
10. Гловюк В. І. Питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 57–63.
11. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія / за заг. 43кад. д-ра юрид. наук, 43кад., 43кад. Академії політичних наук України В. М. Тертишника. Дніпро, 2018. 358 с.
12. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 2-ге. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022. 58 с.
13. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. URL : <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>.
14. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.

Надійшла до редакції 28.07.2022

References

1. Teteriatnyk, H. K. (2020) Okremi pytannia pravovoho rehuliuвання kryminalnoho provadzhennia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhyziv [Separate issues of legal regulation of criminal proceedings in conditions of emergency legal regimes]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiia*. № 48, pp. 98–101. [in Ukr].

2. Somko, Yu. O. (2022) Kryminalne provadzhennia pid chas voiennoho stanu. Teoretychnyi analiz ta naukovyi doslidzhennia suchasnoi yurydychnoi nauky [Criminal proceedings during martial law. Theoretical analysis and scientific research of modern legal science] : materialy naukovo-prakt. Konf. (m. Uzhhorod, 13–14 travnia 2022 r.). Kherson : Vyd-vo «Molodyi vchenyi», pp. 196–199. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/58may2022/58may2022.pdf#page=196>. [in Ukr.].
3. Barchuk, O. S. (2019) Nadzvychaini zakony v systemi zakonodavstva: teoretyko-pravovi aspekty [Emergency laws in the legal system: theoretical and legal aspects] : dys. ... kand. Yuryd. Nauk : 12.00.01 (081-pravo) / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 257 p. [in Ukr.].
4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for carrying out criminal proceedings under martial law] : Zakon Ukrainy vid 14 kvitnia 2022 r. № 2201-ІKh. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#top> [in Ukr.].
5. Teteriatnyk, H. K. (2021) Teoretyko-pravovi pytannia provedennia nevidkladnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv [Theoretical and legal issues of conducting urgent investigative (search) actions in the conditions of emergency legal regimes]. *Pravova pozytsiia (pravonastupnyk naukovoho zhurnalu «Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy»)*. Seriya : Pravo. № 1, pp. 137–141. [in Ukr.].
6. Rabota politsii. Rassledovnie prestuplenij : posob. po ocenke sistem ugolovnoho pravosudiva [Police work. Investigation of crimes: a manual. on the assessment of the criminal justice system]. OON. New-York, 2010. 44 p. [in Russ.].
7. Rishennia YeSPL Sprava «Ryzhenko proty Ukrainy» (Zaiava № 55902/11) [Decision of the ECtHR in the case «Ryzhenko v. Ukraine» (Application No. 55902/11)]. URL : https://protocol.ua/ru/rigenko_proti_ukraini/ [in Ukr.].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].
9. Loskutov, T. O. (2022) Pravove rehuliuвання fiksuвання kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of recording criminal proceedings under martial law]. *Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*, pp. 340–345. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61> [in Ukr.].
10. Hloviuk, V. I. (2022) Pytannia realizatsii konstytutsiinoho prava na profesiinu pravnychu dopomohu u kryminalnomu provadzhenni v umovakh voiennoho stanu. Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu [The issue of implementing the constitutional right to professional legal assistance in criminal proceedings under martial law. *Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law*] : materialy naukovoho seminaru (23 chervnia 2022 r.) / upor. M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, N. Ya. Lepish. Lviv : LvDUVS, pp. 57–63. [in Ukr.].
11. Sachko, O. V. (2018) Problemy realizatsii verkhovenstva prava pry zastosuvanni osoblyvykh form ta rezhymiv kryminalnoho provadzhennia [Problems of implementing the rule of law when applying special forms and regimes of criminal proceedings] : monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. Akademii politychnykh nauk Ukrainy V. M. Tertyshnyka. Dnipro, 358 p. [in Ukr.].
12. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., Zavtur, V. (2022) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovopraktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vyd. 2-he. Elektronne vydannia. Dnipro-Lviv-Odesa-Kharkiv, 2022. Stanom na 03 travnia. 58 p. [in Ukr.].
13. Kravchuk O., Bondarenko M. Dosudove rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Pretrial investigation of war crimes]. URL : <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf> [in Ukr.].
14. Hloviuk, I., Drozdov, O., Zavtur V., Drozdova, O. (2022) Do rozrobky kontseptu pozytyvnykh zobov'язan derzhavy u sferi prav liudyny u kryminalnomu provadzhenni (na prykladi statii 2 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod) [To the development of the concept of positive obligations of the state in the field of human rights in criminal proceedings (on the example of Article 2 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)]. *Pravo Ukrainy*. № 1, pp. 156–189. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Sanakoiev, Oleksii Skriabin. Features of conduct of criminal proceedings under martial law. The full-scale invasion of russian troops and the introduction of martial law in Ukraine led to changes in criminal law. The standard implementation of criminal proceedings under martial law is complicated by hostilities, lack of communication and the Internet, and the occupation of some Ukrainian territories. On April 14, 2022, the Criminal Code of Ukraine was amended. Legislative innovations are aimed at simplifying the procedure for recording procedural actions in criminal proceedings and taking into account circumstances that may complicate the process of investigating a crime. The following legislative changes were made: 1) information can be entered into the Unified Register of Pretrial Investigations in electronic format and in paper format – with the help of a resolution. Investigative

actions can be started before information is entered in the EDPR in the absence of such an opportunity; 2) procedures for conducting a search/inspection of housing, other property or a person. A search or inspection in criminal proceedings under martial law may be conducted without witnesses, with mandatory continuous video recording; 3) terms of execution of procedural actions in criminal proceedings; 4) features of the interrogation of the suspect, which must be accompanied by a video recording. The data obtained during the interrogation can be used in court as evidence, in the case of a complete and continuous video recording of the interrogation and the receipt of this data. The participation of the suspect's lawyer in the interrogation process is also mandatory. In Prospects for further scientific research can be an analysis of the balance of private and public interests in criminal proceedings, as well as the appropriateness of law enforcement activities in criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, crime, martial law, legislation, legal regulation.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-45-50

Сергій БАСАЛИК[©]

кандидат юридичних наук

Максим ГНЕТНЄВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент

*(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)*

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена висвітленню суспільно-правового обґрунтування обмеження прав громадян в оперативно-розшуковій діяльності в умовах воєнного стану. Зазначено, що кожне суспільство, будь-яка держава не застраховані від протиправних проявів, що вчиняються окремими особами і завдають шкоди суспільству загалом. Більше того, зовнішня агресія росії вносить додаткові корективи до суспільного сприйняття обмежень прав громадян в правоохоронній діяльності для суспільного блага. Саме висока мета оперативно-розшукових заходів – захист громадян від протиправних посягань – виправдовує тимчасове обмеження їх конституційних прав. При цьому рівень регламентації прав та свобод громадян, а також форми їх обмеження на законодавчому рівні не є такими, що відповідають реальній оперативно-розшуковій обстановці та умовам воєнного стану.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, права людини, обмеження прав, злочин, протиправна діяльність, суспільство, безпека.

Постановка проблеми. Рівень захищеності та можливість реалізації прав і свобод людини відрізняє цивілізоване суспільство від нецивілізованого, а також визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва. Історія людства свідчить про можливість еволюції суспільства шляхом домінування свободи і права, формування вільної, незалежної, законослухняної особистості. Оптимальне співвідношення публічних та особистих інтересів можливе шляхом забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина, зважаючи на права особистості, держави та громадянського суспільства.

Наявність інституту прав і свобод людини та громадянина у конституційній державі, закріплюючи волю народу і кожної людини, забезпечує їх захист та формує основи їх гарантій [6, с. 3]. При цьому в державі існують сфери та умови, які

© С. Басалик, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4060-8673>

sergiobuldik@gmail.com

© М. Гнетнєв, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3050-5328>

m.k.gnetnev@gmail.com

передбачають правомірне обмеження конституційних прав і свобод. Зокрема, оперативно-розшукова діяльність є однією зі сфер, де допускається правомірне обмеження прав та свобод громадян. А однією з умов є воєнний стан, який введений з моменту повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Враховуючи те, що правомірне обмеження конституційних прав і свобод в оперативно-розшуковій діяльності за формальної оцінки може бути прирівняне до їх порушення, постає питання, чи вплине введення воєнного стану на захищеність прав та чи не призведе до свавілля з боку правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику прав і свобод людини в різні періоди розвитку суспільства досліджували вчені різних галузей права. У загальнотеоретичному плані проблеми прав людини досліджувалися В. Авер'яновим, О. Бандуркою, Ю. Битяком, І. Бородіним, О. Бочковим, А. Васильєвим, М. Вітруком, Л. Воєводіним, О. Герасимовою, І. Голосніченком, Р. Калюжним, І. Козаченком, А. Комзюком, Я. Кондратьєвим, М. Корнієнком, А. Михайленком, О. Негодченком, І. Петрухіним, В. Петковим, П. Рабіновичем, Б. Розовським, О. Селіховою, В. Сташисем, В. Тацієм, М. Шелухіним, Ю. Шемшученком, В. Шкарупою, О. Ярмишем та ін. [2, с. 5–8; 3, с. 17–23; 5; 7, с. 161–170; 8, с. 12–14; 10; 9; 13, с. 92–94.]. Твердження й висновки вчених становили концептуальне підґрунтя для наукової розробки загальних проблем прав людини, окремих видів і конкретних прав особистості.

Водночас наявні наукові праці вчених-юристів не вичерпують всієї складності проблеми, а радше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження. Особливої актуальності питанню захисту прав людини в оперативно-розшуковій діяльності додає воєнний стан, який містить у собі додаткові ризики їх порушення. Викладене підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження.

Мета статті – на підставі норм чинного законодавства та практики його застосування висвітлити суспільно-правове обґрунтування обмеження прав громадян в оперативно-розшуковій діяльності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сама сутність оперативно-розшукової діяльності створює передумови до обмеження конституційних прав громадян та допускається з боку суспільства внаслідок чіткого та безкомпромисного механізму ухвалення рішень про проведення оперативно-розшукових заходів.

Права людини становлять комплекс юридичних можливостей, які зумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві, одержали юридичне закріплення і забезпечуються державою.

В умовах правової держави доцільно реалізується принцип: людині можна все, що не заборонено законом. Отже, обмеження свободи визначається лише законом і такі обмеження повинні бути лише для забезпечення загального добробуту та захисту більш вагомих прав і свобод людини.

Обмеження прав та свобод зазіхає на недоторканність особи, впливає на свідомість і вчинки людини, порушує цілісність прав особистості, а тому вимагає особливого режиму: дотримання умов, наявності підстав, передбачених законом, механізму судового контролю, прокурорського нагляду, відомчого контролю за законністю й обґрунтованістю обмежень, а також надання особі, права і свободи якої обмежені, права на судовий захист. Адже в межах оперативно-розшукової діяльності за наявності відповідних умов відбувається обмеження прав і свобод громадян, яке, за абстрактно-формальною оцінкою, може бути прирівняне до їх порушення [11, с. 340]. Саме ця специфічна риса оперативно-розшукової діяльності зумовлює потребу в її чіткому законодавчому регулюванні та створенні відповідних гарантій, щоб не допустити протиправного звуження чи ігнорування інтересів осіб, що опинилися у сфері протидії злочинності.

Однак сьогодення диктує свої умови, вносячи корективи, що не можуть бути передбачені у законодавстві, яке розраховане на «ідеальні» суспільні відносини. Після введення в Україні воєнного стану усі, без винятку, суспільні відносини були деформовані особливими умовами реалізації. Саме тому, навіть дотримання законодавчо закріпленого особливого порядку проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, супроводжується великою кількістю проблем, вирішення яких можливе лише двома способами: 1) провести

оперативно-розшукові заходи з порушенням для отримання очікуваного результату; 2) відмовитись від проведення таких заходів до внесення змін у законодавство або до зміни об'єктивних обставин, чим створити передумови до продовження вчинення протиправної діяльності або порушення прав потерпілих.

Крім того, до введення воєнного стану оперативні підрозділи вже перебували в умовах правової невизначеності щодо проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, адже до сьогодні не вирішена проблема обґрунтованості критеріїв тяжкості вчиненого злочину, покладених законодавцем в основу допустимості здійснення оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з тимчасовим обмеженням прав особи. Досі не визначено, як здійснювати ОРД у справах, де тяжкість кримінального правопорушення, яке готується, можна підтвердити тільки шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, які допускається здійснювати тільки щодо підготовки тяжких та особливо тяжких злочинів.

За таких умов оперативно-розшукова діяльність, яка є основним джерелом інформації щодо протиправної діяльності і результати якої лягають в основу обвинувачення у більше ніж 80 % кримінальних проваджень, втрачає свою ефективність.

У світлі розглядуваної проблеми доречно згадати закордонний досвід співвідношення захисту прав громадян та громадської безпеки. До початку 90-х рр. XX ст. Нью-Йорк вважався одним із найбільш кримінальних міст світу. Мер міста Р. Джуліані поставив завдання змінити ситуацію. З цією метою було здійснено цілу низку заходів, в основу яких покладено принцип «нульової терпимості». Суть полягала в тому, щоб поліція вживала негайних заходів за всіма, навіть незначними злочинами.

«Нульова терпимість» сполучена з насиченням криміногенних мікрорайонів співробітниками поліції в цивільному, проведенням маскованих оперативно-розшукових операцій проти наркоторговців, злодіїв, грабіжників, привела до того, що з 1990 до 1997 р. кількість убивств у Нью-Йорку скоротилася з 2200 до 767, тобто майже втричі. І навіть після відставки Р. Джуліані з поста мера Нью-Йорка принцип «нульової терпимості» залишається в основі заходів боротьби зі злочинністю. Як слушно зауважив Б. Г. Розовський, будь-які обмеження несумісні з поняттям цивілізованого суспільства, поняттями права, орієнтованого на дієву охорону прав і свобод людини і громадянина [12].

Сьогодні Україна перебуває в умовах, які набагато гірші за криміногенною ситуацією, ніж Нью-Йорк у 1990-ті, а тому потребує перегляду державна політика щодо застосування правоохоронними органами заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян. Заходи, сили і засоби ОРД повинні бути задіяні за реальної потреби і наявності до того можливості для досягнення мети здійснення правосуддя за всіма протиправними діями.

Погоджуємось з О. Бочковим, що в цивілізованій правовій державі особистість, її інтереси, права та свободи мають бути найвищою цінністю. Проте як би ми не звеличували особистість, вона була, є й залишиться часткою суспільства. А отже, інтереси особистості не можуть протиставлятися інтересам суспільства, особливо в умовах війни [1, с. 2–11].

Соціально-правова зумовленість обмеження конституційних прав громадян в оперативно-розшуковій діяльності в сучасних реаліях полягає в неприпустимості конкуренції демократії з безпекою суспільства. Як відзначають дослідники, «безпека – складне соціальне явище, що суперечливим чином відображає відносини різних соціальних суб'єктів. Часто одні з них прагнуть забезпечити свою безпеку за рахунок інших або у своїй діяльності не беруть до уваги інтереси інших соціальних груп і їх потребу в безпеці. Мову в такому разі треба вести про своєрідний «соціальний егоїзм», який якщо й був відносно терпимий у попередні епохи, то в епоху наростаючої глобалізації сам починає ставати серйозною загрозою. Звідси необхідність розрізняти загальне, соціально-значуще уявлення про безпеку і уявлення, обумовлене суб'єктивними позиціями, неоднозначними оцінками і перевагами»... Протиставлення безпеки особи і безпеки соціальної безпеці взагалі, як правило, виникає в історично конкретних обставинах, пов'язаних, як не дивно, з відносно стабільними і безпечними періодами розвитку того чи іншого суспільства. Події 11 вересня 2001 року чудово це підтверджують, оскільки до цього дня США достатньо довго не знали серйозних проблем у забезпеченні безпеки, через що в громадській думці цінність безпеки, що сприймається як даність, відсунулася на другий план. Закономірно, що в певний момент

уявлення, що безпека перешкоджає свободі особи, змінилося уявленням про безпеку як про необхідну умову свободи».

Говорячи про можливість та соціальну зумовленість обмеження прав і свобод громадян під час здійснення ОРД, необхідно врахувати, що злочином порушуються права й інтереси не тільки того, у кого щось викрали, кому заподіяли каліцтво, але й у низки осіб, посягання на чий права не охоплювалося наміром злочинця. До таких осіб можемо зарахувати очевидців, сусідів, осіб, які перебувають в особистих, службових або інших стосунках з потерпілим чи підозрюваним, а також інші особи, які можуть потрапити в поле зору правоохоронних органів під час розкриття злочину [4, с. 126–133].

Ще більшої актуальності вказані твердження набувають сьогодні, в умовах війни. Невиправдана пересторога чи нерішучість в отриманні оперативно значущої інформації, у тому числі й шляхом здійснення ОРД, може становити загрозу не тільки окремим особам, а й загалом обороноздатності країни, бо серед осіб, щодо яких є оперативна інформація щодо протиправної діяльності можуть бути представники диверсійно-розвідувальних груп противника, які планують диверсії у тилу.

За односторонньо-формальною оцінкою вся оперативно-розшукова діяльність, так само як і діяльність слідчого, може бути визнана порушенням прав і свобод людини. Проте фактично такого порушення не відбувається, адже така діяльність дозволена законом. Оперативно-розшукова діяльність проводиться в умовах і межах законодавчого обмеження прав і свобод громадян. Тому жодного їх порушення не відбувається. Йдеться про достатність підстав ОРД, але це чинник оцінний, зі всіма наслідками, які звідси випливають.

Необхідно враховувати вагомий аргумент, який чомусь не береться до уваги дослідниками: оперативно-розшукові заходи, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, здійснюються з дотриманням найдемократичнішої з відомих сьогодні у світі процедури – розглядання питання про їх допустимість у кожному конкретному випадку судом. І якщо суд, даючи дозвіл, свідомо не був уведений в оману, то дотримання гарантій охорони прав і свобод людини, передбачених законом, забезпечується максимально повною мірою.

Звісно, потрібно з обережністю підходити до вирішення питання про проведення оперативно-розшукових заходів, коли немає стовідсоткової впевненості в причетності особи до вчинення кримінального правопорушення і є ризик завдання їй шкоди. Беззаперечним є вислів Б. Г. Розовського: «Вузконаправлена оцінка громадянином своїх прав і свобод, при безперечному їх пріоритеті, але поза інтересами суспільства, неприпустима [12]».

Приєднання України до міжнародних актів про права людини, ухвалення Конституції, яка проголошує права і свободи особи як найвищу цінність, давно вимагає радикального перегляду ролі права в суспільстві, зміни його меж і особливостей. Захист прав людини від надмірної правової регламентації і вплив права на відносини, які не підлягають регулюванню, – одна з гарантій дотримання та реалізації прав і свобод особи.

Висновки. Отже, права людини є невід’ємною часткою суспільства в цілому, а їх забезпечення та захист є основним та першочерговим завданням будь-якої держави. Проте треба врахувати, що кожне суспільство, будь-яка держава, на жаль, не застраховані від протиправних проявів, що вчиняються окремими особами і завдають шкоди суспільству загалом. Саме для того щоб захистити суспільство від протиправного впливу, і створені правоохоронні органи, які для протидії найнебезпечнішим проявам наділені винятковими засобами, одним з яких є оперативно-розшукова діяльність. Більше того, зовнішня агресія росії вносить додаткові корективи до суспільного сприйняття обмежень прав громадян в правоохоронній діяльності для суспільного блага. Оперативні підрозділи, здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, наділені правом тимчасового обмеження конституційних прав громадян під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів. Саме висока мета таких заходів – захист громадян від протиправних посягань – виправдовує тимчасове обмеження їх конституційних прав.

Крім того, треба зауважити, що рівень регламентації прав та свобод громадян, а також форми їх обмеження на законодавчому рівні не є такими, що відповідають реальній оперативно-розшуковій обстановці та умовам воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Bochkoviy O., Khankevich A. The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. 2020. № 3. S. 2–11.
2. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.
3. Бандурка О. М. Права і свободи людини та громадянина, судовий їх захист. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали науково- практ. конф. / Ін-т законодавства Верховної Ради України; ред. В. Ф. Опришко. Київ, 1996. С. 17–23.
4. Бочковий О. В. Проблемні питання отримання судового дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права громадян. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2008. Спец. вип. № 1. Ч. 2. С. 126–133.
5. Гуренко М. М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці : монографія. Київ : Логос, 2000. 167 с.
6. Гуренко М. М. Розвиток політико-правової думки про гарантії прав та свобод людини та громадянина : монографія. Київ : Логос, 2002. 252 с.
7. Козаченко І. П. Дотримання прав і свобод людини при проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів. *Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України*. 2000. № 1. С. 161–170.
8. Кондратьєв Я. Ю. Конституційні права і свободи людини і громадянина під захистом кримінального закону. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах*. Київ, 2002. Ч. 1. С. 12–14.
9. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Киев : Юринком Интер, 1999. 445 с.
10. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 63 с.
11. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса. Луганск : ЭССЕ, 2004. 600 с.
12. Розовский Б. Г. Противопреступное право : монография. Луганск, ЭССЕ, 2012. 500 с.
13. Шемшученко Ю. С. Конституція України і права людини. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матеріали наукової конф. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. Харків, 2001. С. 92–94.

Надійшла до редакції 31.08.2022

References

1. Bochkoviy, O., Khankevich, A. (2020) The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. № 3, pp. 2–11.
2. Averianov V. B. (2000) Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma ukrainskoho administratyvnoho prava [The principle of the rule of law and the reform of Ukrainian administrative law]. *Advokat*. № 2, pp. 5–8. [in Ukr.].
3. Bandurka, O. M. (1996) Prava i svobody liudyny ta hromadianyna, sudovyi yikh zakhyst. Kontseptsiiia rozvytku zakonodavstva Ukrainy [Human and citizen rights and freedoms, their judicial protection. The concept of the development of legislation of Ukraine] : materialy naukovykh prakt. konf. / In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy; red. V. F. Opyrshko. Kyiv, pp. 17–23. [in Ukr.].
4. Bochkoviy, O. V. (2008) Problemni pytannia otrymannia sudovoho dozvolu na provedennia operatyvno-rozshukovykh zakhodiv, shcho obmezhuut konstytutsiini prava hromadian [Problematic issues of obtaining court permission to conduct investigative measures that limit the constitutional rights of citizens]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Spets. vyp. № 1. Part 2, pp. 126–133. [in Ukr.].
5. Hurenko, M. M. (2000) Zarodzhennia ta stanovlennia idei harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna u liberalnii teoretyko-pravovii dumtsi [The birth and formation of the idea of guarantees of human and citizen rights and freedoms in liberal theoretical and legal thought] : monohrafiia. Kyiv : Lohos, 167 p. [in Ukr.].
6. Hurenko, M. M. (2002) Rozvytok polityko-pravovoi dumky pro harantii prav ta svobod liudyny ta hromadianyna [Development of political and legal opinion about guarantees of human and citizen rights and freedoms] : monohrafiia. Kyiv : Lohos, 252 p. [in Ukr.].
7. Kozachenko, I. P. (2000) Dotrymannia prav i svobod liudyny pry provedenni tymchasovykh i vyniatkovykh operatyvno-rozshukovykh zakhodiv [Observance of human rights and freedoms when conducting temporary and exceptional investigative measures]. *Nauk. visn. Dnipropetr. yuryd. in-tu MVS Ukrainy*. № 1, pp. 161–170. [in Ukr.].
8. Kondratiev, Ya. Yu. (2002) Konstytutsiini prava i svobody liudyny i hromadianyna pid zakhystom kryminalnoho zakonu [Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under the

protection of the criminal law]. *Teoriia ta praktyka zastosuvannia chynnoho kryminalnoho i kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva v suchasnykh umovakh*. Kyiv, part 1, pp. 12–14. [in Ukr.].

9. Mihaylenko, A. R. (1999) *Rassledovanie prestuplenij: zakonnost i obespechenie prav grazhdan* [Investigation of crimes: legality and ensuring the rights of citizens]. Kyiv : Yurinkom Inter., 445 p. [in Russ.].

11. Rabinovych, P. M. *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen)* [Human and citizen rights in the Constitution of Ukraine (before the interpretation of the original constitutional provisions)]. Kharkiv : Pravo, 1997. 63 p. [in Ukr.].

12. Rozovskiy, B. G. (2004) *Nenauchnye zametki o nekotorykh nauchnykh problemakh ugolovnogo processa* [Non-scientific notes on some scientific problems of the criminal process]. Lugansk : ESSE. 600 p. [in Russ.].

13. Rozovskiy, B. G. (2012) *Protivoprestupnoe parvo* [Anti-crime law] : monografiya. Lugansk, ESSE. 500 p. [in Russ.].

14. Shemshuchenko, Yu. S. (2001) *Konstytutsiia Ukrainy i prava liudyny. Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspilstva* [The Constitution of Ukraine and human rights. The Constitution of Ukraine is the basis for the modernization of the state and society] : materialy naukovoï konf. / uporiad.: Yu. M. Hroshevyi, M. I. Panov. Kharkiv, pp. 92–94. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Basalyk, Maksym Hnietniev. Socio-legal justification of the restriction of the rights of citizens in operative and investigative activities in the conditions of martial law. The article is devoted to the coverage of the social and legal justification of the restriction of the rights of citizens in operative and investigative activities in the conditions of martial law. It is noted that every society, every state is not immune from illegal manifestations committed by individuals and causing damage to society as a whole. Moreover, Russia's external aggression makes an additional correction to the public perception of restrictions on the rights of citizens in law enforcement activities for the public good. It is the lofty goal of operative search measures – the protection of citizens from illegal encroachments – that justifies the temporary limitation of their constitutional rights.

Taking into account the fact that the legitimate restriction of constitutional rights and freedoms in operative investigative activity, according to a formal assessment, can be equated with their violation, the question arises whether the introduction of martial law will affect the protection of rights and whether it will lead to arbitrariness on the part of law enforcement agencies.

However, unjustified caution or indecision in obtaining operational information, including through the implementation of OIA, can pose a threat not only to individuals, but also to the country's defense capability in general. After all, among the persons with regard to whom there is operative information regarding illegal activities, there may be representatives of sabotage and intelligence groups of the enemy, who are planning sabotage in the rear.

Russia's external aggression makes an additional correction to the public perception of restrictions on the rights of citizens in law enforcement activities for the public good. The lofty goal of operative investigative activity – protecting citizens from illegal encroachments – justifies the temporary limitation of their constitutional rights. At the same time, the level of regulation of the rights and freedoms of citizens, as well as the forms of their limitation at the legislative level, are not such that they correspond to the real operative and investigative situation and the conditions of martial law.

Keywords: *operative and investigative activity, human rights, restriction of rights, crime, illegal activity, society, security.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-51-55

Вячеслав КОВАЛЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Автором проаналізовано основні засади організаційно-правового змісту, щодо забезпечення реалізації права на судовий захист в умовах дії правового режиму воєнного стану. Досліджено позиції вітчизняних дослідників і учених із відповідного питання, а також думки практиків і нормативно-правове підґрунтя забезпечення доступу до правосуддя в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Охарактеризовано поняття права на судовий захист, надано характеристику його змісту та сутності, що безпосередньо впливає на здійснення правосуддя, та дотримання норм Конституції України в контексті прав і свобод людини і громадянина. Надано короткий перелік ознак, що безпосередньо притаманні відповідному інституту в Україні. Наведено основні елементи та складові в забезпеченні функціонування судової гілки влади в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: право на захист, воєнний стан, засади функціонування, сутність, зміст.

Постановка проблеми. Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні та необхідність забезпечення стабільного функціонування всіх гілок влади є одним із найбільш пріоритетних завдань, що стоїть перед правниками та військово-політичним керівництвом країни. В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні в найбільшій загрозі перебувають права і свободи людини і громадянина, що крізь призму євроінтеграційних намагань України та цивілізованих європейських цінностей мають бути захищені в повному обсязі.

Водночас, крім низки правоохоронних інституцій, до компетенції саме судової гілки влади віднесено забезпечення здійснення правосуддя та надання судового захисту всім без винятку особам і громадянам, що автоматично, в умовах високих ризиків актуалізує питання необхідності наукового опрацювання організаційно-правових засад забезпечення реалізації права на судовий захист в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Особливість та основну актуальність дослідження відповідної тематики становить дія правового режиму воєнного стану, що внесла суттєві корективи функціонування судової гілки влади та можливості громадян звернутись до суду, у тому числі в контексті реалізації права на судовий захист як з юридичного погляду (через низку прогалин у законодавстві), так і з організаційного – зважаючи на тимчасову неможливість здійснення правосуддя на певних (тимчасово окупованих) частинах адміністративно-територіальних одиниць на території України.

Саме тому опрацювання організаційно-правових засад забезпечення реалізації права на судовий захист в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, на нашу думку, є досить своєчасним у контексті подальшого забезпечення діяльності судової гілки влади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання організаційного забезпечення судової гілки влади та інституту реалізації права на судовий захист попередньо досліджували у своїх працях такі вчені, як: І. Дашутін, В. Дрозд, І. Жаровська, В. Костюк, І. Мокрицька, В. Попелюшко, О. Шило та ін.

Водночас повномасштабне вторгнення російської федерації на територію

України, порушення прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях, а також фрагментарна неможливість здійснення правосуддя на відповідних територіях є факторами, що спричиняють наукову актуальність окресленої проблематики.

Метою статті є комплексний аналіз організаційно-правових засад забезпечення реалізації права на судовий захист в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Зі свого боку, поставлена мета зумовила необхідність вирішення низки дослідницьких завдань, а саме: 1. Охарактеризувати поняття та зміст права на судовий захист, установити його взаємозв'язок у контексті забезпечення функціонування системи правосуддя в Україні. 2. Дослідити вплив і сутність дії правового режиму воєнного стану в Україні на доступ до права на судовий захист і діяльність окремих судів. 3. На підставі наявного матеріалу, охарактеризувати проблемні питання та запропонувати ймовірні шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дослідження забезпечення функціонування та можливості реалізації права на судовий захист в Україні зумовлено критично високим рівнем порушень прав і свобод людини і громадянина в Україні внаслідок вторгнення російської федерації на суверенну територію України.

Дослідники зазначають, що право на судовий захист є одним із фундаментальних прав людини в умовах соціальної та правової держави. Як відомо, суд є найбільш універсальним юрисдикційним органом, уповноваженим здійснювати захист прав та свобод [1, с. 349–350], саме тому нормалізація його системи функціонування, а також належне наукове опрацювання проблем організаційно-правового змісту полягає в тому, що наукова спільнота зобов'язана вчасно реагувати на всі виклики й перестороги.

Водночас через те, що організаційно-правовими засадами функціонування в їх загальному розумінні є вихідні та юридично зафіксовані закономірності організації та впорядкування процесів забезпечення належної діяльності чи функціонування будь-чого [2], на нашу думку, актуальним є питання забезпечення відповідного напрямку з наукового погляду та крізь призму удосконалення юридично зафіксованих закономірностей організації та впорядкування відповідних процесів.

Право на судовий захист багатьма дослідниками та в словникових джерелах характеризується як спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних правовідносин. При цьому дослідники зауважують, що здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, суд забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина [3, с. 29], що на нашу думку, в умовах активної фази бойових дій, що розпочались зі вторгнення російських військ на територію України, є надзвичайно актуальним, оскільки низка судів у окремих адміністративно-територіальних одиницях України припинили своє функціонування.

Водночас право на захист у суді дуже тісно пов'язане з діяльністю суду загалом, а також забезпеченням безперервності роботи судової гілки влади, тож стосовно цього І. Дашутін наголошує, що право на судовий захист – це передбачена законодавством можливість фізичних та юридичних осіб захищати свої права в судах загальної і конституційної юрисдикції. Це право треба розглядати двояко: з одного боку, як одне з конституційних прав людини в державі нарівні з іншими політичними, економічними, соціальними й культурними правами, а з іншого – як право, що закріплює спеціальний механізм захисту всіх без винятку вищезазначених прав [4, с. 12]. Отже, визначається, що відповідне право передбачає захист інших прав, і є за своїм змістом універсальною гарантією.

Водночас справедливо буде наголосити, що право на судовий захист, як міжнародно-правова категорія, забезпечується серед інших і Загальною декларацією прав людини, де зазначається, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [5]. Це актуалізує необхідність організаційно-правового забезпечення судової влади, основним завданням якої і є забезпечення доступу до правосуддя, що нерозривно пов'язане з діяльністю відповідної гілки влади та в контексті реалізації гарантованого Конституцією України права на судовий захист.

Щодо цього І. Жаровська стверджує, що доступ до правосуддя як складова доступності права охоплює досить широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя

та отримати захист свого права [6, с.11], що в контексті предмета нашого дослідження фрагментарно охоплюється в контексті поняття організаційно-правового забезпечення, оскільки судова гілка влади зобов'язана діяти виключно в межах і у спосіб, передбачені законодавством України, відповідно й належна організація реалізації зазначеного кола правовідносин може бути здійснена виключно в межах правового поля.

В. Попелюшко зазначає, що доступність до правосуддя є не тільки вихідною характеристикою та правом громадянина й людини, а й є інституційним принципом діяльності відповідної гілки влади, яка внаслідок власних можливостей і визначеного правового підґрунтя зобов'язана від імені України вирішувати певні правові делікти [7, с. 13], що, на нашу думку, й висвітлює зміст і сутність проблеми організаційно-правового забезпечення діяльності судової системи.

І. Мокрицька зазначає, що доступність правосуддя є невід'ємним атрибутом правової держави. У цьому розумінні чітке і недвозначне законодавче врегулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами особи, є необхідною передумовою додержання відповідних прав, а в разі їх порушення – запорукою санкціонованого та регламентованого державою захисту [8]. Ми підтримуємо висловлену позицію, та доповнюючи її, наголошуємо, що виключно через доступність до правосуддя та можливість вирішення юридичних проблем у справедливому суді можна побудувати демократичну та правову державу.

О. Шило попередньо звертала увагу на тому, що особливе місце у розвитку держави посідає суд як єдиний орган державної влади, основним призначенням якого є здійснення правосуддя. Проте погляд на правосуддя виключно як на вирішення судом справи по суті в сучасних умовах вже не може бути визнаний таким, що відповідає ролі суду в демократичній державі [9, с. 203–206], що в контексті організаційно-правового забезпечення реалізації права на судовий захист, яке безпосередньо пов'язане з доступом до правосуддя є надзвичайно важливим.

На нашу думку, треба наголосити, що в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні Верховною Радою України було внесено низку системних і ефективних змін до українського законодавства, що уможливили здійснення правосуддя в умовах бойових дій і повномасштабного вторгнення росії.

Дослідники також зазначають, що судовий контроль, який має зовнішню інституційний характер, є найбільш незалежним і ефективним, а враховуючи повноваження судової гілки влади, що здебільшого визначаються Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», самостійність відповідної інституції аргументується її правовою природою та є гарантією дотримання прав і свобод людини і громадянина [10]. А оскільки здійснення судового контролю за діяльністю правоохоронних органів (у тому числі органів досудового розслідування) також належить до організаційно-правових засад забезпечення функціонування та можливості реалізації права на судовий захист в Україні, цей аспект також є важливим у контексті аналізу предмета дослідження.

Для врегулювання відповідної проблематики Законом України від 03 березня 2022 року № 2112-IX «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» було організаційно врегульовано питання здійснення правосуддя на тих територіях, що вважаються тимчасово окупованими. Крім того, зазначеним нормативно-правовим актом було введено до понятійно-категоріального апарату судової термінології (в частині організації роботи судової гілки влади) такі терміни, як «воєнний або надзвичайний стан», «військові дії», «бойові дії», що визначено як низку надзвичайних обставин, які тим чи іншим способом впливають на діяльність суду [11].

На нашу думку, цей нормативний акт суттєво врегулював окремі проблемні питання та забезпечив реальну можливість доступу до ефективного та законного правосуддя на всій території України. Зазначені обставини також формують підвалини забезпечення визнання будь-яких доказів допустимими, насамперед у кримінальному провадженні, оскільки зміст і сутність відповідного інституту, як зазначає В. Дрозд, полягає в необхідності дотримання законних прав і свобод людини і громадянина в судовому процесі [12].

Висновки. На підставі аналізу наукових позицій учених і дослідників, а також нормативно-правового підґрунтя функціонування інституту правового режиму воєнного стану в Україні та права на судовий захист обґрунтовано, що відповідне право в умовах

дії зазначеного правового режиму є перспективним у контексті забезпечення та найбільш пріоритетним. Зважаючи на всі об'єктивні обставини, держава зобов'язана докладати максимум зусиль до забезпечення його реалізації, оскільки як Конституція України, так й інші нормативно-правові акти наголошують, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а делегування відповідних повноважень не допускається. Перспектива подальших наукових пошуків у контексті забезпечення реалізації права на судовий захист полягає в необхідності опрацювання міжнародного досвіду забезпечення відповідного права в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів.

Список використаних джерел

1. Костюк В. Л. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Видавець Карпенко В. М., 2012. 460 с.
2. Romanov M., Vasylynchuk V., Grytsyshen D., Melnyk O., Denysiuk D. Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*, 2021. 10(45). S. 120–130. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.13>
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5. П–С. 2003. 736 с.
4. Дашутін І. В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 20 с.
5. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948 р. *Голос України*. 2008. № 236.
6. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.
7. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 38 с.
8. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : *Право*. 2015. № 1(11). URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf>.
9. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі. *Вісник Академії правових наук України*. 2006 р. № 2 (45). Харків : Право, 2006. С. 203–213.
10. Романов М. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2021. № 5/2021. С. 224–231. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>
11. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03 березня 2022 року № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>
12. Дрозд В. Г., Бурлака В. В., Гаврилюк Л. В. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія / Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ : 7БЦ, 2021. 420 с.

Надійшла до редакції 25.08.2022

References

1. Kostiuk, V. L. (2012) *Pravosubiektnist u trudovomu pravi: problemy teorii ta praktyky* [Legal personality in labor law: problems of theory and practice] : monohrafiia. Kyiv : Vydavets Karpenko V. M., 460 p. [in Ukr.].
2. Romanov, M., Vasylynchuk, V., Grytsyshen, D., Melnyk, O., Denysiuk, D. (2021) Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*. No 10(45), pp. 120–130.
3. *Iurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia] : v 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : «Ukr. entsykl.», 1998. Vol. 5. P–S. 2003. 736 p. [in Ukr.].
4. Dashutin, I. V. (2008) *Pravove rehuliuivannia sudovoho zakhystu trudovykh prav hromadian* [Legal regulation of judicial protection of labor rights of citizens] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
5. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny* [Universal Declaration of Human Rights] : Deklaratsiia OON vid 10.12.1948 r. Holos Ukrainy. 2008. № 236. [in Ukr.].
6. Zharovska, I. M. (2006) *Dostupnist prava: teoretyko-pravovi problem* [Accessibility of law: theoretical and legal problems] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. akad. im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
7. Popeliushko, V. O. (2009) *Funktsiia zakhystu v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: pravovi, teoretychni ta prykladni problem* [The function of protection in criminal justice of Ukraine:

legal, theoretical and applied problems] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 38 p. [in Ukr.].

8. Mokrytska, I. Ya. (2015) Dostupnist pravosudiva yak shliakh do zabezpechennia prava na sudovyi zakhyst u kryminalnomu protsesi: naukovo-teoretychnyi aspekt [Access to justice as a way to ensure the right to judicial protection in criminal proceedings: a scientific and theoretical aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia : Pravo*. № 1(11). URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf>. [in Ukr.].

9. Shylo, O. (2006) Sudovyi zakhyst yak vyd derzhavnoho zakhystu prav i zakonnykh interesiv liudyny v pravovii derzhavi [Judicial protection as a type of state protection of the rights and legitimate interests of a person in a legal state]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2 (45). Kharkiv : Pravo, pp. 203–213. [in Ukr.].

10. Romanov, M. (2021) Orhanizatsiino-pravovi zasady sudovoho kontroliu, prokurorskoho nahliadu ta vzaiemodii z hromadskistiu v diialnosti pidrozdiliv diznannia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Organizational and legal principles of judicial control, prosecutorial supervision and interaction with the public in the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 5/2021, pp. 224–231. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zminy do chastyny somoi statti 147 Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav [On amending the seventh part of Article 147 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases] : Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 roku № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> [in Ukr.].

12. Drozd, V. H., Burlaka, V. V., Havryliuk, L. V. (2021) Vyznannia dokaziv nedopustymymy v kryminalnomu provadzhenni: analiz slidchoi praktyky kriz pryzmu sudovykh rishen [Recognizing evidence as inadmissible in criminal proceedings: analysis of investigative practice through the lens of court decisions] : monohrafiia / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Derzh. nauk.-dosl. in-t. Kyiv : 7BTs., 420 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viacheslav Kovalenko. Organizational and legal principles for ensuring the implementation of the right to judicial protection in the conditions of the martial law legal regime in Ukraine. The author analyzed the main principles of the organizational and legal content, regarding the implementation of the right to judicial protection under the conditions of the legal regime of martial law. The positions of domestic researchers and scientists on the relevant issue, as well as the opinions of practitioners and the normative and legal basis of ensuring access to justice in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, were studied.

The concept of the right to judicial protection is characterized, its content and essence are characterized, which directly affects the administration of justice and compliance with the norms of the Constitution of Ukraine in the context of human and citizen rights and freedoms. A short list of features directly inherent to the relevant institute in Ukraine is given. The main elements and difficulties in ensuring the functioning of the judicial branch of government in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law are given.

It is additionally substantiated that ensuring the realization of the right to judicial protection during the operation of the legal regime of martial law in Ukraine is one of the most priority tasks in the conditions of systematic encroachment on the territorial integrity and rights and freedoms of citizens of Ukraine and persons who are in the territory of Ukraine on legal grounds. Information on attempts to legislatively settle the issue of the impossibility of administering justice in certain parts of administrative-territorial units and taking into account the dynamics of hostilities is summarized.

The role of the deputy and judicial bodies, as well as the level of their legal and legislative support for the processes of organizing the implementation of the right to judicial protection in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, is singled out. It is noted that the prospect of further scientific research in the context of ensuring the realization of the right to judicial protection is the need to study the international experience of ensuring the relevant law in conditions of martial law and other emergency legal regimes.

Keywords: *the right to protection, martial law, principles of functioning, essence, content.*

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.
ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

УДК 342.713(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-56-62

**Богдан
КАЛИНОВСЬКИЙ[®]**
доктор юридичних
наук, професор

**Тетяна
КУЛИК[®]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

**ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО УМОВ ПРИЙНЯТТЯ
ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ**

У статті здійснено обґрунтування необхідності зміни законодавства щодо удосконалення законодавчих положень умов прийняття до громадянства України. Запропоновано інституційний механізм реалізації законодавчих положень щодо перевірки знання української мови, історії України та основ Конституції України. Опрацьовано сучасну практику умов набуття громадянства в країнах Європейського Союзу та Україні, і на основі вивченого досвіду запропоновано шляхи удосконалення законодавчого регулювання умов набуття громадянства України. Особливу увагу надано механізму реалізації державними інституціями перевірки знань української мови, історії України та основ Конституції України.

Ключові слова: громадянство України, умови прийняття до громадянства, іспит з української мови, іспит з основ Конституції України, іспит з історії України, державні інституції, закон, досвід країн Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Конституційно-правова регламентація умов прийняття до громадянства України об'єктивно потребує вдосконалення. Трансформаційні процеси в Українському суспільстві, каталізатором яких стала військова агресія російської федерації проти Української держави, значною мірою активізували питання розвитку і утвердження цінностей нашого народу, основою яких є правдива історія та українська мова.

Загалом натуралізація, тобто процес набуття громадянства за заявою особи, що зазвичай відбувається вже в дорослому віці, відображає свідоме бажання людини стати громадянином України, має відбуватися за умови знання мови, основних конституційних засад та історичних подій, насамперед і в інтересах самої особи-набувача. Саме тому Кабінет Міністрів України на своєму засіданні 26 липня 2022 року ініціював законопроект щодо внесення змін до Закону України «Про громадянство України» [1] в частині удосконалення умов прийняття до громадянства України.

Для підготовки й ухвалення прагматичного та дієвого законопроекту є доцільним опрацювати апробовані практики країн Європейського Союзу щодо умов набуття

© Б. Калиновський, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9654-0201>
kalinbogdan@ukr.net

© Т. Кулик, 2022
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7338-8366>
tmilk@ukr.net

громадянства, при цьому на особливу увагу заслуговує досвід Литви, Латвії та Естонії, як країн, які мають пострадянський досвід.

У наукових колах дискусії щодо доцільності збільшення вимог для отримання громадянства тривають не один рік. Треба відмітити, що громадянство – це цінність, яка пов'язана зі спільними інтересами громадянина та держави. Сьогодні ми всі є свідками популяризації України у світі, на нас рівняються і захоплюються одночасно. Тому питання громадянства, зокрема і умови до його прийняття, мають чітко бути закріплені на законодавчому рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На науковому рівні питання громадянства України вивчали вчені, як-от: (Р. Бедрій [2], П. Великоречанін [3], С. Дрьомов [4], В. Пальчук [5], І. Софінська [6], О. Сподинський [7], Ю. Тодика [8] та ін.). При цьому варто зауважити, що питання, порушені в науковій статті, є актуальними і містять як теоретичне обґрунтування, так і практичні пропозиції щодо удосконалення законодавства України в частині умов прийняття до громадянства України.

Метою статті є обґрунтування необхідності зміни законодавства щодо удосконалення законодавчих положень умов прийняття до громадянства України, визначення інституційного механізму реалізації законодавчих положень щодо перевірки знання української мови, історії України та основ Конституції України. Для її досягнення були сформульовані такі завдання:

- визначити сучасний стан виконання законодавства про набуття громадянства України;
- опрацювати законодавчі новели щодо умов набуття громадянства України;
- дослідити досвід країн Європейського Союзу щодо набуття громадянства;
- запропонувати на основі українського та європейського досвіду шляхи удосконалення законодавчого регулювання умов набуття громадянства України та механізму його реалізації державними інституціями.

Виклад основного матеріалу. Громадянство України відображає стійкий правовий зв'язок особи з Українською державою, що виявляється у взаємних правах та обов'язках. Отже, громадянство України є привілеєм, крім того, Конституція України встановлює принцип єдиного громадянства в Україні. Як відомо, станом на сьогодні маємо вже велику кількість порушень цього положення.

Погоджуємось із позицією О. Сподинського, що належність до громадянства гарантує особі весь комплекс конституційних прав та свобод й забезпечує її право на участь в управлінні державою, наділяє правом бути носієм влади в державі [9, с. 13].

Конституційний інститут громадянства постійно розвивається, і нині перевага громадянства над іншими правовими зв'язками (апатриди, біпатриди, біженці, іноземці та інші) полягає переважно в політичних правах, тобто тих, які стосуються управління державними справами, державної служби, активного і пасивного виборчого права. Щодо соціального забезпечення, економічного, правового та культурного життя, то в більшості країн Європейського Союзу апатриди, біпатриди, біженці, іноземці й інші користуються такими правами нарівні з громадянами держави.

Для забезпечення дійсної привілейованості правового статусу громадян України, забезпечення суверенітету, незалежності та поваги до державної мови, історії, традицій, конституційного ладу, вважаємо необхідним серед умов прийняття до громадянства України передбачити складання комплексного іспиту щодо знання державної мови в обов'язку, достатньому для спілкування, базових знань з історії України та основ Конституції України.

Пропозиція змін до Закону України «Про громадянство України» щодо умов набуття громадянства України базується на конституційних приписах ст. 10 («Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України»), ст. 11 («Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури»), ст. 65 («Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України») та ст. 68 («Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності»).

Конституція України статус *державної мови* надала *українській мові*. У рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року чітко зазначено, що положення

ч. 1 ст. 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади й органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України) [10].

У Великій Британії державна мова законодавчо не закріплена, а встановлена непорушною традицією. В Україні державна мова виконує функцію символу, що притаманно насамперед тим державам, в яких державна мова збігається з мовою титульної нації.

Відстоюємо позицію, що конституційний обов'язок громадян України – знання державної мови, виконання якого є основним у контексті консолідації і розвитку української нації.

Сьогодні у світі набирає обертів привілейована натуралізація, яка вирізняється тим, що держава надає громадянство тим особам, які виконали спеціальні вимоги або становлять для неї державний інтерес. Наприклад, унаслідок усиновлення, встановлення над особою опіки чи піклування; дароване громадянство особам у зв'язку з інвестицією тощо.

Нормативно-правовими актами, які діють у цій сфері суспільних відносин, є: Конституція України, Закон України «Про громадянство України», Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Указ Президента України від 27 березня 2001 р. № 215 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України», постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 409 «Про затвердження Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою», рішення Національної комісії зі стандартів державної мови 24 червня 2021 р. № 31» Про затвердження класифікації рівнів володіння державною мовою та вимог до них», зареєстроване в Міністерстві юстиції України 16 липня 2021 р. за № 924/36546, Вимоги до рівнів знання державної мови, затверджені рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови 24 червня 2021 р. № 31, зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 16 липня 2021 р. за № 925/36547.

При цьому Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затверджений Указом Президента України від 27 березня 2001 р. № 215 (в редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 р. № 588/2006) визначає, які документи подаються для прийняття до громадянства України (п. 45-51). У цьому Порядку п. 6 щодо знання мови зараз визначає, якими документами підтверджується знання мови:

е) один із таких документів:

- документ про знання державної мови або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, який видається в Україні керівником навчального закладу, місцевим органом виконавчої влади України або виконавчим органом місцевого самоврядування;
- копію атестата чи витяг із залікової відомості диплома – для особи, яка має документ про закінчення навчального закладу з вивченням української мови;
- документ, що підтверджує інвалідність, – для особи, яка має фізичні вади (сліпа, глуха, німа).

Однак ст. 7 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» встановлює, що «особа, яка має намір набуття громадянства України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою.

Особи, які мають визначні заслуги перед Україною, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу у Збройних Силах України та нагороджені державною нагородою, і особи, прийняття яких до громадянства України становить державний інтерес для України, мають право на набуття громадянства України без засвідчення рівня володіння державною мовою. Такі особи зобов'язані опанувати державну мову на рівні, визначеному законодавством, упродовж одного року з дня набуття громадянства. Вимоги до рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства України, визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

Складання іспиту на рівень володіння державною мовою, необхідний для набуття громадянства України, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Станом на сьогодні пункт *е* Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень не узгоджується із ст. 7 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою.

Тому внесення запропонованих змін, зокрема, узгодить положення Закону України «Про громадянство України» із вищезазначеною нормою Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Закон України «Про громадянство України» закріпив норму, що однією з умов прийняття до громадянства України є знання державної мови або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі) [11]. Це положення потребує уточнення і конкретизації.

У положенні цієї статті передбачено, що:

– однією з умов набуття громадянства в Україні є знання державної мови або її розуміння;

– визначено обсяг такого розуміння – достатність для спілкування;

– такі вимоги не стосуються всіх осіб, які прагнуть набутися громадянство України; така вимога не поширюється на осіб з вадами зору, слуху, мовлення, тобто на сліпих, глухих і німих.

Термін «розуміння мови» є не цілком зрозумілим, оскільки постають запитання щодо безпосередньої процедури перевірки таких знань: хто встановлює рівень знання та розуміння державної мови тощо.

Показовим в аналізованому питанні є законодавство держав Балтії. Відповідно до ст. 5 Закону про мову Естонії, публічні службовці, працівники підвідомчих урядових установ державних органів й органів місцевого самоврядування та ... зобов'язані знати естонську мову, використовувати її на рівні, необхідному для виконання службових і трудових обов'язків. Водночас рівень обов'язкового знання державної мови *грунтується* на рівнях знання мови, визначених Європейським рамковим документом мовного навчання. З цією метою розроблено постанову уряду Республіки від 26 липня 2008 р. № 105, в якій подано описи рівнів знання мови (A1, A2, B1, B2, C1, C2) [9, с. 112].

Аналогічне положення закріплено в ст. 6 Закону Литовської Республіки «Про державну мову» [12]: керівники, службовці та посадові особи державних і віднесених до самоврядування інституцій, установ, служб, керівники, службовці й посадові особи поліції, правоохоронних служб ... й інших закладів обслуговування населення повинні знати державну мову відповідно до категорій знання мови, встановленими Урядом Литовської Республіки. Згідно з постановою уряду Литовської Республіки «Про здійснення і затвердження категорій знання державної мови» № 1688, що ухвалена 24 грудня 2003 року, розрізняють три категорії знання державної мови.

У ст. 6 Закону Латвійської Республіки про державну мову передбачено, що працівники державних і муніципальних установ, судів і тих, хто входить до установ судової системи, державних та муніципальних компаній, а також тих підприємств, у яких значна частина капіталу належить державі або самоврядуванню, зобов'язані знати й використовувати державну мову в обсязі, необхідному для виконання їхніх професійних і посадових обов'язків. Такий обсяг знань державної мови та порядок знання державної мови встановлює Кабінет міністрів.

У Латвії для отримання громадянства потрібні знання латиської мови, чітко визначеним є поняття «знати мову». Відповідно до ст. 20 Закону Латвійської Республіки «Про громадянство», особа знає латиську мову, якщо вона: цілком розуміє інформацію побутового й офіційного характеру; вільно може розповідати, розмовляти й відповідати на запитання побутового характеру; може вільно читати та розуміти будь-які тексти побутового характеру, закони й інші нормативні акти, інструкції, пам'ятки побутового характеру; може написати текст на побутову тему.

Пропонуємо в законодавстві України використати досвід Латвійської Республіки і закріпити положення, що особи, які отримали загальну освіту в школі з українською мовою навчання, звільняються від перевірки знань державної мови, а також інваліди І групи, інвалідність яким встановлена безстроково.

Відповідно до постанови уряду Естонської Республіки від 20.03.2008 № 68 «Умови суміщення іспиту з естонської мови для осіб, які клопочуть про громадянство та складання рівневого іспиту з естонської мови, а також порядок проведення іспиту», особа, яка хоче отримати естонське громадянство, повинна знати державну мову не нижче рівня B1.

В Україні постановою Кабінету Міністрів України від 6 листопада 2019 р. № 911 утворено Національну комісію зі стандартів державної мови як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом [13], діяльність якого спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через міністра освіти і науки. На цей орган покладено завдання щодо збереження та розвитку державної мови через встановлення стандартів державної мови й методів перевіряння рівня знання державної мови, необхідного для набуття громадянства України чи обіймання визначених законами посад. Національна комісія зі стандартів державної мови в 2021 році затвердила класифікації рівнів знання державної мови та вимоги до них. Всі, хто виявив бажання засвідчити, що знає іноземну мову (для осіб, які бажають отримати українське громадянство, українська мова є іноземною), проходить тест за стандартованою шкалою, яку розробила мовна комісія Європейського Союзу, A1, A2, B1, B2, C1, C2. Ці стандарти відображено й у Законі України «Про функціонування української мови як державної».

Вважаємо, що для осіб, які бажають отримати громадянство України, повинно бути визначено саме рівень знання державної мови, який вже затверджений. Пропонуємо законодавчо закріпити положення: знання державної мови на середньому рівні першого ступеня (B1).

У міжнародному праві вироблений принцип, відповідно до якого визначення статусу мов і порядку їх використання є прерогативою держави й належить до її внутрішньої компетенції. Встановлення особливостей перевірки рівня знання державної мови для тих, хто має намір набутися громадянство України, є цілком законним завданням держави.

Наукова новизна полягає у виробленні конституційно-правових основ удосконалення законодавства України щодо умов набуття громадянства України, при цьому використовуючи положення міжнародних стандартів та практик держав Європейського Союзу.

Висновки. За результатами виконаного дослідження можемо констатувати, що:

1) під час реалізації положень Закону України «Про громадянство» треба чітко зафіксувати інституційну систему виконавців. Саме прозорий і зрозумілий інституційний механізм реалізації законодавства про громадянство сприятиме справедливості у процесі набуття громадянства України через процедуру натуралізації;

2) через збройну агресію, анексію та окупацію деяких територій України, залишається актуальним питання запровадження спрощених підстав для набуття громадянства особами, які стали на захист національних інтересів України та є громадянами інших держав або особами без громадянства. До такої категорії осіб повинен бути застосований принцип відкладеного складання іспитів на знання української мови, історії України та основ Конституції України. Термін може бути визначений до трьох років, з їх спливом Україна може позбавити громадянства через невиконання зобов'язань особою про складання іспитів;

3) обґрунтовано пропозицію щодо уточнення рівня знання державної мови. Чинне положення не відповідає реаліям. В Україні функціонує Національна комісія зі стандартів державної мови, яка і визначає стандарти знання державної мови. Розглядаємо два варіанти закріплення в Законі України «Про громадянство України». Перший: «Рівень знання державної мови для осіб, які мають намір набутися громадянство України визначає Національна комісія зі стандартів державної мови». Другий: «Знання державної мови на середньому рівні першого ступеня (B1)»;

4) І. Внести до Закону України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України. 2001 р. № 13. Ст. 65 із наступними змінами) такі зміни:

1. П. 5 ч. 2 ст. 9 викласти у такій редакції:

«5) знання державної мови на середньому рівні першого ступеня (B1);

Кабінет Міністрів України визначає порядок проведення іспиту з державної мови».

2. Доповнити ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України» п. 5-1 такого змісту:

«5-1) мати базові знання з історії України та основ Конституції України, що підтверджується сертифікатом про проходження тестування.

Кабінет Міністрів України визначає порядок проведення комплексного іспиту з основ Конституції України та історії України»;

5) на основі досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Латвійської Республіки, запропоновано закріпити в Законі України «Про громадянство України» положення, що

особи, які отримали загальну середню освіту в школі з українською мовою навчання, звільняються від перевірки знань державної мови, а також інваліди І групи, інвалідність яким встановлена безстроково.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Законів України «Про громадянство України» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо умов прийняття до громадянства України : Проект Закону України від 28 липня 2022 року. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1420746>.
2. Бедрий Р. Б. Конституційно-правові основи громадянства України : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 164 с.
3. Вєликоречанін П. О. Множинне громадянство: конституційно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун-т «Одеськ. юрид. акад.». Одеса, 2015. 201 с.
4. Дрьомов С. В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2017. 90 с.
5. Пальчук В. Громадянство України: підстави його набуття і припинення в сучасному контексті. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=849:status-gromadyanina&catid=8&Itemid=350.
6. Софінська І. Філософсько-правова візія доктрини громадянства : монографія. Львів : Камінь, 2018. 346 с.
7. Сподинський О. О. Набуття і припинення (позбавлення) громадянства: історія та сучасність. *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. № 1. С. 71–74.
8. Тодика Ю. М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект : навч. посіб. Харків : Факт, 2002. 254 с.
9. Сподинський О. Конституційно-правові підстави набуття та припинення громадянства в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ : НАВС, 2021. 214 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) : рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.
11. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
12. Про державну мову : Закон Литовської Республіки від 31.01.1995. URL : <http://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/zakonodavstvo-pro-movy-lytovskoji-respubliky/zakon-lytovskoji-respubliky-pro-derzhavnu-movu>.
13. Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови : постанова Кабінету Міністрів України від 06.11.2019 № 911. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>.

Надійшла до редакції 23.08.2022

References

1. Pro vnesennia zmin do Zakoniv Ukrainy «Pro hromadianstvo Ukrainy» ta «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» shchodo umov pryiniattia do hromadianstva Ukrainy [On Amendments to the Laws of Ukraine «On the Citizenship of Ukraine» and «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language» regarding the conditions for acceptance into the citizenship of Ukraine] : Proiekt Zakonu Ukrainy vid 28 lypnia 2022 roku. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1420746>. [in Ukr.].
2. Bedrii R. B. (2006) Konstytutsiino-pravovi osnovy hromadianstva Ukrainy [Constitutional and legal foundations of Ukrainian citizenship] : monohrafiia. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 164 p. [in Ukr.].
3. Velykorechanin P. O. (2015) Mnozhynne hromadianstvo: konstytutsiino-pravove doslidzhennia [Multiple citizenship: a constitutional and legal study] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. un-t «Odesk. yuryd. akad.». Odessa, 201 p. [in Ukr.].
4. Dryomov S. V. (2017) Instytut hromadianstva yak rehuliator vplyvu na stan zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The Institute of Citizenship as a regulator of influence on the state of ensuring Ukraine's national security] : analit. dop. Kyiv : NISD, 90 p. [in Ukr.].
5. Palchuk, V. Hromadianstvo Ukrainy: pidstavy yoho nabuttia i prypynennia v suchasnomu konteksti [Citizenship of Ukraine: grounds for its acquisition and termination in the modern context]. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=849:status-gromadyanina&catid=8&Itemid=350 [in Ukr.].
6. Sofinska, I. (2018) Filosofska-pravova viziia doktryny hromadianstva [Philosophical and legal vision of the doctrine of citizenship] : monohrafiia. Lviv : Kameniar, 346 p. [in Ukr.].
7. Spodynskyi, O. O. (2017) Nabuttia i prypynennia (pozbylennia) hromadianstva: istoriia ta

suchasnist [Acquisition and termination (deprivation) of citizenship: history and modernity]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Issue № 1, pp. 71–74. [in Ukr.].

8. Todyka, Yu. M. (2002) Hromadianstvo Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Citizenship of Ukraine: constitutional and legal aspect] : navch. posib. Kharkiv : Fakt, 254 p. [in Ukr.].

9. Spodynskyi, O. (2021) Konstytutsiino-pravovi pidstavy nabuttia ta pryypynennia hromadianstva v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi analiz [Constitutional and legal grounds for acquiring and terminating citizenship in Ukraine and the countries of the European Union: a comparative analysis] : dys. na здобuttia nauk. stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo. Kyiv : NAVS, 214 p. [in Ukr.].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannia derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta vykorystannia yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannia ukrainskoi movy) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of 51 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of Article 10 of the Constitution of Ukraine regarding the use of the state language by state authorities, local self-government bodies and its use in the educational process in educational institutions of Ukraine (case on the use of the Ukrainian language)] : rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14.12.1999 № 10-rp/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>. [in Ukr.].

11. Pro hromadianstvo Ukrainy [On the citizenship of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>. [in Ukr.].

12. Pro derzhavnu movu [On the state language] : Zakon Lytovskoyi Respubliki vid 31.01.1995. URL: <http://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/zakonodavstvo-pro-movy-lytovskoji-respubliki/zakon-lytovskoji-respubliki-pro-derzhavnu-movu>. [in Ukr.].

13. Deiaki pytannia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy [Some issues of the National Commission on State Language Standards] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.11.2019 № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2019-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Bohdan Kalynovskyi, Tetiana Kulyk. Legislative amendments regarding the conditions of admission to the citizenship of Ukraine. The article substantiates the need to change the legislation regarding the improvement of the legislative provisions of the conditions for acceptance of Ukrainian citizenship. Authors proposes an institutional mechanism for the implementation of legislative provisions on testing knowledge of the Ukrainian language, the history of Ukraine, and the basics of the Constitution of Ukraine. The modern practice of the conditions for acquiring citizenship in the countries of the European Union and Ukraine has been worked out, and ways of improving the legislative regulation of the conditions for acquiring the citizenship of Ukraine have been proposed based on the learned experience. Special attention is paid to the mechanism of implementation by state institutions of testing knowledge of the Ukrainian language, the history of Ukraine, and the basics of the Constitution of Ukraine.

The aim of the article is justification of the need to change the legislation regarding the improvement of the legislative provisions of the conditions of acceptance to the citizenship of Ukraine, determination of the institutional mechanism for the implementation of the legislative provisions regarding the verification of the knowledge of the Ukrainian language, the history of Ukraine and the foundations of the Constitution of Ukraine

When implementing the provisions of the Law of Ukraine «On Citizenship», the institutional system of executors should be clearly recorded. It is the transparent and understandable institutional mechanism for the implementation of citizenship legislation that will promote justice in the process of acquiring Ukrainian citizenship through the naturalization procedure.

In connection with the failed aggression, annexation and occupation of the territory of Ukraine, the issue of introducing simplified grounds for acquiring citizenship by persons who defended the national interests of Ukraine and are citizens of other states or stateless persons remains relevant. For such a category of persons, the principle of delayed passing of exams for learning the Ukrainian language, history of Ukraine and the basics of the Constitution of Ukraine should be established. The term can be set for up to three years, after which time Ukraine can deprive a person of citizenship due to non-fulfillment of obligations to pass exams.

The proposal to specify the level of proficiency in the state language is substantiated. The current position does not correspond to reality. In Ukraine, the National Commission for State Language Standards operates, which determines the standards of mastery of the state language. We are considering two options for enshrining in the Law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine». The first: «the level of mastery of the state language for persons who intend to acquire Ukrainian citizenship is determined by the National Commission for State Language Standards». The second: «proficiency in the state language at the intermediate level of the first degree (B1)».

Keywords: *citizenship of Ukraine, conditions for acceptance of citizenship, exam on the Ukrainian language, exam on the basics of the Constitution of Ukraine, exam on the history of Ukraine, state institutions, law, experience of the countries of the European Union.*

УДК 336.722:334.722.2:631.4(477):94(470) «312»

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-63-70

Дмитро СЕЛІХОВ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1869–1917 рр.)

Той історичний відрізок часу, який настав у нашій країні після скасування у 1861 р. кріпосного права та здійснення інших реформ 60-70-х років XIX століття, деякі економісти цілком справедливо називають «епохою вільного підприємництва». У результаті реформ після 1861 року не лише остаточно утвердилися ринкові відносини в усіх сферах суспільного життя, але і з'явилися нові, більш досконалі форми кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників з числа непривілейованих станів. Саме такими були ощадно-позичкові товариства, які починаючи з 60-х років XIX століття стали відігравати певну роль у кредитуванні мешканців українського села. Вони були досить поширеним явищем економічного життя України «епохи вільного підприємництва», фінансовими ресурсами яких користувалися сотні тисяч селян і міщан, що дає підстави для висновку про доцільність відновлення їх функціонування в сучасних українських реаліях.

Ключові слова: російська імперія, Україна, ощадно-позичкові товариства, кредит.

Постановка проблеми. Історичний досвід нашої та низки інших держав світу свідчить, що кооперація, як соціальне явище, є важливим компонентом ринкових відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства, включно з аграрним сектором економіки країни. Тож цілком природним є розвиток різних форм кооперації на сучасному етапі українського державотворення, що становить підвищений інтерес до її минулого, зокрема до того історичного відрізка часу, який інколи називають епохою вільного підприємництва (друга половина XIX – початок XX ст.).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням, пов'язаних із функціонуванням на території України кредитних кооперативів, складовою частиною яких були ощадно-позичкові товариства, присвячено немало історико-економічних праць. Однією з перших публікацій, у яких була дана оцінка перших товариств вищезгаданого типу, була брошура А. Яковлева. Через рік, тобто у 1870 р., той же автор разом із В. Лугиніним опублікували спільну роботу, у якій здійснена спроба обґрунтувати необхідність безпосередньої участі місцевих земств в організації ощадно-позичкових кооперативів. Майже одночасно (1872 р.) Полтавське губернське земство силами своїх співробітників опублікувало ґрунтовну працю, у якій узагальнено позитивний досвід діяльності таких товариств у Полтавській губернії. Земці дійшли висновку, що належний економічний ефект діяльності ощадно-позичкових товариств може дати лише при умові наявності «цілої системи заходів для поліпшення економічного становища населення» [3, с. 158]. Про позитивне значення та недоліки діяльності ощадно-позичкових товариств у регіонах російської імперії писали А. Васильчиков і згадуваний вже А. Яковлев у монографії «Мелкий земельный кредит в России».

Публіцисти кінця XIX і початку XX ст., як правило, теж висвітлювали діяльність ощадно-позичкових товариств у контексті із іншими формами сільськогосподарського кредиту. Саме у такому плані висвітлювали цю тему професор Л. Ходський, В. Безобразов [1], публіцисти Н. Катаєв, Я. Імшенецький [4] та низка інших тогочасних громадських діячів.

Якщо говорити про радянський період вітчизняної історіографії, то щодо теми, яка нас цікавить, ніяких публікацій автором цих рядків не виявлено. Новітня ж історіографія дрібного кредиту на українських землях російської імперії другої половини XIX –

початку XX ст. подана цілою низкою змістовних публікацій [5–10].

Мета статті: дати організаційно-правову характеристику ощадно-позичкових товариств вищезгаданого періоду, яку ніхто ще не давав. Це є підставою розглядати цю публікацію як першу спробу дослідження такого плану.

Виклад основного матеріалу. У середині XIX ст. потреба у швидкому і доступному для дрібних товаровиробників кредиті зумовила появу двох основних форм короткотермінового кредиту, родоначальниками яких були німецькі кооператори Г. Шульце-Деліч і Ф. Райффайзен. Базовим принципом кооперації вони вважали самопомогу, під якою розуміли не що інше, як «взаємодопомогу» [10, с. 10]. Практична реалізація кооперативних ідей вищезгаданих громадських діячів у конкретно-історичних умовах російської імперії другої половини XIX ст. показала наявність принципової відмінності між двома типами товариств. Якщо для успішного функціонування кредитного товариства Г. Шульце-Деліч вважав пайовий принцип його утворення, то Ф. Райффайзен його заперечував, вказуючи на життєву необхідність необмеженої солідарної відповідальності членів кооперативу [11, с. 57].

Першим кредитним товариством російської імперії, створеним на принципах Г. Шульце-Деліча, була «Рождественская ссудная касса», організована поміщиком С. Лугініним у 1865 р. у с. Дороватому Костромської губернії. Майже одночасно подібні товариства стали виникати і на території України (1869 р. – «Гадячское 1-е ссудо-сберегательное общество») [7, с. 77]. Як у першому, так і другому випадках, статuti цих товариств затверджувались міністром фінансів в індивідуальному порядку. Саме на основі перших статутів у 1871 р. спеціально створена комісія Московського товариства сільського господарства підготувала «Зразковий статут ощадно-позичкового товариства», який було схвалено міністром фінансів, опубліковано і розіслано у регіони для практичного застосування. Статут мав 13 розділів, у яких було унормовано усі аспекти життєдіяльності такого товариства. Його мета була виписана у ст. 1, а саме: а) розмішувати заощадження членів товариства і б) отримувати позики. Кожен учасник мав право лише на один пай, розмір якого встановлювався на загальних зборах. Позика, яка видавалась лише членам товариства, не могла перевищувати суму, більшу за 1,5 пая за умови відсутності поручителя і не більше потрібного розміру пая при його наявності. Термін позики не міг перевищувати дев'яти місяців. Хто із тих чи інших причин не повертав позики у встановлені терміни, втрачав право на пай, грошові внески і майно. В останньому випадку продаж потрібно було здійснювати у такій послідовності: рухоме, а потім і нерухоме майно, за винятком хати, посуду, щоденного одягу, життєво необхідних припасів і дров для забезпечення господарських потреб протягом одного місяця, а також одного коня, корови, воза, саней, землеробських знарядь по одному примірнику кожного і 25 пудів насіння. «Усе інше безумовно підлягає продажу».

Досвід функціонування ощадно-позичкових товариств у 70–90-х роках XIX ст. в різних регіонах імперії, включно з Наддніпрянською Україною, дав підстави Міністерству фінансів внести деякі корективи до типового статуту таких кооперативних об'єднань. Результатом стало ухвалення у листопаді 1905 р. нового «зразкового статуту ощадно-позичкових товариств». Зміни торкнулися цілої низки важливих для дрібних товаровиробників положень. Тож якщо у попередньому статуті була згадка про мінімальний вік можливого членства у товаристві (21 рік), то у статуті 1905 р. цього пункту вже не було. Автори обмежились лише терміном «повноліття», що, по суті, було те ж саме. Значно важливіше значення мала вказівка ст. 10 на те, що до складу товариства могли входити не лише «окремі домогосподарі кількістю не менше 20 осіб, але і цілі волості, сільські... і тому подібні селянські і козацькі громади». У товариство не могли бути прийняті особи, які є членами іншого ощадно-позичкового чи кредитного товариства, або товариства взаємного кредиту, а також ті, кого раніше вже було виключено з того самого або іншого товариства. Досить суттєві зміни торкнулися позик, які відтепер були не лише короткотерміновими, але і довгостроковими, до 5 років включно. Остання форма кредиту не могла мати місце у випадках, коли клієнт просив суму, що перевищувала половину основного капіталу товариства. Виняток із цієї норми права допускався лише тоді, коли товариство мало вклади або позики на тривалий термін, за рахунок яких і могла бути видана певна сума кооперативних коштів. Бажаючий одержати позику повинен був знайти довірителя або заставити своє майно. Водночас статутом заборонялось видавати позику у будь-якому випадку, якщо клієнт буде просити більшу суму кредиту ніж та, яку встановлено статутом відповідного ощадно-позичкового товариства. Вищий

орган товариства встановлював також і розмір процентів за користування кредитом. Останні ж залежали від «терміну, розміру і призначення кредиту». Щодо стягнення заборгованості, то суттєвих змін у цьому випадку не відбулося. Як і у попередньому статуті передбачалось стягнення боргу не звертаючись до суду, через поліцію або волосне правління. У зразковому статуті ощадно-позичкового товариства 1905 р. виник новий розділ (№ 6), статті якого регулювали такий вид повноважень кредитного кооперативу, як посередництво. Кошти товариства могли бути спрямовані для «купівлі необхідних для господарства предметів, оренди землі і т.п.». В одних випадках задовольнялися потреби тих чи інших членів товариства, тоді як в інших – кооператив міг купувати відповідні предмети для перепродажу членам або не членам кооперативу. Такий вид посередницької діяльності міг здійснюватися лише за рахунок утворених для цієї мети спеціальних капіталів. Ця норма права унеможливлювала використання для посередницьких операцій «спільні оборотні кошти».

Столипінська аграрна реформа, під час якої повноцінними власниками своїх наділів стали мільйони колишніх «общинників», внесла свої корективи і у статuti ощадно-позичкових товариств, як, між іншим, і у норми права багатьох інших суб'єктів господарської діяльності. Деякі зміни до зразкового статуту згаданого кооперативу були внесені 14 березня 1911 р., тобто ще за життя того державного діяча, ім'ям якого і була згодом названа аграрна реформа 1906 і наступних років. Зразковий статут 1911 р. більш детально визначав усі ті основні норми, які були зафіксовані у статутах 1871 р. та 1905 р. Про це, зокрема, говорить загальний обсяг тексту статуту 1911 р., який сягав 33 сторінок (у 1871 р. – 25, 1905 р. – 27). Якщо за попереднім статутом саме товариство встановлювало розмір паю, то відтепер ст. 3 «Загального положення го» говорила, що «пай товариства не може бути призначеним понад сто карбованців» [12, с. 5]. Більш жорстко регулювалася і кредитна політика ощадно-позичкових товариств. Вищезгадана стаття (3) встановлювала і максимальний розмір позики, яку товариство мало право видавати своїм членам – 300 крб. Виняток міг бути за умови, що кредит видавався під заставу «хліба або іншої продукції сільського господарства, ремісничих виробів або предметів промислу». У цьому випадку сума кредиту могла сягати 1000 крб. (на відміну від статуту 1905 р.). Оновлений у 1911 р. «зразковий статут» містив два нових розділи: «Рада» і «Загальні збори». У першому випадку йшлося про необхідність спостережної ради як контролюючого органу товариства «за дотриманням статуту, законів, затверджених правил... і постанов товариства» [12, с. 20]. До числа повноважень ради належали, а) перевірка не рідше одного разу на місяць коштів товариства; б) перевірка наявності іншого майна, яке належало товариству на правах повної і часткової (застава) власності; в) розгляд скарг на правління; г) підготовка висновків на розгляд загальних зборів, які стосувалися пропозицій правління з того чи іншого питання; д) перевірка звітів, книг і документів та підготовка інформації щодо цих питань загальними зборами; е) попереднє обговорення пропозицій, які стосувалися внесення змін до статуту товариства та деякі інші обов'язки «в цьому статуті вказані або ті, що із його змісту випливають» [12, с. 21]. Як видно з вказаних обов'язків, члени ради, яка складалась із трьох осіб та одного кандидата в члени, повинні були кваліфікованими як із фінансового, так і правового погляду. Вони не повинні належати до складу членів правління, а вибори їх здійснювалися таємним голосуванням на загальних зборах, терміном на три роки. Як вже згадувалось раніше, розділ про повноваження загальних зборів теж виник у відповідному зразковому статуті вперше, що на нашу думку, свідчить про певний розвиток демократичних принципів у кооперативних об'єднаннях такого типу. Очевидним є також і те, що саме наявність проблем із розподілом повноважень між правлінням і загальними зборами змусили законодавця детально виписати усі найважливіші обставини функціонування цього найвищого органу ощадно-позичкових товариств. Загальні збори зобов'язані були: а) розглядати правила, які стосувалися позик; б) визначати відсотки за кредити; в) затверджувати кошторис витрат по управлінню товариством; г) розглядати і схвалювати звіт правління про свою роботу; д) розглядати скарги членів товариства на своє правління; е) підписувати угоди з метою збільшення основного капіталу; ж) розглядати клопотання про можливі відступи від вимог зразкового статуту; з) встановлювати розміри пайових внесків; і) розглядати питання щодо припинення діяльності товариства та низку інших, які відповідають змісту статуту [12, с. 22].

У роки столипінської аграрної реформи остаточно сформувалися два основних типи установ дрібного кредиту – ощадно-позичкові та кредитні товариства, які після відповідних змін та доповнень 1911 р. проіснували до 1918–1919 років. Як і раніше, основною відмінною рисою обох товариств була наявність чи навпаки, відсутність паю.

Порівнюючи зразкові статuti різних типів товариств, знаходимо і деякі інші, менш значущі відмінності. Наприклад, у ст. 80 ощадно-позичкового товариства говорилося, що чистий прибуток, за винятком його десяти відсотків, повинен бути у розпорядженні загальних зборів, які можуть спрямувати його на збільшення основного капіталу або на додаткову винагороду членів правління чи інших службовців, або ж використати його на благодійну справу. Що ж до згаданих десяти відсотків, то статут рекомендував розподіляти їх між членами товариства пропорційно до наявного паю. Свою частку кожен учасник товариства міг одержати не раніше, ніж через три місяці після затвердження звіту за умови, що останній залишив за собою повний пай. В іншому випадку прибуток зараховується цій особі у вигляді додатку до пайового внеску. Значно простіше розподілявся прибуток у кредитних товариствах: 20 % спрямовувалося до фонду запасного капіталу, не менше 40 % – до власного основного капіталу. Усе інше за рішенням загальних зборів могло бути використане для утворення спеціального капіталу або як благодійна допомога чи винагорода членів ради правління та службовців [13, с.33]. До 1894 р., коли було ухвалено новий статут Державного банку, який відтепер одержував право кредитувати і ощадно-позичкові товариства, фінансова адміністрація не мала права контролювати кредитні операції подібних кооперативів. Проте після того, як товариство одержувало кредит від цього банку, такий контроль з'явився. Ці функції у регіонах виконували губернські комітети у справах дрібного кредиту [14, арк. 1–2; 15, арк. 3]. Саме вони здійснювали безпосередній контроль за використанням відповідними товариствами державних коштів. Окрім того, комітети у справах дрібного кредиту, очолюваних особисто губернаторами, одержали право надавати дозволи на відкриття кредитних товариств. У діяльності комітету обов'язковою була участь управляючого конторою чи відділенням Державного банку, тоді як усю технічну роботу здійснювали інспектори дрібного кредиту [16, с. 142]. Саме вони складали річні звіти про діяльність відповідних кредитних та ощадно-позичкових товариств. Губернському комітету Міністерство фінансів у 1906 р. надало право ухвалювати рішення щодо бажання товариства змінити свій статут [17, с. 178]. Могло йти не лише щодо коригування певних статей, але й про бажання членів товариства змінити його тип: із ощадно-позичкового перейти на статут кредитного товариства і навпаки. Одержавши відповідну заяву, губернський комітет повинен був з'ясувати кілька моментів: а) чи дотримані у даному випадку загальні правила товариства згідно зразкового статуту; б) чи не порушують заплановані зміни майнових прав учасників даного кооперативного об'єднання? Ухвала губернського комітету у справах дрібного кредиту вважалась остаточною в разі таких часткових змін статуту, як: а) назва товариства; б) місцезнаходження правління; в) район діяльності; г) використання основного капіталу при наявності згоди установи чи окремої особи, які позичили такий капітал; д) розмір паю і е) максимального розміру кредиту. В усіх інших випадках ухвала комітету підлягала затвердженню столичного Управління у справах дрібного кредиту [18, с. 180]. Якщо певне кредитне товариство висловить бажання стати ощадно-позичковим, то згідно з роз'ясненням Управління у справах дрібного кредиту від 11 жовтня 1905 р. позика, яка свого часу була видана Державним банком кредитному товариству для формування основного капіталу, могла бути залишена ощадно-позичковому товариству за умови, що воно візьме на себе ті зобов'язання (виплата 5 % річних за користування кредитом), які були у кредитного товариства. Окрім того, новостворене ощадно-позичкове товариство мало щорічно сплачувати Державному банку частину позики, яка дорівнювала половині щойно сформованих паїв і пайових внесків [19, с. 239]. Як свідчить повсякденна практика, факти зміни статуту кредитного в ощадно-позичкове товариство не мали масового поширення. Як і до століпінської аграрної реформи на початку ХХ ст. селяни не виявляли особливої активності у створенні ощадно-позичкових товариств, віддаючи перевагу кредитній кооперації. Станом на 1 січня 1910 р. в усіх 9 українських губерніях російської імперії існувало 867 кредитних і лише 360 ощадно-позичкових товариств, але ж перші існували на той час лише 15 років, тоді як другі – 41 рік. Якщо говорити про період століпінської аграрної реформи, то досить показовими для цього історичного відрізка часу є дані щодо зміни кількості вищезгаданих товариств з 1903 по 1910 роки: за 7 років кількість кредитних товариств зросла на 765, тоді як ощадно-позичкових у тому ж самому регіоні – на 264 [20, с. 1850]. Отже, цілком очевидно, що саме кредитні, а не ощадно-позичкові товариства, мали більш розвинутий сільськогосподарський кредит, про що свідчить, зокрема, відповідна таблиця по Полтавській губернії. Якщо станом на

1 січня 1915 р. ощадні товариства цього регіону видали 37 442 позики на загальну суму 3 217 212 крб, то кредитні товариства – 186 417 позик на суму, що у чотири рази перевищувала відповідний показник ощадно-позичкових товариств (13 921 375 крб). Як члени одного, так і іншого типу товариств, найчастіше брали позики для купівлі робочої худоби (від 26 % до 32 %). А от щодо купівлі землі, різних ремісничих виробів та оренди – маємо досить відмінні показники: якщо члени ощадно-позичкових товариств спрямували лише 14 % позик на купівлю землі, то їхні колеги із кредитних товариств – 23 %; оренда відповідно: 5,6 % і 13,5 %; купівля різних ремісничих виробів (сани, вози, колеса тощо) – 11 % і 2 %. Наведені у табл. 1 дані свідчать, окрім усього іншого, про значно вищий рівень матеріального забезпечення членів кредитних товариств у порівнянні із ощадно-позичковими. Але у будь-якому випадку сам факт існування установ дрібного кредиту і постійне зростання їх кількості на українських землях російської імперії свідчить про існування у середовищі мешканців села реальної потреби в таких кооперативних об'єднаннях. При усіх очевидних і не очевидних недоліках діяльності установ дрібного кредиту в аграрному секторі економіки тогочасної держави позики у них видавалися на умовах застосування значно нижчих відсоткових ставок за користування кредитом – 8–10 % річних, тоді як приватні кредити у лихварів обходилися селянам в середньому у 15 відсотків на рік [21, с. 48].

Таблиця 1

**Кредитні операції ощадно-позичкових і кредитних товариств
Полтавської губернії станом на 1915 р.***

№ з/п	Операції	Кількість позик	Сума, крб	Відношення до загальної суми, %	Кількість позик	Сума, крб	Відношення до загальної суми, %
1.	Купівля робочої худоби	11 455	852 135	26	62 861	4 429 334	32
2.	Купівля землі	24 663	449 424	14	29 795	3 183 965	23
3.	Оренда	2 575	182 652	5,6	26 037	1 863 371	13,5
4.	Купівля різних виробів	4 431	352 221	11	3 625	275 070	2
5.	Будівництво житла	2 122	188 463	5,7	10 380	754 318	5
6.	Купівля знарядь праці	574	1 58 124	2	3 376	553 100	4
7.	Купівля товарів	2 193	1 265 811	8	11 687	278 304	2
8.	Сплата приватних боргів	1 192	105 977	3	11372	855 547	6
9	Інше призначення	8 037	762 405	24,7	27 284	1 728 366	12,5
	РАЗОМ	37 442	3 217 212	100	186 417	13 921 375	100

*Джерело: Битус А. П. Учреждения мелкого кредита Полтавской губернии за 1914 год. Журнал Полтавского губернского присутствия. 1916. № 4. С. 27.

Висновки. Щодо перспектив подальшого дослідження проблеми зауважимо, що для повної характеристики організаційно-правових обставин функціонування установ дрібного кредиту належного аналізу потребують не лише сільські, але й міські кооперативи такого типу.

Список використаних джерел

1. Краснікова О. М. Соціальний статус селянства України епохи вільного підприємництва (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2006. № 1. С. 94–97.
2. Краснікова О. М. Система податків і зборів в аграрному секторі економіки України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.). *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. 2009. Вип. 83. № 1. С. 140–146.
3. Сборник сведений, относящихся к делу устройства ссудо-сберегательных товариществ в Полтавской губернии. Издано согласно постановлению Полтавского губернского земского собрания. Полтава : Тип. Пигуренко, 1872. 160 с.
4. Имшенецкий Я. К. Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве. Полтава : Б.Н.,

1913. 21 с.

5. Пантелеймоненко А. О. Українська кредитна кооперація в минулому. Серія «Бібліотечка кооператора» за ред. В. В. Гончаренка. Київ : НАКСУ, 1999. № 2. 61 с.

6. Пантелеймоненко А. О. Сільська кредитна кооперація в минулому. Серія «Бібліотечка кооператора». Полтава : ПДСГІ, 2001. № 1. 76 с.

7. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.

8. Краснікова О. М. Роль дрібного кредиту у забезпеченні сільських товаровиробників Полтавщини обіговими коштами (1861–1917 рр.). *Збірник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 1999. № 3. С. 111–117.

9. Якименко М. А. Роль кредитної кооперації України у фінансуванні сільськогосподарського виробництва в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX століття. *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 2001. № 5–6. С. 131–132.

10. Die Genossenschaften. Mehr als zwölf Millionen Menschen gehören dazu warum? Deutscher Genossenschun und Raifeisenverband. Bonn, 1985. 144 s.

11. Зассен И. А. Развитие теории кооперации / пер. с нем. Н. М. Пакуль. Харьков : Союз, 1920. 252 с.

12. Образцовый устав ссудо-сберегательных товариществ, утвержденный министром финансов 14 сентября 1905 г. и измененный 24 ноября 1905 г. и 14 марта 1911 г. Полтава : Электрич. тип. М. Г. Амчиславского, 1914. 33 с.

13. Сборник по мелкому кредиту (Законоположения, образцовые уставы, административные распоряжения, операционные правила, сенатские решения, практические советы и указания). Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С.В. Бородаевский. Пг.: тип. редакции период. изд. Министерства финансов, 1914. 386 с.

14. Державний архів Херсонської області. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 1. 27 арк.

15. Державний архів Київської області. Ф. 788. Оп. 1. Спр. 1. 77 арк.

16. Наказ о делопроизводстве губернских и областных комитетов по делам мелкого кредита. Утвержден Комитетом по делам мелкого кредита 12 декабря 1906 г. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 142–143.

17. Изменение уставов ссудо-сберегательных и кредитных товариществ. Из циркуляра Управления по делам мелкого кредита губернским и областным комитетам по делам мелкого кредита 8 ноября 1906 г. № 48. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 178–179.

18. Правила о порядке изменения утвержденных министром финансов уставов кредитных и ссудо-сберегательных товариществ. Утверждены министром финансов 13 сентября 1906 г. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг. Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 179–180.

19. Ссуда в основной капитал из Государственного банка при преобразовании кредитного товарищества в ссудо-сберегательное. *Сборник по мелкому кредиту*. Изд.-е 6-е, доп. и испр. Составил С. В. Бородаевский. Пг.: Тип. Редакции период. изд. Мин-ва финансов, 1914. С. 238–239.

20. Хуторянин. Орган Полтавского сельскохозяйственного общества. 1910. № 45. С. 1831–1917.

21. Сельский кредит в Полтавской губернии. *Вып. 2. Мелкий частный кредит*. Полтава : Тип. Д. Н. Подземского, 1895. VII. 172 с.

Надійшла до редакції 17.06.2022

References

1. Krasnikova, O. M. (2006) Sotsialnyi status selianstva Ukrainy epokhy vilnoho pidpriemnytstva (kinets XIX – pochatok XX st.) [Social status of the peasantry of Ukraine in the era of free enterprise (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi aharnoi akademii*. № 1, pp. 94–97. [in Ukr.].

2. Krasnikova, O. M. (2009) Systema podatkov i zboriv v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy epokhy vilnoho pidpriemnytstva (1861–1917 rr.) [The system of taxes and fees in the agricultural sector of the economy of Ukraine during the era of free enterprise (1861–1917)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva: Ekonomichni nauky*. Issue 83, № 1, pp. 140–146. [in Ukr.].

3. Sbornik svedenij, otnosyashisya k delu ustrojstva ssudo-sberegatelnyh tovarishestv v Poltavskoj gubernii [Collection of information related to the case of the organization of savings and loan partnerships in the Poltava province]. Izdano soglasno postanovleniyu Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya. Poltava : Tip. Pigurenko, 1872. 160 p. [in Russ.].

4. Imsheneckij, Ya. K. (1913) Melkij kredit i ego znachenie v narodnom hozyajstve [Small credit and its importance in the national economy]. Poltava : B.N., 21 p. [in Russ.].

5. Panteleimonenko, A. O. (1999) Ukrainska kredytna kooperatsiia v mynulomu [Ukrainian credit cooperative in the past]. Seriiia «Bibliotekha kooperatora» za red. V. V. Honcharenka. Kyiv : NAKSU, № 2. 61 p. [in Ukr.].

6. Panteleimonenko, A. O. (2001) Silska kredytna kooperatsiia v mynulomu [Rural credit

- cooperative in the past]. Serii «Bibliotekha kooperatora». Poltava : PDSHI, № 1. 76 p. [in Ukr.].
7. Panteleimonenko, A. O. (2008) *Ahrarna kooperatsiia v Ukraini: teoriia i praktyka* [Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice] : monohrafiia. Poltava : RVV PUSKU, 347 p. [in Ukr.].
8. Krasnikova, O. M. (1999) Rol dribnoho kredytu u zabezpechenni silskykh tovarovyrobnykiv Poltavshchyny obihovymy koshtamy (1861–1917 rr.) [The role of small credit in providing rural commodity producers of Poltava Oblast with working capital (1861–1917)]. *Zbirnyk Poltavskoho derzhavnoho silskohospodarskoho instytutu*. № 3, pp. 111–117. [in Ukr.].
9. Yakymenko M. A. (2001) Rol kredytnoi kooperatsii Ukrainy u finansuvanni silskohospodarskoho vyrobnytstva v epokhu rynkovykh reform kintsia XIX – pochatku XX stolittia [The role of credit cooperatives of Ukraine in financing agricultural production in the era of market reforms of the late 19th and early 20th centuries]. *Visnyk Poltavskoho derzhavnoho silskohospodarskoho instytutu*. № 5–6, pp. 131–132. [in Ukr.].
10. Die Genossenschaften. Mehr als zwölf Millionen Menschen gehören dazu warum? [The cooperatives. More than twelve million people belong to it why?]. Deutscher Genossenschafts- und Raiffeisenverband. Vonn, 1985. 144 p. [in Ger.].
11. Zassenm I. A. (1920) *Razvitie teorii kooperatsii* [Development of the theory of cooperation] / per. s nem. N. M. Pakul. Harkov : Soyuz, 252 p. [in Russ.].
12. Obrazcovyj ustav ssudo-sberegatelnykh tovarishestv, utverzhennyj ministrom finansov 14 sentyabrya 1905 g. i izmenennyj 24 noyabrya 1905 g. i 14 marta 1911 g. [Exemplary Articles of Association of Savings and Loan Associations approved by the Minister of Finance on September 14, 1905 and amended on November 24, 1905 and March 14, 1911]. Poltava : Elektrich. tip. M. G. Amchislavskogo, 1914. 33 p. [in Russ.].
13. Sbornik po melkomu kreditu (Zakonopolozheniya, obrazcovye ustavy, administrativnye rasporyazheniya, operacionnye pravila, senatskie resheniya, prakticheskie sovery i ukazaniya) [Small Credit Compendium (Statutes, exemplary statutes, administrative regulations, operating rules, Senate decisions, practical advice and guidance)]. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S.V. Borodaevskij. Pg.: tip. redakcii period. izd. Ministerstva finansov, 1914. 386 p. [in Russ.].
14. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti. F. 196. Op. 1. Spr. 1. 27 ark. [State archive of the Kherson region. F. 196. Op. 1. Ref. 1. 27 sheets]. [in Ukr.].
15. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. F. 788. Op. 1. Spr. 1. 77 ark. [State archive of the Kyiv region. F. 788. Op. 1. Ref. 1. 77 sheets]. [in Ukr.].
16. Nakaz o deloproizvodstve gubernskikh i oblastnykh komitetov po delam melkogo kredita. Utverzhen Komitetom po delam melkogo kredita 12 dekabrya 1906 g. [Order on office work of provincial and regional committees for small loans. Approved by the Petty Credit Committee December 12, 1906]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 142–143. [in Russ.].
17. Izmenenie ustavov ssudo-sberegatelnykh i kreditnykh tovarishestv. Iz cirkulyara Upravleniya po delam melkogo kredita gubernskim i oblastnym komitetam po delam melkogo kredita 8 noyabrya 1906 g. № 48 [Amendment of charters of savings and loan partnerships. From the circular of the Office for Small Credit Affairs to the provincial and regional committees for small credit affairs November 8, 1906 No. 48]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S.V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 178–179. [in Russ.].
18. Pravila o poryadke izmeneniya utverzhennykh ministrom finansov ustavov kreditnykh i ssudo-sberegatelnykh tovarishestv. Utverzhdeny ministrom finansov 13 sentyabrya 1906 g. [Rules on the procedure for amending the charters of credit and savings and loan partnerships approved by the Minister of Finance. Approved by the Minister of Finance on September 13, 1906.]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg. Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 179–180. [in Russ.].
19. Ssuda v osnovnoj kapital iz Gosudarstvennogo banka pri preobrazovanii kreditnogo tovarishestva v ssudo-sberegatelnoe [Loan to fixed capital from the State Bank upon transformation of a credit partnership into a savings and loan partnership]. Sbornik po melkomu kreditu. Izd.-e 6-e, dop. i ispr. Sostavil S. V. Borodaevskij. Pg.: Tip. Redakcii period, izd. Min-va finansov, 1914, pp. 238–239. [in Russ.].
20. Hutoryanin [Farmer]. Organ Poltavskogo sel'skohozyajstvennogo obshestva. 1910. № 45, pp. 1831–1917. [in Russ.].
21. Selskij kredit v Poltavskoj gubernii. Vyp. 2. Melkij chastnyj kredit [Rural credit in the Poltava province. Issue. 2. Small private loan]. Poltava : Tip. D. N. Podzemskogo, 1895. VII. 172 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Dmytro Selikhov. Organizational and legal principles of functioning of saving and loan companies in the Ukrainian lands of the Russian empire (1869-1917). The historical period that came to our country after the abolition of serfdom in 1861 and the implementation of other reforms of the 60-70s of the XIX century, some economists rightly call the «era of free enterprise». As a result of the reforms after 1861, not only market relations in all spheres of public life were finally established, but new, more advanced forms of lending to small agricultural producers from among the underprivileged

appeared. Such were the savings and loan associations, which from the 60s of the XIX century began to play a role in lending to residents of Ukrainian villages. The study of the historical experience of the functioning of such societies is not only purely scientific but also practical for the current state of the agricultural sector of Ukraine's economy, because the need for available credit resources has not disappeared. By their nature, savings and loan associations, the basic principles of which were once substantiated by the famous German cooperator of the mid-nineteenth century Hermann Schulze-Delitzsch, were public organizations, where the principle of voluntariness in their creation was strictly adhered to. On the territory of Dnieper Ukraine, the principles of operation were regulated by the «Model Statute of the Savings and Loan Society». Since the publication in 1871 of this statute throughout the empire, including its Ukrainian lands, the number of such societies has grown steadily, reaching in 1910 360 organizations. As of January 1, 1915, the Savings and Loan Societies of only one, Poltava Province, issued 37,442 loans totaling 32,172,212 rubles. the fact that such a loan is important for agricultural producers of Poltava region speaks for itself. Of the total loan amount mentioned above, 26 % of the funds received were spent on the purchase of working cattle; 14% – for the purchase of land; 5.6 % – land lease; 11 % – handicrafts. Thus, loans in such companies were used mainly for economic needs with not so significant interest rates on loans, which ranged from 8-10 %, while the interest of rural moneylenders on loans was never less than 15 %, and sometimes even reached astronomical 100 %.

Thus, such small loans as savings and loan companies were quite common in the economic life of Ukraine «era of free enterprise», the financial resources of which were used by hundreds of thousands of peasants and burghers, which gives grounds to conclude that the restoration of their functioning in modern Ukrainian realities.

Keywords: *Russian Empire, Ukraine, savings and loan companies, credit.*

УДК 341.4 + 341.215.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-70-79

Тетяна СИРОЇД[®]

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна)

СМЕРТНА КАРА: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ І ПРАВА ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано положення міжнародних універсальних і спеціальних актів, прийнятих під егідою ООН, регіональних міжнародно-правових актів Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ, Організації Американських Держав, що містять стандарти застосування смертної кари і гарантують дотримання прав обвинувачених (засуджених) осіб. Наведено практику Європейського суду з прав людини щодо гарантування прав осіб, засуджених до страти. Керуючись нормами міжнародного гуманітарного права, зосереджено увагу на питанні застосування смертної кари за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом.

Констатовано, що міжнародним співтовариством ухвалено низку правових актів, що містять стандарти застосування смертної кари, основним посилом яких є заборона такого виду покарання і що така заборона корелює з нормами, які гарантують дотримання прав людини обвинувачених (засуджених) осіб. Зазначено, що норми міжнародного гуманітарного права гарантують військовополоненим особам дотримання загальних стандартів призначення смертної кари і поводження з ними. Крім того, норми МГП, як і універсальні та регіональні міжнародні акти загального і спеціального характеру, також містять заборону щодо застосування смертного вироку стосовно вразливих категорій осіб (жінки, неповнолітні особи).

Ключові слова: *винна особа, вразливі категорії, покарання, права людини, правопорушення, смертна кара, стандарти.*

Постановка проблеми. Смертна кара посідає особливе місце серед покарань, адже право на життя є нормою *jus cogens* і перебуває під захистом міжнародних та регіональних договорів, звичаєвого міжнародного права і національних правових

© Т. Сироїд, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

syroid02@gmail.com

систем, тому наявність смертної кари є ймовірніше винятком, аніж усталеною практикою. Такими винятками є статuti Нюрнберзького (ст. 27) і Токійського трибуналів (ст. 16) [1], які на практиці застосували цю норму. Наприклад, у Нюрнберзі з 22 підсудних 12 були засуджені до смертної кари через повішення [2], Токійським трибуналом до страти через повішення було засуджено 7 японських військових злочинців. На підтвердження винятку з правил треба навести твердження професора Фульвіо Паломбіно щодо Нюрнберзького трибуналу, який зазначив, що, по-перше, історичні події, що призвели до заснування цього трибуналу, навіяли ідею про те, що головна мета полягала в тому, щоб вивести з ладу всіх, хто відповідає за злочини нацистів. По-друге, що важливіше, міжнародний захист прав людини на той час був дуже обмеженим [3].

Однак треба констатувати, що в ХХІ столітті у національному законодавстві держав наявні норми і практика застосування смертної кари, зокрема і в законодавстві держав-членів ОБСЄ – Республіці Білорусь (с. 28–32), США (с. 35–39) [4]. Наявною, на жаль, є практика застосування страти до неповнолітніх, наприклад, в Ісламській Республіці Іран, Саудівській Аравії (п. 77, 78) [5].

Вищезазначене свідчить про актуальність вибраної теми дослідження, її значущість для розвитку міжнародного кримінального права, зокрема в аспекті дотримання стандартів застосування смертної кари і мінімальних стандартів поведінки з особами, засудженими до страти.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Треба зазначити, що окремі аспекти означеної проблематики, зокрема теоретичні питання щодо права на життя, види покарань у міжнародному кримінальному праві, цілі винесення покарання за злочини скоєні під час Другої світової війни, загальні стандарти дотримання прав осіб, які скоїли злочин тощо, висвітлено в роботах таких вітчизняних і закордонних науковців, як: М. Даннер, І. Дахова, Л. Заблоцька, А. Федорова, Л. Фоміна, Фульвіо Марія Паломбіно, Д. Харріс, М. Шабас тощо. Водночас означена тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Мета статті: аналіз положень наявних міжнародно-правових норм щодо застосування смертної кари, яка безпосередньо пов'язана з основним правом людини – правом на життя; актуалізацію питання скасування смертної кари; гарантування прав людини, зокрема стандартів поведінки з обвинуваченими (засудженими) щодо яких винесено смертні вирoki.

Виклад основного матеріалу. Треба вказати, що основоположні акти в галузі прав людини гарантують право на життя і акцентують на забороні смертної кари. Зокрема, Загальна декларація прав людини зазначає, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3) [6]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) акцентує на тому, що право на життя – це невід'ємне право кожної людини, яке охороняється законом і що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (ст. 6) [7]. Другий Факультативний протокол до МПГПП покладає на держав-учасниць зобов'язання щодо вжиття всіх необхідних заходів для скасування смертної кари в межах своєї юрисдикції [8].

Конвенція про права дитини 1989 р. зобов'язує держави-учасниці забезпечити, щоб ... смертна кара, довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначалися за злочини, вчинені особами, що не досягли 18 років (ст. 37 (а)) [9].

Слід зауважити, що в означених актах заборона смертної кари є вагомим свідченням бажаності її скасування і, практично, наявності імперативної норми щодо незастосування страти, за будь-яких обставин, щодо осіб, молодших за вісімнадцять років і вагітних жінок.

Комітет ООН з прав людини у Зауваженні загального порядку № 6 зазначив, що право на життя як основоположне право, відступ від якого не допускається навіть під час надзвичайного стану в державі, за якого існування нації знаходиться під загрозою... Право на життя є правом, яке неможливо тлумачити вузько. Хоча з положень ст. 6 МПГПП випливає, що держави-учасниці не зобов'язані повністю відмінити смертну кару, тим паче вони зобов'язані обмежувати застосування або призначення цього покарання і, зокрема, відмінити його в усіх випадках, за винятком «найтяжчих злочинів». Держави зобов'язані вивчити питання про перегляд свого кримінального законодавства з цього питання [10].

На міжнародному універсальному рівні ухвалено й низку спеціалізованих актів у цій сфері, серед яких треба вказати такі: резолюція 2857 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971 р. «Смертна кара», резолюція 1984/50 ЕКОСОР від 25 травня 1984 р. Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти, резолюція 1989/64 ЕКОСОР від 24 травня 1989 р. Здійснення заходів, що гарантують захист прав тих, кому загрожує смертна кара, резолюція 1996/15 ЕКОСОР від 23 липня 1996 р. Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних та сумарних страт тощо.

Тож основні положення резолюції 2857 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971 р. Смертна кара зводяться до такого: у країнах, які не скасували страти, смертний вирок може бути винесений лише за найсерйозніші злочини, склад яких обмежується навмисними злочинами зі смертельними наслідками або іншими надзвичайно тяжкими наслідками; смертний вирок може бути винесений лише відповідно до чинного законодавства, яке діє на момент скоєння злочину. Заслуговує на увагу норма, відповідно до якої, якщо після скоєння злочину було внесено зміни до законодавства, що пом'якшують караність діяння, вони мають зворотню силу; смертний вирок не виноситься за злочин, скоєний особами, які на момент його скоєння не досягли 18 років; вагітних жінок, породіль і неосудних осіб. Смертний вирок може бути винесений лише в тому випадку, якщо винність особи, звинуваченої у скоєнні злочину, встановлена на основі чітких і переконливих доказів, що не залишають можливості для іншого тлумачення фактів; смертний вирок може бути виконаний лише відповідно до остаточного судового рішення, винесеного компетентним судом після завершення судового процесу, під час якого надаються всі можливі гарантії забезпечення справедливого судового розгляду [11].

Резолюція 1984/50 ЕКОСОР від 25 травня 1984 р. «Заходи, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до страти», передбачає, що в країнах, які не скасували смертну кару, найвища міра покарання може бути призначена лише за найтяжчі злочини при тому розумінні, що їх обсяг не повинен виходити за межі умисних злочинів, що спричинили смерть або інші особливо тяжкі наслідки. Смертна кара може бути призначена тільки за злочин, за який законом передбачена смертна кара на момент його скоєння.

Смертна кара може бути призначена лише тоді, коли вина обвинуваченого заснована на чітких і переконливих доказах, що не залишають місця для альтернативного пояснення фактів. Вона може бути виконана лише на підставі остаточного вироку, винесеного компетентним судом після судового розгляду, який забезпечує всі можливі гарантії для справедливого судового розгляду. Документ передбачає право засудженої особи на подання апеляції до суду вищої юрисдикції з метою помилування чи пом'якшення вироку. Резолюція містить заборону застосування смертної кари під час очікування апеляційної або іншої процедури оскарження або іншого розгляду, пов'язаного з помилуванням або пом'якшенням вироку. Резолюція акцентує на тому, що у випадку застосування смертної кари вона повинна виконуватись таким чином, щоб заподіяти якнайменше страждань.

Документ забороняє застосування смертної кари щодо осіб, які не досягли на момент скоєння злочину вісімнадцятирічного віку, вагітних жінок, породіль і неосудних осіб [12].

Резолюція 1989/64 ЕКОСОР від 24 травня 1989 р. «Здійснення заходів, що гарантують захист прав тих, кому загрожує смертна кара», рекомендує державам-членам вжити заходів для подальшого зміцнення захисту прав тих, кому загрожує смертна кара, залежно від обставин, шляхом: забезпечення особливого захисту тих, кому висунуті звинувачення у злочинах, за які передбачено страту, шляхом надання часу та можливостей для підготовки до захисту в суді, включно з відповідною допомогою адвоката на всіх етапах судового розгляду; прийняття норм про обов'язкове оскарження або перегляд вироку в усіх випадках скоєння злочинів, що тягнуть за собою смертну кару, включно з положенням про помилування; скасування смертної кари для розумово відсталих осіб або осіб з виключно обмеженими розумовими здібностями на стадії ухвалення вироку або його виконання. Резолюція вперше на міжнародному універсальному рівні рекомендувала державам встановити максимальний вік, після досягнення якого особа не може бути засуджена до страти або страчена [13]. До ухвалення цього документа норма щодо заборони і застосування смертної кари стосовно

літніх людей вперше була закріплена в Американській конвенції про права людини, в якій зазначено, що «смертні вироки не повинні виноситися щодо осіб, які на момент скоєння злочину не досягли 18 років або були старші 70 років» (ст. 4 (5)) [14].

На виконання резолюції 1989/64 ЕКОСОР деякі держави-члени ООН надали інформацію щодо встановлення вікових меж застосування смертної кари так: в Монголії до страти не можуть бути засуджені чоловіки віком від 60 років; в Білорусі вікова межа становить 65 років; в Японії, згідно з поданою інформацією, максимальний вік не встановлено (п. 85) [5]. До інших країн і територій, що повідомили про наявність верхніх вікових меж на винесення смертних вироків, входять: Тайвань, провінція Китаю (80 років), Судан (70 років), Казахстан (65 років), Гватемала (60 років) [15].

Принципи ефективного попередження та розслідування позазаконних, свавільних і сумарних страт (резолюція 1989/65 ЕКОСОР від 24 травня 1989 р.) покладають зобов'язання на уряди щодо законодавчого встановлення заборони на всі незаконні, свавільні і сумарні страти та забезпечують, щоб такі страти визнавалися злочинами відповідно до їх кримінального законодавства та за їх вчинення передбачалися належні заходи покарання, які враховують серйозність таких злочинів. Документом зазначено, що виняткові обставини, у тому числі стан війни або загроза війни, внутрішня політична нестабільність або будь-які інші надзвичайні ситуації в державах, не можуть бути підставою для таких страт. Такі страти не проводяться за жодних обставин, включаючи, зокрема, ситуації, пов'язані з внутрішнім збройним конфліктом, надмірним чи незаконним застосуванням сили державною посадовою особою чи іншим особою, яка діє в офіційній якості, або особою, яка діє за підбурюванням або за явної або мовчазної згоди такої особи, та ситуації, коли смерть настає під час утримання під вартою. Ця заборона має переважну силу перед ухвалами, що видаються виконавчою владою (п. 1) [16].

Резолюція 1996/15 ЕКОСОР від 23 липня 1996 р. «Заходи, що гарантують захист прав тих, кому загрожує смертна кара» закликає держави-члени, в яких смертна кара не скасована: ефективно здійснювати заходи, що гарантують захист прав тих, кому загрожує смертна кара, відповідно до яких встановлюється, що смертний вирок може бути винесений лише за найсерйозніші злочини; причому передбачається, що їхній склад обмежується навмисними злочинами зі смертельними наслідками або іншими надзвичайно тяжкими наслідками; забезпечити, щоб кожному обвинуваченому, якому загрожує смертна кара, надавалися всі гарантії справедливого судового розгляду, передбачені відповідними міжнародними актами; забезпечувати, щоб обвинувачені, які недостатньо розуміють мову, що використовується у суді, отримували шляхом синхронного або письмового перекладу повну інформацію про всі звинувачення, що висувуються ним і про зміст відповідних показань свідків у суді. Документ містить заклик до держав-членів, в яких може виконуватися смертний вирок, забезпечувати достатній час для підготовки апеляцій до суду вищої інстанції та завершення апеляційних процедур, а також для подання клопотань про помилування з метою ефективного застосування правил, що гарантують захист прав тих, кому загрожує смертна кара; забезпечити, щоб посадові особи, які беруть участь в ухваленні рішень про страту, були повністю поінформовані про стан розгляду апеляцій і прохання про помилування конкретного засудженого. Документ наголошує на ефективному застосовуванні Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими, щоб звести до мінімуму страждання ув'язнених щодо яких винесено смертний вирок і не допускати збільшення таких страждань [17].

Суттєве значення має прийняття Міннесотського протоколу 2016 р., що має на меті захист права на життя і вдосконалення механізмів правосуддя, підзвітності та здійснення права на правовий захист шляхом заохочення ефективного розслідування випадків імовірно незаконного позбавлення життя або передбачуваних насильницьких зникнень. Протоколом встановлюються загальні стандарти здійснення розслідування випадків імовірно незаконного позбавлення життя або передбачуваних насильницьких зникнень і міститься загальний звіт принципів та керівних вказівок для держав, а також для установ і окремих осіб, які беруть участь у проведенні розслідувань.

Міннесотський протокол застосовується до розслідування всіх випадків «імовірно незаконного позбавлення життя» та *mutatis mutandis* до передбачуваних насильницьких зникнень. Для цілей Протоколу це переважно включає ситуації, в яких: а) смерть могла настати внаслідок дій або бездіяльності держави, її органів чи агентів або може іншим чином приписуватися державі, порушуючи її обов'язок дотримуватися права на життя.

Це включає, наприклад, усі випадки смерті, можливо, заподіяної співробітниками органів правопорядку або іншими агентами держави; випадки смерті, заподіяної воєнізованими угрупованнями, загонами ополчення або «ескадронами смерті», які підозрюються в діях під керівництвом або з дозволу чи мовчазної згоди держави; випадки смерті людей внаслідок дій приватних військових чи охоронних сил, які здійснюють державні функції; б) смерть настала під час затримання чи ув'язнення особи державою, її органами або агентами. Це включає, наприклад, усі випадки смерті осіб, які утримуються в тюрмах, в інших (офіційних або інших) місцях утримання під вартою та інших об'єктах, де держава здійснює підвищений контроль за їхнім життям; с) смерть настала, коли держава могла не виконати своїх зобов'язань щодо захисту життя. Означене включає, наприклад, будь-яку ситуацію, в якій держава не виявила належної обачності щодо захисту особи або осіб від прогнозованих зовнішніх загроз або насильства з боку недержавних суб'єктів. Документ покладає зобов'язання на держави розслідувати будь-який випадок смерті за підозрілих обставин, навіть якщо відсутні будь-які припущення чи підозри щодо заподіяння цієї смерті державою або її протизаконної бездіяльності щодо запобігання таких випадків [18].

Право на життя гарантовано й регіональними міжнародними актами, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 2) [19]. Протоколом № 6 до Конвенції 1950 р., який стосується скасування смертної кари зазначено, що держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни; подібне покарання застосовується тільки у встановлених законом випадках і відповідно до його положень. При цьому держава зобов'язана повідомляти Генерального секретаря Ради Європи щодо відповідних положень національного законодавства [20].

Протокол № 13 до Конвенції 1950 р., який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин закріплює, що відхилення від положень Протоколу на підставі ст. 15 Конвенції (Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації) не допускаються [21].

Треба вказати, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., як і вищезначені міжнародні універсальні акти, містить низку гарантій обвинувачених осіб, серед яких: заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6), визнання винним і покарання на підставі закону (ст. 7) тощо і забезпечує їх дотримання в практичній площині, підтвердженням чого слугує практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Зокрема, ЄСПЛ ухвалив шість рішень проти України, які стосувалися умов утримання в місцях позбавлення волі засуджених до смертної кари, яка була замінена на довічне ув'язнення. У своєму рішенні ЄСПЛ констатував значну кількість порушень. Основні порушення стосувалися статті 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, яка забороняє тортури та нелюдське ставлення, а також статті 8 Конвенції, що гарантує право засуджених на повагу до їхнього приватного та сімейного життя. У деяких випадках Суд встановив порушення статті 9 Конвенції, що передбачає свободу совісті та релігії [22].

Питання заборони застосування смертної кари та дотримання прав людини є обговорюваним і на рівні Європейського Союзу. Хартія фундаментальних прав ЄС зазначає, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини і ніхто не може бути засуджений до страти або страчений (ст. 2) [23]. Прихильність ЄС щодо скасування смертної кари в усьому світі підкреслено й у Стратегічних рамках і плані дій Європейського Союзу щодо прав людини і демократії 2012 р. в якому зазначено, що смертна кара і тортури є серйозними порушеннями прав людини та людської гідності і що справедливе та неупереджене відправлення правосуддя має важливе значення для захисту прав людини (ст. 3) [24].

У Керівних принципах, що визначають політику ЄС у питанні смертної кари, 2013 р. зазначено, що Європейський Союз іде шляхом загального скасування смертної кари в усіх державах-членах; у тих державах-членах, де ще вона є, ЄС намагатиметься сприяти запровадженню мораторію на її застосування з метою подальшого скасування; закликає до поступового обмеження цієї міри покарання, в тому числі внаслідок зменшення кількості правопорушень, за скоєння яких застосовуватиметься смертна кара і виступає за те, щоб її застосування здійснювалося з дотриманням мінімальних стандартів, викладених у Керівних принципах. ЄС вимагатиме достовірної інформації

щодо застосування смертної кари, кількості засуджених до смертної кари, кількості проведених страт, кількості поданих апеляцій про відміну смертної кари тощо, з метою проведення моніторингу та вироблення рекомендацій відповідним державам (с. 68) [25].

В актах ОБСЄ акцентовано на зобов'язаннях держав обмінюватися інформацією в межах Конференції з людського виміру щодо питання скасування смертної кари і продовжувати розгляд цього питання; надавати громадськості інформацію щодо застосування смертної кари; сприяти діяльності неурядових організацій з питання смертної кари [26].

Вельми актуальним є питання застосування смертної кари під час збройного конфлікту. Як зазначено вище, у вказаних міжнародних актах з прав людини містяться винятки у такому випадку із загальних правил. Будь-який збройний конфлікт являє собою загрозу для життя людей, тому значна частина норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) покликана забезпечити захист життя, зокрема життя людей, які не беруть або перестали брати участь у воєнних діях. Наприклад, заборонено посягання на життя і фізичну недоторканність, зокрема, будь-які види вбивства, каліцтва, жорстоке поводження, тортури і катування; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема, образливе і принизливе поводження; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином створеним судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями (ст. 3 Женевської конвенції III [27], ст. 4 Додаткового протоколу II) [28].

Водночас МГП не передбачає захист життя комбатантів, які беруть участь у військових діях (Статус комбатантів і військовополонених – розд. II. Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [29]. Необхідно також наголосити, що МГП накладає обмеження на застосування смертної кари. Відповідно до ст. 101 означеної Женевської конвенції III «у разі винесення військовополоненому смертного вироку останній виконується не раніше, ніж після закінчення шестимісячного терміну з дня отримання державою-покровителькою за вказаною нею адресою докладного повідомлення Генеральному секретареві». Відповідно до ст. 107 інформація про будь-який вирок, винесений військовополоненому, негайно доводиться до відома держави-покровительці у вигляді короткого повідомлення, в якому також зазначають, чи має військовополонений право подавати апеляційну або касаційну скаргу на винесений йому вирок або звертатися з проханням про перегляд справи. Таку ж інформацію надсилають відповідному представнику військовополонених і самому військовополоненому мовою, яку він розуміє, якщо вирок не було оголошено в його присутності. Держава, що тримає в полоні, також негайно повідомляє державі-покровительці про рішення військовополоненого скористатися своїм правом на апеляцію чи відмовитися від нього.

Крім того, у випадку, коли військовополоненого засуджено або коли судом першої інстанції його засуджено до смертної кари, держава, що тримає в полоні, якомога швидше надсилає державі-покровительці детальне повідомлення, яке містить: точний текст вироку; короткий звіт про попереднє слідство та про слухання справи, в якому, зокрема, наголошують на елементах обвинувачення і захисту; повідомлення, у відповідних випадках, про місце відбування покарання. Повідомлення надсилається державі-покровительці на адресу, яку вона попередньо повідомила державі, що тримає в полоні.

МГП забороняє застосування смертної кари за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, щодо вагітних жінок або матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать. Смертний вирок за такі правопорушення не виконується щодо таких жінок і щодо осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку на той час, коли це правопорушення було скоєно (ст. 75 п. 3, ст. 76 п. 5 Додаткового протоколу I; ст. 6 п. 4 Додаткового протоколу II).

Висновки. Зважаючи на вищезначене, треба констатувати, що застосування смертної кари є актуальним і обговорюваним питанням, оскільки воно тісно пов'язане з правом на життя, яке, як зазначено вище, є нормою *jus cogens* і перебуває під захистом міжнародного і національного права. Міжнародно-правові акти універсального і регіонального характеру акцентують на забороні смертної кари і поступовій відмові від її застосування; застосуванні альтернативних мір покарання, зокрема довгостроковому та довічному ув'язненні з дотриманням основних прав людини; імперативній забороні

застосування смертної кари щодо певної категорії осіб, зокрема вразливих (неповнолітні, вагітні жінки, породіллі), і забороні її застосування до осіб похилого віку, психічно хворих та розумово відсталих осіб або осіб з надзвичайно обмеженими розумовими здібностями; проведенні ретельного розслідування кожної справи для унеможливлення випадків імовірно незаконного позбавлення життя; дотримання правил поведінки з особами, щодо яких винесено смертний вирок, з метою зведення до мінімуму збільшення таких страждань.

Нагальним є питання застосування смертної кари за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом. У цьому зв'язку треба вказати, що незважаючи на ступінь вини та передбачувану міру покарання за скоєний злочин, норми міжнародного гуманітарного права гарантують військовополоненим особам дотримання судових гарантій обвинувачених осіб, зокрема: право на розгляд справи належним чином створеним судом, право на захист, на правову допомогу, право на апеляцію. Крім того, норми МГП також містять загальну заборону щодо застосування смертного вироку стосовно вагітних жінок або матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать, і осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку на час скоєння правопорушення. Означене положення є «захисною» нормою для вразливих категорій осіб від страти.

Список використаних джерел

1. Сыроед Т. Л. Международное уголовно-процессуальное право: документы и комментарии. Харьков : ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС, 2007. 588 с.
2. Nürnberg trials. URL: <https://www.britannica.com/event/Nurnberg-trials>.
3. Fulvio Maria Palombin. Cumulation of offences and purposes of sentencing in international criminal law: A troublesome inheritance of the Second World War. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2351667416300348#bib8>.
4. Смертная казнь в регионе ОБСЕ 2014 г. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/c/131956.pdf>.
5. Смертная казнь и применение мер, гарантирующих защиту прав тех, кому грозит смертная казнь. Доклад Генерального секретаря. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_19/E-2010-10/E-2010-10_R.pdf.
6. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
8. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/second-optional-protocol-international-covenant-civil-and>.
9. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.
10. CCPR General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life. URL : <https://www.refworld.org/docid/453883f911.html>.
11. Capital punishment (General Assembly resolution 2857 (XXVI) of 20 December 1971. URL : https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1970-1979/1971/General_Assembly_Resolution-2857-XXVI.pdf.
12. Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. Economic and Social Council resolution 1984/50. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/safeguards-guaranteeing-protection-rights-those-facing-death>.
13. Implementation of the safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1980-1989/1989/ECOSOC/Resolution_1989-64.pdf.
14. American Convention on Human Rights: «Pact of San José, Costa Rica». Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>.
15. Roger Hood and Carolyn Hoyle, The Death Penalty: A Worldwide Perspective, 4th ed., (Oxford: Oxford University Press, 27 March 2008), p. 194.
16. Principles on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions Recommended by Economic and Social Council resolution 1989/65 of 24 May 1989 1. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/executions.pdf>.
17. 1996/15. Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. URL: <https://www.un.org/ecosoc/sites/www.un.org/ecosoc/files/documents/2020/resolution-1996-15.pdf>.
18. The Minnesota Protocol on the investigation of potentially unlawful death (2016). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.
19. European Convention on Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

20. Protocol № 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the abolition of the death penalty. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007952b>.
21. Protocol №. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/187>.
22. Справи «Полторацький проти України» (Заява № 11551/13). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g38#Text;), «Кузнецов проти України» (Заява №39042/97). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0651>; «Назаренко проти України» (Заява № 39483/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=594>; «Данькевич проти України» (Заява № 40679/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=680>; «Алієв проти України» (Заява № 41220/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_202#Text;»Хохліч проти України» (41707/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_112#Text.
23. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL : https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
24. EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy. URL : https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf.
25. EU Guidelines o death pealty. URL : https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/guidelines_death_penalty_st08416_en.pdf.
26. Сирюїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. С. 68. 310 с.
27. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War . URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-treatment-prisoners-war>.
28. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and-0>.
29. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1). URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>.

Надійшла до редакції 29.07.2022

References

1. Syroyed T. L. Mezhdunarodnoye ugovovno-processualnoye pravo: dokumenty i kommentarii [International criminal procedure law: documents and comments]. Kharkiv : PROMETEJ-PRES, 2007. 588 p. [in Rus.].
2. Nürnberg trials. URL: <https://www.britannica.com/event/Nurnberg-trials>.
3. Fulvio Maria Palombin. Cumulation of offences and purposes of sentencing in international criminal law: A troublesome inheritance of the Second World War. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2351667416300348#bbib8>
4. Smertnaya kazn v regione OBSE 2014 g. [The Death Penalty in the OSCE Region 2014]. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/6/c/131956.pdf> [in Rus.].
5. Smertnaya kazn i primeneniye mer, garantiruyushih zashitu prav teh, komu grozit smertnaya kazn. Doklad Generalnogo sekretarya [The death penalty and the application of measures guaranteeing the protection of the rights of those facing the death penalty. Report of the Secretary General]. URL : https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_19/E-2010-10/E-2010-10_R.pdf [in Rus.].
6. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukr.].
7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of 1966]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukr.].
8. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/second-optional-protocol-international-covenant-civil-and>.
9. Convention on the Rights of the Child. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.
10. CCPR General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life. URL: <https://www.refworld.org/docid/453883f911.html>.
11. Capital punishment (General Assembly resolution 2857 (XXVI) of 20 December 1971. URL : https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1970-1979/1971/General_Assembly_Resolution-2857-XXVI.pdf.
12. Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. Economic and Social Council resolution 1984/50. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/safeguards-guaranteeing-protection-rights-those-facing-death>.

13. Implementation of the safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1980-1989/1989/ECOSOC/Resolution_1989-64.pdf.
14. American Convention on Human Rights: «Pact of San José, Costa Rica». Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>.
15. Roger Hood and Carolyn Hoyle, The Death Penalty: A Worldwide Perspective, 4th ed., (Oxford: Oxford University Press, 27 March 2008). P. 194.
16. Principles on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions Recommended by Economic and Social Council resolution 1989/65 of 24 May 1989 1. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/executions.pdf>.
17. 1996/15. Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. URL: <https://www.un.org/ecosoc/sites/www.un.org/ecosoc/files/documents/2020/resolution-1996-15.pdf>
18. The Minnesota Protocol on the investigation of potentially unlawful death (2016). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.
19. European Convention on Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.
20. Protocol № 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the abolition of the death penalty. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007952b>.
21. Protocol № 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the abolition of the death penalty in all circumstances. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/187>.
22. Spravy «Poltoratskyi proty Ukrainy» (Zaiava № 11551/13). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g38#Text;), «Kuznetsov proty Ukrainy» (Zaiava №39042/97). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0651>; «Nazarenko proty Ukrainy» (Zaiava № 39483/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=594>; «Dankevych proty Ukrainy» (Zaiava № 40679/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=680>; «Aliiev proty Ukrainy» (Zaiava № 41220/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_202#Text;»Khokhlich proty Ukrainy» (41707/98) [Cases «Poltoratskyi v. Ukraine» (Application No. 11551/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g38#Text;), «Kuznetsov v. Ukraine» (Application No. 39042/97). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0651>; «Nazarenko v. Ukraine» (Application No. 39483/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=594>; «Dankevych v. Ukraine» (Application No. 40679/98). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=680>; «Aliiev v. Ukraine» (Application No. 41220/98). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_202#Text; «Khokhlich v. Ukraine» (41707/98)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_112#Text
23. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL : https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
24. EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy. URL : https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf
25. EU Guidelines on death penalty. URL : https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/guidelines_death_penalty_st08416_en.pdf
26. Syroid, T. L., Fomina, L. O. Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights] : navch. posib. Kharkiv : Pravo, 2019, p. 68, 310 p. [in Ukr.].
27. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-treatment-prisoners-war>.
28. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and-0>.
29. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>.

ABSTRACT

Tetiana Syroid. Death penalty: international legal standards of application and human rights. The article analyzes the provisions of international universal and special acts adopted under the auspices of the UN, regional international legal acts of the Council of Europe, the European Union, the OSCE, and the Organization of American States, which contain standards for the application of the death penalty and guarantee compliance with the rights of accused (convicted) persons. The practice of the European Court of Human Rights regarding guaranteeing the rights of persons sentenced to the death penalty is given.

The focus is on the issue of applying the death penalty for crimes related to armed conflict, guided by the norms of international humanitarian law, in particular, the provisions of Geneva Convention relative

to the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949, Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) of June 8, 1977, Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) of June 8, 1977.

It has been established that the international community adopted a number of legal acts containing standards for the application of the death penalty, the core idea of which is the prohibition of this type of punishment and that such a prohibition correlates with norms that guarantee the observance of the human rights of accused (convicted) persons. The peculiarities of the application of the death penalty during armed conflicts are emphasized. It has noted that the norms of international humanitarian law guarantee prisoners of war compliance with the judicial guarantees of accused persons, in particular: the right to a trial by a properly established court, the right to defense, the right to appeal, regardless of the degree of guilt and the expected degree of punishment for a crime committed during an armed conflict. In addition, IHL norms, as well as universal and regional international acts of a general and special nature, also contain a ban on the application of the death penalty to vulnerable categories of persons (women, minors).

Keywords: *guilty person, vulnerable categories, punishment, human rights, offense, death penalty, standards.*

УДК 340.13 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-79-83

Iryna VERBA[©]

PhD in Law

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

ACCESS TO JUSTICE: APPROACHES TO INTERPRETATION

Ірина Верба. ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ. Доступ до правосуддя – це концепція, що стосується доступу людей до судів і правової бази для вирішення спорів. Його можна тлумачити різними способами: від незалежності судової системи до кількості судів доступних громадськості або якості наданих юридичних послуг. Доступу до правосуддя можна сприяти через законодавство, освіту та громадську активність. Отже, поліпшення доступу до правосуддя в усьому світі є необхідним завданням. Доступ до правосуддя є юридичним терміном, і в цій статті детально досліджено визначення його поняття. Розглянуто такі категорії, як суд і доступ до суду. У статті досліджено визначення поняття доступу до правосуддя в загальному розумінні, а також розглянуто тенденції юридичної науки щодо визначення цього терміна. Вважається, що доступ до правосуддя є невід'ємною частиною права на справедливий суд. Єдиного підходу до розуміння права на доступ до правосуддя немає, і воно потребує системного вивчення. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не дає визначення поняття доступ до правосуддя, але воно вважається важливою частиною статті 6 Конвенції (яка охоплює гарантії справедливого судового розгляду). Було виконано базовий дослідницький аналіз пункту 1 статті 6 (французькою та англійською мовами), зосередившись на терміні «незалежний і безсторонній суд, встановлений законом». Було виявлено, що хоча слова французькою та англійською мовами ідентичні, вони мають різні конотації. Стаття 6 Конвенції з прав людини та окремі правові позиції Європейського суду з прав людини, а також наукові підходи були ретельно проаналізовані, щоб надати широке розуміння не лише судового розгляду, а й усіх дій, що ведуть до судового розгляду. Виконаний аналіз став основою для подальшого аналізу змісту поняття «право на доступ до правосуддя».

Ключові слова: *доступ до суду, елементи права на справедливий суд, доступ до правосуддя, справедливість судового розгляду, доступність правосуддя.*

Relevance of the study. Every country that considers itself democratic and legal should consider the approximation and harmonisation of its national laws with international standards, including those related to access to justice. Ukraine, for example, is working towards full

membership in the European Union. In its report entitled «For Democracy through Law», the Venice Commission noted that every person should be able to challenge illegal decisions in independent and impartial courts [1]. There is no doubt that the state as a legal entity strives for access to justice, notes A. Luzhanskyi [2]. The quality of access to justice affects the protection and provision of other human and citizen rights under the rule of law. Therefore, it is imperative that the concept of an individual's right to access justice be fully explored and interpreted.

Recent publications review. Z. Afanasyeva, A. Gren, A. Zharovska, V. Luzhanskyi, N. Omarova and many other legal scholars studied the interpretation and understanding of the meaning of the term right to a fair trial. Only a tiny part of the works of O. Sakari, N. Mykhaylenko and V. Chernyshov are concerned with explaining the content of the fundamental concept of the right to access justice. Therefore, it can be stated that there are not enough studies on this topic.

The article's objective is to characterise approaches to interpreting the concept of «access to justice» to develop a comprehensive understanding of it.

Discussion. The right to access justice is an integral part of fundamental human rights and freedoms, and how it is understood has important implications for how it is protected and enforced. The article examines the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights practice and modern and scientific views, with a purpose definition of the concept of rights and access to justice.

Clause 1 of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that everyone has the right to a fair and public trial within a reasonable time by an independent and impartial court established by law [3]. The Convention is an international normative framework for access to justice, and its other provisions reveal other critical aspects of this concept.

Article 6 of the European Convention on Human Rights does not define the concept of the right to access justice. Most European Union countries, like Ukraine, do not represent the concept of access to justice in their legislation. The only country that defines access to justice in its laws is the Republic of Moldova, in the constitution's text. Article 20 of the Constitution of Moldova states that every person has the right to have his case heard by a competent court if his rights, freedoms and legitimate interests have been violated and that no law can limit a person's access to justice [4].

Article 6 of the Convention on the Right of Access to Public Information provides that everyone has the right to a fair, public trial within a reasonable time by an independent and impartial court. The words following this phrase refer only to the public, open hearings and trials, and the judgment announcement without implying court access. In a literal and direct interpretation, it can be concluded that part 1 of Art. 6 provides for the presence of already opened court proceedings. Paragraph 1 of Article 6 guarantees only a fair trial and nothing more [5].

Article 6 of the Convention on Human Rights mentions only three specific rights: a fair, public trial by an independent court within a reasonable time. Article 6 of the Convention does not define an absolute right to go to court, but it contains guidelines for a fair trial. The article assumes a judicial process and then creates a request based on that assumption: the right to a fair trial. The report does not give anyone access to the court but outlines the guiding principles of a fair trial [6, p. 18-25].

Article 6 of the Convention on Human Rights guarantees everyone the right to a fair trial. The European Court of Human Rights (ECtHR or European Court) carefully examined these guarantees in its decision in *Holder v. the United Kingdom*. The decision considered the right to access justice as a fundamental part of every person's ability to go to court to resolve issues regarding their rights and obligations.

The Court reviewed the words in paragraph 1 of Article 6 of the Convention in the original languages (English and French). Both languages are authentic texts.

The word «cause» has many meanings in French, including a case before a court, a group of interests, and the support or advantage of those interests. Contestation refers to a battle, a fight, or a disagreement.

An independent and fair court is created by law. It is a separate entity, unrelated to other terms, and exists before litigation. A lawsuit, as a rule, exists before court cases and is an independent concept. The English translation speaks of a separate and fair court established by law. The phrase in defining his civil rights and responsibilities does not only refer to pending

legal proceedings. Still, it can also mean any time a person's rights and obligations are involved. It can be in court or a separate tribunal [7, p. 32].

The words in the French text of the Convention have a broader meaning than the English words used in the English text. The terms in the French text cover not only legal proceedings including pre-trial actions. Part 1 of Article 6 of the Convention covers related rights, although different [7, p. 28].

The European Court considers that Article 6 of the Convention on Human Rights, which details the guarantees that each party has during the process, not only protects the publicity and fairness of the trial but instead it protects the right of access to a court, which is only part of the general right to appeal to the court. Article 6 of the Convention adds guarantees regarding the composition and activity of the court, as well as the conduct of court proceedings. These safeguards combine to ensure that the person being tried receives a fair trial [7, p. 36].

To scientifically investigate the definition of the concept of access to justice, it is necessary to study doctrinal approaches, conventional norms, and norms of national legislation.

Paragraph 1 of Article 6 of the Convention provides that everyone has the right to a fair trial. This is fully equal to (or is) the right of access to justice, which means that every person has the opportunity to go to court regarding his civil rights and liberties and to have his case heard by a neutral and independent judge within a reasonable time [8]. The case must meet all the requirements in Article 6 of the Convention since a fair trial cannot be held if the judge is biased or if the problem is not public.

V. Komarov and N. Sakara examine the general right to a fair trial in broad and narrow senses, considering access to justice.

According to our understanding, the right to a fair trial is not the same as the right to access justice. The right to a fair trial has many aspects, while access to justice is only one.

V. Komarov and N. Sakara analyse a narrow approach to understanding the right to a fair trial, considering only the element of the possibility of access to the judicial system without legal or economic obstacles. It is part of the larger concept of the right to a fair trial.

N. Sakara notes that access to justice is necessary for a fair and efficient judicial system. This means that there should be no restrictions on who can enter the courtroom and that procedures should be followed. The author believes everyone should access the courthouse [9, p. 47].

I. Zharovska notes that to determine the essence of access to justice, it is necessary to ensure the availability of justice both at the national and international levels. She suggests that it includes many measures and tools that allow a person or other organisation to freely turn to the justice authorities and seek the protection of their rights [10].

N. Gren believes that access to court is an essential and permanent part of a fair trial, in accordance with Article 6 of the Convention. He assumes that access to court is a legal, physical, economic, and procedural possibility of going to court without prior special permission, taking specific actions, using pre-trial dispute resolution methods, or other costs [11].

A. Luzhansky states that access to justice exists when a person has easy access to the court, without interference, and can receive a decision in his case that the authorities will implement. Then the person can appeal the decision or demand its implementation if necessary. Access to justice is determined by a person's ability to use all legal means of protection provided for by both national and international legislation during the trial [12, p. 7].

Scientists and researchers analyse different scientific approaches to understanding the meaning of the term access to justice. Thus, they demonstrated that there is a tendency to conflate the terms access to court and access to justice. However, some have clearly stated that these terms are not identical.

A.T. Mykhaylenko believes that access to justice and availability of justice should also be used differently. Access refers to allowing individuals to use the justice system to protect their freedoms and interests. Thus, access to justice is one of the fundamental principles of the justice system; that is, everyone can use the institution without any obstacles, free of charge and on equal terms [13].

To explore the idea of going to court, it is also necessary to define what a court is.

Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that a fair trial can only be ensured by an independent, impartial, legal court [3].

The court is a state organisation that administers justice in the interests of citizens.

N. Chernyshova believes the court is a unique state body with features other bodies do not.

The court differs from other state bodies in that it decides cases that any other instance cannot consider and the way of thinking cases in the court must comply with a strict procedure [14].

The European Court of Human Rights applies the Convention in all its decisions, fully and comprehensively revealing the concept of the court. The European Court has a much broader understanding of what a court is. In a sense, a court considers an entity that resolves disputes by issuing a final, binding act. This entity may not be part of a government or judicial body, but it must have significant judicial powers created by the parties involved in the dispute themselves.

According to the decision in *Ringeisen v. Austria*, registration organisations were considered de facto courts. According to the decision in *Campbell and Fell v. The United Kingdom*, the Board of Penitentiaries was considered a court. Both decisions are essential for the concept of the court.

In *Schramek v. Austria*, the European Court clearly stated that a court is a body responsible for administering justice, applying the rules of law and acting by the rule of law. The court decides everything within its competence.

The European Court considers that, in addition to independence from any influence, the court must also meet the standards of independence from the parties involved in the case, and the members of the court must have a sufficiently long mandate consistent with the integrity of the judicial process. In another case, «*Le Comte Van Leeuwen and De Maier v. Belgium*», the European Court emphasised these requirements.

The legal definition of the right of access to the court provides for bodies that carry out judicial actions by ongoing proceedings to ensure justice. The content of the idea of a court in this definition is an object/place that solves problems and has the capacity and authority to do so.

Paragraph 1 of Article 6 of the Convention of the European Union states that every court must be established by law. In the case of *Zand v. Austria*, the European Court of Human Rights interpreted this phrase. They noted that the court should not only have legal grounds for existence but also act according to specific standards.

Article 6 of the Convention refers to the achievement of justice, although it does not clearly define this term. The article is separate from the right to a fair trial and has a complex interpretation by the European Court of Human Rights. Further research on this article is needed.

Conclusions. Ukraine, for example, is working towards full membership in the European Union. In turn, the Venice Commission stated that every person should be able to challenge illegal decisions in independent and impartial courts. Therefore, Ukraine needs to work on defining access to justice in laws and ensuring access to justice in practice. Access to justice is an essential human right, and we must continue to study it in law and language, in various national systems and international standards.

References

1. European Commission. «For Democracy Through Law». Report on the rule of law. Strasbourg, 2011. 38 p. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).
2. Лужанський А. В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 26–29.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Constitution of the Republic of Moldova: July 29, 1994; September 23. 2021. URL : https://continent-online.com/Document/?doc_id=30390931#pos=28.
5. Decision of the European Court of Human Rights dated February 21, 1975 in the *Golder v. United Kingdom* case. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SO0591>.
6. Комаров В., Сакара Н. Право на справедливий суд у цивільному судочинстві : навч. посібник. Харків : Право, 2007. 42 с.
7. Сакара Н. Проблема доступу до правосуддя в цивільних справах : монограф. Харків : Право, 2010. 256 с.
8. Жаровська І. Доступність права: теоретико-правові-проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.
9. Грень Н. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132–137.
10. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10. С. 45–48.
11. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.

12. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
13. Михайленко О. Про систему та елементи доступу громадян до правосуддя. *Вісник Академії Прокуратури України*. 2007. № 3. С. 39-43.
14. Чернишова Н. В. Судова влада в Україні: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 104 с.

Submitted 14.09.2022

1. European Commission. «For Democracy Through Law». Report on the rule of law. Strasbourg, 2011. 38 p. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr).
2. Luzhans'kyi, A. V. (2010) Dostup do pravosudiva: okremi problemy [Access to justice: individual problems]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 3, pp. 26–29. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod: pryynyata Radoyu Yevropy 4 lystopada 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: adopted by the Council of Europe on November 4, 1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
4. Constitution of the Republic of Moldova: July 29, 1994; September 23. 2021. URL : https://continent-online.com/Document/?doc_id=30390931#pos=28.
5. Decision of the European Court of Human Rights dated February 21, 1975 in the Golder v. United Kingdom case. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SO0591>.
6. Komarov, V., Sakara, N. (2007) Pravo na spravedlyvyi sud u tsyvil'nomu sudochynstvi [The right to a fair trial in civil proceedings] : navch. posibnyk. Kharkiv : Pravo, 42 p. [in Ukr.].
7. Sakara, N. (2010) Problema dostupu do pravosudiva v tsyvil'nykh spravakh [The problem of access to justice in civil cases] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 256 p. [in Ukr.].
8. Zharov's'ka/ I. (2006) Dostupnist' prava: teoretyko-pravovi-problemy [The problem of access to justice in civil cases] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Nats. yuryd. akad. im. Ya. Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
9. Hren', N. (2015) Pravo na spravedlyvyi sud: problemy dostupnosti ta publichnosti [The right to a fair trial: problems of accessibility and publicity]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lvivs'ka politekhnika»*. Seriya : Yurydychni nauky. № 825, pp. 132–137. [in Ukr.].
10. Luzhans'kyi, A. V. (2010) Konstytutsiyna pryroda prava na dostup do pravosudiva v Ukraini [Constitutional nature of the right to access to justice in Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 10, pp. 45–48. [in Ukr.].
11. Balats'ka, O. (2020) Dostup do pravosudiva yak zahal'na zasada kryminal'noho provadzhennya [Access to justice as a general basis of criminal proceedings]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, pp. 262–268. [in Ukr.].
12. Bahatomovnyy yurydychnyy slovyk-dovidnyk [Multilingual legal dictionary-reference] / I. O. Holubov's'ka, V. M. Shovkovyy, O. M. Lefterova ta in. yiv : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyivs'kyi universytet», 2012. 543 p. [in Ukr.].
13. Mykhaylenko, O. (2007) Pro systemu ta elementy dostupu hromadyan do pravosudiva [About the system and elements of citizens' access to justice]. *Visnyk Akademiyi Prokuratury Ukrainy*. № 3, pp. 39-43. [in Ukr.].
14. Chernyshova, N. V. (2011) Sudova vlada v Ukraini: navch. Posibnyk [Judiciary in Ukraine]. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 104 p. [in Ukr.].

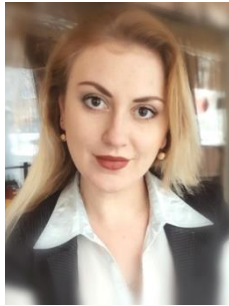
ABSTRACT

Access to justice is a legal term, and this article explores its definition in detail. It looks at categories such as the court, statutory court, and access to the court. The paper examines the purpose of access to justice in general and separately and also considers trends in legal science regarding the meaning of this term. Access to justice is integral to the right to a fair trial. There is no single approach to understanding the right to access justice, and it needs a systematic study. The Convention does not define access to justice, but it is considered an essential part of Article 6 of the Convention (which covers guarantees of a fair trial). The author has carried out a fundamental verbatim analysis of Article 6 paragraph 1 (in French and English), focusing on the term «independent and impartial tribunal established by law». It was found that although the words are identical in French and English, they have different connotations. Article 6 of the Human Rights Convention and individual legal positions of the European Court of Human Rights, as well as scholarly approaches, have been thoroughly analysed to provide a broad understanding of the trial and all the actions leading up to the trial. This analysis became the basis for determining the meaning of the expression «right to access to justice», as the author did.

Keywords: access to court, elements of the right to a fair trial, access to justice, fairness of the problem, accessibility of justice.

УДК 340.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-84-88

**Kateryna
DOLHORUCHENKO** ©

PhD in Law

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

«LEGAL REALITIES» UNDER NAZI OCCUPATION OF UKRAINIAN TERRITORIES: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF RESEARCH

Катерина Долгорученко. «ЮРИДИЧНА ДІЙСНІСТЬ» ПІД НАЦИСТСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. Охарактеризовано доктринальні підходи до визначення змісту поняття «юридична дійсність». У широкому розумінні під поняттям юридична дійсність автор пропонує розуміти усю сукупність юридичних феноменів: правових норм, інститутів, правовідносин, правових доктрин, правової ідеології, правової свідомості, поведінки та правового менталітету. У вузькому ж значенні – лише базисні юридичні реалії – норми права – закони (нормативізм), правовідносини, «правові емоції» (правову психологію) та юридичновизначену суспільну (індивідуальну) поведінку.

Запропоновано власний підхід до розуміння змісту категорії «юридична дійсність в умовах нацистської окупації». Означене поняття охоплює весь спектр юридичних феноменів, що існували у конкретному просторово-часовому континумі – на українських територіях у період нацистської окупації.

Право в умовах окупації за своєю сутністю стає дисфункціональним. Зберігаючи мову і зовнішні ознаки позитивного права, зміст його був зведений до постулатів нацистської злочинної ідеології. Таке «неправо» виконувало декілька функцій: це – легітимація нацистського окупаційного режиму, мобілізація людських мас для виконання поставлених режимом завдань, а також функція «морального знеболювання», що мало виправдовувати перед широким загалом злочини окупантів. Доведено, що конформізм або «пристосування» стало способом адаптації суспільства до складних умов соціального буття та антизаконності в умовах гітлерівської окупації українських територій. Сформульовано авторську позицію щодо методологічної коректності вживання цього поняття в історико-правових дослідженнях. Якщо в теорії та філософії права допустима підміна нетотожних понять реальність та дійсність, то у історико-правових дослідженнях, предмет яких обумовлений історичною ретроспективою, коректним буде вживання саме поняття дійсність.

Ключові слова: юридична дійсність, нацистська окупація, Рейхскомісаріат «Україна».

Relevance of the study. To the present day array of ontological and epistemological problems connected with legal understanding or understanding of legal phenomena and processes remain undetermined, particularly in terms of historical retrospective. Historians often make inaccuracies in usage of meanings like legal reality and the validity in historical context of the past. It is especially about degree of uncertainty of correct using meanings «legal realities» or «the validity» studying public phenomena and processes of period of Hitler's occupation of Ukraine.

Recent publications review. Definition of content of meanings «legal realities» and «validity», in particular, under occupation was observed with very attention by foreign and domestic researchers of the theory, the philosophy and the law history.

Essential issues of category «legal reality» and separation of its conceptual features were observed by researches, such as S. Alekseev, N. Butakova, M. Kelman, D. Kemirov, N. Mazutov, A. Pavlyk, E. Popov, S. Slobodenyk, V. Nersesyants, G. Ostroumov, O. Hoffe, L. Yavich.

Correlation issues of «legal reality» and «validity» terminology are not paid very attention by theorists, but some aspects of a problem are presented in works of O. Danilyan, M. Kostytsky, S. Maksymov, K. Milkov, V. Savenko, S. Slyvka, S. Slobodnyuk, O. Petrov and others.

© K. Dolhoruchenko, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7656-3008>

BilykK@i.ua

As for analysis of legal phenomena and processes which were happening during periods of Nazi occupation of Ukrainian territories and World War Two, and researches on this issue is still going on. By the deep scientific analysis of given issue differs works of A. Bolyanovsky, O. Goncharenko, I. Dereiko, T. Vronska, I. Shchupak and others.

The research paper's objective is to analyze general procedures of understanding the meaning of «legal realities under Nazi occupation» and find out the questions of methodological correctness of using this category especially in historical and legal researches.

To achieve set goal, author uses this algorithm of research:

- 1) analysis of main scientific methods for understanding «legal realities» under Nazi occupation;
- 2) determination of the definition of «legal realities under Nazi occupation»;
- 3) explaining a scientific appropriateness of using a collocation «legal realities under Nazi occupation» in historical and legal researches.

Discussion. The essential meaning of «reality» often uses as synonym of «being» and understands like «substance in all of its shape variety (objective reality)», which is opposed to subjective reality. This category usually uses when showing processes of occurrence, formation and development in nature, society and in mind, considering dialect tonality of their correlation. Namely, reality – it is everything that not only exist, but do, operates, expresses its own essential and regularity of development.

This way M. Kostytsky, within the limits of the ontology of law, determined the legal reality not as a system of universal mandatory rules, taken and authorized by the government as a formal equality, general and necessary measure of freedom and universal justice [6, p. 22-23].

V. Sirih also pays attention to essential part of the meaning of «legal reality». Scientist takes a position that the meaning of «reality» has to define essential aspect of being, logical and accidental, probable, possible and necessary in it.

Modern scientists O. Danilyan, L. Bayrachna and O. Dzioban comprehend meaning of «legal reality» as a special autonomous world of the law with its own rules, functional logic and development where «the basic construction is the law» [4, p. 107].

Analyzing the structure of legal system (reality), S. Maximov shows the following conclusions – «independent and self-sustaining elements of legal reality are: its own law, natural, and positive; a legal education; legal tradition and legal legacy; legal experience, legal mentality, legal tendency, prediction of the law [7, p. 61].

V. Savenko under the term of legal reality understands a complex of static and dynamic phenomena and processes in a particular space-time continuum, where its static aspects of legal regulations, legal institutes and principles (regulative side of legal system); law-making, the law enforcement (an organizing side of legal system); legal views, ideas, conceptions (ideological side of legal system), when the dynamic is law-making and law enforcement agencies, principals of organization and efforts of judicial and other governmental agencies [8, p. 61].

According to V. Savenko, the legal content of the category of legal reality is revealed in the following structural planes:

- intellectual and psychological (includes legal mentality, legal science, customs, traditions, empirical knowledge, legal culture, etc.);
- regulatory (includes a system of legal norms and public relations);
- socio-regulatory (includes the level of affiliation to the legal reality of the opportunities it has)
- organizational active (includes all types of legal behavior);
- law-making, law enforcement practice, the activity of citizens and governmental agencies within the rule of law etc.) [8, p.62].

On the contrary O. Bernyukov focuses on the essential content of the category «legal reality», believing that particularly this collocation is the methodologically correct while observing historical past.

The author interprets this category as a being which formed as a result of the exploration of the law through its external replication through the special localized formation of the interpretation system in the face of the special mechanism (structure) form of genetically related with other connected phenomena in the branching of their communication with other related phenomena and facts, which follow from them [1, p. 61].

The main structural elements of this construction, according to the scientist, are jus naturale (as a basic fundament) and legislation (its bearing walls). Accordingly, the elements of this ontognoseological phenomenon include, first of all, legal awareness, order, law

enforcement agencies. That is, everything connected with the cognitive process of realization in our society [3, p. 62].

O. Petrov by legal reality means not so much the existence of law itself, as a system of interaction, mutual development and mutual functioning of legal phenomena, which may not contain a positive – legal content.

Relatively, O. Petrov identifies the following features of legal reality, exactly:

1) the ability to play the role of a special sphere of a public life, along with economic, political, etc.;

2 coverage of both promising and retrospective phenomena and processes that have a legally defined essence.

Considering the analysis of the main scientific approaches to understanding the concept of «the validity», there is a need to outline the author's position of the methodological correctness of its use in historical and legal researches.

1. The category «the validity» is logically used to denote the feasible processes of origin, formation and development of public life in the legal sphere, given the dialectical, causal nature of their relationship.

2. The concept of the validity covers the full range of legal phenomena that existed in a particular space-time continuum from the side of historical retrospect.

3. In a broad sense, the validity is the whole set of legal phenomena: legal doctrines, institutions, legal relations, legal ideology, legal consciousness, behavior and legal mentality.

In the narrow sense, by the validity we understand only basic legal realities – law norms – laws (normativism), legal relations, «legal emotions» (legal psychology) and legally defined social (individual) behavior.

One of the most important defining features of the validity that was developed during the Nazi occupation is its illegal nature.

Germany's war against the Soviet Union was accompanied by mass terror and genocide against the civilians, colossal devastation, destruction and robbing of property. The main means of managing the occupied territories was physical and moral terror. The Nazi military-police apparatus organized extermination of the population, created intolerable conditions for survival, and sentenced it to extinction.

The occupying power used the force of the Gestapo (police), the SS (armed forces) and the SD (security service) to restore so-called order. They were given the exclusive right to shoot without trial and investigation all those who opposed the Nazi regime. By the special order of the Commander-in-Chief of the German troops (summer 1941), Wehrmacht servicemen were allowed to open fire without warning on those who violate the curfew, avoid registration, take in non-natives, do not report «Bolsheviks and bandits», hide weapons and approaches closer than 100 km to the railway line, etc. [5, p. 18].

The occupiers actively involved all volunteers from the local population in criminal cooperation, forming them into SD-controlled «local self-government» and the police, which were used to collect taxes, fight the local underground and exterminate the Jews. The main duty of Ukrainians was to become absolute work in favor of the German Reich.

The population in the harsh conditions of occupation was to some extent aware of the hopelessness and failure of the fighting against the Nazi regime. Thus, a public position was gradually formed on the need to comply with the demands and orders of the occupiers for the sake of survival or satisfaction of personal needs and interests, which manifested itself in the form of social moral and legal conformism.

As V. Gorobets rightly points out, moral and legal conformism became a strategy of the survival of the majority under Nazi occupation. The author emphasizes that survival sometimes took the form of an open resistance or, conversely, collaborationism, but mainly forms of adaptation [3, p. 72]. That is, «conformism» or «adaptation» becomes a way of adapting society to the complex conditions of social life and illegality. Public legal conformism becomes an essential feature of the validity under Nazi occupation.

Therefore, on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» the law was dysfunctional. Preserving the language and external signs of positive law, its sense was led to the postulates of Nazi criminal ideology. This «unlaw» performed several functions: the legitimization of the Nazi occupation regime, the mobilization of the masses to complete the tasks set by the regime, and the function of «moral painkiller», which was to justify the general crimes of the occupiers.

In fact, the validity under the Nazi occupation gained a number of specific features, such as:

- reflection of public consciousness, anti-legal in its sense, phenomena and processes of reality that developed during the war and the Nazi occupation regime;
- dominance of social behavior (individual or social group), characterized by moral and legal conformism;
- mass increasing of negative of public sentiments, motives, attitudes, beliefs, which led to the radicalization of legally significant behavior of the population under occupation;
- progressive substitution (replacement) of legal and moral norms by national socialistic ideology and vital necessity;
- terror and adaptation become the main forms of ensuring «legality» and «order» in the conditions of the occupation;
- legal practice was explained by the norms of the laws (imperial German, Soviet and occupying), which were in charge within the Reichskommissariat «Ukraine»;
- the subjects of the validity were citizens of the URSR, «Reichsdeutsche» (citizens of the Third Reich), «Volksdeutsche» (ethnic Germans living in the Reich Commissariat who were given personal rights), some national minorities, especially Jews and Gypsies who were deprived by the Nazis of any rights and freedoms, as well as administrative, police, punitive and repressive and judicial agencies of the occupying power, local authorities that executed legal activity.

Conclusions. Under the term of «the validity appeared under the Nazi occupation», within historical and legal research, the author proposes to understand the type of specific non-legal existence, which was a complex system of layers of traditional positive legal ideas, ideas of Soviet law and Nazi doctrine of law, which was based on the principle of the supremacy of the fuhrer's will over the law, the ideas of the exclusive right of Germans to expand the living «space», the ideas of state chauvinism and racism, as well as Soviet, German and occupation laws in force within the Reichskommissariat «Ukraine» socially useful lawful and illegal behavior of the population, which determined the specifics of legal life in the occupation.

Список використаних джерел

1. Бернюков А. Юридична реальність: монограф. Хмельницький : ЦНТИ. 2016. 389 с.
2. Вронська Т. Феномен «пособництва»: до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у перший період Великої Вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. статей. Київ : Ін-т історії України НАН України. 2008. Вип. 11. С. 88–97.
3. Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Грані війни. Військово-історичний меридіан*. 2011. №3. С. 56–73.
4. Данильян О., Байрачна Л., Дзьобань О. Словник основних філософських термінів. Київ : Абрис, 2002. 308 с.
5. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. нім. архівних матеріалів (1941–1942) : в 3 т. Т. 3. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1999. С. 15–20.
6. Костицький М. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник. Серія Право*. 2005. №12. С.12–17.
7. Максимов С. Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 61–68.
8. Савенко В. Правова реальність як структурована площина реалізації права. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1-2 (9-10). 2015. С. 57–66.

Submitted 07.07.2022

1. Bernyukov, A. (2016) Yurydychna real'nist' [Legal reality]: monohrafiya. Khmel'nyts'kyu : TsNTI. 389 p. [in Ukr.].
2. Vrons'ka, T. (2008) Fenomen «posobnytstva»: do problemy kvalifikatsiyi spivpratsi tsyvil'noho naselennya z okupantamy u pershyy period Velykoyi Vitchyznyanoi viyny [The phenomenon of «assistance»: to the problem of qualification of cooperation of the civilian population with the occupiers in the first period of the Great Patriotic War]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrainy* : zb. nauk. statey. Kyiv : In-t istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. Issue 11, pp. 88–97. [in Ukr.].
3. Horobets', V. (2011) Spivpratsya z vorohom yak vymushena model' povedinky ta stratehiya vyzhyvannya [Cooperation with the enemy as a forced model of behavior and survival strategy]. *Hrani viyny. Viys'kovo-istorychnyy merydian*. № 3, pp. 56–73. [in Ukr.].
4. Danyl'yan, O., Bayrachna, L., Dz'oban', O. (2002) Slovyk osnovnykh filosof's'kykh terminiv [Dictionary of basic philosophical terms]. Kyiv : Abrys, 308 p. [in Ukr.].
5. Kosyk, V. (1999) Ukrainyana u Druhiy svitoviy viyny u dokumentakh [Ukraine in the Second

World War in documents] : zb. nim. arkhivnykh materialiv (1941–1942) : v 3 t. T. 3. L'viv : In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy, pp. 15–20. [in Ukr.].

6. Kostyts'kyi, M. (2005) Klyuchovi pidkhody do metodolohiyi piznannya ukrayins'koyi istoryko-pravovoyi diysnosti [Key approaches to the methodology of learning the Ukrainian historical and legal reality]. *Naukovo-informatsynny visnyk. Seriya Pravo*. №12, pp.12–17. [in Ukr.].

7. Maksymov, S. (2014) Klasychna i neklasychna modeli osmyslennya pravovoyi real'nosti [Classical and non-classical models of understanding legal reality]. *Pravo Ukrainy*. № 1, pp. 61–68. [in Ukr.].

8. Savenko, V. (2015) Pravova real'nist' yak strukturovana ploshchyna realizatsiyi prava [Legal reality as a structured plane of law implementation]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. № 1-2 (9-10), pp. 57–66. [in Ukr.].

ABSTRACT

Doctrinal procedure of definition of the meaning of «Legal realities» is characterized. Here is suggested an own procedure of understanding of the category meaning as «legal realities under Nazi occupation period». It is proven, that a definable conception covers all of the spectrum of legal phenomena, which existed in a particular space-time continuum – on Ukrainian Territories under Nazi occupation. Author's position of methodological specificity of this concept usage in historical and legal researches is worded.

Keywords: legal realities, Nazi occupation, Reichskommissariat «Ukraine».

УДК 342.25 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-88-94

Ольга КУЛІНІЧ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено окремі аспекти міжнародної практики організації місцевого самоврядування, з якого бачимо абсолютно різні типи, моделі та системи місцевого самоврядування. Зазначено, що досвід реформ місцевого самоврядування країн ЄС свідчить, що системні та поступові кроки щодо впровадження децентралізації є запорукою вдалої реалізації реформ у багатьох країнах ЄС. Розглянуто міжнародно-правові акти, які визначають засади місцевого самоврядування в Європі. Проаналізовано досвід міжнародної практики організації місцевого самоврядування у Франції та Польщі. Зазначено, що процеси децентралізації, які відбувалися і зараз продовжують відбуватися в країнах ЄС, передбачали комплекс заходів правового, інституціонального, організаційного рівнів, враховували поступовий перехід від адміністративної до демократичної децентралізації, поетапну передачу повноважень від центру на місця, створення необхідної нормативно-правової бази та вирішення питань управління ресурсами та фінансами. Надано увагу тому, що цей складний шлях має пройти й Україна. Реформи децентралізації та розвиток місцевого самоврядування, безумовно, мають ґрунтуватися на європейських стандартах та принципах урядування, бути поступовими, системними і здатними для оперативного корегування. У цьому напрямі кращі європейські традиції будуть корисними. Обґрунтовано, що імплементуючи європейський досвід децентралізації, необхідно органічно поєднувати найкращі традиції країн ЄС, при цьому приділяти більшої уваги досвіду тих країн, які територіальними, соціальними, культурними умовами схожі з Україною, при цьому також треба враховувати й сучасні політичні, соціально-економічні умови, які наявні зараз в Україні.

Ключові слова: децентралізація, Європейський Союз, реформування територіальної організації влади, самоврядування, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Децентралізація – одна з найефективніших та найуспішніших реформ, проведених в Україні, яка стала вирішальним фактором соціального та економічного розвитку. Про це йдеться у Висновку Європейської Комісії

© О. Кулініч, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0603-0513>

kulinich.olga@ukr.net

щодо заявки України на членство в Європейському Союзі [1].

Як зазначається у багатьох спільних програмних документах України та ЄС, реформа місцевого самоврядування є ключовим інструментом успішної трансформації країни та досягнення закладених у Конституції цілей набуття членства у ЄС та НАТО. Реформа місцевого самоврядування не є основною частиною Угоди про асоціацію України з ЄС або зобов'язань у межах НАТО – це основний елемент демократичного перетворення України. Посилення та розвиток громад є ключовим для успішної трансформації країни та досягнення закладених у Конституції цілей набуття членства у ЄС та НАТО. Децентралізація наближає Україну до ЄС також через розділення політичних пріоритетів та стратегій не лише на центральному, а й на регіональному рівні [2]. Ці пріоритети зумовлюють подальші напрями розвитку України.

У зв'язку з чим для нашої держави залишаються актуальними питання вивчення позитивного досвіду децентралізації влади в країнах ЄС з подальшою його імплементацією у вітчизняне конституційне законодавство. Актуальність вивчення закордонного досвіду також дуже тісно пов'язана з тривалою конституційною реформою, ефективність якої також вимагає необхідності вивчення закордонного досвіду конституційного розвитку країн-учасниць ЄС щодо організації місцевого самоврядування та процесів децентралізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У науці конституційного та муніципального права питання удосконалення конституційно-правових основ функціонування місцевого самоврядування досліджували вчені-правознавці у галузі конституційного та муніципального права, як-от: М. Баймуратов, Ю. Барабаш, А. Георгіца, П. Гураль, Н. Заяць, Б. Калиновський, В. Кампо, А. Колодій, Н. Кондрацька, О. Копиленко, О. Марцеляк, Л. Наливайко, Н. Нижник, М. Орзіх, Г. Падалко, В. Погорілко, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, А. Янчук та ін. Однак наукового вивчення та дослідження передового досвіду конституційно-правових основ децентралізації в країнах ЄС у наукових джерелах залишається недостатньо, що зумовлює необхідність цього дослідження.

Метою статті є дослідження міжнародних стандартів та розвитку процесів децентралізації основ місцевого самоврядування в країнах ЄС, їх конституційно-правове регулювання та подальші перспективи запозичення цього досвіду для України.

Виклад основного матеріалу. Зараз наша держава стоїть на шляху вирішення двох взаємопов'язаних проблем, з одного боку, це розбудова ефективної моделі публічної влади на центральному та місцевому рівнях, з іншого – інтеграція у європейський правовий та соціально-економічний простір. З одного боку, в нашій державі продовжуються процеси формування місцевого самоврядування, з іншого – таке формування повинно відбуватися з врахуванням європейських стандартів місцевого самоврядування. На нинішньому етапі реформ місцевого самоврядування постало багато важливих завдань, пов'язаних з подальшим розвитком місцевого самоврядування, що мають вирішуватися не тільки з врахуванням сучасного стану державотворчих процесів, але й досвіду країн ЄС у цій сфері.

Аналізуючи досвід міжнародної практики організації місцевого самоврядування, бачимо абсолютно різні типи, моделі та системи місцевого самоврядування. Більшість стабільних в політичному і соціально-економічному плані європейських держав пройшли в загальному схожі етапи свого розвитку, і тому мають багато спільних рис, зокрема загальний характер повноважень місцевого самоврядування та їх посадових осіб, схожий механізм взаємодії між державними та муніципальними органами у процесі здійснення місцевого самоврядування. Загальним і принциповим для всіх є те, що держава контролює здійснення повноважень місцевими органами самоврядування [3].

Загальною правовою основою процесів децентралізації місцевого самоврядування в країнах ЄС слід вважати низку фундаментальних документів, якими було закладено конституційно-правові засади функціонування місцевого самоврядування та децентралізації. До основних засад треба віднести: Всесвітню декларацію місцевого самоврядування 1985 р. [4], Європейську хартію місцевого самоврядування 1985р. [5], Європейську хартію міст 1992 р. [6], Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями 1980 р. та ін. Вказані міжнародно-правові акти заклали засади конституційно-правових основ місцевого самоврядування як основоположних принципів конституційного устрою країн ЄС.

Ставлення центральної влади до місцевого самоврядування і її ставлення до рівня

гарантування можна визначити після закріплення правового регулювання місцевого самоврядування в конституції держави, а також в якій формі і яким чином (стаття, параграф, глава, розділ) це зроблено. Зокрема, про місцеве самоврядування, її компетенції, правил формування та діяльності йдеться в Конституції Франції – в розділі XII «Про адміністративно-територіальні утворення»; в Конституції Італії – розділ V «Області, провінції, комуни»; в Конституції Польщі – розділ VII «Територіальне самоврядування»; в Конституції Болгарії – в сьомому розділі «Місцеве самоврядування і місцева адміністрація»; в Конституції Португалії – розділ VIII «Організація місцевої влади»; в Австрії правове регулювання місцевого самоврядування закріплено в підрозділах «В» і «С», які розташовані в розділі «Законодавча та виконавча влада земель» Федерального конституційного закону Австрії від 10.11.1920 р. [3].

Як показує міжнародний досвід, управління справами в країнах ЄС на місцях здійснюється двома способами: по-перше, через центральні органи виконавчої влади на місцях (через своїх представників, призначених з центру); по-друге, через місцеві представницькі органи (які обираються населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць). Виборні місцеві представницькі органи іменуються або органами місцевого самоврядування, або органами муніципального управління [7, с. 15]. Ці особливості пов'язані з розміром країни, оскільки розмір визначає, наприклад, справжню дистанцію між місцевими спільнотами та містом-столицею, а в деяких країнах також вказує на культурні відмінності між регіонами всередині країни. Відсоток місцевих еліт в Іспанії, Швеції та Німеччині, які підтримують децентралізацію, більший, ніж аналогічний відсоток у маленьких країнах (як-от Швейцарія, Нідерланди або Австрія) [8, с. 389–417]. У кожній країні спосіб організації децентралізованих органів влади пов'язаний з її історією, політичною та адміністративною культурою, економікою, соціологією тощо. Немає «Європейської моделі» децентралізації. Однак ми спостерігаємо певний ступінь конвергенції у вирішенні деяких проблем, які повсюди спричиняються трансформацією територій і розвитком державної політики [9, с. 390].

Варто також зазначити, що основою регіональної політики країн Європейського Союзу та Ради Європи є децентралізація. Саме децентралізація делегує більше повноважень регіонам із метою більш ефективного використання внутрішнього потенціалу, стимулювання регіональних ініціатив та більш чіткого розмежування функцій і повноважень між різними рівнями і гілками влади і, одночасно, є основною умовою для держав-кандидатів на вступ до ЄС. І хоча в Європейській хартії місцевого самоврядування закріплено, що принцип місцевого самоврядування визначається в національному законодавстві і, по змозі, в конституції держави-підписанта. Аналізуючи текст хартії, можна зробити висновок, що держави-підписанти хартії керуються у своїй регіональній політиці принципами субсидіарності, концентрації, компліментарності, партнерства і програмного підходу [3].

У всіх державах-учасниках ЄС децентралізованими органами влади керують ради, обрані на загальних виборах – прямих або, набагато рідше, непрямих. Це стосується всіх без винятку муніципалітетів. Це також стосується регіонів, крім Греції та Португалії, де регіон все ще є деконцентрованим адміністративним районом держави: але у цих двох державах обираються регіональні асамблеї – підрозділ департаменту в грецькому уряді та райони [9, с. 390].

Також треба зауважити, що сьогодні Україна проходить шлях реформ місцевого самоврядування, який пройшла Європа протягом останніх десятиліть.

Ці процеси можна об'єднати у два етапи: перший охоплював кінець 1970-х – середину 1980-х рр., другий – кінець 1980-х – 2000-і рр. Метою реформування на першому етапі були передача максимально можливого обсягу повноважень від центру місцям, передусім у сфері бюджетних послуг, та вироблення своєрідної шкали критеріїв, яка дозволяла оцінювати ефективність здійснення власних і делегованих повноважень на регіональному та місцевому рівнях. На другому етапі акцент був перенесений на зміцнення фінансової самостійності місцевих влад, зменшення навантаження на центральні уряди, в окремих випадках на розширення обсягу повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування відносно обсягу повноважень представницьких органів місцевого самоврядування у зв'язку з тим, що на місцеві влади покладалися все більш численні та технічно складні функції [10, с. 94].

Наступний етап, який пройшла Європа, був пов'язаний з формуванням та керівництвом децентралізованими органами влади.

У всіх державах-учасниках ЄС децентралізованими органами влади керують ради, обрані на загальних виборах – прямих або, набагато рідше, непрямих. Це стосується всіх без винятку муніципалітетів. Це також стосується регіонів, крім Греції та Португалії, де регіон все ще є деконцентрованим адміністративним районом держави: але у цих двох державах обираються регіональні асамблеї – підрозділ департаменту в грецькому уряді та райони. Частіше мер, президент/голова або колегія, обрані дорадчими органами, наділяються виконавчими функціями. Обрання мера на прямих загальних виборах є винятком (Італія); так само винятковим є його призначення центральним урядом (Нідерланди, Швеція), але він чи вона є підзвітними виборній асамблеї. Можна вважати, що цієї вимоги демократії дотримуються усюди [9, с. 390].

Наступні реформи, які стосувалися удосконалення процесів децентралізації в країнах ЄС, пов'язані з удосконаленням взаємодії між собою органів місцевого самоврядування. Цікавим у цьому сенсі може виявитися досвід Франції, адже ця країна має практично однакову територію з Україною, унітарну форму правління та ефективні реформи у сфері місцевого самоврядування. При чому існуюча модель децентралізації у Франції була отримана внаслідок низки реформ, які характеризувалися своєю масштабністю змін, поетапність та постійним корегуванням процесу реформ.

Необхідність подібної перебудови територіальних меж діяльності місцевих органів обумовила появу двох основних концепцій у Франції, які умовно отримали назву «функціональної» та «органічної». Прихильники першої виходили з того, що сучасні комуни не можуть забезпечити багато функцій комунального управління, зокрема ті з них, які породжені науково-технічним прогресом, новими соціально-економічними та суспільними потребами. У цьому зв'язку вони пропонують, не торкаючись сучасних місцевих структур, створити мережу організацій міжкомунального співробітництва у формі публічно-правових установ, поклавши на них функції, які здійснюють чи мають здійснювати нинішні комуни. Сутність «органічної» концепції, яка виходить з тієї ж посилки, полягає в ідеї радикального вирішення – укрупнення існуючих адміністративно-територіальних одиниць зі збереженням традиційних демократичних інститутів (прямі вибори, норми представництва та ін.) [10, с. 94–95].

Досвід реформи місцевого самоврядування в Польщі має також велике практичне і теоретичне значення для України.

У Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року говориться про особливу роль гмін як основи територіального самоврядування (за конституцією). Діяльність органів публічної влади в Республіці Польща базується на таких основних принципах: самостійність в ухваленні рішень, дотримання унітарного устрою держави (органи місцевого самоврядування діють строго в рамках визначених державою прав), демократії (пряма виборність і колегіальність представницьких органів), фінансової незалежності (законодавством чітко визначені джерела фінансування органів державної влади), судовим захистом наділених прав і свобод [11].

На рівні воєводств діє воєводська адміністрація і самоврядування воєводства, які мають різні повноваження та компетенцію. Зокрема, воєвода несе відповідальність за реалізацію на території воєводства державної політики, а самоврядування воєводства відповідає за регіональну політику. Установчим і контролюючим органом є сеймик воєводства, який обирається прямим голосуванням жителями воєводства на чотири роки. Рішення сеймиком ухвалюються колегіально на сесіях, що проводяться не рідше одного разу в квартал. Виконавчим органом є уряд воєводства, що формується сеймиком на термін його обрання. На рівні повіту діє виборний орган – рада повіту, виконавчим органом якого є управління, очолюване обраним радою старостою. На рівні гмін діє рада гміни, виконавчим органом якої є управління, яке очолює обраний населенням залежно від виду і розміру: земської гміни – вейт; сільської гміни – бургомістр; міської гміни – президент. Кожна з одиниць територіального самоврядування має свою частку в публічних доходах, залежно від завдань, що входять в її компетенцію. Вони діляться на власні доходи, загальні субвенції та цільові дотації, які виділяються з бюджету держави [3].

Отже, реформування місцевої влади в Польщі (як, однак, і в інших європейських країнах) здійснювалося за трьома напрямками:

1) політичним, визначальними характеристиками якого були процеси інституційного будівництва нових демократичних інститутів і особливості демократизації політичної сфери, зокрема: впровадження самоврядування, розширення прав безпосереднього впливу регіонів на формування державної регіональної політики,

формування державних органів влади; запровадження нових законодавчих норм виборчого права до місцевих органів; забезпечення і створення ефективних механізмів контролю громадян за діяльністю місцевих органів влади; створення ефективних механізмів політичної участі громадян на місцях;

2) інституційним – формування структурних компонентів нової системи місцевої влади з одночасною трансформацією центральних органів. Інституційний етап становлення місцевого самоврядування було розпочато одночасно з переглядом Конституції 29 грудня 1989 року, в якій польська влада відмовлялася від комуністичної моделі режиму, а основними принципами своєї діяльності проголосила демократію, верховенство права, громадянські свободи, але 133 найголовніше – концепцію широкого територіального самоврядування та впровадження принципу поділу влади [12-13];

3) функціональним – перерозподіл влади, можливостей і повноважень між центральними рівнями державного управління та рівнями органів місцевого самоврядування [14-15].

Загалом треба констатувати, що процеси децентралізації, які відбувалися і зараз продовжують відбуватися в країнах ЄС, передбачали комплекс заходів правового, інституціонального, організаційного рівнів, враховували поступовий перехід від адміністративної до демократичної децентралізації, поетапну передачу повноважень від центру на місця, створення необхідної нормативно-правової бази та вирішення питань управління ресурсами та фінансами. Цей складний шлях повинна пройти й Україна. Реформи децентралізації та розвиток місцевого самоврядування, безумовно, мають ґрунтуватися на європейських стандартах та принципах урядування, бути поступовими, системними і здатними для оперативного корегування. У цьому напрямі корисними будуть кращі європейські традиції.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, імплементуючи європейський досвід децентралізації, необхідно органічно поєднувати найкращі традиції країн ЄС, при цьому приділяти більшої уваги досвіду тих країн, які територіальними, соціальними, культурними умовами схожі з Україною, при цьому також треба враховувати й сучасні політичні, соціально-економічні умови, які наявні зараз в Україні.

Список використаних джерел

1. Децентралізація стала вирішальним фактором соціального та економічного розвитку України, – з висновку Єврокомісії щодо заявки України на членство в ЄС. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/15091>.
2. Децентралізація є ключовим інструментом досягнення членства у ЄС і НАТО. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/13062>.
3. Сприндис С. І. Організація місцевого самоврядування у країнах ЄС з огляду на досвід Франції та Польщі. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14952/>.
4. Всесвітня декларація місцевого самоврядування. URL : https://pidruchniki.com/15931106/pravo/vsesvitnya_deklaratsiya_mistseвого_samovryaduvannya.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
6. Європейська хартія міст, прийнята Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLRAE) Ради Європи 18 березня 1992 р. URL : <http://zakonbase.ru/content/base/21053/?pdf=1>.
7. Булковський Т. О. Децентралізація адміністративних послуг органів внутрішніх справ України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 8. С. 166–169.
8. Ruano J. M., Profiroiu M. (Eds.). The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave Macmillan, 2017. 512 p.
9. Чернеженко О. М. Конституційні основи місцевого самоврядування в державах-учасниках Європейського Союзу і в Україні : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 521 с.
10. Прокопенко Л. Л. Досвід реформування місцевого управління в країнах Європейського Союзу. *Public administration aspects*. 2015. № 4 (18). С. 93–101.
11. Конституція Республіки Польща. URL : <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf>.
12. Ustawa o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 29 grudnia 1989 r. URL: http://www.staticLmoney.pl/d/akty_prawne/pdf/DU/1989/75/DU19890750444.pdf.
13. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). С. 223–227.
14. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*.

References

1. Detsentralizatsiia stala vyrishalnym faktorom sotsialnoho ta ekonomichnoho rozvytku Ukrainy, – z vysnovku Yevrokomisii shchodo zaiavky Ukrainy na chlenstvo v YeS [Decentralization has become a decisive factor in the social and economic development of Ukraine, according to the conclusion of the European Commission regarding Ukraine's application for EU membership]. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/15091> [in Ukr.].
2. Detsentralizatsiia ye kluchovym instrumentom dosiahnennia chlenstva u YeS i NATO [Decentralization is a key tool for achieving EU and NATO membership]. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/13062> [in Ukr.].
3. Spryndys, S. I. Orhanizatsiia mistsevoho samovriaduvannia u krainakh YeS z ohliadu na dosvid Frantsii ta Polshchi [Organization of local self-government in EU countries based on the experience of France and Poland]. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14952/> [in Ukr.].
4. Vsesvitnia deklaratsiia mistsevoho samovriaduvannia [World Declaration of Local Self-Government]. URL : https://pidruchniki.com/15931106/pravo/vsesvitnya_deklaratsiya_mistseвого_samovriaduvannia [in Ukr.].
5. Ievropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text. [in Ukr.].
6. Ievropeiska khartiia mist, pryiniata Postiinoiu konferentsiieiu mistsevykh i rehionalnykh orhaniv vlady Yevropy (CLRAE) Rady Yevropy 18 bereznia 1992 r. [European Charter of Cities, adopted by the Permanent Conference of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) of the Council of Europe on March 18, 1992]. URL: <http://zakonbase.ru/content/base/21053/?pdf=1>. [in Ukr.].
7. Bulkovskiy, T. O. (2013) Detsentralizatsiia administratyvnykh posluh orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Decentralization of administrative services of internal affairs bodies of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 8, pp. 166–169. [in Ukr.].
8. Ruano, J. M., Profiroiu, M. (Eds.). (2017) The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave Macmillan, 512 p.
9. Chernenchenko, O. M. (2019) Konstytutsiini osnovy mistsevoho samovriaduvannia v derzhavakh-uchasnytsiakh Yevropeiskoho Soiuzu i v Ukraini [The constitutional foundations of local self-government in the countries of the European Union and in Ukraine] : dys. d-ra yuryd. Nauk : 12.00.02 / Nats. akad. vnutr. Sprav. Kyiv, 521 p.. [in Ukr.].
10. Prokopenko L. L. (2015) Dosvid reformuvannia mistsevoho upravlinnia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Experience of reforming local government in the countries of the European Union]. *Public administration aspects*. № 4 (18), pp. 93–101. [in Ukr.].
11. Konstytutsiia Respubliki Polshcha [Constitution of the Republic of Poland]. URL : <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf>. [in Ukr.].
12. Ustawa o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 29 grudnia 1989 r. [The Act on Amending the Constitution of the Polish People's Republic of December 29, 1989.]. URL : http://www.statimoney.pl/d/akty_prawne/pdf/DU/1989/75/DU19890750444.pdf. [in Pol.].
13. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 3 (47), pp. 223–227.
14. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Detsentralizatsiia vlady v Ukraini v umovakh rozbudovy demokratychnoho hromadianskoho suspilstva [Decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 44–47. [in Ukr.].
15. Machkuv E. (2000) Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы концепции, периодизация [Transformation of communist totalitarianism and post-communist systemic transformation: problems of conception, periodization]. *Polis*. № 4, pp. 38–59. [in Russ.].

ABSTRACT

Olha Kulinich. Constitutional and legal regulation of decentralization and local government development processes in EU countries: experience for Ukraine. The article highlights certain aspects of the international practice of organizing local self-government, from which we can see completely different types, models and systems of local self-government. It is noted that the experience of local self-government reforms in EU countries shows that systematic and gradual steps towards the implementation of decentralization are the key to the successful implementation of reforms in many EU countries. International legal acts that define the principles of local self-government in Europe are considered. The experience of international practice of local self-government organization in France and Poland is

analyzed. It is noted that the decentralization processes that took place and now continue to take place in the EU countries provided for a set of measures at the legal, institutional, and organizational levels, and took into account the gradual transition from administrative to democratic decentralization, the gradual transfer of powers from the center to localities, the creation of the necessary regulatory and legal framework and solving issues of resource and financial management. Attention is drawn to the fact that Ukraine must also go through this difficult path. Decentralization reforms and the development of local self-government must, of course, be based on European standards and principles of governance, be gradual, systematic and capable of prompt correction. In this direction, the best European traditions should come in handy. It is justified that when implementing the European experience of decentralization, it is necessary to organically combine the best traditions of the EU countries, while paying more attention to the experience of those countries that are similar to Ukraine in terms of territorial, social, and cultural conditions, while modern political, socio-economic conditions should also be taken into account, which currently exist in Ukraine.

Keywords: decentralization, European Union, reforming the territorial organization of power, self-government, local self-government.

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-94-100

Дарія ЛАЗАРЕВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ІТАЛІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено право на свободу та особисту недоторканність крізь призму нормативно-правових актів в Україні та Італії. Висвітлено нормативно-правову базу Італії, в якій закріплено положення щодо забезпечення і дотримання права на свободу та особисту недоторканність. Звернено увагу на сприйняття італійським законодавством стандартів у цій сфері та вжиття відповідних заходів як Високої Договірної Сторони у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: право на свободу та особисту недоторканність, законодавство України, законодавство Італії, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. Людина з наданими їй від народження правами і свободами є головною цінністю для будь-якої держави, про що свідчить відповідне законодавство. Є чимало теоретичних досліджень українських науковців, в яких висвітлюється необхідність першочергового забезпечення основоположних прав і свобод, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, однак в доповнення до позиції про кореляцію національного законодавства з міжнародним є необхідність у зверненні до дослідження нормативно-правових актів цієї тематики закордонних країн, які також інтенсивно імплементують у власне законодавство міжнародні стандарти у галузі дотримання прав людини. На нашу думку, чимало корисних наукових результатів отримано із вивчення відповідного законодавства Італії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Про актуальність тематики забезпечення права на свободу та особисту недоторканність свідчить значна кількість досліджень українських та зарубіжних науковців. Серед українських дослідників флагманами цієї тематики є В. Галаган, І. Глов'юк, В. Горбачевський, Ю. Грошевий, В. Зеленецький, В. Зуєв, О. Капліна, В. Корнуков, О. Коровайко, О. Кучинська, Л. Лобойко, Г. Мамка, В. Маринів, О. Михайленко, В. Назаров, Л. Наливайко, В. Нор, В. Олійник, І. Петрухін, М. Погорецький,

М. Рабінович, В. Савицький, О. Сачко, О. Скакун, Т. Слінько, К. Степаненко, М. Строгович, О. Таран, О. Тарасенко, О. Татаров, В. Тertiшник, І. Тітко, В. Уваров, Л. Удалова, В. Фаринник, А. Шевчишен, О. Шило, М. Шумило, О. Яновська тощо. Треба зауважити, що наукову цінність мають дослідження В. Мірковець у цьому напрямі, зокрема дисертаційне дослідження «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність при застосуванні забезпечення кримінального провадження». Незважаючи на певну тематичну специфіку, авторка добре розкриває загальні положення забезпечення права на свободу та особисту недоторканність.

Метою статті є дослідження національних законодавств України та Італії на предмет якості у забезпеченні і дотриманні права на свободу та особисту недоторканність у порівняльно-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу та особисту недоторканність як основоположне закладено в основу низки Основних законів держав, інших нормативно-правових актів різних рівнів і галузей. Дотримання права на свободу в аспекті розвитку цінностей сучасного суспільства є пріоритетним завданням всього світового товариства. Саме тому останнім часом активно провадить діяльність з розгляду численних заяв про порушення прав людини і громадянина ЄСПЛ. Про це свідчать справи, які стосуються дотримання права на свободу та особисту недоторканність, передбаченого ст. 5 Конвенції, а саме: «С., В. і А. проти Данії [ВП]»; «Петков і Профіров проти Болгарії» із висвітленням необхідності дотримання підстав для затримання для того, щоб воно було законним; «Обгрунтованість» підозри, яка є підставою для арешту, є важливою складовою гарантії, встановленої підпунктом (с) частини 1 статті 5 («Мехмет Хасан Алтан проти Туреччини» (Mehmet Hasan Altan v. Turkey), § 124; «Фернандес Педросо проти Португалії» (Fernandes Pedroso v. Portugal), § 87) тощо [1, с. 24-27; 7]. У справі «Медведев та інші проти Франції» (рішення ЄСПЛ від 29 березня 2010 року, § 76) ЄСПЛ зауважено, що право на свободу та особисту недоторканність є значущим і вагомим, а його дотримання на національному та міжнародному рівнях є мірилом демократії та гуманності суспільства сучасності. Із даною аргументацією неможливо не погодитися, тому що демократичне суспільство починається із свободи особистості у будь-яких проявах цього права, тому вона повинна бути дотримана шляхом створення численних механізмів стримування насилля. Вищенаведені посилання на рішення ЄСПЛ щодо порушення права на свободу та особисту недоторканність становлять лише незначну частку від усього широкого загалу заяв та рішень щодо них, які вже оприлюднені або перебувають на розгляді ЄСПЛ. Це приклади значущих в аспекті цієї роботи рішень, тому можна підсумувати, що питання дотримання права на свободу та особисту недоторканність є актуальним для сучасного світового товариства і окремо для кожної держави.

На національному рівні в Україні питання захисту і охорони прав людини і громадянина посідає чільне місце. Зокрема, серед інститутів конституційного права інститут прав людини є центральним серед інших, що свідчить про його значущість. Конституція України як Основний закон є основою національного законодавства, а тому у ст. 3 передбачено, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [3]. Відповідно до ст. 29 Конституції України «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність», тобто жодна особа без мотивованого рішення суду або без визначених законом підстав не може бути затримана, заарештована або триматися під вартою [4]. У даному випадку вбачається кореляція між міжнародним та національним законодавством, а саме: ст. 5 Конвенції. Українське законодавство в аспекті дотримання права на свободу та особисту недоторканність так розкриває його сутність:

- людина від народження є вільною, оскільки право на свободу та особисту недоторканність є природним правом і не може бути надане або подароване державою;
- права на свободу та особисту недоторканність не можна позбавити, воно може бути лише обмежене за умови дотримання вимог закону, який не допускає свавільного позбавлення свободи;
- Конституція України, кодифіковані закони та інші нормативно-правові акти передбачають перелік винятків, за умови існування яких право на свободу та особисту недоторканність може бути обмежено;
- широкий перелік підстав обмеження права на свободу та особисту

недоторканність передбачено у ст. 5 Європейської конвенції з прав людини, яка є фундаментом для національного законодавства будь-якої держави, а тому у законодавстві України, зокрема, перелік вищезазначених винятків для обмеження свободи не може бути ширшим [1].

Ця концепція сьогодні є у національному законодавстві і цілком відповідає міжнародним стандартам, однак ця взаємоузгодженість існувала не завжди, бо вона є результатом тривалого розвитку законодавчих стандартів України, звернення їх до міжнародного права та генези захисту і охорони права на свободу і особисту недоторканність. Переломним моментом у зростанні цінностей прав людини і громадянина в Україні є здобуття незалежності 24 серпня 1991 року, що потягнуло за собою визнання України як самостійного суб'єкта міжнародного права та долучення її до низки міжнародних організацій, як-от Рада Європи тощо. Конституція України як своєрідний доробок прав і свобод людини і громадянина, які повинні дотримуватися і захищатися державою, є найпотужнішою ланкою у системі закріплення прав людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, норми якої корелюють із нормативно-правовими актами міжнародного значення. Поряд із Конституцією України існують важливі ланки в системі захисту прав і свобод людини: Конституційний Суд України та Уповноважений Верховної Ради з прав людини, які здійснюють контроль за дотриманням прав людини в межах національного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина [2-3].

Становлення міжнародного і національного законодавства в аспекті захисту прав і свобод людини і громадянина – це тривалий процес, який залежить від численних об'єктивних факторів, зокрема участі у ньому науковців, які формують і вносять пропозиції, створені за результатами досліджень, до структурування певного нормативного документа або виведення та усталення тієї чи іншої дефініції. Саме тому наукова думка стосовно представлення права на свободу та особисту недоторканність у різні часи також не була однозначною, власне, як і доробок міжнародних та національних нормативно-правових актів.

Стосовно сутності і природи права на свободу та особисту недоторканність як основоположного і невід'ємного права людини і громадянина висловлювалося багато закордонних та українських науковців, що свідчить про неабияку актуальність цього питання в сучасній світовій науці, яка формує не тільки концептуальні погляди на те чи інше політико-правове питання, але й надає пропозиції для законотвірчої діяльності [5-6].

Відповідно до п. 1 ст. 5 Конвенції кожному гарантується і забезпечується право на свободу та особисту недоторканність, за винятком визначених у цій статті Конвенції обставин, які треба зарахувати до переліку винятків із загального правила обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Італія як Висока Договірна Сторона імплементувала ці положення щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в національне законодавство. Треба зауважити, що Італія як Висока Договірна Сторона не уповноважена створювати додаткові види підстав для арешту або затримання осіб, адже вона діє виключно в межах, визначених положеннями Конвенції. Зауважимо, що умови правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність є уніфікованими для усіх національних законодавств, які є Високими Договірними Сторонами та імплементували положення Конвенції. ЄСПЛ надав чітке роз'яснення умов правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність, поширених у правозастосовчій практиці. Держава може позбавити особу свободи виключно відповідно до визначеної процедури та за наявності умов правомірного обмеження досліджуваного нами права. У практиці італійських правоохоронних органів поширеною є думка щодо того, що це положення обмежує повноваження держави, адже, як вказує практика Комісії та ЄСПЛ, термін «закон» не означає виключно внутрішні законодавчі та підзаконні акти, а має більш широкий та об'єктивний зміст. Також звертається увага на темпоральний аспект обмеження права на свободу та особисту недоторканність, особливо позбавлення фізичної свободи на більший строк, ніж це необхідно. Відповідно таке позбавлення є порушенням конвенціональних норм. Це положення зазначено також і в правозастосовній практиці Італії [7].

У ст. 5 Конвенції розглядається не тільки питання захисту фізичної свободи, а також захист від довільного арешту або затримання, тобто усі ті випадки, які можуть стати формою свавільного обмеження права на свободу та особисту недоторканність. При цьому треба наголосити на тому, що стаття 5 Конвенції не гарантує захист

досліджуваного нами права від менш серйозних форм обмеження свободи, особистої недоторканності, до яких потрібно віднести ситуації обмеження свободи під час дотримання правил дорожнього руху, обов'язковій реєстрації іноземців або громадян, у значній кількості випадків, коли йдеться про нагляд за умовно звільненими особами, запровадження комендантської години або інших видів контролю, які серйозно не обмежують свободу пересування в межах території проживання. Не треба плутати ці ситуативні моделі із серйозними обмеженнями права на свободу та особисту недоторканність, як-от: затримання особи або поміщення її до спеціалізованих ізолюючих установ. Адже положення Конвенції спрямовані на забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у випадках, пов'язаних з обмеженням свободи, які підпадають під дію кримінального закону [8].

У межах цього аналізу треба звернутися до практики ЄСПЛ, у якій зазначається, що наявність факту неправомірного позбавлення свободи відповідно до вимог статті 5 Конвенції вирішується індивідуально у кожному випадку. Із цього випливає, що зазначені положення досить гнучкі і динамічні, про що свідчить практика ЄСПЛ. Щодо диференціації випадків свавільного порушення права на свободу та особисту недоторканність, то, наприклад, можна навести рішення ЄСПЛ у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (1976), в якому розкрито питання правомірності обмеження права на свободу та особисту недоторканність військовослужбовців, які проживають в казармах. Зазначено, що необхідність проживання військовослужбовців в казармах не суперечить положенням ст. 5 Конвенції, адже військова служба відповідно до відповідних міжнародних та національних нормативно-правових актів передбачає проживання військовослужбовців в казармах і таке обмеження не виходить за межі звичайної військової служби, а отже, не суперечить положенням ст. 5 Конвенції. При цьому означені вище положення Конвенції передбачають диференціацію, наприклад, якщо проживання в казарменних приміщеннях для військовослужбовців є прийнятним, то протилежною ситуацією є із цивільними особами, для яких такі положення є неприйнятними. Звертаючись до рішення по справі «Гуццарді проти Італії» (1980), ми з'ясували, що особа, обмежена у кількості та різновиді контактів із суспільством, позбавлена свободи, тому існують підстави для того, щоб говорити про випадки свавільного порушення права на свободу та особисту недоторканність. Як уже зазначалося нами раніше, право на свободу та особисту недоторканність є невід'ємним правом, а тому особа не може відмовитися від обсягу прав, належних їй відповідно до ст. 5 Конвенції [9].

Італійське законодавство також звертає увагу на оцінку добровільності позбавлення волі. Навіть якщо особа добровільно погодилася на обмеження або позбавлення свободи, вона не може бути позбавлена забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Висловлення згоди на здійснення ув'язнення не може вказувати на автоматичне забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, а також законність обмеження досліджуваного нами права. Ця позиція висловлена у рішенні ЄСПЛ по справі «Де Вільде, Оомс та Версіп проти Бельгії» (1971), в якій зазначено, що право на свободу та особисту недоторканність, відповідно до положень Конвенції, є надзвичайно важливим, а тому особа не може бути свавільно його позбавлена навіть за умови добровільної згоди на позбавлення волі. Спектр гарантій права на свободу та особисту недоторканність, передбачений ст. 5 Конвенції та іншими її положеннями, при цьому є незмінним [10].

Як уже нами зазначалося, право на свободу та особисту недоторканність є пріоритетним для забезпечення і дотримання серед основоположних прав, визначених Конвенцією. Натомість Конституція Італії (1948 р.) визначає політичні межі діяльності та організації держави. Фундаментальні елементи або структурні принципи конституційного права, що регулюють організацію держави, є такими: демократія, як викладено в статті 1; так званий персоналістичний принцип, викладений у статті 2, який гарантує повну та ефективну повагу до прав людини; принцип плюралізму в межах цінності демократії (ст. ст. 2 і 5); важливість праці як центральної цінності італійської спільноти (ст. ст. 1 і 4); принцип солідарності (ст. 2); принцип рівності, викладений у ст. 3 (це також основний критерій, який застосовується в судовій системі при винесенні вердикту); принципи єдності та територіальної цілісності (ст. 5); і, перш за все, відповідні принципи, включаючи соціальну державу/благополуччя, верховенство права та повагу до прав людини та основних свобод, таких як свобода листування, свобода

пересування, свобода релігії чи переконань, а також свобода думки та вираження. Зауважимо, що треба звернути увагу на гарантію повної та ефективної поваги до прав людини, серед яких забезпечення права на свободу та особисту недоторканність [11].

Італійська правова система спрямована на забезпечення ефективної системи гарантій для повного та широкого захисту основних прав особи. Дійсно, ми покладаємося на міцну систему правил, насамперед конституційного характеру, за якими повага до прав людини є одним із основних стовпів. На практиці, перш ніж вплинути на такі права, італійська правова система надає особам широкий спектр засобів захисту. Італійська правова система не допускає жодної свавільної поведінки, яка суперечить основним свободам, зокрема свавільного порушення права на свободу та особисту недоторканність. Коли здається, що положення італійського законодавства впливає на очікування базових індивідуальних потреб, насправді ми стикаємося з «modus procedendi», спрямованим на захист основних прав, таких як право на життя, безпеку, особисту свободу та безпеку. Це певним чином метод «утримання пошкоджень»; за допомогою якого основоположні права захищені, однак у виняткових випадках відповідно до законодавства можуть бути обмежені [10].

Особливої уваги в межах теоретичних досліджень щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в законодавстві Італії заслуговує діяльність Конституційного Суду Італії як складового національної системи захисту. Суд розглядає лише порушення конституційного рівня (Конституційний суд складається з п'ятнадцяти суддів; одна третина призначається президентом Республіки Італія/глава держави, одна третина – парламентом на спільній сесії та одна третина — звичайним та адміністративним верховним судом). Конституційний Суд виконує свій обов'язок одного з найвищих охоронців Конституції різними способами. Проте в системі законодавства Італії право на свободу та особисту недоторканність забезпечується не тільки судом, але й правоохоронними органами та низкою інших державних інституцій. Така широта повноважень щодо забезпечення цього права вказує на напрям діяльності держави в аспекті протидії свавільного порушення досліджуваного нами права та скорочення таких випадків [11].

Висновки. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в законодавстві Італії є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави як правової. Зважаючи на те, що Італія є Високою Договірною Стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оцінюються ризики свавільного порушення досліджуваного нами права та вживаються заходи щодо скорочення таких випадків. Італійське законодавство також звертає увагу на оцінку добровільності позбавлення волі. Навіть якщо особа добровільно погодилася на обмеження або позбавлення свободи, вона не може бути позбавлена забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Висловлення згоди на здійснення ув'язнення не може вказувати на автоматичне забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, а також законність обмеження досліджуваного нами права, що висвітлюється в межах судової практики та національних нормативно-правових актах.

Список використаних джерел

1. Посібник зі статті 5 – Право на свободу та особисту недоторканність. Рада Європи, Європейський суд з прав людини, 2012. 43 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України в редакції від 14.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Кононенко В. П. Встановлена Конституцією України та практикою Європейського суду з прав людини презумпція свободи в нормах нового КПК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4(59). Ч. 1. С. 127–131.
4. Короткевич М. Є., Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8. С. 36–48.
5. Завтур В. А. Презумпція свободи особи при застосуванні пункту «С» статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: практика Європейського суду з прав людини і національний контекст. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 черв. 2018 р.) ; уклад.: Мінченко С. І. та ін. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. С. 81–85.
6. Україна та Європейський суд з прав людини. *Постійне представництво України при Раді Європи*. URL : <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-ta-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini>.

7. Чанев проти України (Chanev v. Ukraine), заява № 46193/13, 9 жовтня 2014 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37#Text.
8. Романюк Я. М. Право на свободу та особисту недоторканність: обов'язок суду забезпечити дотримання та допустимі обмеження права через призму практики Європейського суду з прав людини. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/02FED0BDBC66266DC22580ED002569AF](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/02FED0BDBC66266DC22580ED002569AF).
9. Вітольд Литва проти Польщі (Witold Litwa v. Poland), заява № 26629/95, § 78, 04 квітня 2000 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58537%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58537%22]}).
10. Крянге проти Румунії (Creangă v. Romania), № 29226/03, п. 88, § 84, 23 лютого 2012 р. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57479%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}).
11. А. та інші проти Сполученого Королівства (A. and Others v. the United Kingdom), [ВП], заява № 3455/05, § 164, 19 лютого 2009 р. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-91403%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91403%22]}).

Надійшла до редакції 25.08.2022

References

1. Posibnyk zi statii 5 – Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist [Guide to Article 5 – Right to liberty and security]. Rada Yevropy, Yevropeyskyi sud z prav liudyny, 2012. 43 p. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redatsii vid 14.05.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
3. Kononenko, V. P. (2012) Vstanovlena Konstytutsiieiu Ukrainy ta praktykoii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny prezumptsiia svobody v normakh novoho KPK Ukrainy [The presumption of freedom established by the Constitution of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights in the norms of the new CPC of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4(59). Part 1, pp. 127–131. [in Ukr.].
4. Korotkevych, M. Ye., Pushkar, P. V. (2015) Zmist oboviazku sudu zabezpechyty dotrymattia prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The content of the court's duty to ensure compliance with the right to freedom and personal integrity in the light of the practice of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 8, pp. 36–48. [in Ukr.].
5. Zavtur V. A. (2018) Prezumsiya svobody osoby pry zastosuvanni punktu «S» statii 5 Konventsii pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod: praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny i natsional'nyy kontekst [Presumption of personal freedom when applying point «C» of Article 5 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: the practice of the European Court of Human Rights and the national context]. *Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny v diyal'nosti orhaniv prokuratury i sudu: vyklyky ta perspektyvy : materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 13 cherv. 2018 r.) ; uklad.: Minchenko S. I. ta in. Kyiv : Nats. akad. prokuratury Ukrainy*, p. 81–85. [in Ukr.].
6. Ukraina ta Yevropeyskyi sud z prav liudyny [Ukraine and the European Court of Human Rights]. Postiine predstavnytstvo Ukrainy pry Radi Yevropi: ofitsiyni vebseit. URL : <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-ta-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini>. [in Ukr.].
7. Chaniev proty Ukrainy (Chanev v. Ukraine), zaiava № 46193/13, 9 zhovtnia 2014 roku [Chanev v. Ukraine (Chanev v. Ukraine), application No. 46193/13, October 9, 2014]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37#Text. [in Ukr.].
8. Romaniuk, Ya. M. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist: oboviazok sudu zabezpechyty dotrymattia ta dopustymi obmezhenia prava cherez pryzmu praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The right to liberty and personal integrity: the duty of the court to ensure compliance and permissible limitations of the right through the lens of the practice of the European Court of Human Rights]. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/02FED0BDBC66266DC22580ED002569AF](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/02FED0BDBC66266DC22580ED002569AF). [in Ukr.].
9. Vitold Litva proty Polshchi (Witold Litwa v. Poland), zaiava № 26629/95, § 78, 04 kvitnia 2000 r. [Witold Litwa v. Poland, Application No. 26629/95, § 78, April 4, 2000]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58537%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58537%22]}). [in Ukr.].
10. Krianhe proty Rumunii (Creangă v. Romania), № 29226/03, p. 88, § 84, 23 liutoho 2012 r. [Creangă v. Romania, No. 29226/03, p. 88, § 84, 23 February 2012]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57479%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}). [in Ukr.].
11. A. ta inshi proty Spoluchenoho Korolivstva (A. and Others v. the United Kingdom), [VP], zaiava № 3455/05, § 164, 19 liutoho 2009 r. [A. and Others v. the United Kingdom, [GC], Application No. 3455/05, § 164, 19 February 2009]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-91403%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91403%22]}). [in Ukr.].

ABSTRACT

Daria Lazareva. The right to freedom and personal integrity in the legislation of Ukraine and Italy: comparative legal aspect. The right to freedom and personal integrity has been studied through the prism of normative legal acts in Ukraine and Italy. The normative and legal framework of Italy, in which provisions regarding the provision and observance of the right to freedom and personal inviolability, have been established. The attention has been drawn to the adoption of standards in this area by Italian legislation and the adoption of appropriate measures as a High Contracting Party to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The author has concluded that ensuring the right to freedom and personal integrity in Italian legislation is one of the priority directions of the state as a legal entity. Given that Italy is a High Contracting Party to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the risks of arbitrary violation of the law we are investigating are assessed and measures are taken to reduce such cases. Italian legislation also pays attention to the assessment of the voluntariness of deprivation of liberty. Even if a person has voluntarily agreed to the restriction or deprivation of liberty, he cannot be deprived of the right to liberty and personal integrity. Expressing consent to imprisonment cannot indicate the automatic provision of the right to freedom and personal integrity, as well as the legality of the limitation of this right, which is covered by judicial practice and national regulatory legal acts.

Keywords: *the right to freedom and personal integrity, legislation of Ukraine, legislation of Italy, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

УДК 340+349

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-100-106

Світлана НІКОЛАЙЧУК[®]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ АКТ: ТЕОРІЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

У статті висвітлено сутність співвідношення понять нормативно-правовий акт та індивідуальний акт. Правотворча та правозастосовна діяльність публічної адміністрації виражається в ухваленні та реалізації правових актів, які є головним засобом регулювання відносин у сфері діяльності органів виконавчої влади, це одна з основних форм реалізації завдань і функцій органів державної влади та місцевого самоврядування. Правові акти в діяльності публічної адміністрації, з одного боку, слугують впорядкованості та стабільності адміністративно-правових відносин, з іншого – є підставою зміни прав, свобод та інтересів осіб у публічній сфері.

Сформульовано авторське визначення нормативно-правового акта як офіційного письмового документа, ухваленого уповноваженим органом публічної адміністрації (посадовою особою), за встановленою правотворчою процедурою, який містить норми права, розрахований на невизначене коло осіб і яким регулюються суспільні відносини. Під індивідуальним актом запропоновано розуміти офіційний письмовий документ, ухвалений за встановленою адміністративною процедурою, який розрахований на конкретну особу (ситуацію) і внаслідок якого встановлюються, змінюються чи припиняються права (обов'язки) суб'єкта, якого стосується цей акт.

Ключові слова: *акти, правові акти, публічна адміністрація, суб'єкти владних повноважень, адміністративне судочинство, оскарження.*

Постановка проблеми. Правотворча та правозастосовна діяльність публічної адміністрації виражається в ухваленні та реалізації правових актів, які є головним засобом регулювання відносин у сфері діяльності органів виконавчої влади, це одна з основних форм реалізації завдань і функцій органів державної влади та місцевого самоврядування. Правові акти в діяльності публічної адміністрації, з одного боку, слугують впорядкованості та стабільності адміністративно-правових відносин, з іншого

– є підставою зміни прав, свобод та інтересів осіб у публічній сфері.

У процесі правотворчої та правозастосовної діяльності органи публічної адміністрації мають повноваження ухвалювати нормативні та індивідуальні правові акти. За своєю природою ці акти є різними. Першими встановлюються, змінюються чи скасовуються норми права, другими – встановлюються, змінюються чи припиняються права або обов'язки для суб'єктів, яких стосується індивідуальний акт. У будь-якому разі нормативні та індивідуальні акти є юридичними фактами для певних суб'єктів.

У зв'язку з чим ухвалення нормативних чи індивідуальних актів має велике значення для забезпечення функціонування в нашій країні законності, розвитку країни як правової та демократичної держави. Тому процедури ухвалення цих актів, повноваження публічної адміністрації у цій сфері мають бути чіткими, прозорими і зрозумілими. Однак сьогодні є проблема, яка стосується питання визначення змісту понять «нормативно-правовий акт», «індивідуальний акт», їх властивостей та критеріїв відмінності між собою. Дискусійними ці питання залишаються в науці. Інколи ці поняття ототожнюються, що призводить до помилок у правотворчій та правозастосовній діяльності, що, зі свого боку, призводить до збільшення кількості публічно-правових спорів, які пов'язані з оскарженням в адміністративних судах нормативних і індивідуальних актів. У зв'язку з чим дослідження змісту цих понять, критеріїв та ознак є актуальним не тільки для науки, але й для правотворчості, правозастосування і судової практики адміністративних судів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нормативні та індивідуальні акти були предметом наукових досліджень представників теорії права, адміністративного та конституційного права, серед яких слід виділити дослідження В. Авер'янова, Ю. Битяка, Л. Білої-Тіунової, С. Бошно, А. Васильєва, Р. Васильєва, В. Гессена, І. Голосніченка, С. Додіна, Л. Калаянної, С. Ківалова, В. Колпакова, О. Кузьменко, Л. Наливайко, П. Рабіновича, Ю. Старілова, Ю. Тодици, О. Фрицького та ін. Поряд з цим потребують наукового осмислення питання співвідношення понять нормативно-правовий акт та індивідуальний акт, що є важливим як у теоретичному, так і у практичному аспектах, у тому числі для судової практики адміністративних судів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити властивості нормативних і індивідуальних актів, необхідно розкрити їх загальнотеоретичні характеристики.

До загальних характеристик нормативних та індивідуальних актів можна віднести окремі їх властивості, які є спільними між ними. Серед них варто виділити такі: 1) підзаконний характер – видання нормативних актів здійснюється на підставі та на виконання закону; 2) обов'язковість – акти публічної адміністрації є обов'язковими до виконання особам, яким вони адресовані; 3) правомочність – нормативні та адміністративні акти видаються органами виконавчої влади та іншими суб'єктами публічної адміністрації відповідно до характеру та в межах наданої їм законом компетенції; 4) офіційність – видання нормативних та адміністративних актів здійснюється від імені держави органом, повноваження якого закріплене у чинному законодавстві України; 5) односторонність – акти публічної адміністрації є результатом юридично-владного волевиявлення відповідного суб'єкта, що його видав; 6) належну оформленість – видання актів публічної адміністрації здійснюється із дотриманням нормативно встановлених процедур [1, с. 67].

Однак нормативні та індивідуальні акти мають свої відмінності, завдяки яким вони різняться між собою. У зв'язку з чим варто зупинити увагу на змісті понять нормативно-правового та індивідуального акта.

У науковій літературі поняття індивідуального та нормативного акта тлумачиться по-різному. У своїй дисертації О. Мандюк зазначає, що індивідуальний адміністративний акт – це одностороннє волевиявлення адміністративного органу зовнішньої дії, що безпосередньо впливає на права, свободи чи інтереси конкретних осіб або стосується конкретної ситуації. Основними ознаками індивідуального адміністративного акта, на думку вченого, належать: односторонність, індивідуальність (конкретність), зовнішня дія, породження правових наслідків, приймається адміністративним органом [2, с. 20].

А. Школик запропонував поняття індивідуальний акт через його ознаки:

– рішення адміністративного органу (тобто органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або іншого уповноваженого державою суб'єкта);

- рішення, спрямоване на не підпорядкованих адміністративному органу осіб, тобто рішення зовнішньої дії;
- рішення, що спричиняє набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків приватними особами;
- рішення, що стосується конкретної особи (конкретних осіб) або ж урегульовує конкретні правовідносини;
- рішення з назвою, яка визначається законодавчими актами і може бути відмінною, але у всіх випадках має відповідати законові [3, с. 177].

Наприклад, О. Кузьменко вважає, що індивідуально-правовий акт – це ухвалене у встановленому порядку на основі правових норм владним органом і виражене зовні передбаченим законом способом індивідуальне правове рішення по певній справі, спрямоване на встановлення, зміну або припинення конкретних правовідносин, розраховане на визначене коло суб'єктів та випадків [4].

Зважаючи на думки вчених щодо змісту поняття «індивідуальний акт», можна, незважаючи на те, що є різні його визначення, все ж виокремити такі його ознаки, які характеризують відповідний акт, як індивідуальний. Зокрема, індивідуальний правовий акт є одностороннім правозастосовним актом (рішенням суб'єкта владних повноважень); стосується конкретної особи або розрахований на конкретну ситуацію; діє у межах певної ситуації; може втратити силу після його застосування (виконання).

Тобто індивідуальний акт є способом реалізації норм права уповноваженими суб'єктами його ухвалення у випадках конкретних правовідносин (ситуації).

Головною рисою таких актів є їхня конкретність, а саме: чітке формулювання конкретних юридичних волевиявлень суб'єктами адміністративного права, які видають такі акти; вирішення за їх допомогою конкретних, а саме індивідуальних, справ або питань, що виникають у сфері державного управління; чітка визначеність адресата конкретної особи або осіб; виникнення конкретних адміністративно-правових відносин, зумовлених цими актами [4].

Відмінність нормативно-правового акта від інших актів і документів полягає насамперед у його змісті, тому, що ні в кого не викликає сумніву, що нормативно-правовий акт є нормативним саме тому, що він містить норми права... [5].

С. Бобровник і В. Нагребельний під нормативно-правовим актом розуміють офіційний письмовий документ, який ухвалюється уповноваженим органом держави й установлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права [6, с. 192]. У сучасній юридичній науці наявний погляд на нормативно-правові акти як приписи суб'єктів правотворчості, що містять юридичні норми або як владний припис державних органів, який установлює, змінює або відмінює норми права [7, с. 42; 8]. А. Колодій зазначає, що нормативно-правові акти – це офіційні письмові документи, ухвалені компетентними суб'єктами, в яких в односторонньому вольовому порядку встановлюються, змінюються чи скасовуються загальнообов'язкові правила поведінки [9, с. 193; 10].

Отже, в науці під нормативно-правовим актом треба розуміти офіційний письмовий документ: ухвалюється уповноваженим суб'єктом; змінює, встановлює чи припиняє норми права.

Тож у науковому аспекті природа нормативно-правових і індивідуальних актів розкрита. Однак цього не можна сказати про законодавчу доктрину. Поняття нормативно-правового акта та індивідуального акта в законодавстві чітко і однозначно не отримали свого оформлення.

Визначення нормативно-правового та індивідуального акта міститься у Кодексі адміністративного судочинства України. Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 4 КАС України нормативно-правовий акт – це акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування. Під індивідуальним актом у КАС України запропоновано розуміти акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (ухвалене) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк (п. 19 ч. 1 ст. 4 КАС України) [11-12].

Крім того, у ст. 41 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» вживаються такі поняття, як «акти індивідуальної дії», а ст. 17 Закону України «Про інформацію» надає перевагу поняттю «ненормативні правові акти» [13].

Також у законодавстві не оформлено ознаки, види цих актів, критерії відмінності між собою, що зумовлює у правозастосовній діяльності помилки в їх ухваленні та застосуванні, і визнання, врешті-решт, такі акти протиправними і такими, що підлягають скасуванню.

Тому під час розгляду відповідних публічно-правових спорів такі критерії було вироблено судовою практикою адміністративних судів та Верховного Суду.

Наприклад, переглядаючи адміністративну справу Велика Палата Верховного Суду у своїй Постанові від 16 жовтня 2018 року. Справа № 9901/415/18 зазначила, що нормативно-правові акти належать до правотворчих, а індивідуальні – до правозастосовних. У вітчизняній теорії права загальноновизнано, що нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави, уповноваженого нею органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта, в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру. Такий акт ухвалюється як шляхом безпосереднього волевиявлення народу, так і уповноваженим на це суб'єктом за встановленою процедурою, розрахований на невизначене коло осіб і на багаторазове застосування. Індивідуально-правові акти, як результати правозастосування, адресовані конкретним особам, тобто є формально обов'язковими для персоніфікованих (чітко визначених) суб'єктів; вміщують індивідуальні приписи, в яких зафіксовані суб'єктивні права та/чи обов'язки адресатів цих актів; розраховані на врегулювання лише конкретної життєвої ситуації, а тому їх юридична чинність (формальна обов'язковість) вичерпується одноразовою реалізацією. Крім того, такі акти не можуть мати зворотної дії в часі, а свій зовнішній прояв можуть отримувати не лише у письмовій (документальній), але й в усній (вербальній) або ж фізично-діяльнісній (конклюдентній) формах [11].

З огляду на вказане нормативно-правовий акт містить загальнообов'язкові правила поведінки (норми права), тоді як акт застосування норм права (індивідуальний акт) – індивідуально-конкретні приписи, що є результатом застосування норм права [11; 14].

Наприклад, у рішенні Конституційного Суду від 16.04.2009 № 7-рп/2009 (справа про скасування актів місцевого самоврядування) зазначено: «Конституційний Суд дійшов висновку, що органи місцевого самоврядування, вирішуючи питання місцевого значення, представляючи спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, приймають нормативні та ненормативні акти. До нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово, а ненормативні акти передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію» [15; 16, с. 115].

З огляду на вказане нормативно-правовий акт містить загальнообов'язкові правила поведінки (норми права), тоді як акт застосування норм права (індивідуальний акт) – індивідуально-конкретні приписи, що є результатом застосування норм права; вимоги нормативно-правового акта стосуються всіх суб'єктів, які опиняються у нормативно регламентованій ситуації, а акт застосування норм права адресується конкретним суб'єктам і створює права та/чи обов'язки лише для цих суб'єктів; нормативно-правовий акт регулює певний вид суспільних відносин, а акт застосування норм права – конкретну життєву ситуацію; нормативно-правовий акт діє впродовж тривалого часу та не вичерпує дію фактами його застосування, тоді як дія акта застосування норм права закінчується у зв'язку з припиненням існування конкретних правовідносин [11; 17; 18, с. 3].

Отже, завдяки наявній судовій практиці адміністративних судів з розгляду публічно-правових спорів, пов'язаних з оскарженням нормативно-правових та індивідуальних актів напрацьовано певні критерії та властивості цих актів, які дозволяють відмежувати нормативно-правовий акт від індивідуального і розглянути об'єктивно та всебічно публічно-правовий спір. Хоча судова практика Верховного Суду і має обов'язковий характер, все ж для поліпшення діяльності публічної адміністрації з ухвалення нормативно-правових та індивідуальних актів треба удосконалити стан законодавства, яке регулює правотворчі процедури публічної адміністрації.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, під нормативно-правовим актом треба розуміти офіційний письмовий документ, ухвалений уповноваженим органом публічної адміністрації (посадовою особою), за встановленою правотворчою процедурою, який містить норми права, розрахований на невизначене коло осіб і яким регулюються

суспільні відносини. При цьому індивідуальний акт – це офіційний письмовий документ, ухвалений за встановленою адміністративною процедурою, який розрахований на конкретну особу (ситуацію) і внаслідок якого встановлюються, змінюються чи припиняються права (обов'язки) суб'єкта, якого стосується цей акт.

Щодо співвідношення цих понять, то треба зазначити, що вони мають чіткі критерії розмежування, якими, на нашу думку, є: наявність у їх змісті норм права (чи відсутність норм права); спрямованість акта (конкретна особа чи невизначене коло осіб); термін дії та застосування. Це на нашу думку, одні з основних ознак, які дозволяють розрізнити нормативний акт між індивідуальним.

Список використаних джерел

1. Мосьондз С. О. Адміністративне право України у визначеннях та схемах : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2006. 176 с.
2. Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 23 с.
3. Школик А. Скасування та відкликання індивідуальних адміністративних актів. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 176–181.
4. Кузьменко О. В. Проблема взаємозалежності нормативних та індивідуальних актів. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/50350>
5. Ковальська В. В. Поняття, ознаки та значення нормативно-правового акту МВС України. *Форум права*. 2008. № 2. С. 237–242. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kvvam.pdf>
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 4: Н – П. 2002. 720 с.
7. Сердюк І. А. Поняття та особливості нормативно-правового акта. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 44–51.
8. Наливайко Л. До питання про визначення поняття «механізм держави». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 92–96.
9. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави й права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
10. Ковбаса В. М., Кусько Р. В., Дрозд Т. В. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 245–248. URL: http://lsei.org.ua/6_2022/57.pdf.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 16 жовтня 2018 року. Справа № 9901/415/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77654117>
12. Nalyvaiko L. R., Chepik-Tregubenko O. S. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development* : collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing». 2019. С. 197–214.
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
14. Мороз В. Законодавче забезпечення виконання судового рішення в Україні. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. № 1. Р. 212–220.
15. Головченко В. Як розрізнити правові акти за ознаками їх нормативності? *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/81856-yak_rozrizniti_ppravovi_akti_za_oznakami_ih_normativnosti.html
16. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
17. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). Р. 223–227.
18. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Is. 22(6). Р. 1–6.

Надійшла до редакції 12.09.2022

References

1. Mosyondz, S. O. (2006) *Administrativne pravo Ukrainy u vyznachenniakh ta skhemakh* [Administrative law of Ukraine in definitions and schemes] : navch. posib. Kyiv : Pretsedent., 176 p. [in Ukr.].
2. Mandyuk, O. O. (2017) *Indyvidualni administrativni akty: teoriia ta praktyka zastosuvannia* [Individual administrative acts: theory and practice of application] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t «Lvivska Plitekhnikha». Lviv, 23 p. [in Ukr.].
3. Shkolyk, A. (2013) *Skasuvannia ta vidklykannia indyvidualnykh administrativnykh aktiv* [Cancellation and revocation of individual administrative acts]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Yurydychna..* Vyp. 58, p. 176–181. [in Ukr.].

4. Kuzmenko, O. V. Problema vzaimozalezhnosti normatyvnykh ta individualnykh aktiv [The problem of interdependence of regulatory and individual acts]. URL : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/50350>. [in Ukr.].
5. Kovalska, V. V. (2008) Poniattia, oznaky ta znachennia normatyvno-pravovoho aktu MVS Ukrainy [Concepts, signs and meaning of the normative legal act of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Forum prava*. № 2, pp 237–242. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kvvamu.pdf> [in Ukr.].
6. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 1998. Vol. 4: N – P. 2002. 720 p. [in Ukr.].
7. Serdyuk, I. A. (2017) Poniattia ta osoblyvosti normatyvno-pravovoho akta [The concept and features of the normative legal act]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. № 2 (78), pp. 44–51. [in Ukr.].
8. Nalyvaiko, L. (2005) Do pytannia pro vyznachennia poniattia «mekhanizm derzhavy» [Regarding the question of the definition of the term «state mechanism». *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 92–96. [in Ukr.].
9. Kolodiy, A. M., Kopyeychikov, V. V., Lysenkov, S. L. (2002) Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : navch. posib. / za zah. red. S. L. Lysenkova, V. V. Kopyeychikova. Kyiv : Yurinkom Inter, 368 p. [in Ukr.].
10. Kovbas, V. M., Kusko, R. V., Drozd, T. V. Diialnist Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu: okremi problemni pytannia [Activities of the National Police under martial law: specific problematic issues]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 6, hh. 245–248. URL : http://lsej.org.ua/6_2022/57.pdf. [in Ukr.].
11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16 zhovtnia 2018 roku. Sprava № 9901/415/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine dated October 16, 2018. Case No. 9901/415/18]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77654117> [in Ukr.].
12. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Tregubenko, O. S. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development : collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevnieciba «Baltija Publishing, pp. 197–214.
13. Pro informatsiiu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 48, art. 650. [in Ukr.].
14. Moroz, V. (2022) Zakonodavche zabezpechennia vykonannia sudovoho rishennia v Ukraini [Legal enforcement of a court decision in Ukraine]. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. № 1, pp. 212–220. [in Ukr.].
15. Holovchenko V. Yak rozriznyty pravovi akty za oznakamy yikh normatyvnosti [How to distinguish legal acts according to their normative features]? *Zakon i Biznes*. URL : https://zib.com.ua/ua/81856-yak_rozrizniti_pravovi_akti_za_oznakami_ih_normativnosti.html [in Ukr.].
16. Korshun, A. O. (2022) Pryntsyp hlasonosti i vidkrytosti diialnosti orhaniv sudovoi vlady [The principle of transparency and openness of judicial authorities] : monohrafiia. Kyiv : Khai-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].
17. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 3 (47), pp. 223–227.
18. Beschastnyi V., Shklier S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. (2019) Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Issue 22(6), pp. 1–6.

ABSTRACT

Svitlana Nikolaichuk. The relationship of the concepts of regulatory and legal act and individual act: theory and judicial practice. The article is devoted to highlighting the essence of the relationship between the concepts of normative and legal act and individual act. The article draws attention to the fact that the law-making and law-enforcing activity of public administration is expressed in the adoption and implementation of legal acts, which are the main means of regulating relations in the sphere of activities of executive authorities, this is one of the main forms of implementation of the tasks and functions of state authorities and local self-government bodies . legal acts in the activity of public administration, on the one hand, serve the orderliness and stability of administrative and legal relations, on the other hand, they are the basis for changing the rights, freedoms and interests of individuals in the public sphere. The importance of proper legal regulation of regulatory and individual acts, as well as procedures for their adoption, is theoretically substantiated. It was found that the legislation does not specify the signs, types of these acts, and the criteria for distinguishing them from each other. What causes errors in their acceptance and application in law enforcement activities, and the recognition, in the end, of such acts as illegal and subject to cancellation. In connection with this, the adoption of normative or individual acts is of great importance for ensuring the functioning of legality in our country, the development of the country as a legal and democratic state. It is noted that the procedures for the adoption of these acts, the powers of the public administration in this area should be clear, transparent and understandable. Attention is drawn to the fact that today there is a problem related to the issue of defining

the content of the concepts «normative-legal act», «individual act», their properties and criteria of distinction between themselves. These questions remain debatable in science. Sometimes these concepts are identified, which leads to errors in law-making and law-enforcement activities. In this regard, the study of the content of these concepts, criteria and signs is relevant not only for science, but also for law-making and law enforcement.

The author's definition of a normative-legal act is formulated as an official written document adopted by an authorized body of public administration (an official), according to the established law-making procedure, which contains legal norms, is designed for an indefinite circle of persons and regulates social relations. An individual act is proposed to be understood as an official written document adopted according to the established administrative procedure, which is designed for a specific person (situation) and as a result of which the rights (obligations) of the subject to which this act applies are established, changed or terminated.

Keywords: *acts, legal acts, public administration, subjects of authority, administrative proceedings, appeals.*

UDC 81'2

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-106-112

**Viktoriia
RAILIANOVA**®
PhD in Philology

**Olga
OLEYNIK
(KHLYNSTEVA)**®
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

CONVEYING NAMES OF NATIONAL AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS, GOVERNMENTAL COMPANIES, CORPORATIONS AND PRIVATE ENTERPRISES WHILE TRANSLATING

Вікторія Райлянова, Ольга Олейнік. Передача назв національних та міжнародних організацій, державних компаній, корпорацій та приватних підприємств під час перекладу. Сучасний діловий світ не має жодних меж і мережа міжнародних і міжнаціональних корпорацій поширюється скрізь у світі. Дуже давно англійська мова була загальноновизнана як мова міжнародної комунікації, тому більшість з офіційної документації, інструкцій, доповідей та договорів пишуться англійською мовою. Тож виникла потреба в професійному перекладі економічних текстів з англійської мови на мову перекладу і навпаки.

Більше того, в сучасному бізнесі все частіше влаштовуються робочі збори економістів в міжнародні команди для підвищення ефективності міжнародного співробітництва. Сфера інтересу може бути дуже широкою: від фінансів і кредитів до промисловості і виробництва, від маленьких приватних підприємств до великих урядових установ. Отже, у статті розглянуто особливості перекладу економічних текстів і аналізу шляху передачі назв організацій, підприємств і установ.

Ключові слова: *переклад, економічні тексти, назви організацій, передача.*

Relevance of the study. While political borders have been vanishing for business, proper translation of economic texts is becoming more and more essential for all entrepreneurs and managers of different levels. For professional interpreter whose specialization is economic texts, it means that each particular feature in this sphere of communication must be taken into consideration while translating as quite often it is followed by commercial part. Here, in this article we analyze peculiarities of conveying names of financial institutions of various types of government from origin language into language of translation.

© V. Railianova, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7451-0498>

k_sgd@dduvs.in.ua

© O. Oleynik, 2022

olyasergeyevna@gmail.com

The meaning of the verb «translate», related to philology, is described as following:

«Translation is an activity that aims at conveying meaning or meanings of a given linguistic discourse from one language to another» (Kirsten Malmkjaer, 2011).

But, we also know a noun «translation» that is a text on the language of translation. Thus, there are two meanings: translation as a process and translation as a result. The term «translation» will be used hereinafter mainly in the first sense. It should be stated at once that we are interested in the process of translation in purely linguistic, not psychophysiological terms.

When translating there are always two texts, one of which is the source, and the second is created on the basis of the first by certain operations – communication, transformation, expression, preservation, i.e. various kinds of transformations. The first text is called the text of origin, the second – the text of translation. The language in which the original text is made or written is called source language; the language in which the translation is made into is the target language.

A very important component of the definition is the criterion of equivalence of the origin and the translation. To be entitled to a translation – in the sense of a text or oral speech translated from one language to another – the text of the translated language must contain something that is contained in the text in the original language, i.e. a certain invariant. The degree of preservation of this invariant and determines the degree of equivalence of the translated text of the original text. It remains to be seen what exactly remains invariant, unchanged in the translation process.

Recent publications review. The study of translation now is a very well-established area of scientific interest for philologists and linguists and has been developing from absolutely different point of views. V. Railianova in the collective monography wrote about approaches in teaching written text translation (2020). K. Malmkjaer in her publication Meaning and translation states that professional translators at some level are aware that meaning varies depending on each new linguistic interaction and is therefore unique and not replicable. Therefore, a translation will never represent absolutely the same meaning as the source text (2011). As for specificities of translation of a written text, this problem was studied by M. Taibi (2012), C. Declercq (2011), S. Bassenett (2011), O. Borisova (2015). So Susan Bassenett in her article The Translator as Cross-Cultural Mediator writes that the development of translation studies as an independent field has not been a linear process. She hilights several approaches in the study of translation and the training of translators. She points out on the fact that though scientists reached great success in developments in machine translation the task of mediation between cultures, involving negotiating, understanding between global and local systems, still requires human agency (2011). Mustapha Taibi in his work Public Service Translation where he describes and analyses special approaches in written translation of informative texts, addressed by authorities or institutions to people who do not understand texts in the language of the text producer attracts special attention on the fact that good understanding and awareness of intercultural issues, audience design, and text types are key consistent parts that should be kept while translating texts of narrow speciality (2012). Meantime, Christophe Declercq concentrated his search work on the peculiarities of localization in translation that refers to taking a product and making it linguistically and culturally appropriate to the target locale where it will be used and sold if it goes about advertising, for example. He states that within global marketing, localization is positioned alongside translation, internationalization, globalization, and standardization. In economics across cultures, the issue of what actually constitutes a culture persists and is generally linked to a geopolitical territory (2011). Olesya Borisova made deep analysis of peculiarities of translation economic texts from English into Ukrainian. A special part of her work was dedicated to a problem of translation of acronyms and names of organization. O. Borysova claims that usage of transliteration and transcription is widespread in the translation of economic texts in general, and names of companies in particular. While conducting her research she also allocated such type of translation that is called «literal translation» and is mostly used for conveying economic terms but in her opinion the tendency is still in trend and may be applied more widely while translating economic texts (2015).

Discussion. When we translate names of different financial establishments either governmental or private most often we transcribe or transliterate them and shortly explicit at the same time. Transliteration itself means representation of words and phrases of one language by the alphabets of another keeping their pronunciation intact. Transliteration is

required in documentation when the documents being processed and listed are in different languages. Unless a standard pattern of transliteration is followed, there is always a chance of misplacement and hiding of entries (Amitabha Chatterjee, 2017).

Method of transliteration is also used while transmitting names of publishing houses, titles of newspapers and magazines or journals, and of some public institutions. In translation may be applied a short or extended explication. The first one is appropriate when the name of the company is well-known and the second one is resorted to when translating at oral communication:

- Associated Press – «Есошіейтід прес»;
- General Motors – «Дженерал Моторз».

When names of companies or corporations contain their product's name the space for hesitation concerning the way to translate it disappears, for example:

- Coca-Cola Co. Inc. – «Кока-Кола компані інкорпорейтід»;
- Volkswagen (VW) AG – «Фольксваген Акціонер Гезельшафт».

The same process is performed while translating names of Ukrainian companies, firms, state and private bodies. For example:

- металургічний комбінат «Азовсталь» – metallurgical plant «Azovstal»;
- державне виробниче об'єднання «Артемсіль» – productive association «Artemsil»;
- «Нафтогаз України» – national gas and oil company «Naftogaz of Ukraine»;
- «Київоблпобутрадіотехніка» – Kyiv region «Kyivobl pobutradiotekhnika» home radio engineering services body (firm);
- ювелірна фабрика «Золота країна» – jewelry factory «Zolota kraina».

As for names of national and international organizations they must be translated as follow:

- International Monetary Fund (I.M.F.) – Міжнародний Валютний Фонд;
 - European Economic Council (EC) – Економічна Рада Європи;
 - North Atlantic Treaty Organization (NATO) – Північноатлантичний альянс;
 - National aeronautic and space administration (NASA) – Національне управління з аеронавтики і дослідження космічного простору;
 - United Nations Organization (UNO) – Організація Об'єднаних Націй (ООН) etc.
- Public bodies, their names, are also mostly translated. These include political parties, trade unions, national and international bodies of different rank and functions:
- political parties – the Democratic (Republican) party – Демократична (республіканська) партія; the Labour (Liberal) party – Лейбористська (ліберальна) партія;
 - governmental bodies – Офіс Президента України – Office of the President of Ukraine;
 - national bodies – Національна Гвардія України – The National Guard of Ukraine, Національна поліція України – The National Police of Ukraine.

Similar rules are applied when various names of trade unions are translated which may sometimes go under the names «association», «society», «organization» or simply «union» and which should always be translated as *профспілка*:

- Canadian G'nion of postal workers – канадська профспілка працівників пошти;
- Canadian office and professional employees union – канадська профспілка офісних працівників;
- Canadian association of university teachers – канадська профспілка викладачів університетів;
- British Columbia teachers' federation – профспілка вчителів провінції Британська Колумбія;
- Manitoba teachers' society – профспілка вчителів провінції Манітоба.

Some trade unions of Canada are amalgamated with those of the USA. This is always indicated by the word «international» which should not erroneously be taken for «міжнародний/міжнародна» and consequently has to be translated as *об'єднана профспілка Канади і США*:

- International Ladies Garment Workers – Об'єднана профспілка робітників з пошиття жіночого верхнього одягу США і Канади;
- International Longshoremen Association – Об'єднана профспілка портових вантажників (докерів) США і Канади.

Names of Ukrainian trade unions are translated in the same way, but often we can see a

somewhat shorten variant i.e without phrase «trade union»:

- всеукраїнська профспілка юристів України – All-Ukrainian lawyers union of Ukraine;
- профспілка працівників освіти, вищої школи і наукових установ – Ukrainian Public Education, Higher School and Scientific Institutions Workers (Trade) Union;
- профспілка медичних працівників – Health workers' Union of Ukraine.

Translation of the names of publishing houses of the Great Britain and the United States of America is performed according to the same rules:

- «McMillan publishing house» – книжково-видавнича фірма «МакМіллан блішерз»;
- «Cambridge University Press» – англійське видавництво наукової та довідкової літератури при Кембриджському університеті «Кембрідж юніверсіті прес»;
- «Bloomsbury» publishing house – лондонське видавництво «Блумсбері».

Not infrequently, however, the names of publishing houses in English are scarcely indicated or not mentioned at all. Nevertheless, in Ukrainian translation the identifying noun *видавництво* should necessarily be added:

- «Penguin Books» – лондонське видавництво «Пенгвін букс»;
- «Beacon Press» (USA) – американське видавництво підручників «Бікон Прес»;
- publishing house «Conde Nast» – видавництво «Конде Наст».

Names of Ukrainian publishing houses must be translated into English in the same way with the corresponding identifying noun *publishing house* added to it:

- видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га» – publishing house «A-ba-ba-ha-la-ma-ha»;
- видавництво «Музична Україна» – publishing house «Muzychna Ukraina» (musical works and notes);
- видавництво «Вища школа» – «Vysha shkola» publishing house;
- видавництво університету імені Т. Шевченка «Либідь» – Shevchenko University Press «Lybid» (scientific literature and higher school manuals).

Transcribed or transliterated and mostly shortly explicated in the target language are also the names of news agencies broadcasting companies:

- «British Broadcasting Corporation» (BBC) – англійська телерадіокомпанія «Бритиш Бродкастин Корпорейшн» (Бі-Бі-Сі);
- «National broadcasting company» (NBC) – національна телерадіокомпанія «Нешінал бродкастин компані» (Н-Бі-Сі);
- інформаційне агентство «Дінау Укрінформ» – Ukrainian «Dinau Ukrinform» news agency;
- інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» – news agency «Interfax-Ukraine».

Translation names of newspapers, journals, and magazines requires special approach. The matter is that in English some more extended explication may be needed for a particular foreign newspaper or magazine or journal than in Ukrainian:

- газета «Голос України» – the newspaper of the Ukrainian Verkhovna Rada «Holos Ukrainy»;
- таблоїд «Факти та коментарі» – the Ukrainian newspaper «Facts i komentari»;
- «Урядовий кур'єр» – broadsheet «Uryadovy Kurier»;
- «Вечірній Дніпро» – the Dnipro city evening newspaper «Vechirniy Dnipro».

If it is applicable in the names of newspapers or journals can be indicated the body to which the paper belongs to or which sponsors its publication: Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – Naukovy visnyk of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Titles of Ukrainian magazines are translated in the same way titles of newspapers:

- щотижневик «Країна» – weekly magazine «Krayna»;
- щотижневик «Український тиждень» – weekly magazine «Ukrayinsky tyzhden».

Whereas the titles of English newspapers, journals and magazines are traditionally less explicated in Ukrainian translation:

- «The New York Times» – газета «Нью-Йорк Таймс»;
- «The Times» – газета «Таймс»;
- «Washington Post» – газета «Вашингтон пост»;
- «Wall Street Journal» – бізнес видання «Волл-стріт Джорнал».

Articles used before the titles of English newspapers and journals are usually omitted when translated into Ukrainian:

- «The American Conservative» – «Американ Консерватив» (видання політичної партії Сполучених Штатів Америки);
- «The Nation» – «Найшн» («Нація») (видання політичної партії Сполучених Штатів Америки);
- «The Scientist» – «Сайнтист» («Вчений»);
- «The family Handyman» – журнал «Сім'я Хендімен» (журнал дизайну та садівництва).

It is necessary to pay special attention to the translation of the names of institutions, enterprises bearing honorary names. First of all, they are translated, not transliterated and secondly, the honorary name is always placed before the name of the institution which bears it, whereas in Ukrainian it always follows its name. For example:

- St. Anne's College – коледж Святої Анни;
- Lincoln College – коледж ім. Лінкольна;
- George Washington Library – бібліотека ім. Джорджа Вашингтона.

But rules change when we convey names

- that contain noun *hall*: Carnegie Hall – (концертний зал) Карнегі Хол; Albert Hall – (концертний зал) Альберт Хол; Bourgie Hall – (концертний зал) Бурджи Хол;
- of geographical objects: Cape Kennedy – мис Кеннеді; the Magellanes Strait (the Strait of Magellanes) – Магелланова протока;
- of libraries: бібліотека ім. Котляревського – the Kotlyarevskiy library; Національна бібліотека України ім. академіка Вернадського – Ukrainian Academician Vernadskyi National Library.

As you can see we do not perform translation of the name and we do not change the order of the words in the name.

Names of literary or scientific, or peace prizes are mainly translated in two ways – either with keeping the name which the prize bears or with transformation of the noun into a corresponding relative adjective:

- Nobel Prize – Нобелівська премія (премія імені Нобеля);
- Pulitzer Prize – Пулітцерівська премія (премія ім. Пулітцера);
- Taras Shevchenko Prize – Шевченківська премія (премія ім. Т. Г. Шевченка);
- Rylskyi Translation Prize – Перекладацька премія ім. Максима Рильського.

English honorary names, therefore, are mostly transformed into relative adjectives in Ukrainian, whereas Ukrainian relative adjectives must be translated, where possible, as corresponding English nouns. When an interpreter works with official documentation or governmental texts where adjective *державний* is used the same rule can be applied. But here we should say that both in Ukrainian and in English languages the adjective *state* – *державний* or *національний* may sometimes be omitted which should not be treated as a translator's mistake. The fact is that belonging of certain institutions to state property is sometimes self-evident. As a result, two equivalently correct variants of conveying such names are possible:

- Київська державна кіностудія ім. О. Довженка – Kyiv State Dovzhenko Film Studio/the Kyiv Dovzhenko Film Studio;
- Львівський державний університет ім. Івана Франка – Lviv Ivan Franko State University/ Lviv I. Franko University;
- Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – Kyiv State Taras Schevchenko National University/ Kyiv Taras Schevchenko University;
- Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ – Dnipropetrovsk State University of internal affairs/Dnipropetrovsk University of Internal Affairs.
- Institutions which have recently changed their official status may contain definite article in the English translated variant:
- Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов – The Horlivka Foreign Languages Teachers' Training Institute (now University);
- Музична школа ім. М. Лисенка – The M. Lysenko Musical School.

It should be emphasized that in spoken language or in belles-lettres works the adjective *former* – *колишній* is used to reflect such changes:

- Canadian Alliance (former Reform party of Canada) – Партія Канадський Альянс (колишня партія Реформ Канади);
- Oles Honchar Dnipro National University (former Dnipropetrovsk State University) – Дніпровський національний університет ім. О. Гончара (колишній Дніпропетровський державний університет).

Complicated names of different institutions can be translated only in accordance with the rule that states: in English the honorary name, functioning as a relative adjective, follows the place name substituting the Ukrainian possessive and relative adjective formed from the place name. For example:

- Київський державний педагогічний університет імені М. Драгоманова – Kyiv State M. Drahomanov Teachers Training University;
- Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» – National Aerospace University M. Gukovskoho «Kharkiv Aviation Institute»;
- Луганський національний університет ім. Т. Шевченка – Luhansk T. Shevchenko National University.

Similarly translated are also names of newly formed on the basis of former collective or state forms of enterprises.

Any other approaches in conveying names of governmental establishments, private or state companies, other financial and business institutions, including the descriptive translation, which is sometimes applied by inexperienced translators, will be stylistically incompatible and therefore wrong. Special attention should be taken to avoid stylistically unjustified expression «named after» which is to be used only in explanatory versions, as in the sentence «After Ukraine's gaining independence many state institutions were *named after our most prominent patriots*: Hrushevskiy, Vynnychenko, The Heroes of Kruty, Bendera and many others» Hence, the Lviv V. Stefanyk library, the Symyrenko Horticultural Research Centre and never «named after Symyrenko Horticultural Research Centre» or «named after V.Stefanyk Lviv library». It must be repeatedly emphasized that the placement of the honorary name in English translations is strictly predetermined and can not be changed deliberately unless required by the speech situation (style) and content.

Conclusions. The ever-increasing value of international business, trade, economic contacts along with the rise of the Internet communication, stimulated growth in needs for translators with knowledge of economics, marketing and business in general. Correct conveying names of governmental or non-governmental institutions, financial establishments, names of companies and firms minimalizes loss of different kind that could be followed. The situation in economical world has been changing all the time, especially in the sphere of company registrations, their names and forms of ownerships. The peculiarities of translation of the names of organization is the subject that should constantly be monitoring by specialists in translation business documentation.

References

1. Bassnett S. The translator as a cross-cultural mediator. In K. Malmkjaer and K. Windle *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. 2011. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780199239306.013.0008.
2. Borysova O. Some translation peculiarities of economic texts (on the basis of economic texts translation from English into Ukrainian), *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2015. Vol. 64. SciPress Ltd, Switzerland. <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.64.162>.
3. Chatterjee A. Elements of Information Organization and Dissemination. Chandos publishing. 2017. doi: <https://doi.org/10.1016/C2016-0-01692-3>.
4. Declercq K. Advertizing and localization. In K. Malmkjaer and K. Windle *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. 2011. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199239306.013.0019.
5. Malmkjaer K. Meaning and translation. In K. Malmkjaer and K. Windle *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. 2011. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199239306.013.0009.
6. Railianova V. Methods of foreign language remote teaching. In A. Kuzmenko *Modern approaches in foreign language remote teaching*. Lviv : Liha-press, 2020. URL : <http://dx.doi.org/10.36059/978-966-397-226-8-4>.
7. Taibi M. Public service translation. In K. Malmkjaer and K. Windle *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. 2011. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780199239306.013.0016.
8. Oxford English Dictionary <https://www.oed.com/>.

Submitted 16.06.2022

ABSTRACT

Modern business world has no borders any longer and network of international and transnational corporations is spread all around the world. Quite a long time ago the English language was admitted as language of international communication, so most of formal documentation, instructions, reports and

deals are written in English. Therefore, there appeared necessity in precise translation of economic texts from English into the language of translation and vice versa. What is more, in their striving to arrange mutual work economists gather in international teams. The sphere of interest can be very wide: from finance and credits to industry and production, from small private enterprises to big governmental institutions. The article deals with some peculiarities of translation of economic texts and analysis the way of conveying names of organizations while translating.

Keywords: translation, economic texts, names of organizations, conveying.

УДК 341.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-112-117

**Марина
САЄНКО®**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Ангеліна
ЦОЙ®**
слухач
магістратури

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

УКРАЇНА – ДЕРЖАВА-КАНДИДАТ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ, ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ

Європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України і найкращим способом реалізації національних інтересів, побудови економічно розвинутої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин. Але сьогодні вступ до ЄС для України означає набагато більше – перемога у війні.

З огляду на політичну ситуацію, що склалася в Україні через воєнну агресію російської федерації, було виконано дослідження щодо економічних та політичних наслідків вступу України до Європейського Союзу.

Сьогодні чи не найбільш важливим питанням для українців постає проблема вступу нашої держави до ЄС. З 2014 року напрям української політики був спрямований до приєднання до європейського альянсу, але, на жаль, результати проведених дій складно назвати позитивними. Після початку відкритої війни російської федерації проти нашої країни процес вступу помітно зрушив з місця. Тож 28 лютого 2022 року була подана заявка, а вже 1 березня 2022 року Європарламент підтримав резолюцію про надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. Сьогодні низка глав європейських країн підтримують Україну в її політиці інтеграції.

Ключові слова: Європейський Союз, законодавство України, інтеграція, практика Європейського Союзу, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, проблеми, перспективи.

Постановка проблеми. В умовах сучасності відповідний соціально-економічний розвиток самої держави певним чином вимагає орієнтування економічної політики та законодавства загалом на безпосереднє скорочення наявного розриву між Україною та більш розвиненими країнами всього світу. Створюючи національну правову систему відповідно до європейських норм та їх певних приписів, необхідним є проведення процесу адаптації вже наявних нормативно-правових актів одночасно з ухваленням нових, які узгоджені із практикою Європейського Союзу. Однак треба зазначити той факт, що під час адаптації законодавства України до права

© М. Саєнко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1768-2143>

MarinaSaen@i.ua

© А. Цой, 2022

k_tidp@dduvs.in.ua

Європейського Союзу відіграють не малу роль актуальні проблеми, які певним чином уповільнюють цей процес.

З одного боку, є велика кількість позитивних моментів, яких може очікувати Україна під час удосконалення свого законодавства за допомогою практики Європейського Союзу, а з іншого – може бути вірогідність того, що це тільки зашкодить нашій незалежній країні. Сучасні відносини України та Європейського Союзу відповідним чином характеризуються негативним, тобто критичним станом, адже ЄС перебуває зараз в хиткому становищі через внутрішні економічні проблеми країн її членів, які безпосередньо і підривають усю стабільність всього об'єднання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням питання вступу України в Європейський Союз займалося багато авторів правової доктрини, а саме: М. Горинь, О. Ковальова, П. Рудяков, О. Храбрый, К. Литовська, Г. Калужний, О. Медведчук, О. Кацуба, Д. Денисенко та інші. Однак треба зазначити той факт, що єдиної думки щодо цього питання немає, і тому на сьогодні воно залишається актуальним та обговорюваним.

Мета цієї статті полягає в з'ясуванні доктринальних основ і підходів щодо перспектив інтеграції України до Європейського Союзу, а також опрацюванні проблем, з якими може стикнутися Україна на своєму шляху, визначенні безпосередніх способів та засобів, які могли би допомогти в подоланні визначених проблем та напрацюванні відповідних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Проблеми адаптації чинного законодавства нашої країни з відповідним урахуванням досвіду в правових системах останнім часом відіграють не малу роль у безпосередньому досягненні відповідності українського законодавства до європейського права. Це, зі свого боку, вимагає певної злагодженої співпраці всіх гілок влади, які функціонують в Україні, бо відповідний процес адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу певним чином охоплює дуже велике коло питань, що пов'язані як із правовою системою функціонування державної влади в Україні, так і з правовою основою прав, свобод та законних інтересів людини, громадянина.

У безпосередньому створенні деяких нормативно-правових актів в нашій незалежній країні не малу роль відіграли і ті, що функціонують в чинному законодавстві Європейського Союзу. Прикладом цього можемо виокремити Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, яка певним чином слугувала підґрунтям для створення Основного закону нашої держави – Конституції [1].

Варто зазначити той факт, що на український суд відповідним чином покладатиметься обов'язок щодо застосування та урахування вищезазначеної Конвенції та практики Європейського Суду з прав людини під час безпосереднього розгляду справ. Під час здійснення аналізу правової доктрини було виділено декілька правників, які виокремлюють те, що останні мають обов'язково застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме:

- за відповідної наявності в українському суспільстві певних правових «прогалин» щодо прав людини та основоположних свобод, які водночас певним чином визначені в Конвенції та протоколах до неї;

- щодо кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких відповідним чином були внесені зміни чи доповнення на безпосередній підставі певних рішень ЄСПЛ;

- для безпосередньої реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, які чітко не визначаються в чинних нормативно-правових актах нашої країни та потребують відповідного дослідження [2].

На нашу думку, дані умови є повністю обґрунтованими та доцільними, адже наші українські судді не зобов'язані постійно керуватися практикою європейського права, бо Україна поки що не входить до числа членів Європейського Союзу.

Саме для України європейська інтеграція – це гарантії надання допомоги у війні з російською федерацією, відповідний шлях відбудови та, головне, модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій, а також новітніх технологій. Не мале значення також має створення нових робочих місць, що в подальшому підвищує рівень конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника та забезпечує безпосередній вихід на світові ринки, насамперед на ринок Європейського Союзу. Це дозволить насамперед позбутись монополій, що

відповідним чином підвищить економічний розвиток нашої держави. Щодо відповідного ключового елементу успішної та ефективної євроінтеграції України, є саме досягнення певного рівня узгодженості безпосереднього українського законодавства із правовими нормами та приписами Європейського Союзу.

Насамперед потрібно зазначити той факт, що відповідне зближення України із сучасною європейською системою права безпосереднім чином зможе забезпечити розвиток політичної, соціальної, підприємницької та культурної активності всіх громадян нашої країни, а також удосконалив економічний розвиток держави в межах Євросоюзу, що в подальшому сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, а також створить необхідні та можливі передумови для отримання Україною статусу асоційованого члена Європейського Союзу.

За результатами відповідного аналізу соціопитувань, які проводилися нещодавно в Україні, можемо зазначити: українці вважають, що найбільше приєднання країни до Європейського Союзу заважає: корупція, а також повільний темп реформ; недостатній економічний розвиток України; низький рівень життя населення; позиції деяких західних держав-членів, які не прагнуть бачити Україну членом ЄС. Також основною проблемою в Україні, що певним чином перешкоджає її членству в ЄС, є актуальні питання, які пов'язані з демократією та правами людини в нашій державі [3].

У Конституції України, а саме в розділі II чітко визначаються права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а стаття 3 висвітлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. На сьогодні висвітлюється проблема, яка пов'язана з невиконанням або не повним виконанням рішень Європейського Суду з прав людини стосовно України. Все частіше в нашій країні порушуються основоположні права та свободи осіб, адже правоохоронні органи безпідставно обмежують їх законні права та інтереси. Зазначимо, що хоч і з кожним роком таких порушень відбувається все менше, але вони все ж таки наявні і потребують значної уваги з боку держави.

Основними негативними наслідками, які можуть настати після приєднання України до ЄС, на думку українського народу до початку війни на території України становила: еміграція українців за кордон, погіршення відносин із росією. Також відповідним чином був наявний страх стосовно підвищення рівня безробіття та втрати російських ринків. Сьогодні ця проблема втратила свою актуальність.

Також щодо інших недоліків, які можуть настати після приєднання України до Євросоюзу: 1) політичні недоліки – часткова втрата суверенітету, невизначеність стратегій розвитку Європейського Союзу, погіршення відносин з деякими країнами; 2) економічні недоліки – втрата конкурентоспроможності певних галузей, складність переходу на європейський рівень цін, квотування певних видів товарів; 3) соціальні недоліки – безпосереднє ускладнення візового режиму із східними сусідами.

Стосовно загроз, можемо зазначити той факт, що до них можна віднести: 1) небезпечність втягнення України в конфлікт цивілізацій; 2) можливе переміщення до України шкідливих виробництв; 3) використання України як сировинного придатку та як дешевої робочої сили; 4) поглиблення демографічного спаду, а також безпосередня незаконна міграція та вплив кадрів [4].

Щодо політичних переваг відповідної інтеграції України в ЄС, які пов'язані зі створенням надійних та ефективних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки, можемо зазначити той факт, що безпосереднє зближення з Європейським Союзом є певною гарантією, а виконання його вимог безпосереднім інструментом розбудови демократичних інституцій в нашій державі. Крім того, треба зазначити, що членство у ЄС певним чином відкриє шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, а також безпосередньо забезпечить ефективну та необхідну координацію дій з європейськими державами у відповідній сфері контролю за експортом та нерозповсюдженням зброї масового знищення, а також дасть змогу активізувати співробітництво в боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю та іншими проявами злочинної діяльності. Ця перевага є дуже важливою для України, адже ефективно наблизить перемогу у війні з російською федерацією.

Отже, до позитивних наслідків вступу України в Європейський Союз, певним чином можна віднести:

відповідну участь в європейській колективній безпеці та гарантування за її

допомогою територіальної недоторканності України (тобто безпосередні політичні вигоди);

щодо економічних – макроекономічну стабільність, тобто виникають нові ринки збуту для українських товарів та додаткові інвестиції саме в українську економіку;

ефективний захист прав людини в інституціях Європейського Союзу, тобто відкриття кордонів для вільного пересування населення та розширення відповідних можливостей для освіти, роботи та відпочинку, забезпечення високого рівня життя населення (соціальні вигоди);

безпосередній широкий доступ до інформаційного потенціалу Європейського Союзу – культурні вигоди [8].

Вищезазначені вигоди є дуже необхідними для нашого суспільства та держави загалом, бо, на жаль, в умовах сучасності відповідні проблеми цілком гальмують нормальне функціонування всього населення України.

Також треба зазначити, що Європейський Союз та Україна почали переговори щодо Угоди про асоціацію у 2007 році, а у 2008 році – щодо відповідної поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) як невід'ємної складової частини цієї угоди. Багато років плідної роботи дали змогу Верховній Раді України та Європейському парламенту 16 вересня 2014 року ратифікувати Угоду про асоціацію між ЄС та Україною, що відповідним чином дало змогу розпочати тимчасове застосування безпосередніх положень Угоди про асоціацію з 1 листопада 2014 року [5].

Відповідна адаптація національного законодавства до європейських стандартів безпосередньо проводиться для: відповідного забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, які певним чином впливають із міжнародних договорів, що безпосередньо стосуються співробітництва України з Європейським Союзом; безпосереднього розвитку національного законодавства у напрямі його відповідного зближення із законодавством Європейського Союзу та певним чином забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів та актів законодавства; також створення правової бази для безпосередньої інтеграції України до Європейського Союзу [6].

На сьогодні основними напрямками співробітництва між Україною (хоч вона ще не є членом ЄС) та Європейським Союзом є енергетика, інвестиції, а також торгівля. Відповідне співробітництво можна розглядати як безпосередню допомогу нашій країні, яка стосується надзвичайно широкого кола сфер, а саме: макрофінансової стабільності, державного управління, розвитку громадянського суспільства, економіки, енергетики, захисту довкілля, регіонального розвитку, освіти та багато іншого.

З вищезазначеного переліку відповідних переваг та недоліків, які можуть очікувати Україну після приєднання до членства Європейського Союзу, можемо зазначити те, що безпосереднє управління економічною, політичною, соціальною та культурною сферами самого суспільства загалом певним чином відповідають загальновизнаним та загальноприйнятим демократичним, правовим та науковим критеріям. Відповідні цілі Європейського Союзу, як і України, безпосереднім чином перебувають в одній площині та взаємодоповнюються, отже, в деяких сенсах Україні є вигідним приєднання до Європейського Союзу [7].

Але треба пам'ятати і те, що, на думку В. Левицької та О. Смагло, євроінтеграція має як і плюси, так і мінуси, які певним чином пов'язані з безпосереднім процесом становлення самої структури Європейського Союзу і її відповідної стратегії розвитку. Саме у зв'язку з цим Україна повинна бути дуже уважною перед приєднанням до ЄС, бо треба акцентувати не тільки на позитивні моменти її подальшого вступу, й одразу виробити певну стратегію та лінію поведінки щодо запобігання переправлення на територію нашої незалежної країни зазначених вище небезпек та загроз [8].

Висновки. Ставлення науковців до вступу України до ЄС є неоднозначним, але сьогодні це найголовніша мета нашої держави, як гарант безпеки та військової допомоги. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що відповідна адаптація українського законодавства до законодавства Європейського Союзу має велике значення для підвищення ефективності функціонування державної влади та суспільства України загалом. Щодо безпосереднього вступу та прийняття членства Європейського Союзу, то можемо зазначити той факт, що Україна ще не готова до цієї дії, адже наявні актуальні проблеми саме в державі, які потребують негайного вирішення. На нашу думку,

необхідним є удосконалення наявних нормативно-правових актів та законів України, а також запровадження певних заходів та способів, які б унеможливили порушення чи незаконне обмеження прав, свобод та законних інтересів будь-якої людини та громадянина.

Зробивши відповідний аналіз перспектив та недоліків інтеграції України до Європейського Союзу, можна зазначити те, що переваги в цьому випадку мають дуже вагоме значення для подальшого, більш ефективного функціонування законодавства нашої країни.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., зі змінами внес. Протоколом № 1. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.
3. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Полторацька О. Т., Кириченко А. І. Стратегічний вектор розвитку зовнішньоекономічних відносин України з Європейським Союзом. *Економічний простір*. 2016. № 107. С. 48–59.
5. Укрінформ щодо приєднання України до Європейського Союзу. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1971890-ukrainci-rozpovili-pro-perevagi-ta-nedoliki-evrointegracii-doslidzenna.html>.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
7. Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 №1496. *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. 168 с.
8. Левицька В. В., Смагло О. В. Інтеграція України до ЄС: проблеми та перспективи. *Науково-популярний правничий журнал*. 2015.

Надійшла до редакції 15.06.2022

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r., zi zminamy vnes. Protokolom № 1 [The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, as amended. Protocol No. 1]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2006. № 32. Art. 2371. [in Ukr.].
3. Pro vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the execution of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 23.02.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukr.].
4. Poltoratska, O. T., Kyrychenk, A. I. (2016) Stratehichnyi vektor rozvytku zovnishnoekonomichnykh vidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom [A strategic vector for the development of Ukraine's foreign economic relations with the European Union]. *Ekonomichnyi prostir*. № 107, art. 48–59.
5. Ukrinform shchodo pryiednannia Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu [Ukrinform on Ukraine's accession to the European Union]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1971890-ukrainci-rozpovili-pro-perevagi-ta-nedoliki-evrointegracii-doslidzenna.html>.
6. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhniy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony vid 30.11.2015 [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated November 30, 2015]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
7. Kontseptsiiia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [The concept of adapting the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1496 : pryiniata 16.08.1999. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 1999. № 33. 168 p.
8. Levytska, V. V., Smahlo, O. V. (2015) Intehratsiia Ukrainy do YeS: problemy ta perspektyvy [Integration of Ukraine into the EU: problems and prospects]. *Naukovo-populiarni pravnychi zhurnal*.

ABSTRACT

Maryna Saienko, Anhelina Tsoi. Ukraine is a candidate state for access to the European Union: guarantees of security, political and economic development of the country. The article concerns the clarification of doctrinal bases and approaches regarding the prospects of Ukraine's

integration into the European Union, as well as the elaboration of problems that Ukraine may face on its way, the determination of direct ways and means that could help in overcoming the identified problems and the development of relevant recommendations. European integration and membership in the European Union is a strategic goal of Ukraine and the best way to realize national interests, build an economically developed and democratic state, strengthen its position in the world system of international relations.

But today joining the EU means much more for Ukraine – winning the war.

Given the political situation in Ukraine that connection with the military aggression by the Russian Federation, I conducted a study on the economic and political consequences of Ukraine's accession to the European Union.

Today, the most important issue for Ukrainians is the problem of our country's accession to the EU. Since 2014, the vector of Ukrainian politics has been aimed at joining the European Alliance, but, unfortunately, the results of these actions can hardly be called positive. After the beginning of the open war of the Russian Federation against our country, the accession process markedly shifted. Thus, on February 28, 2022, an application was submitted, and on March 1, 2022, the European Parliament supported a resolution granting Ukraine the status of a candidate country for EU membership. Today, a number of European leaders support Ukraine in its integration policy.

Keywords: *the European Union, Legislation of Ukraine, integration, practice of the European Union, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, problems, prospects.*

УДК: 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-117-121

Олександр ТАЛДИКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КЛІЄНТСЬКІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОСТІ: ДЕРЖАВА-САТЕЛІТ

У статті проаналізовано підходи до визначення терміна «держава-сателіт». На цій основі зроблено висновок, що визначення «держава-сателіт» не має усталеної інтерпретації. Метою роботи є теоретико-правовий аналіз поняття «держава-сателіт», виявлення різних підходів до розуміння різних форм клієнтської державності. Запропоновано розмежування в інтерпретації цих форм. Подано авторський варіант поняття «держава-сателіт», а саме: особливої форми наддержавних відносин держави, що пов'язана з іншою своєю зовнішньополітичним курсом, внаслідок нав'язаного їй антидемократичного політичного режиму.

Ключові слова: *клієнтська держава, державний суверенітет, квазідержава, васальна держава, держава-сателіт, маріонеткова держава, держава-данник.*

Постановка проблеми. Поляризація міжнародних інтересів провідних держав світу, різке загострення суперечностей між ними зумовлює необхідність у дослідженні результатів такого протистояння, реальним наслідком якого може бути поділ світу на геополітичні сфери впливу, що, і свого боку, створює низку загроз суверенітету незалежних держав, які мали нещастя бути втягнуті в цю боротьбу та можуть бути трансформовані відповідно до різноманітних форм державної залежності. Йдеться про такі форми, як: *маріонеткова держава, держава-данник, держава-сателіт, васальна держава*. Схожі між собою, об'єднані однією суттєвою рисою – наявністю обмеженої влади – ці форми потребують ретельного аналізу з огляду їх спільних та відмінних рис. Варто звернути увагу на той факт, що термінологія визначення цих форм була об'єктом дослідження у політологів, філологів та істориків, що дає підстави вважати актуальним її теоретико-правову інтерпретацію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичну основу статті становили положення, вироблені загальною теорією держави і

права, конституційним правом та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних та закордонних авторів. Окремо вважаємо за необхідне зазначити деякі з них. На розуміння ролі маріонеткової держави в політичних відносинах та міжнародному праві зосереджує увагу Айзенс Паулс Сілінс [1]. Мету створення маріонеткових держав розкриває Девід Рейд [2]. На формалізованому характері данини залежної держави акцентують Джон В. Гарвер, Джон У. Гарвер [3].

Теоретичною основою роботи були попередні праці автора із зазначеної тематики: «Поняття та класифікація квазідержав» [4], «Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації» [5], «Протекторат: підходи до інтерпретації» [6], «Зовнішнє управління державою в контексті проблеми суверенітету» [7]. «Асоційована держава» [8]. На розуміння окремих аспектів проблематики також мали вплив такі роботи [9-10].

Водночас розуміння терміна «держава-сателіт» залишається дискусійним та потребує окремого уточнення.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз поняття «держава-сателіт» та розуміння різних форм клієнтської державності.

Виклад основного матеріалу. Термін *держава-satellit* (лат.: *Satelles* – супутник) сьогодні не має єдиної сформованої інтерпретації та використовується часто для визначення формально незалежної держави, яка де-факто перебуває під політичним та економічним впливом іншої, більш могутньої та розвинутої держави. Тлумачення поняття «держава-сателіт» видається, на нашу думку, не можливим без з'ясування сутності інших споріднених визначень: маріонеткова держава, підкорена держава, клієнтська держава. Усі зазначені терміни застосовуються до держав, які мають одну характерну рису, що вказує на наявність у формально незалежної держави певних проблем з реалізацією державного суверенітету, фактичну її залежність, перебування під зовнішнім впливом. Зважаючи на означене, варто звернути увагу на їх особливості.

Термін *Клієнтська держава* (англ.: *client state*) має широку інтерпретацію та застосовується до визначення різного ступеня залежності, що передбачає економічну, політичну або військову підпорядкованість іншій, більш могутній державі [1].

Маріонеткова держава (англ.: *puppet state*) являє собою крайню форму залежності формально суверенної держави, яка має лише номінальний суверенітет, є контролюваною зовні у політичній, фінансово-економічній та військовій діяльності, але здатна зберігати контроль за місцевим врядуванням. Безумовно, що формальна суверенність маріонеткових держав передбачає збереження їх зовнішньої атрибутики та символіки: герба, гімну, прапора, назви та інш. На думку Девіда Рейда, маріонеткові держави створюються під час окупації держави з метою уникнути окупантом міжнародної відповідальності за порушення державного суверенітету та прав населення окупованої держави [2; с. 81].

Водночас можна спостерігати відсутність чіткого розмежування у розумінні *satellite* і *puppet* в англійських дипломатичних текстах, або їх поєднання, коли перше застосовується до держави – *satellite state*, а друге до характеристики її політичного режиму – *puppet regime* [11]. З огляду на такий підхід, а також загальноприйняту практику визначення окремих держав як сателітів, на нашу думку, доречно застосовувати цей термін до держави, що пов'язана з іншою своїм зовнішньополітичним курсом, внаслідок нав'язаного їй антидемократичного політичного режиму, на кшталт тоталітарних режимів країн Східної Європи, які були вторинними щодо політичного режиму СРСР.

Отже, «*держава-satellit*» – особлива форма наддержавних відносин держави, що пов'язана з іншою своїм зовнішньополітичним курсом, внаслідок нав'язаного їй антидемократичного політичного режиму.

Держава-данник або та, що сплачує данину (англ.: *tributary state*) – термін, що зустрічається у ретроспективному аспекті під час розгляду державних форм минулого. Історична форма залежності, яка передбачає регулярну відправку данини в її реальному або (пізніше) формальному сенсі. Отримала широке поширення як васальна форма в епоху станово-кастового суспільства. З часом така відправка данини трансформується у певний символічний акт визнання верховної влади, який не завжди передбачає втрату суверенітету [3]. Водночас для повного розуміння рівня реалізації суверенних прав потрібно враховувати різність підходів у двох сторін – держави-гегемона, яка

отримувала данину, та держави, що її сплачувала.

Майже тотожним за своїм змістом є розуміння *васальної держави* (англ.: *vassal state*). Термін, що визначає характер феодалних взаємовідносин або залежність від давніх імперій [12, с. 66–82]. Ступінь залежності та преференцій, наданих васальним державам у минулому, визначалась не тільки сплатою данини, але й військовою підтримкою (службою) на користь верховного сюзерена.

Означені вище форми клієнтської залежності часто ототожнюються з невизнаними або частково визнаними державами, існування яких можна розглядати в площині сучасних проблем міжнародних відносин. Безумовно, що суверенітет невизнаних або частково невизнаних держав, який формально або частково не визнається іншими державами, міжнародною спільнотою з певних юридичних або політичних причин, підриває їх статус у ролі суб'єктів на міжнародній арені. На нашу думку, такий підхід є не повним, адже він не стільки суперечить ознакам, що визначають правосуб'єктність держав в міжнародних публічних відносинах, сформованих відповідно до декларативної теорії державності Конвенції Монтевідео [13], скільки не дає підстав до їх чіткої диференціації, апелюючи лише до однієї можливої ознаки – факту міжнародного визнання.

Висновки. На основі вище наведеного можна визначити, що термін держава-сателіт сьогодні не має єдиної сформованої інтерпретації та використовується часто для визначення формально незалежної держави, яка де-факто перебуває під політичним та економічним впливом іншої, більш могутньої та розвинутої держави.

Тлумачення поняття «держава-сателіт» видається не можливим без з'ясування сутності інших споріднених визначень: маріонеткова держава, підкорена держава, клієнтська держава, васальна держава.

Клієнтська держава має широку інтерпретацію та застосовується до визначення різного ступеня залежності, передбачає економічну, політичну або військову підпорядкованість іншій, більш могутній державі.

Маріонеткова держава являє собою крайню форму залежності формально суверенної держави, яка має лише номінальний суверенітет, є контрольованою зовні у політичній, фінансово-економічній та військовій діяльності, але здатна зберігати контроль за місцевим врядуванням.

Держава-сателіт пов'язана з іншою своїм зовнішньополітичним курсом, внаслідок нав'язаного їй антидемократичного політичного режиму.

Держава-данник являє собою історичну форму залежності, яка передбачає регулярну відправку данини в її реальному або (пізніше) формальному сенсі.

Майже тотожним за своїм змістом є розуміння васальної держави, ступінь залежності та преференцій якої визначалась не тільки сплатою данини, але й військовою підтримкою (службою) на користь верховного сюзерена.

Список використаних джерел

1. Silins Eizens. P. The puppet state in international law and politics. Syracuse University. 1991. Dissertation Doctor of Philosophy (PhD). URL : <http://libezproxy.syr.edu/login?url=http://proquest.umi.com/pqdwdb?did=745682391&sid=1&Fmt=2&clientId=3739&RQT=309&VName=PQD>.
2. Raid. D. Statehood & the Law of Self-Determination. Leiden, Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2002. P. 515.
3. John W. Garver, John William Garver Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century. University of Washington Press, 2001. S. 447.
4. Талдикін О. В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 110–116.
5. Талдикін О. В. Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3 (94). С. 65–70.
6. Талдикін О. В. Протекторат: підходи до інтерпретації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 51–54.
7. Taldykin O. V. External governance of the state in the context of sovereignty problem. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 161–164.
8. Талдикін О. В. Асоційована держава. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 523–527.
9. Beschastnyi V., Shkliar A., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of Court Precedent in

the System of Law of the European Union and in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol: 22 Issue: 6.

10. Ivani O., Kuchuk A., Orlova, O. (2020). Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. 9 (1). S. 115–121.

11. Nassif D. Dossier, Nabih Berri. Lebanese Parliament Speaker. *Middle East Intelligence Bulletin*. 2000. Vol. 2. No. 11. URL: https://www.meforum.org/meib/articles/0012_ld1.htm

12. Josette E. The Small Vassal States of the Near East: (1500-1200). *The History of Phoenicia*. 2018 Lockwood Press. P. 66–82.

13. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. URL : <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml>.

Надійшла до редакції 02.07.2022

References

1. Silins Eizens, P. The puppet state in international law and politics. Syracuse University. 1991. Dissertation Doctor of Philosophy (PhD). URL : <http://libezproxy.syr.edu/login?url=http://proquest.umi.com/pqdweb?did=745682391&sid=1&Fmt=2&clientId=3739&RQT=309&VName=PQD>.

2. Raid, D. (2002) Statehood & the Law of Self-Determination. Leiden, Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 515 p.

3. John W. Garver, John William Garver (2001) Protracted Contest: Sino-Indian Rivalry in the Twentieth Century. University of Washington Press, 447 p.

4. Taldykin, O. V. (2017) Poniattia ta klasyfikatsiia kvaziderzhav [Concept and classification of quasi-states]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 110–116. [in Ukr.].

5. Taldykin, O. V. (2018) Realnyi suverenitet derzhavy v umovakh hlobalizatsii [The real sovereignty of the state in the conditions of globalization]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 3 (94), pp. 65–70. [in Ukr.].

6. Taldykin, O. V. (2021) Protektorat: pidkhody do interpretatsii [Protectorate: approaches to interpretation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 51–54 [in Ukr.].

7. Taldykin, O. V. (2021) External governance of the state in the context of sovereignty problem. Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vykykiv : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 25 liut. 2021 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 161–164.

8. Taldykin O. V. Asotsiiovana derzhava [Associated State]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2021. Spets. vyp. № 2. S. 523–527. [in Ukr.].

9. Beschastnyi, V., Shkliar, A., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019) Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union and in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol: 22 Issue: 6.

10. Ivani O., Kuchuk, A., Orlova, O. (2020). Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*. № 9(1), pp. 115–121.

11. Nassif D. Dossier, Nabih Berri. (2000) Lebanese Parliament Speaker. *Middle East Intelligence Bulletin*. Vol. 2. No. 11. URL: https://www.meforum.org/meib/articles/0012_ld1.htm

12. Josette, E. (2018) The Small Vassal States of the Near East: (1500-1200). The History of Phoenicia. Lockwood Press, pp. 66–82.

13. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. URL : <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml>.

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Client forms of state: satellite state. The article analyzes the approaches to the definition of the term «satellite state». On this basis, it is concluded that the definition of «satellite state» has no established interpretation. The aim of the work is theoretical and legal analysis of the concept of «satellite state», identification of different approaches to understanding different forms of client statehood. A distinction is proposed in the interpretation of these forms. The author's version of the concept of «satellite state» is presented as: a special form of supranational relations, a state that is connected with another in its foreign policy, due to the imposed anti-democratic political regime.

The aim of the work is theoretical and legal analysis of the concept of satellite state and understanding of various forms of client statehood.

The theoretical basis of the work was the author's previous work on the designated topics: «Understanding that classification of quasi-powers»; «The real sovereignty of the state in the minds of globalization»; «Protectorate: approach to interpretation»; «The modern management of the power in the context of the problem of sovereignty»; «Associated State».

The term satellite state today does not have a single established interpretation and is often used to describe a formally independent state that is de facto under the political and economic influence of another more powerful and developed state.

The above-mentioned forms of client dependence are often equated with unrecognized or partially recognized states, the existence of which can be considered in the context of modern problems of international relations. Undoubtedly, the sovereignty of unrecognized or partially unrecognized states, which is formally or partially not recognized by other states, the international community for certain legal or political reasons, undermines their status as subjects in the international arena. In our opinion, such an approach is incomplete, because it not only contradicts the features that determine the legal personality of states in international public relations, formed in accordance with the declarative theory of statehood of the Montevideo Convention, but also does not give grounds for their clear differentiation, appealing only to one possible sign – the fact of international recognition.

The interpretation of the concept of «satellite state» does not seem possible without clarifying the essence of other related definitions: puppet state, tributary state, client state, vassal state,

The client state has a broad interpretation and is used to define varying degrees of dependence, which implies economic, political or military subordination to another more powerful state.

A puppet state is an extreme form of dependence of a formally sovereign state, which has only nominal sovereignty, is externally controlled in political, financial, economic and military activities, but is able to maintain control over local government.

The satellite state is linked to another by its foreign policy as a result of the anti-democratic political regime imposed on it.

The tributary state is a historical form of dependence that involves regular sending of tribute in its real, or (later) formal sense.

Almost identical in content is the understanding of the vassal state, the degree of dependence and preferences, which was determined not only by paying tribute, but also by military support (service) in favor of the supreme suzerain.

Keywords: *client state, state sovereignty, quasi-state, vassal state, satellite state, puppet state, tributary state.*

УДК 340.131

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-121-127

Ольга ЧЕПІК-ТРЕГУБЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ДОКТРИНА ТА СУДОВА ПРАКТИКА

У статті розглянуто проблематику принципу верховенства права у сучасній правовій доктрині та особливості використання принципу верховенства права у практиці міжнародних та національних судів. Наголошено, що вивчення генезису принципу верховенства права дає підстави говорити про зародження його ідей ще в античність. В Україні цей принцип почав формуватися за часів незалежності, що стало важливим етапом у визначенні напрямку розвитку правової демократичної держави в Україні. Акцентовано, що принцип верховенства права залишається провідною проблематикою для дослідження серед вітчизняних та закордонних науковців.

Ключові слова: *принцип верховенства права, справедливість, судова влада, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України.*

Постановка проблеми. Основним елементом правових якісних модернізацій на сучасному етапі є забезпечення функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування на засадах принципу верховенства права. Високий рівень його інтеграції у діяльність держави впливає на забезпечення справедливого правосуддя, попередження та подолання корупції та ін., що у цілому в результаті має прямий вплив на якість гарантування прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Всі ці та багато інших показників і визначають стан розвитку демократії у державі.

Треба зазначити, що формування такої моделі держави – складний, довготривалий

та багатофакторний процес. Його складові: системність, поетапність, змістовність трансформацій політико-правового, соціально-економічного, культурного характеру. Головною проблемою у цьому напрямі є періодична імітація державними та муніципальними інституціями впровадження принципу верховенства права та функціонування відповідно до його вимог. Тож дослідження принципу верховенства права, що лежить в основі концепції правової держави в Україні та, серед іншого, забезпечується діяльністю органів судової влади, залишається однією з найбільш актуальних тем для вчених у сфері філософії, політології, соціології, історії, юриспруденції, науки державного управління та ін.

Якщо говорити про демократичний напрям розвитку Української держави, то реалізація принципу верховенства права у діяльності органів публічної влади, співробітництво з громадянським суспільством на засадах принципу верховенства права зараз має провідне значення, а отже, потребує подальшого всебічного розгляду, зокрема, такий напрям, як застосування принципу верховенства права у практиці національних та міжнародних судів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Концептуальні засади ідеї верховенства права, принцип верховенства права у правових системах світу, особливості реалізації принципу верховенства права у різних галузях права, шляхи удосконалення забезпечення верховенства права в Україні та багато інших дослідницьких напрямів виступали предметом пізнання у працях різних вітчизняних та зарубіжних науковців. Незважаючи на надзвичайно високу увагу з боку дослідників до цієї тематики, питання щодо принципу верховенства права з часом лише стає ще більше актуальним та перспективним для досліджень, що, безумовно, обґрунтовано сучасною світовою кризою та локальними проблемами, властивими для різних країн. Фундаментальний внесок у вивчення різних аспектів принципу верховенства права здійснили такі правники, як: Ю. Битяк, С. Бобровник, Дж. Волдрон, П. Гаудер, С. Головатий, Р. Дворкін, В. Кампо, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Костицький, М. Костицький, В. Кравченко, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, В. Погорілко, С. Погребняк, Д. Савенко, М. Самбор, А. Селіванов, В. Сербогін, С. Сербогіна, В. Сіренко, Ю. Тодика, М. Цвік, О. Уварова, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. Принцип верховенства права у судовій практиці досліджували В. Авер'янов, Ю. Баулін, Т. Бінгем, Л. Богачова, І. Галашин, В. Городовенко, А. Грубінко, В. Ключкович, М. Козюбра, А. Коршун, В. Лемак, К. Лісецька, О. Макаренков, Ж. Мельник-Томенко, І. Новіцький, О. Петришин, Н. Писаренко, П. Рабінович та ін. Враховуючи провідну роль судової влади у забезпеченні прав людини, вивчення вказаного напрямку є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку Української держави.

Метою статті є розкриття особливостей використання принципу верховенства права судовій практиці та визначення напрямів вдосконалення реалізації цього принципу українськими судами.

Виклад основного матеріалу. Нині для кожної демократичної, соціальної, правової держави принцип верховенства права є основоположною складовою її функціонування. Особливо важливу роль цей принцип відіграє у формуванні взаємовідносин: держава – суспільство – громадянин. Зауважимо, що в європейському культурно-правовому просторі зародження верховенства права як принципу, який поширився та продовжує інтегруватися у правові системи різних країн світу і вкорінюватися у суспільно-політичні процеси держав відбулося у XVIII-XIX ст. Досить часто ефективність та справедливість цієї моделі забезпечується судовою владою.

Верховенство права як правова категорія є поняттям, яке не піддається чіткому та конкретному визначенню. Зазначене зумовлюється тим, що розуміння (а можливо, варто говорити про відчуття) верховенства права змінюється з розвитком людства, науково-технічним прогресом, а також ускладненням соціально-політичного укладу. Невипадково одним із принципів тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) є динамічний (еволютивний). Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці наголошує на тому, що ЄКПЛ – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення [1; 2, с. 134].

В умовах високої динамічності розвитку суспільства виникають нові засади життя, які повинні підпорядковуватися правовому регулюванню та бути унормовані згідно з принципом верховенства права [3, с. 25]. За Т. Бінгемом, стрижнем принципу

верховенства права є те, що всі особи (як публічні, так і приватні) й органи влади в державі повинні бути зв'язані законами, що є відкрито проголошеними, зорієнтованими на майбутнє та застосовуються у судах [4, с. 58]. Важливо акцентувати, що поняття «the rule of law» має різноманітні тлумачення. Але його треба відрізнити від суто формальної концепції, відповідно до якої будь-яка дія державного посадовця, на яку його уповноважено законом, має відповідати вимогам закону. З плином часу сутність верховенства права в деяких країнах було спотворено настільки, що воно подавалось або як еквівалент «верховенства закону» чи «владарювання за законом», або ж навіть «права як сукупності норм». За таких тлумачень уможливлувались авторитарні дії з боку влади, і такі тлумачення не відображають сучасної сутності верховенства права [5–6]. Адже принцип верховенства права – явище, що включає у свій зміст багато різних складових, серед яких провідна роль належить Конституції (верховенству Конституції), що дозволяє забезпечувати сучасний правопорядок.

Забезпечення верховенства Конституції є однією із фундаментальних компонентів верховенства права та його ефективною інтеграції у всі сфери функціонування держави. Пройшовши довготривалий історичний шлях зародження та розвитку, формування сучасного розуміння принципу верховенства права у правничій науці України почалося після прийняття Основного Закону 1996 р. та регламентації у ньому ст. 8, в якій визначено: в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Для національної правової системи України принцип верховенства права є невідривним від Конституції України. Це пояснює, чому конкретизація принципу верховенства права в ст. 8 Конституції полягає у проголошенні найвищої юридичної сили Конституції і в характеристиці її норм як таких, що мають пряму дію. Ураховуючи зазначене, перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [7, с. 22; 8; 9, с. 21]. Сьогодні суди різних рівнів активно застосовують у практиці принцип верховенства права [10, с. 8]. В аспекті цього важливо звернутись до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та до національної судової практики.

Аналіз КАС України показує, що принцип верховенства права є певною сукупністю керівних правил та вимог до адміністративного судочинства. Ці правила та вимоги сформульовані Європейським судом із прав людини, серед яких принцип доступності правосуддя, законність, правова визначеність, заборона чинити свавілля, дотримання прав людини, недискримінації та рівності перед законом і судом тощо. Як слушно зазначає Ж. Мельник-Томенко, принцип верховенства права не вичерпується лише названими вимогами та характеристиками, оскільки Європейський суд з прав людини під час вирішення конкретних справ (у тому числі і тих, стороною яких є Україна) систематично збагачує його значення новими перманентними рисами та умовами дотримання [11, с. 87; 12, с. 238; 13].

Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. принцип верховенства права розглянуто в контексті якості законодавства, що пропорційно впливає на стан забезпечення прав та свобод людини і громадянина. У рішенні визначено, що «верховенство права, один із основоположних принципів демократичного суспільства, притаманний усім статтям Конвенції (п. 50); спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, повинен відповідати «якості закону», вимагаючи, щоб він був доступним для зацікавлених осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні (п. 51); відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості та точності, які передбачали можливість різного тлумачення..., порушує вимогу «якості закону», передбачену Конвенцією, та не забезпечує адекватний захист від свавільного втручання публічних органів державної влади у майнові права заявника (п. 56) [14].

У п. 55 рішення ЄСПЛ у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 р. наголошено, що із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури. Суд вважає, що у сфері, яка дає, в окремих справах, таку велику змогу для зловживань, які можуть призводити до

шкідливих наслідків для демократичного суспільства загалом, у принципі функцію наглядового контролю доцільно доручати судді (п. 56 абз. 2 рішення). Ця ж теза наведена і в рішенні у справі «Волохи проти України». У справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» і «Алтай проти Туреччини» Суд зазначив, що згідно з принципом верховенства права судовий контроль за діяльністю влади є одним з основоположних принципів демократичного суспільства [15]. Отже, Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи та застосовуючи принцип верховенства права, суттєву увагу приділяє саме контролю як способу вираження досліджуваного принципу. Верховенство права, демократія та права людини – є тими елементами, які було покладено в основу фундаменту створення Ради Європи та сьогодні ефективно захищаються, зокрема права та свободи багатьох людей, в рамках діяльності Європейського суду з прав людини.

Треба зауважити, що принцип верховенства права є одним із найчастіше згадуваних правових явищ у практиці Конституційного Суду України. У рішенні від 2 листопада №15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання наголошено, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [16]. Тож саме принцип верховенства права є тим первинним системоутворюючим явищем, що об'єднує основоположні принципи, відповідно до яких має функціонувати сучасна правова держава.

В іншому своєму рішенні у справі за конституційною скаргою від 18 червня 2020 р. № 213-VIII Суд наголошує, що верховенство права (правовладдя) як невідокремлений елемент системи цінностей, що їх покладено в основу сучасного європейського правопорядку, належить до тріади принципів спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права. <...> Українська формула правовладдя як засади національного конституційного ладу є двоскладовою: відповідно до першого складника «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого – «верховенство права в Україні діє» [17]. Доречно зазначити, що це одне із перших рішень Конституційного Суду України, де поряд з поняттям верховенства права використовується як його аналог термін «правовладдя». Цей новотвір як юридичний термін ввів С. Головатий (нині суддя КСУ) у своєму фундаментальному монографічному дослідженні «Верховенство права: у 3-х кн.» (2006 р.). І якщо щодо необхідності терміну «правовладдя» спочатку йшли дискусії, то використання його у судовій практиці нині стає свідченням прийняття цього терміну не лише науковою спільнотою, а й органами влади.

Що стосується діяльності Верховного Суду та інших судів системи судоустрою в Україні, слід навести наступний приклад. У Постанові Верховного Суду від 16 травня 2018 р. міститься правова позиція щодо захисту добросовісного іпотекодержателя: «Добросовісність (п. 6 ст. 3 ЦК) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Банк, як добросовісний іпотекодержатель, який поклався на дані реєстру прав на нерухомість, про те, що ОСОБА_9 був одноособовим власником житлового будинку, і тому уклав договір іпотеки. В такій ситуації відмова у задоволенні позову про звернення стягнення на предмет іпотеки суперечить захисту інтересів добросовісного іпотекодержателя» [18]. Тож у наведеній правовій позиції суду добросовісність розглянуто як елемент принципу верховенства права.

Верховенство права – явище динамічне, що модифікується під впливом нових суспільних уявлень. Паралельно оновлюються правові стандарти у сфері прав та свобод людини. Вагомий вклад у цьому напрямі здійснюють міжнародні та національні суди, застосовуючи принцип верховенства права. Верховенство права – це модель взаємодії суспільства та держави.

Подальша доктринальна розробка принципу верховенства права з метою його ефективної реалізації у різних сферах діяльності держави є пріоритетним науковим та практичним напрямом сьогодення, серед таких напрямів – механізми ефективного впровадження ідей принципу верховенства права в усі сфери державно-громадської діяльності, оскільки існуючі проблеми, викликані відсутністю дієвих форм та методів реалізації принципу верховенства права породжує відсутність стабільності у державотворчих, правотворчих та правозастосовних процесах.

Висновки. Отже, підсумовуючи, слід зазначити таке.

1. У системі загальних принципів права принцип верховенства права має провідне, інтегральне, системоутворююче значення для розвитку правової держави та громадянського суспільства. Верховенство права – явище динамічне; наповнене ідеями справедливості, доброчесності, розумності, рівності кожного перед законом. Використання у практиці міжнародних та національних судів принципу верховенства права спрямоване на утвердження прав та свобод людини, що до того ж відіграє важливу роль у забезпеченні довіри громадськості до судів. У контексті цього принцип верховенства права, передусім, треба розглядати як спосіб взаємодії людини, громадянського суспільства та держави.

2. Принцип верховенства права – фундаментальна основа юридичного (зокрема, судового) процесу у будь-якій демократичній державі, згідно з якою суди виходять із того, що право «вище» за закон й таким чином, держава «зв'язана» правом, державна влада обмежується виключно правом; людина є найвищою соціальною цінністю. Як свідчить аналіз рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду на сучасному етапі судді активно застосовують у практиці принцип верховенства права. Важливо, що все частіше у національній практиці це не просто формальне посилання на вказаний принцип, а детальний аналіз справи через різні його вимоги.

3. Перспективними напрямами для теорії та практики у забезпеченні принципу верховенства права є: напрацювання механізмів для підвищення якості законів; підвищення рівня професійної та суспільної правосвідомості; подальший активний розвиток громадянського суспільства в Україні тощо. Оскільки верховенство права містить культурні, етичні, політичні, правові аспекти, то окремим складним напрямом для забезпечення якісної реалізації принципу верховенства права у судочинстві є подальше здійснення судової реформи, однією з головних засад якої повинно стати формування судового корпусу виключно з професійних, незалежних, високоморальних фахівців у сфері права.

Список використаних джерел

1. Юдківська Г. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>
2. Рим Т. Я. Здобутки та перспективи господарських судів України в утвердженні верховенства права. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 3. С. 133–147.
3. Богачова Л. Л., Сліпачик А. І., Никонюк А. П. Застосування принципу верховенства права в судовій практиці. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2021. № 4 (2). С. 23–30.
4. Писаренко Н. Б. Верховенство права, конвенційні гарантії справедливого суду та принципи адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 55–76.
5. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. 2006. С. IX–XLI, 622 с.
6. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. автор; за ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2016. 628 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9779/1/SLOVNYK_2016_ispr.pdf
7. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2013. № 1062. Вип. 14. С. 22–26.
8. Ivanii O., Kuchuk A., Orlova O. Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. Vol. 9. № 1. P. 115–121. URL: <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/2540>
9. Касяненко С. В. Теоретико-правова характеристика трансформації статусу місцевих державних адміністрацій в умовах децентралізації влади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 20–23.
10. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Інститут конституційної скарги: зарубіжна практика, вітчизняний досвід та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 7–15.
11. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84–89.
12. Козинець І. Г., Мишаста К. Б. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. Вип. 64. С. 235–239.
13. Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of

Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 71. S. 334–349.

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

15. Ухвала у справі № 757/1631/22-к від 02 лютого 2022 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198>.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Голос України*. 2005. № 3.

17. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 4. С. 62.

18. Постанова Верховного Суду України у справа № 449/1154/14 від 16 травня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892>.

Надійшла до редакції 13.09.2022

References

1. Iudkivska, H. Sutinky prav liudyny i Yevropeyskyi sud [Twilight of human rights and the European Court]. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html> [in Ukr.].

2. Rym, T. Ya. (2021) Zdobutky ta perspektyvy hospodarskykh sudiv Ukrainy v utverdzheni verkhovenstva prava [Achievements and prospects of commercial courts of Ukraine in establishing the rule of law]. *Slovo Natsionalnoi shkoly sudiv Ukrainy*. № 3, pp. 133–147. [in Ukr.].

3. Bohachova, L. L., Slipachyk A. I., Nykoniuk A. P. (2021) Zastosuvannia pryntsyphu verkhovenstva prava v sudovii praktytsi [Application of the rule of law principle in judicial practice]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Seriya : Yurydychni nauky. № 4 (2), pp. 23–30. [in Ukr.].

4. Pysarenko, N. B. (2019) Verkhovenstvo prava, konventsiiini harantii spravedlyvoho sudu ta pryntsyphu administratyvnoho sudochynstva [The rule of law, conventional guarantees of a fair trial and principles of administrative justice]. *Pravo Ukrainy*. № 4, pp 55–76. [in Ukr.].

5. Holovaty, S. P. (2006) Verkhovenstvo prava [Rule of Law] : monohrafiia : u 3 kn. Kyiv : Feniks, 2006. Kn. 1: Vid idei – do doktryny, pp. IX–XLI, 622 p. [in Ukr.].

6. Tlumachnyi terminolohichnyi slovnyk z konstytutsiinoho prava (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / kol. avtor; za red. L. R. Nalyvaiko. Kyiv : Khai-Tek Pres, 2016. 628 p. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9779/1/SLOVNYK_2016_ispr.pdf [in Ukr.].

7. Khaustova, M. H. (2013) Verkhovenstvo prava – yak osnovopolozhnyi pryntsyph pravovoi systemy Ukrainy v umovakh modernizatsii [The rule of law is a fundamental principle of the legal system of Ukraine in the conditions of modernization]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Pravo*. № 1062. Issue 14, pp. 22–26. [in Ukr.].

8. Ivani, O., Kuchuk, A., Orlov, a O. (2020) Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*. Vol. 9. № 1, pp. 115–121. URL: <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/2540>.

9. Kasianenko, Ye. V. (2017) Teoretyko-pravova kharakterystyka transformatsii statusu mistsevykh derzhavnykh administratsii v umovakh detsentralizatsii vlady [Theoretical and legal characteristics of the transformation of the status of local state administrations in conditions of decentralization of power]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 6, pp. 20–23. [in Ukr.].

10. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2020) Instytut konstytutsiinoyi skarhy: zarubizhna praktyka, vitchyzniani dosvid ta perspektyvy [Institute of constitutional complaint: foreign practice, domestic experience and prospects]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 7–15. [in Ukr.].

11. Melnyk-Tomenko, Zh. M. (2019) Pryntsyph verkhovenstva prava yak universalna zasada administratyvnoho sudochynstva [The principle of the rule of law as a universal basis of administrative proceedings]. *Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii*. № 6, pp. 84–89. [in Ukr.].

12. Kozynets, I. H., Myshasta, K. B. (2021) Pryntsyph verkhovenstva prava v administratyvnomu sudochynstvi [The principle of the rule of law in administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 64, pp. 235–239. [in Ukr.].

13. Kolb, A., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., Kotliar, O. (2021) Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. № 71, pp. 334–349.

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shchokin proty Ukrainy» vid 3 zhovtnia 2013 r. [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Shchokin v. Ukraine» dated October 3, 2013]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text [in Ukr.].

15. Ukhvala u spravi № 757/1631/22-k vid 02 liutoho 2022 r. [Resolution in case No.

757/1631/22-k dated February 2, 2022]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198> [in Ukr.].

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia vid 2 lystopada 2004 roku № 15-rp/2004 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a milder punishment by the court dated November 2, 2004 No. 15-rp/2004]. *Holos Ukrainy*. 2005. № 3. [in Ukr.].

17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) u spravi za konstytutsiiniu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdilii III «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia» vid 2 bereznia 2015 roku № 213–VIII vid 18 chervnia 2020 roku № 5-r(II)/2020 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case of the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Levchenko Olga Mykolayivna regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the prescription of paragraph 5 of Chapter III «Final Provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Pension Provision» from March 2, 2015 No. 213–VIII of June 18, 2020 No. 5-p(II)/2020]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2020. № 4. S. 62. [in Ukr.].

18. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy u sprava № 449/1154/14 vid 16 travnia 2018 r. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case No. 449/1154/14 dated May 16, 2018]. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892> [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Chepik-Trehubenko. The principle of the rule of law: doctrine and court practice. The article examines the problems of the principle of the rule of law in modern legal doctrine and the peculiarities of using the principle of the rule of law in the practice of international and national courts. It is emphasized that the study of the genesis of the principle of the rule of law provides grounds to talk about the origin of its ideas in antiquity. In Ukraine, this principle began to take shape at the time of independence, which became an important stage in determining the vector of development of a legal democratic state in Ukraine. It is emphasized that the principle of the rule of law remains a leading issue for research among domestic and foreign scientists.

It is emphasized that the rule of law is a dynamic phenomenon; filled with ideas of justice, integrity, reasonableness, everyone's equality before the law. In the system of general principles of law, the principle of the rule of law has leading, integral, system-forming importance for the development of the legal state and civil society. It was emphasized that the formation of such a model of the state, which would function on the principles of the rule of law, is a complex and long-term phenomenon that requires systematic, consistent, high-quality political-legal, socio-economic, spiritual-cultural modernization. In this context, the principle of the rule of law should, first of all, be considered as a way of interaction between people, civil society and the state.

It is emphasized that the analysis of the decisions of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights shows that at the current stage, judges actively apply the principle of the rule of law in practice. It is important that increasingly in national practice it is not just a formal reference to the specified principle, but a detailed analysis of the case through its various requirements. Prospective directions for legal theory and practice in ensuring the principle of the rule of law have been identified. Prospective directions for research in ensuring the principle of the rule of law have been revealed.

Keywords: *the principle of the rule of law, justice, judicial power, the Supreme Court, the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine.*

УДК 341.3
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-128-133

Дарина КУПАЧ[©]
головний спеціаліст відділу
(Вища кваліфікаційна комісія суддів України,
м. Київ, Україна)

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄСПЛ МІЖДЕРЖАВНИХ СКАРГ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті проаналізовано особливості рішень ЄСПЛ та їх значення у міжнародному захисті прав людини, винесених під час розгляду міждержавних скарг ЄСПЛ під час військового вторгнення. У науковій статті актуалізовано питання судової практики ЄСПЛ під час реалізації інституту міждержавних скарг щодо захисту прав людини під час військового вторгнення.

Визначено ключові аспекти захисту порушених прав; здійснено аналіз аргументації сторони захисту держави-агресора; питання визначення «юрисдикції» держави; особливості реалізації інституту міждержавних скарг на відміну від індивідуальних скарг, вже поданих до інших міжнародних органів.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, міждержавна скарга, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Постановка проблеми. Найважливіші цінності особливо усвідомлюються в разі значної загрози або високого ризику їх втрати. Війна створює реальний ризик позбавлення життя людини щосекунди та призводить до численних втрат людських життів. Інститути національного та міжнародного права, інституції та інструменти міжнародного захисту прав людини спрямовані на захист життя людини у ХХІ столітті не змогли запобігти порушенню права на життя щодо цивільного населення в Україні під час військового вторгнення російської федерації.

Україна з перших днів військового вторгнення звернулася до міжнародних інституцій: подала позов до Міжнародного Суду ООН про вчинення геноциду з метою притягнення до відповідальності керівників держав-агресора, що видають злочинні накази про вчинення злочинів проти миру, проти людяності [1].

Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду терміново розпочав розслідування звинувачення у злочинах проти людяності, у воєнних злочинах, скоєних на території України. Також відповідно до ст. 14 Римського Статуту МКС звернулися 41 держава-учасниця з метою передачі ситуації щодо військового вторгнення в Україну російської федерації. Україна не є державою-учасницею Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у зв'язку з чим вона самостійно не змогла передати ситуацію до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду. Оскільки Україна двічі раніше скористалася своїми прерогативами, щоб на законних підставах визнати юрисдикцію Суду щодо злочинів за Римським статутом, які були вчинені на її території [2].

Європейський суд прав людини, *реалізуючи Правило 39 Регламенту, з метою запобігання подальшим злочинам наказав уряду російської федерації утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, у тому числі житлові приміщення, автомобілі екстрених служб та інші цивільні об'єкти, такі як школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку медичних закладів, особового складу та аварійно-рятувальних служб у межах атакованої або захопленої російськими військами території* [3]. Розгляд справ ЄСПЛ проти України призупинено у зв'язку з військовим вторгненням росії на територію України, натомість спрямовано на збір доказів на розгляд справ у зв'язку з військовим вторгненням «Україна проти російської федерації».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наукові праці щодо тлумачення практики ЄСПЛ належать таким авторам, як Р. Бабанли, В. Завгородній, П. Пушкар, Г. Лакарова, М. Мазур та ін.

Дослідження судової практики ЄСПЛ щодо міждержавних справ з порушенням

прав людини дає розуміння щодо особливостей міжнародного захисту щодо зазначеної категорії справ під час військового вторгнення. Реалізація процедури міждержавної подачі скарг «держава проти держави» один із інструментів міжнародного захисту прав людини, який активно використовується державами, про що свідчить кількість поданих міждержавних скарг за останні роки [4].

Мета дослідження: визначити особливості судової практики ЄСПЛ щодо міждержавних скарг з порушенням прав людини під час військового вторгнення.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) є «конституційним документом у європейському правопорядку» у галузі прав людини [5]. Практика ЄСПЛ (case-law) є єдиною, і висновки, сформовані у справах щодо одних держав, поширюються самим ЄСПЛ на справи стосовно інших держав. Тому, щоб уникати неадекватних проявів некоректного застосування практики ЄСПЛ як джерела права, доречно звертати увагу, зокрема, на схожість фактичних обставин конкретних справ. З метою належного застосування правової позиції ЄСПЛ потрібно обов'язково досліджувати факти, за яких ЄСПЛ її було сформульовано. Звісно, мова може йти не про абсолютно тотожні «обставини-близнюки» або ідеальну схожість, однак відповідні обставини повинні мати принципову схожість та не мати принципових відмінностей та розбіжностей з фактами конкретної справи [6]. Тому аналіз рішень ЄСПЛ з урахуванням конкретних об'єктивних умов, де визначаються особливості обставин вчинення порушення прав особи є важливими як з позиції уніфікації судової практики, яка має відповідати визначеним принципам ухвалення рішень, так і фокусувати увагу на особливостях фіксації порушення задекларованих прав.

У ст. 33 Конвенції зазначено, що будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та Протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною. Правозастосовна діяльність Європейського суду з прав людини складається з тридцяти однієї скарги держави проти іншої держави щодо порушення прав людини. Винесено шістнадцять рішень щодо поданих міждержавних скарг за час існування інституту міждержавних скарг. Вважається, що міждержавні скарги стосуються найбільш серйозних порушень прав людини.

Дослідники судової практики ЄСПЛ стверджують, що інститут міждержавної скарги, що виник на основі положень ст. 33 Конвенції, є одним з дієвих, однак, як такий, що не дуже поширено використовується державами [7]. За останні роки інститут міжнародних скарг у світлі останніх подій набуває стрімкого розвитку та починає більш активно використовуватися як інструментарій міжнародного захисту прав людини. Україна подала такі міждержавні скарги в ЄСПЛ: 1) заяви №20958/14 *Ukraine v. Russia re Crimea*; 2) заява №38334/18 щодо українських політв'язнів у росії, яку Суд рішенням від 16 грудня 2020 р. об'єднав зі справою по Криму; 3) справа *Ukraine v. Russia (re Eastern Ukraine)* (№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 (щодо порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, щодо збиття літака рейсу МН17); 4) «Україна проти росії» за заявою № 55855/18 (щодо захоплення українських моряків); 5) міждержавна заява, була подана 23 червня 2022 року до Європейського суду з прав людини у зв'язку з військовим вторгненням в Україну російської федерації (24.02.22). У ЄСПЛ також є приблизно 8500 індивідуальних заяв, пов'язані з російською агресією [8].

Російська федерація незаконно вторглася в Україну та здійснює цілеспрямовані, невибіркові та непропорційні напади на цивільних осіб та їхнє майно на всій території України в порушення всіх приписів міжнародного права. Внаслідок збройних атак десятки тисяч мирних жителів були поранені, убиті, затримані або вважаються зниклими безвісти, майно чи будинки сотень тисяч було зруйновано, мільйони людей були внутрішньо переміщеними особами або були змушені покинути Україну, бізнес і майно тисяч фізичних та юридичних осіб було знищено. російська федерація допустила численні порушення Європейської конвенції з прав людини відповідно до ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження), ст. 4 (заборона рабства та примусової праці), ст. 5 (право на свободу та недоторканність), ст. 8 (право на повагу до приватного життя), ст. 9 (свобода віросповідання), ст. 10 (свобода слова), ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання), ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) та ст. 14 (заборона дискримінації)

Конвенції та відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (захист власності), ст. 2 Протоколу № 1 (право на освіту), статтю 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) та статтю 3 Протоколу № 4 (заборона видворення громадян) до Конвенції [8]. Рішення повторюваності притаманна і рішенням ЄСПЛ ухваленим по суті справи, так і рішенням про прийняття скарг. Оскільки заснована на попередньому накопиченому досвіді цієї правозахисної інституції, що сформовані на основі тлумачення норм і принципів Конвенції правових позицій Страсбурзького Суду [9, с. 400, 402]. Суд описує їх як «нагромадження ідентичних або аналогічних порушень, які є достатньо численними та взаємопов'язаними, щоб становити не просто окремі випадки чи винятки, а певну схему чи систему» (§ 159 Ірландія проти Сполученого Королівства; § 115 Кіпр проти Туреччини).

Серед матеріалів міждержавних скарг значущою для України є розгляд і ухвалення рішення з міждержавної скарги «Грузія проти росії» [Georgia v. russia], (скарга № 13255/07), яка була подана у контексті збройного конфлікту між Грузією та росією у серпні 2008 року. За хронологією подій активна фаза бойових дій тривала п'ять днів. Щодо цієї справи проводять паралелі, оскільки державою-відповідачем є російська федерація. Також, оскільки міждержавна скарга містить аналіз положень справ, що пов'язані із захистом прав людини під час бойових дій: активна фаза бойових дій, стосовно етапу окупації після припинення бойових дій, поводження з цивільними затриманими та законність їх тримання під вартою, поводження з військовополоненими, щодо свободи пересування переміщених осіб, право на освіту, зобов'язання провести розслідування.

Збройний конфлікт, що стався внаслідок тривалого періоду зростаючої напруженості, провокацій та інцидентів під час нападів російських сил та (або) сил сепаратистів, контрольованих ними, сотні мирних громадян були поранені, вбиті або зникли безвісти, майно та будинки тисяч мирних громадян були зруйновані та понад 300 тис. осіб були змушені залишити Абхазію та Південну Осетію. Відповідні наслідки та відсутність будь-якого розслідування цих подій зумовлювали відповідальність російської федерації за статтями 2, 3, 5, 8 та 13 Конвенції, статтями 1 та 2 Протоколу № 1 до Конвенції та статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції. Війна не припинила політичний конфлікт і не вирішила жодних проблем, які були в його основі. Щодо політичної ситуації, то після закінчення боїв виявилася нелегшою, а в деяких аспектах навіть складнішою, ніж раніше [10].

Російська федерація заперечувала щодо міжнародної скарги в таких аспектах: 1) передбачувані порушення не охоплювалися «юрисдикцією» російської федерації з метою статті 1 Конвенції; 2) скарга була несумісна *ratione materiae* з положеннями Конвенції, оскільки стосувалася міжнародного збройного конфлікту, до якого доречніше застосовувати норми міжнародного гуманітарного права; 3) розгляду скарги Європейським Судом перешкоджав той факт, що грузинська держава-позивач уже подала аналогічну скаргу до Міжнародного суду ООН; 4) внутрішні засоби правового захисту, доступні у росії, були вичерпані, і вимога шестимісячного терміну була дотримана щодо певних скарг [10].

Держава-відповідач під час розгляду справи заперечувала звинувачення та стверджувала, що російські збройні сили діяли на захист цивільного населення Південної Осетії. В офіційних російських матеріалах було зазначено, що з метою виконання миротворчої місії, покладеної на російську федерацію, саме для захисту громадян росії військові підрозділи були перекинуті з території рф на територію Південної Осетії. Схожі квазіобґрунтування використовуються державою-агресором щодо військового вторгнення в Україну.

Процедурно насамперед суд повинен визначити питання юрисдикції, оскільки «юрисдикція» відповідно до статті 1 є пороговим критерієм. Здійснення юрисдикції є необхідною умовою для того, щоб Договірна держава могла нести відповідальність за дії чи бездіяльність, які їй приписуються, які дають підстави для звинувачень у порушенні прав і свобод, викладених у Конвенції. Визначення юрисдикції здійснюється за двома основними критеріями: 1) «ефективний контроль» держави над територією (просторова концепція юрисдикції) та 2) «повноваження та контроль держави» над особами (персональна концепція юрисдикції).

На прикладі справи Грузії визначали питання юрисдикції російської федерації щодо подій, що мали місце під час активної фази бойових дій. Також питання про характер

контролю, який російська федерація здійснювала в Південній Осетії до початку активної фази бойових дій, у цій справі не мав значення, враховуючи, що більшість бойових дій велася в районах, які раніше були під контролем Грузії. Серед аргументації сторона обвинувачення досить часто використовувала існуючу суперечність між положеннями статті 2 Конвенції та відповідними положеннями міжнародного гуманітарного права, що регулюють військові операції. Зокрема, формулювання пункту 1 статті 2 – «Ніхто не може бути умисно позбавлений життя» – суперечить відповідним положенням міжнародного гуманітарного права, що регулюють міжнародний збройний конфлікт. Ці положення дозволяють умисно обстрілювати збройні сили ворожої держави з огляду на їх статус, незалежно від того, становлять вони загрозу чи беруть участь у бойових діях, за умови що забезпечено дотримання принципів розрізнення, обережності та пропорційності. Крім того, винятки, передбачені пунктом 2 статті 2, є вичерпними і не охоплюють загибелі людей під час міжнародного збройного конфлікту, який за своєю природою відрізняється від ситуацій, пов'язаних із заворушеннями або повстанням на національній території. Зрештою, стандарти «абсолютної необхідності» застосування сили та «суворої пропорційності», застосовані Судом у своїй практиці щодо статті 2, повністю відрізняються від конкретних концепцій військової необхідності та пропорційності в міжнародному гуманітарному праві (п. 17) [10].

Враховуючи зазначене, за відсутності офіційного відступу відповідно до статті 15 з боку російської федерації в контексті військових дій проти України, її конвенційні зобов'язання за статтею 2 повністю застосовуються, незалежно від відповідних норм міжнародного гуманітарного права. Отже, внаслідок військової агресії, що призвели до смерті цивільного населення та військових, є порушенням статті 2 Конвенції, оскільки вони не можуть бути виправдані пунктом 2 статті 2.

Європейський Суд більшістю голосів відхилив заперечення російської держави-відповідача та зазначено, що конвенційне правило, що виключає розгляд Європейським Судом скарг, вже поданих до інших міжнародних органів, застосовується лише до індивідуальних, але не міждержавних скарг [10]. Ця особливість є перевагою використання міждержавних скарг як інструментарію для міжнародного захисту порушених прав людини.

Висновки. Україна підписала, однак не ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду. Юрисдикція Римського статуту поширюється на територію України у зв'язку з вчинення міжнародних злочинів. Однак, військове вторгнення та останні події доводять потребу наявності додаткових інструментів міжнародного захисту. Зволікання та прояви невпевненості щодо прийняття кардинальних рішень на шляху уніфікації законодавства та судової практики у питаннях національної безпеки за попередні роки призводять до небажаних та непоправних втрат людських життів.

Конвенційне правило, що виключає розгляд Європейським Судом з прав людини скарг, вже поданих до інших міжнародних органів, застосовується лише до індивідуальних, але не міждержавних скарг. І це є особливістю реалізації інституту міждержавних скарг для належної дії механізму захисту порушених прав людини. Відповідна особливість доводить можливість використання цього міжнародного інструменту без обмежень. Україна під тиском військового вторгнення вимушена активно шукати шляхи міжнародного захисту прав людини. У сьогоденні актуалізується потреба кардинальних рішень, спрямованих на припинення військової агресії, тому прогнозуємо підвищення впливу та розвиток інституту міждержавних скарг щодо захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Dispute relating to allegations of genocide. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-EN.pdf>.
2. Statement of ICC Prosecutor Karim A. A., Khan Q. C. on the situation in Ukraine: receipt of referrals from 39 States parties and the opening of an investigation. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine>.
3. European Court of Human Right. URL : <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>.
4. Affaires pendantes URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/interstate&c=fr>.
5. Affaire bosphorus hava yollari turizm ve ticaret anonim şirketi c. Irlande. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-69565%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-69565%22]}).

6. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>.
7. Лакарова А. Правова природа міждержавних скарг в європейському суді. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14162/%D0%9B%D0%B0%D0%.....pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22fulltext%22:%5B%2211055/22%22%5D%7D>.
9. Завгородній В. А. Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз) : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Дніпроп. держ. ун-т внутрішніх справ, 2021. 517 с.
10. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-207757%22%5D%7D>.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Dispute relating to allegations of genocide. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-EN.pdf>.
2. Statement of ICC Prosecutor Karim A. A., Khan Q. C. on the situation in Ukraine: receipt of referrals from 39 States parties and the opening of an investigation. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine>.
3. European Court of Human Right. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>.
4. Affaires pendantes URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/interstate&c=fre>.
5. Affaire bosphorus hava yollari turizm ve ticaret anonim şirketi c. Irlande. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-69565%22%5D%7D>.
6. Babanly R., Pushkar P. Do pytannya pro (ne)relevantne zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav lyudyny: praktychni porady [On the issue of (in)relevant application of the practice of the European Court of Human Rights: practical advice]. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi> [in Ukr.].
7. Lakarova A. Pravova pryroda mizhderzhavnykh skarh v yevropeiskomu sudi [The legal nature of interstate complaints in the European Court]. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14162/%D0%9B%D0%B0%D0%.....pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukr.].
8. Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22fulltext%22:%5B%2211055/22%22%5D%7D>.
9. Zavorodnii, V. A. (2021) Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav lyudyny ta yii vplyv na yurydychnu diialnist v Ukraini (teoretyko-pravovyi analiz) [The practice of the European Court of Human Rights and its influence on legal activity in Ukraine (theoretical and legal analysis)] : dys. d-ra yuryd. nauk :12.00.01. Dniprovskiyi universytet vnutrishnikh sprav, 517 p. [in Ukr.].
10. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-207757%22%5D%7D>.

ABSTRACT

Daryna Kupach. Analysis of judicial practice of the European Court of Human Rights of interstate complaints concerning human rights violations during the military invasion. The article analyzes the peculiarities of the decisions of the European Court of Human Rights and their significance in the international protection of human rights issued during the consideration of interstate complaints of the European Court of Human Rights during the military invasion. The scientific article updates the issues of judicial practice of the European Court of Human Rights in the implementation of the institute of interstate complaints regarding the protection of human rights during a military invasion.

The key aspects of the protection of violated rights are defined; an analysis of the arguments of the defense side of the aggressor state was carried out; the question of determining the «jurisdiction» of the state; peculiarities of implementation of the institute of interstate complaints in contrast to individual complaints already submitted to other international bodies.

Ukraine signed, but did not ratify, the Rome Statute of the International Criminal Court. The jurisdiction of the Rome Statute extends to the territory of Ukraine in connection with the commission of international crimes. However, the military invasion and recent events prove the need for additional instruments of international protection. Delays and manifestations of uncertainty regarding the adoption of cardinal decisions on the path of unification of legislation and judicial practice in matters of national security in previous years lead to unwanted and irreparable loss of human lives.

The conventional rule, which excludes consideration by the European Court of Human Rights of complaints already submitted to other international bodies, applies only to individual, but not interstate,

complaints. And this is a feature of the implementation of the institute of interstate complaints for the proper functioning of the mechanism for the protection of violated human rights. The relevant feature proves the possibility of using this international tool without restrictions. Under the pressure of a military invasion, Ukraine forced to actively seek ways of international protection of human rights. Today, the need for radical decisions aimed at stopping military aggression is becoming urgent, so we predict an increase in the influence and importance of the institution of interstate complaints regarding the protection of human rights.

Keywords: *Practice the European Court of Human Rights, inter-State complaint, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.*

УДК 342.25 : 340.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-133-137

**Валентина
ПЕТРУШЕВСЬКА[©]**

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СТАРОСТИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено окремі аспекти становлення та розвитку інституту старости в Україні в історичному вимірі. Ґрунтовно на теоретичному рівні проаналізовано інститут старости та окремі його форми, які існували в різні історичні періоди. Визначено, що запровадження інституту старости є новим для сучасної України. Хоча в історичному вимірі його існування не можна вважати таким, що не є відомим для нашої країни. Звернуто увагу на те, що у науковій літературі дуже багато уваги приділяється питанням конституційно-правового статусу старости, проблемним питанням реалізації ним своїх повноважень. Однак недостатньо наукових досліджень, присвячених становленню та розвитку інституту старости в Україні в історичному вимірі, вивченню змісту повноважень старости в різні періоди існування нашої держави. Обґрунтовано, що історичне дослідження дозволить не тільки висвітлити розвиток інституту старости в різні історичні періоди, але й з посиланням на наявний досвід, окреслити перспективи його розвитку в сучасних умовах державотворення. У статті зазначено, що саме староста був тією особою, яка не тільки здійснювала управління територіальною громадою, але й вирішувала багато питань місцевого значення, необхідних для нормального функціонування села, селища або містечка. Це була особа, яка мала не тільки владу, але й користувалася повагою та довірою місцевих жителів. Тому відродження інституту старости в нашій державі є доцільним та необхідним для нормального функціонування територіальної громади. Звертається увага на те, що конституційно-правовий статус старости має будуватися як на національних традиціях місцевого врядування, так і містити у собі загальноєвропейські принципи хартії місцевого самоврядування та цінності.

Ключові слова: *урядування, місцеве самоврядування, територіальна громада, староста, генеза, розвиток.*

Постановка проблеми. Конституційні засади місцевого самоврядування, які зараз закладені в нашій державі, спрямовані на адаптацію конституційного законодавства до європейських стандартів. За останні роки було ратифіковано Європейську Хартію місцевого самоврядування, було удосконалено законодавство, яке регламентує правові, організаційні і фінансові основи місцевого самоврядування, започатковано процеси децентралізації та розподіл повноважень між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування.

Головною метою реформи децентралізації влади стало посилення здатності громад до саморозвитку у напрямі ефективного використання власних можливостей з управління територіями та місцевими ресурсами. Важливим у цьому напрямі стало ухвалення Закону України «Про добровільне об'єднання територіальної громади» і

запровадження інституту старости. Запровадження інституту старости є новим для сучасної України. Хоча в історичному вимірі його існування не можна вважати таким, що не є відомим для нашої країни. У науковій літературі дуже багато уваги надається питанням конституційно-правового статусу старости, проблемним питанням реалізації ним своїх повноважень. Однак треба констатувати недостатність наукових досліджень, присвячених становленню та розвитку інституту старости в Україні в історичному вимірі, вивченню змісту повноважень старости в різні періоди існування нашої держави. Історичне дослідження дозволить не тільки висвітлити розвиток інституту старости в різні історичні періоди, але й з посиланням на наявний досвід, окреслити перспективи його розвитку в сучасних умовах державотворення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням правового статусу територіальної громади надавали увагу багато фахівців як в юридичній, так і в інших науках. Серед них треба виділити праці О. Батанова, М. Баймуратова, П. Гураль, В. Демиденка, Н. Камінської, В. Кампо, В. Копейчикова, Л. Наливайко, П. Любченка, О. Лощихіна, О. Марцеляка, М. Орзіха, В. Погорілка, О. Фрицького, Г. Чапали, А. Шевченка та ін. Однак варто зазначити, що питанням становлення та розвитку інституту старости не надавалося належної уваги з боку науковців, що зумовлює необхідність висвітлення генези інституту старости в Україні.

Метою статті є здійснення аналізу наукової літератури та законодавства щодо виникнення, становлення та подальшого розвитку і удосконалення інституту старости в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історичний досвід, посадова особа місцевого самоврядування «староста» має різні, залежно від історичного періоду, території, трактування: 1. В Україні, в Польщі та в Литовському князівстві (у XV–XVIII ст.) староста – керівник місцевого міського чи сільського управління або самоврядування; війт. 2. У Західній Україні (до 1939 р.) – начальник, голова повіту. 3. У царській Росії – голова сільської громади [1, с. 14].

Однак свій початок інститут старости бере ще зі стародавніх часів. Як стверджують науковці, посада старости зародилася ще в часи Київської Русі. Наприклад, голова громади – староста (старець) мав знати всі потреби та труднощі своїх побратимів, щоб належним чином скоординувати їх вирішення. Обираючи очільника, громада керувалася певними критеріями: він мав бути добрим і вміти за людьми постояти [2]. Розкриття становлення національних традицій вимагає дослідження врядування, самоуправління громадою в різні часи, важливою складовою якого є посада старійшини, старости. Як зазначається у науковій літературі, Київська Русь була заснована на основі самоорганізованих та самодостатніх громад, які державна влада та місцева знать завжди намагалися послабити [3, с. 51].

Пізніше посада старости існувала також в естонському, литовському, польському адміністративному устрої. У Галицькій та Січовій моделях вона є аналогічною своїй автентичній формі. Треба також відмітити, що схожою за функціями в окремих регіонах західноукраїнських земель існувала ще посада солтиса, який призначався феодалом як сільський управитель. Староста обирався жителями верви і є членом виконавчого комітету громади [3, с. 161].

Загалом треба констатувати, що українці в історичні періоди XIII–XVII ст. постійно намагалися стати частиною європейської спільноти, гармонійно поєднуючи європейські традиції зі збереженням українського звичаєвого права.

Тож тривалий період часу в Україні було поширено Магдебурзьке право. Першим з українських міст, яке набуло магдебурзького права, стало місто Новий Санч на Лемківщині 1299 р. Далі це право поширилося і на багато інших міст України. Становище територіальної громади еволюціонувало, відображаючись в організації владних відносин на місцевому рівні. Очолювали громади сільські старости, які, як засвідчують документи, іменувалися старцями, отаманами, війтами і тивунами, інколи десятниками. В окремих документах старці згадуються в значенні старійшин, найбільш авторитетних членів громади. У досліджуваний період старці в основному очолювали волосні громади. Як очільники села, старці документально зафіксовані в громадах сіл Волині, Київщини, Галичини. Тивуни на чолі сільських громад в основному зустрічалися на Волині. [4–6; 7, с. 79].

Зокрема, в Луцькому повіті документально зафіксовані «тивон служебный» с. Забороль (1545 р.), «Грицко тивон» 79 с. Смолеговичі (1553 р.) і «Максим Кочанович

тивон» с. Головина (1571 р.). Інститут тивунства існував і в Галичині, зокрема у Дрогобицькому, Самбірському, Перемишлянському, Замківському, Сяноцькому, Грубешівському, Белзькому, Сокальському, Любачівському, Кам'янецькому та Львівському староствах XVI ст. Є згадки про отаманів із XIV ст. (у Повісті про Поділля, 30-ті роки XV ст.) [6].

Глав територіальних громад обирали щорічно члени цих громад на загальних зборах. Однак з кінця XV ст. на зміну демократичному інституту виборів сільських старост поступово прийшло призначення їх великокнязівським представником або власником села. Відповідно до «Устава на волоки» 1557 р. позбавити війта його посади могли лише великокнязівські ревізори [7, с. 79].

Основною формою роботи територіальних громад, органів самоврядування визначались збори громадян або віча – збиралася як на українських землях Великого князівства Литовського, так і Польського королівства. Громада у такий спосіб розглядала велику кількість питань місцевого життя, здійснювала функцію судочинства. На жаль, поступово обсяг повноважень і компетенції віча звужувались через стан кріпацтва селян, позбавлення самостійного статусу місцевих громад. Особливо сільські громади стали підпорядковуватись своєму сюзерену і обмежувались їх організаційні форми і методи роботи за умов феодального землеволодіння, повноцінне управління здійснювалось феодалами, які перебували між державою і громадою. Зводилася до мінімуму роль громади у суспільному житті, її повноваження обмежувалася державними органами [7, с. 79].

У період Гетьманщини інститут старости був певним чином трансформований. Зростання козацького землеволодіння зумовили підвищення ролі та значення місцевого управління у сільській місцевості, і як наслідок, зміцнення ролі громади. Зокрема, громаду села очолював отаман, а спільні селянські громади – війт. До повноважень отамана та війта було віднесено вирішення питань місцевого значення та конфліктних ситуацій, що виникали на місцях.

Вхід України до складу російської імперії зруйнував існуюче місцеве врядування та зумовив формування нової системи місцевої влади. Зокрема, ще в 1785 році Катериною II на Лівобережній та Слобідській Україні було створено нові органи станового місцевого самоврядування – міські думи. А протягом XIX ст. було розпочато уніфікацію загальноросійських органів місцевого самоврядування буржуазної доби. В 1838 році Микола I створив місцеве станове самоврядування для державних селян та вільних трудівників, а в 1861 році Олександр II – запровадив аналогічні установи для інших селян. Такі органи місцевого самоврядування являли собою адміністративні та господарські одиниці. Тут діяли сільський схід, сільське правління, сільський писар [8, с. 14], збирачі податків, помічники старост і сам староста, який виконував адміністративно-управлінські, фінансові та поліцейські функції. Вдосконалення системи державного управління в російській імперії супроводжувалося впровадженням земських установ, що стали зручним інструментом для вирішення місцевих справ. Однак місцеве самоврядування в російській імперії мало суто номінальний характер [9; 3, с. 60].

В ці часи та територія України, яка перебувала у складі Австрійської імперії, мала свої особливості управління територіальними громадами. Відповідно до конституції Австрійської монархії 1849 р., тимчасових законів проголошено, що вільна громада є основою вільної держави. І хоча цей закон мав переважно декларативний і загальний характер, не міг бути реалізованим, однак він все ж таки відіграв позитивну роль для розвитку громад. На його основі 1862 р. прийнято імперський закон про основні засади устрою громад. Згідно з його положеннями у всіх коронних землях, в тому числі в Буковині (1863 р.) і Галичині (1866 р.) були ухвалені закони про громади, які врахували основні положення місцевого звичаєвого права і в умовах Австрійської конституційної монархії слугували зміцненню громад і громадського правового порядку [7, с. 79].

Загалом вивчення історичних джерел засвідчує, що більш передовими по формі місцевого управління територіальними громадами були ті організаційні утворення на тих територіях України, які перебували під владою Австро-Угорщини та Польщі. Як показує історичний досвід, саме староста (отаман, війт) несли відповідальність за функціонування місцевої громади та вирішення її актуальних питань. Саме на цих посадових осіб було покладено обов'язки вирішувати питання місцевого значення.

Окремі спроби відродити інститут старости були на початку XX століття урядами Директорії та Гетьманату. В III Універсалі Центральної Ради зазначалося:

«Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо: Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя» [10]. За ініціативою Центральної Ради проводились губернські та повітові національні з'їзди, запроваджувались Ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, комісари (згодом старости). За часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського розбудовувалась «сильна» місцева адміністрація, але активність місцевого населення проявлялась шляхом створення організацій, які захищали права міських дум – «Спілки міст північної України», «Ради представників великих міст України» [7, с. 85].

За радянських часів до останніх років незалежності України інститут старости не існував. Цей період часу можна характеризувати повним занепадом місцевого самоуправління.

Отже, як показує історичний досвід, інститут старости відіграв великого значення, адже саме староста був тією особою, яка не тільки здійснювала управління територіальною громадою, але й вирішувала багато питань місцевого значення, необхідних для нормального функціонування села, селища або містечка. Це була особа, яка мала не тільки владу, але й користувалася повагою та довірою місцевих жителів. Тому відродження інституту старости в нашій державі є доцільним та необхідним для нормального функціонування територіальної громади.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити, що застосування польських та австро-угорських особливостей місцевого самоврядування в Україні загалом та інституту старости зокрема, має велике значення для розвитку і удосконалення сучасного конституційно-правового статусу старости в Україні. І це не випадково, адже історичний та сучасний досвід існування інституту старости перебуває на перетинанні як європейських управлінських цінностей, так і вітчизняних традицій місцевого урядування. Це утворює підґрунтя для створення оптимальної сучасної моделі інституту старости, яка має враховувати як європейські кращі традиції, так і вітчизняний досвід. Тому зараз є доцільним враховувати такий досвід і традиції під час удосконалення та подальшої розбудови інституту старости в сучасній Україні. Конституційно-правовий статус старости має будуватися як на національних традиціях місцевого врядування, так і містити в собі загальноєвропейські принципи хартії місцевого самоврядування та цінності. Перспективами подальших досліджень треба вважати удосконалення наявної моделі інституту старости в Україні, ґрунтуючись на історичному досвіді.

Список використаних джерел

1. Баюк М. І., Войт М. І., Гаман Т. В., Гуменюк О. Г. Становлення інституту старости: перші кроки : наук.-практ. посібник. / за заг. ред. М. І. Баюка. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2017. 225 с.
2. Історія української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століття / ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2001. 848 с.
3. Віліжінський В. М. Відтворення національних традицій місцевого врядування в системі місцевого самоврядування України : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.04 / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Одеса, 2019. 237 с.
4. Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. Львів : Афіша, 2002. 255 с.
5. Грицяк І. Місцеве самоврядування України в історії та сучасності. *Вісник УАДУ*. 1996. № 1. С. 53-67.
6. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 44 с.
7. Шевченко А. О. Муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 229 с.
8. Бутко І. Місцеве самоврядування в Україні. Київ : [б. в.], 1994. 160 с.
9. Лебедська М. О. Організація управління сільськими громадами на Лівобережній Україні у другій половині XIX на початку XX ст. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2007 р.)*. Одеса : ОНЮА, 2007. С. 71–74.
10. Третій Універсал Української Центральної ради. URL : <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=607>.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Bayuk M. I., Voyt M. I., Haman T. V., Humenyuk O. H. (2017) Stanovlennya instytutu starosty: pershi kroky [Formation of the Starosta Institute: first steps] : nauk.-prakt. posibnyk. / za zah. red. M. I. Bayuka. Khmel'nyts'kyy : PP Mel'nyk A. A., 225 p. [in Ukr.].
2. Istoriya ukrayins'koyi kul'tury [History of Ukrainian culture] : u p'yaty tomakh. T. 2. Ukrayins'ka kul'tura XIII – pershoi polovyny XVII stolittya / red. V. A. Smoliiy. Kyiv : Nauk. dumka, 2001. 848 p. [in Ukr.].
3. Vilzhins'kyy, V. M. (2019) Vidtvorennya natsional'nykh tradytsiy mistsevoho vryaduvannya v systemi mistsevoho samovryaduvannya Ukrayiny [Reproduction of national traditions of local government in the system of local self-government of Ukraine] : dys. ... kand. nauk z derzh. upravl. : 25.00.04 / Odes. rehion. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrayiny. Odesa, 237 p. [in Ukr.].
4. Hoshko, T. D. (2002) Narysy z istoriyi mahdeburz'koho prava v Ukrayini XIV – poch. XVII st. [Essays on the history of Magdeburg law in Ukraine XIV – beginning. of the 17th century]. L'viv : Afisha, 255 p. [in Ukr.].
5. Hrytsyak, I. (1996) Mistseve samovryaduvannya Ukrayiny v istoriyi ta suchasnosti [Local self-government of Ukraine in history and modernity]. *Visnyk UADU*. № 1, pp. 53-67. [in Ukr.].
6. Hural', P. F. (2009) Terytorial'na hromada v Ukrayini: istoryko-pravove doslidzhennya [Territorial community in Ukraine: historical and legal research] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / L'vivs'kyy nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv, 44 p. [in Ukr.].
7. Shevchenko, A. O. (2020) Munitsypal'no-pravovyy status terytorial'noyi hromady v Ukrayini ta zarubizhnykh derzhavakh [Municipal and legal status of territorial communities in Ukraine and foreign countries] : dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 229 p. [in Ukr.].
8. Butko, I. (1994) Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini [Local self-government in Ukraine]. Kyiv : [b. v.], 160 p. [in Ukr.].
9. Lebed's'ka, M. O. (2007) Orhanizatsiya upravlinnya sil's'kymy hromadamy na Livoberezhnyi Ukrayini u druhiy polovyni XIX na pochatku XX st. [Organization of management of rural communities in Left Bank Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]. *Pravove zhyttya suchasnoyi Ukrayiny : materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Odesa, 18 trav. 2007 r.)*. Odesa : ONYuA, pp. 71–74. [in Ukr.].
10. Tretiy Universal Ukrayins'koyi Tsentral'noyi rady [The Third Universal of the Ukrainian Central Rada]. URL : <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=607>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Petrushevska. The genesis of the establishment and development of the village elder institute in Ukraine. The article highlights certain aspects of the establishment and development of the institution of the village elder in Ukraine in a historical dimension. The institution of the eldership and its separate forms, which existed in different historical periods, were thoroughly analyzed at the theoretical level. It was determined that the introduction of the institution of the village elder is new for modern Ukraine. Although in the historical dimension, its existence cannot be considered as something that is not known to our country. Attention is drawn to the fact that in the scientific literature a lot of attention is paid to the constitutional and legal status of the village elder, to the problematic issues of his/her exercise of his/her powers. However, there are not enough scientific studies devoted to the establishment and development of the institution of the village elder in Ukraine in a historical dimension, to the study of the content of the authority of the village elder in different periods of the existence of our state. It is substantiated that the historical research will allow not only to highlight the development of the institution of the eldership in different historical periods, but also, with reference to the existing experience, to outline the prospects of its development in the modern conditions of state formation. The article notes that the village elder was the person who not only managed the territorial community, but also resolved many issues of local importance, necessary for the normal functioning of the settlement, village or town. He was a person who not only had power, but also enjoyed the respect and trust of local residents. Therefore, the revival of the institution of eldership in our country is expedient and necessary for the normal functioning of the territorial community. Attention is drawn to the fact that the constitutional and legal status of the village elder should be based on both the national traditions of local government and include the European principles of the local self-government charter and values. The prospects for further research should be considered to be the improvement of the existing model of the institution of village elders in Ukraine, based on historical experience.

Keywords: governance, local self-government, territorial community, village elder, genesis, development.

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

UDC 351.74+342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-138-141

Liliana CREANGĂ[©]

Doctor in Law, Associate Professor

(Academy «Stefan cel Mare»

of MIA of the Republic of Moldova, Chisinau, Moldova)

GENDER DIVERSITY IN THE POLICE – AN ESSENTIAL INDICATOR IN THE PROTECTION OF THE CIVIL POPULATION

Ліліана Крянге. ГЕНДЕРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ У ПОЛІЦІЇ – ВАЖЛИВИЙ ПОКАЗНИК ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ. Професіоналізація керівництва закладу, незалежно від його специфіки, передбачає підвищення рівня професійної підготовки, оволодіння принципами сучасного менеджменту, удосконалення стилю і методів роботи з підлеглими, виховання сприйнятливості до нового і прогресивного, принаймні підвищення рівня професійної та громадянської свідомості керівників. Відповідний організаційний клімат для зменшення дискримінаційних елементів на робочому місці залежить від стилю роботи керівника та управлінської команди і не є абстрактним поняттям. Стиль – індивідуальний спосіб самовираження керівника або команди управлінців, метод або спосіб роботи, інтерпретації, того чи іншого способу існування, дії, поведінки.

Недискримінація та повага до різноманітності не повинні розглядатися лише як обов'язки держави. Ці соціальні цінності повинні бути включені в організаційну культуру всіх роботодавців Республіки Молдова. Таким чином, вони стануть прийнятними для працівників, які, у свою чергу, зможуть застосовувати їх у суспільній практиці.

Зроблено висновок, що оптимізація системи різноманітності та запобігання дискримінації в поліції можливі за допомогою таких кроків: 1) популяризація професії поліцейського; 2) посилення поінформованості відбіркових комісій щодо статі; 3) перевірка кандидатів на предмет порушення прав людини, домашнього чи сексуального насильства; 4) запровадження моніторингу застосування системи квотування там, де вона існує; 5) посилення інституту наставництва та внутрішньої системи підтримки жінок і чоловіків у поліції; 6) покращення доступу як жінок, так і чоловіків до всіх форм освіти та додаткового навчання; 7) підвищення обізнаності про гендерну рівність; 8) запровадження механізму просування гендерної рівності там, де її немає; 9) підвищення прозорості процесу через внутрішні та публічні конкурси; 10) адаптація об'єктів інфраструктури діяльності та навчання; 11) використання гендерно чутливої мови; 12) суворе застосування правових та внутрішніх механізмів повідомлення про сексуальні домагання, дискримінацію та мобінг.

Ключові слова: менеджмент, різноманітність, стиль роботи, політика, рівні можливості.

Introduction. Diversity is a crucial element in modern law enforcement organizations, but also in social terms. In this sense, the debate on diversity in European and national societies is a particularly topical one. Diversity, as it is understood in many organizations, involves differences between people, based on their identification with specific groups. The more the groups represented in any organization differ and faithfully reflect social diversity, the more diverse the organization is.

© L. Creangă, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7118-9715>

academia@mai.gov.md

The primary objective of promoting diversity in the police is to find and maintain a balance between ensuring security, implementing public order strategies, and respecting the human rights [1]. Situations such as «female police officer», «black police officer», «ethnic minority police officer», «police officer with a physical disability» were utopian aspects in the past, but now they are possible realities of social life and require a careful analysis in the context of diversity and the prevention of discrimination within the police. Regarding the diversity in the management of the institutional system in the sphere of public order, issues are discussed, among others, such as the reflection in the composition of the authorities from the point of view of human resources of the whole society, including the minority groups, women and people with disabilities, etc. Diversity also means ethnicity, religious beliefs, sexual orientation, and the existence of disabilities.

The promotion and respect of diversity presuppose its presence everywhere, at all levels and police structures, with a special emphasis on those who carry out concrete activities to ensure public order, at street level or in direct contact with the citizen, regardless of his quality (complainant, victim, witness, felon, offender, etc.). A diverse police organization in its composition, consisting of men and women from all backgrounds and social areas, is fundamental to achieve effective work results and to raise public confidence in the activities of the police [2].

Results and discussions. We must recognize that in recent years there has been progress in recognizing the contribution of women in various dimensions of policing, namely the relative increase in the number of women in the training system and among police officers. However, in order for police services to be more effective in responding to the security needs of the communities to which they belong, it is necessary to systematically apply the necessary measures for the successful integration of women into police structures [3].

These measures propose the improvement of the modalities of action in the field of recruitment, selection, and professional development, with the priority use of the existing resources and without major organizational changes. All recommended measures are aimed primarily at further developing the efficiency and quality of services that modern 21st century policing should provide to citizens, an objective that can be achieved with qualified, motivated, and optimally used staff.

By applying these measures, police leadership at all levels can identify challenges in the process of recruiting, selecting, and women's professional development in police services; to promote a better understanding of the problems faced by women in policing; to facilitate the exchange of information on existing positive practices in this field, and to define appropriate measures with the support of which the existing practice can be improved.

Gender initiatives within police structures should focus on different needs and experiences with regard to the security of men and women [4]. Attention to gender issues «is not a process in which the power of men is taken and given to women and other underrepresented groups, but a process of improving the efficiency and effectiveness of reformed organizations».

Being responsible for maintaining and restoring public order, police structures need to be aware that women and men are affected by violence and discrimination in different ways and degrees. An example is the fact that most crimes against men take place in public places, while crimes against women, such as domestic violence, most often take place in the private sector, for which many state institutions consider that they are not responsible for intervening.

Gender-based violence is an act of physical, sexual or psychological violence that can be committed against women and men, girls and boys and reflects a power imbalance that exists between women and men. Gender-based violence can be combined with other factors such as ethnicity, religion, sexual orientation. Men and women are reluctant to report these acts of violence to the police. Men who have been victims of gender-based violence are often ashamed to talk about it so as not to be seen as weak or emasculated. It is very difficult for women to speak due to the social stigma associated with victims of gender-based violence.

Within police structures, there is a need for proper training of staff, made up of women and men, to know how to respond to victims of gender-based violence and to have the necessary knowledge to investigate such a crime.

A job with a high degree of diversity provides access to a wider range of experiences which improves the ability of these structures to offer a variety of solutions and services.

Threats to public safety and crime occur in all sectors of society, but police organizations around the world continue to be predominantly made up of men with poor representation of certain minority groups. The activities of maintaining and restoring public order and safety have been associated with «men's work» because it directs us to the thought of crime, violence, danger, and coercion.

The recruitment process sometimes eliminates women or male candidates who do not have «correct» male attitudes, such as toughness and heterosexuality.

Gender mainstreaming refers to the process of assessing the implications of any planned activity on women and men, including legislation, policies, or programs, in all areas and at all levels. The integration of the gender perspective in the public order and safety processes ensures the improvement of the efficiency of the services offered, of the care and responsibility they show.

The increase in the efficiency of the services provided due to the integration of the gender perspective is identified by the creation of more representative institutions, improving the response to gender-based violence and gaining benefits from working with women's organizations. The existence of more representative police structures in terms of gender, ethnicity, religion will lead to the empowerment of the credibility and legitimacy of services, while representing an indicator of democratic governance.

Although women have equal rights to join police structures, they continue to be underrepresented and focus on lower positions, especially in the (non-operational) support part.

The benefits that can be obtained by increasing women's participation in police activity are well documented:

«Research conducted both in the United States and internationally clearly demonstrates that female officers rely on a style of control that uses less physical force, are better at calming and lessening potential violent confrontations with citizens, and are less likely to get involved in issues involving the use of excessive force. Moreover, female staff often have better communication skills than their male counterparts and are able to facilitate the cooperation and trust needed to implement a model of public order and safety for the community».

Not only do women have a set of useful skills, but in some situations inclusion is imperative because they can solve certain tasks that their male colleagues might have difficulty solving, and in cases of domestic violence, women in the police respond with more high efficiency. Women can also have a positive impact on the morale and behavior of their colleagues and are a model of encouragement for increasing women's participation [5].

Thus, increasing the share of women in the police would not only respect the principle of equal opportunities for women and men, but would improve the procedures for selecting, recruiting and retaining staff. Regarding the qualities that a police officer must have, the information obtained from the interviews indicates that physical strength is not a primary selection criterion, as other qualities are important, such as those related to discipline, loyalty, the strength of character, communication skills.

Conclusions. Streamlining the diversity system and preventing discrimination within the police is possible by the following steps:

- promoting the police profession;
- strengthening the awareness of selection commissions regarding gender;
- verification of candidates from the perspective of human rights violations, domestic or sexual violence;
- introduction of monitoring the application of the quota system where it exists;
- strengthening the mentoring institution and the internal support system for women and men in the police;
- improving access for both women and men to all forms of education and additional training;
- raising awareness of gender equality;
- introducing the mechanism for promoting gender equality where it does not exist;
- increasing the transparency of the process through internal and public competitions;
- adaptation of the infrastructure from the objects of activity and training;
- use of gender-sensitive language;
- strict application of legal and internal mechanisms for reporting sexual harassment, discrimination, and mobbing.

In order to adapt to the different and changing needs and interests of citizens, it is necessary for police structures to carry out a process of continuous reform of their programs and activities.

References

1. Ștefan Cristian-Eduard, Managementul diversității în cadrul sistemului instituțional de ordine publică, în *Revista Studii de Securitate Publică* nr. 1/2012, p. 150.
2. Sava Nicolae, «Managementul diversității în contextul prevenirii discriminării în cadrul poliției», rezumat al tezei de doctor, București 2015.
3. Rețeaua femeilor ofițeri de poliție din Europa de Sud-Est. Ghid pentru practica polițienească gender sensibilă, 2012.
4. Braga Andreea, Abordarea intergratoare a egalității de gen în forțele de ordine publică. Lucrare de dizertație, București, 2010.
5. Aninoșanu Livia, Marțiș Daniela, Sorescu Irina., Cum promovăm managementul diversității în organizații, Centrul Parteneriat pentru Egalitate 2008. URL : www.managementul-diversitatii.ro.

Submitted 02.08.2022

-
1. Ștefan Cristian-Eduard (2012), Management of diversity within the institutional system of public order, in *Public Security Studies Magazine* no. 1/2012, p. 150. [in Rom.].
 2. Sava, Nicolae (2015) «Management of diversity in the context of preventing discrimination in the police», summary of the doctoral thesis, Bucharest. [in Rom.].
 3. Network of Women Police Officers in South East Europe. Guidelines for Gender Sensitive Policing, 2012. [in Rom.].
 4. Braga, Andreea (2010) The integrative approach to gender equality in public order forces. Dissertation work, Bucharest. [in Rom.].
 5. Aninoșanu, Livia, Marțiș, Daniela, Sorescu, Irina (2008) How we promote diversity management in organizations, Partnership Center for Equality, www.managementul-diversitatii.ro. [in Rom.].

ABSTRACT

The professionalization of an institution's management, regardless of its specificity, involves raising the level of training in the field, mastering the principles of modern management, improving the style and the methods of working with the subordinates, cultivating receptivity to the new and last but not least raising the level of the managers' professional and civic awareness. The appropriate organizational climate for reducing discriminatory elements in the workplace is influenced by the work style of the manager and the management team and is not an abstract notion. Style is the own way of expressing oneself of a manager or the management team, a method or a way of working, of interpreting, one way or another of being, of acting, of behaving.

Non-discrimination and appreciation of diversity should not be seen only as obligations of the state. These social values should be included in the organizational culture of all employers from the Republic of Moldova. Thus, they would become familiar to employees who could in turn practice them in society.

Keywords: management, diversity, work style, policies, equal opportunities.

УДК 342.924

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-142-147

**Сергій
БЕГАЛІЄВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор
(Академія
правоохоронних
органів
при Генеральній
прокуратурі
Республіки
Казахстан,
м. Косиш, Казахстан)

**Катерина
ГЛУХОВЕРЯ[©]**
кандидат
юридичних наук
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВІ АКТИ УПРАВЛІННЯ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ

Висвітлено сутність правових актів управління у публічній сфері. У статті розглянуто теоретичні підходи щодо визначення понять правові акти, їх видів, критеріїв розмежування. Зазначено, що найбільш поширеним юридичним інструментом діяльності публічної адміністрації є правові акти управління, які як у законодавстві, так і в науці, розглядаються по-різному, є багато позицій щодо визначення їх понять та змісту. Дуже різняться їх визначення, які надаються у судовій практиці, у підзаконних правових актах та науковою думкою. З'ясовано, що такий стан речей зумовлений насамперед тим, що законодавець не наводить визначення таких понять, як правові акти управління, не виокремлює їх систему. Тому сьогодні, будучи найпоширенішою формою діяльності як органів державної влади, так і місцевого самоврядування, правові акти управління були і залишаються предметом не тільки наукових дискусій фахівців конституційного та адміністративного права, теорії управління, але й судової практики, що є, зокрема, наслідком недостатнього законодавчого регулювання. Обґрунтовано, що в науці адміністративного права все ж залишаються недостатньо висвітлені питання щодо змісту правових актів управління, які ухвалюються у діяльності публічної адміністрації, потребує удосконалення і оновлення відповідний категоріально-понятійний апарат відповідно до сучасних реалій діяльності публічної адміністрації. Зроблено висновок, що під правовими актами управління треба розуміти інструменти діяльності публічної адміністрації, особливості яких полягають у здійсненні в односторонньому порядку з дотриманням встановленої адміністративної процедури певних дій уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації, втілених у певну правову форму, спрямованих на виконання завдань та повноважень органу публічної влади і які тягнуть за собою юридичні наслідки.

Ключові слова: акти, правові акти, правові акти управління, публічна адміністрація, публічне управління.

Постановка проблеми. Найбільш поширеним юридичним інструментом діяльності публічної адміністрації є правові акти управління, які як у законодавстві, так і в науці розглядаються по-різному, є багато позицій щодо визначення їх понять та змісту. Дуже різняться їх визначення, які надаються у судовій практиці, у підзаконних правових актах та науковою думкою.

Такий стан речей зумовлений насамперед тим, що законодавець не наводить визначення таких понять, як правові акти управління, не виокремлює їх систему. Тому сьогодні, будучи найпоширенішою формою діяльності як органів державної влади, так і місцевого самоврядування, правові акти управління були і залишаються предметом не тільки наукових дискусій фахівців конституційного та адміністративного права, теорії управління, але й судової практики, що є, зокрема, наслідком недостатнього законодавчого регулювання.

© Є. Бегалієв, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6659-8576>
apo-kanc@prokuror.kz

© К. ГлухOVERЯ, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0173-8213>
katerynahlukhoveria@gmail.com

Тож єдиного визначення «правового акта управління» немає, як немає і єдиної назви таких актів, що ускладнює правозастосовчу діяльність публічної адміністрації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням сутності та змісту правових актів управління приділяли окрему увагу науковці, як-от: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, С. Бобровник, І. Голосніченко, С. Додін, С. Ківалов, Л. Наливайко, О. Петришин, П. Рабінович, О. Скакун та ін. Одночасно в науці адміністративного права все ж залишаються недостатньо висвітлені питання щодо змісту правових актів управління, які ухвалюються під час діяльності публічної адміністрації, потребує удосконалення і оновлення відповідний категоріально-понятійний апарат відповідно до сучасних реалій діяльності публічної адміністрації.

Метою статті є з'ясування змісту та сутності правових актів управління як інструментів діяльності публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. У підручниках та монографічних дослідженнях використовуються різні назви для означення правового акта управління. Акт управління іноді називають «адміністративним актом», «актом державного управління», «актом державної адміністрації», «адміністративним указом», «виконавським рішенням» [1-2]. Зважаючи на сучасні різнопланові доктринальні підходи, у сучасній юридичній термінології треба запровадити оновлене і чітке розуміння актів, які ухвалюються публічною адміністрацією, треба здійснити переосмислення цих понять відповідно до наявних стандартів та термінології, що склалася у країнах ЄС, сучасних процесів правотворення та державотворення.

Щодо вітчизняного законодавства, то в чинному законодавстві існує тільки поняття нормативно-правового акта, яке визначено у нормах КАС України.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 4 КАС України нормативно-правовий акт – це акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування [3].

Тотожним з цим поняттям є поняття «регуляторний акт», визначення якого надається у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року, відповідно до якого регуляторний акт – це ухвалений уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; ухвалений уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом [4; 5].

В юридичній літературі наведено багато змістовних і корисних характеристик нормативно-правових актів. Їх можна розглядати в багатьох аспектах, бо думка науковців щодо визначення поняття нормативно-правового акта неоднорідна. Ось, наприклад, Енциклопедичний словник з державного управління за редакцією Ю. Ковбасюка дає визначення поняття акта органів державної влади, запропоноване професором В. Бакуменком, як форми владного волевиявлення у системі органів державної влади (закони, постанови, декрети, укази, розпорядження, накази, рішення). Акти органів державної влади становлять своєрідну систему правової ієрархії, вершиною якої є Конституція України. Форма таких актів, порядок їх ухвалення визначаються чинним законодавством. Багатство змісту і форм актів органів державної влади дає можливість їх класифікації, критеріями якої можуть бути юридична природа (нормативність, юридична сила, форма, структура, їх дія в просторі, часі і за колом осіб), спосіб видання і оприлюднення тощо [6; 7].

Також серед правових актів управління виділяють індивідуальні акти. Індивідуальний акт – це акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (ухвалений) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк. Таке

визначення надається у п. 19 ч. 1 ст. 4 КАС України [3].

Крім того, у законодавстві також можна зустріти й інші визначення понять «правові акти управління». Наприклад, Верховна Рада України, згідно зі ст. 91 Конституції України ухвалює закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією. У Конституції України, крім терміна «рішення» Верховної Ради України, вживається термін «акти», які слід розглядати як взаємозв'язані правові категорії, які співвідносяться між собою як зміст і форма [8].

Президент України згідно з ч. 3 ст. 106 Конституції України ухвалює акти (укази та розпорядження). Окремі Укази та розпорядження можуть мати не нормативний характер, а, наприклад, організаційно-розпорядчий. Можна виділити правові акти, що мають політичний характер: доручення Глави держави, програми, щорічні доповіді, звернення й заяви. Останні мають політичний характер, але слугують основою для ухвалення іншими державними органами й органами місцевого самоврядування підзаконних нормативно-правових актів на виконання завдань і рекомендацій, визначених «м'якою» нормотворчістю Глави держави [9; 10, с. 93].

Дуже цікавим є поділ правових актів управління у рішеннях Верховного Суду. Наприклад, за владно-регулятивною природою всі юридичні акти поділяють на правотворчі, правотлумачні (правоінтерпретаційні) та правозастосовні. Нормативно-правові акти належать до правотворчих, а індивідуальні – до правозастосовних. У вітчизняній теорії права загально визнано, що нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави, уповноваженого нею органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта, в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру. Такий акт ухвалюється як шляхом безпосереднього волевиявлення народу, так і уповноваженим на це суб'єктом за встановленою процедурою, розрахований на невизначене коло осіб і на багаторазове застосування. Індивідуально-правові акти, як результати правозастосування, адресовані конкретним особам, тобто є формально обов'язковими для персоніфікованих (чітко визначених) суб'єктів; вміщують індивідуальні приписи, в яких зафіксовані суб'єктивні права та/чи обов'язки адресатів цих актів; розраховані на врегулювання лише конкретної життєвої ситуації, а тому їх юридична чинність (формальна обов'язковість) вичерпується одноразовою реалізацією. Крім того, такі акти не можуть мати зворотної дії в часі, а свій зовнішній прояв можуть отримувати не лише у письмовій (документальній), але й в усній (вербальній) або ж фізично-діяльнісній (конклюдентній) формах [11].

Отже, говорячи про правові акти як інструменти діяльності публічної адміністрації можна зробити проміжні висновки. По-перше, діяльність публічної адміністрації переважно має наслідки, що виявляються в ухваленні різних за своєю правовою природою актів управління. По-друге, одні акти управління можуть містити норми права, встановлювати, змінювати чи припиняти правовідносини, інші – стосуватися конкретної особи, її прав, свобод чи інтересів.

У сучасній Україні ухвалено безліч нормативно-правових актів у сфері державного управління. Значна частина з них цілеспрямовано розроблена та ухвалена в інтересах підвищення якості державного управління під час вирішення різних завдань органів виконавчої влади, під час виконання різних державних функцій – для створення і забезпечення роботи необхідних для цього механізмів і інструментів державного управління. Незважаючи на це, в Україні відсутній єдиний акт або серія взаємопов'язаних актів, що унормовують державне управління як процес. Ці питання регулюються різними нормативно-правовими актами, які нерідко суперечать один одному, породжуючи неоднозначну практику їх застосування [12; 13, с. 115].

Важливість інституту правового акта очевидна, і необхідність встановлення правових норм безпосередньо у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності зумовлена тим, що закони містять лише певні загальні норми, що не можуть повною мірою регулювати всі сторони суспільного життя та всі відносини, що виникають під час реалізації законів [1; 14]. У зв'язку з чим у законодавстві, у діяльності органів публічної влади мають бути чітко врегульовані питання, що стосуються понять і системи правових актів управління, їх ознак, властивостей, і головне, повноважень щодо їх ухвалення.

Як вже неодноразово наголошувалося в науці, різноманіття правових актів управління, суперечливі моменти, пов'язані у правозастосовчій практиці, які стосуються їх ухвалення та реалізації, зумовлені відсутністю законодавчого акта, який має

вирішувати всі проблемні питання, пов'язані з їх ухваленням.

Несистемність законодавчого регулювання державного управління в Україні пов'язана не тільки з недоліками окремих регулюючих його нормативно-правових актів, а й в цілому з неналежною якістю державного управління. Необхідність в подібному акті очевидна, незважаючи на те (а можливо, саме тому), що регламентація організації управління повинна враховувати неминучі особливості завдань, до вирішення яких вона повинна бути пристосована [13, с. 115; 15, с. 109]. Тому варто підтримати пропозиції тих науковців, що наголошують на необхідності ухвалення Закону України «Про нормативно-правові акти».

Міжнародний досвід показує, що практично в усіх країнах світу як одну з умов забезпечення ефективності державного управління визнають цілеспрямоване правове врегулювання процесу державного управління. Крім того, наявний напрям підвищення системності правового регулювання державного управління, яке підпорядковане єдиній логіці формування належного (якісного, «гарного») державного управління. При цьому важливо, що логіка сприяння якісному державному управлінню значною мірою пов'язана з формуванням системної правової основи орієнтації процесу державного управління на досягнення суспільно значущих результатів [13, с. 116; 16, с. 3].

Тому удосконалення правового регулювання питань щодо змісту понять правовий акт управління, їх ознак, видів, системи є гарантією якості діяльності публічної адміністрації, панування верховенства права та законності. Важливість правових актів управління полягає у тому, що вони слугують інструментами діяльності публічної адміністрації завдяки яким реалізуються їх повноваження, забезпечується регулювання публічно-правових відносин, створюються умови для реалізації, охорони і захисту прав, свобод та інтересів осіб у публічній сфері.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, під правовими актами управління пропонуємо розуміти інструменти діяльності публічної адміністрації, особливості яких полягають у здійсненні в односторонньому порядку із дотриманням встановленої адміністративної процедури певних дій уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації, втілених у певну правову форму, спрямованих на виконання завдань та повноважень органу публічної влади і які тягнуть за собою юридичні наслідки. При цьому треба зазначити, що інструментом діяльності публічної адміністрації є не тільки правовий акт управління, але й важливе значення має процедура його ухвалення, процес здійснення владних управлінських дій уповноваженими органами публічної влади.

У контексті перспективних наукових досліджень актуальним є питання наукового осмислення та законодавчого вирішення удосконалення нормативно-правового регулювання адміністративних процедур ухвалення правових актів управління, що дозволить подолати несистемність та колізії у діяльності публічної адміністрації у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Александрова П. В. До питання про правові акти управління. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6302/Aleksandrova_Do_pyttannya_pro_pravovi_aky.PDF.
2. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44–47.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1160-15#Text>.
5. Ковбаса В. М., Кусько Р. В., Дрозд Т. В. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 245–248. URL : http://lsei.org.ua/6_2022/57.pdf.
6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
7. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / кол. авт. ; за ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 84, пункту 34 частини першої статті 85, частини першої статті 86, статті 91 Конституції України, частин другої, третьої, четвертої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата

України» (справа про направлення запиту до Президента України) : Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14.10.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-03#Text>.

9. Геращенко О. М. Система актів Президента України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 64-66.

10. Наливайко Л. До питання про визначення поняття «механізм держави». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 92–96.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 16 жовтня 2018 року. Справа № 9901/415/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77654117>.

12. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). P. 223–227.

13. Шевченко А. Правові основи державного управління в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 112–117.

14. Nalyvaiko L. R., Chepik-Tregubenko O. S. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development : collective monograph*. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing». 2019. P. 197–214.

15. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.

16. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Issue 22(6). P. 1–6.

Надійшла до редакції 15.09.2022

References

1. Aleksandrova, P. V. Do pytannya pro pravovi akty upravlinnya [To the issue of legal acts of management]. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6302/Aleksandrova_Do_pytannya_pro_prawovi_akty.PDF. [in Ukr.].

2. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Detsentralizatsiya vlady v Ukraini v umovakh rozbudovy demokratychnoho hromadyans'koho suspil'stva [Decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 44–47. [in Ukr.].

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 06.07.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>. [in Ukr.].

4. Pro zasady derzhavnoyi rehulyatornoyi polityky u sferi hospodars'koyi diyal'nosti [On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity] : Zakon Ukrainy vid 11.09.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1160-15#Text>. [in Ukr.].

5. Kovbasa, V. M., Kus'ko, R. V., Drozd, T. V. (2022) Diyal'nist' Natsional'noyi polityky v umovakh voyennoho stanu: okremi problemni pytannya [Activities of the National Police under martial law: specific problematic issues]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 6, pp. 245–248. URL : http://lsej.org.ua/6_2022/57.pdf. [in Ukr.].

6. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic dictionary of public administration] / uklad. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyn's'koho, Yu. P. Surmina. Kyiv : NADU, 2010. 820 p. [in Ukr.].

7. Tlumachnyy terminologichnyy slovnyk z konstytutsiynoho prava [Explanatory terminological dictionary of constitutional law] / kol. avt. ; za red. L. R. Nalyvaiko. Kyiv : Khay-Tek Pres, 2016. 628 p. [in Ukr.].

8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym 50 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiynе tlumachennya polozhen' chastynty druhoi statti 84, punktu 34 chastynty pershoi statti 85, chastynty pershoi statti 86, statti 91 Konstytutsiyi Ukrainy, chastynty druhoi, tret'oyi, chetvertoyi statti 15 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» (sprava pro napravlennya zapytu do Prezydenta Ukrainy) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 50 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of the second part of Article 84, paragraph 34 of the first part of Article 85, the first part of Article 86, Article 91 of the Constitution of Ukraine, parts two, three, four of Article 15 of the Law of Ukraine «On the status of a people's deputy of Ukraine» (the case of sending a request to the President of Ukraine)] : Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy № 16-rp/2003 vid 14.10.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-03#Text>. [in Ukr.].

9. Herashchenko, O. M. (2015) Systema aktiv Prezydenta Ukrainy [System of Acts of the President of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 33. Vol. 1, pp. 64-66. [in Ukr.].

10. Nalyvaiko L. (2005) Do pytannya pro vyznachennya ponyattya «mekhanizm derzhavy» [To the issue of defining the concept of «state mechanism»]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 92–96. [in Ukr.].

11. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16 zhovtnya 2018 roku. Sprava

№ 9901/415/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine dated October 16, 2018. Case No. 9901/415/18]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/77654117>. [in Ukr.].

12. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 3 (47), pp. 223–227. [in Ukr.].

13. Shevchenko, A. (2017) *Pravovi osnovy derzhavnoho upravlinnya v Ukraini* [Legal foundations of public administration in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. № 3, pp. 112–117. [in Ukr.].

14. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Tregubenko, O. S. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society [Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society]. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development : collective monograph*. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing», pp. 197–214. [in Ukr.].

15. Korshun A. O. (2022) *Pryntsyp hlasnosti i vidkrytosti diyal'nosti orhaniv sudovoyi vlady* [The principle of openness and openness of judicial authorities] : monohrafiya. Kyiv : Khay-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].

16. Beschastnyi, V., Shkliar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019) Place of court precedent in the system of law of the european union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Issue 22(6), pp. 1–6.

ABSTRACT

Yernar Begaliyev, Kateryna Hlukhoveria. Legal acts of management in the public sphere.

The article is devoted to highlighting the essence of legal acts of management in the public sphere. The article examines theoretical approaches to defining the concepts of legal acts, their types, and demarcation criteria. Attention is drawn to the fact that the most common legal instrument of public administration is legal acts of management, which are considered differently in both legislation and science, there are many points of view regarding the definition of their concepts and content. Their definitions, which are given in judicial practice, in subordinate legal acts and scientific opinion, are very different. It turns out that this state of affairs is due primarily to the fact that the legislator does not define such concepts as legal acts of management, does not single out their system. Therefore, today, being the most widespread form of activity of both state authorities and local self-government, legal acts of management were and remain the subject not only of scientific discussions by specialists in constitutional and administrative law, theory of management, but also existing judicial practice, including as a result of insufficient legislative regulation. It is justified that in the science of administrative law there are still insufficiently elucidated questions regarding the content of legal acts of management that are adopted in the activity of public administration, the relevant categorical and conceptual apparatus needs to be improved and updated in accordance with the modern realities of public administration. It has been concluded that legal acts of management should be understood as tools of public administration, the features of which are the unilateral implementation of certain actions by authorized subjects of public administration, embodied in a certain legal form, aimed at fulfilling the tasks and powers of the body, in compliance with the established administrative procedure public authority and which entail legal consequences. At the same time, it should be noted that the tool of public administration is not only the legal act of management, but also the procedure of its adoption, the process of the implementation of authoritative management actions by authorized public authorities is of great importance.

In the context of prospective scientific research, the issue of scientific understanding and legislative solution of improving the regulatory and legal regulation of administrative procedures for the adoption of legal acts of management is relevant, which will allow to overcome non-systematic and collisions in the activities of public administration in this area.

Keywords: *acts, legal acts, legal acts of management, public administration, public management.*

УДК 351/352
DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-148-154

Юрій КОЗАР[©]

доктор юридичних наук, професор
(Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна)

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У роботі охарактеризовано сучасний стан нормативного та організаційного функціонування, особливостей державно-приватного партнерства (далі – ДПП), наведено власні рекомендації щодо шляхів удосконалення розвитку та запровадження стратегічного підходу до планування сталого територіального розвитку. Акцентовано на тому, що активізація планувальної діяльності, з одного боку, є закономірним етапом розвитку регіонів та окремих територій, з іншого – намаганням регіонів знайти адекватні інструменти, які б допомагали відповісти на виклики сучасного глобалізованого світу, коли істотно пришвидшуються різноманітні зміни, в тому числі політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні. Висвітлюється тема державно-правового партнерства у реалізації економічного і соціально-культурного розвитку територіальних громад.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, територіальна громада, стратегія, планування.

Постановка проблеми. За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні, станом на 01.01.2017 року на засадах державно-приватного партнерства реалізується 186 проєктів (укладено 153 договори концесії, 32 договори про спільну діяльність, 1 договір державно-приватного партнерства). Понад 60 % проєктів ДПП від загальної кількості було реалізовано у сфері оброблення відходів, 20 % у сфері збору, очищення та розподілення води, понад 8 % у сфері інфраструктури та понад 3 % у сфері виробництва, транспортування і постачання тепла. Отже, питання державно-приватного партнерства в реалізації економічного і соціально-культурного розвитку територіальних громад є актуальною темою, яка потребує опрацювання та аналізу [1, с. 6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тему державно-приватного партнерства та розвитку територіальних громад досліджували у своїх працях такі науковці: В. Армашова, М. Бриль, Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко та інші науковці.

Мета – висвітлення місця й ролі державно-правового партнерства у реалізації економічного і соціально-культурного розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Основним законом у системі законодавства про ДПП є Закон України «Про державно-приватне партнерство». Стаття 1 Закону України містить визначення та окреслює ознаки, які характеризують взаємовідносини державно-приватного партнерства, а саме: державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» [2] здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом. Сферами застосування державно-приватного партнерства є виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг,

залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури; машинобудування; збір, очищення та розподілення води; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем; поводження з відходами, крім збирання та перевезення; виробництво, розподілення та постачання електричної енергії; надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом; виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих внаслідок бойових дій на території проведення антитерористичної операції; встановлення модульних будинків та будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я; управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини; донорство крові та/або компонентів крові, заготівля, переробка, тестування, зберігання, розподіл і реалізація донорської крові та/або компонентів крові. За рішенням державного партнера державно-приватне партнерство може застосовуватися в інших сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям. Державно-приватне партнерство застосовується з урахуванням особливостей правового режиму щодо окремих об'єктів та окремих видів діяльності, встановлених законом. Отже, вищенаведений перелік сфер діяльності не є вичерпним, оскільки за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших сферах діяльності, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям. Також під час визначення потенційної сфери реалізації проєкту ДПП необхідно враховувати особливості правового режиму щодо окремих об'єктів та окремих видів діяльності, встановлених законом [3].

В Україні, як і в інших країнах світу, активно розвивається та запроваджується стратегічний підхід до планування сталого територіального розвитку. Така активізація планувальної діяльності, з одного боку, є закономірним етапом розвитку регіонів та окремих територій, з іншого – намаганням регіонів знайти адекватні інструменти, які б допомагали відповісти на виклики сучасного глобалізованого світу, коли істотно пришидшуються різноманітні зміни, в тому числі політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні. Під час реалізації державно-приватного партнерства важливу роль посідає процес стратегічного планування, адже це довготривалий творчий процес, як правило, розробляється на 7–10 років і з певним алгоритмом дій, який покликаний вирішити питання забезпечення сталості розвитку територіальної громади. Стратегічне планування в об'єднаних територіальних громадах (далі – ОТГ) регулюється наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.03.2016 № 75 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» [4, с. 1]. Починаючи планувати розвиток громади, потрібно орієнтуватися на три складові стратегії: розвиток місцевої економіки; розвиток людського капіталу; збереження довкілля. Працюючи над стратегічним планом розвитку ОТГ, варто пам'ятати, що цей документ повинен: базуватись на конкурентних перевагах конкретної ОТГ та відповідати стратегії регіонального розвитку області та держави, також важливо, щоб він був реальним та міг бути реалізований в умовах сучасного періоду; розрахованим на реальні фінанси, які можна залучити; процес підготовки має відповідати правилам громадської участі і лобістської незаангажованості. Планування розвитку території не обмежується підготовкою лише однієї стратегії, а являє собою цілу низку планувальних документів, що мають формувати цілісну систему. До базових складників такої системи планування територіального розвитку треба віднести: стратегічні довгострокові плани соціально-економічного розвитку; просторові плани територіального розвитку (генеральні плани міст і містобудівна документація населених пунктів); середньострокові плани соціально-економічного розвитку території та цільові програми розвитку окремих сфер діяльності; короткострокові програми соціально-економічного розвитку. Усі види документів тісно пов'язані між собою, сприяють вирішенню питань підвищення ефективності функціонування території, але відрізняються між собою. Створення стратегій розвитку громади можна оцінити як виняткову можливість до

побудови відчуття громадянської відповідальності за місцеві справи. Почуття відповідальності може бути поширене далеко поза середовищем місцевого самоврядування і має шанси охопити коло місцевих лідерів з різних сегментів громадського життя [5, с. 19].

У зв'язку з цим можна виділити кілька методів (способів) розробки стратегій, серед яких потрібно виділити метод патерналізму, експертний, експертно-консультаційний, адміністративно-консультаційний методи та метод «співучасті». Метод патерналізму передбачає, що стратегія розробляється владою та муніципальним менеджментом, пишеться «в кабінетах» без будь-яких контактів з громадою. Використовуючи експертний метод, стратегія розробляється експертами, які роблять глибокі дослідження статистичних показників, використовують математичний апарат, проводять кореляційні чи факторні аналізи, прогнозують тенденції та пропонують плани дій, професійно працюють над створенням стратегії. Експертно-консультаційний метод використовується, коли стратегія розробляється експертами, які під час дослідження середовища та розробки основних напрямів розвитку звертаються за консультаціями до місцевої громади та влади. Адміністративно-консультаційний метод, коли стратегія розробляється владою та муніципальним менеджментом з консультативним залученням громади через опитування громадської думки, круглі столи, громадські слухання тощо. Найбільш ефективним на сьогодні є метод «співучасті», що базується на довготривалому партнерстві із залученням експертів. Концепція методу побудована на колективній участі громади та формуванні групи професіоналів з лідерів місцевих громад, бізнесів та влади, яка працює над стратегією розвитку за допомогою залучених незалежних експертів [5, с. 19]. Отже, сьогодні стратегічне планування полягає у формуванні й реалізації стратегій розвитку ОТГ на основі безперервного контролю й оцінки змін, що відбуваються в її діяльності, з метою підтримки здатності території до виживання й забезпечення її ефективного функціонування в умовах мінливого зовнішнього середовища. Все більш актуальним стає пошук нових шляхів стабілізації регіонального розвитку та підвищення конкурентоспроможності територіального виробництва. Дотримання зазначених вимог до стратегічного планування забезпечать й ефективність реалізації складеного плану та інтенсивний розвиток регіону. Саме тому важливу роль у реалізації економічного і соціально-культурного розвитку територіальних громад посідає державно-приватне партнерство, в межах якого, відповідно до законодавства, можуть укладатися: концесійний договір; договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в межах державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); договір про спільну діяльність та інші договори. Договір, укладений у межах державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України. Правовими засадами здійснення державно-приватного партнерства є Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші законодавчі акти України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У разі якщо між народними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору. Відносини, що виникають у зв'язку з державно-приватним партнерством, не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно норми щодо внесення змін до цього Закону. На відносини, що виникають у зв'язку з вибором приватного партнера та виконанням договору, укладеного в межах державно-приватного партнерства, та з наданням державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства, не поширюється законодавство про публічні закупівлі [6, с. 22].

Отже, важливим і актуальним є здійснення державно-приватного партнерства у реалізації економічного і соціально-культурного розвитку територіальних громад.

Державно-приватне партнерство в Україні – система відносин між державним та приватним партнерами, під час реалізації яких ресурси обох об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами. Державно-приватне партнерство (ДПП) вказане серед головних механізмів реалізації політики модернізації

економіки України, вирішення важливих соціально-економічних проблем. Висока ефективність ДПП як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох країн світу. Сьогодні актуалізувались об'єктивні обставини для запровадження механізмів ДПП. Реалізація масштабних модернізаційних проєктів в різних секторах економіки потребує значних інвестиційних ресурсів, потужним джерелом яких може стати приватний бізнес. До основних переваг ДПП належать фінансові вигоди для органів державної влади та ОМС, соціально-економічні вигоди для територіальної громади, а також політичні переваги. Успішний міжнародний та вітчизняний досвід використання державно-приватного партнерства є свідченням того, що ДПП є інструментом партнерської, рівноправної та взаємовигідної співпраці між державою, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування та бізнесом, у межах якої спільні зусилля спрямовуються на реалізацію проєктів, які дозволяють вирішити важливі для територіальної громади соціально-економічні та інші проблеми.

Особлива зацікавленість регіональної і місцевої влади у використанні та розвитку ДПП пов'язана з перевагами цього механізму для залучення ресурсів (фінансових, інвестиційних, технологічних, управлінських), особливо в нинішніх умовах значної невідповідності між потребами розвитку та наявними бюджетними ресурсами. Фаховий підхід до використання ДПП може забезпечити використання внутрішніх ресурсів розвитку на регіональному і місцевому рівнях, що матиме позитивний вплив на реалізацію нової державної регіональної політики. Участь приватного інвестора здатна забезпечити більш ефективне використання фінансових ресурсів територіальної громади та залучити досвід приватного партнера для ефективної реалізації проєктів ДПП.

В основі реалізації проєктів ДПП лежить досягнення таких цілей: розвиток публічних послуг, в тому числі транспортні послуги: пасажироперевезення (аеропорти, громадський міський транспорт (автотранспорт, метро), міжміський автотранспорт, морський і річковий транспорт, пасажирські термінали в морських портах); а також соціальні послуги – будівництво і утримання шкіл, ЗВО, лікарень, поліклінік, стадіонів, театрів, бібліотек, парків; будівництво приміщень судів, інших органів влади; в) розвантаження бюджетів всіх рівнів (зокрема місцевих): проєкти ДПП передбачають залучення приватного капіталу, хоча не виключається пряме фінансування з державного або місцевого бюджету частини проєкту; іноді може використовуватися непрямий спосіб фінансування проєкту (наприклад, державне кредитування місцевих бюджетів); г) поліпшення якості послуг; д) зниження (або утримання) вартості плати за послуги; е) скорочення відповідальності і ризиків публічного партнера у сфері надання послуг, яка є об'єктом ДПП: під час реалізації проєкту ДПП частина ризиків переходить приватному партнеру, при цьому держава/територіальна громада залишається відповідальною за надання послуги в цілому; ж) стимулювання діалогу та взаємодії між бізнесом та владою; з) використання досвіду та професіоналізму приватного сектору при збереженні державного контролю над активами; и) залучення до реалізації інвестиційних проєктів фінансових ресурсів, що до цього перебували «у тіні» (політико-економічний чинник); к) залучення нових ресурсів для реалізації політики регіонального розвитку (реалізації інвестиційних проєктів на місцевому, регіональному рівнях) [6, с. 25].

Висновки. Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що державно-приватне партнерство (ДПП) – це засноване на договорі довгострокове співробітництво між державою (державними органами та органами місцевого самоврядування), а також приватними компаніями, спрямоване на фінансування, проєктування, впровадження та управління публічними об'єктами і публічними послугами (public facilities and public services), які традиційно забезпечуються державою (публічним сектором) відповідно до умов, визначених вказаним Законом України, територіальні громади, які зацікавлені у реалізації спільних проєктів, мають змогу координувати діяльність суб'єктів співробітництва та акумулювати ресурси для спільного здійснення відповідних заходів [7, с. 1]. Третє тисячоліття разом з новими інвестиційними, технологічними та інноваційними можливостями для забезпечення високих і стійких темпів розвитку країни змушує Україну стати арбітром у сфері партнерства між державними органами влади та представниками приватного бізнесу, бо державні програми та проєкти, реалізація яких забезпечується виключно бюджетним коштом, не завжди дозволяє повною мірою реалізувати поставлену мету, що призводить до зниження конкурентоспроможності країни [8, с. 1]. Очевидно, що коштів лише місцевих бюджетів

для цього не достатньо. Мають бути розроблені відповідні плани та програми, зокрема в межах державно-приватного партнерства (ДПП) [9, с. 1].

Сьогодні чимало українців потерпають від неякісних комунальних та інфраструктурних послуг, місцевій владі не завжди вдається вирішити ці проблеми через: брак достатнього фінансування, доступу до сучасних технологій та досвіду управління на належному рівні. Як забезпечити населення якісними послугами у такій ситуації? Вже понад 25 років влада в Європі та в США використовують механізм державно-приватного партнерства, він дозволяє залучати приватного партнера до управління, модернізації наявних та створення нових об'єктів. Один з найбільш важливих аспектів державно-приватного партнерства – це надання можливості приватному сектору брати участь у відбудові інфраструктури та наданні державних послуг, таким чином залучається більше фінансів, досвіду та управлінських навичок, що за інших умов недоступні для публічного сектора. Механізм співпраці державного та приватного сектора полягає в тому, що приватна компанія надає певні послуги громаді, користуючись активами, які перебувають у державній комунальній власності. Це довгострокове партнерство і суть його полягає у розділенні функцій: щось краще забезпечує державний сектор (лікування, регулювання), а приватний сектор надає інші послуги на найвищому рівні, за умови, що приватний партнер дійсно найкращий у цьому. Це певною мірою і є суть ДПП. Органи влади зосереджуються переважно на визначенні цілей, співпраці і моніторингу їх досягнення, а також на якості і вартості наданих послуг. Приватний партнер інвестує власні кошти та ефективно управляє проектом, залучаючи підприємницький досвід та сучасні технології. Програма державного партнерства не передбачає перехід майнових прав до інвестора, тобто інвестор отримує права користування впродовж якогось тривалого часу, але після того, як цей час закінчиться – земля залишається у власності громади, а майно, яке було створено, також переходить до власності громади [10, с. 1].

З огляду на частину 1 статті 1 Закону України «Про державно-приватне партнерство» декілька територіальних громад, які об'єдналися для досягнення тих чи інших цілей, можуть бути на боці державного партнера у договорі, що укладається в межах ДПП. Це може дозволити ОТГ реалізувати проекти, спрямовані на розвиток територіальної громади, які не могли бути реалізовані такими громадами без участі приватного партнера. Ефективне спільне використання механізму ДПП територіальними громадами може стати інструментом, який дозволить забезпечити їх розвиток та надання якісних послуг у ситуації, коли в окремої територіальної громади немає змоги забезпечити виконання умов, які висуваються до проекту ДПП. Територіальні громади на місцевому рівні та ОТГ шляхом реалізації проектів ДПП можуть отримати механізм, який здатний сприяти розвитку регіонів та може збільшити їх конкурентоспроможність. Кожна територіальна громада має самостійно визначити пріоритетні напрями розвитку, в межах яких доцільно реалізувати проекти на умовах ДПП з урахуванням потреб та інтересів населення, якими можуть стати такі: виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл; будівництво, ремонт й експлуатація доріг; збір, очищення та розподілення води; охорона здоров'я; освітні послуги; туризм, відпочинок, рекреація, культура й спорт; забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем; збирання та оброблення відходів; виробництво та постачання електричної енергії; надання послуг у сфері інформації та телекомунікацій та інші.

Список використаних джерел

1. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проектів. Reportпрограми U-LEAD. URL : http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf.
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>.
3. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
4. Бриль М. Стратегія – основа становлення та розвитку ОТГ. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>.
5. Армашова В. О. Основи стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад. *Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: правові, економічні та соціальні аспекти* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13–14 груд. 2018 р.). Миколаїв : МНАУ. С. 19–22.

6. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проєктів. Report програми U-LEAD. URL : http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf.
7. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Інформаційний ресурс Мінекономіки. URL : <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Derzhavno-privatnePartnerstvo>.
8. Державно-приватне партнерство в системі охорони здоров'я України: міф чи реальність. Юридична газета online. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/derzhavnoprivatne-partnerstvo-v-sistemi-ohoroni-zdorovya-ukrayini-mif-chi-realnist.html>.
9. Державно-приватне партнерство в медичній галузі України: реалії та перспективи. Реанімаційний пакет реформ. URL : <https://rpr.org.ua/news/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-v-medychniy-haluzi-ukraini-realii-ta-perspektyvy/>.
10. Що таке державно-приватне партнерство? Гірсівська ОТГ. URL: <https://girsivska-gromada.gov.ua/news/1574057241/>.

Надійшла до редакції 06.07.2022

References

1. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm realizatsii novoi rehionalnoi polityky: mozhlyvosti zastosuvannya ta praktychni aspekty pidhotovky i vprovadzhennia investytsiinykh proektiv [Public-private partnership as a mechanism for implementing a new regional policy: application possibilities and practical aspects of preparation and implementation of investment projects]. Reportprohramy U-LEAD. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf. [in Ukr.].
2. Pro upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti [On the management of state-owned objects] : Zakon Ukrainy vid 21.09.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>. [in Ukr.].
3. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>. [in Ukr.].
4. Bryl, M. Stratehiia – osnova stanovlennia ta rozvytku OTH [Strategy is the basis of formation and development of OTG]. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>. [in Ukr.].
5. Armashova V. O. Osnovy stratehichnogo planuvannya rozvytku ob'ednanykh terytorialnykh hromad. Rozvytok terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii: pravovi, ekonomichni ta sotsialni aspekty [Basics of strategic planning for the development of united territorial communities. Development of territorial communities in conditions of decentralization: legal, economic and social aspects] : zb. tez Vseukrainskoi naukovo-prakt. konf. (m. Mykolaiv, 13–14 hrud. 2018 r.). Mykolayiv : MNAU, pp. 19–22. URL : https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_prof_konf/abstracts2018-12-13.pdf. [in Ukr.].
6. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm realizatsii novoi rehionalnoi polityky: mozhlyvosti zastosuvannya ta praktychni aspekty pidhotovky i vprovadzhennia investytsiinykh proektiv [Public-private partnership as a mechanism for implementing a new regional policy: application possibilities and practical aspects of preparation and implementation of investment projects]. Report prohramy U-LEAD. URL : http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf. [in Ukr.].
7. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. Informatsiyni resurs Minekonomiky. URL : <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Derzhavno-privatnePartnerstvo>. [in Ukr.].
8. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi okhorony zdorovia Ukrainy: mif chy realnist [Public-private partnership in the healthcare system of Ukraine: myth or reality]. Yurydychna hazeta online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/derzhavnoprivatne-partnerstvo-v-sistemi-ohoroni-zdorovya-ukrayini-mif-chi-realnist.html>. [in Ukr.].
9. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v medychnii haluzi Ukrainy: realii ta perspektyvy [Public-private partnership in the medical industry of Ukraine: realities and prospects]. Reanimatsiyni paket reform. URL: <https://rpr.org.ua/news/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-v-medychniy-haluzi-ukraini-realii-ta-perspektyvy/>. [in Ukr.].
10. Shcho take derzhavno-pryvatne partnerstvo [What is a public-private partnership]? Hirsivska OTH. URL : <https://girsivska-gromada.gov.ua/news/1574057241/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Kozar. The state-private partnership in the realization of the economic and the socio-cultural development of the territorial communities. The modern state of normative and organizational functioning, peculiarities of the state-private partnership (hereinafter referred to as SPP) have been characterized in the work, and the own recommendations as for the ways of the improvement of the development and the introduction of the strategic approach to the planning of sustainable territorial development have been pointed. Attention is focused on the fact that the activation of the planning activities, on the one hand, is a regular stage of the development of the regions and the individual territories, on the other hand, it is an attempt of the regions to find the adequate tools that will help to

answer the challenges of the modern globalized world, when the diverse changes are significantly speeding up, including political, economic, social, technological, ecological. The theme of the state-legal partnership in the realization of the economic and the socio-cultural development of the territorial communities is highlighted.

It has been characterized that the Law of the Ukraine «On State-Private Partnership» is the main law in the legislation system of SPP. The definition has been given and the features have been outlined that characterize the relationship of the state-private partnership. The definition of the state-private partnership is given as cooperation between the state of the Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea, the territorial communities represented by the relevant state bodies that, according to the Law of the Ukraine «On the Management of the Objects of State-property» that manage objects of the state property, local self-government bodies, the National Academy of Sciences of the Ukraine, national branch academies of sciences (state partners) and legal entities, except for the state and the communal enterprises, the institutions, the organizations (private partners), which are carried out on the basis of the contract in the manner established by this Law and other legislative acts, and corresponds to the signs of the state-private partnership determined by this Law. The actuality of the strategic planning and the development of the united territorial communities is emphasized and attention is focused on the important role of the state-private partnership in the realization of the economic and the socio-cultural development of the territorial communities.

Keywords: public-private partnership, territorial community, strategy, planning.

UDC 351.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-154-159

Roman OPATSKYI[©]

Doctor of Law, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

METHODS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION IN IMPLEMENTATION OF JUVENILE POLICY

Роман Опацький. МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ. У статті досліджено методи впливу публічної адміністрації на суспільні відносини у сфері реалізації ювенальної політики в Україні.

Переконання й заохочення як всеохоплюючі методи діяльності публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики становлять основу функціонування апарату державного управління в зазначеній сфері. Під час здійснення державного керівництва у сфері реалізації ювенальної політики, а також у процесі правоохоронної діяльності органи державного управління використовують найрізноманітніші прийоми і способи переконання і заохочення як методи цілеспрямованого впливу.

Зростання свідомості, організованості громадян робить методи переконання й заохочення дедалі ефективнішими інструментами регулювання громадських управлінських відносин. При цьому зростає сфера адміністрування, невиправдане застосування адміністративно-примусових засобів впливу. Наголошено, що зважаючи на сучасний стан, грошові методи відіграють важливу роль у діяльності публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики.

Невід'ємною складовою системи методів державного управління суспільством є метод примусу. Вказаний метод належить до найбільш жорстких засобів впливу, тому в діяльності органів управління та їх посадових осіб примус застосовується, як правило, у поєднанні з іншими управлінськими прийомами. Обстоюється позиція, що гарантією правильного поєднання методів переконання, заохочення й примусу є визнання головної ролі методів переконання і заохочення як методів психічного впливу на свідомість, а через неї – на поведінку людей. Ці методи виявляються в системі заохочувальних, виховних, пояснювальних, рекомендаційних заходів, що забезпечують правочинність вчинків і дій учасників управлінських відносин.

Ключові слова: публічна адміністрація, адміністративні методи, примус, заохочення, ювенальна політика.

© R. Opatskyi, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

opatskyi@i.ua

Relevance of the study. The regulation of public relations requires the judicious use of levers of influence and the creation of conditions for the realization of human rights and freedoms with respect for the interests of all stakeholders. Speaking about the formation and implementation of juvenile policy in Ukraine, we can not ignore the methods of public administration in this area.

Recent publications review. V. Averyanov and O. Ostapenko devoted their studies to the problem of administrative and legal methods of regulating public relations. Concussion in the system of administrative methods studied Y. Bytyak and V. Kolpakov in their works. Features of encouragement in the system of administrative and legal methods formed the basis of researches of O. Ostapenko, S. Alekseev, G. Atamanchuk.

However, despite the significant achievements of scientific works in this area, the methods of public administration in the implementation of juvenile policy have not been given enough attention.

The research paper's objective is to analyze and identify problems of administrative and legal methods of public administration in the field of juvenile policy.

Discussion. Precisely in this form the method of activity of public administration in the field of juvenile policy really plays the role of a way (means) of managerial influence of the subject of management on the object. In other words, if there were no form of activity, the methods would lose all meaning, because managerial influence would remain only an intention, a wish, but would be devoid of formal meaning.

A lot of attention has been paid to the improvement of organizational structures of public administration, determining the status of executive bodies, civil servants, other subjects of public administration in general and public administration activities in the field of juvenile policy.

The role of the method in any activity, including administrative, is difficult to overestimate. However, the success of all activities often depends on the right method. The choice and correct application of the method is quite difficult. The method itself does not fully determine the success of the activity [1, p. 367]. Important is not only the method, but also the ability to use it. Therefore, it is important to learn how to choose and apply a specific method to solve a specific situation.

As methods of activity usually are various means, ways of achievement of the set purposes, the decision of the problems arising in the course of activity. In the reference literature, the method is a set of techniques or operations of practical or theoretical development of reality, which are subject to the solution of specific problems. In the context of practical activity, a method is a way of acting, a way of performing a function or activity. This understanding of the method of activity allowed some scientists to justify the existence of such a logical connection: «function – activity – a way of carrying out activities» [2, p. 12]. Explaining the concept of management method, the American expert in scientific management J. Galbraith noted that to understand the management method it is important to emphasize: the method is not an actual activity, but its possible ways.

These positions are of fundamental importance for understanding the essence of the category of the method of activity, because they make it well defined, different from other elements of activity, although they do not fully disclose its content, do not indicate what components make up this concept.

Finding out the positions of scientists concerning investigative problem, we can state the fact that sometimes the concepts of management methods differ significantly from each other and reflect different manifestations of management. But the analysis of different definitions of the studied concept gives grounds to believe that the quintessence of the category of management method is to reflect the relationship of control and managed subsystems, one of which is the subject of management exerting managerial influence on the other – the controlled object. If we summarize all the judgments, we can conclude that the understanding of management methods (methods of activity) in the narrow and broad sense. In its most general form, the method of management in its narrow sense can be understood as a way of influencing controlled objects.

It should be agreed that management methods are in some way derived from the methods of administrative and legal regulation, given that they (management methods), acting as a way of direct managerial influence by the executive body (official) on the object, are in its content «charge» of legal power, the totality of which is directly determined by the essence of administrative and legal regulation.

In this work we will talk about the methods of public administration in the field of juvenile policy. As for the methods of activity as ways to organize the work of public administration in the field of juvenile policy and ways to resolve specific situations, they will be considered only in passing.

The guarantee of the right combination of methods of persuasion, encouragement and concussion is the recognition of the main role of methods of persuasion and encouragement as methods of mental influence on consciousness, and through it – on human behavior. These methods are manifested in the system of encouraging, educational, explanatory, recommending measures to ensure the legitimacy of actions and actions of participants in management relations.

Persuasion and encouragement as comprehensive methods are the basis for the functioning of public administration.

In the implementation of state management of the economy, socio-cultural and administrative-political construction, as well as in the process of law enforcement, public administration bodies use a variety of techniques and methods of persuasion and encouragement as methods of targeted influence.

In the system of methods of public administration an important place is occupied by beliefs – a special means of legal influence. It is that the subjects of public administration adhere to certain requirements as a result of their internal recognition, and not through blind obedience to the dictates of power. This means the introduction of discipline, understanding that strong public discipline and legality are a prerequisite for successful construction of the legal function, form and methods of public administration of an independent, democratic state, as well as the formation of a conscious habit aimed at compliance with legal requirements, a sense of inadmissibility of their violation, the need to actively combat offenses.

Thus, persuasion is a system of legal and non-legal measures carried out by state and public bodies, which is manifested in the implementation of educational, explanatory and encouraging methods aimed at forming citizens' understanding of the need for strict implementation of laws and other legal acts.

In the work of public authorities in the implementation of juvenile policy are used socio-psychological methods – persuasion and concussion. As the legal literature rightly points out, these are two interrelated «poles» of a single whole, that is, a mechanism for ensuring proper conduct and law and order; they complement each other.

Motivation is of paramount importance for the implementation of the method of persuasion in modern conditions, i.e. activities aimed at activating the people on whom the activities of public authorities are directed, and encouraging them to effectively implement decisions. The motivation process includes the following stages: 1) identification or assessment of unmet needs; 2) formulation of goals aimed at meeting the needs, determining the necessary incentives; 3) identification of actions necessary to meet needs. Motivational actions include economic and moral incentives, enrichment of the content of work, creating conditions for identifying the creative potential of employees and their self-development.

Encouragement – a way of influencing that through interest, consciousness directs the will of people to carry out useful, in terms of encouragement, things. Encouraging influence promotes the emergence of interest in certain activities, obtaining material, moral and other approval.

As a method of activity of the executive power, encouragement is characterized by the following features: the actual basis for the application of encouragement is merit, actions, positively evaluated by the subjects of power; encouragement associated with the evaluation of actions already taken, is an integral part of state control; personalized encouragement, applied to individual or collective entities; encouragement consists in moral approval, endowment with certain rights, material values and other benefits; incentives are mainly regulated by law, in many cases implemented in the form of law enforcement; encouragement indirectly affects the will of the encouraged, stimulating him.

Depending on the basics of encouragement there are:

- absolute encouragement due to the absolute grounds for encouragement [3, p. 53]. Such grounds are: conscientious performance of labor and official duties; performance of civic duty (assistance in apprehending a criminal, rescuing a drowning person, etc.); encouraging mothers who have given birth to and raised more than five children; anniversaries, merits of foreign citizens to Ukraine in the development of science, etc.;

- relative encouragement is regulated by the Code of Administrative Offenses and

disciplinary statutes. The norms of these acts oblige to encourage voluntary renunciation of illegal activities, sincere repentance, voluntary elimination of the damage;

– formal incentive – an incentive regulated by legal norms (appropriate measures are formalized by special law enforcement acts and, as a rule, are entered in the employment record book, service card);

– informal encouragement – the use of various measures of influence not provided by law (for example, public praise).

The priority of human rights in public activities in general and the most vulnerable segments of the population (in our case children) in particular, the development of democratic principles in governance require further strengthening citizens' legal awareness in all spheres of public life, fostering in everyone a sense of public duty, increasing discipline and organization.

Encouragement in the implementation of juvenile policy as a method of managing legal science is based on the regulatory framework of national legislation. Existing legal acts establish the types of incentives, as well as the grounds and procedure for their application. Thus, special attention should be paid to the analysis of regulations that contain incentives in the field of legal science management in Ukraine [4, p. 115].

One of the types of incentives is state awards, the legal basis for which is the Law of Ukraine «On State Awards of Ukraine». According to Article 1 of this Law, state awards are the highest form of awarding citizens for outstanding services in the development of economy, science, culture, social sphere, defense of the Fatherland, protection of constitutional human rights and freedoms, state building and public activities, for other services to Ukraine [5].

Monetary methods play an important role in the activities of public administration in the implementation of juvenile policy.

In accordance with the Law of Ukraine «On State Assistance to Families with Children» of 21.11.1992, the following types of assistance are assigned: in connection with pregnancy and childbirth; at the birth of a child; when adopting a child; to care for a child under 3 years of age; for children under guardianship or custody; for children of single mothers. According to Art. 5 of the Law № 2811-XII, all types of state aid to families with children, except for assistance in connection with pregnancy and childbirth, are appointed and paid by social protection bodies at the place of residence (registration) of parents (adoptive parents, guardians) [6].

Speaking of ways to encourage juvenile justice actors, the Astrid Lindgren International Literary Prize for Children and Adolescence was established to draw adults' attention to children's literature and children's rights. That is why the award is given not only to writers and illustrators, but also to those people who do a lot to promote children's books in the world [7].

Thus, if we consider public administration in a broad sense, i.e. management carried out by all state bodies, material levers are a significant incentive that contributes to the development of the juvenile system in Ukraine.

Also, since 2001, Ukraine has awarded the Annual Prize of the President of Ukraine for young scientists for outstanding achievements in the humanities, which contribute to the further development of science, social progress and establish the high authority of domestic science in the world (including juvenile law) [8, p. 105].

Thus, encouragement in the field of public administration in the field of juvenile policy is a method of indirect direct influence through the consciousness and interests of the subjects of juvenile policy, which is manifested in the use of moral and material means of such influence, based on substantive and procedural rules administrative law and aims to stimulate the creative work (including scientific) of individuals and certify their achievements.

An integral part of the system of methods of public administration of society is the method of concussion. This method is one of the most severe means of influence, so in the activities of government agencies and their officials, concussion is used, as a rule, in combination with other management techniques. The authoritarianism of this method is undeniable, however, today there is no state that would use it as the most necessary means of managing their affairs.

Measures of state concussion in the implementation of juvenile policy, depending on the field of application are endowed with appropriate features. Distinctive features of administrative concussion, which allow to distinguish measures of administrative influence among other state coercive measures, are as follows: if all types of state coercion are essentially equivalent to the corresponding type of legal liability (for example, criminal coercion is almost equivalent to criminal liability), then administrative coercion and

administrative liability – various legal phenomena. On the one hand, they relate to each other as a whole and a part, and the concept of «administrative concussion» is much broader than the concept of «administrative responsibility», in other words, administrative responsibility is part of administrative concussion.

Measures of this type can be a) individual or personalized and b) general, which do not have a clearly defined specific addressee [3, p. 56].

Examples of individual or personalized measures (addressed to a specific person) are the rules of administrative supervision. These rules are a system of restrictions and are imposed on specific persons released from prisons and prone to wrongdoing.

Examples of general measures (which do not have a specific addressee) are security controls applied to aircraft for hand luggage, baggage, cargo and passengers.

Emergencies that require administrative precautionary measures can be varied: fire, epidemic, flood, earthquake, accident, etc.

The measures of this group are most prominently presented in the Law on State of Emergency. This is the establishment of a special regime of entry, exit, movement; ban on mass and sports events; introduction of curfew, etc. This should include measures of quarantine and observational nature, closing the borders with a neighboring state, etc. [4, p. 117].

Measures of administrative warning are aimed at preventing the commission of an illegal act and are applied if the offense is only anticipated. Measures of administrative termination must prevent the development of an illegal act (stop it), minimize losses. They apply if the act has already begun. Measures of responsibility for violation of legal regulations are applied provided that the composition of the illegal act is established, i.e the act is already an offense.

Conclusions. Thus, the analysis makes it possible to determine that the guarantee of the right combination of methods of persuasion, encouragement and concussion is the recognition of the main role of methods of persuasion and encouragement as methods of mental influence on consciousness and through it on human behavior. These methods are manifested in the system of encouraging, educational, explanatory, recommending measures to ensure the legitimacy of actions and actions of participants in management relations.

Persuasion and encouragement as comprehensive methods of public administration in the field of juvenile policy are the basis for the functioning of public administration in this area.

In the implementation of state leadership in the implementation of juvenile policy, as well as in the process of law enforcement, public administration bodies use a variety of techniques and methods of persuasion and encouragement as methods of targeted influence.

The growth of consciousness and organization of citizens makes methods of persuasion and encouragement more and more effective tools for regulating public administrative relations. This narrows the scope of administration, unjustified use of administrative and coercive means of influence.

An integral part of the system of methods of public administration of society is the method of concussion. This method is one of the most severe means of influence, so in the activities of government agencies and their officials, concussion is used, as a rule, in combination with other management techniques. The scope of the method of state concussion in the activities of public administration in the field of juvenile policy, in our opinion, should be narrowed to perform exclusively law enforcement function, which is to localize, neutralize, prevent violations of children's rights.

References

1. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків : Основа, 1999. 438 с.
2. Бондаренко І. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи: поняття та ознаки. *Право України*. 2003. № 4. С. 18–21.
3. Адміністративне право України : навч. посібник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. Київ : Істина, 2007. 216 с.
4. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. 3-є вид., перероб. і доп. Одеса : Юрид. літ-ра, 2006. 312 с.
5. Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text>.
6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.
7. Ковалевська Є. Нагорода дорослим – заради дітей. URL : <http://litakcent.com/2008/03/31/jevhenija-kovalevska-nahoroda-doroslym-%E2%80%93-zarady-ditej/>.

8. Адміністративне право України: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ. / Ред. кол.: Авер'янов В. Б. (голова) та ін. В. Т. 1: Загальна частина. Київ : Юрид. думка, 2007. 210 с.

Submitted 20.06.2022

1. Bandurka, O. M. (1999) *Osnovy upravlinnya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny: teoriya, dosvid, shlyakhy udoskonalennya* [Basics of management in internal affairs bodies of Ukraine: theory, experience, ways of improvement]. Kharkiv : Osnova, 438 p. [in Ukr.].

2. Bondarenko, I. (2003) *Pravookhoronna diyal'nist' i pravookhoronni orhany: ponyattya ta oznaky* [Law enforcement activities and law enforcement agencies: concepts and signs]. *Pravo Ukrayiny*. № 4, pp. 18–21. [in Ukr.].

3. *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine] : navch. posibnyk / za zah. red. T. O. Kolomojets', H. Yu. Hulyevs'koyi. Kyiv : Istyna, 2007. 216 p. [in Ukr.].

4. Kivalov, S. V., Bila, L. R. (2006) *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine] : navch.-metod. posib. 3-ye vyd., pererob. i dop. Odesa : Yuryd. lit-ra., 312 p. [in Ukr.].

5. *Pro derzhavni nahorody Ukrayiny* [On state awards of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 16.03.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text>. [in Ukr.].

6. *Pro derzhavnu dopomohu sim'yam z dit'my* [On state assistance to families with children] : Zakon Ukrayiny vid 21.11.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>. [in Ukr.].

7. Kovalevs'ka, Ye. *Nahoroda doroslym – zarady ditey* [Award to adults – for the sake of children]. URL : <http://litakcent.com/2008/03/31/jevhenija-kovalevska-nahoroda-doroslym-%E2%80%93zarady-ditey/>. [in Ukr.].

8. *Administrativne pravo Ukrayiny: akademichnyy kurs* [Administrative law of Ukraine: academic course] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. VNZ. / Red. kol.: Averk'yanov V. B. (holova) ta in. V. T. 1: Zahal'na chastyna. Kyiv : Yuryd. dumka, 2007. 210 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article deals with the study of methods of influence of public administration on public relations in the field of juvenile policy in Ukraine. Persuasion and encouragement as comprehensive methods of public administration in the field of juvenile policy are the basis for the functioning of public administration in this area. The position is defended that the guarantee of the correct combination of methods of persuasion, encouragement and coercion is the recognition of the main role of methods of persuasion and encouragement as methods of mental influence on consciousness, and through it – on human behavior.

Keywords: public administration, administrative methods, coercion, promotion, juvenile policy.

УДК 332.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-159-166

Кристина РЕЗВОРОВИЧ[©]

доктор юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті сформульовано визначення поняття «ринку землі» та «ринку землі сільськогосподарського призначення». Виявлені елементи ринку землі, до яких належать: об'єкт, суб'єкт, зміст та мета. З'ясовані недоліки, що стосуються функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. Вказано, що на сучасному етапі розвитку держави варто основну увагу зосередити на розробці програмного забезпечення, що дозволить спростити роботу державним органам й нотаріусам, а також усуне корупційні ризики. Наголошено на необхідності розробки державної нормативної програми, яка буде спрямована на забезпечення ефективного землекористування.

Ключові слова: земельна ділянка, ринок землі, землі сільськогосподарського призначення, ефективне землекористування, цивільно-правові угоди, договір купівлі-продажу.

© К. Резворович, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

Постановка проблеми. Питання щодо необхідності відкриття ринку землі в Україні перетворилося на багаторічні безрезультатні дискусії з великою кількістю її противників та прихильників з обох сторін. Чому ж так сталося, що в Україні існував мораторій на продаж землі з 1992 року? Передусім правове регулювання права власності на землю має складний та комплексний характер у зв'язку з його міжгалузевою природою (поєднання цивільної, земельної та конституційної галузей права). По-друге, Українська держава славиться своїми родючими, багатими землями, тому не є дивною думка значної кількості населення про необхідність їх збереження, зокрема за допомогою мораторію на продаж. По-третє, війна в Україні активізувала питання щодо механізмів захисту нашої території, в тому числі вітчизняних земель як таких, і недопущення набуття їх у власність громадянами ворожої держави. Державні органи влади мусили докласти максимум зусиль для згладжування конфлікту, що назрів у суспільстві стосовно ринку землі, не допустити ухвалення «небезпечних» та дискусійних норм.

І ось ринок землі функціонує! На допомогу у його відкритті став у пригоді, зокрема, й досвід європейських держав, що відкрили ринок землі раніше. Звичайно, при цьому були враховані особливості нашої держави, та й у Європі немає єдиної моделі функціонування ринку землі.

Саме сучасний стан функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення (після внесення відповідних змін до нормативно-правових актів) є актуальним для дослідження. Необхідно з'ясувати такі питання: як працює цей ринок, чи він ефективний, які його недоліки та як їх виправити? Також проблемним залишається питання ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання правового регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення досліджували такі провідні науковці, як: О. Алейнікова, В. Балінська, Ю. Бауман, В. Будзяк, Н. Гребенюк, Д. Добряк, О. Касич, А. Коробська, Л. Новаковський, О. Підкуйко, К. Резворович, П. Саблук, А. Терещенко, В. Тимошенко, А. Тихонов, М. Федоров та ін.

Метою статті є здійснення аналізу функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення на сучасному етапі розвитку України, зокрема з'ясування його недоліків та шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Фактори, що зумовили необхідність відкриття ринку землі, можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні – це необхідність реалізації громадянами України конституційного права (ст. 14 та 41 Конституції України [9]) на розпорядження своєю приватною власністю, а також потреба у нейтралізації тіньового ринку землі, що функціонував за допомогою укладення деяких цивільно-правових договорів (наприклад, за допомогою укладення договорів міни).

До зовнішніх належать міжнародні зобов'язання України. Насамперед на шляху до інтеграції до Європейського Союзу наша держава мала певні обов'язки, в тому числі – відкриття ринку землі. Окрім того, Європейський суд з прав людини (далі – Суд) у 2018 році у своєму рішенні у справі «Зеленчук і Цицора проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16) чітко вказав, що «мораторій на обіг земель сільськогосподарського призначення в Україні порушує право власності громадян на майно, гарантоване статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [14]. Україна відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 2) взяла на себе зобов'язання виконувати рішення цього Суду. Мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення також був і предметом розгляду й Великої Палати Верховного Суду (рішення у справі № 227/1506/18 від 15.05.2019 р.) за позовом Костянтинівської місцевої прокуратури Донецької області. За результатами розгляду справи суд зазначив, що «встановлена Перехідними положеннями Земельного кодексу України заборона відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення передбачала винятки, одним з яких була можливість обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону, а не земельної частки (паю) на іншу земельну частку (пай)» [3].

Варто погодитися із К. Резворович, яка зауважує, що прийняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення не відповідає Конституції України та й загалом нормам національного та міжнародного права, обмежує невід'ємне право

громадянина та втручається у формування приватно-правових відносин між громадянами, які інституційно мають бути поза межами публічного права [18, с. 80].

Тож з'ясуймо сутність поняття «ринок землі», адже на сьогодні немає єдиного розуміння цієї дефініції, відсутнє й її нормативне закріплення.

На думку П. Саблука, ринок земель – це угоди з купівлі-продажу, оренди та іпотеки земельних ділянок [13, с. 12]. О. Алейнікова включає до угод про обіг земельних ділянок: їх оренди, обміну, купівлі-продажу, застави, дарування і спадкування [1, с. 37]. Не можна погодитися із наведеними визначеннями поняття «ринок землі», адже відповідно до чинного законодавства, крім зазначених угод, можна також укласти договір міни, договір ренти, договір довгочасного утримання, договір концесії, договір встановлення сервітуту, договір емфітевзису, договір суперфіцію.

Л. Новаковський у поняття ринок вкладає економічні відносини, що виникають у процесі обігу земель [12, с. 21]. Д. Добряк, А. Тихонов, Н. Гребенюк у вузькому розумінні ринок земель також розглядають як торговельні операції із землею [5, с. 3]. Проте це не лише про економічні процеси, але й про юридичний, політичний та навіть екологічний аспекти тощо. Загалом йдеться про суспільні відносини, оскільки ринок землі має складний та комплексний характер.

В. Будзяк розглядає ринок земель сільськогосподарського призначення як систему економіко-правових, організаційно-економічних та управлінських відносин між суб'єктами приватної, державної й комунальної форм власності з метою передачі або продажу на тих чи інших умовах прав на власність [4, с. 119]. М. Федоров зазначає, що це процес визначення вартості землі та включення її як капіталу в економічний оборот, здійснення цивільно-правових угод щодо переходу права власності на земельну ділянку або користування нею в установленому законодавством порядку з урахуванням попиту та пропозиції [15, с. 58]. Проте коли йдеться про ринок землі, то він містить у собі права володіння, користування та розпорядження землею шляхом здійснення відповідних цивільно-правових угод, таке формулювання видається більш коректним.

Отож, ринок землі містить такі елементи: об'єкт (земельна ділянка), суб'єкт (громадяни України; юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади; територіальні громади; держава; банки; іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення. Проте цей абзац втрачає чинність за умови та з дня схвалення на референдумі рішення, визначеного абзацом восьмим цієї частини. Набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, може здійснюватися з дня та за умови схвалення такого рішення на референдумі (ст. 130 Земельного кодексу України) [6]); зміст (права та обов'язки суб'єктів цих правовідносин). Ще одним важливим компонентом ринку землі, проте, на жаль, недосконалим на сьогодні, є його мета – ефективне землекористування (цей аспект розглядатиметься згодом).

Зважаючи на вищенаведене, під «ринком землі» варто розуміти суспільні відносини, що виникають щодо володіння, користування та розпорядження землею шляхом здійснення відповідних цивільно-правових угод між власниками земельних ділянок (громадянами України), юридичними особами України, державою та територіальними громадами, а також іншим суб'єктам – за умов та в порядку, визначеному в законодавстві.

Натомість «ринок землі сільськогосподарського призначення» – це суспільні відносини, що виникають щодо володіння, користування та розпорядження землею сільськогосподарського призначення шляхом здійснення відповідних цивільно-правових угод між власниками земельних ділянок (громадянами України), юридичними особами України, державою та територіальними громадами, а також іншим суб'єктам – за умов та в порядку, визначеному в законодавстві.

К. Резворович справедливо зазначає, що сільськогосподарські землі є важливим фундаментом для побудови ринкової економіки. Особливо це важливо, коли держава позиціонує себе на світовому ринку як аграрна країна. Внаслідок огляду наукових

джерел вчена встановила, що відкриття ринку продажу землі значно оживляє економіку країни, а також дозволяє їй щорічно отримувати додаткові надходження до бюджету. При цьому кожна окрема європейська країна вже створила свою адаптивну та збалансовану схему реалізації ринків сільськогосподарської землі [18, с. 79].

Хоча цей ринок наявний вже майже рік, є певні недоліки щодо його функціонування, варто проаналізувати основні з них.

Передусім проблемним питанням є ціноутворення на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, основне питання – бути чи не бути державному регулюванню? Зрозуміло, що ціну землі встановлює ринок. Тобто вона буде такою, яку може запропонувати продавець та прийнятною для покупця у випадку вільного ринку. Але те, що пропонується (1000 доларів за га) – це надзвичайно мало, бо майже дорівнює річному прибутку з гектару ріллі від продажу сільськогосподарської продукції. Тому купівля за такою ціною окупиться за рік! За всіма правилами ринкових відносин – це нонсенс. Цим будуть маніпулювати під час купівлі та й зараз маніпулюють орендарі, виплачуючи мізерну орендну плату орендодавцям [16].

Варто звернути також увагу на положення ч. 6 ст. 130 Земельного кодексу України, де зазначено, що «не допускається набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення за відплатними договорами у разі відсутності у набувача права власності документів, які підтверджують джерела походження коштів або інших активів, за рахунок яких набувається таке право» [6]. Що ж розуміти під поняттям «джерела походження коштів або інших активів»? Законодавець не встановив перелік документів, які можуть підтверджувати джерела походження коштів або інших активів, не вказано й те, ким і в якому порядку ухвалюється рішення про те, що джерела походження визнаються підтвердженими [3].

Варто зазначити, що позитивним досвідом для України є створення спеціальних контрольних органів для здійснення цінового та адміністративного контролю ринків сільськогосподарської землі. Наприклад, у Німеччині була створена державна компанія «Bodenverwertungs-und verwaltungs GmbH» (BVVG). У Франції ринки землі з 1960 року контролюються Товариством розвитку землі та сільського поселення (SAFER) [18, с. 79]. Зокрема, SAFER має право зупинити процес купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення, якщо запідозрить, що ціна на землю не відповідає дійсності й занадто занижена чи новий землевласник купує земельну ділянку в спекулятивних цілях або для зміни її цільового призначення [7].

Існує багато причин для створення такого ринкового посередника. По-перше, це забезпечує вільні та рівні ринкові умови та прискорює процес реалізації планів купівлі землі [18, с. 79]. По-друге, це забезпечить формування адекватної ціни на земельну ділянку, а отже, права покупців та продавців будуть захищені. Окрім того, ці органи також можуть приймати підтвердження джерел походження коштів або інших активів, для цього, зокрема, потрібно визначити чіткий перелік цих підтвердних документів у нормативно-правових актах (згодом це підтвердження варто було б вносити за допомогою спеціально створеного програмного забезпечення).

Також варто погодитися із К. Резворович, яка справедливо зауважує про необхідність зміни формули розрахунку вартості землі, щоб вийти на рівень ринкових цін. Ці зміни мають бути внесені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки землі» [18, с. 83].

Ще однією проблемою є відсутність єдиної та сталої стратегії розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення, зокрема в контексті збереження земель, навколишнього середовища, попередження виснаження ґрунтів, руйнування природної екосистеми, погіршення якості продукції внаслідок використання генетично модифікованих технологій тощо [18, с. 80]. Знову ж таки повертаємося до складної природи ринку земель, що містить у собі й екологічний аспект. У цьому контексті варто процитувати А. Коробську, авторку дисертаційної роботи «Державне регулювання використання земель сільськогосподарського призначення в Україні»: «Якщо за умови деякого покращення екологічних чинників виникає можливість зростання економічних показників, то доцільно забезпечити державну підтримку екологоорієнтованого землекористування в сільському господарстві. Алгоритм таких дій має передбачати: затвердження Концепції переходу України на модель ефективного землекористування сільськогосподарських земель та ефективного впровадження її основних положень у діяльність територіальних громад; розроблення проекту Програми розвитку

землекористування сільськогосподарських земель на 2020–2025 рр., в якому слід конкретизувати завдання, цілі, напрями, пріоритети та плани дій з розвитку ефективного землекористування на віддалену перспективу» [11, с. 178].

Дійсно, на сьогодні немає аналогів такої програми, а схвалена нещодавно «Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» містить лише декларативні положення. Зокрема, у ній констатується, що «відсутність належної державної політики щодо використання та охорони земель призвело до непрогнозованого зменшення площ продуктивних земель, особливо сільськогосподарських угідь. У більшості сільськогосподарських підприємств відсутні науково обґрунтовані сівозміни, ґрунтозахисні технології вирощування сільськогосподарських культур, порушено науково обґрунтоване співвідношення між внесенням органічних і мінеральних добрив, що призводить до виснаження земель, зниження родючості ґрунтів, деградації земель» [10].

Сьогодні наявність дієвих засобів для ефективного землекористування, як ніколи, необхідне в контексті не лише розвитку нашої держави, але й виживання, зважаючи на війну з росією та ту частину земель, які тимчасово окуповані нею. Уже відомі факти вивезення зернових культур, що загалом призведе до дефіциту і стрімкого подорожчання сільськогосподарської продукції.

При цьому, за оцінкою іноземних експертів, проведеною у 2020 році, українські сільськогосподарські угіддя здатні забезпечити продуктами харчування 150–155 млн осіб, а підвищення ефективності землекористування сприятиме збільшенню обсягів виробництва екологічно чистої продукції сільського господарства та забезпеченню повної продовольчої безпеки України, а також зростанню обсягів експорту продовольства [11, с. 178]. На цьому також повинна бути зосереджена увага державних органів, адже продовольча криза є неминучою.

Варто зазначити, що обов'язком держави, крім запровадження правової регламентації обігу земельних ділянок, також є запровадження відповідних інфраструктурних можливостей у кожного громадянина для вільної реалізації наданого йому права власності на земельні ділянки. Такі можливості мають забезпечуватись, зокрема, шляхом повноцінного функціонування Державного земельного кадастру, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно в частині правильних та своєчасних змін та відображення права власності на земельну ділянку, а також затвердження детального порядку оформлення угод про продаж земель сільськогосподарського призначення, зокрема правильного порядку вчинення відповідних реєстраційних дій державними реєстраторами [2, с. 263].

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 року № 637 було затверджено Порядок здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним ст. 130 Земельного кодексу України. Згідно з нормами зазначеної постанови перевірку відповідності набувача права власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України, зокрема стосовно обмежень щодо загальної площі земельних ділянок, які має право набувати у власність одна особа, проводитиме нотаріус. Загалом на нотаріуса покладається обов'язок отримати та порівняти інформацію з кількох реєстрів. Тобто, отримавши довідки з кількох реєстрів, він має порахувати на калькуляторі кількість земель, які перебувають у власності набувача. У цьому випадку також більш логічно виглядає розробка програмного забезпечення, яке рахуватиме це автоматично, адже ніхто не скасовував простих людських факторів. Будь-хто із нас, рахуючи, елементарно може помилитися, щось не побачити, вже не кажучи про те, що дані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно не завжди збігаються з даними Державного земельного кадастру [17].

К. Резворович у своїй публікації також звернула увагу на відсутність дієвих правових інструментів регулювання ринку землі. З формально-правового погляду для формування ринку землі сільськогосподарського призначення необхідно узгодити низку нормативно-правових актів, а також підзаконних актів. Ці правила через нестановлені причини у правових актах не згадуються. Не менш важливими є внесення змін до Закону України «Про Державний земельний кадастр» та низки підзаконних нормативно-правових актів з ведення кадастру, в частині контролю за дотриманням власниками земельних ділянок меж земельних ділянок та площ земель, що набуваються у власність,

а також механізм накладення адміністративних стягнень за їх порушення [18, с. 83].

Висновки. Недоліки функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення не є критичними, більше того, це нормальне явище для будь-якої країни, яка тільки запустила цей ринок. Є низка позитивного, що принесли ці зміни, зокрема про ці позитиви говорять й самі аграрії, що не може не радувати. Зважаючи на виклики, з якими стикнулася Україна на сучасному етапі (у зв'язку з війною), усі заходи, про які пишуть в юридичній літературі (наприклад, великі державні дотації, безвідсоткові кредити тощо), буде нереально реалізувати. Водночас на сучасному етапі розвитку держави варто основну увагу зосередити на розробці програмного забезпечення, що дозволить спростити роботу державним органам й нотаріусам, а також усуне корупційні ризики. Також нагальної уваги потребує розробка державної нормативної програми для забезпечення ефективного землекористування, бо, як уже зазначалося, в сучасних умовах це надважливо. Усі ці питання потребують подальших детальних наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Алейнікова О. В. Державне регулювання аграрного сектора економіки в контексті продовольчого забезпечення населення України: теорія, методологія, сучасні механізми : монографія. Миколаїв : Т. В. Ємельянова, 2012. 485 с.
2. Балінська В. О., Ланкін С. В. Проблеми правового регулювання ринку землі в сучасних умовах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 262–264.
3. Бауман Ю. Ринок землі: політична гра на юридичному підґрунті все ще триває. *Юридичний вісник України*. 2021. URL : <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/rynok-zemli-politychna-gra-na-yurydychnomu-pidgrunty-vse-shhe-tryvaye/>.
4. Будзяк В. М. Формування ринку земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 118–122.
5. Добряк Д. С. Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві : монографія. Київ : Урожай, 2004. 134 с.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2768-14>.
7. Земельні перетворення Франції. *Агроперспектива*. URL : https://www.agroperspectiva.com/ru/free_article/368.
8. Касич О. А., Підкуйко О. О., Терещенко А. В., Тимошенко В. О. Сучасні проблеми державного регулювання ринку землі в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/5.pdf.
9. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p?find=1&text=виснажен#wl_2.
11. Коробська А. О. Державне регулювання використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. Кам'янець-Подільський, 2020. 255 с.
12. Новаковський Л. Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин. *Землепорядний вісник*. 2009. № 4. С. 20–24.
13. Саблук П. Т. Ціноутворення в період ринкового реформування АПК : монограф. Київ : ННЦ ІАЕ, 2006. 440 с.
14. Справа «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text.
15. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55–60.
16. Хворостяний В. Вартість 1 га сільськогосподарської землі після відкриття ринку – прогнози. Інтернет-сайт «AgroPolit». 2021. URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/867-vartist-1-ga-silskogospodarskoyi-zemli-pislya-vidkrittya-rinku--prognozi>.
17. Шеїн К. Ринок землі відкрився. Що ще потрібно доробити. *Юридична Газета*. 2021. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rinok-zemli-vidkrivsy-shcho-shche-potribno-dorobiti.html>.
18. Rezvorovych K. World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. P. 76–85.

Надійшла до редакції 31.08.2022

References

1. Aleynikova, O. V. (2012) Derzhavne rehulyuvannya ahrarnoho sektora ekonomiky v konteksti prodovol'choho zabezpechennya naseleennya Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, suchasni mekhanizmy [State regulation of the agrarian sector of the economy in the context of food security of the population of Ukraine: theory, methodology, modern mechanisms] : monohrafiya. Mykolayiv : T. V. Yemel'yanova,

485 p. [in Ukr.].

2. Balins'ka, V. O., Lankin, S. V. (2021) Problemy pravovoho rehulyuvannya rynku zemli v suchasnykh umovakh [Problems of legal regulation of the land market in modern conditions]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 10, pp. 262–264. [in Ukr.].

3. Bauman, Yu. (2021) Rynok zemli: politychna hra na yurydychnomu pidgrunty vse shche tryvaye [The land market: the political game on the legal basis is still ongoing]. *Yurydychnyy visnyk Ukrainy*. URL : <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/rynok-zemli-politychna-gra-na-yurydychnomu-pidgrunty-vse-shche-tryvaye/>. [in Ukr.].

4. Budzyak, V. M. (2008) Formuvannya rynku zemel' sil'skohospodars'koho pryznachennya [Formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK*. № 8, pp. 118–122. [in Ukr.].

5. Dobryak, D. S., Tykhonov, A. H., Hrebnyuk, N. V. (2004) Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannya u sil'skomu hospodarstvi [Theoretical principles of sustainable development of land use in agriculture] : monohrafiya. Kyiv : Urozhay, 134 p. [in Ukr.].

6. Zemel'nyy kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] vid 25.10.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2768-14>. [in Ukr.].

7. Zemel'ni peretvorennya Frantsii [Land transformations of France]. *Ahroperspektyva*. URL : https://www.agroperspektiva.com/ru/free_article/368. [in Ukr.].

8. Kasych, O. A., Pidkuyko, O. O., Tereshchenko, A. V., Tymoshenko, V. O. (2020) Suchasni problemy derzhavnoho rehulyuvannya rynku zemli v Ukraini [Modern problems of state regulation of the land market in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. № 2. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/5.pdf. [in Ukr.].

9. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].

10. Kontseptsiya Zahal'noderzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy vykorystannya ta okhorony zemel' [Concept of the State-wide target program for land use and protection] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.01.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-r?find=1&text=vysnazhen#w1_2. [in Ukr.].

11. Korobs'ka, A. O. (2020) Derzhavne rehulyuvannya vykorystannya zemel' sil'skohospodars'koho pryznachennya v Ukraini [State regulation of agricultural land use in Ukraine] : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03 / Podil's'kyi derzh. aharno-tekhnichnyy un-t. Kam"yanets'-Podil's'kyi, 255 p. [in Ukr.].

12. Novakov's'kyi L. Ya. (2009) Shlyakhy udoskonalennya zakonodavchoho zabezpechennya rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn [Ways of improving the legislative support for the regulation of land relations]. *Zemlevporyadnyy visnyk*. № 4. S. 20–24. [in Ukr.].

13. Sabluk, P. T. (2006) Tsinoutvorennya v period rynkovoho reformuvannya APK [Pricing in the period of market reform of the agricultural sector] : monohraf. Kyiv : NNTS IAE, 440 p. [in Ukr.].

14. Sprava «Zelenchuk i Tsytsiura proty Ukrainy» (Zayavy № 846/16 ta № 1075/16) [Case «Zelenchuk and Tsytsiura v. Ukraine» (Applications No. 846/16 and No. 1075/16)]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text. [in Ukr.].

15. Fedorov, M. M. (2011) Zemel'na reforma i rozvytok rynkovykh zemel'nykh vidnosyn. *Ekonomika APK*. № 7, pp. 55–60. [in Ukr.].

16. Khvorostyanyy, V. (2021) Vartist' 1 ha sil'skohospodars'koyi zemli pislya vidkryttya rynku – prohnozy [The cost of 1 hectare of agricultural land after the opening of the market]. Internet-sayt «AgroPolit». URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/867-vartist-1-ga-silskogospodarskoyi-zemli-pislya-vidkryttya-rynku--prognozi>. [in Ukr.].

17. Sheyin, K. (2021) Rynok zemli vidkryvysya. Shcho shche potribno dorobyty [The land market has opened. What still needs to be done]. *Yurydychna Hazeta*. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rynok-zemli-vidkryvysya-shcho-shche-potribno-dorobiti.html>. [in Ukr.].

18. Rezvorovych, K. (2021) World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure [World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure]. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 76–85.

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych. The current state of operation of the agricultural land market in Ukraine. The article defines the concept of «land market» as social relations that arise in connection with the ownership, use and disposal of land through the implementation of relevant civil law agreements between owners of land plots (citizens of Ukraine), legal entities of Ukraine, the state and territorial communities, as well as to other subjects – under the conditions and in the order specified in the legislation. The definition of the concept of «agricultural land market» is also formulated, it is stated that these are social relations that arise in connection with the ownership, use and disposal of agricultural land through the implementation of relevant civil law agreements between owners of land plots (citizens of Ukraine), legal entities of Ukraine, by the state and territorial communities, as well as to other subjects – under the conditions and in the manner specified in the legislation.

The elements of the land market have been identified, which include: object, subject, content (rights and obligations of subjects of this legal relationship) and purpose (effective land use).

Deficiencies related to the functioning of the agricultural land market have been identified:

pricing of agricultural land; lack of interpretation of the meaning of the concepts used in regulatory legal acts (in particular, «sources of origin of funds or other assets»); lack of a single and sustainable strategy for the development of the agricultural land market; lack of effective legal instruments for regulating the land market.

The article states that at the current stage of the state's development, the main attention should be focused on the development of software that will simplify the work of state bodies and notaries, as well as eliminate corruption risks. The need to develop a state regulatory program aimed at ensuring efficient land use has been emphasized.

Keywords: *land plot, land market, agricultural land, efficient land use, civil law agreements, sales contract.*

УДК 342:349.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-166-172

Владислав ТЕРЕМЕЦЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор

(Академія праці, соціальних відносин і туризму,
м. Київ, Україна)

ГЕНДЕР ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ОРІЄНТИР У СФЕРІ ПРАЦІ

У статті розглянуто гендер як політико-правовий орієнтир у сфері праці. Встановлено, що політичний та правовий аспект дослідження гендеру нерозривно пов'язані та взаємозалежні. Зауважено, що формування гендерної політики державними інституціями дає поштовх для розвитку та реформування законодавства з гендерних питань у сфері праці. Водночас формування належного правового регулювання гендеру у сфері праці не можливо без визначення його політичних напрямів. Наголошено, що законодавство у сфері праці є жіночоорієнтованим і в окремих випадках не передбачає гарантій реалізації права на працю для чоловіків. Вбачається, що гендерна політика та законодавче регулювання трудових відносин потребує реформування з метою урівняння суб'єктивних прав та законних інтересів жінок і чоловіків.

Ключові слова: *гендер, гендерна рівність, гендерна політика, дискримінація у сфері праці, право на працю, рівність трудових прав.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш обговорюваних питань у сфері реалізації права на працю та його захисту є питання гендеру. Вивчення гендерної рівності набирає гостроти у зв'язку з реформуванням законодавства у сфері регулювання праці та наближення трудового законодавства до законодавства ЄС. Зміст поняття «гендер» розкрито у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, відповідно до якої, гендер – означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [1]. Гендер – це стійка й одночасно мінлива система взаємовідносин і взаємодій, що відповідає певному рівню культури суспільства та створює фундаментальну складову соціальних зв'язків. Це один із основних компонентів стратифікації суспільства та ієрархізації владних структур [2, с. 81; 3, с. 26]. Питання гендерної рівності у сфері трудових відносин сьогодні є досить актуальним і повинно містити такі принципи: рівність можливостей і однакове ставлення до чоловіків і жінок у сфері зайнятості; рівну оплату праці рівної цінності; поліпшення балансу між роботою і сім'єю для працівників; рівні підходи для пропозицій у разі зайняття вакантних посад [4, с. 78]. Дійсно, зазначені принципи є важливими, але їх реалізація без закріплення у нормі права практично не можлива.

Проблемним аспектом дослідження гендеру як політико-правового орієнтиру у сфері праці є те, що вітчизняне законодавство не розкриває зміст поняття «гендер»,

проте декларує принцип рівності та заборони дискримінації у сфері праці за ознакою статі. Йдеться про ст. 21, 24, 43 Конституції України [5], ст. 2-1, 22 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [6], Закон України «Про засади та запобігання та протидії дискримінації» [7], Закон України «Про забезпечення рівних можливостей прав чоловіків і жінок» [8] та інші нормативно-правові акти. Проект Трудового кодексу України [9] розроблений з урахуванням дотримання принципу гендеру у сфері праці щодо відповідності до законодавства ЄС. Зокрема, в ст. 419 гл. 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, проголошено, що сторони посилюють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації [10]. На підставі зазначеного у ст. 2 Проекту Трудового кодексу України задекларовано, з-поміж інших принципів правового регулювання трудових відносин, такі принципи: заборона дискримінації (п. 3 ч. 1 ст. 2), рівність прав і можливостей працівників, у тому числі гендерна рівність, шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці (п. 7 ч. 1 ст. 2), створення працівникам рівних можливостей для професійного зростання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації (п. 11 ч. 1 ст. 2) [9]. Закріплення принципу гендеру в Проекті Трудового кодексу України є значним проривом у регулюванні сучасних трудових правовідносин.

Важливим є те, що гендер має поліаспектну природу, утім найважливішими векторами дослідження гендеру є правовий та політичний.

Питання гендеру у сфері праці має декілька актуальних аспектів: теоретичний та практичний. Останніми роками вказана проблематика привертає значну увагу вчених. Однак і досі на теоретико-правовому рівні недостатньо дослідженими є політичні та правові проблеми гендеру в трудових відносинах. Науковці переважно зосереджуються на психологічних та соціально-економічних аспектах гендеру. Практична сторона проблеми виявляється в тому, що законодавство України не відображає гендерний баланс у питаннях гарантій права на працю, працевлаштування, оплати праці, відповідальності за порушення принципу гендерної рівності у трудових відносинах, хоча на рівні національного законодавства впроваджуються програми забезпечення гендерної рівності.

З огляду на вказане виникає потреба детального дослідження гендеру як політико-правового орієнтиру у сфері праці, оскільки зазначені орієнтири нерозривно пов'язані та взаємозалежні. Формування гендерної політики державними інституціями дає поштовх для розвитку та реформування законодавства з гендерних питань у сфері праці. Однак формування належного правового регулювання гендеру у сфері праці не можливо без визначення його політичних напрямів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика гендерної рівності сьогодні є актуальною серед науковців. При цьому варто констатувати наявність великої кількості дискусійних питань щодо гендерної рівності у сфері правового регулювання трудових правовідносин. Вагомий внесок у вирішення наукових проблем гендеру у сфері праці здійснили: В. Венедіктова, З. Добощ, М. Клименко, Т. Колеснік, Т. Краснюк, Н. Мельничук, І. Сахарук, М. Світенок та інші вчені. Однак питання політико-правових аспектів гендеру у сфері праці розкрито фрагментарно.

Метою статті є вивчення теоретичних та практичних аспектів гендеру як політико-правового орієнтиру у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиріччя тема гендерної рівності набирає значних обертів на теоретико-правовому рівні. На виконання міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, законодавство України поступово напрацьовує механізми урівняння прав жінок і чоловіків у сфері праці. Так, у ст. 2-1 КЗпП України закріплено принцип рівності трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці. Відповідно до положень цієї норми дискримінація у сфері праці заборонена у будь-якій формі (йдеться про порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від статі, раси, етнічного, соціального та іноземного походження, кольору шкіри, політичних, релігійних

та інших переконань, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, мовних чи інших ознак, не пов'язаних із характером роботи або умовами її виконання тощо) [6]. Україною синхронно з Європейським Парламентом було ратифіковано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, відповідно до положень якої перед державою поставили амбітні завдання щодо поліпшення якості людського капіталу та встановлення соціальної справедливості, а також забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для представників обох статей у сферах зайнятості, освіти та навчання, економічної і громадської діяльності та в процесі ухвалення рішень [4, с. 78]. Важливим кроком на шляху реалізації принципу гендеру стало розроблення та затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [11], відповідно до якого «Національний план спрямований на забезпечення: участі жінок у прийнятті рішень; стійкості до безпекових викликів; постконфліктного відновлення і перехідного правосуддя; протидії насильству за ознакою статі та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом; посилення інституційної спроможності виконавців Національного плану». На підставі цього документа щороку здійснюється моніторинг реалізації ключових положень плану, що дає можливість державі своєчасно відстежувати результати реалізації поставлених завдань.

Отже, принцип гендерної рівності та недопущення дискримінації у трудових правовідносинах закріплено на рівні національного законодавства. Однак соціально-економічні та політичні фактори, законодавчі вимоги до умов праці історично призвели до обмеження реалізації права на працевлаштування жінок в окремих професіях та посадах, а також під час виконання певних видів робіт. Реформування трудового законодавства України та зближення його із законодавством Європейського Союзу поступово розширює перелік професій та посад для жінок. Зокрема, Концепцією комунікації у сфері гендерної рівності, схваленою Кабінетом Міністрів України 16.09.2020 р., вказано на розширення доступу жінок до більш ніж 450 професій та посад шляхом усунення дискримінаційних норм, зокрема у сфері безпеки та оборони [12]. Дійсно, на сьогодні відбулися суттєві зміни щодо доступу жінок до професій і посад. Наприклад, під час виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року скасовано заборону для жінок сержантського складу обіймати бойові посади у Збройних Силах; ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»; дозволено набір дівчат на навчання до військових та військово-морських ліцеїв; проведено ряд навчальних заходів для фахівців сектору безпеки і оборони, просвітницьких заходів для населення; продовжено фахову підготовку кадрів центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань порядку денного «Жінки, мир, безпека»; вдосконалено систему захисту жінок і дівчат, які постраждали від конфлікту (ідентифікація, надання допомоги, інформування про допомогу) [11].

Категорія гендерної рівності містить множину імплікацій, а саме: рівність прав – це законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя; рівність можливостей – забезпечення (гарантії) на практиці рівних умов щодо рівного розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження; забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей; «гендерна симетрія» – стан, при якому принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці [13, с. 469.] У науковій літературі є думка, що в реальному житті ситуація з гендерною рівністю далека від ідеалу. Жінки, порівняно з чоловіками, мають менше можливостей у працевлаштуванні на високооплачувану роботу, професійному зростанні та кар'єрному просуванні. Більшість роботодавців продовжують надавати перевагу чоловікам, оскільки ймовірність переривання жінками часу роботи й втрати кваліфікації через народження дітей або догляд за ними в разі хвороби досить висока. Жінки першими підпадають під звільнення під час скорочення штатів та змушені шукати роботу в тіньовому секторі економіки, виконувати неprestижну низькооплачувану роботу без дотримання їх соціальних гарантій, визначених законодавством держави, або ж шукати роботу за кордоном, наражаючись на безпеку і приниження й позбавляючи при цьому уваги і

виховання своїх дітей [14, с. 291]. Не можна погодитися з думкою щодо існування дискримінації у сфері праці виключно щодо жінок. Позиція наукової спільноти про те, що права жінки у сфері праці нерівні з правами чоловіка, є хибною. Зокрема, у Концепції комунікації у сфері гендерної рівності зазначено, що чоловіки так само зазнають дискримінації у реалізації певних прав. Тож якщо питання дискримінації жінок завдяки скоординованим зусиллям держави та громадянського суспільства є на порядку денному, то питання дискримінації чоловіків не отримують належної уваги [12].

Варто констатувати, що більшість науковців у своїх дослідженнях приділяють увагу питанням дискримінації жінок у сфері праці порівняно з чоловіками. Однак мало хто говорить, що норми трудового законодавства є жіночоорієнтованими та доволі часто не враховують окремі аспекти захисту прав чоловіків. Вважаємо, що політико-правові реформи гендерної рівності у сфері праці повинні зводитися не лише до захисту прав жінок та закріплення на законодавчому рівні гарантій реалізації їх суб'єктивних прав та законних інтересів у сфері праці, а й враховувати права та інтереси чоловіків, здебільшого самотніх, які самостійно виховують дітей до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів. Наприклад, у ст. 184 КЗпП України передбачено гарантії при прийнятті на роботу і заборона звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей. Відповідно до зазначеної норми, «забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю». Змоделюємо ситуацію, що одинокий батько виховує дитину до 14 років або дитину з інвалідністю. На нього зазначена норма не поширюється, хоча одиноким чоловікам, що виховують дітей до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, також необхідно становити законодавчі гарантії. Наступним прикладом норми, що має дискримінаційний характер для одиноких чоловіків, які самостійно виховують дитину до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, є ст. 177 КЗпП України, відповідно до якої встановлено обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження. «Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди». З огляду на зазначені приклади, вважаємо, що є необхідність дотримання принципу гендерної рівності у правовому регулюванні трудових правовідносин і закріплення на рівні законодавства гарантій не лише для жінок, а й для чоловіків. Для реалізації дотримання принципу гендеру у сфері праці на політико-правовому рівні необхідно здійснити дієві реформи, що передбачали б регулювання усіх проблемних аспектів досліджуваної тематики та впроваджували контроль за дотриманням рівноправності чоловіків і жінок у трудових відносинах.

Наприклад, Т. Колеснік наголошує, що проблема гендерної нерівності і соціально-економічна та політична дискримінація жінок не може бути вирішена лише реформами з боку держави, оскільки система норм, що забороняють будь-яке погіршення прав жінок, навряд чи працюватиме без дієвої системи контролю за виконанням цих норм [15, с. 69]. Позиція автора щодо проблемності вирішення гендерних питань лише реформами з боку держави без дієвої системи контролю за виконанням цих норм є сумнівною, оскільки саме державними реформами започатковується механізм контролю за виконанням норм щодо гендерної рівності у сфері праці. Система контролю за виконанням норм гендерної рівності у сфері праці не можлива без запровадження державних реформ гендерної політики.

У науковій літературі висловлена думка Т. Краснопольської, що гендерна політика – це цілеспрямована діяльність взаємопов'язаних інститутів, за допомогою яких формується гендерна культура та гендерна свідомість у суспільстві, ставлення до проблеми статі, забезпечуються рівні можливості для реалізації інтересів жінок і чоловіків. Вченою виокремлено ключові напрями сучасної гендерної політики: недопущення дискримінації за статевою ознакою, забезпечення рівної участі в ухваленні суспільно-важливих рішень, забезпечення рівних можливостей поєднання професійних та сімейних обов'язків, виховання гендерної культури та захист від пропаганди гендерної нерівності, дискримінації й насильств [16, с. 8].

Механізми реалізації публічної гендерної політики, як засобу вирішення суперечностей у суспільстві через послідовну реалізацію дій, використовуючи ефективні методи управління, підсистеми, важелі, інструменти, фактори, інтереси, ресурсне

забезпечення (матеріальні, фінансові, організаційні, інформаційні ресурси управління), передбачають наявність згладженої комплексної системи взаємопов'язаних діючих державних інститутів, компетенції і діяльності яких орієнтовані на втілення гендерних стратегій і становлення в практиці сучасної гендерної демократії. Основними механізмами, які забезпечують реалізацію публічної гендерної політики, є: організаційний, економічний, правовий, кадровий, інфраструктурний, політичний [17, с. 5].

На нашу думку, політико-правовий орієнтир гендеру у сфері праці розкривається через налагоджену взаємодію державних інституцій щодо формування гендерної політики, реформування законодавства у сфері праці з метою наближення його до урівняння прав та інтересів жінок і чоловіків у реалізації права на працю, впровадження дієвої системи контролю та відповідальності за недопущенням дискримінації у трудових відносинах.

Висновки. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що стратегічну роль у реалізації принципу гендеру у сфері праці відіграє держава шляхом встановлення політико-правових орієнтирів, які відповідають публічному порядку держави. Політичні та правові напрями гендеру у сфері праці є взаємозалежними та нерозривно пов'язаними. Правовий аспект гендеру передбачає недопустимість нерівності прав та законних інтересів чоловіків і жінок у сфері праці на законодавчому рівні. Політичний аспект гендеру у сфері праці повинен бути спрямований на забезпечення державою механізмів дотримання таких прав, запровадження механізмів контролю за дотриманням принципу гендерної рівності та закріплення на законодавчому рівні відповідальності за недотримання принципу гендеру. Чинне законодавство України закріплює принцип гендерної рівності щодо реалізації права на працю, проте реалізація цього принципу далека від ідеалу. Вбачається, що вивчення питань політико-правових аспектів гендеру є перспективним та актуальним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. Ратифікована із заявами Законом України від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
2. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : монографія. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 304 с.
3. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / за заг. ред. М. М. Білинської. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 132 с.
4. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: питання сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 77–82.
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-vp>.
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text3OT>.
7. Про засади та запобігання та протидії дискримінації : Закон України від 06.09.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
8. Про забезпечення рівних можливостей прав чоловіків і жінок : Закон України від 08.09.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
9. Проект Трудового кодексу України від 24.07.2017 № 1658. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 № 984_011. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>.
11. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
12. Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1128-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>.
13. Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 464–471.
14. Юшко А. М. Проблема гендерної рівності у трудових відносинах. *Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідомл. учасників IX Міжнар. науково-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.)* / за ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. С. 290–292.
15. Колеснік Т. В. Гендерна нерівність у трудових правовідносинах: актуальні питання. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 квіт. 2019 р.)*. Харків : Юрайт. 2019. С. 66–69.

16. Краснопольська Т. М. Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 18 с.

17. Задосенко К. О. Удосконалення організаційного механізму формування і реалізації гендерної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2019. Вип. 1(21). С. 1–15.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavlyshchamy (Stambulska konventsiiia) vid 11.05.2011 r. Ratyfikovana iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 20.06.2022 [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena (Istanbul Convention) dated 11.05.2011. Ratified with statements by the Law of Ukraine dated June 20, 2022]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. [in Ukr.].

2. Kulachek, O. (2005) Rol zhinky v derzhavnomu upravlinni: stari obrazy, novi obrii [The role of women in public administration: old images, new horizons] : monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 304 p. [in Ukr.].

3. Genderna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia [Gender policy in the system of public administration] : pidruchnyk / za zah. red. M. M. Bilynskoï. Zaporizhzhia: Drukarskyi svit, 2011. 132 p. [in Ukr.].

4. Klymenko, M. V. (2021) Henderna rivnist u trudovykh pravovidnosynakh: pytannia sohodennia [Gender equality in labor relations: today's issue]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 90, pp. 77–82. [in Ukr.].

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].

6. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine] vid 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. [in Ukr.].

7. Pro zasady ta zapobihannia ta protyidii dyskryminatsii [On principles and prevention and counteraction of discrimination] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. [in Ukr.].

8. Pro zabezpechennia rivnykh mozhlyvostei prav cholovikiv i zhinok [On ensuring equal opportunities for the rights of men and women] : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>. [in Ukr.].

9. Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 24.07.2017 № 1658. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. [in Ukr.].

10. Ugoda pro asociaciyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropeiskim Soyuzom, Yevropeiskim Spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami, z inshoyi storoni vid 30.11.2015 № 984_011 [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated November 30, 2015, No. 984_011]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Nacionalnogo planu dii z vikonannya rezolyutsiyi Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku [On approval of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2020 № 1544-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

12. Pro shvallenia Kontseptsii komunikatsii u sferi hendernoi rivnosti [On the approval of the Concept of communication in the field of gender equality] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.09.2020 № 1128-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text> [in Ukr.].

13. Krochuk, M. I. (2011) Henderna rivnist yak skladova zahalnoho pryntsypu rivnosti [Gender equality as a component of the general principle of equality]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 464–471. [in Ukr.].

14. Yushko, A. M. (2019) Problema hendernoi rivnosti u trudovykh vidnosynakh. Problemy realizatsii prav hromadian u sferi pratsi ta sotsialnoho zabezpechennia [The problem of gender equality in labor relations]. *Problems of realization of citizens' rights in the field of labor and social security : tezy ta dop. ta nauk. povidoml. uchastnykiv IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 11 zhovt. 2019 r.) / za red. O. M. Yaroshenka*. Kharkiv : Pravo, pp. 290–292. [in Ukr.].

15. Koliesnik, T. V. (2019) Henderna nerivnist u trudovykh pravovidnosynakh: aktualni pytannia [Gender inequality in labor relations: current issues]. *Aktualni problemy trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kharkiv: Yurait, pp. 66–69. [in Ukr.].

16. Krasnopolska, T. M. (2013) Vzaiemodiia instytutiv derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v realizatsii hendernoi polityky Ukrainy [Interaction of state institutions and civil society in the implementation of gender policy of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk. Odessa, 18 p. [in Ukr.].

17. Zadoienko K. O. (2019) Udoshkonalennia orhanizatsiinoho mekhanizmu formuvannia i realizatsii hendernoi polityky v Ukraini [Improvement of the organizational mechanism of formation and implementation of gender policy in Ukraine]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*. Vyp. 1(21), pp. 1–15. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vladyslav Teremetskyi. Gender as Political and Legal Guide in the Labor Sphere. Gender as political and legal guide in the labor sphere is studied in the article. Special attention is focused on the fact that the issue of gender equality is currently relevant among scholars. But there is a large number of debatable issues regarding gender equality in the field of legal regulation of labor legal relations. However, the issue of political and legal aspects of gender has not received necessary attention in the research of scholars yet. The formation of gender policy by state institutions provides an impetus for the development and reform of legislation on gender issues in the labor sphere. Nevertheless, the formation of proper legal regulation of gender in the labor sphere is not possible without determining its political directions. The political and legal guide of gender in the labor sphere is revealed through the well-established interaction of state institutions regarding the formation of gender policy, reforming legislation in the labor sphere with the aim of bringing it closer to the equalization of the rights and interests of women and men while realizing their right to work, implementation of effective system of control over the prevention of discrimination in labor relations. It has been emphasized that the legislation in the labor sphere is female-oriented and in some cases does not provide guarantees for the realization of the right to work for men.

The author believes that the gender policy and legislative regulation of labor relations needs to be reformed to equalize the subjective rights and legitimate interests of women and men. It has been concluded that the state plays a strategic role in the implementation of the gender principle in the labor sphere by establishing political and legal guidelines that correspond to the state's public order. It has been emphasized that the current legislation of Ukraine enshrines the principle of gender equality regarding the realization of the right to work. However, the implementation of this principle is far from ideal.

Keywords: gender, gender equality, gender policy, equal labor rights, non-discrimination.

УДК 342.9:347.77

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-172-180

Галина УС[©]

доктор економічних наук, професор
(Східноєвропейський університет
імені Рауфа Аблязова, м. Черкаси, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено сучасний стан захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Зокрема, узагальнено досвід провідних країн щодо створення правової бази та відповідних інституцій визнання та захисту інтелектуальної власності. Визначено основні об'єкти та суб'єкти інтелектуальної власності. Розкрито зміст правового захисту інтелектуальної власності в Україні на основі чинної нормативної бази та міжнародних актів.

Досліджено діяльність Укрпатенту щодо реєстрації прав інтелектуальної власності. За результатами здійсненого дослідження сформульовано пропозиції щодо подальшої державної підтримки та забезпечення інтелектуальних прав авторів.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності, авторські права, суміжне право, право промислової власності.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток суспільства стимулює людей, певні групи та компанії на розробку та впровадження нових інструментів, що оптимізують виробничі процеси, створюють культурну спадщину, тобто формують певні продукти людського інтелекту. Проте результати інтелектуальної діяльності потребують

© Г. УС, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8954-591X>

us_galina@ukr.net

впровадження захисних прав, які застосовуються до фізичної власності, яка формує матеріальні активи. На цей час в Україні, як і в більшості розвинених країн світу, є інститут захисту продукту людського інтелекту, тобто «інтелектуальної власності». На законодавчому рівні ухвалено низку законів, що захищають права людей щодо результатів їхньої діяльності. Проте, як показує практика, цей інститут має певні недосконалості та дозволяє уникнути відповідальності особам, що використовують об'єкти інтелектуальної власності без погодження з автором. Тому на сьогодні є актуальним питання вдосконалення правової бази захисту прав інтелектуальної власності та відповідальності за її порушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Чарльз Вудбарі в 1845 р. уперше вжив термін «інтелектуальна власність». 1846 р. Альфред Ніон у своїй праці «Цивільні права авторів, артистів та винахідників» увів у вжиток цю дефініцію в Європі. Але більшість науковців і дослідників вважають, що історія терміна почалася в 1967 р. внаслідок створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Вона доклала значних зусиль для світового визнання та закріплення терміна, який є ключовою складовою частиною її назви [1]. Відповідно до підписаної у Стокгольмі Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, було визначено такі складові «інтелектуальної власності»: літературні, художні та наукові твори; виконавчу діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі; винаходи у сферах людської діяльності; наукові відкриття; промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення; захист від недобросовісної конкуренції; усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях [2].

На сьогодні є велика кількість визначень «інтелектуальної власності». Науковці досліджують інтелектуальну власність як результат втілення ідей, творчих думок, винаходів, технологій та їх комерційне застосування [3]. Також є тлумачення інтелектуальної власності як юридичної категорії – право власності, оскільки економічні відносини власності регулюються природним правом за законодавством [4]. Комерціалізація результатів інноваційної діяльності дозволяє досліджувати інтелектуальну власність, і як товар (як нематеріальний актив), і як капітал (витрати на освіту та вкладання у нематеріальні активи), вважають автори курсу «Право інтелектуальної власності» [5]. Отже, наявні різні підходи до визначення цієї дефініції, проте найпоширеніше визначення свідчить, що це виключне право, яке має тимчасовий характер, закріплене законом і спрямоване на результати інтелектуальної діяльності і засоби індивідуалізації. По суті, право інтелектуальної власності є поширеним типом правового захисту інтелектуальної власності для тих, хто винаходить. Отже, інтелектуальна власність – це категоричний опис сукупності нематеріальних активів, що належать компанії чи фізичній особі та захищені законом від стороннього використання чи реалізації без їхньої згоди.

За період незалежності в Україні сформовано певний комплекс правових актів, які спрямовані на захист інтелектуальної власності в державі. Зокрема, Конституція України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», Порядок сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, Правила складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель тощо.

Проте, не зважаючи на значні дослідження у цій царині та правове врегулювання, й дотепер наявні окремі дискусійні питання щодо трактування інтелектуальної власності та її правового підґрунтя.

Мета статті: дослідити сучасний стан захисту інтелектуальної власності в Україні, обґрунтувати напрями забезпечення прав інтелектуальної власності на рівні держави.

Виклад основного матеріалу. У сучасних реаліях розвиток країни, що відбувається в умовах «жорстокої» конкуренції, все більше переміщується у сферу інтелектуального потенціалу [6].

В Україні право інтелектуальної власності закріплено у статті 418 Цивільного кодексу України [7], відповідно до якої «право інтелектуальної власності – це право

особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншими законами» [7].

Метою прав інтелектуальної власності є заохочення нових творінь, у тому числі технологій, творів мистецтва та винаходів, які можуть сприяти економічному зростанню. Права інтелектуальної власності збільшують стимули для людей продовжувати створювати речі, які продукують нові робочі місця та нові технології, водночас дозволяючи суспільству поліпшуватися та розвиватися ще швидше.

У Конституції України закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41) [8]. Проте не кожний результат творчої діяльності стає об'єктом інтелектуальної власності. Об'єктом інтелектуальної власності визнається лише такий результат творчої діяльності, який відповідає встановленим вимогам закону (рис. 1).

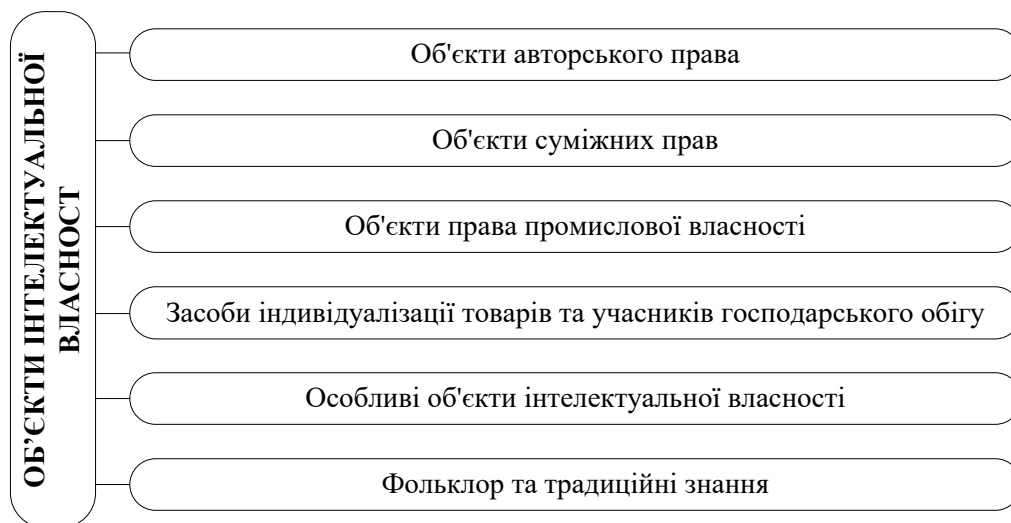

Рис. 1. Види об'єктів інтелектуальної власності
Джерело: побудовано автором за даними [9]

Виокремлюють безліч об'єктів захисту прав інтелектуальної власності, а саме:

- авторські права (літературні, художні, аудіо-, відеотвори, комп'ютерні програми, бази даних, карти, фотографічні твори);
- суміжне право (виконання твору, фонограма, відеограма, передача організації мовлення);
- право промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, товарні знаки, топографії інтегральних мікросхем);
- засоби індивідуалізації товарів та учасників господарського обігу (фірмові та комерційні найменування, географічні зазначення, знак для товарів та послуг, промисловий зразок);
- особливі об'єкти інтелектуальної власності (наукове відкриття, сорти рослин та породи тварин, комерційна таємниця);
- фольклор та традиційні знання [9].

Суб'єктами інтелектуальної власності є автори, виконавці, винахідники, раціоналізатори. Право інтелектуальної власності, відповідно до норм чинного законодавства, становлять дві групи прав суб'єкта: особисті немайнові права (право на визнання творцем; право зазначати чи не зазначати, дозволяти зазначати чи не дозволяти зазначати своє ім'я (псевдонім) під час використання об'єкта права інтелектуальної власності; інші особисті немайнові права) та майнові права (право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати використанню об'єкта права інтелектуальної власності; право на розпорядження правом інтелектуальної власності; інші майнові права) [7].

Серед основних видів порушення, як в Україні, так і світі, права інтелектуальної власності виокремлюють: піратство; плагіат; несумлінна реєстрація; недобросовісна конкуренція; підроблення та зміна інформації; розмиття торговельної марки.

Перші спроби захисту інтелектуальної власності були зроблені в XIX ст., а саме впровадження терміна «авторське право» Бернською конвенцією [10] та закріплення поняття «промислова власність» Паризькою конвенцією [11]. Що ж до України, то державна реєстрація авторського права здійснюється відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» [12] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» [13].

Сучасний розвиток інформаційних технологій потребує удосконалення принципів захисту інтелектуальної власності. Об'єктів інтелектуальної власності стає дедалі більше, отже, і можливості порушення інтересів правовласників зростають. З метою протидії таким проявам було створено: Всесвітню організацію інтелектуальної власності, Міжнародну спілку з охорони промислової власності (Паризький союз), Спілку з охорони селекційних досягнень та інші.

В Україні з метою захисту прав інтелектуальної власності також створено певні інституції. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» [14], яке виконує функції Національного органу інтелектуальної власності, зокрема приймає заявки, здійснює їхню експертизу, ухвалює рішення щодо них (промислова власність); здійснює державну реєстрацію промислових зразків та видачу свідоцтв, географічних зазначень, винаходів і корисних моделей, видає патенти на винаходи і корисні моделі тощо.

Не зважаючи на певні економічні та суспільні труднощі, що виникли у зв'язку із коронавірусними обмеженнями, варто відзначити, що подання заявок до Укрпатенту на реєстрацію об'єктів власності в 2021 р. зросло (табл. 1).

Таблиця 1

Показники надходження заявок реєстрації об'єктів промислової власності

Об'єкти промислової власності	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2020
Усього надійшло	53 465	54 787	57 190	46 034	49 134	106,7
Винаходи	3 864	3 831	3 764	3 198	3 395	106,2
Корисні моделі	9 300	9 259	8 547	5 269	4 422	83,9
Промислові зразки	2 480	3 042	2 679	2 026	1 838	90,7
Торговельні марки	37 817	38 652	42 194	35 539	39 472	111,1
національна процедура	30 183	30 900	33 736	27 895	31 351	112,4
міжнародна процедура	7 634	7 752	8 458	7 644	8 121	106,2
Топографії ІМС	—	—	—	—	—	—
Географічні зазначення	4	3	6	2	7	—

Джерело: побудовано автором за даними [14]

У 2021 р. активність у поданні заявок на об'єкти промислової власності збільшилася на 6,7 % порівняно з 2020 р. (понад 49,1 тис. заявок), зокрема, відбулось зростання заявок на винаходи та торговельні марки (+ 6,2 %, + 11,1 % відповідно). Водночас було відмічено зменшення кількості заявок на корисні моделі та промислові зразки (– 16,1 %, – 9,3 % відповідно). У загальній кількості поданих заявок частка заявок на винаходи становила 6,9 %, на корисні моделі – 9,0 %, на промислові зразки – 3,8 %, на торговельні марки – 80,3 %. Частка заявок на торговельні марки за міжнародною процедурою в загальній кількості заявок на торговельні марки становила 20,6 %. Загалом станом на 1 липня 2022 р. (з 1992 року) здійснено реєстрацію 652 221 об'єкта промислової власності: 130 767 винаходів; 151 311 корисних моделей; 45 161 промислового зразка; 321 810 торговельних марок з урахуванням розділених реєстрацій; 13 топографій ІМС (компонувальних напівпровідникових виробів); 3 124 географічних зазначень; 35 свідоцтв на право використання кваліфікованих зазначень походження товарів (географічних зазначень) [14].

У 2021 р. національними заявниками подано понад 5,6 тис. заявок на винаходи та корисні моделі, це на 12,4 % менше порівняно з 2020 р. (табл. 2). Традиційно переважають заявки на корисні моделі, їх частка в загальній кількості поданих заявок становила майже 76,8 %.

Таблиця 2

Надходження заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників

	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2020
Усього заявок	11 267	11 093	10 453	6 431	5 632	87,6
Винаходи	2 111	1 975	2 014	1 378	1 304	94,6
юридичні особи	1 132	1 121	1 149	779	755	96,9
фізичні особи	979	854	865	599	549	91,7
Корисні моделі	9 156	9 118	8 439	5 053	4 328	85,7
юридичні особи	6 032	6 337	5 710	3 203	2 839	88,6
фізичні особи	3 124	2 781	2 729	1 850	1 489	80,5

Джерело: побудовано автором за даними [14]

Найбільш активними у 2021 р. серед національних заявників-юридичних осіб були організації, які працюють у галузі «Освіта» і «Наукові дослідження та розробки» (89,5 % заявок). Так, закладами освіти подано 2 580 заявок на винаходи і корисні моделі, науковими організаціями – 635 заявок, і лише 379 заявок припадає на інші галузі [14].

Винахідницька активність у промисловості залишається низькою, промисловими підприємствами подано лише 157 заявок на винаходи і корисні моделі (проти 214 заявок у 2020 р.), що становить 4,4 % від загальної кількості заявок, поданих юридичними особами. Найбільш активними в поданні заявок у промисловості були підприємства з виробництва машин і устаткування.

Процедура реєстрації заявок на об'єкти інтелектуальної власності передбачає їхню оцінку. На цей час в Україні наявні такі акредитовані організації, які здійснюють оцінку інтелектуальної власності: «Всеукраїнська Асоціація Фахівців Оцінки» (АФО), «Українське товариство оцінювачів» (УТО), «Федерація оцінювачів бізнесу та інтелектуальної власності» (ФОБІВ). За результатами їхньої роботи 2021 р. було зареєстровано 30870 заявок на винаходи (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльні показники реєстрації об'єктів промислової власності

	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2020
Усього зареєстровано	27 281	26 970	30 589	30 255	30 870	102,0
Винаходи,	2 590	2 469	2 255	2 179	2 298	105,5
зокрема за процедурою РСТ	1 239	1 142	913	975	1 196	122,7
Корисні моделі	9 442	8 620	8 412	6 385	4 363	68,3
Промислові зразки	2 390	2 297	2 599	2 047	1 751	85,5
Знаки для товарів і послуг	15 248	15 877	17 322	19 640	22 455	114,3
Географічні зазначення	1	4	2	4	3	75,0
Міжнародні реєстрації	5 565	7 499	7 206	8 413	8 159	97,0

Джерело: побудовано автором за даними [14]

Якщо, незважаючи на спад економіки у 2021 р. внаслідок кризи, зумовленої пандемією COVID-19, винаходи реєструвались, навіть було відмічено певне позавлення, то зараз ситуація в Україні є несприятливою (табл. 4, рис. 2).

Серед основних причин нестабільної винахідницької активності та патентної стагнації дослідники виокремлюють відсутність патентних досліджень (застосування практик патентної аналітики), пов'язане з певними процедурами патентування. Також вагомим фактором є низька винагорода вчених та відсутність стратегії управління правами інтелектуальної власності.

Таблиця 4

Показники надходження та розгляду заявок і реєстрації об'єктів промислової власності
в I півріччі 2019–2022 рр.

Об'єкти промислової власності	I півріччя 2019	I півріччя 2020	I півріччя 2021	I півріччя 2022	2022 до 2021 (%)
Надійшло заявок					
<i>Усього надійшло</i>	28 959	21 675	24 250	13 740	56,7
Винаходи	2 017	1 469	1 597	1 224	76,6
національна процедура	1 280	748	723	419	58
національні	1 189	649	594	304	51,2
іноземні	91	99	129	115	89,1
міжнародна процедура	737	721	874	805	92,1
Корисні моделі	5 170	2 482	2 144	1 034	48,2
національна процедура	5 166	2 475	2 141	1 033	48,2
національні	5 131	2 379	2 099	1 015	48,4
іноземні	35	96	42	18	42,9
міжнародна процедура	4	7	3	1	-
Промислові зразки	1 421	996	890	439	49,3
національні	1 309	861	799	390	48,8
іноземні	112	135	91	49	53,8
Знаки для товарів і послуг	20 351	16 728	19 619	11 043	56,3
національна процедура	15 931	12 738	15 753	7 384	46,9
національні	14 191	10 913	13 638	6 175	45,3
іноземні	1 740	1 825	2 115	1 209	57,2
міжнародна процедура	4 420	3 990	3 866	3 659	94,6
Ухвалено рішень					
Винаходи	1 256	1 161	1 233	1 090	88,4
Корисні моделі	4 153	3 363	2 038	1 618	79,4
Промислові зразки	1 321	1 213	835	505	60,5
Знаки для товарів і послуг	10 640	12 806	14 253	12 862	90,2
Завершено діловодство					
Винаходи					
формальна експертиза	1 849	1 851	1 793	1 545	86,2
кваліфікаційна експертиза	1 721	1 695	1 712	1 333	77,9
Корисні моделі	4 324	3 682	2 346	1 707	72,8
Промислові зразки	1 499	1 436	938	774	82,5
Знаки для товарів і послуг					
національна процедура	13 308	14 866	17 449	15 783	90,5
міжнародна процедура	3 770	4 562	4 402	4 409	100,2
Зареєстровано					
Усього зареєстровано	15 885	14 053	16 668	12 534	75,2
Винаходи	1 198	1 061	1 221	835	68,4
Корисні моделі	4 513	3 516	2 355	1 198	50,7
Промислові зразки	1 269	915	1 066	454	42,6
Знаки для товарів і послуг	8 905	8 561	12 026	10 047	83,5
Міжнародні реєстрації	3 630	4 412	4 412	4 292	100,6

Джерело: побудовано автором за даними [14]

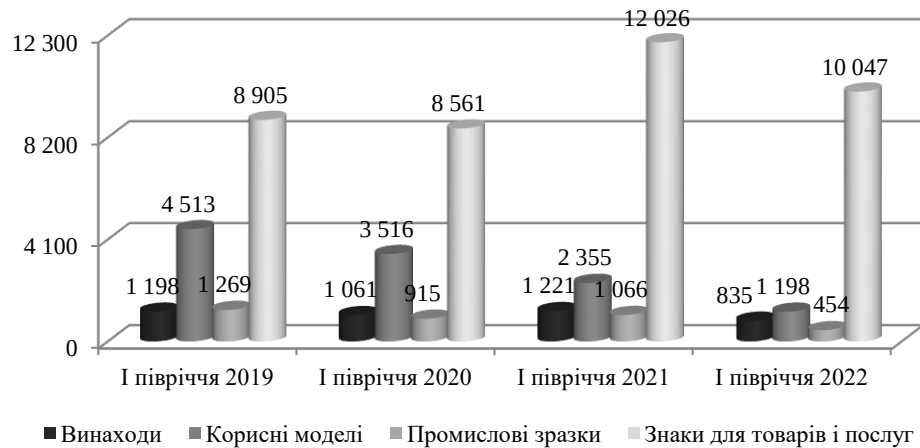

Рис. 2. Реєстрація об'єктів промислової власності за I півріччя 2019–2022 рр., од.
Джерело: побудовано автором за даними [14]

Варто зазначити, що інтелектуальна власність є складовою статичної оцінки інтелектуального капіталу (накопичених корисних знань), [6] який й формує основні засади конкурентоспроможності країни та бізнесу. Отже, право інтелектуальної власності є потужним інструментом для захисту інвестицій, часу, грошей, зусиль, вкладених автором інтелектуальної власності, оскільки воно надає йому ексклюзивне право на певний період часу на використання його творіння.

Висновки. В умовах сьогодення фундаментальними ресурсами розвитку економіки та суспільства є інтелектуальні ресурси – знання та інформація. Від ефективного використання інтелектуальної власності залежить конкурентоспроможність країни на світових ринках. Зважаючи на зазначені проблеми, вважаємо за доцільне:

- підвищити патентну активність та комерціалізацію інтелектуальної власності, а саме: оптимізувати виплати винагороди;
- на рівні держави створити сприятливі умови для заявників (цифровий депозитарій);
- удосконалити правовий захист винахідників та відповідальність за порушення тощо.

Тож права інтелектуальної власності допомагають економічному розвитку країни, сприяючи здоровій конкуренції та заохочуючи промисловий розвиток й економічне зростання країни.

Список використаних джерел

1. Інтелектуальна власність. URL : <http://bukvar.su/gosudarstvo-i-pravo/183841-Intellektualnaya-sobstvennost-Istoriya-i-sovremennost.html>.
2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 липня 1967 року. *Митна енциклопедія* : у 2 т. / за ред. І. Г. Бережнюк. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 1. 472 с.
3. Семенова В. Г. Дослідження сутності інтелектуальної власності в сучасних економічних умовах. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. № 6(5). С. 74–77.
4. Леоценко Д. І. Співіснування двох концепцій права інтелектуальної власності в Україні: філософський аспект проблеми. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 49. С. 278–284.
5. Право інтелектуальної власності: академ. курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. 2-ге вид. перероб. та допов. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 672 с.
6. Сукач О. М. Методологічні підходи щодо оцінки інтелектуального капіталу підприємства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2013. Вип. 33(2). С. 155–160.
7. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. What are intellectual property rights? URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel1_e.htm.
10. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.

11. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text.
12. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.
13. Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1756. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-%D0%BF#Text>.
14. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». URL : <https://ukrpatent.org/uk>.

Надійшла до редакції 10.08.2022

References

1. Intelektualna vlasnist [Intellectual Property]. URL: <http://bukvar.su/gosudarstvo-i-pravo/183841-Intellektual-naya-sobstvennost-Istoriya-i-sovremennost.html> [in Ukr.].
2. Konventsiia pro zasnuvannia Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti vid 14 lypnia 1967 roku. Mytna entsyklopediia [Convention on the Establishment of the World Intellectual Property Organization of July 14, 1967. Customs encyclopedia] : u 2 t. / za red. I. H. Berezhniuk. Khmelnytskyi : PP Melnyk A. A., 2013. Vol. 1. 472 p. [in Ukr.].
3. Semenova V. H. (2015) Doslidzhennia sutnosti intelektualnoi vlasnosti v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Study of the essence of intellectual property in modern economic conditions]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva*. № 6(5), pp. 74–77. [in Ukr.].
4. Leoshchenko, D. I. (2012) Spivisnuvannia dvokh kontseptsii prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: filosofskiy aspekt problemy [Coexistence of two concepts of intellectual property law in Ukraine: the philosophical aspect of the problem]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. № 49, p. 278–284. [in Ukr.].
5. Pravo intelektualnoi vlasnosti: akadem. kurs [Intellectual property law: Academician. course] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / za red. O. A. Pidopryhory, O. D. Sviatotskoho. 2-he vyd. pererob. ta dopov. Kyiv : Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure», 2004. 672 s. [in Ukr.].
6. Sukach O. M. (2013) Metodolohichni pidkhody shchodo otsinky intelektualnoho kapitalu pidpriemstva [Methodological approaches to the assessment of the intellectual capital of the enterprise] : *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky*. Issue 33(2), pp. 155–160. [in Ukr.].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].
8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
9. What are intellectual property rights? URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel1_e.htm.
10. Bernska konventsiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv vid 24 lypnia 1971 r. [Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of July 24, 1971.]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text. [in Ukr.].
11. Paryzka konventsiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 roku [Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text. [in Ukr.].
12. Pro avtorske pravo i sumizhni prava [On copyright and related rights] : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>. [in Ukr.].
13. Pro derzhavnu reiestratsiiu avtorskoho prava i dohoroviv, yaki stosuutsia prava avtora na tvir [On the state registration of copyright and contracts relating to the author's right to the work] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2001 № 1756. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
14. Derzhavne pidpriemstvo «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti» [State enterprise «Ukrainian Institute of Intellectual Property»]. URL : <https://ukrpatent.org/uk>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Halyna Us. Implementation of the legal framework for the protection of intellectual property rights in Ukraine. Intellectual property is a legal term for the creations of mind and intellectual property rights are the rights provided by law for the exclusive use of creations of the mind. Examples of intellectual property include music, literature, and other artistic works; discoveries and inventions; and words, phrases, symbols, and designs. Examples of intellectual property rights include trademark, copyright and patent. Every inventor has the right to monopolies' their invention and ensures no one else duplicates it for monetary gains. As such, they need to protect their creations by registering patents, copyrights, trademarks and/or industrial designs.

The article conducted a study of the modern realities of Ukraine in the protection and registration of intellectual property rights. On the basis of statistical data, conclusions are drawn and proposals for ensuring the protection of authors are formulated.

It has been determined that intellectual property rights is prerequisite for better identification,

planning, commercialization, rendering, and thereby protection of invention or creativity. In particular, it is proposed to: increase patent activity and commercialization of intellectual property, namely: optimize payment of remuneration; at the state level, create favorable conditions for applicants (digital depository); to improve the legal protection of inventors and liability for infringement.

Therefore, the management of intellectual property and intellectual property rights is a multidimensional task and calls for many different actions and strategies which need to be aligned with national laws and international treaties and practices. Different forms of intellectual property rights demand different treatment, handling, planning, and strategies and engagement of persons with different domain knowledge such as science.

Keywords: *intellectual property, intellectual property law, copyright, related law, industrial property law.*

УДК 342.61

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-180-185

Світлана ЖУКОВА®

кандидат юридичних наук

(Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей структури публічного адміністрування. Визначено правову природу публічного адміністрування в демократичній правовій державі. Обґрунтовано, що така правова природа зумовлює особливості структури публічного адміністрування, яка може бути розглянута у двох аспектах. Охарактеризовано вказані аспекти.

Визначено мету та місію публічного адміністрування. Охарактеризовано принципи публічного адміністрування. Запропоновано класифікацію видів публічного адміністрування за цільовим критерієм. Обґрунтовано, що публічне адміністрування можна розглядати як правовий інструмент та правову цінність.

Ключові слова: *публічне адміністрування, публічне управління, наука адміністративного права, структура публічного адміністрування, мета, місія, принципи.*

Постановка проблеми. Структура публічного адміністрування та її методологічно правильне вираження мають важливе значення для розгляду правових явищ, в яких завдяки структурному підходу можна виокремити найбільш значущі елементи, взаємозв'язки між якими породжують певні закономірності, які знаходять своє закріплення як у сфері нормотворчої, так і правозастосовної діяльності. Водночас у науці адміністративного права структура публічного адміністрування висвітлена ще недостатньо, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень та слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам розвитку категорії «публічне адміністрування» у вітчизняній науці присвятили свої праці такі науковці, як: О. Амосов, Н. Гавкалова, В. Доненко, К. Колесникова, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Нагаєв, Т. Семенчук, Л. Шевченко та ін. Однак правові аспекти цієї проблематики є настільки багатограничними, що їх вивчення потребуватиме ще багатьох наукових розвідок. Це зумовлено відсутністю у вітчизняній теорії права (як і теорії адміністративного права) загальновизнаної концепції походження явища публічного адміністрування.

Метою статті є визначення особливостей структури публічного адміністрування та її складових.

Виклад основного матеріалу. Правова природа публічного адміністрування в демократичній правовій державі полягає у здійсненні спеціально уповноваженими

© С. Жукова, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2471-5230>

uaftp@ukr.net

представниками держави та/або обраними у встановленому порядку представниками територіальних громад діяльності, спрямованої на реалізацію інтересів та потреб фізичних та юридичних осіб, у межах їх компетенції, встановленої законом або підзаконними правовими актами. Така правова природа зумовлює особливості структури публічного адміністрування, яка може бути розглянута у двох аспектах: по-перше, як структура самої публічної адміністрації, з притаманним останній ієрархічним характером, інституалізацією виконуваних функцій та акцентуванням уваги на компетенції посадових осіб органів публічної влади (на жаль, у національній практиці така категорія, як місія, є малодослідженою, однак вона, безумовно, також належить до описуваної структури). По-друге, це структура процесу публічного адміністрування, який передбачає постановку мети, окреслення завдань, вибір суб'єктів, наділення їх відповідними функціями та повноваженнями, планування і контроль за їх діяльністю, вибір критеріїв оцінки їх діяльності та проведення самого процесу оцінювання відповідно до обраних критеріїв. Сукупність цих аспектів утворює структурний аспект онтології публічного адміністрування.

Формування такого розуміння у вітчизняних науках адміністративного права та державного управління відбулося не одразу. Загалом можна виокремити три етапи розвитку категорії публічного адміністрування.

Перший етап (2000–2009 рр.) охоплює становлення категорії адміністрування як властивості управлінських процесів у податковій та митній сферах. У цей час у наукових дискусіях починає висловлюватися позиція щодо існування загальної системи публічного адміністрування. Плідність наукової дискусії сприяла підготовці обґрунтувань щодо необхідності доповнення тезаурусу адміністративно-правової науки досліджуваним поняттям.

Другий етап розвитку категорії публічного адміністрування у правовій науці (2009–2014 рр.) передбачав розробку дефініції публічного адміністрування як частини термінологічного апарату адміністративно-правової науки і початок прикладних досліджень проблем публічного адміністрування стосовно різних сфер життєдіяльності держави і суспільства.

Третій етап розвитку категорії публічного адміністрування у правовій науці (з 2015 р. – дотепер) включає активні пошуки системоутворюючих чинників означеної категорії, створення класифікацій її суб'єктів, принципів, форм та методів, а також збільшення кількості досліджень, предметом яких є публічне адміністрування в окремих галузях та сферах державного та суспільного буття. Глибина та всеохоплюваність досліджуваної категорії в умовах нових викликів, які щоденно постають перед суспільством, державою і всім світовим співтовариством, зумовлюють набуття публічним адмініструванням нових якостей та ознак.

Від Радянського Союзу Україна успадкувала патерналістський підхід щодо сутності взаємодії між людиною і державою. Протягом 70 років перебування значної частини українських земель у складі СРСР намітилися та активно реалізовувалися у державну практику певні концепції.

По-перше, це концепція незначущості приватних інтересів людини і громадянина порівняно з інтересами держави. Особливо гостро проблема нехтування потребами особистості (навіть базовими фізіологічними потребами) постала за часів сталінських репресій. Заслугує на увагу думка, що правовий нігілізм у радянській державі насаджувався на найвищому рівні. І склад визначених вище злочинів, і міру покарання за них було визначено не в кримінальному кодексі, а в постанові органів, що виконували на той час функції уряду. Крім повного нехтування фізіологічними потребами особистості, окрема політика проводилася щодо позбавлення українців права на реалізацію своїх духовних потреб. Протягом 1933–1939 років в Українській РСР було репресовано та розстріляно більшість видатних поетів, письменників, акторів, режисерів, музикантів, художників, літературних критиків, які робили значний внесок у розвиток української культури (т. зв. «Розстріляне відродження»). Обвинувачення, що їм висувалися, були повністю сфальсифікованими щодо їхньої участі у шпигунській та терористичній діяльності. Постійно відчуваючи страх за своє життя, митці, які не зазнали репресій, змінили підходи до своєї творчості і почали славити комуністичну партію, радянську державу та особисто великих вождів Леніна і Сталіна, що спустошило українське мистецтво на багато десятиліть. Згодом політика радянської держави, спрямована на викорінення всього нешаблонного і нелояльного до комуністичної партії,

почала використовувати заходи т. зв. «каральної психіатрії», коли до громадян СРСР, що мали відмінні від схвалених державою погляди та світогляд, застосовувалися медикаментозні засоби корекції поведінки, які руйнували їх фізичне та психічне здоров'я та часто приводили до інвалідизації. Концепція незначущості приватних інтересів людини і громадянина, порівняно з інтересами держави, реалізовувалася протягом життя трьох поколінь, що дало змогу фізично знищити тих, хто їй протидівав, а також максимально зменшити доступ до не схвалених радянською цензурою інформаційних джерел. Результатом такої політики стало її відтворення лояльної до комуністичної партії поведінки у більшості українських родин у системі виховання нових поколінь. Захист індивідуальних прав і свобод, прагнення реалізувати свої, відмінні від колективних, інтереси, викликали осуд з боку оточення, і в разі тривалості такої поведінки – репресії. Вказане сприяло деформації системи державного управління в бік перебільшення ролі і правового статусу держави й ігнорування потреб та інтересів людини та громадянина.

Друга радянська концепція державного управління була пов'язана з запереченням цінності управлінських кадрів, їх досвіду та наступності. Її зміст коротко було втілено у вислові того часу «незамінних у нас немає». Протягом 1930-1950-х рр. кадри державного управління зазнали багатьох т. зв. «чисток», тобто звільнення та безпідставне застосування кримінальних репресій до керівного складу всіх органів держави. Наслідками цього стали відсутність сталих традицій управління, заміна критеріїв доброчесності та професіоналізму особистою відданістю керівникам комуністичної партії.

Третя радянська концепція державного управління в Радянському Союзі пов'язана з використовуваними методами управління, серед яких найважливіше місце займав метод примусу. Абсолютизація державного примусу, акцентування лише на цьому аспекті державного управління, безумовно, деформує правосвідомість як тих, хто такий примус застосовує, так і громадян, щодо яких примус застосовується, оскільки це зменшує ефективність інших механізмів підтримання законності і правопорядку (насамперед правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, їх соціальної відповідальності та правової культури).

Поява і зміцнення в політико-правовій реальності незалежної України феномена публічного адміністрування було цілком закономірним результатом спроб розбудови правової демократичної держави з притаманною їй людиноцентричністю. Як справедливо вказує О. Кузьменко, у межах публічного адміністрування змінюються пріоритети цілей та завдань, постійно удосконалюється технічна система, домінантна роль покладається на досягнення цілі. Причини, умови та результат угруповань виявляється в системі координатного механізму контролю, узагальненні ресурсів посадових позицій та організаційних одиниць, встановленні узагальнених показників результативності діяльності та у відповідному взаємному узгодженні, що дозволяє здійснювати цей процес відповідно до визначених принципів [1, с. 23]. Поняття публічного адміністрування треба розуміти як елемент публічного управління, суб'єктами якого є публічні адміністрації (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також суб'єкти делегованих повноважень), яким у встановленому законом порядку надано право здійснювати юридично значущі дії, спрямовані на забезпечення інтересів фізичних та юридичних осіб.

З погляду розуміння структури публічного адміністрування у сучасних умовах значний інтерес становить позиція В. Абрамова, який розкриває сутність останньої через категорію «ризом», що утверджує новий тип культури публічного врядування, коли одиничне, унікальне, стверджується через множинність та невизначеність, яка не має суб'єкт-об'єктних відносин, де зникає центр, навколо якого ієрархічно організовувався увесь категоріальний апарат традиційного державного управління. Для логіки публічного управління характерним стає те, що проривні проєкти – важливі, підтримка поточного – лише в межах «збереження цілісності»: умови все одно принципово зміняться, тому потрібно намагатися самим створити майбутній простір. Стабільність за таких умов має динамічний характер, важливі навіть не самі інститути, а можливість їх створювати. Управління майбутнім – це завдання формування суб'єкта розвитку у взаємодії держави і громадянського суспільства. Крім того, антропологічний виклик означає необхідність відповідного наративу. І це завдання винятково суспільства. Отже, нова структура публічного адміністрування в умовах збройного конфлікту, на думку

дослідника, передбачає баланс «проектів й інститутів» та набуття умінь: 1) визначати основні тренди і шукати проривні ідеї та рішення; 2) концентрувати обмежені (не тільки фінансові, а й людські, адміністративні тощо) ресурси; 3) жорстко руйнувати застарілі елементи; 4) створювати середовище економічного, політичного, соціального, духовного, воєнного і технологічного зростання і середовище комунікацій всіх учасників процесу. Баланс сильного порядку (заснованого на співпраці держави та громадянського суспільства) і потужної «творчої ризоми», що забезпечує постійний рух інновацій «знизу» [2, с. 104–105]. Розгляд структури публічного адміністрування з позиції сингулярності має як переваги, пов'язані з можливістю запобігти невідповідності попередньо складених планів та завдань, які втратили свою ефективність унаслідок зміни зовнішніх та внутрішніх обставин, в яких функціонують публічні адміністрації, так і недоліки, пов'язані з можливим пануванням суб'єктивного підходу до вирішення питань публічної політики. Однак у будь-якому разі цей підхід ще є занадто новаційним для національної правової науки, хоча на практиці така сингулярність давно знайшла своє втілення у т. зв. інтуїтивних управлінських рішеннях.

Мета публічного адміністрування як найважливіший елемент його структури полягає, на нашу думку, у максимальному забезпеченні інтересів фізичних та юридичних осіб у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, і створенні на цій основі умов для сталого розвитку політичних, економічних, соціальних, екологічних, інформаційних та інших видів суспільних відносин, в яких може бути досягнута максимальна реалізація здібностей, задатків і прагнень громадян. Місія публічного адміністрування як конструкція більш високого рівня, може бути представлена як побудова толерантних та гуманних відносин між громадянами, територіальними громадами, суспільством і державою, в яких створювалася б можливість для найбільш повної самореалізації всіх членів суспільства.

До принципів публічного адміністрування треба віднести такі: верховенства права, толерантності, підтримки, випередження, паритету, підконтрольності публічної адміністрації, транспарентності, технократизму та доброчесності. Принцип верховенства права у публічному адмініструванні означає відповідність майбутніх та вчинюваних у теперішній момент дій публічної адміністрації загальним правовим цінностям та ідеям, які поділяються цивілізованими демократичними правовими державами. Принцип толерантності означає терпимість та повагу до фізичних осіб та їхніх об'єднань незалежно від їхніх поглядів, світогляду, культурних, особистісних, психофізіологічних та психічних якостей, зовнішнього вигляду та поведінки, якщо при цьому не порушується закон та права інших учасників суспільних відносин. Принцип підтримки означає прогнозування і своєчасне надання допомоги фізичним та юридичним особам, якщо є підстави визнати, що вони вже перебувають або можуть опинитися у скрутному становищі внаслідок дії комплексу об'єктивних факторів, зміна яких не належить до компетенції публічної адміністрації. Принцип випередження можна визначити як вжиття заходів для вирішення проблем, що можуть суттєво вплинути на досягнення мети публічного адміністрування до того, як вказані проблеми почнуть негативно впливати на суспільні відносини. Перспективно-випереджальне публічне адміністрування повинно будуватися на активній аналітичній діяльності та моделюванні майбутніх соціальних процесів з тим, щоб не допустити виникнення соціального напруження та конфліктів через незадоволення фізичних та юридичних осіб своєчасно та в повному обсязі задовольняти важливі для їх життєдіяльності інтереси, внаслідок низки об'єктивних та суб'єктивних причин. Принцип паритету означає взаєморівні засади сторін правовідносин, в яких жоден з партнерів у комунікації не має привілейованого становища або необхідності виконувати додаткові обов'язки. Принцип підконтрольності, який означає підзвітність публічної адміністрації громадянському суспільству і громадянам, є базовим для розуміння сутності публічного адміністрування. Принцип транспарентності можна визначити як створення інформаційних та організаційних умов для систематичного поширення інформації щодо публічних адміністрацій, їх місії, мети, завдань, планів та результатів діяльності серед широких верств населення. Принцип технократизму означає постановку цілей та завдань, залучення ресурсів, визначення критеріїв виконання діяльності з міркувань найбільшої ефективності та заощадження коштів державного і місцевих бюджетів, без включення політичних аспектів, як-то здійснення певних заходів для підвищення привабливості певної політичної партії під час виборчої кампанії тощо. Принцип доброчесності означає

сувору відповідність поведінки та діяльності посадових осіб та інших представників публічних адміністрацій морально-етичними стандартам публічного управління та виконання ними низки антикорупційних заходів, передбачених національним законодавством.

Можна навести таку класифікацію видів публічного адміністрування: *за цільовим критерієм*: надання публічних послуг, забезпечення публічної безпеки і правопорядку та нормотворча діяльність, спрямована на створення (зміцнення) правових механізмів реалізації прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб; *за критерієм спрямованості*: зовнішні (надання публічних послуг, забезпечення публічної безпеки та правопорядку) і внутрішні (розробка і затвердження підзаконних правових актів, в яких визначено компетенцію посадових осіб публічних адміністрацій у сфері публічного адміністрування, процедури здійснення публічного адміністрування тощо); *за критерієм територіального масштабу*: загальнодержавні, регіональні, місцеві види публічного адміністрування; *за критерієм юридичних наслідків*: види публічного адміністрування, які тягнуть і не тягнуть за собою настання юридичних наслідків для фізичних і юридичних осіб.

Публічне адміністрування можна розглядати як правовий інструмент, тобто правовий спосіб забезпечити потреби, інтереси та інші інтенції фізичних та юридичних осіб, шляхом законодавчого та підзаконного закріплення статусу публічних адміністрацій, їх формування та комплектування, постановки цілей та планування їх діяльності, безпосередньої правозастосовної діяльності та контролю різних рівнів за її здійсненням. Як приклад реалізації інструментального підходу можна навести закріплення статусу органів виконавчої влади у законах України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» [3, с. 66]. Водночас досліджуваний феномен може бути розглянутий і в аксіологічному аспекті. Публічне адміністрування як цінність становить собою комплекс суб'єктивних відображень у людській свідомості важливості, значущості та необхідності вказаного інституту для суспільства загалом і кожної фізичної особи зокрема. Таке особливе відображення моделі публічного адміністрування на рівні суспільної свідомості обумовлює відмінності від реального стану досліджуваної системи, оскільки органічно поєднує у собі як об'єктивні його ознаки, так і уявленнями про ідеальний стан вказаної системи. Це дозволяє у разі виникнення особливо гострих проблем або під час запланованого реформування враховувати очікування, які має все громадянське суспільство, різні соціальні групи та окремі громадяни, від системи публічного адміністрування у сукупності всіх її властивостей.

Висновки. Як упорядкована сукупність певних зв'язків, що існують всередині явищ та процесів, і залишаються стійкими незалежно від зміни зовнішніх обставин, структура відіграє важливу роль у розумінні сутності публічного адміністрування. Для опису вказаної структури на методологічному рівні використовують низку її основних ознак, до яких належать зв'язки (або взаємозв'язки), елементи, відносини, а також функції, тобто будь-яка структура містить низку елементів, які перебувають у взаємозв'язках або відносинах одне з одним, виконуючи при цьому певні функції. Такими елементами є мета та місія публічного адміністрування, його принципи та види, а також інструментальний та ціннісний аспекти досліджуваного феномена.

Список використаних джерел

1. Кузьменко О. В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Юридичний вісник*. 2009. № 3 (20). С. 20–23.
2. Абрамов В. І. Концепт «номадична сингулярність» публічного врядування в умовах збройного конфлікту. *Публічне врядування в Україні*. 2018. Т. 4. С. 103–105.
3. Шопіна І. М. Щодо правової регламентації функціонування центральних органів виконавчої влади. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 65–71.

Надійшла до редакції 29.06.2022

References

1. Kuzmenko, O. V. (2009) Pravova determinatsiia poniattia «publichne administruvannia» [Legal determination of the concept of «public administration»]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3 (20), pp. 20–23. [in Ukr.].
2. Abramov, V. I. (2018) Kontsept «nomadychna synhuliarnist» publichnoho vriaduvannia v umovakh zbroinoho konfliktu [The concept of «nomadic singularity» of public governance in conditions of armed conflict]. *Publichne vriaduvannia v Ukraini*. Vol. 4, pp. 103–105. [in Ukr.].

3. Shopina, I. M. (2011) Shchodo pravovoi rehlementatsii funktsionuvannia tsestralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Regarding the legal regulation of the functioning of the central bodies of executive power]. *Publichne pravo*. № 3, pp. 65–71. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevheniia Zhukova. Features of the public administration structure. The article is devoted to clarifying the features of the structure of public administration. The arguments are given that the legal nature of public administration in a democratic state governed by the rule of law consists in the implementation by specially authorized representatives of the state and/or representatives of territorial communities elected in accordance with the established procedure, aimed at realizing the interests and needs of individuals and legal entities. This legal nature determines the peculiarities of the structure of public administration, which can be considered in two aspects. These aspects are characterized.

The goal of public administration is proposed to be understood as the maximum provision of the interests of individuals and legal entities in all spheres of life of society and the state, and the creation on this basis of conditions for the sustainable development of political, economic, social, environmental, informational and other types of public relations. The mission of public administration as a structure of a higher level can be represented as building tolerant and humane relations between citizens, territorial communities, society and the state, in which an opportunity for the fullest self-realization of all members of society would be created. The principles of public administration are described. The classification of types of public administration is proposed.

The thesis is substantiated that public administration can be viewed as a legal instrument, that is, a legal way to ensure the needs, interests and other intentions of individuals and legal entities by legislative and sub-legal consolidation of the status of public administrations. The article clarifies that public administration as a value is a complex of subjective reflections in human consciousness of the importance, significance and necessity of this institution for society as a whole and each individual in particular.

The conclusion is made that the structure as an ordered set of certain relationships existing within phenomena and processes plays an important role in understanding the essence of public administration. Its main elements are the goal and mission of public administration, its principles and types, as well as the instrumental and value aspect of the phenomenon under study.

Keywords: public administration, public management, science of administrative law, structure of public administration, goal, mission, principles.

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-185-191

Андрій КОРЕНЕВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена вивченню питання закордонного досвіду врегулювання адміністративно-правових спорів у сфері публічно-правових відносин і можливостей імплементації у законодавство України кращих зарубіжних практик. У статті зазначається, що поширення в Україні позасудових способів урегулювання спорів є важливим й актуальним з огляду на зобов'язання в межах підписаної Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та обраний курс нашої держави на європейську інтеграцію. Звертається увага на те, що закордонний досвід свідчить, що поширеною у світовій практиці були і залишаються позасудові процедури врегулювання спорів, які виникають у публічно-правовій сфері. Зараз в нашій державі є проблема ефективного і швидкого вирішення таких конфліктів. Ця проблема пов'язана, з одного боку, зі зростанням навантаження на суди, з іншого – з нестачею суддівських кадрів. Тому створення дієвої й ефективної системи застосування альтернативних (досудових, позасудових, квазісудових) способів вирішення адміністративно-правових спорів у сфері публічно-правових відносин

© А. Коренев, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8611-8998>

k_zpd@dduvs.in.ua

сьогодні для нашої держави є дуже необхідними. У статті зазначено, що міжнародний досвід, свідчить, що альтернативні способи врегулювання спорів є найбільш дієвими та швидкими способами врегулювання спорів у публічно-правових відносинах, оскільки сам процес цих процедур є менш формалізованим і більш простим в організації. Зроблено висновок, що для удосконалення і більш широкого впровадження альтернативних способів врегулювання спорів Україна сьогодні повинна ухвалити спеціальний закон, яким треба врегулювати відносини щодо медіації в публічно-правовій сфері. Обґрунтовано, що сьогодні потребується вжиття певних заходів, спрямованих на популяризацію альтернативних способів врегулювання спорів у публічно-правових відносинах, запровадження професійної медіації.

Ключові слова: міжнародне законодавство, досвід, адміністративно-правовий спір, публічно-правові відносини, альтернативні способи вирішення спорів, медіація, примирення.

Постановка проблеми. Поширення в Україні позасудових способів врегулювання спорів є важливим й актуальним з огляду на зобов'язання в межах підписаної Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та обраний курс нашої держави на європейську інтеграцію. Закордонний досвід свідчить, що поширеною у світовій практиці були і залишаються позасудові процедури врегулювання спорів, які виникають у публічно-правовій сфері. Зараз в нашій державі є проблема ефективного і швидкого вирішення таких конфліктів. Ця проблема пов'язана, з одного боку, зі зростанням навантаження на суди, з іншого – з нестачею суддівських кадрів. Тому створення дієвої й ефективної системи застосування альтернативних (досудових, позасудових, квазісудових) способів вирішення адміністративно-правових правових спорів у сфері публічно-правових відносин сьогодні для нашої держави є дуже необхідними. У зв'язку з чим позасудові способи врегулювання таких спорів потребують широкого впровадження і тому актуалізують питання вивчення та імплементації міжнародного досвіду.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми застосування альтернативних способів врегулювання спорів у сфері публічно-правових відносин досліджено в працях В. Бевзенка, О. Гарашука, Г. Дікова, О. Зеленцова, І. Коліушка, О. Михайлова, Л. Наливайко, Т. Подковенко, Ю. Притики, А. Селіванова, М. Смоковича, В. Стефанюка, В. Тимощука, А. Фоменка тощо. Водночас недостатньо на науковому рівні були вивчені питання зарубіжного досвіду врегулювання адміністративно-правових спорів у сфері публічно-правових відносин і можливостей імплементації у законодавство України кращих закордонних практик.

Метою статті є вивчення міжнародного досвіду застосування альтернативних способів врегулювання адміністративно-правових спорів у публічно-правовій сфері та перспектив впровадження кращих надбань у законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України: «Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору» [1]. Конституція України передбачила саме існування нарівні судових процедур, досудового (альтернативного) способу врегулювання спорів, проте сама процедура такого досудового врегулювання спору у вітчизняних законах майже не прописана. Альтернативні способи врегулювання спорів на сьогодні в нашій країні є соціально затребуваними послугами, правове регулювання яких поки що майже відсутнє. Це дає певні підстави для висновку вітчизняних дослідників про те, що Україна знаходиться в ситуації, коли практика використання процедури медіації йде попереду правового регулювання [2, с. 24].

У зв'язку з чим варто звернутися до міжнародного законодавства, яке регламентує позасудові способи вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Європейське співтовариство керується засадами «позасудових способів врегулювання спорів», які містяться в таких рекомендаціях, як: Рекомендації № R (98) 1 Комітету міністрів державам-членам про сімейну медіацію (прийнята Комітетом Міністрів 21 січня 1998 р.); Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів про медіацію в кримінальному процесі (Ухвалена Комітетом міністрів 15 вересня 1999 р.); Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в цивільному процесі (прийнята Комітетом міністрів 18 вересня 2002 р.). Зазначені Рекомендації фактично стали першими документами, які наголошують на важливості медіації для європейських держав особливо у таких правових сферах, як сімейна, кримінальна та цивільна [3, с. 9–10].

Загальні питання альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів висвітлено у Рекомендації Rec (2001) 9 «Про альтернативи судовому розгляду між

адміністративними органами і приватними сторонами» [4]. У вказаній рекомендації зазначається, що «судова процедура на практиці не завжди є найбільш доцільним способом урегулювання адміністративних спорів, а широке застосування альтернативних способів може допомогти врегулюванню адміністративних спорів і наблизити адміністративні органи до населення. Серед таких альтернативних способів виокремлюються внутрішній розгляд справ, примирення, посередництво, договірне врегулювання та арбітраж». Серед альтернативних методів урегулювання спорів, зазначених у Рекомендації Rec (2001) 9 до позасудових способів можна віднести також внутрішній розгляд, або адміністративне оскарження. Рекомендація Rec (2001) 9 виокремлює основні моменти адміністративного оскарження: «1) закріплення можливості внутрішнього розгляду щодо всіх адміністративних актів, що стосується і строків ухвалення такого акта, і його законності; 2) у певних випадках адміністративне оскарження може бути обов'язковою умовою переходу до юрисдикційного розгляду; 3) підсумки внутрішнього розгляду мають бути вивчені компетентними органами» [5].

«Альтернативне» і «позасудове» вирішення спорів дуже часто вживаються як тотожні поняття, або «альтернативне» роз'яснюється через зміст «позасудового», як процедуру вирішення спорів, яку здійснюють не звертаючись за допомогою до суду. Зокрема, важливою в цьому аспекті є «Директива 2013/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативні способи вирішення спорів у сфері захисту прав споживачів та внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС, яка хоч і не дає визначення, проте у п. 5 преамбули вказано, що альтернативне вирішення спорів пропонує просте, швидке і недороге позасудове вирішення спорів. Отже, як ми бачимо, альтернативне визначається через позасудове» [6, с. 39].

Цікавим вбачається дослідження І. Ясиновського, в якому цей вчений наводить перелік моделей процедури відповідно до суб'єкта здійснення медіації:

1. Судова медіація (Канада, Німеччина) – розглядається як частина судочинства та проводиться суддею, який має відповідні підготовку і навички, отримав відповідне доручення та не має повноважень винесення рішення по справі. Медіаційні угоди затверджуються судом, а здійснення процедури контролюється відповідно до закону. Судова медіація не виключає право сторін обрати приватного посередника для вирішення їхнього спору чи конфлікту.

2. Адвокатська медіація (Італія) – медіатором є особа, що має право на зайняття адвокатською діяльністю.

3. Нотаріальна медіація – посередником є нотаріус, але такий вид медіації не досить поширений.

4. Професійна медіація (США) – медіатором є особа, яка пройшла спеціальну підготовку у сфері медіації, а діяльність медіації регулюється окремим внутрішнім нормативним актом держави [7, с. 95].

Досвід показує, що більшість країн використовує декілька видів альтернативних способів врегулювання спорів. І це є цілком виваженим та доцільним підходом.

США вважається першою країною, яка почала застосовувати альтернативні способи врегулювання конфлікту. Найбільш вживаним способом позасудового врегулювання спорів у США є медіація. На сьогодні актуальною є медіація, що здійснюється за допомогою Інтернету або телефону. Особливо таке посередництво є виправданим, коли спір є незначним. Для такої процедури залучаються медіатори, які пройшли курси роботи в режимі онлайн [8].

Однією з провідних європейських країн, де запроваджені високі стандарти охорони та захисту прав інтелектуальної власності, є Німеччина.

Розвиток альтернативних процедур врегулювання конфлікту в Німеччині, як і в більшості країн Європейського Союзу, почався з гармонізації законодавства країн 148 – членів ЄС, а саме Директива № 2008/52 / ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних і комерційних справах стала початком роботи над законодавчим підґрунтям для медіації як примирної процедури. Вже 26 липня 2012 року Німеччина ухвалила закон «Про підтримку медіації та інших процедур позасудового врегулювання конфліктів» [9]. До ухвалення закону в країні вже була практика медіації. Ця примирна процедура була присудовою та проводилась суддями [10, с. 148].

Наприклад, цікавим є досвід Франції щодо поширення досудового врегулювання

спорів між державними фінансовими органами та особою і сфері фінансів. Зокрема, в 2002 році було створено департамент при Міністерстві економіки, фінансів та промисловості Франції (Médiateur du ministère de l'Economie, des Finances et de l'Industrie), в якому на професійні основи надавали консультації, розглядали скарги на дії чи неузгодженість дій працівників апарату. Такі консультації проводили медіатори, які у встановленому порядку пройшли навчання, акредитовані прокурором та підписали належний контракт із Міністерством юстиції Франції. Медіаційні процедури та техніки здебільшого застосовувалися при вирішенні питань, пов'язаних із оподаткуванням фізичних осіб та загального трактування норм щодо сплати податків [11]. Збільшення кількості медіаторів з розгляду та вирішення спорів, які виникали між державними органами та особами у фінансовій сфері.

Австрія одна з небагатьох держав, яка детально регулює усі аспекти процедури медіації. Відповідно до Федерального закону Австрії «Про медіацію у цивільних справах» [12]. Законодавством країни передбачено застосування приватної та присудової медіації. Судова медіація в Австрії не закріплена. Однак угода за результатами медіації визнається судом лише у тому випадку, якщо відповідна справа знаходилася на стадії судового розгляду. Угода за результатами присудової медіації не отримує судового захисту, а процедура є добровільною [13, с. 155].

Широкого поширення в інших країнах світу отримує інтернет-медіація. Це відбувається завдяки системи онлайн-вирішення спорів [14]. Заслугує на увагу у регулюванні цих питань Регламент ЄС No 524/2013 щодо створення європейської платформи онлайн-вирішення спорів (ODR platform)» [15].

Наприклад, у Бельгії розроблено електронну платформу Belmed [16]. СМС – інформаційний ресурс щодо цивільного, комерційного посередництва і посередництва в Англії й Уельсі [17]. Лідером за обсягами застосування технології ODR є США. Перша пілотна версія ODR на Ebay (розроблена Ітоном Катчем (Ethan Katsh)) за два тижні з початку роботи дозволила розглянути 200 спорів за допомогою електронної пошти. Ця система еволюціонувала в повністю автоматизовану платформу, яка вирішує до 60 млн спорів на рік (станом на 2016 р., при цьому 90 % з яких було зроблено автоматично, без втручання людини). Ebay Disputes Resolution Center – це система вирішення спорів в Інтернеті (ODR) для покупців і продавців на eBay [18–19].

Медіація є найбільш ефективним альтернативним способом врегулювання спорів в Китаї [20]. У Китаї створений Комітет з посередництва, який є організаційною основою системи медіації. Медіатори та організації, що проводять медіацію є недержавними суб'єктами. Освіта та професійна підготовка медіаторів залежить від сфери конфлікту. Якщо конфлікт вже переданий на розгляд суду, до його врегулювання залучається особа, що має юридичну освіту. Угода за результатами медіації передається до суду для ухвалення, тому вимагається професійне її складання [21–22].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, міжнародний досвід свідчить, що альтернативні способи врегулювання спорів є найбільш дієвими та швидкими способами врегулювання спорів у публічно-правових відносинах, оскільки сам процес цих процедур є менш формалізованим і більш простим в організації. Для удосконалення і більш широкого впровадження альтернативних способів врегулювання спорів Україна сьогодні повинна ухвалити спеціальний закон, яким треба врегулювати відносини щодо медіації у публічно-правовій сфері. Зважаючи на закордонний досвід окремих країн щодо запровадження обов'язкової медіації та інших видів альтернативних способів врегулювання спорів, вважаємо доречним та більш ефективним запозичення все ж таки добровільних процедур посередництва. Закріплення обов'язковості окремих способів альтернативного врегулювання спорів у публічно-правовій сфері буде суперечити принципу добровільності цих процедур, у тому числі і процедури медіації. На нашу думку, сьогодні потребується вжиття певних заходів, спрямованих на популяризацію альтернативних способів врегулювання спорів у публічно-правових відносинах. Насамперед таку роботу треба проводити із суддями та адвокатами.

Крім того, з огляду на зарубіжний досвід потрібне також вжиття заходів щодо впровадження професійних медіаторів. Хоча у світі є дві форми щодо медіації – професійна та непрофесійна, для нашої держави потрібно все ж передбачити професійну форму медіації, яка передбачає навчання медіаторів, відповідність встановленим вимогам до їх віку, освіти чи спеціальної підготовки медіаторів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Матвеева Л. Г., Балтаджи П. М. Медіація в Україні: проблеми транзитивного періоду. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 23–28.
3. Доклад экспертов по результатам заседания рабочей группы по вопросу: Механизмы внесудебного урегулирования споров (ВУС) с акцентом на следующие вопросы: уголовное восстановительное правосудие и процедура медиации в гражданском процессе, г. Страсбург, 26 сентября 2016 года. URL: <https://rm.coe.int/1680700fd3>
4. Щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами-приватними особами: рекомендація Rec (2001) 9. URL : <http://www.cdms.org.ua/index.php/addressing-public-argumentsmnua/mediation-and-negotiation-mn-ua/112-recommendation-rec-2001-9-artua.html>
5. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив в судовому розгляді спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами від 05.09.2001 URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf.
6. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання / вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
7. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 94–98.
8. Thomas P. Valenti Mediation in the USA. URL : [file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Mediation%20in%20USA%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Mediation%20in%20USA%20(1).pdf).
9. Gesetzes zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung vom 26 Juli 2012. URL : https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//%255B@attr_id=%2527bgb1112s1577.pdf%2527%255D#_bgb1_%2F%2F%25B%40attr_id%3D%27bgb1112s1577.pdf%27%5D_1613162222855.
10. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 207 с.
11. Коломосьць Т. О., Лютіков П. С. Публічне адміністрування в Україні в умовах реформування (адміністративно-правовий аспект) : навч. посібник. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2013. 215 с.
12. Österreichisches Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) sowie über Änderungen des Ehegesetzes, der Zivilprozessordnung, der Strafprozessordnung, des 463 Gerichtsgebührengesetzes und des Kindschaftsrechts-Änderungsgesetzes 2001 vom 06.06.2003. URL : https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Bgb1Pdf&Dokumentnummer=2003_29_1.
13. Токарева К. С. Адміністративно-правове регулювання медіації: сучасний стан та тенденції розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 468 с.
14. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). S. 223–227.
15. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0524>.
16. Belmed: votre partenaire en règlement alternatif de litiges. URL: <https://economie.fgov.be/fr/themes/line/belmed-mediation-en-ligne/belmed-votre-partenaire-en>.
17. About The CMC. URL: <https://civilmediation.org/>.
18. Голубєва Н. Ю. Он-лайн вирішення спорів (ODR): переваги та недоліки. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14491/%D0%9C%D0%B0%D1%82%20%D0%BA%D1%80%20%D1%81%D1%82%20%D0%A6%D0%9F.pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
19. Ebay Disputes Resolution Center. URL: <https://resolutioncenter.ebay.com/ua/en-us>.
20. Beschastnyi, V., Shkliar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. Place of court precedent in the system of law of the European Union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. 22(6). 1–6.
21. Ху Цзерон. Соціалізована дія системи народної медіації в епоху великого посередництва. URL: http://www.moj.gov.cn/Department/content/2019-07/17/611_3228286.html.
22. Nalyvaiko L, Chepik-Tregubenko O. Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 59–63.

Надійшла до редакції 09.09.2022

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].
2. Matvieieva, L. H., Baltadzhy, P. M. (2020) Mediatsiia v Ukraini: problemy tranzytyvnoho periodu [Mediation in Ukraine: problems of the transitional period]. *Pivdenoukraiynskiyi pravnychi chasopys*. № 3, pp. 23–28. [in Ukr.].
3. Doklad ekspertov po rezultatah zasedaniya rabochey gruppy po voprosu: Mehanizmy vnesudebnogo uregulirovaniya sporov (VUS) s akcentom na sleduyushie voprosy: ugovnoe vosstanovitelnoe pravosudie i procedura mediacii v grazhdanskom processe g. Strasburg, 26 sentyabrya 2016 goda [Expert report on the results of the meeting of the working group on the issue: Mechanisms for out-of-court dispute resolution (ADR) with a focus on the following issues: criminal restorative justice and mediation in civil proceedings Strasbourg, September 26, 2016]. URL : <https://rm.coe.int/1680700fd3> [in Russ.].
4. Shchodo alternatyv sudovomu rozghliadu sporiv mizh administratyvnymi orhanamy i storonamy-privatnymi osobamy: rekomendatsiia Rec (2001) 9 [Regarding alternatives to judicial review of disputes between administrative authorities and private parties: recommendation Rec (2001) 9]. URL: <http://www.cdms.org.ua/index.php/addressing-public-arguments/mnua/mediation-and-negotiation-mn-ua/112-recommendation-rec-2001-9-artua.html>. [in Ukr.].
5. Rekomendatsiia Rec (2001) 9 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo alternatyv v sudovomu rozghliadu sporiv mizh administratyvnymi orhanamy y storonamy – privatnymi osobamy vid 05.09.2001 r. [Recommendation Rec (2001) 9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding alternatives in the judicial review of disputes between administrative bodies and parties – private individuals dated September 5, 2001]. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf. [in Ukr.].
6. Khanyk-Pospolitak R., Pospolitak V. (2019) «Dosudove», «alternatyvne», «pozasudove» vrehuliuvannya / vyryshennia pryvatopravovykh sporiv: spivvidnoshennia poniat [«Pre-judicial», «alternative», «out-of-court» settlement / resolution of private law disputes: relationship of concepts]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 38–44. [in Ukr.].
7. Iasynovskiy, I. H. (2014) Kharakterystyka modelei mediatsii v rozvynutykh krainakh [Characteristics of mediation models in developed countries]. *Povitriane i kosmichne pravo*. № 4, p. 94–98. [in Ukr.].
8. Thomas P. Valenti Mediation in the USA. URL : [file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Mediation%20in%20USA%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Mediation%20in%20USA%20(1).pdf).
9. Gesetzes zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung vom 26 Juli 2012. URL : https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=//%255B@attr_id=%2527bgbl112s1577.pdf%2527%255D#_bgbl_%2F%2F%255B%40attr_id%3D%27bgbl112s1577.pdf%27%5D_1613162222855.
10. Halupova, L. I. (2019) Alternatyvni sposoby vrehuliuvannya konfliktiv u sferi prava intelektualnoi vlasnosti [Alternative methods of conflict resolution in the field of intellectual property law] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. Un-t «Odeska yurydychna akademiya». Odesa, 20 p. [in Ukr.].
11. Kolomoiets, T. O., Liutikov, P. S. Publichne administruvannya v Ukraini v umovakh reformuvannya (administratyvno-pravovyi aspekt) [Public administration in Ukraine under reform conditions (administrative and legal aspect)] : navch. posib. Zaporizhzhia : Zaporizkyi nats. un-t, 2013. 215 p. [in Ukr.].
12. Österreichisches Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) sowie über Änderungen des Ehegesetzes, der Zivilprozessordnung, der Strafprozessordnung, des 463 Gerichtsgebührengesetzes und des Kindschaftsrechts-Änderungsgesetzes 2001 vom 06.06.2003 [Austrian federal law on mediation in civil law matters (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) and on changes to the Marriage Act, the Code of Civil Procedure, the Code of Criminal Procedure, the 463 Court Fees Act and the Childhood Law Amendment Act 2001 of June 6th, 2003]. URL : https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=BgblPdf&Dokumentnummer=2003_29_1. [in Ger.].
13. Tokarieva, K. S. (2021) Administratyvno-pravove rehuliuvannya mediatsii: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku [Administrative and legal regulation of mediation: current state and development trends] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. aviats. un-t. Kyiv, 468 p. [in Ukr.].
14. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 3 (47), pp. 223–227.
15. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0524>.
16. Belmed: votre partenaire en règlement alternatif de litiges [Belmed: your partner in alternative dispute resolution]. URL: <https://economie.fgov.be/fr/themes/line/belmed-mediation-en-ligne/belmed-votre-partenaire-en>. [in Fr.]

17. About The CMC. URL: <https://civilmediation.org/>.
18. Holubieva, N. Yu. On-lain vyryshennia sporiv (ODR): perevahy ta nedoliky [Online Dispute Resolution (ODR): Advantages and Disadvantages]. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14491/%D0%9C%D0%B0%D1%82%20%D0%BA%D1%80%20%D1%81%D1%82%20%D0%A6%D0%9F.pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
19. Ebay Disputes Resolution Center. URL: <https://resolutioncenter.ebay.com/ua/en-us>.
20. Beschastnyi, V., Shkliar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019) Place of court precedent in the system of law of the European Union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. No 22(6), pp. 1–6.
21. Khu Tszeron. Sotsializovana diia systemy narodnoi mediatsii v epokhu velykoho poserednytstva [The socialized action of the people's mediation system in the era of great mediation]. URL : http://www.moj.gov.cn/Department/content/2019-07/17/611_3228286.html. [in Ukr.].
22. Nalyvayko, L., Chepik-Tregubenko, O. (2018) Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 59–63.

ABSTRACT

Andrii Korenev. International experience of implementation and use of alternative methods of resolving administrative and legal disputes in Ukraine. The article is devoted to the study of the issue of foreign experience in the settlement of administrative-legal disputes in the field of public-legal relations and the possibilities of implementing the best foreign practices into the legislation of Ukraine. The article states that the spread of out-of-court methods of dispute settlement in Ukraine is important and relevant in view of the obligations within the signed Association Agreement with the European Union and the chosen course of our country for European integration. Attention is drawn to the fact that foreign experience shows that out-of-court procedures for the settlement of disputes arising in the public-law sphere were and remain widespread in world practice. Now in our country there is a problem of effective and quick resolution of such conflicts. This problem is related, on the one hand, to the growing workload on the courts, and on the other hand, to the shortage of judicial personnel. Therefore, the creation of an effective and efficient system of alternative (pre-judicial, extra-judicial, quasi-judicial) methods of resolving administrative-legal legal disputes in the field of public-legal relations is extremely necessary for our state today. The article notes that international experience shows that alternative methods of dispute settlement are the most effective and fast ways of settling disputes in public-law relations, since the process of these procedures is less formalized and easier to organize. It is concluded that in order to improve and more widely implement alternative methods of dispute settlement, today Ukraine should adopt a special law that should regulate relations regarding mediation in the public legal sphere. As evidenced by the foreign experience of individual countries regarding the introduction of mandatory mediation and other types of alternative dispute resolution methods, we consider it appropriate and more effective to adopt voluntary mediation procedures. It is justified that today it is necessary to take certain measures aimed at popularizing alternative methods of dispute settlement in public-legal relations. First of all, such work should be carried out with judges and lawyers. It is indicated that it is expedient for our state to take measures regarding the introduction of professional mediators. Although there are two forms of mediation in the world – professional and non-professional, our country still needs to provide for a professional form of mediation, which involves the training of mediators, compliance with established requirements for their age, education or special training of mediators.

Keywords: international legislation, experience, administrative-legal dispute, public-legal relations, alternative methods of dispute resolution, mediation, reconciliation.

УДК 347.948

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-192-200

Віктор МАКОВІЙ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА У ПЛОЩИНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Стаття містить дослідження сутності судової експертизи з огляду на реалізацію права на справедливий суд у процесуальному законодавстві України через призму положень Концепції про захист прав людини і основоположних свобод, напрацювань судової практики судів України та Європейського суду з прав людини. Здійснено опрацювання предметної юрисдикції Європейського суду з прав людини з питань, пов'язаних із застосуванням нормативних приписів щодо реалізації права на справедливий суд. Встановлено сутність судової експертизи як засобу до оціночної діяльності суду в межах відповідного процесу у розрізі змісту права на справедливий суд, що містить такі складові: верховенство права, справедливість та публічність судового розгляду, відповідність суду ознакам незалежності, безсторонності, законності, дотримання принципів рівності учасників процесу, здійснення судового провадження в межах розумних часових меж. Кожна з наведених складових відображена як у судовій практиці Європейського суду з прав людини, так і в українських судових інстанціях.

Ключові слова: *судова експертиза, право на справедливий суд, верховенство права, змагальність сторін, рівність учасників, юридична визначеність.*

Постановка проблеми. Право на справедливий суд серед прав та основоположних свобод людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція), є чи не найпріоритетнішим, оскільки фактично відтворюється ст. 6 цього міжнародного нормативно-правового акта та простежується прямо або опосередковано у нормативних приписах щодо інших прав людини. Подібний висновок треба зробити за результатами розгляду судової практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), вітчизняної судової практики, а також наявних наукових напрацювань у цій сфері. Дійсно, необхідно погодитись з SG. Rodrigo [1], на думку якої право на справедливий суд має розглядатися як чільний засіб до реалізації принципу верховенства права у розрізі забезпечення прав та свобод людини.

Досить усталеним у теорії права, судовій та правозастосовній практиці є підхід до змісту права на справедливий суд як основоположного права людини, який поряд з наведеною конструкцією верховенства права вміщує також і справедливість та публічність судового розгляду, відповідність суду ознакам незалежності, безсторонності, законності, дотримання принципів рівності учасників процесу, здійснення судового провадження в межах розумних часових меж.

Кожна з наведених елементів та ознак прояву права на справедливий суд піддається відповідній інтерпретації у площині відповідних рішень ЄСПЛ під час перегляду матеріалів справ, по яких винесені рішення в межах національного судочинства країн-підписантів Конвенції. Наведене створює передумови для насичення української правозастосовної та судової практики, правової науки термінологічним та процедурним досвідом зазначеної європейської судової інституції у питаннях забезпечення реалізації права на справедливий суд пересічного українця [2].

У площині предмета цього дослідження питання реалізації права на справедливий суд безпосередньо дотикається до змісту поведінки учасника вітчизняного судового провадження через забезпечення головного завдання такої процедури – справедливого судового розгляду, що опосередковується залученням спеціальних процесуальних конструкцій, важливе місце посеред яких посідає експертне дослідження.

© В. Маковій, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6847-2309>

makoviy09@i.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання сутності експертного дослідження в юридичній науці не є новим, про що свідчать наявні праці науковців у різних галузях права. При цьому дослідження цього питання здійснюється у розрізі правового положення експерта як головного суб'єкта судової експертизи, правового режиму самої експертизи, місця цієї діяльності у сукупності інших дій учасників провадження, особливостей здійснення судової експертизи у площині предмета спору та галузевої належності останнього тощо. Зокрема, О. Грабовська та М. Вілінський надали увагу правовому положенню експерта як суб'єкта зі спеціальними процесуальними повноваженнями, що безпосередньо визначені процесуальним законодавством [3]. О. Заяць та Р. Скриньковський зосередились на з'ясуванні проблемних питань участі експерта у цивільному судочинстві, висновок якого за певних обставин може бути єдиним джерелом доказу у відповідному провадженні [4]. Правовий режим нових видів судових експертних досліджень було проаналізовано та зароблено відповідні висновки Л. Деречею, де поєднано останні науково-технічні досягнення у вузькій сфері суспільного буття та напрацювання юристів-практиків і здобутки правничої науки [5].

Загальні проблемні питання міжнародно-правового забезпечення судових експертиз дослідив О. Матвєєвський [6], порівняння моделей національного правового режиму судової експертизи в країнах сучасності на прикладі Австралії та Норвегії здійснили М. Malsch, I. Freckelton [7], безпосередньо питанню визначення кількісних та якісних характеристик залучення до розгляду у кримінальному провадженні результатів експертного дослідження на прикладі безпосередньої практики ЄСПЛ присвячена робота В. Юрчишина з відповідними результатами [8].

З огляду на наявний досить поширений аналіз сутності судової експертизи, її різновидів та правового положення експерта як суб'єкта, що здійснює таку діяльність, у тому числі у змісті відповідного міжнародно-правового підґрунтя, проблеми місця судової експертизи у змісті реалізації права людини на справедливий суд належним чином недосліджені та потребують додаткового з'ясування. Тому це питання постає на порядок денний, що актуалізує подальше його пізнання з урахуванням наявних міжнародних та вітчизняних тенденцій соціального і правового характеру.

Метою статті є визначення сутності правового режиму судової експертизи як складової правового механізму реалізації права людини на справедливий суд з огляду на зміст Конвенції, вітчизняну судову практику, правозастосовну діяльність ЄСПЛ та вітчизняні й міжнародні здобутки вчених-юристів.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд серед прав та основоположних свобод людини, визначених Конвенцією, очевидно, посідає провідне місце, що зокрема відгукується й у змісті інших міжнародних нормативно-правових актів і нормах вітчизняного законодавства, серед останніх зокрема сутність справедливого розгляду справи у ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) та відповідні положення у інших галузях процесуального законодавства. При цьому виникає питання щодо предметної юрисдикції справ, на які поширюються наведені норми.

Досліджуючи судову практику України на предмет імплементації практики ЄСПЛ з питань забезпечення реалізації права на справедливий суд необхідно вказати таке.

Українські судові інстанції поширюють юрисдикцію ЄСПЛ не тільки на суто цивільні спори, а також сферу встановлення обґрунтованості висунутого проти особи кримінального обвинувачення, але й широко використовують відповідні судові рішення цієї міжнародної судової інституції у сфері публічних спорів. Прикладом цього можуть бути справи, пов'язані із захистом прав та свобод особи у відносинах з органами публічної влади. Зокрема, наявна численна кількість рішень судів адміністративної юрисдикції, в яких реалізація права на справедливий суд розглядається у площині відповідних рішень ЄСПЛ.

Серед них ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 09 листопада 2016 року у справі № 815/5876/16 щодо розгляду клопотання про відвід головуючому судді в межах адміністративного позову до органів публічної влади щодо оскарження здійснених реєстраційних процедур, де застосована позиція ЄСПЛ стосовно прояву безсторонності та неупередженості суду у справі *Piersack v. Belgium* (1982) [9], згідно з якою, незважаючи на той факт, що безсторонність зазвичай означає відсутність упередженості, її відсутність або, навпаки, наявність може бути перевірено

різноманітними способами. Наведене дає змогу провести розмежування між суб'єктивним підходом, який відображає особисте переконання цього судді у конкретній справі, та об'єктивним підходом, який визначає, чи були достатні гарантії, щоб виключити будь-які сумніви щодо цього. Тому судом зроблено висновок, що під час оцінки безсторонності суду треба розмежовувати суб'єктивний та об'єктивний аспект.

Рішення Донецького окружного адміністративного суду в межах розгляду справи № 200/9979/19-а від 29 листопада 2019 року щодо визнання протиправною діяльності суб'єкта публічної влади оперує поняттям «майна», до якого відносить дозвільні документи (дозволи чи ліцензії), що має місце у рішенні ЄСПЛ *Tre Traktorer Aktiebolag v. Sweden* (1989) [10]. Наведена позиція безпосередньо забезпечує впровадження у судову практику механізму справедливого вирішення справи по суті у розрізі реалізації принципу верховенства права, де спори потребують врахування не лише національного законодавства, але й Конвенції та відповідних рішень ЄСПЛ.

У справі № 728/968/17, яку розглядав Бахмацький районний суд Чернігівської області 19 липня 2017 року, щодо стягнення з суб'єкта публічної влади соціальної виплати у вигляді пенсії з посиланням на матеріали справи *Salesi v. Italy* (1993) витлумачено зміст цивільних прав та обов'язків згідно зі ст. 6 Конвенції у ширшому розумінні, ніж то передбачено національним законодавством, як наслідок, у розрізі реалізації права на справедливий суд витлумачено абсолютність похідного права на доступ до суду [11]. Наведене дало змогу пов'язати зміст наведених гарантій, закріплених у статті 6 Конвенції, зі створенням державою правового механізму виконання остаточного та обов'язкового для всіх рішення суду.

З метою застосування загальних засад реалізації права на справедливий суд під час вирішення спорів у сфері державної служби Одеський окружний адміністративний суд під час розгляду справи № 420/3574/19 7 листопада 2019 року щодо визнання незаконним наказу органу публічної влади стосовно звільнення державного службовця та поновлення його на державній службі застосував рішення ЄСПЛ *Pellegrin v. France* (1999), в якому поширюється на вказані відносини зміст частини 1 статті 6 Конвенції [12].

З урахуванням викладеного українськими судами робиться висновок щодо розмежування предметної юрисдикції трудових спорів за участю суб'єкта публічної влади, на які не поширюються положення частини 1 статті 6 Конвенції, де визначальним критерієм є ознака, сформульована ЄСПЛ *Vilho Eskelinen and others v. Finland* (2007): із сфери застосування частини 1 статті 6 вилучаються лише такі спори, що порушуються державними службовцями, чії обов'язки є типовим прикладом специфічної діяльності, пов'язаної з державною службою, оскільки останні діють як представники державної влади і відповідають за захист загальнодержавних інтересів та інтересів інших державних органів. Саме наведена ознака стала підставою до висновку П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі № 400/2892/19 від 2 червня 2020 року щодо не поширення наведених положень Конвенції на відносини за участю поліцейського доти, поки він не втратить свій специфічний статус у зв'язку зі звільненням зі служби [13].

Ну і не менш значущим є виокремлення предмета розгляду судовою інстанцією у контексті наведеного саме питання спору щодо прав та обов'язків людини цивільного характеру або встановлення обґрунтованості висунутого проти неї кримінального обвинувачення. До того ж безпосередньо самим ЄСПЛ розтлумачено ширше розуміння спорів щодо прав та обов'язків людини цивільного характеру, де поширено юрисдикцію дії відповідних положень Конвенції також і на інші взаємовідносини, які виходять за межі суто цивільних, на прикладі публічних або адміністративно-правових відносин (ECHR, 1978), що впливає на юрисдикцію цього судового органу [14].

Наведене дає підстави сформулювати умовивід, за яким реалізація права на справедливий суд у площині положень Конвенції має також і відповідну інтерпретацію через формування загальних засад використання експертного дослідження у судочинстві всіх видів, зокрема і цивільному.

Основні засади експертного дослідження як засобу до встановлення істини у судовому провадженні віднайшли відображення у положеннях вітчизняного та міжнародного законодавства. Експертиза як дослідження, що ґрунтується на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, посідає належне місце серед інших даних, на підставі яких суд встановлює

наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників цивільної справи, та інших обставин, які мають значення для її вирішення. Водночас процеси глобалізації усіх суспільних явищ, у тому числі й в Україні, не залишають осторонь питання визначення місця того чи іншого правового інституту у масиві регулюючих відповідні суспільні відносини правових механізмів. Тому досить актуальним є питання визначення правового режиму судової експертизи у цивільному процесі саме у контексті вітчизняного та міжнародного законодавства.

Наявне на сьогодні вітчизняне законодавство, що встановлює правовий режим судової експертизи у цивільному процесі, опосередковується головним чином положеннями Закону України «Про судову експертизу», Цивільно-процесуальним кодексом України та наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року, якою затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

У розрізі наведених нормативно-правових актів необхідно вказати на конструктивність безпосередньо цивільно-процесуального закону як засобу до визначення часу, місця, меж, функціонального призначення використання судової експертизи в межах відповідного судового провадження під час розгляду тієї чи іншої цивільної справи, що дає змогу учаснику справи вибудувати відповідну стратегію захисту порушених, оспорених чи не визнаних прав та інтересів, технологічність нормативних приписів решти наведених законодавчих актів, які опосередковують тактичні засади застосування судової експертизи у площині визначення різновиду експертного дослідження, порядку його проведення, призначення суб'єкта, який уповноважений на надання експертного висновку, з встановленням його правового статусу як учасника процесу, окреслення кола питань, які має вирішити експертне дослідження тощо. Наведене, очевидно, повною мірою може бути поширеним і на інші види процесу з урахуванням певної специфіки такої процедури, а також деяких процесуальних особливостей реалізації механізму експертного дослідження.

Міжнародне законодавство з питань правового регулювання судової експертизи доречно умовно поділити на унормування положень співробітництва у сфері проведення та застосування експертних досліджень у відповідних формах судового процесу або ж безпосередньо самої процедури призначення та проведення судової експертизи в межах діяльності відповідної міжнародної судової інстанції. Зокрема, щодо першого напрямку в літературі приділяється увага резолюції 58/4 Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 2003 року, якою було ухвалено Конвенцію ООН проти корупції, де визначені шляхи застосування різних форм міжнародного співробітництва щодо запобігання корупції й боротьби з нею, як-то через повернення активів, з використанням різних засобів розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду, у тому числі й судової експертизи, правовим засадам функціонування таких міжнародних організацій, як Європейська асоціація судової експертизи, Міжнародна організація ідентифікації, Європейська мережа судово-експертних наукових установ тощо [6, с. 53–54]. До зазначених документів необхідно віднести низку двосторонніх міжнародних домовленостей, що урегульовують зазначене питання на вищому рівні з такими країнами, як: Польща, Чехія, Китай, Молдова, Литва тощо. В межах наведених міжнародних документів, зокрема, відбувалася тривалий час співпраця стосовно проведення експертних досліджень, які в Україні не здійснювались через ті чи інші причини, як-то було на прикладі залучення іноземних експертів для здійснення експертних досліджень ДНК [5].

У площині іншого напрямку розвитку міжнародного законодавства, що забезпечує функціонування судової експертизи на міждержавному рівні, необхідно відзначити правові засади функціонування міжнародних судових інстанцій, серед яких особливої уваги необхідно надати питанню функціонування ЄСПЛ. З урахуванням змісту Конвенції діяльність ЄСПЛ розглядається у площині забезпечення Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Оскільки Україна входить до підписантів з моменту ратифікації Конвенції Верховною Радою України з 1997 року (1997), то взяті нею зобов'язання в межах реалізації положень вказаного міжнародно-правового акта є предметом юрисдикції Європейського суду з прав людини.

Лінгвістично-правовий аналіз положень статті 6 Конвенції свідчить про таке. Право на справедливий суд має розглядатись у контексті змісту таких понять, як

справедливість та публічність судового розгляду, забезпечення цього процесу судовою інстанцією, яка відповідає ознакам незалежності, безсторонності, його здійснення у визначених часових межах з огляду на оціночну категорію розумності поведінки усіх учасників провадження за відповідних обставин. До того ж окремою рисою реалізації наведеного права є законність, яка може розглядатися як у широкому, так і вузькому розумінні, а також у площині явища, яке розглядається, як-то законності процедури розгляду тієї чи іншої категорії справ. У більш широкому розумінні таке поняття має розглядатися як відповідність судового провадження праву, що узгоджується з реалізацією змісту принципу верховенства права, що виявляється більш обґрунтованим з урахуванням викладеного в цьому дослідженні та значенням такої фундаментальної засади регулювання суспільних відносин у судовій практиці країн сучасності.

Цікавим видається підхід, за яким Регламент ЄСПЛ досліджується саме у контексті правового статусу експерта та правового режиму судової експертизи як засобу до оціночної діяльності суду в межах відповідного процесу. Зазначене створює передумови до реагування цієї міжнародної судової інстанції на протиправні національні експертні дослідження в аспекті процедури, підстав, правових наслідків його застосування [15].

Дослідження наведеного нормативно-правового акта дає змогу виокремити норми, що визначають правовий режим експертизи та правовий статус експерта, зокрема в правилах А5 (виклик експертів на судовий розгляд), А6 (присяга і урочиста заява експертів), А7 (заслуховування експерта) Додатку до Регламенту. Ну і безпосередньо судова практика ЄСПЛ насичена відповідними висновками щодо застосування експертизи в межах відповідних національних правових режимів.

Відповідним чином у дослідженнях судової практики країн-підписантів Конвенції наголошено на поширеному використанні у національному судочинстві практики ЄСПЛ щодо застосування експертних досліджень та залучення експерта як учасника судочинства. Тож на підставі правозастосовної практики вказаної міжнародної судової інстанції робиться висновок щодо повноважень сторони певного провадження оскаржити висновки офіційно призначеного експерта для проведення відповідного експертного дослідження через процедуру заслуховування запропонованого нею іншого експерта [7]. Подібним чином ЄСПЛ у рішенні «Case of Khodorkovskiy And Lebedev v. Russia» від 25.07.2013 року звертає увагу на недопустимість відмови національного суду у задоволенні клопотання про розгляд у суді рецензії на висновки експертів, що фактично порушує зазначене право на справедливий розгляд справи, оскільки порушується рівновага між інтересами сторін у справі [16].

Не менш значущим є підхід ЄСПЛ щодо наділення висновку експерта у тій чи іншій кримінальній справі ознакою ключового доказу, що дає змогу забезпечити реалізацію відповідних складових у змісті права на справедливий суд. Така позиція створює передумови до наділення судової експертизи поряд з внутрішнім переконанням судді значною юридичною силою під час оцінки разом з іншими доказами. Подібна позиція підтримана у контексті використання судової експертизи як ключового доказу під час доведення в межах кримінального провадження фактів застосування катувань, тортур та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують честь та гідність людини, видів протиправної поведінки, за наслідками аналізу практики ЄСПЛ [17].

Очевидно, гіпотетично наведений підхід до оціночного значення судової експертизи в рамках окремих видів провадження у цивільному процесі теж матиме місце, зокрема у випадку проведення обов'язкового експертного дослідження за виключним колом справ у відповідності до ст. 105 ЦПК України. Така позиція відображена у дослідженнях окремих дослідників з питань використання судової експертизи при з'ясуванні ступеню заподіяних тілесних ушкоджень людині, що віднайшло відображення у відповідних рішеннях ЄСПЛ [18].

Вітчизняною судовою практикою на прикладі постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26 квітня 2018 року у справі № 922/4106/16 з використанням практики ЄСПЛ безпосередньо вказано на обов'язковість врахування результатів судової експертизи як засобу встановлення або оцінки фактичних обставин справи, тобто фактично її невід'ємність як частини відповідної судової процедури [19]. При цьому звертається увага на позицію наведеної судової інстанції у частині підстав призначення судової експертизи у площині іншої складової права на справедливий суд, зокрема реалізація принципу правової

визначеності, ключовими термінами якого наголошуються однозначність та передбачуваність правозастосування, а саме системність та послідовність у діяльності відповідних органів державної влади, в першу чергу судів. Очевидно, такий підхід перегукується з ще одним принципом реалізації змісту права на справедливий суд, а саме принципом законності, де у випадках імперативного визначення процедури експертного дослідження у нормах законодавства наведений засіб має бути обов'язково застосований. Така позиція має детальнішу регламентацію у деяких процесуальних законах, зокрема Кримінальному процесуальному кодексі України.

Сприйняття права особи на призначення судової експертизи у розрізі реалізації принципу юридичної рівності або змагальності сторін як складової змісту права на справедливий суд розтлумачено у положеннях ухвали Вищого антикорупційного суду від 28 травня 2020 року у справі № 991/1551/19 з відсиланням до практики ЄСПЛ у формі рішення «Brandstetter v. Austria» від 28 серпня 1991 року [20]. Така позиція заслуговує на підтримку з огляду на сутність цього принципу, визначеного в межах ст. 12 ЦПК, що містить юридично забезпечену рівну можливість здійснення учасниками справи всіх процесуальних прав та обов'язків, серед яких право на заявлення клопотання про призначення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань, а також обов'язок доказування, тобто доведення тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, зокрема посередництвом дослідження відповідних обставин у складі предмета доказування з урахуванням наявних у експерта спеціальних знань у відповідній сфері.

Узагальненою і такою, що має повне право на підтримку, є позиція окремих дослідників, які сприймають різноманіття експертних досліджень в межах відповідного судового провадження як засобів до підтримки процесуальних гарантій, що забезпечують баланс справедливості в межах відповідного судового розгляду справи, а також створюють умови для належного дослідження відповідних обставин, які є підставою вимог та заперечень в межах того чи іншого матеріально-правового спору тощо [21]. По суті таке судження є одним з проєкцій попереднього підходу до сутності судової експертизи як процесуального засобу здійснення відповідних процесуальних прав та виконання певних процесуальних обов'язків учасників судочинства.

Прояв різноманітності судової експертизи як юридично-технологічної конструкції у змісті процесуальних правовідносин має досить різнобарвне втілення у різних категоріях справ, що викладені вище і не тільки. Безумовно, на перший погляд, серед останніх для створення справедливого балансу інтересів учасників процесу вагомими є експертні дослідження, виконані в межах певних екстраординарних обставин тих чи інших матеріально-правових відносин для особи, на прикладі імперативних приписів ст. 105 ЦПК чи процесуальних норм інших галузей права. Очевидно, з урахуванням змісту принципу змагальності сторін або юридичної рівності більш вагомими будуть саме інші умови проведення експертного дослідження, в межах диспозитивної поведінки учасників судового провадження, під час реалізації змісту відповідних процесуальних правовідносин.

Висновки. Зважаючи на викладене, необхідно констатувати, що право на справедливий суд у контексті положень Конвенції та судової практики ЄСПЛ є доволі широким за змістовним тлумаченням поняттям, яке вміщує низку важливих для розгляду та вирішення справи по суті категорій, серед яких: верховенство права, справедливість та публічність судового розгляду, відповідність суду ознакам незалежності, безсторонності, законності, дотримання принципів рівності учасників процесу, здійснення судового провадження в межах розумних часових меж.

Судова експертиза посідає належне місце посеред інших процесуальних конструкцій, що забезпечують справедливий розгляд справи. Реалізація змісту юрисдикції ЄСПЛ дає привід говорити про можливість використання судової експертизи для забезпечення реалізації права на справедливий суд у межах всіх галузей вітчизняного судочинства, поширюючи зміст цього права як на приватні, так і публічні взаємини.

Судова експертиза віднайшла відображення у контексті її правового режиму та правового статусу експерта як у міжнародному, так і вітчизняному законодавстві. При цьому значущим став процес імплементації першого в друге, а також питання впровадження у національне судочинство основних засад використання судової експертизи, сформульованих у судовій практиці ЄСПЛ.

Встановлено, що Регламент ЄСПЛ структурований саме у контексті правового статусу експерта та правового режиму судової експертизи як засобу до оціночної діяльності суду в межах відповідного процесу. ЄСПЛ звертає увагу на поширене використання у національному судочинстві практики цієї судової інстанції в частині застосування експертних досліджень та залучення експерта як учасника судочинства.

Аналіз судової практики ЄСПЛ та вітчизняних судів свідчить про впровадження судової експертизи у відповідне судочинство для забезпечення права на справедливий суд з огляду на його зміст. Тож відмова національного суду у задоволенні клопотання про розгляд у суді рецензії на висновки експертів фактично порушує рівновагу між інтересами сторін у справі. За певних обставин справи експертне дослідження може сприйматися як так званий ключовий доказ, зокрема за умов обов'язкового проведення експертизи, наприкладі ст. 105 ЦПК України.

Обов'язок призначення судової експертизи проєктується як Верховним судом, так і ЄСПЛ через призму реалізації принципу правової визначеності, ключовими термінами якого наголошуються однозначність та передбачуваність правозастосування, а саме системність та послідовність у діяльності відповідних органів державної влади, насамперед судів. Такий підхід перегукується з ще одним принципом реалізації змісту права на справедливий суд, а саме принципом законності, де у випадках імперативного визначення процедури експертного дослідження у нормах законодавства наведений засіб має бути обов'язково застосований.

Право особи на призначення судової експертизи сприймається ЄСПЛ через реалізацію принципу юридичної рівності або змагальності сторін як складової змісту права на справедливий суд, що означає юридично забезпечену рівну можливість здійснення учасниками справи всіх процесуальних прав та обов'язків, серед яких право на заявлення клопотання про призначення експертизи.

Підтримано позицію, за якою різноманіття експертних досліджень у межах відповідного судового провадження сприймається в якості засобів до підтримки процесуальних гарантій, що забезпечують баланс справедливості в межах відповідного судового розгляду справи, а також створюють умови для належного дослідження відповідних обставин, які є підставою вимог та заперечень у межах того чи іншого матеріально-правового спору.

Безумовно, дослідження сутності судової експертизи у площині реалізації права на справедливий суд має перспективу з урахуванням змісту такого права та безмежності проявів його тлумачення у судовій практиці України та ЄСПЛ, що визначає перспективу подальших розвідок у цьому питанні.

Список використаних джерел

1. Rodrigo S. G. The right to a fair trial in the European Union: Lights and shadows. *Revista de Investigações Constitucionais*. 2015. Vol. 2. № 2. P. 7–29.
2. Denysova A., Blaga, A., Makovii, V., Kaliuzhna, Y. The right to a justice court: implementation of the practice of the European Court of human rights in the Ukrainian judiciary. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5. № S4. P. 1707–1722.
3. Грабовська О., Вілінський М. Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 5–10.
4. Olha Zaiats, Ruslan Skrynkovskyy. Problematic Aspects of Expert Participation in the Civil Procedure of Ukraine. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. № 9. P. 3001–3011.
5. Дереча Л. М. До питання формування нових видів судових експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.)*. Харків : Право, 2021. С. 146–148.
6. Матвєєвський О. В. Міжнародно-правове забезпечення судових експертиз: постановка питання. *Митна справа*. 2013. № 6(90). Т. 1. С. 51–56.
7. Malsch M., Freckelton I. Expert Bias and Partisanship: A Comparison Between Australia and the Netherlands. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2005. Vol. 11. № 1. P. 42–61.
8. Юрчишин В. Судова експертиза в діяльності Європейського суду з прав людини: питання теорії та практики. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 240–245.
9. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 09 листопада 2016 року у справі № 815/5876/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62674384>.
10. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 29 листопада 2019 року у справі № 200/9979/19-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86096836>.
11. Постанова Бахмацького районного суду Чернігівської області від 19 липня 2017 року у

справі № 728/968/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67802256>.

12. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 7 листопада 2019 року у справі № 420/3574/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67802256>.

13. Рішення П'ятого апеляційного адміністративного суду від 2 червня 2020 року у справі № 400/2892/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89674646>.

14. European Court of Human Rights. (1978). Case of König v. Germany (Application nos. 6232/73). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>.

15. Rules of Court. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.

16. European Court of Human Rights. (2013). Case of Khodorkovskiy And Lebedev v. Russia (Applications nos. 11082/06 and 13772/05). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122697>.

17. Tatsiy V., Zhuravel V., Avdeeva G. Independent forensic medical examination as a mean of proving the facts of a torture usage. *Wiadomosci lekarskie*. 2019. Vol. 71. № 12 (2). P. 2596–2601. URL : <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32124792/>.

18. Buletsa S., Zaborovskyy V., Chepys O., Badyda A., Panina Yu. Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review). *Georgian medical news*. 2019. № 294. P. 156–165. URL : <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85074544684&partnerID=MN8TOARS>.

19. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26 квітня 2018 року у справі № 922/4106/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73700116>.

20. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 28 травня 2020 року у справі № 991/1551/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89572331>.

21. Kliuiev O., Agapova O., Simakova-Yefremian E., Snigerov O. The contribution of forensic examination to ensuring the right to a fair trial within ecthr case law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4. № 4. P. 104–115.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Rodrigo, S. G. (2015) The right to a fair trial in the European Union: Lights and shadows. *Revista de Investigações Constitucionais*. Vol. 2. № 2. P. 7–29.

2. Denysova, A., Blaga, A., Makovii, V., Kaliuzhna, Y. (2021) The right to a justice court: implementation of the practice of the European Court of human rights in the Ukrainian judiciary. *Linguistics and Culture Review*. Vol. 5. № S4, pp. 1707–1722.

3. Hrabovska, O., Vilinskyi, M. (2021) Ekspert u tsyvilnomu sudochynstvi [Expert in civil proceedings]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 5–10. [in Ukr.].

4. Zaiats, O., Skrynkovskyy, R. (2019) Problematic Aspects of Expert Participation in the Civil Procedure of Ukraine. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. Vol. 5. № 9, pp. 3001–3011.

5. Derecha, L. M. (2021) Do pytannia formuvannia novykh vydiv sudovykh ekspertyz. [To the question of the formation of new types of forensic examinations]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : zb. materialiv Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.-polilohu (m. Kharkiv, 15–16 kvit. 2021 r.)*. Kharkiv : Pravo, pp. 146–148. [in Ukr.].

6. Matvieievskiy, O. V. (2013) Mizhnarodno-pravove zabezpechennia sudovykh ekspertyz: postanovka pytannia [International legal provision of forensic examinations: posing the question]. *Mytna sprava*. № 6(90). Vol. 1, pp. 51–56. [in Ukr.].

7. Malsch, M., Freckelton I. (2005) Expert Bias and Partisanship: A Comparison Between Australia and the Netherlands. *Psychology, Public Policy, and Law*. Vol. 11. № 1, pp. 42–61.

8. Yurchyshyn, V. (2021) Sudova ekspertyza v diialnosti Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: pytannia teorii ta praktyky [Forensic expertise in the activities of the European Court of Human Rights: issues of theory and practice]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 240–245. [in Ukr.].

9. Ukhvala Odeskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 09 lystopada 2016 roku u spravi № 815/5876/16 [Decision of the Odesa District Administrative Court dated November 9, 2016 in case No. 815/5876/16]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62674384>. [in Ukr.].

10. Rishennia Donetskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 29 lystopada 2019 roku u spravi № 200/9979/19-a [Decision of the Donetsk District Administrative Court of November 29, 2019 in case No. 200/9979/19-a]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86096836>. [in Ukr.].

11. Postanova Bakhmatskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 19 lypnia 2017 roku u spravi № 728/968/17 [Resolution of the Bakhmatsky District Court of Chernihiv Region dated July 19, 2017 in case No. 728/968/17]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67802256>. [in Ukr.].

12. Rishennia Odeskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 7 lystopada 2019 roku u spravi

№ 420/3574/19 [Decision of the Odesa District Administrative Court of November 7, 2019 in case No. 420/3574/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67802256>. [in Ukr.].

13. Rishennia Piatoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu vid 2 chervnia 2020 roku u spravi № 400/2892/19 [Decision of the Fifth Administrative Court of Appeal dated June 2, 2020 in case No. 400/2892/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89674646>. [in Ukr.].

14. European Court of Human Rights. (1978). Case of König v. Germany (Application no. 6232/73). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>.

15. Rules of Court. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.

16. European Court of Human Rights. (2013). Case of Khodorkovskiy And Lebedev v. Russia (Applications nos. 11082/06 and 13772/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-122697>.

17. Tatsiy, V., Zhuravel V., Avdeyeva G. (2019) Independent forensic medical examination as a mean of proving the facts of a torture usage. *Wiadomosci lekarskie*. Vol. 71. № 12 (2), pp. 2596–2601. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32124792/>.

18. Buletsa, S., Zaborovskyy, V., Chepys, O., Badyda, A., Panina, Yu. (2019) Obligations to indemnify damages inflicted by maiming and other personal injuries including death: theoretical and practical issues (review). *Georgian medical news*. № 294, pp. 156–165. URL : <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85074544684&partnerID=MN8TOARS>.

19. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 26 kvitnia 2018 roku u spravi № 922/4106/16 [Resolution of the Commercial Court of Cassation as part of the Supreme Court dated April 26, 2018 in case No. 922/4106/16]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73700116>. [in Ukr.].

20. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 28 travnia 2020 roku u spravi № 991/1551/19 [Resolution of the High Anti-Corruption Court dated May 28, 2020 in case No. 991/1551/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89572331>. [in Ukr.].

21. Kliuiev, O., Agapova, O., Simakova-Yefremian, E., Snigerov, O. (2021) The contribution of forensic examination to ensuring the right to a fair trial within ecthr case law. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 4. № 4, pp. 104–115.

ABSTRACT

Viktor Makovii. Judicial examination in the area of implementation of the right to a fair trial. The article contains a study of the essence of forensic examination in view of the implementation of the right to a fair trial in the procedural legislation of Ukraine through the prism of the provisions of the Concept on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the development of the judicial practice of the courts of Ukraine and the European Court of Human Rights. The subject jurisdiction of the European Court of Human Rights has been worked out on issues related to the application of regulations regarding the exercise of the right to a fair trial. The essence of the forensic examination as a means of assessing the court's activity within the relevant process in terms of the content of the right to a fair trial, which includes such components as: the rule of law, fairness and publicity of the trial, compliance of the court with the signs of independence, impartiality, legality, compliance with the principles of equality, has been established participants in the process, conducting court proceedings within reasonable time limits. Each of the above components was reflected both in the judicial practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian courts.

Forensic expertise is reflected in the context of its legal regime and the legal status of an expert in both international and domestic legislation. At the same time, the process of implementation of the first into the second became significant, as well as the issue of introducing into the national judiciary the basic principles of the use of forensic expertise, formulated in the judicial practice of the ECtHR.

The position is supported, according to which the variety of expert research within the framework of the relevant court proceedings is perceived as a means to support procedural guarantees that ensure a balance of justice within the limits of the relevant judicial proceedings, as well as create conditions for a proper investigation of the relevant circumstances, which are the basis of claims and objections in within the framework of one or another material and legal dispute.

Keywords: *forensic examination, right to a fair trial, rule of law, competition page, equality of participants, legal certainty.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-201-207

Микола ЄФІМОВ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАУКОВІ ДИСПУТИ ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ ТА ОЗНАК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Досліджено дефініцію та ознаки кримінального правопорушення проти моральності. Вчинення кримінальних правопорушень проти моральності вимагає від уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора) максимально швидко та якісно дослідити вказане діяння, адже це досить своєрідна група протиправних діянь, яка характеризується певною сукупністю специфічних ознак, притаманних виключно цьому виду правопорушень. На початковому етапі розслідування необхідно визначити всі елементи складу кримінального правопорушення проти моральності (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону) з відповідними криміналістичними ознаками (слідова картина, обстановка вчинення). Кримінальне правопорушення проти моральності сформульовано як транснаціональне, протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене відповідним суб'єктом, яке спричиняє шкоду суспільним відносинам у сфері моральності, що охороняються законодавством. Його ознаки: транснаціональний характер вчиненого діяння; протиправність і винність діяння (дії чи бездіяльності); суспільна небезпечність або суспільна шкідливість; суб'єкт кримінального правопорушення; специфічна сфера діяльності, якій спричиняють шкоду (сфера моральності); охорона суспільних відносин у сфері моральності кримінальним законодавством. Дослідження природи підстав і принципів криміналізації досліджуваної категорії діянь показало, що масштабний характер негативних наслідків розглянутого концептуального пробілу для суспільства та широкого спектра соціально значущих правовідносин визначає необхідність розробити законодавчу, послідовну, науково обґрунтовану та характерну соціальним очікуванням суспільства стратегію кримінально-правового захисту суспільної моралі, яка відображатиме основні напрями кримінальної політики щодо кримінальних правопорушень проти моральності.

Ключові слова: моральність, право, кримінальне правопорушення, розслідування, спілкування, слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. Вчинення кримінальних правопорушень проти моральності вимагає від уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора) максимально швидко та якісно дослідити вказане діяння, адже це досить своєрідна група протиправних діянь, яка характеризується певною сукупністю специфічних ознак, притаманних виключно цьому виду правопорушень. Тому на початковому етапі розслідування необхідно визначити всі елементи складу кримінального правопорушення проти моральності (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону) з відповідними криміналістичними ознаками (слідова картина, обстановка вчинення). З огляду на зазначене вважаємо за необхідне надати формулювання поняття досліджуваної категорії діянь як об'єкта криміналістичних досліджень, визначити його ознаки та місце у структурі злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Протягом

© М. Єфімов, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

останніх десятиліть у розробку моральності як наукової категорії, а також опрацювання прийомів та методів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності значний внесок зробили такі вчені, як О. Александренко, М. Бажанов, Є. Буждиганчук, В. Демідова, А. Довгань, О. Дробницький, В. Галаган, Ю. Грошевий, І. Зінченко, Є. Іщенко, Д. Кирюха, О. Колесниченко, В. Корж, С. Кулик, М. Куратченко, А. Лазарева, В. Лазарєв, А. Ландіна, К. Латиш, В. Малярова, В. Мосяженко, К. Назаренко, Д. Паляничко, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Сташис, В. Тацій, В. Тертишник, П. Цимбал, К. Чаплинський, В. Шепітько, Ю. Юшкевич тощо. Водночас наше дослідження є першим комплексним підходом до формулювання дефініції та ознак кримінального правопорушення проти моральності в розрізі комплексної методики розслідування визначеної категорії діянь.

Метою статті є визначення дефініції та ознак кримінального правопорушення проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Загалом, на думку окремих науковців (М. Бажанов, І. Зінченко, В. Сташис, В. Тацій), мораль – це один з основних способів нормативної регуляції дій людини. Мораль і право тісно переплітаються. Моральні норми суспільства, які домінують у державі, втілюються в законодавчих актах. І моральні, і правові норми є соціальними. Спільним для них є те, що обидва види слугують для регулювання й оцінки вчинків індивіда. До відмінностей можна віднести наступне: 1) право розробляється державою, а мораль – суспільством; 2) право закріплене в державних актах, а мораль – ні; 3) за порушення норми права передбачаються санкції держави, за порушення норми моралі – суспільний осуд і критика [5, с. 295]. Зі свого боку, І. Євтухич наголошує на тому, що маючи спільну мету – створення і підтримання «заміреного середовища» із забезпеченням соціальним порядком – право і мораль досягають цієї мети різними шляхами [3, с. 200].

О. Бандурка зазначив, що визначення кримінальних правопорушень проти моральності у сфері статевих стосунків як окремої кримінально-правової категорії передусім пов'язується з її змістом, тобто з тим, які саме злочини охоплюються цією категорією. Результати вивчення історії розвитку вітчизняного законодавства та сучасного кримінального законодавства зарубіжних країн демонструють, що у цьому питанні не існує єдності, адже одні й ті ж злочини у різні періоди розвитку національного законодавства та в різних державах можуть бути віднесені або до злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку чи управління, або до злочинів проти громадського порядку та моральності, або до злочинів проти моральності, або до злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, або до статевих злочинів [1, с. 99].

В аспектах проблем юридичного визначення узагальнених концептів щодо об'єктів посягання заслуговує уваги цікава думка окремих авторів, які пропонують внести зміни до КК України та перенести з розділу III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» такі норми, як «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», «Захоплення заручників», «Експлуатація дітей», до розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»; а «Підміна дитини», «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» – до розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності». Відповідно, розділ III доцільно назвати «Посягання на об'єкти культурної спадщини» [14, с. 165–166].

З урахуванням можливої перспективи ухвалення в майбутньому «Кодексу про злочини» та «Кодексу про кримінальні проступки», вважаємо, що варто окремо в кримінальному праві на доктринальному рівні сформулювати розділ «Злочини проти моральності».

З огляду на конкретний предмет дослідження (злочини, пов'язані із дитячою порнографією) Д. Паляничко встановив, що дані про ввезення в Україну предметів дитячої порнографії з метою збуту, розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи іншого переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі у їх створенні неповнолітніх чи малолітніх, можуть свідчити про здійснення не одного виду злочину, а тягтя за собою й інші злочини, зокрема такі, як: розбещення неповнолітніх, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом тощо. На підставі цього було виділено відповідний тип злочинів, а саме злочини проти основ суспільної моралі у сфері статевої недоторканності дітей [10, с. 7].

В. Малярова вказує на те, що злочини проти моральності у сфері статевих

стосунків – це однорідна за структурою сукупність кримінально-караних діянь сексуальної мотивації, характерними криміналістичними ознаками яких є однорідність і взаємозумовленість способів досягнення мети, механізму та слідів вчинення дій сексуального спрямування [9, с. 226].

На нашу думку, поняття кримінального правопорушення проти моральності треба сформулювати як транснаціональне, протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене відповідним суб'єктом, яке спричиняє шкоду суспільним відносинам у сфері моральності, що охороняються законодавством.

Щодо ознак кримінальних правопорушень, то їх вчені-криміналісти визначають і наповнюють по-різному. Наприклад, Р. Степанюк вказує на те, що обов'язковими відмінними ознаками злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, є: вчинення у специфічній сфері діяльності – бюджетній; предмет посягання (бюджетні кошти, інше державне або комунальне майно); суб'єкт злочину (особа, яка уповноважена або причетна до діяльності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, розпорядженням іншим державним, комунальним майном); вчинення злочину з використанням механізмів господарської діяльності. При цьому додатковими (факультативними) ознаками є корисливий мотив або недбале ставлення винної особи до своїх професійних функцій, спричинення матеріальної шкоди насамперед державі, місцевим громадам, а також зв'язок із порушеннями регулятивного законодавства [13, с. 367].

За результатами проведеного дослідження ми визначили, що ознаками кримінальних правопорушень проти моральності є такі елементи:

- транснаціональний характер вчиненого діяння;
- протиправність і винність діяння (дії чи бездіяльності);
- суспільна небезпечність або суспільна шкідливість;
- суб'єкт кримінального правопорушення;
- специфічна сфера діяльності, якій спричиняють шкоду (сфера моральності);
- охорона суспільних відносин у сфері моральності кримінальним законодавством.

Зазначені діяння можуть мати транснаціональний характер. Здебільшого кримінальні правопорушення проти моральності характеризуються стійкою, системною та планомірною діяльністю злочинців через антисоціальну поведінку.

Щодо цього доречною вважаємо думку К. Чаплинського, який вказує на те, що соціально-політичні зміни, які відбулися впродовж останніх років у країнах СНД, у тому числі і в Україні, безпосередньо вплинули на міжнародний характер організованої злочинності. На сьогодні Україна як центральноєвропейська держава, що займає важливе геополітичне становище, перебуває в епіцентрі інтересів міжнародних організованих злочинних угруповань. Закордонні злочинні угруповання намагаються розширити сфери впливу внаслідок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного забезпечення, апробування нових способів учинення та приховування злочинів і захисту своєї злочинної діяльності. Загалом транснаціональна злочинність на сьогодні виміває величезні кошти з України, що посилює негативні тенденції у розвитку злочинності. Така ситуація вимагає ухвалення невідкладних, неординарних і кардинальних рішень щодо організації протидії діяльності та розвитку організованих злочинних угруповань у країні та за її межами [15, с. 12–13]. Повністю підтримуючи зазначену думку, вважаємо за потрібне наголосити на тому, що у зв'язку з розвитком інтернет-ресурсів значна кількість кримінальних правопорушень проти моральності може вчинятися у мережі. Тому важливе значення має взаємодія правоохоронних органів, а також міжнародна співпраця.

Щодо протиправності діяння варто вказати на те, що зміни законодавства вплинули на розуміння окремих кримінально-правових категорій. Одночасно нами було з'ясовано окремі особливості досліджуваної категорії правопорушень. Тож їх обов'язковою ознакою є протиправність. Як формальна ознака злочину, про що вказують окремі автори, протиправність означає обов'язкову передбачуваність його в кримінальному законі. Звідси впливає важливе положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією до такого діяння, що прямо у ньому не передбачене [4, с. 309].

Стосовно винності зазначимо, що переконливою вважаємо думку Л. Лобойка,

який, розвиваючи вчення про принцип диспозитивності, цілком резонно виділяє його важливу функцію – установлення специфічного кримінального процесуального режиму діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду під час початку та перебігу розслідування, судового провадження кримінальних проваджень для створення умов, необхідних для вільної реалізації зацікавленими суб'єктами своїх матеріальних і процесуальних прав [8, с. 91]. Треба підтримати тих науковців, які також визначають наріжним каменем кримінального судочинства презумпцію невинуватості, яка має ранг конституційного принципу, котрий є суттєвою гарантією, що захищає особу від сваволі, діє повною мірою та повним обсягом на всіх без винятку стадіях кримінального процесу, спрямована проти хибної практики обґрунтування обвинувачення недостатніми доказами. Схематично презумпція невинуватості полягає в тому, що особа може бути визнана винуватою (названа злочинцем) лише на підставі обвинувального вироку суду, що набрав законної сили. Важко собі уявити моральність ставлення держави до своїх громадян більш високого рівня, особливо в такій гостроконфліктній сфері, як боротьба із злочинністю [2, с. 126].

В. Ландіна вказує, що суспільна небезпечність у досліджуваній категорії діянь полягає в тому, що вони завдають істотної шкоди або ставлять під загрозу заподіяння шкоди моральним основам суспільства, які необхідні для його нормального розвитку та прогресу: деформують духовно-етичні цінності суспільства та сприяють розвитку низьких інстинктів і потягів, підривають усталені принципи моральності у сфері статевого стосунків, а також негативно впливають на моральний і психологічний розвиток неповнолітніх [7, с. 12].

Ми підтримуємо думку науковців, які визначають, що суспільна небезпечність діяння як ознака правопорушення оцінюється на двох рівнях: 1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння; 2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного злочину. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня є об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб учинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо. Суспільна небезпечність злочинного діяння є фундаментальною категорією кримінального права, тому суспільна небезпека злочинного діяння повинна становити вихідний і кінцевий пункт якогось кримінально-правового дослідження. Тільки суспільна небезпечність як істотна ознака злочинного діяння дає змогу правильно осмислити інші кримінально-правові категорії, при цьому її саму досягнути можна лише через всю сукупність визначень інших кримінально-правових категорій [12, с. 29–31].

В. Ломако, розглядаючи таке кримінальне правопорушення проти моральності, як наруга над могилою, зауважує, що суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що дії, які його утворюють, грубо порушують суспільні відносини (згідно з даним дослідженням порядок відносин між людьми в суспільстві), що забезпечують загальноприйняті моральні принципи, традиції та релігійні положення щодо поховання померлих і вияву поваги до пам'яті та праху покійних [6, с. 810].

Також доречною вбачаємо позицію науковців, які займалися вивченням проблем, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність (вчинення злочинів, жебрацтво, пияцтво, азартні ігри), які вказують, що суспільна небезпечність цього злочину полягає в заподіянні шкоди духовно-моральному благополуччю особи, яка не досягла 16-річного віку, підготовці її до суспільно корисної діяльності. Як бачимо, суспільна небезпечність (у випадках учинення кримінальних проступків – суспільна шкідливість) кримінальних правопорушень проти моральності є беззаперечною.

Треба наголосити, що серед найбільш поширених діянь цієї категорії необхідно виділити такі: наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого (у середньому більше 1000 фактів на рік); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (у середньому більше 1000 фактів на рік); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (у середньому більше 300 фактів на рік); створення або утримання місць розпусти та звідництва (у середньому більше 250 фактів на рік); жорстоке поводження з тваринами (у середньому більше 200 фактів на рік).

Розглядаючи питання доцільності встановлення кримінальної відповідальності, О. Пашенко, крім зазначених вище принципів криміналізації, вказував на необхідність «моральної зумовленості» кримінально-правових норм. Як зазначає науковець, моральна

зумовленість кримінально-правових норм простежується принаймні у двох аспектах: 1) останні повинні мати моральне підґрунтя, тобто не суперечити основним постулатам етики, що схвалюються більшістю населення нашої держави; 2) належним чином охороняти від злочинних посягань сферу суспільної моральності. Стосовно другого аспекту моральної зумовленості кримінально-правових норм (охорони сфери суспільної моральності від злочинних посягань), то науковець зазначає, що в цілому чинне законодавство в цьому аспекті є адекватним, тобто охорона суспільної моральності в чинному КК України загалом здійснюється на належному рівні, проте наявні резерви для її вдосконалення [11, с. 137–138].

Як наголошує В. Малярова, ціна злочинності проти моральності принципово не може бути виміряна у грошовому еквіваленті, адже завдає непоправних збитків генофонду нації: діти та молодь – найбільш вразливі до деформаційних процесів ціннісної системи координат, вони зазнають як психологічної, так і фізичної шкоди. Криміналізація та дисфункціональність сфери моральності становить суттєву загрозу національній безпеці України [9, с. 223].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що кримінальне правопорушення проти моральності треба формулювати як транснаціональне, протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене відповідним суб'єктом, яке спричиняє шкоду суспільним відносинам у сфері моральності, що охороняються законодавством. Його ознаки такі: транснаціональний характер вчиненого діяння; протиправність і винність діяння (дії чи бездіяльності); суспільна небезпечність або суспільна шкідливість; суб'єкт кримінального правопорушення; специфічна сфера діяльності, якій спричиняють шкоду (сфера моральності); охорона суспільних відносин у сфері моральності кримінальним законодавством. Дослідження природи підстав і принципів криміналізації досліджуваної категорії діянь показало, що масштабний характер негативних наслідків розглянутого концептуального пробілу для суспільства та широкого спектра соціально значущих правовідносин визначає необхідність розробити законодавчу, послідовну, науково обґрунтовану та характерну соціальним очікуванням суспільства стратегію кримінально-правового захисту суспільної моралі, яка відображатиме основні напрями кримінальної політики щодо кримінальних правопорушень проти моральності.

Список використаних джерел

1. Бандурка І. О. Щодо питання злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Наше право*. 2009. С. 95–99.
2. Гончаренко В. Г. Моральність як основоположна умова справедливого правосуддя. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 121–128.
3. Євтухич І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2015. 230 с.
4. Крайнік Г. С., Овчаренко А. Є. Поняття та ознаки злочину за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 308–312.
5. Бажанов М. І., Тацій В. Я., Сташис В. В., Зінченко І. О. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2009. 544 с.
6. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
7. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 227 с.
8. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : монограф. Дніпропетровськ : Ліра, 2004. 216 с.
9. Малярова В. О. Визначення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків через призму сучасного міжнародного законодавства. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-1 (Ч. 2). С. 222–228.
10. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.
11. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 449 с.
12. Смирнов В. И. К вопросу об общественной опасности преступного деяния. Харьков : Константа, 2002. 135 с.
13. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у

бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 458 с.

14. Тертишник В. М., Ламанова І. С. Проблеми протидії посяганням на культурні цінності України. *Право і суспільство*. 2015. № 6/2. С. 161–166.

15. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 373 с.

Надійшла до редакції 31.08.2022

References

1. Bandurka, I. O. (2009) Shchodo pytannia zlochniv proty moralnosti u sferi statevykh stosunkiv [Regarding the issue of crimes against morality in the field of sexual relations]. *Nashe pravo*. pp. 95–99. [in Ukr.].

2. Honcharenko, V. H. (2013) Moralnist yak osnovopolozhna umova spravedyvoho pravosudiva [Morality as a fundamental condition of fair justice]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № , pp. 121–128 [in Ukr.].

3. Yevtukhych, I. M. (2015) Moral i pravo v systemi sotsialnykh uivlen suchasnoho suspilstva [Morality and law in the system of social ideas of modern society] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv, 230 p. [in Ukr.].

4. Krainyk, H. S., Ovcharenko, A. Ye. (2016) Poniattia ta oznaky zlochnu za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy [Concepts and signs of a crime according to the criminal legislation of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 11 (38), pp. 308–312. [in Ukr.].

5. Bazhanov, M. I., Tatsii, V. Ya., Stashys, V. V., Zinchenko, I. O. (2009) Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine: Special part] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. osvity / za red. prof. M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. Kyiv : Yurinkom Inter ; Kharkiv : Pravo, 544 p. [in Ukr.].

6. Baulin, Yu. V., Borysov V. I., Havrysh S. B. (2003) Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary] / za zah. red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. Kyiv : Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure», 1196 p. [in Ukr.].

7. Landina, A. V. (2005) Kryminalno-pravova okhorona moralnosti v Ukraini [Criminal legal protection of morality in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 227 p. [in Ukr.].

8. Loboiko, L. M. (2004) Pryntsyp dyspozytyvnosti v kryminalnomu protsesi Ukrainy [The principle of dispositiveness in the criminal process of Ukraine]. Dnipropetrovsk : Lira, 216 p. [in Ukr.].

9. Maliarova, V. O. Vyznachennia zlochniv proty moralnosti u sferi statevykh stosunkiv cherez pryzmu suchasnoho mizhnarodnoho zakonodavstva [Definition of crimes against morality in the sphere of sexual relations through the prism of modern international legislation]. *Uchenyye zapisky Tavricheskogo natsionalnogo universyteta im. V. S. Vernadskogo. Seriya : Yuridicheskiye nauki*. 2013. Vol. 26 (65). № 2-1 (Part 2), pp. 222–228. [in Ukr.].

10. Palianycho, D. H. (2013) Metodyka rozsliduvannia zlochniv, poviazanykh iz dytiachoiu pornografiieiu [Methods of investigation of crimes related to child pornography] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 20 p. [in Ukr.].

11. Pashchenko, O. O. (2019) Sotsialna obumovlenist kryminalno-pravovykh norm [Social conditioning of criminal law norms] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 449 p. [in Ukr.].

12. Smirnov, V. I. (2002) K voprosu ob obshchestvennoy opasnosti prestupnogo deyaniya [To the question of the public danger of a criminal act]. Kharkiv : Konstanta, 135 p. [in Rus.].

13. Stepaniuk, R. L. (2012) Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia zlochniv, vchynenykh u biudzhetni sferi Ukrainy [Theoretical foundations of the methodology of investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. nikh sprav. Kharkiv, 458 p. [in Ukr.].

14. Tertyshnyk V. M., Lamanova I. S. (2015) Problemy protyidi posiahanniam na kulturni tsinnosti Ukrainy [Problems of counteracting encroachments on cultural values of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 6/2, pp. 161–166. [in Ukr.].

15. Chaplynskyi K. O. (2009) Taktychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochniv, vchynenykh zlochnymy ugrupovanniamy [Tactical support for the investigation of crimes committed by criminal groups] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vn. sprav, 373 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Scientific disputes regarding the definition and signs of a criminal offense against morality. The definition and signs of a criminal offense against morality have been studied.

The commission of criminal offenses against morality requires authorized persons (investigator, investigator, prosecutor) to investigate the specified act as quickly and qualitatively as possible, because it is a rather peculiar group of illegal acts, which is characterized by a certain set of specific features inherent exclusively to this type of offense. At the initial stage of the investigation, it is necessary to

determine all the elements of the criminal offense against morality (object, objective side, subject, subjective side) with the corresponding forensic signs (trace picture, setting of the crime).

A criminal offense against morality is formulated as a transnational, illegal, culpable act (act or inaction) committed by the relevant entity, which causes damage to social relations in the sphere of morality protected by law. Its features are the following: the transnational nature of the committed act; illegality and culpability of an act (action or inaction); public danger or public harmfulness; the subject of a criminal offense; specific sphere of activity to which damage is caused (sphere of morality); protection of social relations in the sphere of morality by criminal law.

The study of the nature of the grounds and principles of criminalization of the studied category of acts showed that the large-scale nature of the negative consequences of the considered conceptual gap for society and a wide range of socially significant legal relations determines the need to develop a legislative, consistent, scientifically based and characteristic of society's social expectations strategy for the criminal-legal protection of public morality, which will reflect the main directions of criminal policy regarding criminal offenses against morality.

Keywords: morality, law, criminal offense, investigation, communication, investigative (search) action.

УДК 343.722

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-207-212

Юрій ПАРШИН[©]
доктор економічних наук,
професор

Віта МОРОЗ[©]
доктор юридичних наук,
професор

Максим БОГУСЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат юридичних наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З ОБ'ЄКТАМИ НЕРУХОМОГО МАЙНА: ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті наголошено на проблемі боротьби зі злочинами у сфері операцій з об'єктами нерухомого майна. Акцентовано на деяких особливостях, що передують розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, що здійснюються в процесі проведення угод з об'єктами нерухомого майна. Показано технологічний ланцюжок скоєння цього виду злочину, від його початку – задуму, до його закінчення – відчуження майна. Звернено увагу на основні способи шахрайства під час вчинення купівлі-продажу нерухомості, їх особливості. Наведено групи потерпілих від кримінальних правопорушень у сфері операцій із нерухомим майном. Виявлено основні фактори, які зумовлюють вчинення шахрайських посягань у сфері обігу нерухомості.

Ключові слова: незаконні угоди, кримінальні правопорушення, нерухоме майно, реєстрація.

Постановка проблеми. Приватизація в Україні розпочалась з ухвалення в 1992

© Ю. Паршин, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© В. Мороз, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4433-3731>
0675631677@ukr.net

© М. Богуславський, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0851-157X>
nnipfnp@dduvs.in.ua

році Верховною Радою України Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду». Зазначається, що метою ухвалення цього Закону було створення сприятливих умов для здійснення права громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, а також залучення громадян до участі в утриманні і збереженні наявного житла та формування ринкових відносин [2]. Він почав регулювати порядок передачі державного житлового фонду в приватну власність громадянам. Надалі з ухваленням у 1996 році Конституції України у законодавчому порядку було закріплено право приватної власності на земельні угіддя та інші об'єкти нерухомості включно з житлом.

Внаслідок приватизації значна частина нерухомої власності перейшла у приватну власність із державної, що дозволило значно зменшити частку державної власності у загальному обсягу. З іншого боку, такі дії дали поштовх розвитку ринку приватного житла, а громадяни набули можливість використовувати свої майнові права в аспекті вільного відчуження та передачі його у приватну власність будь-якій особі.

За короткий проміжок часу більшість громадян стали власниками квартир, домоволодінь, земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості. Така тенденція сприяла активному залученню до цього сектора правовідносин також і криміналітету, який використав різні прогалини законодавчої регламентації підстав та порядку здійснення цивільно-правових угод з нерухомістю, а також недостатню правову грамотність громадян на цьому етапі свого розвитку. Через що багато власників об'єктів нерухомості стали потерпілими внаслідок шахрайства, здирництва, інших злочинних діянь, а великі земельні ресурси, зокрема географічно, екологічно та історично унікальні території, виявилися незаконно наданими у власність зацікавленим особам.

Зазначимо, що на сьогодні виникло безліч варіантів обманних дій і у сфері нерухомості. Технології шахрайств швидко пристосовуються та адаптуються до нових умов, які формуються внаслідок ухвалення постанов, законів, нововведень тощо. Виникають нові форми шахрайств у вигляді нотаріальних контор і фіктивних фірм, використанням сучасних технічних засобів і володіння злочинцями правової регламентації стосовно укладення правочинів тощо.

Отже питання, які стосуються правопорушень у сфері проведення операцій з об'єктами нерухомого майна, є актуальними та потребують подальших досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Кримінальні правопорушення з об'єктами нерухомого майна є предметом дослідження багатьох фахівців та науковців, зокрема: Ю. Дорохіної, Г. Борзенкова, П. Берзіна, Б. Гавриша, М. Панова, П. Олійника, Л. Демидової, В. Захарчука, І. Митрофанова та ін.

Тож В. Захарчуком систематизовано найбільш типові способи посягання на нерухоме майно [3]. Класифікацію було здійснено залежно від його економічного складника, корисних властивостей або реалізації іншого злочинного наміру. Виокремлено основні критерії, які не дозволяють віднести нерухоме майно до предмета посягання під час крадіжки або розбою чи грабежу.

Г. Тріпільський звертає увагу на зупинення активності у цивільному обігу нерухомого майна, яке, на його думку, пов'язане з такими чинниками, як відсутність надійного та доступного іпотечного ринку, відсутність прозорого та доступного кредитування, нестабільність законодавчого регулювання тощо [4].

А. Бежевець та М. Бондаренко охарактеризували головні проблеми та перспективи розвитку державної реєстрації прав на нерухоме майно в Україні [1, с. 6]. Автори вказують на наявність прогалин у законодавстві щодо державної реєстрації прав власності на нерухоме майно. Загалом автори роблять висновок, що процес становлення системи державної реєстрації нерухомого майна в Україні перебуває на етапі становлення, оскільки законодавство постійно змінюється та трансформується.

Науковцями звертається увага на вплив кримінальних правопорушень з об'єктами нерухомого майна на економічну безпеку та економіку держави загалом [7-8], де майнові фінансово- й організаційно-господарські інтереси держави є об'єктом економічних злочинів [5; 8].

Порушуються дискусійні питання набуття права власності на об'єкти нерухомого майна та правове супроводження процесу проведення операцій з об'єктами нерухомого майна [9]. Звертається увага на перелік документів, процедуру та інші акценти, на підставі яких проводиться державна реєстрація права власності та інших речових прав [10].

Метою публікації є визначення особливостей протидії кримінальним та іншим

правопорушенням у сфері проведення операцій з об'єктами нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи злочини у сфері обігу об'єктів нерухомості, треба зазначити, що в ній, як і у сфері економіки чи будь-якій іншій сфері людської діяльності, вчинюються як економічні злочини, так і загальнокримінальні правопорушення. Перед тим, як деталізувати зумовленість такого поділу злочинів і показати їх відмінність, доцільно зазначити, що поняття «економічні злочини» не треба ототожнювати з поняттям «злочини у сфері економіки», оскільки це різні поняття. «Економічні злочини» спрямовані на скритне, навіть залегендоване привласнення об'єктів нерухомості під процес та під вигляд економічної, реєстраційно-дозвільної, контрольно-регулятивної діяльності, цивільно-правової фіксації факту виникнення прав власності, їх переуступки та набуття прав власності новим власником, тоді як загальнокримінальні правопорушення спрямовані на силове усунення законних власників і силове захоплення об'єктів нерухомості. Однак цей поділ злочинів зумовлений, насамперед, різними технологіями і способами їх вчинення, різними методами, методиками і технічними засобами їх виявлення, оперативно-процесуального документування, розслідування, запобігання і протидії.

Згідно зі статтею 6 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до переліку суб'єктів та органів, які мають право здійснювати повноваження у сфері державної реєстрації прав на нерухомість, належать: Міністерство юстиції України та його територіальні органи; суб'єкти державної реєстрації прав: виконавчі органи, акредитовані суб'єкти; а також, державні реєстратори прав на нерухоме майно.

Зазначимо, що одними з найбільш численних кримінальних правопорушень, пов'язаних зі сферою операцій з об'єктами нерухомого майна, є правопорушення, які спрямовані на заволодіння нерухомим майном громадян шляхом вчинення шахрайських дій на ринку житлової нерухомості. У цьому процесі задіяні певні суб'єкти, серед яких треба виділити: продавці, покупці, нотаріуси, посередники та державні органи. Кожен з цих суб'єктів має певні призначені обов'язки:

- продавці – це особи які є власниками нерухомості;
- покупці – це ті особи, які мають наміри придбати нерухомість. Покупці це по суті і є інвестори, які хочуть вкласти свої заощадження з метою отримання доходу в майбутньому. Зі свого боку, продавці мають назву емітенти, а посередники на ринку зазвичай мають назву брокера;

- нотаріуси – здійснюють оформлення і посвідчення фактів, справжності підписів, копій та перекладів документів. При цьому нотаріус не має владних повноважень, а являє собою незалежного неупередженого свідка, який фіксує наявність або відсутність того чи іншого факту;

- посередники – це спеціалісти, які комплексно займаються питаннями ринкового обігу нерухомості та надають спектр посередницьких послуг під час проведення операцій з нерухомістю. Вони є фахівцями з таких питань, як маркетинг, психологія, економіка та аналітика. Серед посередників можуть бути: ріелтери, юридичні фірми, агентства оцінювачів, рекламні агентства, страхові компанії, біржі нерухомості, службові особи, банки тощо, до функцій яких належить супровід процесів під час здійснення таких операцій із нерухомістю;

- державні органи – до функцій яких віднесено: встановлення правил і обмежень; здійснення розподілу державних будівель і передачу їх в оренду, власність чи користування; здійснення обліку і реєстрації прав на нерухоме майно тощо.

Об'єкти нерухомості можна поділити за видами, у такому випадку ми отримаємо такі результати: земельні ділянки, що є призначеними для забудови становитимуть 9,5 %; житлові будинки та споруди приватного сектора становитимуть 11 %; квартири та кімнати – 73 %; а також приватні котеджі та дачі – 6,5 %.

Якщо розглянути географічно та за місцевістю, то практики із слідчо-судового відділу зазначають, що нерухомість як предмет шахрайського посягання у великих містах значно перевищує аналогічні випадки, ніж у сільській місцевості, це відношення становить як 85 % до 15 %. Такий факт можна пояснити її більшою вартістю порівняно з нерухомим майном у сільській місцевості, а також більшою ваговою часткою у загальному її обсязі.

Серед основних чинників, що вчиняють вплив на скоєння переважної більшості шахрайств у великих містах, є:

- перевищення вартості нерухомості у містах, ніж у селищах;
- наявність розвиненої інфраструктури, що полегшує отримання необхідної інформації щодо різноманітних об'єктів нерухомості;
- рівень розвитку цивільно-правових відносин у великих містах значно вище, ніж у відносно невеликих містах;
- значне перевищення грошових обігів у містах над аналогічними обігами у селищах.

Необхідно зазначити, що шахраї під час здійснення дій з незаконного заволодіння приватним житлом можуть вчиняти їх на будь-якому етапі здійснення правочину. Тож одним з перших етапів може бути підробка документів, які є необхідними для оформлення та укладання угоди з подальшим нотаріальним посвідченням цього договору та його держреєстрацією, і як заключний етап – заволодіння і одержання права на житло. За результатами аналізу кримінальних справ цього типу можна зазначити, що у 86,5 % випадків місцем вчинення шахрайства було декілька міст, а нотаріальна контора, як правило, фігурувала як місце вчинення злочину цих правопорушень.

Для здійснення своєї мети шахраї у владних структурах знаходять посадовців, що використовують свої владні повноваження і довірені їм права на особисту користь. Як правило, такі чиновники перебувають у міграційній та реєстраційній службах, інші чиновники, що мають стосунок до обігу житла та таке інше. Якщо простіше, то шахраї знаходять корумпованих чиновників у необхідних службах для виготовлення необхідних підроблених документів. Окремі види дій, що здійснюються злочинцями з нерухомим майном, зображено схематично на рис. 1.

Рис. 1. Дії, що плануються злочинцями під час вчинення шахрайських дій з нерухомим майном

З огляду на зазначений широкий спектр шахрайських дій слідчий повинен окремо доводити кожний факт злочинного наміру, від початку до його закінчення, а також всі проміжні етапи. При цьому кожний етап потрібно пов'язувати з місцем вчинення злочинних дій.

Найбільш поширеними способами шахрайства під час вчинення купівлі-продажу нерухомості є:

- вчинення шахрайства без відома власника нерухомості;
- на першому етапі власник добровільно бере участь у купівлі-продажу нерухомості, але у подальшому стає потерпілим;
- власник нерухомості помер або зник, і стосовно такої нерухомості відбуваються шахрайські дії;
- у процесі здійснення операцій з нерухомістю вчиняються шахрайські дії

стосовно особи, яка планує придбати або продати нерухомість.

Якщо класифікувати потерпілих від кримінальних правопорушень у сфері операцій із нерухомим майном, то їх можна поділити на п'ять таких груп:

– особи, які є недостатньо компетентними у питаннях цивільного та житлового законодавства, а також які не орієнтуються у правилах здійснення правочинів на ринку житла, обов'язків та прав учасників цивільно-правових операцій, і такі, що не знають способів захисту від шахрайських посягань;

– громадяни, які не можуть особисто сприймати та усвідомлювати факт здійснення незаконних дій щодо їх нерухомості (особи, що перебувають у відрядженні, місця позбавлення волі, у зоні проведення військових чи інших операцій тощо);

– соціально незахищені верства населення (ветерани війни; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; люди похилого віку та пенсіонери; громадяни з інвалідністю тощо);

– громадяни, які ведуть антисоціальний образ життя, тобто такий, який суперечить певній системі соціально-культурних цінностей та пріоритетів: розуміння картини світу, розуміння норм, кола спілкувань, інтересам, потребам і способам їх задоволення тощо;

– потерпілі, які, з одного боку, добре орієнтуються у питаннях правового регулювання режиму обігу нерухомості в Україні, а з іншого – самі умисно створюють умови для задоволення своїх потреб всупереч установленим правилам і нормам. Громадяни намагаються набути різноманітні блага у незаконний спосіб, а внаслідок чого самі зазнають шкоди від задіяного злочину.

Висновки. Кримінальні правопорушення у сфері проведення операцій з нерухомим майном мають свої особливості, які необхідно враховувати під час розкриття та розслідування цих злочинів. Розглянувши правовий режим регулювання правовідносин у сфері обігу нерухомості, можна зазначити, що основними чинниками під час вчинення шахрайських дій у цій сфері, є: значно складна система проведення процедур здійснення правочинів із нерухомістю; неврегульованість певних правових норм з питань здійснення правочинів з нерухомістю та наявність законодавчих прогалин і колізій норм у частині поновлення порушених прав щодо нерухомості; залишається можливість окремими суб'єктами протиправно та з порушенням законодавства здійснювати правочини поза офіційним контролем з боку контролюючих органів; значний попит на об'єкти нерухомості у великих містах, і як наслідок, можливість отримання більшої матеріальної вигоди внаслідок укладання незаконних угод; динамічне пристосування та корегування схем й способів злочинної діяльності залежно від зміни законодавчого регулювання, що відбуваються на ринку нерухомості. Вказані чинники є основою для генерації схем, внаслідок яких створюється певна послідовність, а кінцевою метою є заволодіння правом на житло або інше майно, або грошима від його продажу.

Список використаних джерел

1. Бежевець А. М., Бондаренко М. М. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно: проблеми та перспективи розвитку. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13364>.
2. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 524..
3. Захарчук В. М. Нерухоме майно як предмет кримінальних правопорушень. *Університетські наукові записки*. 2020. № 6 (78). С. 210–217.
4. Тріпільський Г. Я. Деякі аспекти охорони та захисту нерухомого майна у цивільному процесі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 28. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15450>.
5. Darahan V., Shynkevych A. Theoretical and methodological fundamentals in formation of economic security in the field of public procurement. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2(1). P. 162–174.
6. Parshyn Yu., Parshyna M., Yefimov V. Approaches to the development of the complex method of expertise at enterprises. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 1(2). P. 68–77.
7. Parshyn Yu., Parshyna O. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 2020. 14(3). P. 61–70.
8. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Cioban Gh. Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2(1). P. 118–126.

9. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 1(2). P. 78–91.
10. Rudenko L., Derevyanko B. Liquidation of multi-apartment building co-owner association under the court decision. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 1(2). P. 108–116.

Надійшла до редакції 04.07.2022

References

1. Bezhevets, A. M., Bondarenko M. M. Derzhavna reiestratsiia prava vlasnosti na nerukhome maino: problemy ta perspektyvy rozvytku [State registration of ownership of real estate: problems and development prospects]. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13364>. [in Ukr.].
2. Pro pryvatzatsiiu derzhavnoho zhytlovoho fondu [About the privatization of the state housing stock] : Zakon Ukrainy vid 19.6.1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 36. Art. 524. [in Ukr.].
3. Zakharchuk, V. M. (2020) Nerukhome maino yak predmet kryminalnykh pravoporushen [Immovable property as a subject of criminal offenses]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 6 (78), pp. 210–217. [in Ukr.].
4. Tripulskyi, H. Ya. Deiaki aspekty okhorony ta zakhystu nerukhomoho maina u tsyvilnomu protsesi [Some aspects of protection and protection of immovable property in civil proceedings]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. T. 28. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15450>. [in Ukr.].
5. Darahan, V., Shynkevych, A. (2022) Theoretical and methodological fundamentals in formation of economic security in the field of public procurement. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 2(1), pp. 162–174.
6. Parshyn, Yu., Parshyna, M., Yefimov, V. (2022) Approaches to the development of the complex method of expertise at enterprises. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1(2), pp. 68–77.
7. Parshyn, Yu., Parshyna, O. (2020) Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. No 14(3), pp. 61–70.
8. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Cioban, Gh. (2022) Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2(1), pp. 118–126.
9. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2022) Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1(2), pp. 78–91.
10. Rudenko, L., Derevyanko, B. (2022) Liquidation of multi-apartment building co-owner association under the court decision. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1(2), pp. 108–116.

ABSTRACT

Yurii Parshyn, Vita Moroz, Maksym Boguslavskiy. Offenses in the field of operations with real estate objects: features of the characteristics of offenses. In the article the authors draw attention to the problems of combating crimes in the field of operations with real estate objects. Attention is being focused on some features that precede the disclosure and investigation of criminal offenses committed in the process of conducting transactions with real estate objects. The article defines the main types and provides a criminalistic classification of offenses in the field of transactions with real estate objects. A list of entities with certain responsibilities and which is being entrusted with certain functions has been presented. A weight classification by types related to individuals in terms of: land plots, rooms and apartments, private houses and summer cottages has been presented. These factors contribute to the vast majority of fraud in large cities. The technological chain of committing this type of crime has been shown, from the beginning – the idea, to its end – the alienation of property.

Attention is paid to the main methods of fraud in the purchase and sale of real estate, their features. The groups of victims of criminal offenses in the field of real estate transactions have been listed. It has been noted that criminal offenses in the field of transactions with real estate have their own characteristics, which must be taken into account when uncovering and investigating this type of crime. The main factors that determine the commission of fraudulent offenses in the field of real estate transactions have been identified.

Keywords: *illegal agreements, criminal offenses, real estate, registration*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-213-219

Ігор ПАСТУХ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ Україна)

МЕЖІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЧИ КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА В ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСАХ

Розглянуто зміст положення ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» щодо заборони використання публічного майна в приватних інтересах та її забезпечення нормами, що встановлюють адміністративну та кримінальну відповідальність за її порушення. Встановлено, що адміністративна відповідальність за таке правопорушення, на відміну від кримінальної, є обмеженою щодо його предмета (лише державне майно), суб'єктів (лише посадові особи) та наслідків (що в десятки разів відрізняється від відповідного кримінально-карного діяння), а сам проступок не пов'язується з корупцією. Основні пропозиції автора зводяться до змін та доповнень відповідних законів, що встановлюють кримінальну та адміністративну відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, неправомірне використання, державне майно, комунальне майно, приватний інтерес.

Постановка проблеми. Незважаючи на запровадження в Україні воєнного стану, корупція продовжує бути не менш небезпечним явищем, що негативно впливає на інститути держави та громадянського суспільства, а протидія їй є напрямом нагальної необхідності. За даними опитування населення, проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції, корупція посідає 3-тє місце серед основних проблем (після високої вартості життя та воєнних дій), перелік яких пропонувався респондентам, 68,6 % населення вважають корупцію дуже серйозною проблемою. Аналіз даних в динаміці свідчить, що наприкінці 2021 року, порівняно з минулою хвилею (2020 рік), проблема корупції перемістилася в рейтингу проблем з 2-го місця на 3-тє на тлі зростаючих цін та очікування загострення воєнного конфлікту з рф. За даними опитування бізнесу, корупція посідає 2-є місце – 73,3 % опитаних підприємців вважають корупцію дуже серйозною проблемою [1].

Новий етап протидії корупції пов'язаний з ухваленням 14 жовтня 2014 року Закону України «Про запобігання корупції», спрямованого на принципово новий підхід до визначення організаційно-правових засад роботи системи запобігання корупції, змісту та порядку застосування превентивних антикорупційних засобів.

Однак, незважаючи на достатньо тривалу дію нового антикорупційного законодавства, як в теорії адміністративного та кримінального права, так і в правозастосовчій діяльності спеціально уповноважених суб'єктів протидії корупції, немає єдиного розуміння меж та підстав притягнення юридичної відповідальності за деякі обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища. Йдеться про заборону використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах, передбачену ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції».

Відсутність однакового підходу до адміністративно- та кримінально-правового змісту цього порушення, безпосереднього складу цього правопорушення, розуміння відмінності між адміністративно-карним діянням та кримінальним і дисциплінарним правопорушенням та інші проблеми породжують як труднощі кваліфікації, так і контролю над поширеністю цих протиправних діянь. Доцільно провести ревізію системи антикорупційних норм та законодавства про відповідальність за його порушення. Зокрема, потрібна більш чітка законодавча регламентація складів відповідних

правопорушень, виражений підхід до призначення покарань, а також включення їх до переліку корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Зазначені обставини визначають своєчасність та доцільність дослідження питань, пов'язаних із відповідальністю за використання державного чи комунального майна в приватних інтересах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання, пов'язані з протидією корупції, завжди активно досліджувалися вченими різних наукових напрямів і подані у великій кількості наукових робіт, зокрема таких правознавців, як Л. Аркуша, В. Галунько, В. Гаращук, Н. Гудорова, О. Дудоров, Д. Заброда, С. Задорожний, Т. Коломоець, В. Колпаков, О. Костенко, О. Кузьменко, М. Мельник, Д. Михайленко, Є. Невмержицький, Д. Олійник, А. Савченко, Є. Скулиш, М. Хавронюк, Н. Ярмиш та ін. Водночас не применшуючи наявних здобутків, треба зазначити, що наукові дослідження переважно стосуються загальної проблематики протидії корупції або окремих її аспектів. У зв'язку з необхідністю вивчення меж адміністративної відповідальності за використання державного чи комунального майна в приватних інтересах з урахуванням чинних антикорупційних підходів у сфері правового регулювання ця проблема залишається не до кінця розробленою, що вимагає усунення прогалин у відповідній сфері.

Мета статті: дослідити сучасний стан та визначити напрями удосконалення правового регулювання відповідальності за використання державного чи комунального майна в приватних інтересах.

Виклад основного матеріалу. Частиною 1 ст. 22. «Обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища» Закону України «Про запобігання корупції» передбачено: «особам, зазначеним у частині першій статті 3 цього Закону, забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах» [2]. Як видно із норми статті, її дія поширюється на таких суб'єктів: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених цим Законом; 4) кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом. Одразу слід зазначити, що серед таких суб'єктів виділяються посадові та службові особи (наприклад, посадові особи місцевого самоврядування, секретаріату Вищої ради правосуддя, військові посадові особи, посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, інших державних органів). Ці поняття окремо або разом також використовуються в Конституції України (ст. 19, 40, 56).

Стосовно першої частини обмеження, що полягає у забороні займатися корупцією (майже так її поняття визначено Законом), ситуація достатньо зрозуміла, оскільки таке діяння є корупційним правопорушенням, за яке передбачена кримінальна відповідальність (зокрема, ст. ст. 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369-2, 370 Кримінального кодексу України (ККУ)), дисциплінарна та цивільно-правова.

Прослідкуємо за дією заборони використання державного чи комунального майна в приватних інтересах за алгоритмом: закон, що передбачає відповідальність, – суб'єкти правопорушень – межі відповідальності. На відміну від попередньої заборони, наслідком її порушення, крім вище згаданих, може наставати й адміністративна відповідальність. Хоча ч. 2 ст. 9 КУпАП і визначає, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності [3], пропонуємо розпочати саме з неї, оскільки саме в Особливій частині цього Кодексу є норма, що найбільш наближена до тієї, що закріплена в антикорупційному законі.

Зокрема, у ст. 184-1 «Неправомірне використання державного майна» КУпАП

зазначено: «Використання посадовою особою в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, якщо це завдало державі шкоди на суму, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – тягне за собою накладення штрафу від двох з половиною до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [3]. При цьому така відповідальність характеризується такими специфічними ознаками: предмет проступку (тільки державне майно); суб'єкт правопорушення (тільки посадова особа); шкідливі наслідки правопорушення (чітко визначений розмір шкоди). Визначений у ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» термін «приватний інтерес» повністю охоплює особисті чи інші неслужбові цілі неправомірного використання державного майна.

Визначення «посадової особи» міститься в декількох нормативно-правових актах та інших документах. Як правило, повноваження такої особи пов'язують із виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій. Організаційно-розпорядчі функції – це обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, які виконують, зокрема, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ або організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів, їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт. Адміністративно-господарські функції – це обов'язки з управління або розпорядження державним, комунальним майном, які виконують начальники господарських, фінансових відділів, завідувачі складами, майстернями тощо. Отже, положення ст. 184-1 КУпАП діють лише на керівну ланку державних органів, їх структурних підрозділів, державних підприємств, установ та організацій.

Стосовно інших осіб визначену ст. 22 Закону заборону, на перший погляд, можна пов'язати із адміністративним правопорушенням, передбаченим ст. 51 КУпАП, яка передбачає відповідальність за дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата і відмежовується від злочину розміром шкоди (до 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян). Кримінальна відповідальність за таке діяння передбачена ч. 2 ст. 191 КК «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». Проте зміст зазначених у цих статтях форм викрадення (крадіжка, шахрайство, привласнення, розтрата чи або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) не вписуються в поняття «неправомірного використання майна». Найбільш наближеними, на перший погляд, до змісту заборони антикорупційного законодавства є такий спосіб неправомірного використання майна як його розтрата, яку найчастіше тлумачать як умисне незаконне і безоплатне витрачання (споживання, продаж, безоплатну передачу, обмін, передачу в рахунок погашення боргу тощо) винним чужого майна, яке йому ввірене чи перебувало в його віданні. В результаті розтрата винний умисно поліпшує майнове становище інших осіб шляхом безпосереднього споживання ними незаконно вилученого майна, позбавлення їх за рахунок витрачання такого майна певних матеріальних витрат, збільшення доходів інших осіб тощо. Обов'язковою суб'єктивною ознакою розтрата майна є корисливий мотив – спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна, намір збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб, в долі яких зацікавлений винний [4]. Проте розтрата передбачає поліпшення майнового становища шляхом безпосереднього споживання незаконно вилученого майна, тоді як використання публічного майна не передбачає таких ознак, відбувається споживання корисних властивостей такого майна у приватних інтересах.

В теорії та практиці кримінального права панує слушна позиція й щодо відмежування «заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» від зловживання владою або службовим становищем, яке вчинюється з корисливих мотивів і утворюють склад злочину, передбаченого ст. 364 КК України. Зловживання службовою особою своїм службовим становищем під час вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 цього Кодексу, є способом заволодіння чужого майна і таким чином утворює спеціальний склад службового зловживання. При корисливому зловживанні владою або службовим становищем, відповідальність за яке передбачена ст. 364 КК України, службова особа *не заволодіває* чужим майном, а, діючи всупереч інтересам служби і протиправно отримуючи вигоду зі свого службового становища, *заподіює* власникові майна майнову шкоду. Отже, відмінність полягає в тому, що службова особа під час скоєння злочину, передбаченого ст. 364 КК України,

зловживаючи своїм службовим становищем, заподіює майнову шкоду власнику при відсутності хоча б однієї ознаки розкрадання чужого майна. На відміну від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364) може супроводжуватись оплатним вилученням чужого майна, за якого відбувається заміна майна на рівноцінний еквівалент, – інше майно, гроші, використання чужого майна для особистих потреб без мети заволодіння ним, у тому числі завищення вартості виконаних робіт.

З системного аналізу норм закону встановлено, що у разі, коли зловживання службовою особою своїм службовим становищем виступає способом розкрадання чужого майна, при якому винний незаконно вилучає та безоплатно обертає майно на свою користь чи користь третіх осіб, то такі дії утворюють спеціальний склад зловживання службовим становищем і мають кваліфікуватися за ст. 191 КК України. Водночас якщо зловживання службовим становищем не супроводжується розкраданням чужого майна в будь-якій формі, не пов'язано з протиправним вилученням та безоплатним обертанням такого майна у свою власність чи власність третіх осіб, а призводить до набуття іншої вигоди, то ці дії охоплюються диспозицією статті 364 КК України» [5].

Отже, на відміну від адміністративної відповідальності, лише на рівні тлумачення закону прослідковується зв'язок між заборобою використання публічного майна в приватних інтересах та кримінально-правовими наслідками її порушення.

Розглянемо більш детально склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК. Зловживання владою або службовим становищем – це умисне використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, яке завдало *істотної шкоди* приватним чи публічним інтересам [6]. Для кваліфікації цього діяння треба встановити, серед іншого, його суб'єкта – службова особа, істотну шкоду – яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (нмдг). На відміну від діяння, передбаченого ст. 184-1 КУпАП, суб'єктом злочину є службові особи – «особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [3] та деякі інші. Із цього визначення можна констатувати, що посадова особа є лише одним із видів службової особи, поняття якої значно ширше,

Оскільки розглядуваний злочин має матеріальний склад, обов'язковим його елементом виступає завдана шкода, яка в 20 разів перевищує ту, що зазначена у ст. 184-1 КУпАП. І така шкода стосується будь-якого майна як державного так і комунального.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів, що встановлюють юридичну відповідальність за використання державного чи комунального майна в приватних інтересах, дозволив дійти наступних тверджень.

Адміністративна відповідальність, на відміну від кримінальної, за даний проступок передбачена лише: а) для посадових осіб; б) щодо державного майна; в) коли завдана шкода не перевищує 5 нмдг. Крім цього, таке діяння, незважаючи на порушення норм Закону «Про запобігання корупції», не являється адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, оскільки перебуває у главі 15 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління». Загалом це означає, що суб'єктом цього проступку можуть бути лише керівники, заступники керівників різних рівнів державних органів, підприємств, установ та організацій в межах шкоди, визначеної ст. 184-1 КУпАП і додаткові наслідки притягнення їх до відповідальності відрізняються від тих, що настають за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією та корупційних правопорушень (можливе звільнення, включення в реєстр осіб, які вчинили корупційна та пов'язані з корупцією правопорушення).

Кримінальна відповідальність за такі діяння встановлена: а) для службових осіб як державного так і комунального сектору; б) за неправомірне використання будь-якого

публічного (державного чи комунального) майна; в) мінімальна шкода від 100 нмдг. Крім того, правопорушення вважається корупційним.

Це означає адміністративна відповідальність не встановлена: а) за неправомірне використання комунального майна; б) за таке діяння, вчинене не посадовою особою, а, наприклад, державним службовцем категорії «В» без повноважень такої особи, іншою службовою особою.

Цікавою стає ситуація кваліфікації розглядуваного діяння, вчиненого посадовою особою, коли завдана протиправними діями шкода: а) до 5 нмдг; б) більше 100 нмдг; в) більше 5, але менше 100 нмдг. У першому випадку дії особи підпадають під ст. 184-1 КУпАП, у другому – під ст. 364 ККУ. Звісно ці всі види відповідальності додатково можуть супроводжуватись дисциплінарним стягненням та/або цивільно-правовою відповідальністю. У третьому випадку ситуація стає комічною, коли шкода перевищує адміністративно-карану, але не досягає кримінально-караної, то особу може бути притягнуто лише до дисциплінарної та/або цивільно-правової відповідальності. При цьому якщо таке правопорушення вчиняє інша особа, крім посадової, і шкода від такого діяння не перевищує 100 нмдг (у 2022 році це 124 050 грн), то правові наслідки для неї будуть такими самими.

Отже, відповідальність за неправомірне використання публічного майна може бути за таких умов тільки кримінальною, крім одного випадку, вчинення його посадовою особою державного органу із завданням шкоди державі, що не перевищує 5 нмдг. Це означає, що при неправомірному використанні комунального майна та будь-якими іншими особами така відповідальність не передбачена.

Державне та комунальне майно є засобами, необхідними для виконання завдань публічної адміністрації в публічних інтересах і однаково важливими для їх охорони. До ознак публічного майна в юридичній літературі відносять, зокрема, такі: 1) його охорона забезпечується публічними і приватними юридичними засобами, за що передбачена юридична відповідальність; 2) є засобом здійснення владних повноважень, функцій і завдань публічної влади та здійснення прав і свобод людини; 4) порядок вчинення правочинів із ним регулюється приватним правом; 5) публічне право визначає особливості юридичного режиму його користування; 6) рішення про його відчуження здійснює орган публічної адміністрації відповідно до своїх повноважень, за встановленою процедурою, на підставі чого ухвалює адміністративний акт; 7) органи публічної адміністрації несуть відповідальність за належне управління публічним майном [7, с. 145]. Як вже зазначалось, правомірне використання як державного, так і комунального майна захищається антикорупційним законодавством, проте не повною мірою такий захист забезпечений відповідними санкціями.

Основними проблемами такого стану є, по-перше, неузгодженість антикорупційного, кримінального та адміністративного законодавства, і, по-друге, неоднозначне розуміння терміна «використання». Під використанням розуміють застосування, вживати що-небудь з користю, користуватися чимсь [8, с. 412]. У тлумачних словниках слово «використання» пов'язується із такими формами, як: вживання; застосування; експлуатація; споживання. Застосовуючи такий підхід до нашої проблеми, можна сказати, якщо неправомірне використання проявляється через споживання, то воно підпадає під таку форму викрадення як розтрата майна і під зовсім іншу кваліфікацію. Тому заборона використання публічного майна потребує законодавчого коригування в частині встановлення адміністративної відповідальності за її порушення.

Висновки. Аналіз норм Закону України «Про запобігання корупції» свідчить, що заборона використання будь-якого державного чи комунального майна або коштів у приватних інтересах не має повноцінного та системного продовження на рівні адміністративно-деліктного та кримінального законодавства, яке містить прогалини у забезпеченні розглядуваної заборони.

Зважаючи на викладене, пропонується: 1) дію статті 184-1 КУпАП поширити на заборону неправомірного використання як державного, так і комунального майна в приватних інтересах; 2) суб'єктами цього проступку визначити осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та осіб, які для цілей Закону України «Про запобігання корупції» прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) включити ст. 184-1 КУпАП до Глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» цього

Кодексу; 4) як варіант усунення «розриву» між адміністративною та кримінальною відповідальністю за розглядуване пропонується доповнити ст. 364 ККУ ч. 3 такого змісту: «неправомірне використання будь-якого державного чи комунального майна або коштів в приватних інтересах, якщо це завдало державі або органу місцевого самоврядування шкоди на суму, що перевищує десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Відповідно, подібну шкоду, що заподіюється діями, передбаченими ст. 184-1, обмежити десятима нмдг. Термін «приватний інтерес» при цьому використовується у розумінні, визначеному Законом «Про запобігання корупції».

Список використаних джерел

1. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2022. URL : https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nacc_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf (дата звернення: 30.08.2022 р.).
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n313>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
4. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду : Постанова від 26.09.2020 року у справі № 442/1862/19. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91237711>.
5. Верховний Суд : ухвала від 23 серпня 2018 року у справі № 0912/1638/12 (провадження № 51-2735км18). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76207261>.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Пищида В. М. Публічне майно як об'єкт публічно-правового спору в адміністративних судах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 17. Т. 1. С. 145–148.
8. Словник української мови : в 11-и т. ; за ред. І. К. Білодіда. Т. 11. Київ : Наук. думка, 1970. 512 с.

Надійшла до редакції 02.09.2022

References

1. Koruptsiya v Ukraini 2021: rozuminnya, spryynyattya, poshyrenist'. zvit za rezul'tatamy opytuvannya naseleennya ta biznesu [Corruption in Ukraine 2021: understanding, perception, prevalence. a report based on the results of a population and business survey]. Kyiv, 2022. URL : https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nacc_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf. [in Ukr.].
2. Pro zapobihannya koruptsiyi [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n313>. [in Ukr.].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>. [in Ukr.].
4. Kasatsiynny kryminal'nyy sud Verkhovnoho Sudu [Criminal Court of Cassation of the Supreme Court: Resolution] : Postanova vid 26.09.2020 u spravi № 442/1862/19. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91237711>. [in Ukr.].
5. Verkhovnyy Sud : ukhvala [Supreme Court: decision] vid 23 serpnia 2018 roku u spravi № 0912/1638/12 (provadzhennya № 51-2735km18). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76207261>. [in Ukr.].
6. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
7. Pyshchyda, V. M. (2015) Publichne mayno yak ob"yekt publichno-pravovoho sporu v administratyvnykh sudakh [Public property as an object of a public-law dispute in administrative courts]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurytsprudentsiya*. № 17. Vol. 1, pp. 145–148. [in Ukr.].
8. Slovyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11-y t. ; za red. I. K. Bilodida. Vol. 11. Kyiv : Nauk. dumka, 1970. 512 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

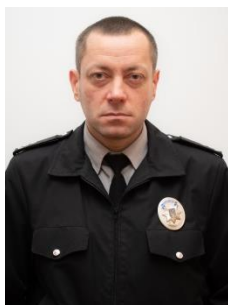
Igor Pastukh. Bounds of administrative and criminal liability for the use of state or communal property for private interests. In the article on the basis of the provisions of the current legislation, the achievements of the science of administrative and criminal law, the content of the provisions of Art. 22 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» regarding the prohibition of the use of public property in private interests and its enforcement by regulations establishing administrative and criminal liability for its violation. As a result of the analysis of legal acts establishing legal liability for the use of state or communal property in private interests, it was established that administrative liability for such an offense, unlike criminal liability, is limited to its subject matter (only

state property), subjects (only officials) and consequences, and the misdemeanor itself is not related to corruption. Despite the fact that criminal liability for such actions is established for a wider range of subjects (officials) and subject matter (state and communal property), the composition of the crime is present when damage is caused that is 20 times greater than that which can be caused by administrative misdemeanor. It was established that the ban on the use of public property requires legislative correction in terms of editing administrative responsibility for its violation. The author's main proposals for legislative acts, which establish administrative and criminal liability for the use of state or communal property in private interests, consist of amendments and additions to the relevant codes in the following directions: a) extension of the effect of Art. 184-1 of the Criminal Procedure Code on communal property and its inclusion in the list of administrative offenses related to corruption; b) expansion of the range of subjects of responsibility in accordance with the provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»; c) reconciliation of the limits of damage caused by the use of state or communal property in private interests, between the corresponding administrative and criminal offense, for which a new version is proposed.

Keywords: administrative responsibility, improper use, state property, communal property, private interest.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-219-224

Віктор ПЛЕТЕНЕЦЬ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ ТА СИТУАЦІЙ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

У статті вивчено співвідношення категорій «слідча ситуація» та «ситуація протидії» досудовому розслідуванню. Стверджується, що в раніше здійснених науковцями дослідженнях слідчої ситуації, з боку науковців, не приділялось належної уваги ситуаціям протидії. Аналізуючи погляди вчених щодо слідчої ситуації, наголошується, що всі вони тією чи іншою мірою визначаються з позиції умов (обстановки) розслідування. Зосереджується увага, що наведені позиції можна сприймати, як синонімічне, близьке за визначенням змістове наповнення досліджуваної наукової категорії, яка на початковому етапі розслідування може розглядатись з позиції ступеня поінформованості уповноваженої особи про обставини кримінального правопорушення взагалі й особу злочинця зокрема. У висновках наголошується на необхідності, з одного боку, окреслення ситуацій протидії, з іншого – нерозривного розгляду їх та вирішення разом із слідчими ситуаціями.

Ключові слова: слідча ситуація, ситуація протидії, етапи розслідування, кримінальне провадження, уповноважена особа.

Постановка проблеми. Ухвалення рішень у кримінальному провадженні, значною мірою, зумовлене сприйняттям уповноваженою особою сукупності значущої для розслідування інформації, яку в криміналістичній науці визначають слідчою ситуацією. Різноманітність останніх, як наголошує В. Бірюков, визначає необхідність розробки послідовності вказівок на виконання дій, спрямованих на їх вирішення [1, с. 195]. Цим докладаються зусилля для формування дієвих рекомендацій, спрямованих на підвищення якісного рівня розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням поняття та природи слідчої ситуації займалася значна кількість науковців, зокрема: В. Бахін, В. Берназ, М. Єфімов, А. Колесніченко, В. Коновалова, О. Батюк, С. Веліканов, І. Герасимов, В. Лисиченко, В. Логінова, В. Лукашевич, Є. Лукьянчиков, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Тіщенко, К. Чаплинський, В. Шепітько та ін.

© В. Плетенець, 2022

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

viktor_plet@i.ua

Водночас запропонований дослідниками точно визначений перелік та послідовність дій правоохоронців для вирішення тієї чи іншої ситуації не фокусував увагу на такій умові, як протидія досудовому розслідуванню. Враховуючи те, що розглядувані нами прояви протидії простежуються за значною кількістю кримінальних проваджень, це може ускладнювати, а за їх рядом унеможливлювати вирішення ситуацій відповідного етапу розслідування. Їх вирішення ми вбачаємо в необхідності приділення уваги обом розглядуваним категоріям із визначенням їх змісту й значення в діяльності суб'єктів розслідування.

Метою статті є окреслення зв'язків, змісту й значення слідчих та ситуацій протидії в діяльності уповноважених осіб у реалізації завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Більшість учених наголошують на необхідності розробки й надання правоохоронцям дієвих рекомендацій для їх застосування у вирішенні завдань кримінального провадження. Заслугує на увагу й змістовне наповнення розглядуваної наукової категорії. Зокрема, до кола питань, що формують слідчу ситуацію, Н. В. Павлова включає елементи процесуального, інформаційного та динамічного характеру, сполучення яких зумовлює індивідуальний характер конкретної слідчої ситуації на кожному етапі розслідування [2, с. 59–60].

Заслугує на увагу й те, що вивчення позицій науковців, які приділяли увагу питанням розробки криміналістичної ситуації дозволяє констатувати факт відсутності, на перший погляд, спільної позиції щодо досліджуваної категорії. Тож визначення слідчої ситуації розглядається вченими як: сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, прокурором, судом [3, с. 71]; сукупність обставин, що сформувалась на певному етапі розслідування на підставі фактичних даних про подію злочину [4, с. 282]; певне становище в розслідуванні злочину [5, с. 214]; умови розслідування злочину на певний його момент [6, с. 29]; сукупність сформованих на певному етапі умов – стану та обстановки розслідування [7, с. 9]; сукупність усіх умов (у широкому розумінні), характеристику інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування (у вузькому) [8, с. 196–197].

Кожна з наведених позицій науковців має право на існування і не може, на нашу думку, бути визначена з перевагою над іншими. Водночас аналіз наведених поглядів дозволяє наголосити, що всі вони тією чи іншою мірою визначаються з позиції умов (обстановки) розслідування. Зазначені позиції можна сприймати, як синонімічне, близьке за змістовним наповненням визначення досліджуваної наукової категорії, котра на початковому етапі розслідування може розглядатись з позиції ступеня поінформованості уповноваженої особи про обставини кримінального правопорушення зокрема й особу злочинця зокрема.

Вагомого значення в поінформованості уповноваженої особи набувають не лише зібрані за відповідним провадженням відомості, а й ті, що містяться в змісті криміналістичної характеристики наукового дослідження за відповідним напрямом. Їх вивчення, порівняння, аналіз, можуть вплинути на оцінку уповноваженою особою наявної сукупності та визначення напрямів пошуку ще не виявленої інформації. Особливого значення це набуває на початковому етапі розслідування за відсутності достатніх даних про обставини вчиненого кримінального правопорушення та визначення не зацікавлених у розслідуванні суб'єктів та оцінки їх дій (бездіяльності) як протидія, без чого вона подолана бути не може.

З одного боку, сукупність дій (бездіяльності) не зацікавлених у розслідуванні осіб самі собою не є «ситуацією протидії», а лише зумовлюють її формування. З іншого – стверджувати про несвідоме подолання протидії, яку уповноважена особа не сприймала, у своїй діяльності, на нашу думку, не коректно. Водночас протидія розслідуванню нами оцінюється як сукупність дій (бездіяльності), спрямованих на уникнення (мінімізацію) можливості правоохоронних органів здійснити діяльність, спрямовану на реалізацію завдань КПК України. Отже, слідча ситуація, як наукова категорія, не може охопити умов протидії досудовому розслідуванню. Включення до категорії «слідча ситуація» умов, що характеризуватимуть прояви протидії, призведе до складності теоретичного та практичного застосування. Це й зумовило запровадження такої наукової категорії, як «ситуація протидії» [10, с. 202].

Таким чином протидія розслідуванню може бути визначальним фактором у формуванні несприятливих слідчих ситуацій та визначенні шляхів їх вирішення.

Не меншого впливу на настання розглядуваних нами умов розслідування належить і суб'єкту, який його здійснює. Послідовність більшості дій визначає сам слідчий, керуючись власним досвідом, теоретичними пізнаннями, а також враховуючи специфіку кожного злочину [11, с. 96]. Цим забезпечується визначення шляхів вирішення зазначених ситуацій з мінімізацією ресурсів для ухвалення відповідних рішень в отриманні очікуваних результатів.

Заслужовує на увагу й позиція І. В. Пирога та Р. В. Карпенка, які значення слідчої ситуації розкривають через планомірну й ефективну організацію розслідування та розробки його методики стосовно окремих видів кримінальних правопорушень як загальноновизнану [9, с. 80].

Здійснення розслідування загалом та проведення окремих слідчих (розшукових) дій зокрема, зумовлює необхідність аналізу й оцінки ситуацій, що склались на відповідний момент. Реалізації зазначеної практичної складової діяльності уповноважених осіб зумовлює необхідність розгляду позицій науковців у визначенні спрямованості слідчих ситуацій як таких, що: впливають на розслідування та визначальні його особливості [8, с. 196–197]; сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [7, с. 9]; з їх використанням здійснюється розкриття, розслідування і попередження злочину [3, с. 71]; зумовлюють можливість органів досудового слідства реалізувати свої можливості щодо розкриття, розслідування та попередження злочину [4, с. 282]; характеризуються наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, а також конкретних завдань, які виникають у зв'язку з їх збиранням і перевіркою [5, с. 214].

Вивчення наведених думок науковців дозволяє підкреслити визначення ними обумовленості вирішення завдань як тактичного (результативне проведення слідчих (розшукових) дій, застосування тактичних прийомів), так і стратегічного характеру (реалізації завдань кримінального провадження). На відміну від слідчих ситуацій, які пов'язуються з відповідним етапом розслідування, протидія може розпочатися до виявлення факту кримінального правопорушення та, залежно від ступеня інтенсивності тиску на постраждалих, свідків-очевидців події, може призвести до формування ситуації протидії. Оцінка останньої зумовлюється моментом виявлення інформації про кримінальне правопорушення та наявною сукупністю відомостей про обставини події та її учасників.

Зважаючи на це, приймаються відповідні рішення про організацію та планування процесу розслідування кримінального правопорушення [12, с. 130].

Спільні риси розглядуваних нами категорій полягають в тому, що визначаються вони на момент виявлення правоохоронцями факту вчинення кримінального правопорушення й проявів протидії, однак передумови сприйняття останніх формуються до цього. Так якщо між вчиненням кримінального правопорушення та його виявленням наявний часовий проміжок, під час якого співучасники, постраждалі, свідки події піддаються тиску, сліди знищуються та/або приховуються, пошкоджуються, обстановка змінюється, що ускладнює (унеможлиблює) виявлення та оцінку події кримінального правопорушення, їх варто сприймати як протидію «на випередження». Відсутність виявленого факту кримінального правопорушення, як і початку провадження, не дозволяє говорити про формування слідчої ситуації, хоча протидія вже була здійснена, ступінь інтенсивності якої зумовлює можливість виявлення протиправного діяння та результатів його розслідування. Протидія як ключовий фактор формування слідчої ситуації відповідного етапу розслідування може залишатися не виявленою, не врахованою. Активний тиск на учасників провадження, зі значною долею вірогідності, призведе до трансформації слідчої ситуації, коли, наприклад, «особу не встановлено, однак є певні відомості про неї», в ту, коли «відомостей про особу злочинця не виявлено», що варто оцінювати як погіршення умов розслідування. Зазначене може зумовлюватись такими проявами: відмова учасників від раніше даних свідчень, їх зміна; знищення (пошкодження, підміна) матеріальних слідів та ін., сформоване неправдиве алібі, недостатній професійний рівень слідчого для вирішення відповідних завдань тощо. Відсутність проявів протидії може стати результатом не поінформованості з боку не зацікавлених осіб про факт початку провадження або їх відмови від перешкоджання його здійсненню. Таким чином, формування, умов початкового етапу розслідування, не визначає обов'язкового одночасного існування ситуації протидії. Проте остання, залежно від переслідуваних зацікавленими особами цілей, а також дій уповноважених осіб, спрямованих на їх

нейтралізацію, може бути чинником або умовою формування відповідної слідчої ситуації. Треба відмітити, що не факт здійснення тиску (погрози, шантаж, скарги і т. ін.), наприклад на уповноважену особу, а її реакція у вигляді утримання або з різною ефективністю подолання протидії можуть зумовлювати формування слідчої ситуації. Розглянуті нами особливості формування початкового етапу розслідування та взаємозумовленість характерних для нього слідчих ситуацій та ситуацій протидії, дозволяють наголосити на можливості їх існування як окремо, так і у взаємозв'язку одна з одною.

Потребує аналізу й подальший етап розслідування, слідчі ситуації якого визначаються ставленням правопорушника до вчиненого ним протиправного діяння (оголошеної підозри). Ними переважно є такі: «відмовляється від давання свідчень»; «відмовляється від причетності»; «визнає провину частково»; «визнає провину повністю». Наведеним слідчим ситуаціям за окремими категоріями кримінальних правопорушень з боку вчених-криміналістів приділено достатньої уваги, тому вважаємо за необхідне сфокусуватись на їх розгляді з позиції протидії досудовому розслідуванню та визначення шляхів її подолання. Зокрема, слідча ситуація, коли особа повністю визнає свою провину, не має сприйматись уповноваженою особою однозначно позитивно, оскільки це може бути добре спланована лінія поведінки суб'єктів протидії, розрахована на зниження його пильності мінімізацію активності в проведенні розслідування, яка призведе до зникнення із часом матеріальних та ідеальних слідів тощо. За наявності у суб'єкта розслідування достатньої кількості доказової інформації про причетність до вчиненого протиправного діяння відповідної особи для оголошення їй підозри, ситуація протидії вже не буде мати істотного впливу у формуванні слідчої ситуації. Водночас достатність зібраних відомостей варто розглядати критерієм умовним, оскільки надані стороною захисту дані можуть поставити їх під сумнів. Недостатність доказів для оголошення підозри особі може призвести до того, що типова слідча ситуація «Особу правопорушника встановлено» трансформується в ту, коли «Наявні окремі відомості про правопорушника», або «Інформації про правопорушника не виявлено». Повернення вказаних слідчих ситуацій до початкової (сприятливої) зумовлене тим, наскільки уповноважена особа швидко усвідомить та спрямує необхідного рівня зусилля як у напрямі розслідування, так і подолання протидії. Водночас повне чи часткове визнання своєї провини не має сприйматись відсутністю протидії як прояву конфлікту інтересів між стороною обвинувачення та захисту. Проблема полягає в тому, що в дійсних конфліктах справжні опоненти не завжди прагнуть виявити себе і нерідко приховуються за другорядними учасниками або намагаються представити суб'єктами конфлікту осіб, групи чи організації, які лише опосередковано пов'язані з його предметом [13, с. 61]. Розглядувані прояви можуть здійснюватися винуватцем як відкрито (відмовляється від дачі свідчень; не визнає свою причетність), так і приховано (визнає свою провину частково; визнає провину повністю).

Формування проаналізованих нами типових слідчих ситуацій початкового та подальшого етапів розслідування може бути оцінено з позиції впливу на них проявів протидії досудовому розслідуванню. Успішне вирішення слідчих ситуацій та ситуацій протидії можливе обопільною без спрощення їх оцінки й обрання відповідних засобів, заходів. Прогнозування як поліпшення, так і погіршення умов розслідування та подолання проявів протидії має сприйматись уповноваженими особами в ухваленні виважених обґрунтованих рішень.

Висновки. Тож можемо наголосити на необхідності, з одного боку, окреслення ситуацій протидії, з іншого – нерозривного розгляду їх та вирішення разом із слідчими ситуаціями. Ситуації протидії можуть формуватися до початку кримінального провадження, впливати на можливість його виявлення й утворення слідчих ситуацій, що не закладає підвалини для суджень про відсутність їх взаємного зв'язку, впливу. Це пояснюється тим, що слідчі та ситуації протидії є взаємозумовленими у формуванні та позитивному їх вирішенні.

Проведене нами дослідження дозволило окреслити напрями подальших наших ґрунтовних наукових пошуків, які зосереджуватимуться на здійсненні типізації ситуацій протидії досудовому розслідуванню.

Список використаних джерел

1. Бирюков В. В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2004. Вип. 1. С. 192–197.
2. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо

відчуження житла : монограф. / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. Є. І. Макаренка. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.

3. Салтевський М. В. Криміналістика : підруч. : у 2-х ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
4. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278–283. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvvmrz.pdf>
5. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Харьк. юрид. ин-т. Харьков, 1967. 509 с.
6. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
7. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. Харків, 2002. 22 с.
8. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР. Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 196–202.
9. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
10. Макаренко Е. И. О проблемах совершенствования методики расследования квартирных краж, совершенных группой лиц. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений*. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1984. 160 с.
11. Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 188 с.
12. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.
13. Герасіна Л. М. Конфліктологія : навч. посібник. Харків : Право, 2012. 128 с.

Надійшла до редакції 13.09.2022

References

1. Biryukov, V. V. (2004) Algoritmizatsiya rassledovaniya. Zadachi i problemy [Algorithmization of investigation. Tasks and problems]. *Visnyk Luhans'koho instytutu vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy*. Issue 1, pp. 192–197. [in Russ.].
2. Pavlova, N. V. (2008) Rozsliduvannya shakhraystva pry ukladanni tsyvil'no-pravovykh uгод shchodo vidchuzhennya zhytla [Investigation of fraud in the conclusion of civil-law agreements regarding the alienation of housing] : monohraf. / za zah. red. kand. yuryd. nauk, prof. Ye. I. Makarenka. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 176 p. [in Ukr.].
3. Saltevs'kyi, M. V. (2001) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. : u 2-kh ch. Kharkiv : Konsum, Part 2. 528 p. [in Ukr.].
4. Lohinova V. V. (2010) Ponyattya ta znachennya slidchykh sytuatsiy u metodytsi rozsliduvannya zlochyniv [The concept and significance of investigative situations in the methodology of crime investigation]. *Forum prava*. № 3, pp. 278–283. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvvmrz.pdf>. [in Ukr.].
5. Kolesnichenko, A. N. (1967) Nauchnyye i pravovyye osnovy metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy [Scientific and legal foundations of the methodology of the investigation of individual types of criminal] : dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.09 / Khar'k. yuryd. yn-t. Kharkiv, 509 p. [in Russ.].
6. Volobuyev, A. F. (1996) Zahal'ni polozhennya kryminalistychnoyi metodyky [General provisions of forensic methodology] : leksiya. Kharkiv : Un-t vnutr. sprav, 36 p. [in Ukr.].
7. Velikanov, S. V. (2002) Klyasyfikatsiya slidchykh sytuatsiy u kryminalistychniy metodytsi [Classification of investigative situations in forensic methodology] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy. Kharkiv, 22 p. [in Ukr.].
8. Bakhin, V. P. (1987) Sledstvennaya situatsiya i takticheskoye resheniye. Spetsyalizirovanny kurs kriminalistiki dlya slushateley vuzov MVD SSSR [Investigative situation and tactical solution. A specialized course in criminalistics for students of universities of the Ministry of Internal Affairs of the USSR]. Kiyv : NIiRIO KVSh MVD SSSR, pp. 196–202. [in Russ.].
9. Pletenets', V. M. (2020) Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannya protydyi dosudovomu rozsliduvannu [Theoretical and praxeological principles of overcoming resistance to pre-trial investigation] : monohrafiya. Odessa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 424 p. [in Ukr.].
10. Makarenko, Ye. I. (1984) O problemakh sovershenstvovaniya metodiki rassledovaniya kvartirnykh krazh, sovershennykh gruppoy lits [On the problems of improving the methodology of investigation of apartment thefts committed by a group of persons]. *Voprosy sovershenstvovaniya metodiki rassledovaniya prestupleniy*. Tashkent : TVSh MVD SSSR. 160 p. [in Russ.].
11. Pyrih, I. V., Karpenko, R. V. (2012) Teoriya i praktyka zapodiyannya tilesnykh uskodzen', uchynenykh nepovnoletnimy [Theory and practice of inflicting bodily harm committed by minors] : monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.].
12. Yefimov, M. M. (2020) Metodyka rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty moral'nosti: naukovy ta prakseolohichni osnovy [The methodology of investigation of criminal offenses

against morality: scientific and praxeological foundations] : monohraf. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 392 p. [in Ukr.].

13. Herasina, L. M. (2012) Konfliktolohiya : navch. posibnyk. Kharkiv : Pravo. 128 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktor Pletenets. The problem of the ratio of investigative situations and situations of opposition to pre-trial investigation. The article conducts a study of the relationship of categories «Investigative situation» and «Situation of opposition» to pre-trial investigation. It is alleged that in earlier research conducted by scientists, the investigative situation was not given due attention to situations of counteraction. Analyzing the views of scientists on the investigative situation, it is noted that all of them to some extent determined from the point of view of the conditions (situation) of the investigation. The focus of attention is that the above-mentioned positions can be perceived as synonymous, close to the definition of the content of the examined scientific category, which, at the initial stage of the investigation, can be considered from the point of view of the authorized person's knowledge of the circumstances of the criminal offence in general and the offender in particular. It is emphasized that on the one hand, the set of actions (inaction) are not interested in the investigation of persons, are not perceived as a «situation of counteraction», but only determine its formation. On the other hand, it is not correct, in our opinion, to assert unconscious overcoming of opposition which the authorized person did not realize without experiencing difficulties in his activity. The article points out that not only the information collected on the relevant production, but also the data contained in the forensic characterization of the scientific research in the relevant area, are important in the knowledge of the authorized person. Their examination, comparison and analysis may influence the authorized person's assessment of the available body of information and determination of the direction of searching for the information not yet found.

The author's opposition to the investigation is assessed as a set of actions (omissions) aimed at increasing the ability of law enforcement agencies to carry out activities aimed at achieving the objectives of the Code of Criminal Procedure. Thus, the investigative situation as a scientific category cannot cover the conditions for opposing the pre-trial investigation. The content of the article emphasizes that the inclusion in the category of «investigative situation» of conditions that will characterize the manifestations of counteraction, will lead to the complexity of theoretical and practical application. This led to the introduction of such scientific category as «situation of counteraction». The conclusions point to the need, on the one hand, to identify situations of opposition, on the other, to consider them seamlessly and to resolve them together with investigative situations.

Keywords: *investigative situation, situation of counteraction, stages of investigation, criminal proceedings, authorized person.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-224-230

Вячеслав БІЛЕЦЬКИЙ[©]

кандидат наук з державного управління
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розкрито особливості інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності в Україні. Встановлено, що враховуючи міжвідомчий та мультифункціональний характер оперативно-розшукової діяльності, її інформаційно-аналітичне забезпечення необхідно розглядати як комплекс заходів, здійснюваних відповідними суб'єктами та спрямованих на пошук, збір, аналіз, систематизацію та використання оперативно значущої інформації з метою ухвалення законних та обґрунтованих рішень. При цьому основною функцією інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД є аналітична робота, результат якої – ухвалення відповідного управлінського рішення. З метою удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності пропонується запровадження інформаційної моделі незалежного управління.

Ключові слова: *інформація, аналіз, оперативно-розшукова діяльність, модель управління, інформаційна система.*

© В. Білецький, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0290-097X>

adpsu@dpsu.gov.ua

Постановка проблеми. Інформація сьогодні є найціннішим ресурсом, адже в розвинутих країнах світу понад 80 % витрат у сфері виробництва у вартісному й часовому вимірі припадає саме на інформаційну роботу [3, с. 494]. Оперативно-розшукова діяльність не виняток. Правильна організація роботи в інформаційному забезпеченні оперативно-розшукової діяльності, а саме: придбання і розташування негласних джерел інформації, інформатизація всіх напрямів роботи, використання інформаційно-аналітичних систем та сучасних технічних засобів тощо є фактором, який впливає на своєчасне й ефективне досягнення цілей діяльності. Саме у такий спосіб створюються умови максимальної обізнаності оперативних працівників про процеси, які представляють оперативний інтерес, що створює основу ухвалення законних та обґрунтованих рішень. Без налагодженої продуктивної системи інформаційно-аналітичного забезпечення, ефективна оперативно-розшукова діяльність у сучасних умовах є не просто проблематичною, а неможливою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю є процесом пошуку, збирання, переробки і використання інформації, яка і є серцевиною такої діяльності. Вказаний висновок є результатом багаторічної теоретичної розробки проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності провідними вченими, а саме: К. Антоновим, Б. Бараненком, О. Бандуркою, О. Бочковим, І. Денисовою, О. Долженковим, В. Євтушком, М. Єгоровим, К. Ісмаїловим, І. Козаченком, Ю. Орловим, І. Паршиним, М. Перепелицею, В. Пчолкіним, В. Регульським, Б. Розовським, В. Сілюковим, О. Шуміловим та ін.

Зазначене підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження, адже технології, які дозволяють передавати, накопичувати та обробляти інформацію, постійно удосконалюються.

Мета статті – на підставі норм чинного законодавства та практики його застосування, а також тенденцій інформаційно-технічного прогресу висвітлити перспективи інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для успішного виконання покладених завдань оперативним підрозділам необхідно не тільки мати відповідну інформацію, а й ефективно її використовувати, що можливо тільки за умови її якісної та швидкої аналітичної обробки. Від правильної і високоорганізованої роботи з інформацією залежить обґрунтованість рішень, що ухвалюються під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Водночас відсутність, неповнота і несвоєчасність надходження тієї чи іншої інформації стає причиною низької ефективності роботи оперативних підрозділів та негативно впливає на кінцеві результати діяльності.

Науковці вважають, що сутність інформаційного забезпечення полягає у консолідації масивів інформації з подальшим її використанням для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності [15, с. 18; 5, с. 23].

Також зауважимо, що в центрі інформаційних відносин у сфері ОРД є оперативно-розшукова інформація, що являє собою відомості про осіб і факти, які становлять оперативний інтерес, усі їх елементи і взаємозв'язки між ними; відомості про саму систему ОРД, її складові елементи, характеристики, виконувані оперативно-розшукові дії та їх результати; відомості про умови оперативної обстановки, в яких здійснюється оперативно-розшукова діяльність, а також про стан самих оперативних апаратів. Зосередження і рух такої інформації у напрямі, що забезпечує вирішення завдань ОРД, створює інформаційні потоки. Останні характеризують пізнавальну діяльність оперативних підрозділів з орієнтацією на пошук, вивчення, оцінку й використання різномірної інформації.

Не менш важливим є і той факт, що інформаційне забезпечення діяльності оперативних підрозділів спрямоване на створення, організацію функціонування та вдосконалення інформаційних систем, які сприяють успішному виконанню покладених на оперативні підрозділи завдань [13, с. 530].

Незважаючи на деякі розбіжності у поглядах науковців на визначення поняття «інформаційне забезпечення», у результаті їх аналізу спостерігаються спільні елементи, властиві кожному з них, – збір, аналіз, накопичення та збереження інформації з метою її зручного та ефективного використання. Проте зовсім незначна частина досліджуваних поглядів акцентує аналітичну складову інформаційного забезпечення ОРД, що

вважається недоліком сучасного розуміння сутності розглядуваного процесу. Приєднуємося до науковців, які вважають, що під інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності оперативних підрозділів треба розуміти консолідацію масивів інформації у вигляді баз і банків даних, упорядкування, систематизацію, а також перетворення оперативної інформації з формуванням нових знань для ухвалення управлінських рішень [10, с. 53].

Зазначені заходи містять у собі створення узгодженої системи показників, що відбивають реальний стан оперативної обстановки в Україні; єдиної міжвідомчої системи інформування про протиправні діяння, причини та умови їх вчинення; банку нормативної, управлінської, аналітичної, науково-методичної, довідкової та іншої інформації, у тому числі із закордонних джерел, і налагодження системи користування цією інформацією зацікавленими відомствами і науковцями; методичних рекомендацій з використання статистичного аналізу динаміки окремих видів протиправних діянь, методик організації статистичних спостережень за розміром збитків; надійного механізму збору і використання відповідних даних не лише на національному, але й на регіональному рівнях [8; 16, с. 6; 11, с. 7].

Отже, враховуючи міжвідомчий та мультифункціональний характер оперативно-розшукової діяльності, її інформаційно-аналітичне забезпечення необхідно розглядати як комплекс заходів, здійснюваних відповідними суб'єктами та спрямованих на пошук, збір, аналіз, систематизацію та використання оперативно значущої інформації з метою ухвалення законних та обґрунтованих рішень. При цьому основною функцією інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД є аналітична робота, результат якої – ухвалення відповідного управлінського рішення.

Сьогодення ставить на перше місце аналітичну складову інформаційного забезпечення будь-якої діяльності, у тому числі й оперативно-розшукової, через об'єми інформації та швидкість обміну нею між людьми, які значно зросли. Проміжок часу, в який потрібно ухвалити управлінське рішення для досягнення цілей ОРД, зменшився, що вимагає відповідного корегування як технічного оснащення відповідних оперативних підрозділів, так і нормативно-правових актів. Адже, наприклад, порядок отримання дозволу на проведення ОРЗ та НСРД, які пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян у рамках чинного законодавства, займає такий проміжок часу, що часто відповідає сама доцільність такого заходу [1].

Водночас навіть внесення змін до чинного законодавства та забезпечення оперативних підрозділів надсучасними технічним оснащенням не гарантують ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності без належної реалізації ефективної інформаційної політики та формування дієвої міжвідомчої інформаційної структури. Адже відсутність єдиного аналітичного інформаційного середовища зумовлює неналежний рівень інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів.

Розосередження обліків по окремих відомствах сприяє виникненню умов для відомчого впливу, викривленню державної статистичної звітності шляхом маніпуляцій із цифровими показниками, створенню умовного, а не фактичного поліпшення стану протидії правопорушенням у державі. Ситуація, що склалася, негативно впливає і на використання статистичних даних для визначення стратегії і тактики протидії правопорушенням.

Світовою тенденцією стало створення та зміцнення аналітичних підрозділів у правоохоронних органах розвинутих країн світу. Американські економісти підраховали, що за умови правильно організації аналітичної роботи вона дає 4,2 дол. прибутку на 1 дол. витрат [7, с. 193–202]. На жаль, в Україні такі дослідження не проводяться, адже переважна більшість статистичних даних державних структур не відображають реального стану речей у тій чи іншій сферах, а транслиують суб'єктивне бачення результатів роботи керівництвом відомства.

При цьому ті умови, в яких Україна є сьогодні, особливо під час повномасштабного вторгнення росії, потребує невідкладних кроків щодо зміни наявної ситуації, адже недоліки інформаційно-аналітичного забезпечення негативно впливають і на обороноздатність країни.

У Міністерстві оборони США вважають, що для досягнення перемоги в збройних конфліктах необхідно одержувати, передавати й обробляти найближчу до реального часу інформацію. Перемога над супротивником забезпечується інформаційною

перевагою. Саме вона дозволяє адекватно розуміти поточну ситуацію на полі бою, своєчасно ухвалювати рішення, що випереджатимуть дії ворога [14, с. 37–43]. Для цього у військах США в межах системи підвищення бойової здатності і мобільності передбачено розробку й використання інтелектуальної зброї та робототехнічних засобів. До складу системи бойового забезпечення військ, за новою концепцією, додатково входять: система оперативного перепланування операції, що знижує витрати часу в десятки разів, підсистема оперативного картографування, технології навчання солдат діям у нестандартних умовах тощо [6, с. 21–23].

Вважаємо, що на часі застосування військового досвіду і в правоохоронній сфері, зокрема під час організації та здійснення оперативно-розшукової діяльності. Адже протиправна діяльність кримінального елементу, особливо в умовах війни, може завдати більше шкоди, ніж дії ворога на полі бою.

Необхідне об'єднання інформаційних баз даних усіх підрозділів сектора безпеки і оборони України. На відміну від військової галузі, принципово нові, революційні за технологією способи інформаційного забезпечення правоохоронної діяльності впроваджувались не часто. Цьому сприяв, у певному сенсі, значний рівень корупції в країні.

Беззаперечно, ситуація, яка склалася, сприяє активному пошуку ефективних рішень щодо її виправлення. І, на нашу думку, одним з таких рішень може бути спроба використання в оперативно-розшуковій діяльності інформаційних концепцій, закладених до інформаційно-аналітичних і програмних систем у сфері оборони.

Однією з вищезгаданих концепцій є концепція інформаційної переваги, яка у військовій справі базується на понятті бойового простору (battlespace), що дозволяє усвідомлювати військовий конфлікт у всій його повноті [9, с. 18–22]. Від того, наскільки оперативно та точно буде здійснено часовий зріз оперативної обстановки, буде залежати раціональність та обґрунтованість ухвалення рішень щодо застосування сил та засобів для досягнення завдань ОРД.

Концепція інформаційної переваги спирається на три складові: оперативне отримання інформації, адекватне розуміння ситуації в оперативній обстановці, ефективне використання кожного ресурсу (сил та засобів). Тобто інформаційна перевага можлива лише за умови швидкого, повного та раціонального застосування усіх її складових, що неможливо без об'єднання комплексу наявних інформаційних мереж в єдину систему інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності, спрямовану не тільки на накопичення та використання баз даних, але й на організацію в реальному часі горизонтальних і вертикальних зв'язків з обміну інформацією безпосередньо між оперативними працівниками, а також конкретним працівником та вищими ланками керівництва оперативними підрозділами в реальному часі [2, с. 272–279]. Запровадження єдиної загальнодержавної інформаційної системи у час розвитку сучасних технологій є обов'язковим кроком у реформуванні сектора безпеки і оборони України.

На превеликий жаль, сьогодення констатує той факт, що правопорушники, так само як і противник, контролюють значну частину інформації і мають необмежений доступ до неї внаслідок незаконних засобів її отримання. Тобто, враховуючи сучасний стан захисту інформації, вони можуть отримати будь-яку інформацію, яка їх зацікавить. Оперативному ж працівникові для того щоб отримати необхідні дані про особу, необхідно змарнувати чимало сил та засобів на бюрократичну процедуру, а як наслідок, через утрачений час, інформація може й не знадобитись.

Крім того, треба враховувати, що інформація, отримана шляхом використання незаконних методів (підкуп, вимагання, крадіжка тощо), та інформація, яку оперативник отримав законним шляхом, має той самий зміст. Різниця тільки в тому, що правопорушникам не потрібно нікому пояснювати, звідки ця інформація і як вона до них потрапила, а от оперативному працівнику для подальшого використання відомостей в інтересах кримінального судочинства необхідно надати докази її легітимності.

Використання єдиної загальнодержавної інформаційної системи зменшить завантаженість оперативних підрозділів та дозволить ефективно використовувати державні інформаційні ресурси у реальному часі.

Проте ефективне застосування концепції інформаційної переваги в ОРД неможливе без дієвої і також ефективної інформаційної моделі, яка на сьогодні цілком залежить від системи управління в секторі безпеки і оборони. Тобто інформаційна

модель повторює ієрархію органів управління, і всі системні рішення враховують це як належне. Засновник вітчизняної кібернетики академік В. М. Глушков ще в 1972 році попереджав, що автоматизація ієрархічної моделі управління – це тупиковий шлях [4].

Повертаючись до досвіду у сфері оборони, варто навести приклад інформаційної моделі незалежного управління США. Вона забезпечує системний підхід до управління будь-якою збройною операцією військових. Незалежність управління полягає у такому:

- кожен орган управління – від бригади до об'єднаного командування – користується даними про об'єкти керування не за доповідями нижчого органу управління, а прямо від самого об'єкта;

- взаємодіючи між собою, органи управління незалежно один від одного отримують необхідну інформацію в реальному часі;

- кожен головнокомандувач ухвалює рішення, спираючись на реальні факти, а не на доповіді з коментарями про факти;

- інформаційна основа управління не залежить від ієрархії органів управління.

Потрібно переходити до нових технологій керівництва довгостроковими розробками, завдяки чому керівники стають інформаційно незалежними від підлеглих. Адже за сучасної системи управління керівник повністю залежить від інформації, наданої підлеглим, який із загального обсягу отриманої інформації доповідає лише частину, яку сам вважає потрібною. І якщо врахувати всю ієрархічну «піраміду» у правоохоронних органах України, то керівництво отримує лише частину інформації, при цьому не завжди об'єктивну її частину. При цьому ієрархічна система органів управління може базуватись як на ієрархічній інформаційній моделі, так і на інформаційній моделі незалежного управління.

Ієрархічна модель – це система, коли підлеглі маніпулюють керівництвом за рахунок дозування інформацією, якою вони володіють. Свідомо чи несвідомо, кожен посадовець маніпулює своїм начальником, впливаючи на його рішення внаслідок дозування та коментарів до інформації. Особливо в той момент, коли треба уникнути відповідальності. Ієрархічна модель дуже вразлива [2, с. 272–279].

Інформаційна модель незалежного управління – це технологія моніторингу стану підрозділів за даними від них самих. Інформація в реальному часі надходить паралельно до усіх управлінських ланок. Кожен орган управління має робити з цією інформацією те, що є його завданням. Для цього кожен з них оснащується програмними розрахунковими модулями, моделями, експертними системами, які автоматизують його функції і створюють у комплексі систему підтримки ухвалення рішень [12, с. 13–32]. Ця інформаційна модель не залежить від ієрархії органів управління. Останні можна реформувати скільки буде треба, і це не впливатиме на їх здатність до управління підрозділами.

У такій інформаційній моделі керівник будь-якого рівня отримує значну інформаційну незалежність, яка дозволяє йому ухвалювати відповідальні рішення, адекватні реальній обстановці. Якщо в ієрархічній моделі керівник залежав від підлеглого, то тепер маємо двосторонню залежність.

Висновки. Принагідно зазначити, що росія, яка так і не змогла позбутись радянських пережитків в управлінні, терпить поразки, у тому числі й через недоліки ієрархічної системи управління. Адже цілком очевидно, що найвище керівництво оборонного сектора та державного апарату не повною мірою володіє реальною обстановкою, а покладається на дані, які корегуються підлеглими, з метою уникнення відповідальності за власні прорахунки. Водночас планування наступальних операцій Збройних Сил України відбувається з урахуванням американського досвіду ведення бойових дій, у тому числі й застосовуючи інформаційну модель незалежного управління, що додатково підтверджує необхідність застосування такої моделі в усіх підрозділах сектора безпеки і оборони України загалом, а також під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, зокрема.

Список використаних джерел

1. Бочковий О. В. «Томагавк» заряджений у бомбарду або новітні технології у вітчизняній правоохоронній системі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1. С. 273–280.

2. Бочковий О. В. Застосування інформаційно-аналітичних технологій в оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Спец. вип. № 4. С. 272–279.

3. Войтович Р. Інформаційна революція як необхідна передумова виникнення сучасних процесів глобалізації. *Вісник Національної академії державного управління*. 2004. № 3. С. 492–500.
4. Глушков В. М. Введение в АСУ. Киев : Техника, 1972. 312 с.
5. Євтушок В. П. Організаційно-управлінські основи стратегії і тактики ОРД (інформаційно-аналітичний аспект). *Вісник ЛІВС при НАВСУ*. Львів : ЛІВС, 2003. Вип. № 3. С. 17–25.
6. Завадский И. И. Информационная война — что это такое? *Защита информации*. 1996. № 4. С. 21–23.
7. Кальман О. Г. Проблеми вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ : Міжвідомчий наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю РНБО України, 2007. № 16. С. 193–202.
8. Климчук В. Ми боремося не зі злочинністю, а за показники цієї боротьби. *Юридичний вісник України*. 1999. № 10.
9. Комов С. А. О способах и формах ведения информационной борьбы. *Военная мысль*. 1997. № 4. С. 18–22.
10. Кондратьев Я. Ю., Хахановский В. Г. Нормативно-правовая база інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів міліції. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003. № 3, ч. 2. С. 52–59.
11. Максимов В. Якість, а не кількість має превалювати у міліцейській статистиці. *Урядовий кур'єр*. 2002. 2 серп. С. 7.
12. Морозов А. А. Новые информационные технологии в системах принятия решений. *Управляющие системы и машины*. 1993. № 3. С. 13–32.
13. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.
14. Попов М. О., Лук'янець А. Г. До забезпечення воєнної безпеки в умовах загрози інформаційної війни. *Наука і оборона*. 1999. № 2. С. 37–43.
15. Регульський В. Л., Євтушок В. П. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Вісник Львівського ІВС*. Львів, 1997. № 6. С. 12–20.
16. Хавронюк Н., Трофимов С. Статистика – главный враг правосудия. *Зеркало недели*. 2002. 14 декабря. С. 6.

Надійшла до редакції 13.09.2022

References

1. Bochkovyi, O. V. (2017) «Tomahawk» zariadzhnyi u bombardu abo novitni tekhnolohii u vitchyzniani pravookhoronni systemi [«Tomahawk» loaded in a bomb or the latest technologies in the domestic law enforcement system]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 1, pp. 273–280. [in Ukr.].
2. Bochkovyi, O. V. (2010) Zastosuvannia informatsiino-analitychnykh tekhnolohii v operativno-rozshukovii diialnosti [The application of information and analytical technologies in operational and investigative activities]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Spets. vyp. № 4, pp. 272–279. [in Ukr.].
3. Voitovych, P. (2004) Informatsiina revoliutsiia yak neobkhidna peredumova vynyknennia suchasnykh protsesiv hlobalizatsii [The information revolution as a necessary prerequisite for the emergence of modern processes of globalization]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia*. № 3, pp. 492–500.
4. Glushkov, V. M. (1972) Vvedenie v ASU [Introduction to ACS]. Kiev : Tehnika, 312 p. [in Russ.].
5. Yevtushok, V. P. (2003) Orhanizatsiyno-upravliniski osnovy stratehii i taktyky ORD (informatsiino-analitychnyi aspekt) [Organizational and managerial foundations of the strategy and tactics of the ORD (informational and analytical aspect)]. *Visnyk LIVS pry NAVSU*. Lviv : LIVS, issue № 3, pp. 17–25. [in Ukr.].
6. Zavadskiy, I. I. (1996) Informatsyonnaya voyna — chto eto takoye [Information war – what is it?]. *Zashchita informatsy*. № 4, pp. 21–23. [in Rus.].
7. Kalman, O. H. (2007) Problemy vdoskonalennia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti [Problems of improving information and analytical provision of combating crime]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiiei (teoriia i praktyka)*. Kyiv : Mizhvidomchii nauk.-doslid. tsentr z problem borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu RNBO Ukrainy, № 16, pp. 193–202. [in Ukr.].
8. Klymchuk, V. (1999) My boremosia ne zi zlochynnistiu, a za pokaznyky tsiyeyi borotby [We are not fighting crime, but the indicators of this fight]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. № 10. [in Ukr.].
9. Komov, S. A. (1997) O sposobah i formah vedeniya informacionnoj borby [On the methods and forms of information warfare]. *Voyennaya mysl*. No. 4, pp. 18–22. [in Rus.].
10. Kondratiev, Ya. Yu., Khakhanovskiy V. H. (2003) Normativno-pravova baza informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti operativnykh pidrozdiliv militsii [Normative and legal basis of informational and analytical support for the activity of operational units of the police]. *Naukovyi visnyk*

NAVSU. № 3, part 2, pp. 52–59. [in Ukr.].

11. Maksymov, V. (2002) Yakist, a ne kilkist maie prevaliuvaty u militseiskii statystytsi [Quality, not quantity, should prevail in police statistics]. *Uryadovyi kuryer*. 2 serp., p. 7. [in Ukr.].

12. Morozov, A. A. (1993) Novye informacionnye tehnologii v sistemah prinyatiya reshenij [New information technologies in decision-making systems]. *Upravlyayushie sistemy i mashiny*. № 3, pp. 13–32. [in Russ.].

13. Plishkin, V. M. (1999) Teoriya upravlinnya orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory of management of internal affairs bodies] : pidruchnyk. Kyiv : NAVSU, 702 p. [in Ukr.].

14. Popov, M. O., Lukianets, A. H. (1999) Do zabezpechennia voiennoi bezpeky v umovakh zahrozy informatsiinoi viiny [To ensure military security under the threat of information warfare]. *Nauka i oborona*. № 2, pp. 37–43. [in Ukr.].

15. Rehulskyi, V. A., Yevtushok, V. P. (1997) Informatsiine zabezpechennia operativno-rozshukovoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav u suchasnykh umovakh [Information provision of operational investigative activities of internal affairs bodies in modern conditions]. *Visnyk Lvivskoho IVS*. Lviv, № 6, pp. 12–20. [in Ukr.].

16. Khavronyuk, N., Trofimov, S. S. (2002) Statistika – glavnyy vrag pravosudiya [Statistics – the main enemy of justice]. *Zerkalo nedeli*. 14 dekabrya, p. 6. [in Russ.].

ABSTRACT

Viacheslav Biletskyi. Prospects of information and analytical provision of operational and investigation activities in Ukraine. The article reveals the features of information and analytical support for operative and investigative activities in Ukraine. In order to successfully perform the assigned tasks, the operative units must have the appropriate information, as well as use it effectively, which is possible only under the condition of its high-quality and fast analytical processing. The validity of the decisions made during the implementation of operative and investigative activities depends on the correct work with information. At the same time, the absence, incompleteness, and untimely receipt of information causes the low efficiency of operational units and negatively affects the final results of operations.

It has been established that, taking into account the interdepartmental and multifunctional nature of investigative activities, its information and analytical support must be considered as a set of measures carried out by relevant subjects and aimed at the search, collection, analysis, systematization and use of operationally significant information for the purpose of adopting legal and justified solutions. At the same time, the main function of the information and analytical support of the OIA is analytical work, the result of which is the adoption of an appropriate management decision.

It is necessary to apply military experience in the field of law enforcement, in particular, during the organization and implementation of operative and investigative activities. After all, the illegal activities of the criminal element, especially in wartime, can cause more damage than the actions of the enemy on the battlefield. It is necessary to unify the information databases of all units of the security and defense sector of Ukraine. The use of a single state-wide information system will reduce the workload of operational units and allow effective use of state information resources in real time.

In order to improve the information and analytical support of operative and investigative activity, it is proposed to introduce an information model of independent management. It is necessary to move to new management technologies with long-term developments, thanks to which managers become informationally independent from subordinates.

Keywords: *information, analysis, operational and investigative activities, management model, information system.*

УДК 343.231

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-231-237

Лілія БОБРИШОВА[©]

доктор філософії (право)

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ У ВИГЛЯДІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Розглянуто об'єкт складу кримінального проступку у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу. Підтримано позицію, відповідно до якої об'єктом складу будь-якого кримінального правопорушення є поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність найбільш важливі суспільні відносини, на які посягає суб'єкт злочину або кримінального проступку.

Запропоновано під основним безпосереднім об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 184 КК України, розглядати, у широкому розумінні, суспільні відносини, що забезпечують право на охорону здоров'я громадянина, а у вузькому – суспільні відносини, що забезпечують право на безоплатну медичну допомогу.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, кримінальний проступок, об'єкт кримінального правопорушення, право на охорону здоров'я, склад кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. На сьогодні на практиці виникають труднощі з притягненням до кримінальної відповідальності суб'єктів кримінального правопорушення у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу. Наприклад, у 2019 р. за ст. 184 закону про кримінальну відповідальність було обліковано 13 кримінальних проступків (з них лише 5 особам вручено повідомлення про підозру) [1], у 2020 – 9 (при цьому жодній особі не було вручено повідомлення про підозру) [2], у 2021 – 27 (при цьому жодній особі не було вручено повідомлення про підозру) [3].

Не в останню чергу такий невтішний стан речей пов'язаний з проблемами кваліфікації цього діяння та недоліками, що наявні на законодавчому рівні. Тому важливо розкрити обов'язкові ознаки складу цього кримінального проступку: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. У межах цієї статті проаналізуємо зміст першої – об'єкта.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення права на безоплатну медичну допомогу розглядалися у працях Ю. Александрова, М. Бажанова, В. Борисова, П. Берзіна, Р. Верещи, В. Гацелюка, О. Гритенко, О. Дудорова, В. Ємельянова, В. Клименка, М. Коржанського, О. Костенка, В. Кузнецова, М. Мельника, А. Піонтковського, В. Севрюкова, Є. Стрельцова, В. Тація, В. Трубникова, П. Фріса, М. Хавронюка, В. Шабистого та ін.

Незважаючи на це, питанню об'єкта складу кримінального проступку, передбаченого ст. 184 КК України, приділялася недостатня увага.

Метою статті є висвітлення змісту об'єкта складу кримінального правопорушення у вигляді порушення права на безоплатну допомогу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в науці кримінального права відсутній єдиний підхід визначення поняття «об'єкт кримінального правопорушення». Найбільш поширеними є три позиції, відповідно до яких об'єктом кримінального правопорушення є:

- 1) поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність найбільш важливі суспільні відносини;
- 2) соціальні цінності;

3) блага [17, с. 80].

Кожна з них містить певні переваги та недоліки, проте для проведення дослідження об'єкта складу кримінального проступку, передбаченого ст. 184 КК України, важливо вибрати одну, найбільш універсальну.

Одним з найголовніших аргументів прихильників підходу «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності» є те, що відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [6].

Водночас у жодному нормативно-правовому акті законодавець прямо не називає об'єктом кримінального правопорушення соціальні цінності [3, с. 187]. Через це вважаємо, що посилення на положення Основного закону щодо цього питання як аргумент позиції «об'єкт – соціальні цінності» є недоречним.

У питанні визначення найбільш вдалого підходу встановлення сутності об'єкта кримінального правопорушення вбачаються доречними роздуми В. Я. Тація, який зазначає, що соціальні цінності є узагальнюючим поняттям, що охоплює різноманітні предмети суспільних відносин (блага, інтереси, суб'єктивні права тощо), які їх забезпечують. Це є доказом того, що теорія соціальних цінностей звужує поняття об'єкта злочину до такого елементу суспільних відносин, як їх предмет. Не можна не вказати і на те, що за такого підходу не зовсім ураховуються історичні традиції, специфіка кримінально-правової галузі та її окремих інститутів [15, с. 129].

З викладеного випливає, що поняття «соціальні цінності» є достатньо широким та містить у собі блага. З огляду на це вважаємо не досить вдалим розглядати як об'єкт кримінального правопорушення блага, адже у такому випадку відбувається штучне звуження змісту цієї категорії.

Зважаючи ж на той факт, що соціальні цінності не можуть бути поза суспільством, погоджуємось із думкою В. Я. Тація та вважаємо, що позиція «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» є найбільш універсальною та доречною. Через це пропонуємо керуватись саме цим підходом в контексті дослідження цієї обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу.

Окремо зауважимо, що на науковому рівні прийнято диференціювати об'єкт на загальний, родовий та безпосередній.

Під загальним розуміється весь спектр суспільних відносин, поставлених під охорону КК України.

Родовий об'єкт – це сукупність однорідних суспільних відносин, на які посягає певна група однорідних кримінальних правопорушень. Групування суспільних відносин здійснюється на основі об'єктивно існуючих критеріїв, які зумовлюють їхню однорідність. За принципом родового об'єкта побудована система Особливої частини КК. Встановлення родового об'єкта дозволяє наголосити на значущості поєднаних ним суспільних відносин в інтересах держави і суспільства, визначає характер і ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправних посягань. Встановлення зазначених обставин дає змогу виявити соціальну роль кримінального права в охороні тих чи інших суспільних відносин. Перелік родових об'єктів, а отже, і розділів Особливої частини КК не є незмінним, і в новому КК виникли нові розділи, що відповідають родовим об'єктам посягання [11, с. 101].

Кримінальний проступок у вигляді «Порушення права на безоплатну медичну допомогу» включений законодавцем до розділу V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Через це можна зробити висновок, що родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 184 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина.

Безпосередній об'єкт – це частина родового об'єкта, ті конкретні суспільні відносини, на які посягає суб'єкт злочину або кримінального проступку.

З огляду на назву та диспозицію ст. 184 закону про кримінальну відповідальність можна зробити висновок, що суб'єкт цього кримінального проступку посягає на суспільні відносини, що забезпечують право громадянина на охорону здоров'я. З'ясуємо зміст цього права.

Право на охорону здоров'я належить до найважливіших та невід'ємних природних прав людини. Не можна не погодитись зі словами філософа А. Шопенгауера:

«Здоров'я настільки переважає інші блага, що здоровий жебрак щасливіший ніж хворий король» [9, с. 263].

Про важливість здоров'я як комплексної соціально-правової категорії [18, с. 135] свідчать такі обставини: а) наявність певного рівня здоров'я відображає реальну здатність особи реалізовувати на практиці власні права та виконувати покладені обов'язки; б) у чинних міжнародних нормативно-правових актах та у національному законодавстві поняття життя і здоров'я часто поєднуються, що свідчить про їх ментальну та сутнісну близькість як соціальних явищ та цінностей; в) право на охорону здоров'я належить до конституційних і закріплене у ст. 49 Конституції України [6]; г) соціальна значущість здоров'я для особи і для суспільства багато в чому пояснюється належним функціонуванням організму людини, здатністю самостійно забезпечувати свої основні життєві потреби, не бути «тягарем» для рідних та близьких тощо [7, с. 7].

Право на охорону здоров'я є конституційно гарантованим і закріплене у ст. 49 Основного закону: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя» [6].

У посібнику Ради Європи з прав людини наголошують на тому, що право на здоров'я не треба розуміти як право бути здоровим: неможливо забезпечити захист від усіх можливих причин поганого стану людського здоров'я. Це право для всіх без дискримінації на користування різними послугами, установами та речами, а також мати відповідні умови життя, щоб бути здоровим, наскільки це є можливим. Право на здоров'я містить у собі не тільки послуги медико-санітарної допомоги, а й умови, що визначають наше здоров'я, в тому числі: доступ до безпечної питної води, належної санітарії та житла, достатнє харчування, здорові умови роботи і умови навколишнього середовища, а також доступ до освіти та інформації, пов'язаних із здоров'ям [5].

Тож право на медичну допомогу (у тому числі безоплатну) є складовим права на охорону здоров'я. Тому здоров'я є складною і полісемантичною категорією, яку не можна сприймати буквально, тобто просто як право бути здоровим. Відповідно і право на охорону здоров'я має проявлятися у багатоманітності значення здоров'я, що зумовлює необхідність існування правового інструментарію для практичного втілення аспектів зазначеного права (здатності його реалізувати).

Принагідно зазначимо, що відповідно до міжнародних договорів з прав людини медичні послуги та пільги мають бути доступними, наявними, прийнятними і мати відповідну якість для всіх без дискримінації. При цьому наявність означає, що громадські об'єкти охорони здоров'я, товари та послуги, а також програми мають бути доступні в достатній кількості в межах країни. Доступність означає, що медичні заклади, товари і послуги мають бути фізично і економічно доступними для всіх без дискримінації та має бути забезпечена можливість щодо пошуку, одержання і поширення інформації, що стосується питань здоров'я. Прийнятність означає, що товари і послуги мають бути культурно прийнятними і відповідати принципам медичної етики. Зі свого боку, якість означає, що медичні заклади, товари і послуги мають відповідати науковим та медичним вимогам і бути якісними. Наприклад, інформація про стан здоров'я має бути науково обґрунтованою, а послуги і лікарські засоби мають бути хорошої якості [5].

Отже, право на медичну допомогу як автономна складова права на охорону здоров'я також є багатоаспектним і не може розглядатися суто як здатність особи отримати медичну послугу у певному лікувально-профілактичному закладі.

З викладеного вище випливає, що суспільні відносини, що забезпечують право на охорону здоров'я доречно розглядати як об'єкт складу кримінального проступку, передбаченого ст. 184 КК України, в широкому розумінні. Суспільні ж відносини, що забезпечують право на медичну допомогу (а в контексті ст. 184 такого його виду, як безоплатна медична допомога), які є складовою частиною попередніх, являють собою об'єкт названого кримінального правопорушення у вузькому розумінні.

Варто зауважити, що на національному рівні найбільш повно і деталізовано зміст права на охорону здоров'я розкрито у ст. 6 Основного закону. Відповідно, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає: життєвий рівень, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом та соціальним обслуговуванням і забезпеченням, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; кваліфіковану медичну та реабілітаційну допомогу, включно з вільним вибором лікаря та фахівця з реабілітації, вибором методів лікування та реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря та фахівця з реабілітації, вибором закладу охорони здоров'я тощо [8, с. 31].

Крім того, законами можуть бути визначені й інші права громадян у сфері охорони здоров'я (наприклад, права пацієнта у ст. 286 Цивільного кодексу України [16]).

Також необхідно звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої ст. 49 Конституції України: «У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002 [13] та ухвалення Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 [12].

Ще в 2002 році Конституційним Судом України було ухвалено рішення, відповідно до якого положення ч. 3 ст. 49 Конституції України: «У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» треба розуміти так, що у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги. Поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, у тому числі державного, формування і використання добровільних медичних фондів, а також порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом [13].

Зі свого боку, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», ухвалений у 2017 році звужує трактування конституційного права. Зокрема, у ч. 1 ст. 3 «Державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» закріплено, що відповідно до цього Закону держава гарантує повну оплату згідно з тарифом за рахунок коштів Державного бюджету України надання громадянам необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, що передбачені програмою медичних гарантій [12]. З цього випливає, що особа буде пролікована в обсязі та згідно з тарифом, передбаченим відповідною програмою медичних гарантій. Тож все те, що не підпадає під дію відповідних гарантій, повинно бути оплачене громадянином з власної кишені. Ще більш невдалою є тарифікація медичних послуг, яка істотно відрізняється в менший бік від реальної ситуації на медичному ринку. Все це дає підстави говорити про невідповідність законодавчих положень Конституції України.

Як наслідок, така невідповідність створює низку проблем під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу.

Як зазначає І. Сенюта, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» закріпив гарантований рівень медичної допомоги усім громадянам, тоді як у Конституції йдеться про повний обсяг безоплатної медичної допомоги. Також ст. 157 Конституції України містить заборону будь-яких змін, які передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини, а тому однозначно й очевидно, що закон, який стоїть нижче в ієрархії нормативних актів, порушив норму Конституції [10].

Таку ж позицію поділяє С. Скріпкін, стверджуючи, що нинішній стан правового регулювання видатків на охорону здоров'я не відповідає Конституції України, насамперед ст. 49. Для виправлення ситуації, що склалася, фахівець пропонує скасувати постанову Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 року № 1138, замість якої ухвалити Закон України, яким визначити повний перелік медичних послуг, що надаватимуться в державних та комунальних закладах охорони здоров'я на платній основі [14, с. 58].

Ми також поділяємо думку спеціалістів щодо необхідності узгодження національного законодавства у сфері охорони здоров'я та узгодження його з

Конституцією України. Якщо ж змін потребуватимуть засади охорони здоров'я в Україні, гарантовані на конституційному рівні, відповідне питання повинно бути вирішене у встановленому порядку та з урахуванням положень ст. 157 Конституції України.

Отже, сутність права на охорону здоров'я являє собою складну полідисциплінарну категорію, яка потребує впорядкування у національному законодавстві України.

Сутність права на охорону здоров'я полягає у такому:

1) воно є владним регулятором суспільних відносин між суб'єктами у сфері охорони здоров'я;

2) воно є показником свободи і рівності в суспільстві щодо користування досягненнями медичної науки;

3) воно спрямоване як на задоволення приватних потреб у сфері охорони здоров'я, так і на задоволення суспільних інтересів шляхом розумного компромісу між цими орієнтирами.

Висновки. Отже, об'єктом кримінального правопорушення у вигляді порушення права на безоплатну медичну допомогу в широкому розумінні є суспільні відносини, що забезпечують право на охорону здоров'я громадянина, а у вузькому – суспільні відносини, що забезпечують право на безоплатну медичну допомогу.

Сутність права на охорону здоров'я являє собою складну полідисциплінарну категорію, яка потребує впорядкування у національному законодавстві України.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз інших обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 184 КК України (об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони).

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора*: офіційний вебсайт. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208205.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора*: офіційний вебсайт. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210855.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора*: офіційний вебсайт. URL : https://old.gp.gov.ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215627.
4. Каторкін Р. А. Об'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 184–192.
5. КОМПАС : посіб. з освіти у сфері прав людини за участі молоді. Health. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/health>.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Логвиненко Б. О. Проведення в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я : навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 106 с.
8. Логвиненко Б. О. Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Київ : Дакор, 2021. 272 с.
9. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.
10. Петренко Т. Медична реформа: перевірка на відповідність Конституції. *Український медичний часопис*. 2019. № 4 (2) (132). URL: <https://www.umj.com.ua/article/159084/medichna-reforma-perevirka-na-vidpovidnist-konstitutsiyi> (дата звернення: 06.09.2021).
11. Ведмідський О. В., Людвік В. Д., Примащенко В. Ф. Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблістого. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 352 с.
12. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 року № 2168-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 31.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України (справа про безоплатну медичну допомогу) : Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 року № 10-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text>.
14. Скріпкін С. В. Проблеми конституційно-правової регламентації права на охорону здоров'я в контексті реформування фінансування видатків в галузі охорони здоров'я. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1 (22). Т. 2. С. 54–60.

15. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
17. Шаблістий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78–85.
18. Furfaro Ricardo Daniel. Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. № 2. Vol. 1. S. 134–149.

Надійшла до редакції 15.06.2022

References

1. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za hruden' 2019 roku [The only report on criminal offenses in the country for December 2019]. Ofis Heneral'noho prokurora: ofitsiyny veb sayt. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208205. [in Ukr.].
2. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za hruden' 2020 roku [The only report on criminal offenses in the country for December 2020]. Ofis Heneral'noho prokurora: ofitsiyny veb sayt. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210855. [in Ukr.].
3. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za hruden' 2021 roku [The only report on criminal offenses in the country for December 2021]. Ofis Heneral'noho prokurora: ofitsiyny veb sayt. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215627. [in Ukr.].
4. Katorkin, R. A. (2017) Obyekt ukhylennya vid pryzovu na strokovu viys'kovu sluzhbu, viys'kovu sluzhbu za pryzvom osib ofiters'koho skladu [Object of evasion from conscription for military service, military service for conscription of officers]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 2 (16), pp. 184–192. [in Ukr.].
5. KOMPAS : posib. z osvity v oblasti prav lyudyny za uchasti molodi. Health [A handbook on human rights education for young people]. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/health>. [in Ukr.].
6. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
7. Lohvynenko, B. O. (2020) Provadzhennya v spravakh pro administratyvni pravoporushennya u sferi okhorony zdorov'ya [Proceedings in cases of administrative offenses in the field of health care] : navch. posib. Dnipro : Vydavets' Bila K. O., 106 p. [in Ukr.].
8. Lohvynenko B. O. (2021) Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ya» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care»]. Kyiv : «Dakor», 272 p. [in Ukr.].
9. Malimon, V. I. (2012) Sotsial'na i humanitarna polityka [Social and humanitarian policy] : navch. posib. Ivano-Frankivs'k : Misto NV, 352 p. [in Ukr.].
10. Petrenko, T. (2019) Medychna reforma: perevirka na vidpovidnist' Konstytutsiyi [Medical reform: verification of constitutionality]. *Ukrayins'kyi medychnyy chasopys*. № 4 (2) (132). URL : <https://www.umj.com.ua/article/159084/medichna-reforma-perevirka-na-vidpovidnist-konstitutsiyi>. [in Ukr.].
11. Vedmids'kyi, O. V., Lyudvik, V. D., Prymachenko, V. F. (2017) Praktykum z kryminal'noho prava Ukrainy (Zahal'na chastyna) [Workshop on Criminal Law of Ukraine (General part)] : navch. posib. / za zah. red. d.yu.n., dots. V. V. Shablystoho. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 352 p. [in Ukr.].
12. Pro derzhavni finansovi harantiyi medychnoho obsluhovuvannya naselennya [On state financial guarantees of medical service of the population] : Zakon Ukrainy vid 19.10.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018. № 5. Art. 31. [in Ukr.].
13. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym 53 narodnykh deputativ Ukrainy (sprava pro bezoplatnu medychnu dopomogu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 53 people's deputies of Ukraine (case on free medical care)] : Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrainy vid 29.05.2002 № 10-rp/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text>. [in Ukr.].
14. Skripkin, S. V. (2018) Problemy konstytutsiyno-pravovoyi rehlamentatsiyi prava na okhoronu zdorov'ya v konteksti reformuvannya finansuvannya vydatkiv v haluzi okhorony zdorov'ya [Problems of constitutional and legal regulation of the right to health care in the context of reforming the financing of expenditures in the field of health care]. *Prykarpats'kyi yurydychnyy visnyk*. № 1 (22). Vol. 2, pp. 54-60. [in Ukr.].
15. Tatsiy, V. Ya. (2013) Obyekt zlochyynu [The object of the crime]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1 (1), pp. 126-143. [in Ukr.].
16. Tsyvilnyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40. Art. 356. [in Ukr.].

17. Shablysty, V. V. (2016) Zakonna profesiyna diyal'nist' zhumalista yak «novyy ob'ekt kryminal'no-pravovoyi okhorony» [Legitimate professional activity of a journalist as a «new object of criminal law protection»]. *Visnyk Kryminalohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 2 (13), pp. 78–85 [in Ukr.].

18. Furfaro Ricardo Daniel. (2021) Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. № 2. Vol. 1, pp. 134–149.

ABSTRACT

Liliia Bobrishova. Certain issues of the object of the criminal offense in the form of violation of the right to free medical care. The article is devoted to the consideration of the object of the criminal offense in the form of violation of the right to free medical care. It is emphasized that today in the science of criminal law there are three most common approaches to determining the object of a criminal offense: «object – public relations», «object – the most important social benefits» and «object – social values». The position is supported, according to which the object of any criminal offense is the most important public relations protected by the law on criminal responsibility, which are encroached upon by the subject of the crime or criminal offense.

The position was supported, according to which under the main direct object of the criminal offense under Art. 184 of the Criminal Code of Ukraine, it is appropriate to consider, in a broad sense, public relations that ensure the health of the citizen, and in a narrow sense – public relations that ensure the right to free medical care.

The essence of the right to health care is a complex multidisciplinary category that needs to be regulated in the national legislation of Ukraine.

It is proved that the essence of the right to health care is as follows: 1) it is the power regulator of social relations between the subjects in the field of health care; 2) it is an indicator of freedom and equality in society regarding the use of the achievements of medical science; 3) it is aimed both at meeting private needs in the field of health care and at meeting public interests through a reasonable compromise between these guidelines.

Keywords: crime, criminal liability, criminal offense, object of criminal offense, right to health care, composition of criminal offense.

УДК 343.9:342.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-237-243

Максим ГНЕТНЕВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент

Олександр МАХЛАЙ[©]

кандидат психологічних наук, доцент

(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Б. Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

РОЗДУМИ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті презентовано роздуми авторів про стан і перспективи розвитку законодавства України в царині оперативно-розшукової діяльності. Наголошено на моральній застарілості та конструктивній зношеності чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Здійснено кількісний огляд основних законопроектів, які стосуються врегулювання питань ОРД, у восьмому та дев'ятому скликаннях Верховної Ради України. Виокремлено основні підходи до можливих подальших шляхів розвитку вітчизняного оперативно-розшукового законодавства. Відмічено позитивні та дискусійні аспекти кожного з них. Надано авторські пропозиції та рекомендації щодо вирішення виявлених проблем як на сучасному етапі розвитку оперативно-розшукового законодавства, так і в майбутньому.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукове законодавство, кримінальний процес, законотворчість, законодавство.

© М. Гнетнев, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3050-5328>

m.k.gnetnev@gmail.com

© О. Махлай, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8201-3387>

al_m@ukr.net

Постановка проблеми. Україна є чи не найпершою державою, яка на рівні саме законодавчого акта врегулювала питання здійснення оперативно-розшукової діяльності. Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» було ухвалено Верховною Радою України 18 лютого 1992 року. Щодо інших держав, які утворилися на пострадянському просторі, то, наприклад, більше ніж через два з половиною роки 15 вересня 1994 року було ухвалено закон Республіки Казахстан «Про оперативно-розшукову діяльність», 23 вересня того ж 1994 року – закон Туркменістану з аналогічною назвою в перекладі, 12 серпня 1995 року – закон рф, 16 жовтня 1998 року – закон Киргизької Республіки, 22 жовтня 2007 року – закон Республіки Вірменія, 7 листопада 2012 року – закон Республіки Узбекистан. Маємо визнати, що, хоча наш закон досі вірою та правдою служить потребам правозастосовних органів, однак, ця його служба відбувається в умовах конструктивної зношеності його правової конструкції. Такий стан речей об'єктивно створює певні колізії та невідповідності, які, не в останню чергу, викликані моральним старінням та якщо не відривом, то значним відставанням від актуальних на цей час суспільних і правових відносин.

Із огляду на вищевказане, не викликає сумнівів актуальність теми, заявленої в назві статті. Більше того, про системність вказаної проблематики свідчать і ті зусилля, які докладаються законодавцем для вдосконалення цієї царини правового регулювання, на що зверталася увага вчених в окремих публікаціях та виступах на наукових симпозиумах [2; 3]. Наприклад, у VIII скликанні Верховної Ради України суб'єктами законодавчої ініціативи було зареєстровано сім законопроектів, які стосувалися оперативно-розшукової діяльності. При цьому п'ять із них – № 2153 від 17.02.2015, № 2555 від 06.04.2015, № 2804 від 12.05.2015, № 2024а від 04.06.2015, та № 2292а від 06.07.2015 – були присвячені вдосконаленню наявних приписів чинного закону, а інші два – № 4778 від 03.06.2016 та № 6284 від 04.04.2017 – мали вигляд цілісних текстів нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3, с. 612–613]. У IX скликанні парламенту було зареєстровано один проєкт нового закону за № 1229 від 02.09.2019. Як бачимо, цілісний новий нормативно-правовий акт ухвалено не було й на цей час ми рухаємося шляхом «клаптикування» чинного закону.

До речі, якщо ми відкріємо будь-який з основних законодавчих правових актів у царині кримінальної юстиції, то побачимо, що їхня абсолютна більшість рясніє змінами та доповненнями, які з різною інтенсивністю вносяться до їхніх текстів. Ступінь цієї інтенсивності може мати різне обґрунтування та причини. В одних випадках це пов'язано з синхронізацією вітчизняного законодавства з міжнародними правовими актами, як, наприклад, зміни, внесені до КК України та КПК України згідно із законом від 06.12.2017 № 2227-VIII з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [9]. У інших – зі зрушеннями в перебудові системи правоохоронних органів загалом або вдосконалення діяльності окремих складових сектора безпеки та оборони держави. Тут прикладом можна назвати зміни, внесені до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» законом від 16.05.2019 № 2720-VIII із метою удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань [5]; законом від 19.09.2019 № 113-IX щодо першочергових заходів реформи органів прокуратури [7]; законом від 12.11.2019 № 285-IX щодо вдосконалення діяльності Державної прикордонної служби України [8]. Також причиною може бути потреба у зміні певних процедур або правозастосовних алгоритмів. Наприклад, зміни в низці законодавчих актів, що пов'язані зі спрощенням досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень [6].

Раніше ми наголошували, що в царині вдосконалення законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності можна говорити про рух законодавця за алгоритмами класичної схеми функціонування більшості законів, коли на першому етапі нормотворець опрацьовує та через установлені процедури надає життя законодавчому акту [1, с. 926–927]. При цьому або враховуються нагальні потреби правового врегулювання вже наявних суспільних відносин (що відбувається в абсолютній більшості випадків), або розробляється перспективний правовий акт, який повинен стати нормативним фундаментом для нових правових відносин (що стається дуже нечасто). На другому ж етапі функціонування закону до його тексту в разі потреби вносяться зміни та доповнення, оскільки такий підхід є однозначно раціональнішим за, наприклад, ухвалення щоразу нового закону в разі незначних змін у структурі або змісті суспільних

відносин, урегульованих ним. Як наслідок, відкриваючи текст законодавчого акта в базі даних Парламенту, бачимо на його початку перелік внесених змін і доповнень. Треба зазначити, що такий стан речей здебільшого характерний для тих законів, які врегульовують найбільш динамічні суспільні відносини, через що сам акт, з одного боку, інтенсивно використовується у правозастосуванні, а з іншого – потребує оперативного корегування в разі змін у вказаних відносинах.

Не зважаючи на те, що до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зміни та доповнення вносилися сорока сімома окремими законами, на певному етапі стало очевидним, що для ефективної роботи правозастосовникам потрібна не просто кардинальна актуалізація окремих положень, а розробка та ухвалення нового цілісного ґрунтового документа.

Як ми зазначали вище, у попередньому скликанні Верховної Ради України реєструвалося два цілісних законопроекти, присвячені оперативно-розшуковій діяльності. Проект № 4778 від 03.06.2016 не набрав голосів і не був ухвалений. Водночас він викликав гостру дискусію з абсолютно протилежними доводами як на підтримку, так і проти. Більш детально про це можна дізнатися зі стенограми тридцять другого засідання п'ятої сесії VIII скликання Верховної Ради України [4]. Проект же № 6284 від 04.04.2017 [11] отримав рекомендацію від Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України про повернення суб'єкту законодавчої ініціативи на доопрацювання та був відкликаний авторами.

Якщо придивитися до текстів усіх трьох проектів цілісних законів «Про ОРД», то по своїй суті вони є подальшим розвитком чинного закону. Водночас вони, передусім, удосконалені структурно та, незважаючи на порівняно невеликий розмір, вибудовані й систематизовані з використанням засобу кодифікації.

Із сумом маємо констатувати, що зараз законодавець рухається, як ми назвали цей процес вище, шляхом «клаптикування» чинного закону, тобто намагається залатати пробіли правового регулювання за допомогою часто несинхронізованих з іншими актами та неузгоджених зі сталими підходами законотворення змін та доповнень, які рясніють строкатими клаптиками на тлі старої вицвілої ковдри.

Порівняно свіжим прикладом наведеного можна навести зміни до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», внесені до поняття ОРД іншим законом – «Про розвідку» від 17.09.2020. І полягають вони у виключенні з дефініції оперативно-розшукової діяльності слова «розвідувальних». Логіка та мотивація такого кроку законодавця залишається незрозумілою, а наявність у тексті визначення слова «контррозвідувальних», незважаючи на успішне співіснування із Законом України «Про контррозвідувальну діяльність» із 2002 року, додає впевненості щодо її [логіки] відсутності.

Треба зазначити, що останнім часом висловлювалися такі основні підходи щодо подальшого руху законотворчої думки в царині оперативно-розшукової діяльності:

- розробка оперативно-розшукового кодексу;
- унормування за зразком кодексу, але в межах простого закону;
- унормування в межах маленького закону, у тексті якого розмістити формулювання, які врегульовують лише загальні питання ОРД, а специфічні моменти треба прописати у спеціальних відомчих або міжвідомчих актах (наказах, інструкціях).

Окремо необхідно зазначити підхід, в межах якого пропонується взагалі позбутися такого виду діяльності, як діяльність оперативно-розшукова. Крім доводів про те, що ОРД має занадто багато ознак карального спрямування, характерного для репресивного правозастосування радянських часів, прибічниками цього підходу наголошується, що процедури, виписані в кримінальному процесуальному законодавстві загалом та ті, що регламентують здійснення негласних слідчих (розшукових) дій зокрема, цілком здатні забезпечити ефективне правозастосування в частині протидії злочинності.

Які ж цікавинки можна побачити в наведених підходах? Так, щодо розробки та ухвалення на законодавчому рівні оперативно-розшукового кодексу, то ідея, беззаперечно, доволі неординарна. Проте, чи дійсно для врегулювання оперативно-розшукових процедур необхідний такий масштабний документ? Кодекс – це специфічний законодавчий акт, що містить комплекс норм, які стосуються певної галузі права чи, навіть, кількох галузей права, та зібрані в певну систему, яка, як правило, відображає внутрішню систему самої галузі права. Через призму сказаного необхідно

визначитися, чи можна говорити про існування такої галузі права, як оперативно-розшукове право. Не вдаючись до глибокого теоретичного аналізу, який є предметом окремого дослідження, маємо зазначити, що з огляду на специфічні ознаки галузі права, називати такою оперативно-розшуковою діяльністю на сьогодні зарано. На цей час, на нашу думку, коректніше говорити про оперативно-розшукову діяльність, як комплексну галузь законодавства, а не права, за аналогією з розвідувальною та контррозвідувальною діяльністю.

Водночас наведене жодним чином не унеможливає подальшої еволюції ОРД в окрему галузь права та, відповідно, обґрунтованої актуалізації кодифікаційної роботи в цьому напрямі.

Щодо унормування в межах окремого закону, який не є кодексом, то в цьому напрямі маємо один наріжний камінь – робити закон маленьким чи всеохоплюючим. Прихильники кожної з позицій мають свої обґрунтовані доводи.

Маленький, короткий та лаконічний закон буде легким для вивчення, простішим для правозастосування, можливо, унеможливитиме варіанти подвійного тлумачення окремих положень. Однак треба все ж таки бути об'єктивними – невеликий закон зможе охопити своїми приписами лише теоретичну основу, дефініювати основні поняття та задекларувати загальні питання здійснення ОРД.

На нашу думку, новий закон повинен максимально врегульовувати всі питання, які можливо відобразити у відкритому доступі, не порушуючи вимог режиму секретності. Відкритість законодавчих положень, які врегульовують оперативно-розшукову діяльність, для широкого загалу автоматично створює фундамент для забезпечення прав і свобод громадян від їхніх порушень з боку органів і підрозділів, які здійснюють ОРД. Також створення закону, який буде великим за обсягом та матиме складну внутрішню структуру, стане кроком росту в його розвитку, що в майбутньому буде вагомим доводом у разі оформлення ОРД в окрему галузь права та, відповідно, галузь законодавства, систематизовану в кодекс.

Опрацювання ж простого та маленького закону, який міститиме лише загальні положення, виглядатиме як видима примітивізація правового регулювання такого важливого сегменту в протидії злочинності. Розвиток у цьому разі підзаконного відомчого та, навіть, міжвідомчого регулювання оперативно-розшукової діяльності в закритих від широкого загалу грифами секретності нормативних документах, не просто виглядатиме інволюційним скочуванням до тоталітарних практик другої чверті минулого століття, а й стане передвісником всездозволеності з боку правоохоронних органів і їхнього подальшого перетворення в репресивний апарат.

Заради справедливості треба наголосити, що створення лише відкритого – без грифу секретності – законодавчого акта в царині оперативно-розшукової діяльності не зможе вирішити всіх завдань, які стоять перед ОРД в сучасних реаліях протидії злочинності. Об'єктивно існуватиме потреба в підзаконному регулюванні як в окремих суб'єктів цієї діяльності, так і між ними. І реалізовуватиметься ця потреба як і зараз – шляхом видання відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актів. На нашу думку, зважаючи на ту кількість підрозділів, які визначені в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10], така потреба найближчим часом не зникне, а лише актуалізується. Як рекомендації для майбутнього впорядкування масиву нормативних актів цікавим з погляду нормотворчої техніки було б створення інкорпорованих або консолідованих актів.

Щодо пропозицій окремих учених-криміналістів і правозастосовувачів про зайвість ОРД та можливість виконання її завдань силами та засобами негласних слідчих (розшукових) дій, то тут треба почути й опонентів висловленого підходу. А вони, серед іншого, наголошують, що в разі спрямування розвитку юридичної науки в цьому напрямі без кардинального перекроювання кримінального процесу, буде унеможливлено проведення окремих оперативно-розшукових заходів на стадії допроцесуальної діяльності. Також ігнорування багатого теоретичного та практичного оперативно-розшукового доробку, особливо в частині організації та проведення окремих оперативно-розшукових заходів, буде не зовсім правильно та нераціонально.

Останнім часом від молодих оперативників часто можна почути, що їм легше та зручніше організовувати свою роботу саме в межах негласних слідчих (розшукових) дій, а не оперативно-розшукових заходів. Обґрунтовують вони свою позицію тим, що так простіше, оскільки, за їхніми словами, лівова частина відповідальності за організацію,

проведення, а часом і результати таких заходів лягає на слідчого та процесуального керівника, плюс – об'єктивні практичні та процедурні зиски, які забезпечує діяльність у межах приписів кримінального процесуального законодавства порівняно з роботою за положеннями закритих наказів або інструкцій у межах оперативно-розшукових справ.

Один із варіантів виходу із ситуації, яка склалася, був запропонований нами раніше – не просто винайти компроміс між оперативно-розшуковою та процесуальною діяльністю, а поєднати їхні плюси так, щоби це дало змогу ефективно виконувати завдання з протидії окремим протиправним проявам [1, с. 928]. На нашу думку, цікавим було б не об'єднувати оперативно-розшукову діяльність і кримінальний процес і не механічно поглинати кримінальним процесом ОРД, фактично виключаючи на практиці її інструментарій із протидії злочинності та замінюючи його інструментарієм негласних слідчих (розшукових) дій, а опрацювати такий організаційний прийом, який би дозволив ефективно використовувати їхні спільні можливості. А оперативно-розшуковій діяльності є чим збагатити потенційну спільну, так би мовити, «оперативно-процесуальну» або «розшуково-процесуальну» діяльність. Серед них – можливості оперативного пошуку, оперативної розробки, тактичні особливості та доктринально підкріплені досвід різнопланових оперативних комбінацій, а надто – багатий тактичний і методичний доробок агентурного методу, які є однозначно сильними сторонами оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Практичне оформлення в законодавчих актах такого потенційного «Mergers&Acquisitions» розшукової та процесуальної діяльності можна було б реалізувати шляхом перенесення початку процесуальної діяльності на дещо ранні строки за аналогією з колишньою стадією кримінального процесу, яка називалася «порушення кримінальної справи», та була по суті дослідчим кримінальним процесом, не підмінюючи, однак, оперативно-розшукової діяльності. На сьогодні такий варіант міг би бути доволі ефективним через свою простоту та очевидність, що може стати фактором об'єднання прибічників різних підходів щодо подальшої долі ОРД взагалі та її співвідношення з процесуальною діяльністю зокрема.

Список використаних джерел

1. Гнетсєв М. Оперативно-розшукова діяльність в Україні: Quo Vadis? *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 лют. 2022 р.)* Хмельницький: НАДПСУ, 2022. С. 926–928.
2. Гнетсєв М. К., Білецький В. О., Басалик С. А. Законопроектна увага до оперативно-розшукової діяльності з боку Верховної Ради України VIII скликання. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 4. С. 113–126.
3. Гнетсєв М. К., Зюзько Ю. В., Білецький В. О. (2019) Кодифікація оперативно-розшукової діяльності: мрії чи сталі тенденції? *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 бер. 2019 р.)* Хмельницький: НАДПСУ, С. 612–615.
4. Засідання тридцять друге п'ятої сесії Верховної Ради України VIII скликання: стенограма пленарного засідання від 15 листопада 2016 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6361.html>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань: Закон України від 16 травня 2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2720-19#n6..>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17 червня 2020 року № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#top>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України від 19 вересня 2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#top>.
8. Про внесення змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо вдосконалення діяльності Державної прикордонної служби України: Закон України від 12 листопада 2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-20#Text>.
9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>.
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

11. Про оперативно-розшукову діяльність : проект Закону України від 04 квітня 2017 року.
URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61497.

Надійшла до редакції 07.09.2022

References

1. Hnietniev, M. (2022) Operativno-rozshukova diialnist v Ukraini: Quo Vadis? [Operational investigative activity in Ukraine: Quo Vadis?] Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operativno-rozshukovoi diialnosti : materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 25 liut. 2022 r.). Khmelnytskyi : NADPSU, pp. 926–928. [in Ukr.].
2. Hnietniev, M. K., Biletskyi, V. O., Basalyk, S. A. (2018) Zakonoproiektna uvaha do operativno-rozshukovoi diialnosti z boku Verkhovnoi Rady Ukrainy VIII sklykannia [Legislative attention to operational and investigative activities by the Verkhovna Rada of Ukraine of the VIII convocation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Issue 4, pp. 113–126. [in Ukr.].
3. Hnietniev, M. K., Ziuzko, Yu. V., Biletskyi, V. O. (2019) Kodyfikatsiia operativno-rozshukovoi diialnosti: mrii chy stali tendentsii? [Codification of investigative activities: dreams or permanent trends?] *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operativno-rozshukovoi diialnosti : materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 1 ber. 2019 r.)*. Khmelnytskyi : NADPSU, pp. 612-615. [in Ukr.].
4. Zasedannia trydtsiat druhe piatoi sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy VIII sklykannia [Meeting of the thirty-second fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the VIII convocation] : stenohrama plenarnoho zasedannia vid 15 lystopada 2016 roku. URL : <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6361.html>. [in Ukr.].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan [On making changes to some laws of Ukraine on improving the activities of the State Bureau of Investigation] : Zakon Ukrainy vid 16 travnia 2019 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2720-19#n6>. [in Ukr.].
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen» [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses»] : Zakon Ukrainy vid 17 chervnia 2020 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#top>. [in Ukr.].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pershocherhovykh zakhodiv iz reformy orhaniv prokuratury [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding priority measures for the reform of prosecutor's offices] : Zakon Ukrainy vid 19 veresnia 2019 roku № 113-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#top>. [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro operativno-rozshukovu diialnist» shchodo vdoskonalennia diialnosti Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On the introduction of amendments to the Law of Ukraine «On operative and investigative activities» regarding the improvement of the activities of the State Border Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12 lystopada 2019 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-20#Text>. [in Ukr.].
9. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy [On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena] : Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2017 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>. [in Ukr.].
10. Pro operativno-rozshukovu diialnist [On operational and investigative activities] : Zakon Ukrainy № 2135-KhII vid 18 liutoho 1992 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukr.].
11. Pro operativno-rozshukovu diialnist [About operational and investigative activities] : proiekt Zakonu Ukrainy № 6284 vid 04 kvitnia 2017 roku. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61497. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Hnietniev, Oleksandr Makhlai. Reflections on the prospects for the development of investigative legislation. The article presents the authors' reflections on the state and prospects for the development of Ukrainian legislation in the field of operational-search activities. The authors point out that Ukraine, after the collapse of the Soviet Union, was the first to develop and put into effect the law "On operational-search activity". Taking into account the age of the legislative act and the number of changes made to it, its moral obsolescence and structural deterioration are noted. The authors carry out a general review of the main draft laws relating to the regulation of issues of operational-search activity,

which were submitted by parliament deputies in the eighth and ninth convocations of the Verkhovna Rada of Ukraine. The main approaches to possible further ways of development of the Ukrainian operational-investigative legislation are highlighted. Among them: 1) development of an operational-search code; 2) constructing a law on the model of a code, but within the framework of a simple law; 3) construction within the limits of a small law, which provides for only general issues, and specific points should be prescribed in special by-laws; 4) refusal of such type of activity as «operational-investigative activity» and its association with the criminal process. The positive and debatable aspects of each of these approaches are noted. The authors formulated proposals and recommendations for solving the identified problems at the present stage of development of the operational-search legislation, as well as in the future, taking into account each of the above scenarios for the development of operational-search activities.

Keywords: operational-search activity, operational-search legislation, criminal procedure, lawmaking, legislation.

УДК 343.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-243-248

Валентин ЛЮДВІК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МОРАЛЬ (МОРАЛЬНІСТЬ) ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті висвітлено питання моральності як об'єкта кримінально-правової охорони з урахуванням сучасних реалій. Розкрито різні науково-кримінологічні підходи до визначення поняття «моральність», а також проаналізовано її співвідношення з поняттям «мораль».

Практичне значення моральності як об'єкта кримінально-правової охорони полягає в можливості вплинути на рівень морального та духовного розвитку суспільства, а також посприяти необхідним змінам в нормативно-правовому регулюванні конкретних сфер соціального буття.

Ключові слова: моральність, мораль, духовно-етична сфера, злочин, суспільна свідомість, культура.

Постановка проблеми. Треба погодитися з тезою, що ХХІ століття являє собою не тільки час бурхливого наукового розвитку та запровадження новітніх, високих технологій, а й період деформації застарілих ідеологічних установок та всієї минулої системи ціннісних орієнтацій, що неминуче тягне за собою занепад морально-етичної сфери. Подібна тенденція викликає цілком з'ясовне занепокоєння, адже поступово притупляється той стримуючий механізм, який споконвіку утримував суб'єкта від подолання певної ситуації в кримінально-деструктивний спосіб. Примітно, що означену стривоженість відчуває не тільки українська держава, а й абсолютна більшість земної кулі. Зокрема, відомий кримінолог, філософ та правник Дж. Ф. Шелі у своїх публіцистичних та наукових роботах неодноразово вказував на те, що американське суспільство та американська кримінально-правова система повинні ретельніше опікуватися питанням повернення правильних моральних орієнтирів в маси, якщо країна не прагне загрузнути в низці злочинів суцільно аморального спрямування. Схожу думку висловлює й вітчизняний фахівець, доктор юридичних наук С. Я. Лихова, яка звертає увагу, що захист моралі та моральності, утвердження гуманістичних цінностей, здорового способу життя, патріотичне, правове та естетичне виховання – все це один з пріоритетних напрямів діяльності державних інститутів [1, с. 210]. При цьому ця діяльність буде зазнавати активної протидії через негативний вплив засобів масової інформації, поступове утвердження культу необмеженого самозростання, низький рівень освіти населення, деградацію культурного сектора та, зрештою, втрату авторитету кримінального закону.

© В. Людвік, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3385-6046>

lyudvikvd@i.ua

Важливого значення також набуває розмежування моралі та моральності, оскільки ототожнювати ці поняття вбачається помилковим. В глобальному сенсі мораль – близька супутниця закону та являє собою зовнішню вимогу до поведінки людини, а моральність ймовірно внутрішній настрій особи діяти відповідно до певних правил, совісті. Розглядати означені терміни як синонімічні неправильно ще й тому, що посягання на моральні норми є складовою частиною фактично будь-якого суспільно небезпечного діяння (в нормі права мораль визначає межі тієї поведінки, яку можна вважати прийнятною). Водночас кримінальні правопорушення проти моральності передбачають посягання на порядок відносин між людьми, що наявний зараз в суспільстві та перебуває під охороною кримінального законодавства (не даремно вони поміщені в один розділ із кримінальними правопорушеннями проти громадського порядку).

Враховуючи неоднозначність співвідношення термінів «мораль» і «моральність» та резонансність кримінальних правопорушень проти останньої, які, хоча й становлять відносно невелику частку серед загальної кількості протиправних діянь, мають суттєві, негативні наслідки для широкого кола осіб, весь перелік яких найчастіше важко встановити, актуальність цієї роботи очевидна. До того ж у вітчизняному науковому полі майже не вивчалися питання щодо закономірностей аморальних проявів у поведінці злочинців, а статистичні дані щодо кримінальних правопорушень проти моральності, що наводяться в деяких роботах, вже об'єктивно застарілі та потребують актуалізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед вчених, які присвячували свої праці кримінологічній характеристиці моральності та відповідно злочинам проти неї, треба виділити таких: Ю. Антонян, В. Голіна, Б. Головкін, В. Ємельянов, А. Закалюк, О. Костенко, Л. Кучанська, А. Ландіна, С. Лихова, В. Пуляєва, П. Сердюк та ін.

Метою статті є висвітлення питання моральності як об'єкта кримінально-правової охорони з урахуванням сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Насамперед відмітимо, що як в теорії кримінального права, так і в кримінологічній теорії тлумачення моральності, як об'єкта правової охорони, викликає жваві дискусії. Здебільшого моральність ототожнюють з мораллю, незважаючи на той факт, що лінгвісти вже давно обстоюють позицію, згідно з якою в жодній відомій мові не може бути двох різних слів, що б відбивали однакову суть. Збереження двох слів, відсутність поглинання одного слова іншим свідчать про те, що смислове навантаження має відмінності, що необхідно враховувати під час термінологічних досліджень. О. Костенко, розмірковуючи щодо співвідношення моралі та моральності, говорить про те, що моральність – це термін, який означає певний діалектичний зв'язок між правом та мораллю [2, с. 7]. Цей напрям роздумів підтримує й Л. Кучанська, яка вважає мораль суспільним інститутом, що сформувався внаслідок історико-культурних процесів, а моральність – внутрішнім явищем, що формується на тлі виховання, правових приписів та норм тієї ж моралі. Інакше кажучи, соціальна мораль не передбачає її повного копіювання в моральність окремої особистості [3, с. 124]. З наведеного можна зробити проміжний висновок, що «мораль» та «моральність» співвідносяться як алгоритм «зовнішнє – внутрішнє».

Вагомий внесок у розмежування моралі та моральності зробила українська дослідниця А. В. Ландіна, яка для більш якісного розуміння відмінностей означених понять застосувала метод порівняння та аналогії. У своїй дисертаційній роботі авторка зазначила, що мораль та моральність у своєму співвідношенні багато в чому схожі на зіставлення законності та закону. Якщо законність це правовий режим життя в соціумі, при якому діяльність всіх державних інститутів базується на вимогах закону, то безпосередньо сам закон необхідно розглядати, як певний акт вищого владного органу в державі, що має відповідну юридичну силу та регулює найбільш важливі суспільні відносини в тій чи іншій сфері. Незважаючи на те, що наведені поняття максимально близькі одне до одного, за змістом вони мають низку відмінностей та характеризуються, як взаємозалежні. Керуючись подібними міркуваннями в питаннях співвідношення моралі та моральності, можна зробити такий висновок: моральність – це певний порядок відносин між людьми в соціумі, що встановлюється морально-правовими нормами [4, с. 33–34]. Тобто мораль являє собою комплекс певних норм; моральність – ступінь їх реалізації.

Підтримуючи А. Ландіну, ще далі в польоті наукової думки пішов Б. Одайник, який

озвучив пропозицію розглядати моральність, як конкретний порядок поведінки людини в суспільстві, що сформувався на основі комплексу цінностей та вмотивований певними моральними імперативами. Розглядати моральність, як конкретний порядок поведінки, є принциповим аспектом в позиції згаданого науковця, адже ставлення особистості до моралі можна чітко прослідити виключно через активну поведінку. До речі, сама мораль повинна сприйматися як умовна червона лінія, де все, що перебуває за її межами, сприймається людьми як дещо аморальне [5, с. 8].

На відмінність між поняттями «мораль» та «моральність» опосередковано вказує й Кримінальний кодекс України (далі – КК України), оскільки в структурі всього документа лише один окремий розділ (XII, ст. 297–304) [6, ст. 297–304] має відсилку саме до моральності, натякаючи що всі інші розділи та статті стосуються моралі загалом. Здається, що подібне виокремлення цілого розділу для регулювання злочинних дій щодо моральності не випадкове. Посягаючи на моральність, особа вчинює суспільно небезпечне діяння не проти конкретного індивідуалізованого блага (життя, здоров'я чи щось матеріальне), а проти духовно-етичних цінностей суспільства. Подібними діями насаджується бездуховність та пробуджуються сумнівні, низькі нахили певного кола осіб, порушується процес виховання неповнолітніх та в цілому створюються умови, за яких підвищується ймовірність вчинення інших, ще більш небезпечних кримінальних правопорушень. Виходить, що навіть незважаючи на власну нематеріальну природу, моральність все одно не є чимось абстрактним. Вона здійснює цілком відчутну функцію внутрішньої саморегуляції індивідуума, характеризує рівень внутрішнього діалогу людини зі своїми етичними приписами.

Неабиякий інтерес становить закордонна практика регулювання питань, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями проти моральності (в західній літературі вони ще називаються «пороками»). В Сполучених Штатах Америки злочини проти моральності прийнято характеризувати, як шкідливу діяльність, яку більшість населення сприймає як щось аморальне та здатне завдати збиток психіці й здоров'ю як пересічних громадян, так і безпосередньо виконавцям відповідних дій [2, с. 288]. В цьому, між іншим, простежується важлива кримінологічно значущий бік цього виду кримінальних правопорушень.

У вітчизняній полеміці чомусь несправедливо забувається, що кримінальні правопорушення проти моральності завдають велику шкоду безпосередньо самим злочинцям. Безсумнівно, що особа, яка жорстоко поводить з тваринами або особа, яка вдається до сутенерства, зазнає суттєвої морально-етичної деформації, вибуваючи із загальноприйнятої канви соціального життя. Це вже людина з перекрученим світосприйняттям, яка потребує допомоги, часто психіатричного характеру. До речі, американське законодавство до злочинів проти моральності відносить й деякі нестандартні правопорушення. Зокрема, йдеться про володіння забороненими речовинами (кокаїн, марихуана), про незаконні азартні ігри, незаконну содомію та інші дії незаконно-сексуального характеру. Цілком вірогідно, що й Україні було б не зайвим доповнити перелік кримінальних правопорушень проти моральності новими правопорушеннями, актуальними в сьогоденні. Зокрема, В. В. Шаблистий стверджує, що кримінальний закон, будучи крайнім та найдієвішим засобом захисту безпеки людини, в тому числі духовної, має застосовуватись в останню чергу. До цього має бути розроблений дієвий механізм регуляції та утримання в межах допустимого (допустимість має встановлюватись самим суспільством) будь-яких форм девіації, адже просте замовчування чи бездіяльність можуть призвести до незворотних процесів морально-релігійного занепаду людини, суспільства, держави. Отже, усунення чи мінімізація впливу загроз на духовну безпеку людини в Україні цілком можливе та реальне – треба криміналізувати публічну образу релігійних почуттів громадян [7, с. 386].

Однією з істотних особливостей кримінальних правопорушень проти моральності є широке коло потенційних потерпілих. Наприклад, коли ми говоримо про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 298 КК України (незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини), важко дати собі чіткий звіт, яка кількість осіб від цього постраждає. Якщо мародери руйнують пам'ятник відомій особі, то це зачіпає інтереси його нащадків, прихильників, місцевої громади та просто десятків небайдужих людей.

Однак і встановити конкретного потерпілого дуже важко. Навіть в таких кримінальних правопорушеннях, як наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України), потерпілим є ймовірніше все суспільство загалом, аніж ті ж родичі померлого. З огляду на це, деякі автори схильні вважати злочини проти моральності такими, що мають статус злочинів без конкретних жертв [8, с. 35]. Тож особистість потерпілого не є обов'язковим елементом цієї категорії кримінальних правопорушень. Відповідно до цього більше уваги треба приділити даним про латентність кримінальних правопорушень проти моральності.

Майже всі кримінологи однастайні в думці, що злочини проти моральності мають середній рівень латентності [9, с. 223]. Зрозуміло, що показники відрізняються залежності від статті, але в цілому превалює відносно помірною скритністю. Навіть створення місць розпусти, що є елементом тіньового бізнесу в багатьох країнах, зазвичай не перебуває під надмірною завісою та усі лідери такого «підприємництва» добре відомі правоохоронним органам.

Аналіз кримінальних правопорушень проти моральності доцільно проводити на основі конкретних статистичних даних, що дозволить підкріпити теоретичні аспекти конкретним фактажем [10].

Насамперед треба констатувати, що протягом 2020 року, починаючи з січня місяця й по грудень, абсолютно всі кримінальні правопорушення проти моральності, передбачені відповідним розділом КК України, демонстрували тенденцію до збільшення.

Безумовним статистичним лідером виявився злочин, передбачений ст. 301 КК України (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів). За фактом означених незаконних дій за 2020 рік було скоєно 7929 офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень, з яких тільки приблизно 67 % потрапили до суду та були доведені до логічного завершення. При цьому цікаво, що в січні 2020 року за ст. 301 КК України було виявлено та внесено в єдиний реєстр лише 242 злочинні діяння, але вже в грудні того ж року кількість протиправних дій за відміченою статтею виросла майже в п'ять разів та становила вже приголомшуючу цифру – 1153. Домінування саме цього виду кримінальних правопорушень проти моральності було характерним для України й в минулі роки, проте показники все ж таки були нижчими. Постійне зростання злочинних дій, пов'язаних з порнографією, свідчить про суттєву культурну кризу, втрату частиною населення духовних цінностей та негативний вплив культу сексу, який продовжує знаходити своє активне відображення в матеріалах ЗМІ, кінофільмах та аудіокомпозиціях. Водночас в Україні досі є низка юридичних прогалин, яка не завжди дозволяє однозначно визначитися з тим, чи має предмет еротичні ознаки та чи повинен він бути віднесений до розряду порнографічних.

Важливо розуміти, що порнографічна проблематика набагато більш глибинна, аніж може здатися в разі поверхневого ставлення до неї. Попит на пікантні матеріали демонструє обсяги людей, що мають сексуальну невдоволеність й які потенційно можуть вдаватися до більш серйозних правопорушень, зокрема проти статевої свободи. З іншого боку, не все так однозначно, є аргументована контрпозиція, яка навпаки зводиться до необхідності легалізації порнографічних матеріалів, що повинно стримувати осіб від кримінальних правопорушень проти статевої свободи [11].

Продовжують залишатися актуальними й створення місць розпусти та звідництво (ст. 302 КК України), й сутенерство або втягнення в проституцію (ст. 303 КК України). До речі, у відповідних злочинах нерідко на перший план виходять жінки, тимчасом як традиційно у вчиненні злочинів проти моральності превалює чоловіча стать.

Негативна динаміка наявна й щодо злочину, передбаченого ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність). Кількість подібних злочинних діянь теж зростала з геометричною прогресією та замість 20 випадків у січні 2020 року закінчилася 160 в грудні того ж року. При цьому переважна більшість неповнолітніх, за даними Національної поліції України та Генеральної прокуратури України, втягаються в злочинну діяльність або залучаються до жебрацтва.

Найменш поширеними в структурі кримінальних правопорушень проти моральності, як і в минулі роки, продовжують залишатися: знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298 КК України); знищення, пошкодження або приховування документів Національного архівного фонду (ст. 298¹ КК України); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України) та ввезення,

виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України). Всі перелічені злочини становили приблизно 8–9 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти моральності у 2020 році.

Ще одним суттєвим пластом злочинів проти моральності є діяння, відповідальність за які передбачена ст. 297 КК України, а саме: наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. За 2020 рік таких кримінальних порушень було зареєстровано не набагато менше, ніж злочинів, пов'язаних з порнографією. Якщо точніше, то за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого було відкрито 7091 кримінальне провадження, більше половини з яких завершилися обвинувальними вироками. Починаючи з літа 2020 року та звершуючи груднем місяцем цей вид злочинів проти моральності мав особливу «популярність», натякаючи на суттєві проблеми нашої держави у сфері поховань та поховальної справи, які не вирішив спеціальний закон [12].

Залежно від того, який саме злочин проти моральності вчинюється, зазвичай, злочинцем є особа без вищої освіти двох вікових груп: або молодики від 18 до 25 років, або люди середнього віку 30–50 років. Щоправда, останнім часом зростає кількість осіб з вищою освітою, які вдаються до протиправних дій. Їхній підхід до того чи іншого суспільно небезпечного діяння вже дещо відмінний та характеризується більшою продуманістю та кращим приховуванням слідів злочину. Однак навіть в такому разі особа злочинця все одно має чітку схильність до паразитичного існування та вороже сприймає оточення.

Висновки. Отже, підсумовуючи це наукове дослідження, варто зазначити, що кримінальні правопорушення проти моральності незначна, але дуже важлива частина кримінальних реалій сучасного світу. Незважаючи на той факт, що їх загальна кількість є відносно невеликою, шкода суспільним інтересам, морально-етичним цінностям та культурній складовій загалом є дуже серйозною. З огляду на це кримінологи повинні більше зосереджуватися на профілактичній діяльності відповідного виду кримінальних правопорушень. Практичне ж значення моральності як об'єкта кримінально-правової охорони полягає в можливості вплинути на рівень морального та духовного розвитку суспільства, а також посприяти необхідним змінам в нормативно-правовому регулюванні конкретних сфер соціального буття.

Список використаних джерел

1. Лихова С. Я. Кримінологічна характеристика злочинів проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 210–214.
2. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения). Киев : Научная мысль, 1986. 128 с.
3. Кучанська Л. С. Моральність як кримінально-правова та кримінологічна категорія. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 123–127.
4. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 227 с.
5. Бачанин В. А. Философия права : конспект лекций. Харьков : Консум, 2002. 368 с.
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Шаблистий В. В. Кримінальний закон та духовна безпека людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 377–386.
8. Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти моральності. *Право та державне управління*. 2015. № 2. С. 34–38.
9. Хомич Д. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 223–227.
10. Статистична інформація Генеральної прокуратури України за 2020 рік. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo
11. Nicholson T. Pornography as a Source of Sex Information for Students at Southwestern State University. *Psychological Reports*. 1991. № 68 (3). S. 802
12. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст. 47.
13. Moroz V. Modern tools for preventing self-destructive and suicidal behavior of minors using information technology. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 1. 2022. P. 216–225.

Надійшла до редакції 20.06.2022

References

1. Lykhova, S. Ya. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv proty moralnosti [Criminological characteristics of crimes against morality]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 1, pp. 210–214. [in Ukr.].
2. Kostenko, A. N. (1986) Princip otrazheniya v kriminologii (psihologicheskij mehanizm kriminalnogo povedeniya) [The principle of reflection in criminology (the psychological mechanism of criminal behavior)]. Kiev : Nauchnaya mysl, 128 p. [in Russ.].
3. Kuchanska, L. S. (2019) Moralnist yak kryminalno-pravova ta kryminolohichna katehoriia [Morality as a criminal-legal and criminological category]. *Pravova derzhava*. № 33, pp. 123–127. [in Ukr.].
4. Landina, A. V. (2005) Kryminalno-pravova okhrona moralnosti v Ukraini [Criminal law protection of morality in Ukraine] : dys. ... kand. yury. nauk. : 12.00.08 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 227 p. [in Ukr.].
5. Bachanin V. A. (2002) Filosofiya prava [Philosophy of Law] : konspekt lekcij. Harkov : Konsum, 368 p. [in Rus.].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. Art. 131. [in Ukr.].
7. Shablysty, V. V. (2012) Kryminalnyi zakon ta dukhovna bezpeka liudyny [Criminal law and spiritual security of a person]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 377–386. [in Ukr.].
8. Kulyk, S. H. (2015) Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv proty moralnosti [Criminological characteristics of crimes against morality]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2, pp. 34–38. [in Ukr.].
9. Khomych, D. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty moralnosti [Criminological characteristics and prevention of crimes against morality]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2, pp. 223–227. [in Ukr.].
10. Statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy za 2020 rik [Statistical information of the General Prosecutor's Office of Ukraine for 2020]. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo [in Ukr.].
11. Nicholson, T. (1991) Pornography as a Source of Sex Information for Students at Southwestern State University. *Psychological Reports*. № 68 (3), pp. 802.
12. Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu [On burial and funeral business] : Zakon Ukrainy vid 10.07.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 7, art. 47. [in Ukr.].
13. Moroz, V. (2022) Modern tools for preventing self-destructive and suicidal behavior of minors using information technology. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 1, pp. 216–225.

ABSTRACT

Valentyn Lyudvik. Moral (morality) as an object of criminal law protection. The article highlights the issue of morality as an object of criminal law protection, taking into account modern realities. The author has found that the protection of morals and morality, the affirmation of humanistic values, a healthy lifestyle, patriotic, legal and aesthetic education is one of the priority areas of activity of state institutions.

Different scientific and criminological approaches to the definition of the concept of «morality» have been revealed, as well as its relationship with the concept of «morality» has been analyzed.

The article also emphasizes that the difference between the concepts of «morality» and «morality» is also indicated indirectly by the Criminal Code of Ukraine, since in the structure of the entire document only one separate section (XII, articles 297–304) refers specifically to morality, implying that all other chapters and articles deal with morality in general.

As a result, it has been determined that criminal offenses against morality are a small but very important part of the criminal realities of the modern world. Despite the fact that their total number is relatively small, the damage to public interests, moral and ethical values, and the cultural component in general is very serious. Considering this, criminologists should focus more on preventive activities of the corresponding type of criminal offenses. The practical significance of morality as an object of criminal law protection lies in the ability to influence the level of moral and spiritual development of society, as well as to contribute to the necessary changes in the regulatory and legal regulation of specific spheres of social life.

Keywords: moral, morality, spiritual and ethical sphere, crime, social consciousness, culture.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-249-255

Юлія СТЕПАНОВА[©]

кандидат юридичних наук, старший дослідник
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПРОТИДІЯ ЯКИМ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

Законодавство не містить чіткого переліку кримінальних правопорушень, яким протидіє Державна прикордонна служба України. Тому під час їх встановлення ми виходили з нормативної основи діяльності ДПСУ, аналізуючи види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ, крізь призму функцій та співставленні їх із завданнями та повноваженнями прикордонного відомства. Під час дослідження встановлено, що окремі з функцій безпосередньо вказують на протидію кримінальній деліктності, інші – хоча і опосередковано, але їх виконання в підсумку спрямоване на протидію кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: протидія, кримінальне правопорушення, кримінальна деліктність, функції, державний кордон, тимчасово окупована територія, виключна (морська) економічна зона.

Постановка проблеми. Результативність діяльності правоохоронних органів у протидії кримінальній деліктності залежить від чіткого розмежування їх повноважень та тісної взаємодії як між собою, так і з іншими органами державної влади та громадськими організаціями. А стосовно діяльності ДПСУ – і з міжнародними організаціями та правоохоронними органами закордонних держав, оскільки кримінальні правопорушення, протидія яким здійснюється ДПСУ, здебільшого мають транскордонний характер. Основою такого розмежування і взаємодії є визначення напрямів впливу правоохоронних органів на кримінальну деліктність, тобто визначення того, на протидію яким кримінальним правопорушенням спрямована їх діяльність.

Практичну діяльність ДПСУ щодо протидії кримінальній деліктності здебільшого пов'язують із припиненням нелегальної міграції та контрабанди. Результати оперативно-службової діяльності підтверджують таке бачення. Згідно з Публічним звітом ДПСУ у 2021 році прикордонники припинили 1,7 тис. кримінальних правопорушень, затримали приблизно 15,3 тис. нелегальних мігрантів, з них – 1,5 тис. осіб за незаконне перетинання державного кордону, не допустили вивезення за кордон 36 осіб, потерпілих від торгівлі людьми. Окрім того, виявлено та вилучено 630 одиниць зброї, 30,4 тис. боєприпасів, 36 кг вибухових речовин. Вилучено 700 кг наркотичних засобів [1].

Однак треба враховувати, що це лише зовнішні вияви більшості кримінальних правопорушень. Велика їх кількість є частиною більш масштабних кримінальних, соціально-політичних, політико-військових явищ та процесів. Тож за випадками протиправного перетинання державного кордону може бути прихована налагоджена діяльність злочинного угруповання щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України, спроби створення штучної міграційної кризи як засобу ведення гібридної війни [2]. З початку дії правового режиму воєнного стану основна категорія мігрантів, яких переправляють через державний кордон, – це особи, які ухиляються від призову на військову службу. До того ж зброя, боєприпаси та вибухові речовини, які переміщуються, можуть призначатися для забезпечення діяльності незаконних збройних та воєнізованих формувань, терористичних груп чи організацій, вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України тощо. Це впливає й на видозміну корупційних ризиків у діяльності прикордонників.

З огляду на це виникає нагальна потреба чітко визначити коло тих кримінальних правопорушень, протидія яким має здійснюватися ДПСУ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різним аспектам протидії кримінальній деліктності ДПСУ присвячені наукові праці багатьох фахівців у сфері прикордонної безпеки. Окремі з них акцентують на діяльності ДПСУ як суб'єкта протидії кримінальній деліктності. Серед них, зокрема, монографія О. Гриньків «Теоретико-правові засади кримінально-правового та оперативно-розшукового забезпечення оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України», дисертаційні дослідження Ю. Курилюка «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України», Я. Кушніра «Державна прикордонна служба України як суб'єкт протидії порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї». Низка публікацій стосуються кримінально-правової та кримінологічної характеристики видів кримінальної деліктності, яким протидіє ДПСУ. Це, зокрема, праці Г. Паламарчук, А. Притули, Н. Орловської, С. Філіппова, С. Халимона та ін.

Однак вбачається, що під час визначення кола кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ, треба виходити, насамперед, з нормативної основи діяльності ДПСУ як правоохоронного органу спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [3]. Інакше кажучи, йдеться про аналіз через призму змісту функцій, якими наділена ДПСУ. Водночас потребує оцінки відповідність стану нормативного забезпечення діяльності ДПСУ щодо протидії кримінальній деліктності тим викликам і загрозам, що зумовлені війною та супутніми їй суспільними явищами.

Метою статті є визначення видів кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ шляхом аналізу функцій прикордонного відомства.

Виклад основного матеріалу. ДПСУ як суб'єкт протидії кримінальній деліктності спрямовує свою діяльність на 1) попередження (запобігання) певним видам кримінальної деліктності (реалізацію системи заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов кримінальних правопорушень); 2) виявлення та припинення кримінальних правопорушень, частково розкриття силами оперативно-розшукових підрозділів; 3) надання допомоги і захисту потерпілим від кримінальних правопорушень; вжиття правових заходів щодо суб'єктів кримінальних правопорушень та осіб, причетних до їх вчинення (наприклад, у разі незаконного переправлення мігрантів діяльність ДПСУ буде спрямована на встановлення особи нелегальних мігрантів, можливої належності їх до збройних сил російської федерації, терористичних угруповань або ж категорії «ухилянтів» від військової служби; вирішення питань про визначення місця тимчасового тримання мігрантів (при необхідності), видворення в країну походження або прийняття заяв про визнання осіб біженцями або особами, які потребують додаткового захисту тощо).

Однак законодавство не містить чіткого переліку кримінальних правопорушень, яким протидіє ДПСУ. Завдання прикордонного відомства, яке визначено в Законі України «Про Державну прикордонну службу України», опосередковано вказує на напрям спрямування зусиль. Зокрема, в ст. 1 вказано, що «на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні».

Водночас відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» забезпечення недоторканності державного кордону України визнається метою його охорони, що, у свою чергу, є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону.

У Словнику української мови «завдання» визначається як «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справи» [4, с. 40]. Наприклад, А. Кумейко, аналізуючи адміністративно-правовий статус СБУ в системі суб'єктів протидії кримінальній деліктності, визначає, що завдання СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення та як суб'єкта протидії кримінальній деліктності являють собою закріплені на нормативно-правовому рівні напрями діяльності, що спрямовані на досягнення кінцевої мети – забезпечення державної безпеки України [5, с. 13].

Законодавець, визначаючи завдання ДПСУ щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, не дотримався принципів нормотворчості

(принципу техніко-юридичної досконалості) та поєднав мету і напрям діяльності ДПСУ. Тому вважаємо, що викладене у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» завдання потребує уточнення.

Конкретизація нормативно визначеного завдання відбувається через функції ДПСУ, визначені у ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». До того ж з огляду на подвійний статус ДПСУ як правоохоронного органу (органу забезпечення правопорядку) та військового формування, її функції повинні мати правоохоронний (або безпековий) та військовий (оборонний) характер. Це відповідатиме і розумінню ДПСУ як складової сектора безпеки і оборони відповідно до Закону України «Про національну безпеку України».

Принагідно зазначимо, що хоча сучасна нормотворча практика відходить від визначення функцій правоохоронних органів, відповідно до ст. 85 Конституції України Верховна Рада України уповноважена затверджувати загальну структуру, чисельність та визначати функції утворених відповідно до законів України військових формувань. Це вказує на обов'язковість закріплення функцій ДПСУ в законодавстві.

Отже, поглянемо на функції ДПСУ з метою визначення кола основних кримінальних правопорушень, яким вона протидіє.

Аналізуючи функції ДПСУ (ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»), бачимо, що окремі з них безпосередньо вказують на протидію кримінальній деліктності, інші – хоча і опосередковано, але їх виконання в підсумку спрямоване на протидію певним правопорушенням.

Тож перша функція – охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму. В межах її виконання здійснюється протидія: 1) кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України; 2) кримінальним правопорушенням у сфері недоторканності державних кордонів, кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку переміщення через державний кордон України певних товарів/предметів, кримінальним правопорушенням проти довкілля та ін. – у разі, якщо основним або додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є режим державного кордону або прикордонний режим.

Друга функція полягає у здійсненні в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення та спрямована на протидію: 1) кримінальним правопорушенням у сфері недоторканності державних кордонів та кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку переміщення через державний кордон України певних товарів/предметів – у разі, якщо вони пов'язані із переміщенням осіб чи товарів/предметів через пункти пропуску через державний кордон України (пункти контролю); 2) порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Звернемо увагу на втрату чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до якого на адміністративній межі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним в дію Указом Президента України, може запроваджуватися тимчасовий прикордонний контроль (ч. 2 ст. 3). Однак з 24 лютого 2022 року у зв'язку із початком війни на межі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України проходить лінія зіткнення, адміністративної межі не визначено, прикордонний контроль не здійснюється.

Третя функція пов'язана з охороною суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (далі – ВЕЗ) та контролем за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій.

Кримінальні правопорушення, які вчиняються у ВЕЗ, за висновком А. Притули, як правило, торкаються економічних інтересів України, порушують її права на використання ресурсів виключної (морської) економічної зони, порушують

найважливіші інститути кримінально-правового захисту: особисту, економічну, екологічну та суспільну безпеку, здоров'я населення, безпосередньо посягають на мир, безпеку людства і міжнародний правопорядок [7].

З цим варто погодитись, якщо розглядати в межах кримінальних правопорушень, які вчиняються у ВЕЗ, дві групи кримінальних правопорушень: 1) кримінально карані порушення законодавства України про ВЕЗ та 2) інші кримінальні правопорушення, які вчиняються у ВЕЗ. Додатковим підтверджуючим аргументом для виділення другої групи є визначення в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» обов'язку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону та органів охорони державного кордону забезпечувати безпеку морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій (ч. 5 ст. 5).

Перелік кримінально караних порушень законодавства України про ВЕЗ можемо визначити з огляду на функціональне призначення ВЕЗ. До них можемо віднести кримінальні правопорушення, об'єктом яких є безпека ВЕЗ як стану захищеності живих та неживих натуральних ресурсів, мінеральних ресурсів, енергії, що виробляється у межах зони з вітру, води, течії, штучних споруд, предметів та об'єктів морської (підводної) спадщини [7, с. 10]. Це кримінальні правопорушення проти довкілля, передбачені ст. ст. 243, 244, 249, 250 КК України.

До інших кримінальних правопорушень, які вчиняються у виключній (морській) економічній зоні, можемо віднести окремі кримінальні правопорушення проти власності; у сфері господарської діяльності (ст. 206-1 КК України); проти громадської безпеки (ст. 258 – 258-5 КК України); проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 278 КК України); проти авторитету органів державної влади (ст. 339 КК України); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 441, 446 КК України).

П'ята функція визначає участь ДПСУ у боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів.

У Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» організована злочинність визначається як сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ст. 43 КК України можемо визначити, що до організованих злочинних угруповань законодавець відносить організовану групу та злочинну організацію.

Отже, ДПСУ бере участь у протидії створенню організованих злочинних угруповань, керівництву та сприянню їх діяльності (протидія кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки (ст. ст. 255-256 КК України), а також протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються цими організованими злочинними угрупованнями. Перелік основних з них можемо визначити з огляду на судову практику: 1) кримінальні правопорушення, в яких основним або додатковим безпосереднім об'єктом є порядок переміщення осіб через державний кордон України або межі тимчасово окупованих територій (ст. ст. 149, 332, 332-1, 332-2, 334 КК України) та 2) кримінальні правопорушення, в яких основним або додатковим безпосереднім об'єктом є порядок переміщення певних товарів/предметів через державний (митний) кордон України (ст. 143, 159-1, 199, 201, 201-1, 204, 267, 268, 269, 300, 301, 305, 306, 321, 333, 441 КК України).

Окрім того, як зазначає Н. Орловська, треба враховувати, що організовані злочинні угруповання активно використовують корупцію та насильство як засоби забезпечення свого існування [8]. Тому можемо виділити низку супутніх кримінальних правопорушень, у протидії яким бере участь ДПСУ: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності; проти встановленого порядку обігу та використання документів (ст. ст. 357, 358 КК України); проти життя та здоров'я особи (ст. ст. 115-126, 127 КК України); проти встановленого з метою протидії залученню в економіку «брудних» коштів порядку здійснення господарської діяльності, а також порядку вчинення цивільно-правових правочинів у частині використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю (ст. 209 КК України).

Частина вказаних правопорушень проти встановленого порядку переміщення осіб

через державний кордон України або межі тимчасово окупованих територій розглядається і в контексті протидії незаконній міграції, незалежно від того, вчиняються вони одноосібно чи в складі організованих злочинних угруповань.

Водночас повноваження ДПСУ щодо участі в протидії організованій злочинності та нелегальній міграції територіально обмежені. Ця діяльність може здійснюватися: 1) на державному кордоні України (в пунктах пропуску через державний кордон України, поза пунктами пропуску в межах прикордонної смуги) та 2) в межах контрольованих прикордонних районів.

Реалізації шостої функції, а саме участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України, здійснюється шляхом запобігання, виявлення та припинення спроб перетинання терористами державного кордону України, незаконного переміщення через державний кордон України зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів, здійснення контрольно-дозвільних процедур з переміщення товарів (вантажів) у районі проведення антитерористичної операції; забезпечення безпеки морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій; надання Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідних сил і засобів, забезпечення їх ефективного використання під час проведення антитерористичних операцій (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»).

В межах цих заходів здійснюється протидія кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки (ст. ст. 258–258⁵, 260 КК України), які можуть поєднуватись із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 201, 267, 269, 332–332² КК України.

У межах виконання сьомої функції, що полягає в участі у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», та восьмої функції щодо охорони закордонних дипломатичних установ України здійснюється протидія кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України, а саме у сфері здійснення вищої державної влади, яка забезпечує нормальне її функціонування, та у сфері діяльності політичних партій (ст. 112 КК України), авторитету органів державної влади (ст. ст. 344, 346, 349 КК України); проти суспільних відносин у сфері підтримання нормальних міждержавних відносин, що забезпечують мирну співпрацю держав (ст. 444 КК України).

Отже, аналіз вищезазначених функцій дозволив виділити види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ. Однак ми залишили поза увагою дві функції, четверту і дев'яту, з огляду на те, що вони не визначають, в яких напрямках реалізовувати завдання (а, відповідно, не визначають види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ), а вказують, як це здійснювати, тобто мають процедурний характер.

Четверта функція визначає можливість використання особливих розвідувальних, інформаційно-аналітичних і оперативно-розшукових інструментів у протидії кримінальній деліктності.

Дев'яту функцію можемо охарактеризувати як «координаційну».

Треба враховувати, що питання координації набуває іншого вигляду під час відбиття воєнної агресії. Відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону України «Про національну безпеку України» «сили і засоби інших складових сил оборони» можуть передаватись в підпорядкування Головнокомандувачу Збройних Сил України, який здійснює їх безпосереднє військове керівництво та управління. Однак, чи належить ДПСУ до сил оборони, цей закон чітко не визначає. Він вказує, що ДПСУ входить до «сектору безпеки і оборони України» (ст. 7).

З одного боку, цей закон визначає, що сили оборони – це Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Однак в переліку функцій ДПСУ не вбачається такої, яка мала б

оборонний характер.

Тому варто конкретизувати оборонну функцію ДПСУ у п. 10 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» і сформулювати її як десяту функцію: «участь у взаємодії з іншими складовими сектору оборони у стримуванні та відсічі збройної агресії проти України». Це буде нормативним підґрунтям протидії ДПСУ кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти основ національної безпеки України, яка (протидія) здійснюється під час оборони держави.

Висновки. Отже, виконане дослідження показує, що законодавство України не містить чіткого переліку кримінальних правопорушень, яким протидіє ДПСУ. Найбільш оптимальним шляхом їх визначення треба визнати аналіз функцій ДПСУ, які містяться у Законі України «Про Державну прикордонну службу України». Саме функції конкретизують нормативно визначене завдання ДПСУ. Причому окремі з них безпосередньо вказують на протидію кримінальній деліктності, інші – хоча й опосередковано, але їх виконання в підсумку спрямоване на протидію певним правопорушенням.

Серед визначених кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється ДПСУ під час виконання своїх функцій, можемо виділити основні та супутні. До основних нами було віднесено окремі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України; у сфері недоторканності державних кордонів; проти встановленого порядку переміщення через державний кордон України певних товарів/предметів; проти довкілля; проти встановленого порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; проти громадської безпеки; проти авторитету органів державної влади; проти суспільних відносин у сфері підтримання нормальних міждержавних відносин, що забезпечують мирну співпрацю держав тощо. Супутніми є кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності; проти встановленого порядку обігу та використання документів; проти життя та здоров'я особи; проти встановленого з метою протидії залученню в економіку «брудних» коштів порядку здійснення господарської діяльності.

Окрім того, треба визнати, що ДПСУ, беручи участь в обороні держави, протидіє кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти основ національної безпеки України. Однак серед функцій ДПСУ відсутня оборонна функція. Її включення до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» унормує запобіжну діяльність ДПСУ щодо зазначених кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Публічний звіт Державної прикордонної служби України у 2021 році. *Державна прикордонна служба України*. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/publicniy-zvit-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini-u-2021-roci/>.
2. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Незаконна міграція як загроза національній безпеці. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки й оборони України* : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 листоп. 2021 р.). Хмельницький : НАДПСУ 2021. С. 380–382.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 3. 744 с.
5. Кумейко А. В. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 20 с.
6. Аверочкіна Т. Щодо правового забезпечення режиму виключної (морської) економічної зони України. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 29–34..
7. Пritула А. М. Кримінально-правова охорона виключної (морської) економічної зони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 20 с.
8. Орловська Н. А., Паламарчук Г. В. Наркоконтрабанда як транскордонний злочин: економіко-кримінологічний вимір. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*. 2017. Вип. 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnadpcurn_2017_2_5.pdf.

Надійшла до редакції 10.07.2022

References

1. Publicnyi zvit Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy u 2021 rotsi [Public report of the State Border Service of Ukraine in 2021]. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/publicnyi-zvit-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini-u-2021-roci/>. [in Ukr.].
2. Orlovska, N. A., Stepanova, Yu. P. (2021) Nezakonna mihratsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi [Illegal migration as a threat to national security]. *Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti skladovykh sektoru bezpeky y oborony Ukrainy Educational and scientific support of the activities of the components of the security and defense sector of Ukraine : tezy II Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 25 lystopada 2021 roku)*. Khmelnytskyi : NADPSU, pp. 380–382. [in Ukr.].
3. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].
4. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1972. Vol. 3. 744 p. [in Ukr.].
5. Kumeiko A. V. Administratyvno-pravovyi status Sluzhby bezpeky Ukrainy u systemi subiektiv protydii zlochynnosti [Administrative and legal status of the Security Service of Ukraine in the system of crime prevention entities] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2016. 20 p. [in Ukr.].
6. Averochkina, T. (2018) Shchodo pravovoho zabezpechennia rezhymu vykliuchnoi (morskoj) ekonomichnoi zony Ukrainy [Regarding the legal support of the regime of the exclusive (maritime) economic zone of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*. № 4, pp. 29–34. [in Ukr.].
7. Prytula A. M. (2010) Kryminalno-pravova okhorona vykliuchnoi (morskoj) ekonomichnoi zony Ukrainy [Criminal law protection of the exclusive (maritime) economic zone of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 20 p. [in Ukr.].
8. Orlovska, N. A., Palamarchuk, H. V. (2017) Narkokontrabanda yak transkordonnyi zlochin: ekonomiko-kryminolohichni vymir [Narco smuggling as a cross-border crime: economic and criminological dimension]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho*. Vyp. 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnadpcurn_2017_2_5.pdf. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Stepanova. Types of criminal offenses counteraction to which is committed by the State Border Service of Ukraine. The purpose of the article is to determine the types of criminal offenses counteraction to which is committed by the State Border Guard Service of Ukraine by analyzing the functions of the border agency. There is no a clear list of criminal offenses in legislation to which the State Border Guard Service of Ukraine counteracts. Therefore, when determining them, the author made conclusions from the normative basis of the activities of the SBGS, analyzing the types of criminal offenses that are countered by the SBGS, through the prism of functions and comparing them with the tasks and powers of the border agency. In the course of the study it was established that some of the functions directly indicate the prevention of criminal delinquency, while others – albeit indirectly, but their implementation is ultimately aimed at prevention of criminal offenses.

It was proposed to distinguish the main and related criminal offenses, which are countered by the SBGS. The main criminal offenses include separate criminal offenses against the foundations of Ukraine's national security; in the field of inviolability of state borders; against the established order of moving certain goods/items across the state border of Ukraine; against the environment; against the established procedure for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine; against public safety; against the authority of state authorities; against social relations in the sphere of maintenance of normal interstate relations, which ensure peaceful cooperation of states, etc. Concomitant criminal offenses are criminal offenses in the field of official activity; against the established order of circulation and use of documents; against the life and health of a person; against the order of economic activity established with the aim of countering the involvement of “dirty” funds in the economic activity.

In the course of assessing the compliance of the state of regulatory support for the activities of the SBGS in relation to combating criminal offenses to the challenges and threats caused by war and the social phenomena accompanying it, it was established that the scope of powers granted to the SBGS on defense of the state does not correspond to the content of its functions. In view of this, it is proposed to specify the defense function of the SBGS, which regulates the preventive activities of the SBGS regarding criminal offenses against peace, human security, and the international legal order, and against the foundations of Ukraine's national security in the course of state defense.

Keywords: counteraction, criminal offense, criminal delict, functions, state border, temporarily occupied territory, exclusive (maritime) economic zone.

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-256-264

**Андрій
КРУШЕНИЦЬКИЙ[©]**

т.в.о. завідувача кафедри
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна)

ВИТРЕБУВАННЯ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАННЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ

У статті висвітлено проблемні питання, пов'язані з використанням такого способу збирання доказів у кримінальному провадженні, як витребування та отримання речей і документів. Розглянуто питання: щодо суб'єктів, до яких може бути висунута вимога сторони обвинувачення про надання речей і документів та від яких вони можуть бути отримані; форма та зміст вимоги про витребування речей і документів (тобто її процесуальне оформлення); терміни для виконання вимоги та правові наслідки відмови (ухилення) суб'єкта-володільця відповідних речей і документів від задоволення вимоги; форма фіксації витребування речей і документів стороною обвинувачення. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення окремих положень ст. 93 КПК України з метою усунення проблемних питань у кримінальних провадженнях, що виникають під час реалізації повноважень сторони обвинувачення щодо витребування та отримання речей і документів.

Ключові слова: витребування та отримання речей і документів, спосіб збирання доказів, форма витребування, сторона обвинувачення.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 93 КПК України одним із способів збирання доказів стороною обвинувачення є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Однак під час практичної діяльності у сторони обвинувачення постійно виникають проблеми з реалізацією своїх повноважень у частині витребування відомостей, документів та речей, які виникають через необґрунтовані відмови. Насамперед це пов'язано з тим, що чинним КПК України не передбачені способи та не визначені процедури, використовуючи які сторона обвинувачення може реалізувати вищезазначені повноваження. У зв'язку з цим на сьогодні є нагальна потреба в більш детальній регламентації отримання доказів у порядку ст. 93 КПК України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання, що стосувалися витребування речей і документів, як засобу збирання доказів у кримінальному провадженні, стали досліджувати лише останнім часом. Окремі аспекти вказаної проблематики були предметом дослідження низки вітчизняних авторів (О. Астапенка – 2009 р., С. Крушинського – 2015 р., І. Крицької – 2017 р., С. Ковальчука – 2018 р., О. Маслюк – 2018 р., Т. Кузубової – 2019 р. та ін.). Проте увага приділялася тільки окремим питанням, пов'язаним з цією проблематикою, і формувалися досить суперечливі погляди, які потребують критичного аналізу.

Метою статті є визначення оптимального процесуального порядку витребування речей і документів та механізмів його реалізації стороною обвинувачення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно наголосити, що «витребування» й «отримання» речей і документів є самостійними способами збирання доказів поряд з проведенням слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Витребування речей чи документів – це процесуальна дія, яка полягає у зверненні з вимогою до певного суб'єкта про добровільне надання речей чи документів, які є носіями інформації (відомостей), що має значення для кримінального провадження. Важливою умовою для використання вказаного способу збирання (формування) доказів

є наявність достовірних даних, що речі чи документи перебувають чи зберігаються у певного суб'єкта (в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб). Отримання речей чи документів – це процесуальна дія, яка являє собою окремий процес доставляння стороні обвинувачення чи захисту юридичними або фізичними особами письмових документів чи їх копій, а також предметів із проханням приєднати їх до матеріалів кримінального провадження. Тобто, під час отримання певна особа добровільно за своєю ініціативою передає стороні кримінального провадження вказані об'єкти, які підлягають оглядові, фотографуванню та докладному опису в протоколі огляду [1, с. 158–160].

На нашу думку, поряд з іншими способами збирання доказів (зокрема, застосуванням тимчасового доступу до речей та документів) витребування та отримання речей і документів треба розглядати як спрощений та альтернативний засіб збирання доказів. Зі свого боку, рішення сторони обвинувачення про витребування речей і документів повинно бути ухвалено в разі наявності достатніх підстав вважати, що особа, у володінні якої перебувають речі або документи, не буде чинити перешкод в отриманні вказаних джерел доказів, добровільно передасть їх стороні обвинувачення, і головне – не буде намагатися змінити їх або знищити. В інших ситуаціях сторона обвинувачення може вдаватися до інших способів збирання доказів, зокрема до вилучення речей і документів шляхом застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України (тимчасового доступу до речей та документів).

Але до цього часу залишаються законодавчо неврегульованими питання щодо порядку звернення сторони обвинувачення з письмовими вимогами про витребування речей і документів відповідно до ст. 93 КПК України. Зокрема, невизначеними залишаються такі питання:

- перелік суб'єктів, до яких може бути висунута вимога про надання речей та документів (в порядку ст. 93 КПК України);
- форма та зміст пред'явлення вимоги про витребування речей і документів (тобто її процесуальне оформлення);
- терміни для виконання вимоги та правові наслідки відмови (ухилення) суб'єкта-володільця відповідних речей і документів від задоволення вимоги;
- форма фіксації витребування речей і документів стороною обвинувачення.

Слушною щодо цього є думка О. Литвинчука, який наголосив на тому, що через «прогалини» в законодавстві слідчі, замість використання спрощеної процедури витребування інформації, вимушені витратити чимало часу на більш складну процедуру, пов'язану з отриманням ухвали слідчого судді на тимчасовий доступ до речей та документів. Це пояснюється тим, що докази, отримані шляхом «витребування», все частіше визнаються судом за клопотанням сторони захисту недопустимими. Така позиція суддів зрозуміла, оскільки вони взагалі не мають змоги оцінити «витребуваний» доказ на предмет допустимості, оскільки законодавець не визначив механізму реалізації такого способу збирання фактичних даних. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Для виконання цього завдання необхідно забезпечити таку процедуру досудового розслідування, яка б дозволяла діяти слідчому та прокурору без необґрунтованих затримок. Слідчий не повинен вдаватися до звернення із клопотанням до слідчого судді для того, щоб вилучити речі або документи, які добровільно надаються їх власниками або особами, які відповідальні за їх зберігання. Наприклад, останнім часом для розкриття злочинів по «гарячих» слідах широко використовується відеоінформація, отримана з камер спостереження, яких з кожним роком встановлюється все більше і більше на приватних будинках, а також спорудах юридичних осіб. При цьому власники таких електронних пристроїв досить часто погоджуються співпрацювати з правоохоронними органами та готові добровільно надати відеозапис, який може бути використаний під час досудового розслідування. Однак у судовій практиці бувають непоодинокі випадки, коли судами доказом визнаються лише ті матеріали відеозйомки, які отримані саме під час виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів [2, с. 93–94]. Отримання такого дозволу потребує значного часу, який обумовлюється:

- по-перше, досить тривалим часом, який необхідний для складання та оформлення самого клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів

(обґрунтування клопотання; виконання копій матеріалів, якими обґрунтовуються доводи в клопотанні; оформлення опису тощо);

- по-друге, процедурою погодження клопотання з процесуальним керівником;
- по-третє, процедурою доставлення клопотання до суду для його розгляду слідчим суддею;
- по-четверте, тривалістю розгляду слідчим суддею клопотань сторони обвинувачення. Треба зазначити, що чинний КПК взагалі не містить норм, які б передбачали строки розгляду слідчим суддею клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів.

Враховуючи завантаженість слідчих суддів та відсутність в КПК будь-яких строків розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів, в практиці іноді виникають абсурдні ситуації, коли слідчими суддями клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів розглядаються навіть не тижнями, а місяцями. Тож слідчий, замість проведення інших невідкладних слідчих (розшукових) дій, вимушений займатися паперовою тяганиною.

Саме тому О. Литвинчук пропонує ввести (повернути) у чинний КПК України таку слідчу (розшукову) дію, як виїмка, яка проводиться за рішенням слідчого за наявності згоди осіб, у володінні яких перебувають речі або документи, що вилучаються [2, с. 93–94].

Отже, розглянемо проблемні питання, які, на нашу думку, потребують законодавчого врегулювання.

1. Перелік суб'єктів, до яких може бути висунута вимога про надання речей та документів та від яких вони можуть бути отримані.

Відповідно до ст. 93 КПК України ними можуть бути: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи. Як бачимо, перелік суб'єктів є досить загальним. Якщо їх конкретизувати, то, на нашу думку, ними можуть бути:

1) сторони та інші учасники кримінального провадження, які надають доказову інформацію з метою реалізації своєї процесуальної функції та впливу на напрямок пізнавальної діяльності, що відповідає їх інтересам. Тут доцільно акцентувати на тому, що правом на подання доказової інформації (тобто в кого може бути витребувана та від кого може бути отримана), як зазначено вище, володіють і суб'єкти сторони обвинувачення. Це передусім стосується прокурора, який реалізує своє право в судових стадіях процесу. Однак таке його право одночасно є і його обов'язком, оскільки, будучи органом держави, під час здійснення обвинувальної діяльності він керується засадами публічності, змагальності, диспозитивності та презумпції невинуватості;

2) державні органи, підприємства, установи, організації (в тому числі й правоохоронні органи, зокрема, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність), які, відповідно до закону (це може бути закон, який регламентує їх правовий статус), зобов'язані надавати доказову інформацію;

3) інші особи (в тому числі й сторонні), які можуть надавати доказові матеріали [3, с. 86–87].

2. Форма та зміст пред'явлення вимоги про витребування речей і документів (тобто її процесуальне оформлення).

Нині в юридичній доктрині та практиці, внаслідок недосконалості кримінального процесуального законодавства, не вироблено єдиної позиції до форми здійснення витребування речей та документів стороною обвинувачення. А тому в науковій літературі висловлюються різні погляди щодо процесуального оформлення вказаного способу збирання доказів.

Насамперед відмітимо, що можна зустріти різні погляди щодо того, в якій формі має здійснюватися витребування – усній чи письмовій. Не погоджуємося з думкою про те, що витребування може здійснюватися як в усній, так і письмовій формі [4, с. 280]. Адже саме письмова форма дозволяє «надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства» [5, с. 198]. З іншого боку – письмова форма дозволить оцінити доказ з позиції допустимості способів його отримання, чого не можна буде зробити в разі усного звернення з вимогою про надання речей чи документів [6, с. 137].

Треба зазначати, що в практиці письмові вимоги сторони обвинувачення до фізичних та/або юридичних осіб про надання копій документів та відомостей часто або взагалі не мають назви, або позначаються як «Вимога» чи «Запит».

Варто зауважити, що як у спеціальних законах, так і в окремих нормативно-правових актах форма витребування інформації та документів правоохоронними органами України зазначається саме як «письмовий запит» або «письмова вимога». Такі форми витребування, зокрема, містяться у таких нормативно-правових актах:

– п. 3 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» (передбачено можливість надання інформації на письмову вимогу правоохоронних органів стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи). Цим же нормативним актом визначено вимоги, що висуваються до такого документа [7];

– п. 2 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» (допускається передача відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги без згоди особи або без згоди її законного представника для провадження досудового розслідування, складання досудової доповіді щодо обвинувачених або судового розгляду за письмовим запитом слідчого, прокурора, суду та представника уповноваженого органу з питань пробації) [8];

– п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Службу безпеки України» (СБУ має право одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу Служби безпеки України від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України) [9];

– ч. 1 п. 3 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» (НАБУ має право витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро) [10];

– ч. 8 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» (Довідки про вчинені нотаріальні дії та інші документи надаються нотаріусом протягом десяти робочих днів на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування у зв'язку з кримінальним провадженням...) [11].

Проте, як випливає зі змісту наведених статей, право на витребування інформації за запитом викладено з прив'язкою до повноважень відповідного органу, проте не прив'язано до процедури, у межах якої воно здійснюється. Враховуючи, що порядок кримінального провадження визначається лише кримінальним процесуальним законодавством, констатуємо неузгодженість його норм із положеннями спеціальних законів в інших сферах, які можуть бути охоплені кримінальним провадженням [12, с. 342].

Тож розглядаючи це питання в контексті попереднього кримінального процесуального законодавства, С. Стахівський вважав допустимою формою витребування речей і документів у кримінальному провадженні у вигляді письмового запиту [13, с. 266].

За твердженням В. Вапнярчука, зважаючи на те, що відповідно до ч. 3 і 2 ст. 110 КПК України всі рішення слідчого, прокурора ухвалюються у формі постанови, а судові рішення – у формі ухвали, на нашу думку, саме цими процесуальними документами й необхідно оформлювати витребування доказів [14, с. 408].

Ю. Азаров, О. Хабло, Я. Конюшенко також висловили думку про те, що витребування документів є самостійним інститутом збирання доказів і може бути реалізоване шляхом винесення відповідної постанови слідчого, за умови добровільності надання належної інформації органами влади та громадянами. Водночас саме добровільність надання документів чи відомостей вказується як риса, яка відрізняє його від тимчасового доступу [15, с. 136].

Наявна й протилежна думка щодо запропонованої науковцями форми реалізації витребування документів чи відомостей через винесення відповідної постанови. Зокрема, І. М. Чемерис зазначає, що відповідно до положень ст. 110 КПК України, постанови слідчого, прокурора, ухвалена в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується, тобто не передбачає добровільного характеру виконання. А отже, описана Ю. Азаровим, Я. Конюшенко, О. Хаблом позиція містить внутрішні логічні суперечності. З огляду на те, що сьогодні кримінальне процесуальне законодавство не містить вимог до форми, змісту, строків реалізації та відповідальності

за невиконання вимоги слідчого щодо витребування документів чи відомостей, єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно інститути тимчасового доступу й обшуку. О. Юдін зауважує, що відсутність чіткої форми витребування документів як способу отримання доказів за ч. 2 ст. 93 КПК в аспекті ст. 19 Конституції України, за якою посадові особи зобов'язані діяти на підставі, у межах та в спосіб, визначені Конституцією та законами України, перетворює норму ч. 2 ст. 93 КПК України на декларативну [12, с. 341–342].

Ми не згодні з позицією І. Чемериса та Ю. Юдіна, оскільки в ч. 3 ст. 110 КПК України прямо передбачено, що рішення слідчого, прокурора ухвалюється у формі постанови. Більше того, зазначена норма закріплює, що відповідна постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Тобто йдеться про доцільність закріплення процесуальної форми фіксації доказової інформації, що має значення для кримінального провадження, зокрема і в питанні витребування доказів у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 93 КПК України [16, с. 175].

Як вже зазначалося, загальні вимоги до постанови слідчого закріплені в ст. 110 КПК України. Окрім загальних відомостей про кримінальне провадження, в такій постанові слідчий також має вказати, які речі чи документи він вимагає надати [15, с. 137].

Ще одним проблемним питанням, на яке треба звернути увагу, це можливість витребування слідчим електронних документів та інформації, що містяться у електронних реєстрах. Слушною щодо цього є думка І. Чемериса, який зазначає, що ст. 99 КПК містить доволі прогресивні положення щодо визнання електронного документа джерелом доказу. Але законодавцем не визначено питання поводження з електронними документами, можливість отримання їх у кримінальному провадженні сучасними засобами комунікації, зокрема й електронною поштою. На практиці регламентування цієї процедури істотно пришвидшило б процес витребування, оброблення й опрацювання інформації, сприяло б скороченню часу, необхідного на ухвалення рішень у кримінальних провадженнях, а також розширило б географію проведення слідчих дій. Отже, досить прогресивне положення КПК щодо визнання можливості застосування роботи з електронними документами фактично нівельовано відсутністю визначеної процедури поводження та використання електронних документів у провадженні. З огляду на проаналізовану правову базу, виникає обґрунтоване питання щодо законності використання слідчими можливостей доступу до електронних реєстрів, яких в Україні налічується понад 100 [17]. Однією з головних функцій, яку виконують такі реєстри, є можливість швидкого доступу до офіційної інформації, яка по своїй суті є електронною. Проте отримання такої інформації не охоплено жодною слідчою (розшуковою) чи процесуальною дією, зокрема й заходами забезпечення кримінального провадження. Такий стан речей фактично перетворює органи досудового розслідування на статистів, яким відведено не розкриття, мінімізації чи попередження негативних наслідків злочину, а суто обов'язки документування слідів злочинної діяльності [12, с. 343].

З огляду на зазначене, доцільно удосконалити чинний КПК, передбачивши повноваження сторони обвинувачення із застосування процедури, визначеної ст. 93 КПК можливість витребувати електронні документи та мати доступ до інформації, що містяться у електронних реєстрах України.

3. Терміни для виконання вимоги та правові наслідки відмови (ухилення) суб'єкта-володільця відповідних речей і документів від задоволення вимоги.

Хоча відповідно до ч. 5 ст. 40 КПК України органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого, однак заходів юридичної відповідальності в разі невідачі речей чи документів кримінальний процесуальний закон практично не містить. Адже у разі невиконання вимоги щодо видачі речей чи документів КПК України не передбачає можливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження [15, с. 137].

Варто зауважити, що як у спеціальних законах, так і в окремих нормативно-правових актах строки надання інформації на вимогу правоохоронних органів встановлюються від 3 до 10 робочих днів.

Серед науковців пропонуються також різні строки виконання вимоги про витребування та правові наслідки відмови (ухилення) суб'єкта-володільця відповідних речей і документів від задоволення вимоги. За твердженням А. Спусканюка, виконавець

запиту, якому адресовано такий запит, зобов'язаний невідкладно, але не більше ніж протягом десяти робочих днів надати відповідну інформацію з дня отримання такого запиту [18, с. 184–184].

О. Литвинчук пропонує встановити, по-перше, строки надання суб'єктами, яким запит адресований, відповідної інформації, по-друге, відповідальність за невиконання такого запиту. Для цього пропонує використати в КПК України положення, аналогічні до п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [2, с. 94].

Ми ж більш схильні до думки О. Ковтуна, який пропонує встановити строк для виконання письмової вимоги сторони обвинувачення про витребування інформації – не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання відповідної постанови. При цьому пропонується, що за невиконання постанови слідчого, прокурора є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів або обшук житла чи іншого володіння особи. У разі відмови особи від виконання постанови слідчого, прокурора про витребування речей і документів клопотання про проведення обшуку подається стороною обвинувачення в разі, якщо він є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, а також є пропорційним втручанням в особисте та сімейне життя особи [19, с. 254–255].

4. Форма фіксації витребування речей і документів стороною обвинувачення.

Більшістю науковців пропонується, що єдиною процесуальною формою фіксації витребування речей і документів стороною обвинувачення є саме протокол, з чим ми повністю погоджуємося. В. Вапнярчук наголошує, що на підставі аналізу чинного КПК України (зокрема, статей 103–105, 108), можна стверджувати, що такою формою оформлення для суб'єктів сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування є протокол (про отримання речей, документів), а в судовому розгляді – журнал судового засідання. Надання в подальшому отриманим об'єктам статусу доказу здійснюється й оформлюється в порядку, передбаченому КПК (оскільки це процесуальне рішення – то знову ж згідно з частинами 3 і 2 ст. 110 КПК воно ухвалюється у формі постанови чи ухвали) [14, с. 409].

На переконання С. Стахівського, учасники кримінального провадження (фізичні та юридичні особи) повинні залишити «якийсь слід» про те, що певний документ чи предмет був переданий органу досудового розслідування, прокурору чи судді. Особливо така потреба виникає, коли особа матеріально чи в іншому вигляді відповідальна за передані предмети чи документи [13, с. 266].

Як закріплює ч. 2 ст. 100 КПК України, речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. На необхідність обов'язкового відображення результатів витребування як процесуальної дії у протоколі звертається увага й у юридичній літературі [20, с. 100; 21, с. 91–92]. Ми погоджуємось з думкою С. Ковальчука, який слушно зазначає, що отримана стороною обвинувачення у порядку витребування річ підлягає обов'язковому огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду (у порядку ч. 5 ст. 237 КПК України), із відображенням результатів огляду у протоколі, зміст якого повинен відповідати вимогам ст. 104 КПК України. При цьому описова частина протоколу повинна містити не лише відомості про надану річ (ч. 3 ст. 104 КПК України), але й вказівку на факт витребування речі та орган державної влади, орган місцевого самоврядування, підприємство, установу, організацію, службову або фізичну особою, якою на вимогу слідчого, прокурора її надано, а заключна частина протоколу – відомості про цю річ і спосіб її ідентифікації [22, с. 8–9].

С. Крушинський також зазначає, що подані на стадії досудового розслідування предмети та документи набувають статусу доказів тільки після їх належного процесуального оформлення, а саме складання протоколу та винесення постанови про приєднання предмета або документа до справи [23, с. 222].

О. Литвинчук вказує, що для фіксації факту отримання від учасників кримінального провадження, а також інших осіб (за ініціативою останніх) предметів та документів доцільно передбачити складання слідчим відповідного протоколу, в якому б вказувалися час, місце проведення такої дії, а також описувалися ознаки отриманого [2, с. 94].

Зважаючи на зазначене, доцільно удосконалити чинний КПК, передбачивши, що за наслідками витребування та отримання речей і документів відповідно до ст. 93 КПК слідчий, прокурор складають протокол з дотриманням вимог ст. 104 КПК. Надання в

подальшому отриманим об'єктам статусу доказу здійснюється шляхом винесення постанови згідно з частинами 3 і 2 ст. 110 КПК.

Висновки. Аналізуючи напрями подальшого розвитку кримінально-правової політики у сфері регламентації збору доказів, варто зазначити велику користь витребування документів та відомостей речей, документів та відомостей як способу збирання доказів у кримінальному провадженні через його оперативність. Саме завдяки цьому вказаний спосіб сприяє швидкому досудовому розслідуванню як одній з ознак ефективності кримінального провадження. Тому, безумовно, важливим є удосконалення процесуальної регламентації витребування речей і документів з метою усунення розглянутих проблемних питань. Видається, що правильним шляхом вирішення окреслених проблем є удосконалення редакції ст. 93 КПК України, передбачивши, що рішення щодо витребування речей і документів стороною обвинувачення підлягає процесуальному оформленню у вигляді складання вмотивованої постанови слідчого чи прокурора (із дотриманням вимог ст. 110 КПК). Результати витребування як процесуальної дії повинні бути відображені у протоколі (про отримання та огляд), який повинен відповідати вимогам ст. 104 КПК.

Список використаних джерел

1. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів в системі процесуальних дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 152–164.
2. Литвинчук О. І. Щодо правового регулювання порядку збирання доказів у кримінальному провадженні. 2017. С. 93–94. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=dwipTPIAAAAJ&citation_for_view=dwipTPIAAAAJ:qjMakFHDy7sC.
3. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 85–89.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / Тацій В. Я., Бандурка О. М., Портнов А. В. та ін. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
5. Тацій В. Я., Грошевський Ю. М., Туманянц А. Р. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2013. 824 с.
6. Азаров Ю. І., Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5/2015. С. 135–141.
7. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
8. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
9. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
10. Про Національне антикорупційне бюро : Закон України від 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
11. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
12. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341–343. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/12248>.
13. Стахівський С. М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 264–267.
14. Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 70. С. 405–410.
15. Азаров Ю., Хабло О., Конюшенко Я. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 135.
16. Ковтун О. В. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 233 с.
17. 100 публічних реєстрів України для користування. *Українське право* : веб-сайт. URL : <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/100-publicnykh-reestriv-ukrayiny-dlya-korystuvannya/>.
18. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 250 с.
19. Ковтун О. В. Витребування та отримання як способи збирання доказів у кримінальному провадженні про злочини, пов'язані з перешкоджанням законній професійній діяльності журналіста. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 5. С. 249–255.
20. Волобуєва О. О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України.

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 98–102.

21. Астапенко О. В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2009. 249 с.

22. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право. 2014. № 2(10). С. 1–24.*

23. Крушинський С. А. Процесуальна форма подання доказів у кримінальному судочинстві України. *Університетські наукові записки. 2010. № 2 (34). С. 218–223.*

Надійшла до редакції 02.09.2022

References

1. Krushenytskyi, A. V. (2022) Vytребування та otrymannia rechei i dokumentiv v systemi protsesualnykh dii [Claiming and receiving things and documents in the system of procedural actions]. *Pravovyi chasopys Donbasu. № 2 (79), pp. 152–164. [in Ukr.]*.

2. Lytvynchuk, O. I. (2017) Shchodo pravovoho rehulivannia poriadku zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Regarding the legal regulation of the procedure for gathering evidence in criminal proceedings], pp. 93–94. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=dwipTPIAAAAJ&citation_for_view=dwipTPIAAAAJ;qjMakFHDy7sC. [in Ukr.]

3. Vapniarchuk, V. V. Vytребування та otrymannia, provedennia inshykh protsesualnykh dii yak sposoby zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Demanding and receiving, carrying out other procedural actions as methods of gathering evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Yurydychni nauky. 2015. Vyp. 3. T. 3. S. 85–89. [in Ukr.]*.

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Criminal procedural code of Ukraine: scientific and practical commentary] : u 2 t. / Tatsii V. Ya., Bandurka O. M., Portnov A. V., Pshonka V. P., Blazhivskiy Ye. M., Burdol Ye. P. Kharkiv : Pravo, 2012. T. 1. 768 p. [in Ukr.]

5. Tatsii, V. Ya., Hroshevyi, Yu. M., Tumanians, A. R. () Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 2013. 824 p. [in Ukr.]

6. Azarov, Yu. I., Khablo, O. Yu., Koniushenko, Ya. Yu. (2015) Okremi pytannia zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Separate issues of gathering evidence in criminal proceedings]. *Yurydychna nauka. № 5/2015, pp. 135–141. [in Ukr.]*.

7. Pro banky i bankivsku diialnist [On banks and banking activities] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>. [in Ukr.]

8. Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care] : Zakon Ukrainy vid 22.02.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukr.]

9. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (data zvernennia: 29.08.2022). [in Ukr.]

10. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro [On the National Anti-Corruption Bureau] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. [in Ukr.]

11. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 r. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>. [in Ukr.]

12. Chemerys, I. M. (2017) Problemni pytannia zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Problematic issues of evidence collection in criminal proceedings]. *Porivnialno-analitychne pravo. № 5, pp. 341–343. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/12248. [in Ukr.]*

13. Stakhivskiy, S. M. (2005) Zbyrannia dokaziv yak element protsesu dokazuvannia [Collection of evidence as an element of the proof process]. *Universytetski naukovyi zapysky. № 3 (15), pp. 264–267. [in Ukr.]*

14. Vapniarchuk, V. V. (2022) Shchodo osoblyvosti okremykh sposobiv zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Regarding the peculiarities of certain methods of gathering evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo. Vyp. 70, pp. 405–410. [in Ukr.]*

15. Azarov, Yu., Khablo, O., Koniushenko, Ya. (2015) Okremi pytannia zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Separate issues of gathering evidence in criminal proceedings]. *Yurydychna nauka. № 5, p. 135. [in Ukr.]*

16. Kovtun O. V. (2019) Dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyyny, poviazani iz pereshkodzhanniam zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalistiv [Evidence in criminal proceedings about crimes related to obstructing the legal professional activity of journalists] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv, 233 p. [in Ukr.]

17. 100 publicnykh reiestriv Ukrainy dlia korystuvannia [100 public registers of Ukraine for use]. *Ukrainske pravo : vebсайт. URL: https://ukrainepravo.com/news/ukraine/100-publicnykh-reiestriv-ukrayiny-dlya-korystuvannya/*. [in Ukr.]

18. Spuskaniuk, A. Yu. (2019) Dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyyny,

poviazani z provedenniam derzhavnykh zakupivel [Evidence in criminal proceedings about crimes related to public procurement] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv, 250 p. [in Ukr.].

19. Kovtun, O. V. (2017) Vytrevuvannia ta otrymannia yak sposoby zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni pro zlochyny, poviazani z pereshkodzhanniam zakonnoi profesiinii diialnosti zhurnalista [Demanding and receiving as methods of gathering evidence in criminal proceedings on crimes related to obstruction of the legitimate professional activity of a journalist]. *Yurydychnyi biuleten*. Issue 5, pp. 249–255. [in Ukr.].

20. Volobuieva, O. O. (2013) Problemni pytannia zastosuvannia okremykh norm KPK Ukrainy [Problematic issues of the application of certain norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 98–102. [in Ukr.].

21. Astapenko, O. V. (2009) Vytrevuvannia ta podannia predmetiv i dokumentiv yak sposoby zbyrannia dokaziv na dosudovykh stadiiakh kryminalnoho protsesu [Requisition and submission of items and documents as ways of gathering evidence at the pre-trial stages of the criminal process] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 249 p. [in Ukr.].

22. Kovalchuk, S. O. (2014) Sposoby zbyrannia rechovykh dokaziv storonoiu obvynuvachennia [Methods of collecting material evidence by the prosecution]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriia : Pravo. № 2(10), pp. 1–24. [in Ukr.].

23. Krushynskyi, S. A. (2010) Protseusalna forma podannia dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Procedural form of submission of evidence in criminal proceedings of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 2 (34), pp. 218–223. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Krushenytskyi. Demanding of items and documents by the prosecution: procedure.

The article highlights problematic issues related to the use of such a method of gathering evidence in criminal proceedings as the demand and receipt of things and documents. Considered issues: regarding subjects to whom the prosecution may demand the provision of things and documents and from whom they may be obtained; the form and content of the request to claim things and documents (that is, its procedural design); deadlines for fulfilling the requirement and the legal consequences of the refusal (evasion) of the subject-owner of the relevant items and documents to satisfy the requirement; the form of recording the claim of things and documents by the prosecution. Formulated proposals for improvement of certain provisions of Art. 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to eliminate problematic issues in criminal proceedings that arise during the exercise of the powers of the prosecuting party to demand and receive things and documents. According to Art. 93 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, one of the ways for the prosecution to gather evidence is to demand and receive from state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, officials and individuals, things, documents, information, expert opinions, audit conclusions and inspection reports. However, in practical activity, the prosecution constantly has problems with the implementation of its powers in terms of demanding information, documents and things that arise in connection with unjustified refusals. First of all, this is due to the fact that the current Code of Criminal Procedure of Ukraine does not provide for the methods and procedures by which the prosecution can exercise the above-mentioned powers. In this regard, today there is an urgent need for a more detailed regulation of obtaining evidence in accordance with Art. 93 of the CPC of Ukraine.

Keywords: demand and receipt of things and documents, method of gathering evidence, form of demand, prosecution side.

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-265-270

**Олександр
ЗАХАРЧЕНКО[©]**

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАПОБІГАННЯ ДЕЛІКТАМ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК І ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ, ЯК ПРЕРОГАТИВА ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті детерміновано зв'язок профілактики адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку з охороною прав та свобод людини і громадянина. Також з'ясовано значення поняття «профілактика» у різних сферах життя людини та запропоноване власне тлумачення профілактики правопорушень (адміністративних), оскільки офіційне, закріплене на законодавчому рівні, відсутнє. Наголошено на важливості охорони громадського порядку та почутті безпеки для кожної особистості. Встановлено зв'язок профілактики правопорушень із задоволенням потреб людини, які розташовані за психологічною теорією у піраміді Маслоу.

Ключові слова: профілактика, права і свободи, правопорушення, потреби, інтереси, розвиток.

Постановка проблеми. Профілактика правопорушень як соціального та антисоціального явища, що супроводжується формою організації людського існування, є викликом теоретичних та практичних працівників у всьому світі. Обмеження цього прояву і його нівелювання завжди було і залишається головною турботою держави, незалежно від її правової природи [4, с. 134]. Аналізуючи статистичні дані про правопорушення на території України, розуміємо, що механізм охорони прав та свобод людини і громадянина потребує удосконалення, розробки нових методів і підходів до протидії та профілактики протиправної поведінки. Особливе місце серед випадків облікованих правопорушень займають адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, оскільки їх вчинення відбувається щодня у великій кількості. Образливе чіпляння, нецензурна лайка, психологічне домашнє насильство, розпивання спиртних напоїв чи куріння в громадських місцях – все це посягає на встановлений порядок, створює ризик для щасливого майбутнього цивілізованих осіб. Такі прояви антисоціальної поведінки порушують загальноприйняті правила, створюють дискомфорт у реалізації прав, задоволенні законних потреб та інтересів, часом обмежуючи конституційні права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням зазначеної проблематики у свій час займалися такі науковці, як А. Собакарь, Р. Миرونюк, А. Губанова, Л. Доля, Д. Єжєвський, Я. Когут, О. Кононова, Є. Шихова, О. Юнін тощо. Але на сьогодні, на жаль, є коло питань, які ще не розглянуті та на яких потрібно зробити акцент і всебічно дослідити.

Метою статті є встановлення зв'язку між профілактикою правопорушень і механізмом охорони прав та свобод, ролі профілактики у задоволенні потреб людини різного рівня, а також необхідність проведення (застосування такої форми державного примусу) для збереження ладу на території держави.

Виклад основного матеріалу. Кожна людина прагне до особистого розвитку, самовдосконалення, поліпшення умов життя, збільшення власних цінностей і здобутків, суспільного визнання. З метою досягнення такого результату щодня відбувається процес праці: на роботі, де людина здобуває кошти для задоволення власних потреб; у вільний час, коли людина здобуває нові знання для збільшення горизонту поглядів, підвищення рівня цілей і розташування нових пріоритетів; також у боротьбі з власними страхами чи сумнівами – праця над мотивацією та бажанням. Однак, навіть розглядаючи

психологічну теорію, відображену у піраміді Маслоу, звертаємо увагу на 1-й рівень – основу подальших процесів, потреб та інтересів. На 1-му рівні знаходяться всі компоненти, що підтримують життя людини на фізіологічному рівні, без яких повноцінне існування особистості як живого організму неможливе. Не менш важливим є 2-й рівень у піраміді потреб, оскільки він характеризує потребу у безпеці. Індивід не може прагнути до визнання, якщо не відчуває себе у безпеці та не отримує всіх необхідних умов для повноцінного існування. До безпеки належить відчуття безпеки щодо майнових здобутків, охорони здоров'я і життя, комфорту і стабільності.

Саме безпека, яка так необхідна кожній особистості, забезпечується приписами чинного законодавства. Потреби та інтереси людини, від найнижчого рівня до найвищого, гарантуються державою та містяться у правах людини і громадянина. Основний закон України є підґрунтям не лише достатніх умов існування особистості як живого організму, але й основою культурно-духовного розвитку, комфортного, цікавого і насиченого життя, а також умовою формування високих моральних якостей, поваги один до одного.

Без стабільного підтримання встановленого ладу і порядку у державі неможливе забезпечення і гарантія жодного права людини (незалежно від рівня потреби). Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, мають значно більші наслідки, ніж здається на перший погляд, оскільки вони посягають не просто на спокій громадян, тимчасово його порушують або обмежують реалізацію якогось інтересу – порушують нормальний ритм життя, комфортні умови для існування і культурно-духовного розвитку людини, а також мають деякі психологічні наслідки, що згодом можуть створити загрозу життю і здоров'ю людей, порядку і ладу в державі.

Чи може профілактика адміністративних правопорушень позитивно вплинути на охорону і забезпечення реалізації прав людини і громадянина, а також основоположних свобод? Однозначно – так, бо профілактику віднесено до механізму державного примусу і методу публічного управління, що і є основою реалізації та задоволення потреб й інтересів суспільства.

Демократична держава має людиноцентристський підхід у процесі управління, при виборі методів його здійснення, а також запобіжних і відновлювальних механізмів для встановленого ладу. Тобто це означає, що на першому місці у низці найвищих цінностей знаходяться не інтереси держави, а права людини (незалежно від її соціального чи сімейного статусу, майнового становища, кольору шкіри чи походження). Найвищими соціальними цінностями держави в Україні є життя людини, її здоров'я, честь і гідність [1]. Серед зазначених цінностей ми зустрічаємо такі, що знаходяться на різних рівнях потреб (за психологічною теорією), а це свідчить про зацікавленість держави не лише в існуванні людей як живих істот, але й в їхньому культурно-духовному розвитку, підвищенні самосвідомості та правосвідомості, повазі один до одного та держави. Також Основний закон України регламентує взаємні обов'язки між державою та громадянами, що проживають на її території, користуються спеціальними правами.

Для встановлення зв'язку між профілактикою правопорушень, державою та гарантією прав і свобод людини і громадянина, спочатку необхідно з'ясувати значення понять «профілактика», «державний примус» та інших, що характерні цій темі. Державний примус має декілька форм, що впливають на забезпечення прав і свобод громадян, а також інтересів держави, виконання її завдань та функцій.

Найчастіше поняття «профілактика» пов'язують з медициною, акцентуючи на тому, що це: заходи, які запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [2]. Зазначені заходи поділені на етапи, кожен з яких має своє призначення і особливості. Наприклад «первинна профілактика» – застосовується з метою виявлення загроз та чинників ризику для здоров'я здорової людини, а «вторинна профілактика» вже має на меті попередження ускладнень і загострень наявних у людини хвороб [3] тощо. Профілактика у медицині загалом спрямована на збереження життя і здоров'я людини, шляхом своєчасного виявлення негативних чинників, що можуть вплинути на самопочуття, викликати або загострити хвороби. Тобто вчасне виявлення проблеми – підґрунтя ефективної боротьби з хворобою або ж її повне попередження (недопущення).

Також поняття «профілактика» активно застосовується і в інших сферах

людського життя, наприклад – технічній. Профілактика у такому разі матиме визначення: сукупність заходів, що запобігають передчасним поломкам та спрацюванню машин, механізмів тощо на виробництві, транспорті, відвертають аварії [4]. Аналізуючи це визначення поняття у технічній сфері, розуміємо, що профілактикою називають такі дії, що допомагають уникнути настання тяжких наслідків. Як і в медицині, профілактика може здійснюватися різними способами, кожен з яких має своє призначення і мету. Варто звернути увагу на те, що хоч профілактика проводиться з метою недопущення поломки механізмів, аварій тощо, спрямована на – збереження життя і здоров'я людей, які можуть постраждати внаслідок несправності техніки або неправильного поводження (використання) з нею.

Офіційне тлумачення поняття «профілактика правопорушень» можна знайти в наказі МВС України № 452 від 25.05.2012 «Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України», що втратив чинність 05.07.2019. Згідно з цим тлумаченням, профілактикою правопорушень є система правових, організаційних і виховних заходів, спрямованих на попередження та усунення умов і причин, що сприяють учиненню працівниками ДМС України протиправних дій, пов'язаних із здійсненням їх службової діяльності. Ключовими словами цього визначення поняття можемо вважати: «профілактика», «попередження», «усунення умов і причин» та «протиправної поведінки». Тобто під профілактикою правопорушень мається на увазі всебічне сприяння недопущенню неправомірної поведінки службових осіб. Кінцевою метою профілактики правопорушень також можемо вважати охорону життя і здоров'я людей, однак варто розглянути охорону прав у більш широкому значенні: така профілактика запобігає зниженню або порушенню встановленого на території держави порядку і ладу, оскільки службові особи ДМС України є представниками держави (державними службовцями), мають спеціальні повноваження, надані державою для виконання службових завдань і функцій в інтересах держави та суспільства (населення, громадян).

Узагальнюючи зазначені варіанти тлумачення поняття «профілактика», надаємо визначення цьому поняттю щодо адміністративних правопорушень. «Профілактика правопорушень» – це комплекс дій і заходів, спрямованих на своєчасне виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а також виявлення вчинення правопорушень на ранніх стадіях, недопущення настання значної шкоди від неправомірної поведінки з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави.

Як профілактика пов'язана з державою і чи будь-яка профілактика має законний характер, спрямована на охорону прав і свобод людини і громадянина? До методів здійснення державних функцій віднесено такі форми впливу: заохочення, переконання і примус [5, с. 65]. Ці методи також характерні публічному адмініструванню [6], мають менший обсяг значення, ніж у випадку здійснення державних функцій. На думку науковців, до державного примусу належить безпосередньо сам примус, як метод адміністрування чи виконання державних функцій, однак, аналізуючи тлумачення «державного примусу», можемо зробити висновок, що і заохочення, і переконання також належать (входять) до державного примусу через наявність низки характерних ознак такого примусу.

Державним примусом є матеріальний, психологічний або фізичний вплив уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб на особистість з метою примусити її діяти по волі володарюючого суб'єкта, в інтересах держави [5, с. 65]. Профілактику варто віднести до державного примусу, оскільки характерною ознакою цього комплексу дій і заходів є психологічний вплив на особистість в інтересах держави, а мета профілактики правопорушень – правове виховання осіб, попередження вчинення правопорушень шляхом підвищення рівня правосвідомості та самосвідомості.

Відчуття безпеки і свободи для людини не менш важливі, ніж інші фізіологічні та духовно-моральні потреби, оскільки тільки вони сприяють розвитку, формуванню високих моральних якостей, поваги до інших та до держави.

У державі для ефективного забезпечення прав і свобод людей функціонують апарати управління та примусу, у взаємодії – гарантують, а в разі потреби – відновлюють порушені права та притягують до відповідальності винних. У зазначених апаратах працюють посадові особи, яким надано спеціальні повноваження для

здійснення службових функцій і завдань в інтересах держави та її населення. Проведення профілактичних заходів – віднесено до компетенції посадових осіб державного апарату та регламентуються нормативними актами (порядок і мета проведення таких заходів). Тільки така профілактика є законною. Рівень технологій та свободи у виборі діяльності людини на сучасному етапі досяг такого рівня, що будь-який громадянин, іноземець чи інша особа може проводити лекції, тренінги, семінари, курси тощо з метою висловлення власної думки, пошуку і навчання однодумців, однак не кожні заходи з назвою «профілактика» є законними, мають на меті забезпечення прав і свобод людини і громадянина, позитивно сприяють задоволенню інтересів держави. Такі заходи можуть мати приватний характер і сприяти реалізації інтересів конкретної особи чи організації на території держави, шкодити патріотично-правовому вихованню особистостей. Тому варто пам'ятати, що профілактика є законною та корисною, якщо має на меті збереження найвищих соціальних благ (життя, здоров'я людини, її честі та гідності, свободи) держави та не шкодить її інтересам, правосвідомості, не впливає негативно на поведінку осіб, не спричиняє вчиненню неправомірних дій.

В Україні правопорушеннями, що становлять значну загрозу суспільству і державі, вважаються кримінальні правопорушення, за які, відповідно до чинного законодавства, передбачена кримінальна відповідальність у вигляді обмеження чи позбавлення волі, грошових стягнень тощо. Чи дійсно лише кримінальні правопорушення становлять значну суспільну небезпеку? Серед різновидів правопорушень, що тісно пов'язані між собою і нерідко перетинаються (адміністративні з цивільними, кримінальні з дисциплінарними та в інших комбінаціях), варто звернути увагу і на адміністративні, що охоплюють на початкових стадіях усі сфери правопорушень. Відповідальність за адміністративні правопорушення має профілактичний характер, застосовується для попередження настання більш тяжких наслідків. Однак адміністративні правопорушення мають інколи більш тяжкі наслідки, ніж кримінальні. Наприклад, розглядаючи адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, можемо помітити, що переважно всі вони становлять небезпеку для життя і здоров'я особи, перешкоджають нормальному життю та реалізації потреб з інтересами. Але за такі правопорушення передбачена відповідальність у незначних розмірах, що не завжди ефективно впливає на механізм охорони прав і свобод людини, попереджає вчинення нових антиморальних і протиправних дій. Крім відповідальності, чинне законодавство передбачає проведення профілактичної роботи з населенням (загальної) та індивідуальної з особами, що стали жертвами неправомірної поведінки або вчинили правопорушення. Комплексний підхід, застосування різних форм профілактики (у процесі якої роз'яснюється мета недопущення правопорушень, вплив неправомірної поведінки на життя особистості та суспільства, застосування заходів відповідальності та можливі наслідки вчинених раніше, можливих дій) гарантує більш ефективний результат, ніж застосування лише одного з різновидів відповідальності. Особистість без додаткових бесід, з низьким рівнем правосвідомості – не в змозі усвідомлювати мету застосування до неї будь-яких заходів примусу (фізичної сили для припинення протиправної поведінки чи спеціальних засобів [7], заходів відповідальності тощо). Стаття 173-1 КУпАП регламентує притягнення до відповідальності осіб за поширення неправдивих чуток, які можуть викликати паніку серед населення, порушення громадського порядку [8]. Порушення встановленого порядку може призвести до загрози життю і здоров'ю осіб, що є учасниками (з будь-якої сторони) цього правопорушення, оскільки паніка шкодить дотриманню встановлених норм поведінки населення, їх моральним цінностям і пріоритетам у момент особливого психологічного стану. Особи в паніці з легкістю вчиняють інші правопорушення через необережність або умисно, користуючись ситуацією для задоволення власних потреб неправомірним шляхом. Однак профілактика у формі співбесіди або публічного виступу уповноважених осіб з роз'ясненням наслідків значно зменшує ймовірність такого прояву протиправної поведінки, оскільки так люди усвідомлюють настання відповідальності та застосування інших заходів примусу для припинення протиправної поведінки, відновлення порушених прав і порядку. Малоімовірно, що хтось прагне до створення дискомфорту, застосування певних обмежень, навпаки, як вже раніше було зазначено – люди прагнуть до поліпшення умов, стабільності і комфорту.

Однак варто враховувати і потребу у визнанні – люди з низьким рівнем

правосвідомості та негативним досвідом такого визнання через неправомірну поведінку (авторитет серед соціальних груп, яким характерна неправомірна поведінка для задоволення потреб і інтересів) схильні до вчинення правопорушень з метою реалізації, набуття негативного авторитету.

Дрібне хуліганство (ст.173 КУпАП) порушує конституційні права людини на честь, повагу гідності, у випадку образливого чіплення та нецензурної лайки. Загалом майже будь-яке правопорушення – прямо порушує права і свободи людини і громадянина або ж створює умови для масштабного порушення, загрозу життю і здоров'ю людей.

Особливостями профілактики адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, варто вважати роз'яснення норм і правил поведінки у суспільстві. Якщо у випадку незаконного продажу товарів (без ліцензії, акцизу, з рук тощо) роз'яснюється шкода життю покупця та економіці державі, то у випадку з профілактикою адміністративних правопорушень, які стосуються громадської безпеки – шкода комфортному життю і розвитку суспільства, роль освіченості, знань, моральних якостей і цінностей. Як вже було раніше зазначено, такі правопорушення здебільшого мають негативні психологічні наслідки (травми та ін.). Домашнє насильство, булінг, поширення неправдивих чуток, неналежне виконання батьками обов'язків – нерідко стають підґрунтям для вчинення жертвами самогубства або ж прояву агресії за відтвореною моделлю поведінки агресора-кривдника. В цьому випадку велике значення має проведена профілактична робота, спрямована як на попередження вчинення правопорушень, так і на мінімізацію негативних наслідків вже вчиненого протиправного діяння.

Висновки. Отже, профілактика правопорушень є невід'ємною складовою механізму охорони і забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина. Від ефективності профілактики залежить рівень освіченості і цивілізації населення, розвитку його культурно-духовних цінностей та моральних якостей, стабільність і комфорт життя. Профілактика адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, має велике значення і на особистісному (індивідуальному рівні) для особи, коли задовольняється її потреба у відчутті безпеки, і на загальносуспільному, коли підтримується порядок у державі, нормальні умови для життя і розвитку, а не лише існування і виживання. Така профілактика також допоможе знизити ризики протиправної поведінки учасників попередніх правопорушень через психологічні наслідки (жертв, кривдників та ін.).

Зважаючи на зазначене, робимо висновок, що варто більше уваги приділяти формі державного примусу у вигляді переконання, що реалізується шляхом проведення профілактики. Цей метод правоохоронної діяльності допомагає значно зменшити шкоду державі і її населенню, поліпшує умови, підвищує рівень правосвідомості і самосвідомості. Крім того, профілактику варто віднести до позитивних чинників, що допомагають особистостям реалізувати потреби (за психологічною теорією) від найнижчого до найвищого рівня у формі загальних і спеціальних прав. Тому робимо висновок, що профілактика адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку – гарантує щасливе, повноцінне, цікаве і насичене життя суспільства, еволюцію та самовдосконалення.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Профілактика. *Словник ініціативних слів*. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%EE%F4%B3%EB%E0%EA%F2%E8%EA%E0>.
3. Профілактична медицина. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B0.
4. Tudorică A.-A. Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 1 S. 134–139.
5. Профілактика. URL : <https://sloynyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.
6. Теорія держави і права : підруч. / кер. авт. кол. канд. юрид. наук проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
7. Адміністративне право. Загальна частина. Методи публічного адміністрування. URL :

https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec8.html.

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 18.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Надійшла до редакції 01.09.2022

References

1. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukr.].
2. Profilaktyka [Prevention]. Slovník inschomovnyh sliv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%EE%F4%B3%EB%E0%EA%F2%E8%EA%E0>. [in Ukr.].
3. Profilaktychna medicyna [Preventive medicine]. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B0. [in Ukr.].
4. Tudorică, A.-A. (2021) Modern aspects of crime prevention. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 1, pp. 134–139.
5. Profilaktyka [Prevention]. URL : <https://slovník.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>. [in Ukr.].
6. Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. / ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. U. A. Vedernikov. 3-e vyd. pererob. i dop. Dnipro : Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutryshnih sprav; Lira LTD, 2017. 480 p. [in Ukr.].
7. Administrativni pravo. Zagalna chastyna. Metody publichnogo administruvannya [Administrative Law. General part. Methods of public administration]. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec8.html. [in Ukr.].
8. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41, art. 379.
9. Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporuschennja [Code of Ukraine on Administrative Offences] vid 18.12.1984. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1984, Dodatok do № 51. Art. 1122. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zakharchenko. Preventoin of offenses that affect public order and public security as a human rights protection prerequisite. An important condition for ensuring the rights and freedoms of citizens in Ukraine, as a sovereign, independent, democratic, social, legal state, is the implementation of law enforcement practices, as well as the maintenance of all forms of democracy.

The mentioned article determines the connection between the prevention of administrative offenses that encroach on public order and public safety and the protection of human and citizen rights and freedoms.

Also, this article clarifies the meaning of the concept of «prevention» in various spheres of human life and offers its own interpretation of the prevention of (administrative) offenses, since there is no official, fixed at the legislative level. The importance of maintaining public order and a sense of security for each individual is emphasized. The connection between the prevention of offenses and the satisfaction of human needs, which are located according to psychological theory in Maslow's pyramid, has been established.

The definition of «prophylaxis» is revealed through the prism of various scientific views and formulations, the content of which is partially reflected in the current regulatory framework. In today's realities, the wording of prevention has a declarative nature, which complicates the activity of subjects of authority in the field of tort prevention.

Analysis of domestic experience in combating offenses in the field of public security and public order will provide an opportunity to implement positive experience into national legislation and take measures to properly counter delinquent manifestations in society.

Keywords: prevention, rights and freedoms, offenses, needs, interests, development.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 656.072:330.36

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-271-277

Лариса МАРЦЕНЮК[©]

доктор економічних наук, професор
(Український державний університет
науки і технологій, м. Дніпро, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УКРЗАЛІЗНИЦІ В МЕЖАХ ДОТРИМАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті виконано ґрунтовну оцінку реального стану Укрзалізниці в секторі пасажирських перевезень. Охарактеризовано сильні та слабкі сторони залізничного відомства. На підставі SWOT-аналізу виокремлено потенційні можливості Укрзалізниці, які в межах дотримання економічної безпеки підприємства допоможуть вивести залізничну галузь із кризи, підвищити конкурентоспроможність залізниць порівняно з автомобільним транспортом.

Ключові слова: залізничний транспорт, Укрзалізниця, пасажирські перевезення, SWOT-аналіз, конкурентоспроможність залізниць.

Постановка проблеми. Залізничний транспорт України останнім часом втрачає свою конкурентоспроможність через занедбаний стан інфраструктури та морально й фізично застарілий рухомий склад, що відбулося внаслідок неефективного менеджменту на залізничному транспорті. Значна частина пасажирів, яка могла б користуватися залізничним транспортом, перейшла на автомобільний транспорт. Адже якість та вартість послуг, тобто перевезень, вже не є адекватними [1].

Укрзалізниця експлуатує зношений рухомий склад, який вже не може гарантувати безпеку залізничних перевезень. А для більшості пасажирів саме безпека є на першому плані, а вже все інше – швидкість, вартість тощо вже відходять на другий план. У зв'язку з цим керівництву Укрзалізниці потрібно негайно вживати заходи з виводу залізничної галузі із масштабної кризи [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченням проблем залізничного транспорту та розробкою рекомендацій стосовно виходу залізничної галузі України з кризи займалися багато науковців двох провідних українських закладів вищої освіти, що готують фахівців залізничної сфери – УДУНТ та УкрДАЗТ, а також представники Міністерства інфраструктури та Укрзалізниці [3–5]. Стосовно підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень залізницями вчені пропонували різні варіанти розвитку залізниць, в тому числі і залізничний туризм, але внаслідок хронічного недофінансування залізничної галузі з боку держави більшість ініціатив так і залишилися на папері, очікуючи свого втілення в життя.

Зважаючи на те, що Укрзалізниця є надзвичайно важливим суб'єктом господарювання для держави, під час запровадження агресивних заходів виведення галузі з кризи потрібно звернути особливу увагу на можливі наслідки юридичних та економічних ризиків, а також особливу увагу приділити економічній безпеці залізниць, адже залучення приватних інвесторів на залізницю має тонку законодавчу грань та має бути виваженим та достатньо обґрунтованим [6].

Метою статті є аналіз слабких сторін залізничного транспорту та формування його реальних можливостей та переваг порівняно з іншими видами транспорту.

© Л. Марценюк, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>

Researcher ID: N-3917-2019

rwinform1@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Сучасні менеджери повинні володіти оперативною та достовірною інформацією щодо функціонування підприємства в минулому та в поточному періоді, адже саме це може допомогти йому спрогнозувати план успішного розвитку підприємства на майбутнє. Інструментом оцінки власних сил за різних загроз слугує SWOT-аналіз. Саме цей вид аналізу дозволяє не обмежуватися якимись умовними показниками, а надає повну свободу вибору, які показники та фактори оцінювати, а якими можна знехтувати.

Якщо менеджер чітко розуміє внутрішні чи зовнішні ризики, він може вчасно докласти відповідних зусиль для зменшення негативних ефектів від цих ризиків, точніше від наслідків настання тих чи інших ризиків. А також знаючи сильні сторони підприємства та розуміючи можливості на сучасному ринку, досвідчений менеджер Укрзалізниці може запропонувати дієві стратегії розвитку підприємства.

Саме дієві стратегії розвитку з урахуванням власних наявних та потенційно можливих залучених усіх видів ресурсів здатні суттєво підвищити конкурентоспроможність підприємства, а отже, гарантувати йому стабільний дохід порівняно з конкурентами. Потрібно зауважити, що останнім часом автомобільний транспорт збільшив обсяги перевезень саме внаслідок того, що частина пасажирів, які могли б користуватися залізницею, перейшли саме на автомобільний транспорт.

Сучасний менеджер повинен не просто мріяти, а й об'єктивно оцінювати реальність досягнення тієї чи іншої мети. В цьому SWOT-аналізі ми намагатимемося виявити слабкі та сильні сторони пасажирського господарства Укрзалізниці, а також виявити потенційні загрози та можливості цього важливого для країни в цілому стратегічного підприємства.

Проведемо відповідний аналіз (табл. 1) та далі більш повно розпишемо фактори, що ми виділили в тому чи іншому сегменті.

Таблиця 1

SWOT- аналіз пасажирського господарства Укрзалізниці

Можливості Оновлення рухомого складу сучасними вагонами. Організація високошвидкісних перевезень. Організація мультимодальних перевезень. Відкриття нових видів сполучень, в тому числі і міжнародних. Запровадження залізничного туризму. Розширення спектру послуг. Розширення послуг та зручностей для осіб із обмеженими можливостями. Діджиталізація послуг. Залучення інвестицій на умовах концесії. Створення пасажирських ХАБів на вокзалах. Отримання необхідних коштів на розвиток з Фонду відновлення України після закінчення війни.	Загрози Подальші руйнування об'єктів залізничної інфраструктури та рухомого складу внаслідок російської агресії. Нестача коштів в Укрзалізниці, в державному бюджеті та небажання вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти на оновлення рухомого складу та відновлення інфраструктури внаслідок нестабільної ситуації в Україні. Зростання конкуренції з боку автомобільного транспорту. Зростання цін на перевезення. Зниження обсягів перевезень внаслідок карантинних обмежень. Зниження обсягів перевезень внаслідок масової еміграції населення України.
Сильні сторони Наявність розгалуженої мережі залізниць із інфраструктурними об'єктами. Вартість перевезень на деякі перевезення може конкурувати з іншими видами транспорту. Незалежність від погодних умов. Екологічність залізниць порівняно з іншими видами транспорту. Безпека перевезень порівняно з іншими видами транспорту. Зручність пересування та відпочинку на дальні відстані порівняно з іншими видами транспорту. Досвідчений персонал. Корпоративна культура. Запровадження цифрових послуг. Дотримання графіка розкладу руху.	Слабкі сторони Відсутність державних коштів на оновлення рухомого пасажирського складу та залізничної інфраструктури. Застарілий рухомий склад. Небажання інвесторів вкладати кошти в розвиток залізниць. Відсутність дієвого механізму компенсації громадян пільгових категорій. Відсутність сучасної інфраструктури для організації високошвидкісного сполучення. Занедбаність туристичних об'єктів і внаслідок цього неможливість організації якісних та змістовних залізничних туристичних перевезень.

Безумовно, наведений у табл. 1 перелік у кожному сегменті може бути розширений, але ми навели саме ті, які, на нашу думку, можуть вплинути на розвиток Укрзалізниці та допомогти менеджеру ухвалити відповідні рішення.

Спочатку хочемо зупинитися на *загрозах*, що знижують конкурентоспроможність підприємства та гальмують його подальший розвиток. Насамперед це, безумовно, загроза подальших руйнувань об'єктів залізничної інфраструктури та рухомого складу внаслідок російської агресії. Вже чверть залізничної інфраструктури в Україні знищено або пошкоджено, частина територій окупована, внаслідок чого Укрзалізниця не може в повному обсязі користуватися та розпоряджатися власними об'єктами залізничної інфраструктури та власним рухомим складом. Якщо інфраструктура знищена, то відповідно потенційні пасажирів не зможуть скористатися нею та оберуть інші види транспорту для свого пересування, а отже, залізниця недоотримає кошти.

Наступна загроза для Укрзалізниці, така, що вже була багато років із моменту отримання незалежності, ще у 1990 році це нестача коштів в Укрзалізниці, в державному бюджеті та небажання вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти на оновлення рухомого складу та відновлення інфраструктури внаслідок нестабільної ситуації в Україні. Нестача коштів на розвиток була в Укрзалізниці завжди, адже держава не фінансувала в повному обсязі це відомство, а заробити самостійно залізниця не могли, бо за рахунок прибуткових вантажних перевезень доводилося компенсувати витрати на збиткові пасажирські перевезення.

Водночас Укрзалізниця не може та не могла відмовитися від організації пасажирських перевезень, адже вона є надійною державною організацією, яка забезпечує потребу населення в перевезеннях, в тому числі і перевезення пільгових категорій громадян (при чому компенсація жодного року не була виплачена Укрзалізниці в повному обсязі).

Зростання конкуренції з боку автомобільного транспорту. Це теж вагома загроза, адже останнім часом збільшилася кількість власників приватних автомобілів і особи стали все частіше обирати подорожі чи пересування на власному автомобілі. Цьому також сприяла розбудова автомобільних доріг, їх капітальний ремонт на багатьох ділянках нашої країни, а отже, населення все частіше стало обирати або власні автомобілі, або комфортабельні автобуси для пересування в межах материка.

Зростання цін на перевезення. Збільшення цін в державі на електроенергію та паливо, необхідність виплачувати достойні заробітні плати працівникам галузі, відрахування до амортизаційного фонду та інші фактори спонукали менеджерів підняти ціни на перевезення. Внаслідок цього частина пасажирів перейшла на інші види транспорту, адже вартість квитка та послуг, що пропонують пасажиром, не корегували один із одним.

Зниження обсягів перевезень внаслідок карантинних обмежень. Останні два роки внаслідок обмежень, пов'язаних із недопущенням поширення коронавірусної хвороби, в деякий період залізниця взагалі вимушені були зупинити пасажирські перевезення, а в деякий період значно скоротилися обсяги, адже населення не бажало подорожувати, а по-друге, не можна було розміщати 4 особи в одному купе, наприклад. Тож зниження обсягів перевезень вплинуло на обсяг доходів залізниць і внаслідок цього працівники залізниць вимушені були бути на простой з дуже маленькими заробітними платами.

Зниження обсягів перевезень внаслідок масової еміграції населення України. Внаслідок розв'язаної росією війною у 2014 році, а потім повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року майже десять мільйонів осіб виїхали за кордон, щоб отримати там тимчасовий прихисток. Тож Укрзалізниця лишилася потенційних десять мільйонів пасажирів різної вікової категорії. До того ж серед них більшість жінки та діти, а саме ця категорія найчастіше подорожувала залізницею в період відпусток влітку, в період масових пасажирських перевезень.

Якщо говорити про *слабкі сторони* Укрзалізниці, то тут можна виділити такі основні. Відсутність державних коштів на оновлення рухомого пасажирського складу та залізничної інфраструктури. Безумовно, після закінчення війни у керівництва держави будуть власні ідеї та черговість розпорядження коштів на відновлення тих чи інших об'єктів. Безумовно, передусім кошти будуть направлені на побудову житла для тих людей, хто його втратив, та на ремонт пошкодженого житла. Безумовно, значну частину коштів віддадуть на будівництво соціально значущих об'єктів – шкіл, лікарень тощо. Відбудовані будуть й інфраструктурні об'єкти, в тому числі мости, вокзали та інші

споруди. Скільки саме дістанеться коштів залізницям, поки що нікому невідомо. Тому, на нашу думку, знову є ризик недоотримання повної суми на відновлення залізничної інфраструктури та рухомого складу після закінчення війни.

Застарілий рухомий склад або дуже застарілий морально та фізично рухомий склад гальмує привабливість та конкурентоспроможність залізниць в цілому. Неможливість закупити внаслідок відсутності фінансування новий рухомий склад за кордоном та відсутність необхідних потужностей для побудови власного рухомого пасажирського складу на власних заводах в Україні.

Небажання інвесторів вкладати кошти в розвиток залізниць є багато років внаслідок нестабільної політичної, економічної ситуації в країні, внаслідок недосконалого законодавства в інвестиційній сфері, в не розвиненні Закону про концесії, внаслідок довготривалої окупності проєктів на залізничному транспорті.

Відсутність дієвого механізму компенсації громадян пільгових категорій. Про це вже написано багато статей в різноманітних газетах, інтернет-сайтах, багато керівників різного рівня весь час говорили про те, що місцеві адміністрації ніколи не компенсують залізницям витрати на перевезення пільгових категорій громадян. А витрати мільйонні. А не перевозити Укрзалізниця не може, тому що є державною структурою та повинна забезпечувати перевезення громадян в повному обсязі. Безумовно, залізниця не відмовляється від перевезення пільгових категорій громадян, але ж і інші відомства повинні повернутися до залізниці обличчям та сплачувати компенсацію залізницям, як це і передбачено законодавством.

Відсутність сучасної інфраструктури для організації високошвидкісного сполучення. В сучасному світі швидких рішень, швидких пересувань, швидких зустрічей тощо пасажирів бажають якомога швидше пересунутися із пункту А в пункт Б. Високошвидкісні сполучення є в багатьох розвинених країнах світу, ділові люди бажають користуватися високошвидкісними залізницями аби швидко вирішити свої питання та повернутися додому ночувати. В Україні внаслідок застарілої інфраструктури організувати високошвидкісне сполучення неможливо, адже це може бути небезпечно для пасажирів. Наші машиністи здатні керувати високошвидкісним рухомим складом, але наявних потужностей поки що Укрзалізниця не має. Внаслідок цього щорічно втрачає немалі кошти, адже саме завдяки високошвидкісному сполученню можна було б успішно конкурувати із автомобільним транспортом на багатьох напрямках руху.

Занедбаність туристичних об'єктів і внаслідок цього неможливість організації якісних та змістовних залізничних туристичних перевезень. Це дуже погано, що в Україні на недостатньому рівні розвинений туризм сам собою. Адже в усьому світі саме туристична галузь приносить немалі кошти країнам. Після закінчення війни потрібно зосередити свою увагу менеджерам-можновладцям на тому, щоб розвивати туризм у своїй місцевості, адже саме ця галузь об'єднує багато галузей економіки та може забезпечити стабільний дохід.

Потрібно побудувати сучасні готелі, ресторани, розважальні заклади, лікувальні заклади, проводити тематичні заходи, відбудувати наявні та відкрити нові архітектурні та культурно-історичні пам'ятки. При цьому не потрібно забувати, що в складі туристичної послуги завжди перебуває транспортна послуга, а отже, потрібно звернути увагу і на розбудову та відновлення транспорту, при чому усіх видів транспорту, які доступні в Україні – авіаційного, залізничного, автомобільного та водного. Якщо туристичні об'єкти приваблюватимуть туристів, то вигоду від цього отримають як самі туристи, так і причетні до організації подорожі галузі, в тому числі й транспорт.

Далі SWOT-аналіз передбачає аналіз *сильних сторін* підприємства. Безумовно, Укрзалізниця, незважаючи на багато недоліків, має свої сильні сторони і вони достатньо вагомі.

Наприклад, наявність розгалуженої мережі залізниць із інфраструктурними об'єктами. Тільки залізниця може допомогти пасажирові дістатися в якесь важкодоступне, наприклад з погляду авіації чи автомобільних доріг, місце. Розгалужена мережа залізниць дозволяє населенню мігрувати, в тому числі сприяє трудовій міграції.

Вартість перевезень на деякі перевезення може конкурувати із іншими видами транспорту. Безумовно, ціна квитка на поїзд все ще є доступною для багатьох українців, а отже, є сенс користуватися саме цим видом транспорту. В нинішніх умовах, коли українці вимушені економити, краще за все дістатися місця призначення залізничним

транспортом.

Незалежність від погодних умов – це одна із сильних сторін залізничного транспорту, адже жодні дощі або тумани не завадять поїзду відправитися у рейс точно у визначений термін. Тому здебільшого пасажир може бути впевнений у тому, що він за розкладом і відправиться з місця перебування, і доїде до визначеного місця призначення. А пунктуальність – це дуже важливий аспект для пасажирів, адже вони можуть планувати свою поїздку і бути впевнені, що поїзд вчасно їх доставить до місця пересадки на інший вид транспорту.

Екологічність залізниць порівняно з іншими видами транспорту. Екологічний аспект є одним із найважливіших пунктів сталого розвитку суспільства. Вплив залізниць на навколишнє середовище є достатньо низьким порівняно, наприклад, із автомобільним транспортом, тож сучасним мандрівникам, які бажають підтримувати екологічне здоров'я нашої планети, потрібно обирати залізничний транспорт.

Безпека перевезень порівняно з іншими видами транспорту. Безумовно, залізничний транспорт є найбезпечнішим для пересування, адже пасажир є тільки пасажиром, а не водієм і йому не потрібно перенавантажуватися, і внаслідок цього унеможливорюється вірогідність дорожньо-транспортних пригод. Автоматичне управління потягом, центральна диспетчеризація сприяє тому, що поїзд долає відстань без перешкод. Безпека перевезень – одна з найсильніших сторін залізниць, адже, за результатами опитувань мандрівників, для них найважливіше – це безпека, і саме залізниця може їм її забезпечити.

Наступна сильна сторона залізничного транспорту – це зручність пересування та відпочинку на дальні відстані порівняно з іншими видами транспорту. Можна спати у дорозі та не напружуватися. Також впродовж подорожі можна насолодитися смачною їжею та прекрасними краєвидами за вікном.

Досвідчений персонал теж є елементом сильної сторони Укрзалізниці. Більшість працівників залізниць навчалися у профільних закладах освіти, отримали міцні теоретичні та практичні знання, мають багаторічний досвід роботи, а отже, є надбанням залізниць та їх гордістю.

Корпоративна культура. Залізниця завжди мала свій бренд, при чому останнім часом керівництво Укрзалізниці намагалось підвищити імідж Укрзалізниці різними засобами, в тому числі і розвиненням корпоративної культури.

Запровадження цифрових послуг. В сучасному електронному світі цифрові послуги мають дуже важливе значення для споживача. Пасажир бажає придбати квиток онлайн та отримати інші цифрові послуги, в тому числі і стійкий Інтернет впродовж подорожі потягом.

Дотримання графіка розкладу руху є однією з вагомих переваг залізничного транспорту. В цьому пункті автомобільний транспорт жодним чином не може конкурувати із залізницею.

Далі зупинимося на *можливостях* Укрзалізниці. Незважаючи на скрутний час, вони все ж таки є у залізничного відомства. Насамперед сюди можна віднести можливе оновлення рухомого складу сучасними вагонами. Сподіваємося, що після війни Укрзалізниця матиме кошти на закупівлю сучасного рухомого складу для організації пасажирських перевезень.

Серед потенційних можливостей залізничного транспорту можна назвати і організацію високошвидкісних перевезень. Якщо залізнична інфраструктура буде відбудована за сучасними вимогами часу, то буде змога організовувати високошвидкісні перевезення територією країни, а також запроваджувати такі перевезення і на міжнародних напрямках.

Організація мультимодальних перевезень, як свідчить позитивний досвід іноземних залізниць, є однією з перспективних напрямів роботи залізниць, здатних принести значний прибуток від їх організації.

Відкриття нових видів сполучень, в тому числі і міжнародних, повинні стати черговою можливістю для Укрзалізниці збільшити обсяги пасажирських перевезень та отримати додаткові доходи.

Запровадження залізничного туризму. Цей пункт сильних сторін залізничного транспорту може стати одним із ключових напрямів залучення коштів у сфері залізничних пасажирських перевезень за наявності розвиненої туристичної інфраструктури та запровадження цікавих залізничних туристичних турів із залученням

інших видів транспорту та інших відомств організації дозвілля населення.

Розширення спектра послуг повинно стати головним завданням сучасних менеджерів, адже споживачі транспортних послуг бажають отримувати все більше і більше послуг, все кращої і кращої якості і готові за це викладати додаткові кошти, що є достатньо привабливим для Укрзалізниці.

Розширення послуг та зручностей для осіб із обмеженими можливостями. Про осіб із інвалідністю не варто забувати, адже вони є і вони теж є членами суспільства і мають користуватися усіма тими ж благами та послугами, якими користуються здорові люди. Для того щоб особи з обмеженими можливостями не відчували себе нікому не потрібними, передусім державі, потрібно звернути увагу на те, що такі особи теж мають потребу і бажання пересуватися, в тому числі і залізничним транспортом. Тому під час закупівлі нового рухомого складу потрібно передбачати зручності і для осіб із обмеженими можливостями.

Діджиталізація послуг є просто необхідністю сьогодення, і можливо, через десять років ми вже не здивуємося, якщо на вході до залізничного вагона нас зустрічатиме робот або просто буде вмонтовано відповідний турнікет, до якого потрібно буде прикладати цифровий квиток.

Залучення інвестицій на умовах концесії. Це дуже важлива можливість для Укрзалізниці підвищити свою конкурентоспроможність, адже власних коштів та коштів держави на розвиток залізниць поки що недостатньо. Аби залучити концесіонера, потрібно, аби він мав чіткі гарантії від держави та міг би окупити свої капіталовкладення у короткостроковій або середньостроковій перспективі.

Наступною привабливою можливістю для залізничного відомства є створення пасажирських ХАБів на вокзалах. Вони об'єднують різні види транспорту, при цьому залізничний транспорт точно не буде в програші, адже він буде стовідсотково задіяний у перевезенні того чи іншого пасажирів. Побудова пасажирських ХАБів на базі крупних залізничних вокзалів дасть змогу отримати додатковий дохід як залізницям, там і представникам інших видів транспорту, що входять до цього ХАБу, і суміжним галузям обслуговування пасажирів, і безумовно, принесе додаткові кошти в місцеві бюджети, а також дасть додаткові робочі місця. Успішність подібних ХАБів вже відомі в інших країнах і ми вважаємо, що потрібно переймати позитивний досвід інших країн та організовувати подібні ХАБи в крупних населених пунктах.

Отримання необхідних коштів на розвиток з Фонду відновлення України після закінчення війни. Сподіваємося, що цей Фонд швидко наповниться фінансами від наших друзів – іноземців і вони допоможуть нашій країні відновити усе зруйноване та пошкоджене майно у різних сферах, у тому числі і на залізничному транспорті. Зважаючи на те, що залізничний транспорт є стратегічно важливим для країни, то впевнені, необхідні в повному обсязі кошти на відбудову залізниць будуть знайдені. Інша річ, що буде відновлюватися не все і одразу, а поступово, досвідчені експерти вирішуватимуть, на що в першу чергу витратити кошти – на інфраструктуру чи рухомий склад чи в інші напрями інвестувати. Було б непогано, якби за конкретними містами України, що зазнали найбільших руйнувань впродовж війни, були б закріплені за їх бажанням різні країни, які б відновлювали ціле місто разом із усією інфраструктурою, включно із залізничною.

Висновки. Отже, незважаючи на низку слабких сторін та деяких загроз стосовно конкурентоспроможності залізничного транспорту порівняно з іншими перевізниками, все ж таки маємо достатньо вагомих переваг та розширених реальних можливостей залізничного транспорту. Вважаємо, що український національний залізничний транспорт буде модернізовано в сучасному тренді та він посіде гідне місце на ринку транспортних послуг України, беззаперечно випереджаючи інших перевізників.

Список використаних джерел

1. Інформація про Українські залізниці. URL: <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaliznici.html>.
2. Офіційний сайт Укрзалізниці. URL: uz.gov.ua.
3. Бараш Ю. С., Марценюк Л. В., Чаркіна Т. Ю. Інноваційний розвиток пасажирських компаній за рахунок обслуговування туристичних перевезень. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5928>.
4. Мельник В. О., Марценюк Л. В., Міщенко М. І., Власова О. П. Розробка науково-методичного підходу до планування процесів інноваційного розвитку залізниць. *Ефективна*

економіка. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6875>.

5. Марценюк Л. В., Грабовська Г. В. Стратегія інноваційного розвитку пасажирських компаній. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 37–41.

6. Марценюк Л. В., Наливайко Л. Р. Мінімізація юридичних ризиків суб'єктів господарювання як важливий аспект національної безпеки України. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*. 2021. No. 2. С. 11–18.

Надійшла до редакції 03.08.2022

References

1. Informatsiya pro Ukrayins'ki zaliznytsi [Information about Ukrainian railways]. URL : <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zaliznici.html>. [in Ukr.].

2. Ofitsiynyy sayt Ukrzaliznytsi [Official website of Ukrzaliznytsia]. URL: uz.gov.ua [in Ukr.].

3. Barash, Yu. S., Martsenyuk, L. V., Charkina, T. Yu. Innovatsiynyy rozvytok pasazhyrs'kykh kompaniy za rakhunok obsluhovuvannya turystychnykh perevezhen'. [Innovative development of passenger companies at the expense of tourist transport services]. *Efficient economy*. 2017. No 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5928>. [in Ukr.].

4. Melnyk V. O., Martsenyuk L. V., Mishchenko M. I., Vlasova O. P. Rozrobka naukovometodychnoho pidkhodu do planuvannya protsesiv innovatsiynoho rozvytku zaliznyts' [Development of a scientific-methodical approach to planning processes of innovative development of railways]. *Efficient Economy*. 2019. No 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=687.5> [in Ukr.].

5. Martsenyuk, L. V., Grabovska, G. V. Stratehiya innovatsiynoho rozvytku pasazhyrs'kykh kompaniy [Strategy of innovative development of passenger companies]. *Economy and the state*. 2020. No 3, pp. 37–41. [in Ukr.].

6. Martsenyuk, L. V., Nalyvaiko, L. R. (2021). Minimizatsiya yurydychnykh ryzykiv sub'yektiv hospodaryuvannya yak vazhlyvyi aspekt natsional'noyi bezpeky Ukrainy [Minimization of legal risks of economic entities as an important aspect of national security of Ukraine]. *Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence*, 2, pp. 11–18 [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk. Formation of the potential opportunities of the Ukrzaliznytsi within the limits of observing the economic security of the enterprise. The article provides a thorough assessment of the real state of Ukrzaliznytsia in the passenger transport sector. The strengths and weaknesses of the railway department are characterized. On the basis of the SWOT-analysis, the potential opportunities of Ukrzaliznytsia are identified, which, within the limits of compliance with the economic security of the enterprise, will help bring the railway industry out of the crisis, increase the competitiveness of railways in comparison with road transport.

The strengths of the railways, according to the author, are as follows. The presence of an extensive network of railways with infrastructure facilities. The cost of transport for some transports can compete with other modes of transport. Independence from weather conditions. Environmental friendliness of railways in comparison with other modes of transport. Transportation safety compared to other types of transport. Convenience of movement and recreation over long distances compared to other modes of transport. Experienced staff. Corporate culture. Implementation of digital services. Adherence to the traffic schedule.

The author singled out the following opportunities for the development of railway transport in the field of passenger transportation: renewal of rolling stock with modern wagons, organization of high-speed transportation, organization of multimodal transportation, opening of new types of connections, including international ones, introduction of railway tourism, expansion of the range of services, expanding services and amenities for people with disabilities, digitalization of services, attracting investments under concession conditions, creation of passenger transport HUBs at railway stations, obtaining the necessary funds for development from the Fund for the Reconstruction of Ukraine after the end of the war.

Thus, despite a number of weaknesses and some threats to the competitiveness of railway transport in comparison with other carriers, we still have quite significant advantages and expanded real possibilities of railway transport. We believe that the Ukrainian national railway transport will be modernized in the modern trend and it will occupy a worthy place in the market of transport services of Ukraine, undoubtedly ahead of other carriers.

Keywords: railway transport, Ukrzaliznytsia, passenger transportation, SWOT-analysis, competitiveness of railways.

УДК 351.82:338.14:343.37

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-278-282

Юрій ПАРШИН[©]
доктор економічних наук,
професор

Владислав ТИШКОВ[©]
курсант

Юлія ЛІНІЧЕНКО[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ, ТА ЇХ ОСНОВНІ СТАДІЇ

У статті наведено науковий аналіз способів та методів легалізації доходів, коштів та інших активів, що були отримані незаконним шляхом. Метою цього дослідження є визначення основних стадій легалізації доходів отриманих незаконним шляхом. Основна увага сфокусована на етапах (стадіях) відмивання наявних коштів. З юридичного погляду легалізація полягає у наданні правомірного виду володінню, користуванню та розпорядженню грошовими коштами або іншими активами шляхом здійснення фінансових операцій чи інших угод. З позиції реальної економіки легалізація пов'язана з надходженням неврахованих раніше коштів у легальну економіку. Результати, сформульовані у цій статті, можуть бути використані в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії легалізації доходів, отриманих від скоєння протиправних дій.

Ключові слова: легалізація, відмивання доходів, організована злочинність, злочинні прибутки, стадії легалізації.

Постановка проблеми. У сучасному світі легалізація доходів, які отримані злочинним шляхом, посідає особливе місце у загальній структурі злочинності. Вона є вторинною злочинною діяльністю і має свій практичний сенс та певною мірою детермінує первинну злочинну діяльність. Враховуючи сучасні механізми контролю над чиновниками можна зазначити, що й проведення фінансових операцій та різних угод вийшли на абсолютно новий рівень. Але для того щоб мати можливість використати незаконні доходи чи майно, то саме їх легалізація є єдиним шляхом задля їх подальшого використання. І саме у цьому контексті протидія легалізації злочинних доходів, які отримані незаконним шляхом, набуває особливої актуальності.

Експерти Міжнародного валютного фонду стверджують, що щорічно відбувається легалізація незаконно отриманих доходів на суму, що становить приблизно 3–4 % від загального світового валового внутрішнього продукту, а це становить понад 2300 млрд дол. США. Безперечно, легалізація доходів та тіньова економіка безпосередньо пов'язані між собою, про що зазначають багато вчених та практиків правоохоронних органів [6; 7; 11]. За оцінками окремих експертів, частка «тіньової» економіки становить 45–52 % ВВП, а в окремих галузях до 73 % [7; 10]. Наявність такої частки «тіньових» коштів негативно впливає як на внутрішньодержавні, так і на міжнародні економічні показники, а також сприяє зростанню тіньового сектора економіки, що гальмує державні

© Ю. Паршин, 2022
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© В. Тишков, 2022
nnipfnp@dduvs.in.ua

© Ю. Лініченко, 2022
nnipfnp@dduvs.in.ua

соціально-економічні процеси [8; 9-10].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питаннями легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, займаються багато науковців та фахівців, серед яких варто відзначити: М. Камлик, В. Коваленко, В. Попович, С. Гуржій, А. Беніцький, С. Дмитров, В. Рисін, Г. Усатий, Б. Пейдж, О. Користін, Г. Ходсон та ін. При цьому розглядалися різні аспекти легалізації доходів у розрізі: нерухомого майна [3], банківської сфери [2; 5], визначення окремих аспектів стадій процесу відмивання грошей [4; 13] тощо. Водночас чіткого визначення стадій цього процесу, його функціонального наповнення досліджено не повною мірою.

Зазначимо, що актуальність зазначеної проблеми також зумовлена такими обставинами, як [2; 12-13]: є ймовірність залучення кримінальними структурами коштів у законний фінансовий обіг із злочинних джерел, що становить загрозу для банківської системи; легалізація доходів, що отримуються від транснаціональної організованої податкової злочинності; впровадження накопиченого капіталу, що отримано злочинними формуваннями у цивільний обіг для набуття певних переваг у конкурентній боротьбі.

Метою публікації є визначення основних стадій легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Протиправні дії економічної спрямованості належать до латентних злочинів, оскільки становлять серйозну загрозу економічній безпеці держави. Криміналізація національної економіки є однією з таких загроз для держави, а кількість економічних злочинів останнім часом тільки збільшується. Це порушує нормальну діяльність банківських та підприємницьких структур, і внаслідок чого державний бюджет недоотримує мільярди коштів у вигляді податків і зборів [1].

Безумовно, держава здійснює відповідні заходи для боротьби з такими явищами, і як одним з кроків Державним комітетом фінансового моніторингу було надано пояснення з типології використання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна [12]. В ній описані методи, механізми та інструменти відмивання грошей, які мають нелегальне походження, та описані деякі ознаки проведення ризикових операцій на ринку нерухомого майна.

Науковцями було розроблено декілька різних моделей відмивання коштів, але найбільш практичною та поширеною виявилася трифазна модель, яка була прийнята ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering) – міжурядовою організацією, яка займається виробленням світових стандартів у сфері протидії відмиванню злочинних доходів та фінансуванню тероризму [14].

Зазначимо, що типології – це саме виявлені та задокументовані типові способи скоєння таких злочинів, як відмивання грошей та фінансування тероризму. Схематично їх можна зобразити так (рис. 1).

Рис. 1. Стадії та методи легалізації доходів

Перша стадія відмивання доходів має назву розміщення – це перший крок легалізації грошей, отриманих із нелегальних джерел. Зважаючи на те, що це найбільш слабка ланка у процесі відмивання грошей, і незаконно одержані гроші відносно легко можуть бути виявлені саме на цьому етапі, то злочинцями використовуються різні методи розміщення. Залежно від фінансових інститутів, що використовуються при цьому, методи розміщення можна об'єднати в такі категорії: традиційні фінансові установи; нетрадиційні фінансові установи; установи нефінансового сектора і поза державою.

До розміщення через традиційні фінансові установи можна віднести такі методи, як: використання «колективних» рахунків; використання транзитних рахунків; створення помилкового паперового сліду; злиття законних та незаконних фондів; обмін дрібних банкнот на купюри більшої гідності; використання кореспондентських відносин між банками; обмінні угоди – організований обмін грошей на купюри іншої гідності чи іншу валюту; встановлення контролю над фінансовими установами; переказ злочинно отриманих грошей за кордон тощо.

Методи, які можна віднести до розміщення через нетрадиційні фінансові установи, такі: злиття законних та незаконних фондів; придбання майна за готівку; переказ злочинно отриманих грошей за межі держави; вивезення коштів за допомогою різних фінансових угод. При цьому під час їх реалізації часто використовуються: валютні біржі; брокери цінних паперів; товарно-сировинні брокери; брокери та дилери дорогоцінних металів, каміння та художніх виробів; казино та інші заклади, які займаються азартними іграми; дилери та брокери автомобілів, літаків, яхт, нерухомості; адвокати та висококваліфіковані бухгалтери; страхові компанії тощо.

У разі використання підходу розміщення через установи нефінансового сектора використовуються роздрібна торгівля, підприємства сфери послуг, розваг та інші підприємства.

Якщо відбувається розміщення за межами держави та при цьому грошові кошти фізично вивозяться, то це може відбуватися у такий спосіб: вивезення грошей у схованках у транспортних засобах чи вантажах; поштові відправлення; прихований вивіз грошей кур'єрами; підпільні банківські системи тощо.

Друга стадія відмивання доходів має назву розшарування, під якою розуміють відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій з метою маскування сліду отриманих у незаконний спосіб доходів. На цій стадії зазвичай використовуються такі методи:

- перетворення готівки на грошові інструменти. Як тільки незаконні доходи набувають статусу розміщених у фінансових установах, їх перетворюють на грошові інструменти, зазвичай такі як банківські чеки, облігації, акції, грошові перекази, дорожні чеки, що значно полегшує вивезення незаконних доходів із країни;

- придбання та продаж майна. У разі, коли гроші розміщують у майно, а воно може бути як рухоме, так і нерухоме, згодом воно може бути перепродано всередині країни або вивезено і продано за кордоном. Це ускладнює пошук і відмивача грошей, і призводить до великих складнощів у знаходженні та вилученні незаконно отриманого майна;

- електронний переказ фондів. Цей метод надає такі переваги відмивачам як швидкість, відстань, мінімальний слід, що перевіряється, висока анонімність за умови величезного загального щоденного обсягу грошових переказів;

- переказ грошей на рахунки інших фірм. Такі перекази грошей з однієї фірми на іншу маскують джерела походження фінансових фондів, зважаючи на те, що окремі фірми згодом самоліквідуються, що дозволяє досить ефективно приховувати джерела їх походження. Треба зазначити, що для реалізації цієї фази в цей час часто використовують офшорні зони та інші країни з м'яким податковим режимом та послабленою системою фінансового контролю.

Третя стадія відмивання доходів має назву інтеграція, яка безпосередньо спрямована на надання видимості законності злочинно отриманих фінансових фондів. Завдання цієї фази – знайти для грошей законне джерело походження та інвестувати їх у легальну економіку. До основних методів цієї фази можна віднести такі: продаж нерухомості, угоди із заниженням або із завищенням ціни, використання банківських рахунків іноземної чи спільної фірми тощо.

Зазначимо, що типологічні дослідження дозволяють угруповувати об'єкти за допомогою узагальненої моделі чи типом, а метою такого дослідження є підвищення ефективності виявлення схем відмивання грошей або інших активів.

Висновки. Легалізація (відмивання) фінансових коштів організованими злочинними угрупованнями є суттєвою загрозою економіці держави, оскільки породжує негативні процеси, що впливають на її розвиток. Також зазначимо, що зниження заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) коштів або іншого майна, придбаного злочинним шляхом, безпосередньо пов'язане зі зростанням рівня організованої злочинності та корупції й навпаки.

Виконаний аналіз основних стадій є необхідним елементом як теоретичного, так і прикладного аналізу, що допоможе органам фінансового моніторингу здійснювати аналітичну функцію. Безумовно, постійно розробляються та впроваджуються нові способи та методи відмивання злочинних доходів, а тому таку класифікацію треба періодично доповнювати.

Боротьба з легалізацією коштів дозволяє вирішити низку питань, серед яких захист легальної економіки від корупції та кримінальних інвестицій, виявлення та конфіскація злочинних доходів тощо. Простеження всього ланцюжка руху злочинних фінансових засобів дозволяє простежити всі зв'язки організованих злочинних угруповань у легалізації злочинних коштів.

Список використаних джерел

1. Єфімов В. В. Економічна безпека: національний та міжнародний виміри. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 173–175.
2. Кашпур Л. М. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 103–106.
3. Колдовський М. В. Український феномен процесу відмивання доходів одержаних злочинним шляхом. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2023>.
4. Колодій Я. М. Відмивання грошей: сутність та шляхи протидії. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2884>.
5. Ключко А. М. Окремі питання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом у банківській сфері. *Форум права*. 2014. № 1. С. 228–232.
6. Паршин Ю. І., Юр'єв Д. С., Неклеса О. В. Тіньова економічна діяльність як фактор нестабільності економічної системи держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 272–278.
7. Паршина О. А., Паршин Ю. І. Особливості та тенденції правопорушень у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (105). С. 309–316.
8. Паршина О. А., Паршина М. Ю., Чумак Т. В. Фактори економічного розвитку країн в умовах загострення глобальних проблем світової безпеки. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2 (25). С. 3–7.
9. Паршина О. А., Паршина М. Ю. Аналітична платформа підвищення конкурентоспроможності потенціалу промислових регіонів України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48. Ч. 2. С. 153–157.
10. Parshyn Yu., Parshyna O. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 2020. 14(3). P. 61–70.
11. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Cioban Gh. Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2(1). P. 118–126.
12. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна : наказ Держфінмоніторингу України від 19.12.2008 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265387-08#Text>.
13. Тохтарова І. М. Легалізація (відмивання) «брудних» грошей в Україні як корупційний складник. *Вісник АМСУ. Серія : Державне управління*. 2015. № 1(12). С. 126–131..
14. Financial Action Task Force. An official website of the United States Government. URL : <https://www.fincen.gov/resources/international/financial-action-task-force>.

Надійшла до редакції 01.08.2022

References

1. Yefimov, V. V. (2018) Ekonomichna bezpeka: natsionalnyi ta mizhnarodnyi vymiry [Economic security: national and international dimensions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 173–175. [in Ukr.].
2. Kashpur, L. M. (2018) Protydiia lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom [Anti-legalization of proceeds obtained through crime]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 3, pp. 103–106. [in Ukr.].
3. Koldovskiy, M. V. (2013) Ukrainskiy fenomen protsesu vidmyvannia dokhodiv oderzhanykh

- zlochynnym shliakhom [The Ukrainian phenomenon of the process of laundering proceeds of crime]. *Efektivna ekonomika*. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2023>. [in Ukr.].
4. Kolodii, Ya. M. Vidmyvannia hroshei: sumist ta shliakhy protydii [Money laundering: essence and countermeasures]. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2884>. [in Ukr.].
5. Klochko, A. M. (2014) Okremi pytannia lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom u bankivskii sferi [Separate issues of legalization of income obtained by criminal means in the banking sector]. *Forum prava*. № 1, pp. 228–232. [in Ukr.].
6. Parshyn, Yu. I., Yuriev, D. S., Neklesa, O. V. (2021) Tinova ekonomichna diialnist yak faktor nestabilnosti ekonomichnoi systemy derzhavy [Shadow economic activity as a factor of instability of the economic system of the state]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav : zb. naukovykh pr. Spets. vyp.* № 2, pp. 272–278. [in Ukr.].
7. Parshyna, O. A., Parshyn, Yu. I. (2020) Osoblyvosti ta tendentsii pravoporushen u sferi ekonomichnoi diialnosti. [Peculiarities and trends of offenses in the sphere of economic activity]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 (105), pp. 309–316. [in Ukr.].
8. Parshyna, O. A., Parshyna, M. Yu., Chumak, T. V. (2021) Faktory ekonomichnoho rozvytku krain v umovakh zahostrennia hlobalnykh problem svitovoi bezpeky [Factors of economic development of countries in the conditions of aggravation of global problems of world security]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. Vyp. 2 (25), pp. 3–7. [in Ukr.].
9. Parshyna, O. A., Parshyna, M. Yu. (2019) Analitychna platforma pidvyshchennia konkurentospromozhnosti potentsialu promyslovykh rehioniv Ukrainy [Analytical platform for increasing the competitiveness of the potential of industrial regions of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vyp. 48. Part 2, pp. 153–157 [in Ukr.].
10. Parshyn, Yu., Parshyna, O. (2020) Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. No 14(3), pp. 61–70.
11. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Cioban, Gh. (2022) Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2(1). pp. 118–126.
12. Typolohii lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, cherez rynek nerukhomoho maina [Typologies of legalization (laundering) of criminally obtained income through the real estate market] : nakaz Derzhfinmonitorynhu Ukrainy vid 19.12.2008 № 265. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265387-08#Text>. [in Ukr.].
13. Tokhtarova, I. M. Lehalizatsiia (vidmyvannia) «brudnykh» hroshei v Ukraini yak koruptsiinyi skladnyk [Legalization (laundering) of «dirty» money in Ukraine as a component of corruption]. *Visnyk AMSU. Seria : Derzhavne upravlinnia*. 2015. № 1(12), pp. 126–131. [in Ukr.].
14. Financial Action Task Force. An official website of the United States Government. URL: <https://www.fincen.gov/resources/international/financial-action-task-force>.

ABSTRACT

Yurii Parshyn, Vladyslav Tyshkov, Yuliia Linichenko. Legalization of illegal income and its main stages. The article provides a scientific analysis of methods and methods of legalization of income, funds and other assets that were obtained illegally. The purpose of the research is to determine the main stages of legalization of illegally obtained income. The main attention is focused on the stages of existing funds laundering. From a legal point of view, legalization consists in providing a legal form to the possession, use and disposal of money or other assets through financial or other transactions. From the point of view of the real economy, legalization is connected with the inflow of previously unaccounted funds into the legal economy.

It has been noted that the legalization of income has three main stages, including placement, stratification and integration. At the first stage, legalization methods can be grouped into the following categories: traditional financial institutions; non-traditional financial institutions; institutions of the non-financial sector and outside the state. The second stage is called stratification. It refers to the separation of illegal income from its sources by creating a complex chain of financial transactions, with the aim of masking the traces of illegally obtained income. The third stage of money laundering is integration, which is directly aimed at providing the appearance of legality of criminally obtained financial funds. The task of this phase is to find a legal source of origin for the money and invest it in the legal economy.

Different methods are used at different stages, among them the following can be noted: merger of legal and illegal funds; purchase of property for cash; transfer of criminally obtained money outside the state; removal of money hidden in vehicles or cargo; postal shipments; hidden withdrawal of money by couriers; underground banking systems, etc.

The results formulated in this article can be used in the theory and practice of operational investigative activities of the internal affairs bodies regarding countering the legalization of income obtained from committing illegal acts.

Keywords: legalization, money laundering, organized crime, criminal profits, stages of legalization.

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.75:342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-283-292

Костянтин БУГАЙЧУК[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ, ЯКІ ГОТУЮТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті проаналізовано останні нормативні зміни до законодавства України про вищу освіту в частині удосконалення діяльності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання. Проведений порівняльно-правовий аналіз повноважень закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання щодо розробки власних нормативних актів, інструкцій, вимог щодо організації освітнього процесу.

На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення змісту нормативно-правових актів, що стосуються організації освітнього процесу у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, порядку підготовки здобувачів наукового ступеня «доктор філософії» та «доктор наук», порядку призначення керівників цих закладів та вимоги до осіб, що претендують на посади ректорів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Ключові слова: МВС України, Національна поліція України, вища освіта, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, освітній процес, наукова діяльність.

Постановка проблеми. Заклади вищої освіти системи МВС України, які готують поліцейських, є невід'ємною частиною загальної системи вищої освіти України. Водночас їхня діяльність характеризується певною специфікою, яка полягає в особливому порядку створення, діяльності, фінансування, управління, і, звичайно, нормативно-правового регулювання. Протягом всього періоду діяльності ЗВО системи МВС нормативно-правова основа їх діяльності була предметом особливої уваги Міністерства внутрішніх справ України та науково-педагогічного складу цих закладів. Справа полягає в тому, що нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки не завжди відповідали реаліям підготовки майбутніх працівників поліції і потребували певної конкретизації з боку координуючого міністерства. Крім того, після ухвалення нової редакції Закону України «Про вищу освіту» постала реальна потреба узгодження відомчої нормативної бази з його положеннями. Наприкінці 2021 року Верховна Рада України схвалила низку законів, спрямованих на впорядкування статусу та особливостей діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а отже, ми повинні проаналізувати їх подальший вплив як на організаційну, так і на освітню складову діяльності відомчих ЗВО, які готують поліцейських.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різноманітні аспекти діяльності закладів вищої освіти системи МВС були розглянуті у наукових працях В. Аброськіна, О. Авраменка, Д. Диської, М. Долинської, К. Ізбаш, М. Коваліва, Б. Логвиненка, І. Савельєвої, Д. Швеця [1–9]. Вони здебільшого були присвячені особливостям організації освітнього процесу [2; 7–9], питанням надання

майбутнім поліцейським юридичної освіти [1; 4], загальним питанням адміністративно-правового статусу суб'єктів, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України та особливостям планування освітньої діяльності в системі МВС України [3; 5–6]. Водночас останні нормативні та організаційні зміни, які відбулися у відомчій системі освіти, зумовлюють проведення додаткових наукових досліджень в окресленій сфері.

Метою цієї статті можна визначити формулювання основних напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти МВС України, які готують поліцейських в контексті останніх змін у законодавстві у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. 17 грудня 2021 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки» № 1986-IX [10]. Ним, зокрема, були передбачені суттєві організаційні зміни в діяльності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), що готують поліцейських.

У Законі України «Про вищу освіту» автори розділили два типи спеціалізованих закладів вищої освіти, які отримали назви «вищий військовий навчальний заклад» та «заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання» відповідно. Вважаємо такий крок виваженим і своєчасним, адже зазначені заклади вищої освіти мають різну сферу спеціалізації та різні напрями подальшого працевлаштування випускників, крім того, до їх діяльності ключовими стейкхолдерами встановлюються різнопланові вимоги як до організації освітнього процесу, так і до програмних результатів навчання за певними спеціальностями.

Отже, до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання тепер треба відносити заклади вищої освіти державної форми власності, які здійснюють на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб МВС України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [11].

Крім того, відповідно до внесених змін МВС України, до сфери управління якого належать відповідні заклади вищої освіти, що готують поліцейських, має право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо: 1) управління закладами вищої освіти із специфічними умовами навчання; 2) діяльності та повноважень органів управління і громадського самоврядування; 3) кандидатів на посади керівників (заступників керівників) відповідних закладів вищої освіти; 4) додаткових до визначених стандартами вищої освіти компетентностей та програмних результатів навчання за відповідними освітніми програмами; 5) відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення курсантів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів), докторантів; 6) порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії; формування індивідуальних навчальних планів та індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти; 7) особливості повноважень та обов'язків керівника закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання тощо [11].

Загалом позитивно оцінюючи намагання узгодити діяльність закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання до вимог часу та особливостей діяльності майбутніх роботодавців, вважаємо, що не всі ухвалені норми цього закону та спричинені ним зміни в інших нормативних актах є доцільними та такими, що відповідають чинному законодавству України у сфері вищої освіти.

Зокрема, аналіз нового змісту пункту 13 частини 4 статті 13 Закону України «Про вищу освіту», який дозволяє МВС України своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо формування індивідуальних навчальних планів та індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти за погодженням із Міністерством освіти та науки України (далі – МОН України) показує, що він суперечить положенням:

1) пункту 5 статті 9 Закону України «Про вищу освіту», який передбачає, що заклади вищої освіти (наукові установи) самостійно розробляють і затверджують освітні програми з урахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, встановлених законодавством та стандартами вищої освіти;

2) пункту 2 статті 9-1 Закону України «Про вищу освіту», відповідно до якого заклад вищої освіти може самостійно запроваджувати спеціалізації, що зазначаються під час присудження освітньої кваліфікації особам, які успішно закінчили навчання за відповідними освітніми програмами;

3) абзацу 2 частини 5 статті 10 Закону України «Про вищу освіту», який вказує, що закладом вищої освіти порядку для кожного здобувача вищої освіти розробляються та затверджуються індивідуальні навчальні плани на кожний навчальний рік. Індивідуальний навчальний план формується за результатами особистого вибору здобувачем вищої освіти дисциплін в обсязі, не меншому за встановлений цим Законом, з урахуванням вимог освітньої програми щодо вивчення її обов'язкових компонентів;

4) частині 2 статті 32 Закону України «Про вищу освіту», яка говорить, що заклади вищої освіти мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі мають право розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності та самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін [11].

Тож вказане право МОН України погоджувати вимоги щодо формування індивідуальних навчальних планів та індивідуальних освітніх траєкторій у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання порушує принципи їх автономності, а також є прямим порушенням права на запровадження спеціалізацій та встановлення переліку вибірових дисциплін. Ця позиція є принципово важливою, оскільки індивідуальні навчальні плани та індивідуальні освітні траєкторії здобувачів вищої освіти формуються на основі переліку вибірових дисциплін, які має погоджувати МОН України.

Наголосимо, що подальша реалізація такої норми повністю нівелює самостійність закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських, не відповідає порядку розробки формуванню змісту освітніх програм, є прямим втручанням міністерства в освітній процес певної категорії закладів вищої освіти. Принагідно нагадаємо, що освітні програми мають формуватися відповідно до стандартів вищої освіти, який містить нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання. Таким чином заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання має право в освітній програмі визначити перелік нормативних дисциплін, вивчення яких дозволяє здобувачам досягнути результатів навчання, встановлених стандартом вищої освіти.

Водночас у закладу є право самостійно сформувати перелік дисциплін за вибором (варіативна частина), які спрямовані, як на досягнення результатів навчання встановлених стандартом, так і на досягнення інших результатів навчання відповідно до спеціалізації програми, вимог роботодавців, ринку праці тощо. Причому перелік таких вибірових дисциплін може змінюватися кожного року при перегляді освітньої програми. Незмінним залишається тільки їх частина – 25 % від загального обсягу кредитів освітньої програми.

Практика проведення акредитаційних експертиз показує те, що закладам вищої освіти рекомендується формувати перелік дисциплін за вибором не тільки в межах спеціальності освітньої програми, але й також додавати до цього переліку дисципліни з освітніх програм за іншими спеціальностями та навіть рівнями освіти. Причому під час акредитації саме заклад вищої освіти повинен обґрунтувати перелік таких дисциплін та їх вплив на досягнення результатів навчання, визначених стандартом вищої освіти.

Подальший аналіз нормативно-правової бази показує, що треба також звернути увагу на внутрішню конкуренцію норм закону України «Про вищу освіту», що виникли у зв'язку з ухваленням законодавчих змін щодо військової освіти.

У новій редакції частини 4 статті 13 Закону України «Про вищу освіту» передбачено, що державні органи, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, мають право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги, зокрема, щодо управління відповідними закладами та організації освітнього процесу в них. Водночас аналіз частини другої статті 32 Закону України «Про вищу освіту» показує, що заклади вищої освіти мають рівні права, які становлять зміст їх автономії та самоврядування, у тому числі вони мають право самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу (пункт 2 статті 32) [11].

Також пунктом 6 частини четвертої статті 13 Закону України «Про вищу освіту»

передбачається встановлення особливих вимог щодо формування переліку спеціалізацій підготовки здобувачів спеціалізованої освіти у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Водночас відповідно до пункту 10 частини другої статті 32 Закону України «Про вищу освіту» заклади вищої освіти мають право самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін [11].

Додатково абзацом 2 частини четвертої статті 13 Закону України «Про вищу освіту» вказано, що нормативно-правові акти, передбачені пунктами 8–14 цієї частини, затверджуються за погодженням із центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Якщо ми проаналізуємо положення статті 19 Конституції України, то можемо зазначити, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це означає, що такі органи мають діяти тільки так, як зазначено у законі. Вони не можуть ухвалювати самостійних рішень, коли це питання не врегульовано законом [12]. В цьому полягає розмежування принципів «чорної дошки» та «білої дошки», коли громадянам можна вчиняти дії, не заборонені законом, а органам державної влади та їх посадовим особам тільки ті дії, що прямо передбачені законом. Погодження нормативних актів МВС України з боку МОН України не передбачено в його повноваженнях. Відповідно до пункту 20 статті 13 Закону України «Про вищу освіту» МОН України має право тільки видавати нормативно-правові акти з питань вищої освіти у випадках, передбачених цим Законом, жодних додаткових повноважень міністерства щодо погодження актів, які видаються іншими органами виконавчої влади, в законі прямо не зазначається [11].

Отже, законодавцю треба, по-перше, усунути внутрішню конкуренцію норм закону «Про вищу освіту», а по-друге, зазначити в частині першій статті 13 цього закону право Міністерства освіти і науки погоджувати нормативні акти інших центральних органів виконавчої влади у сфері вищої освіти. В іншому випадку вказане «погодження», за збереження поточної ситуації, може бути предметом судового оскарження.

Додатковим аргументом на користь таких висновків є рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 08.07.2016 № 5-рп/2016. Зокрема, в ньому наголошується, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України. Отож представники суду наголошують на неможливості встановлення залежності одного органу виконавчої влади від другого за рівності їх правових статусів [13].

Крім вищевикладеного, звертаємо увагу, що ухвалення Закону України від 17.12.2021 № 1986-IX зумовлює здійснення подальшої роботи щодо узгодження відомчих нормативних актів МВС України з новими положеннями законодавства України «Про вищу освіту».

Зокрема, частину другу статті 30 було доповнено абзацом двадцять шостим такого змісту: «Перелік інформації про вищі військові навчальні заклади, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, що підлягає розміщенню на веб-сайтах, визначається державними органами, до сфери управління яких вони належать, з урахуванням вимог законодавства з питань інформації з обмеженим доступом» [10].

Отже, МВС України необхідно ухвалити наказ «Про затвердження структури та вимог до вебсайтів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання». Вказаний наказ треба розробляти з урахуванням Постанови Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» та Постанови Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 493 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади».

Статтю 43 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» доповнено частиною другою відповідно до якої державні органи до сфери управління яких належать наукові установи, мають право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо підготовки наукових кадрів в ад'юнктурі та докторантурі відповідних наукових установ, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання. Тож є потреба удосконалити зміст наказу МВС України від 28.11.2017 № 963 «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у науково-дослідних установах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, та вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України» [14].

Зокрема, ми пропонуємо виключити із пункту 7 норму про те, що до ад'юнктури на конкурсній основі приймаються особи, які мають стаж роботи (служби) не менше двох років після здобуття вищої освіти ступеня магістра (освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста).

Внаслідок реалізації зазначеної норми якості кадрового складу слухачів ад'юнктури значно погіршилася, оскільки багато випускників закладів вищої освіти системи МВС, які мали значні успіхи в навчанні та науковій діяльності вже не бажають знов повертатися на вступ до ад'юнктури через втрату мотивації до подальшої кар'єри наукового або науково-педагогічного працівника. Більш того, за два роки практичної діяльності вони втрачають навички проведення наукових досліджень, що впливає на якість їх навчання у відповідних відділах освітньо-наукової підготовки. Зазначена ситуація призводить до того, що на вступ до ад'юнктури у ЗВО МВС часто претендують особи, які не в змозі якісно виконувати професійні обов'язки у практичних підрозділах НПУ і не мають мотивації до наукової роботи. На підставі вищевикладеного певна частина з них відрховується за невиконання освітніх програм, а деякі особи навіть вступають на навчання з тим, щоб «пересидіти» деякий час у відділах ад'юнктури, маючи на меті отримати чергове звання, стаж роботи та інші преференції. Разом із цим дійсно здібні випускники закладів вищої освіти системи МВС, які мали наукові досягнення, брали активну участь у громадському та науковому житті, мали високу мотивацію до продовження кар'єри науковця або викладача, позбавлені права вступу до ад'юнктури, оскільки не мають потрібного стажу роботи. Впевнені, що зазначена ситуація може згодом негативно відобразитись на якості науково-педагогічного та наукового складу закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, зробить неможливим проведення фундаментальних та прикладних досліджень у правоохоронній сфері, що спричинить занепад наукової роботи в системі міністерства внутрішніх справ. В подальшому відсутність кваліфікованих наукових кадрів може призвести до неможливості підготовки якісної наукової та навчально-методичної продукції (підручники, посібники, науково-методичних рекомендацій тощо), а також проєктів законів України та інших нормативних актів у сфері правоохоронної діяльності.

Крім вищезазначеного, є потреба в узгодженні всього змісту наказу МВС України від 28.11.2017 № 963 з чинними вимогами законодавства про вищу освіту, оскільки починаючи із 2017 року його положення не змінювалися. Зокрема, на виконання вимог статті 5 Закону України «Про вищу освіту» треба змінити пункти 15 та 23 відповідного наказу, до яких треба додати норми про порядок захисту дисертації на здобуття наукового ступеня «доктор філософії» в разових спеціалізованих вчених радах та закріпити норму, що обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії повинен становити 30–60 кредитів ЄКТС.

Крім того, відповідно до пункту 44 Постанови Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 261 «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» до відомчого наказу від 28.11.2017 № 963 необхідно додати пункт 20-1, в якому треба відобразити особливості підготовки до захисту та захисту роботи здобувачем ступеня доктора наук, який самостійно підготував свою роботу поза докторантурою.

Доцільним також є розширення прав здобувачів, що вказані у пункті 29 відповідного наказу та узгодження їх переліку з положеннями статей 6, 32, 63 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Зокрема, пропонується додати права здобувачів на безпечні і нешкідливі умови навчання та побуту, безоплатне

користування бібліотеками, музеями, інформаційними фондами, навчальною, науковою та спортивною базами закладу вищої освіти, користування виробничою, культурно-освітньою, побутовою, оздоровчою базами закладу вищої освіти у порядку, передбаченому статутом цього закладу [14].

Крім змін до відомчого порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук з урахуванням нової редакції частини 4 статті 13 Закону України «Про вищу освіту», доцільним та актуальним є розробка та ухвалення нової редакції таких нормативних актів МВС України з питань організації освітнього процесу:

1) наказу МВС України від 14.02.2008 р. № 6 «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС»;

2) наказу МВС України від 14.02.2008 р. № 69 «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України»;

3) наказу МВС України від 07.09.2009 р. № 381 «Про затвердження Положення про порядок відрядження, переривання навчання, поновлення і переведення курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів МВС»;

4) наказу МВС України від 27.06.2013 р. № 621 «Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України».

Також вважаємо, що треба звернути увагу на необхідність врегулювання порядку призначення ректорів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання та вимог до них.

Відповідно до статті 34 Закону України «Про вищу освіту» особливості повноважень та обов'язків керівника закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання визначаються центральним органом виконавчої влади, до сфери управління якого належить цей заклад вищої освіти, військовий навчальний підрозділ закладу вищої освіти, за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Стаття 42 цього ж закону вказує, що керівник закладу вищої освіти обирається шляхом таємного голосування строком на п'ять років у порядку, передбаченому цим Законом і статутом закладу вищої освіти [11].

Зі свого боку, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 05.12.2014 № 726 державні органи, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, мають право своїми актами встановлювати особливі вимоги до кандидатів на посади керівників відповідних вищих військових навчальних закладів (закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання) та порядку їх призначення [15].

Якщо досліджувати положення ще чинного наказу МВС України «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14.02.2008 № 62, то можна знайти норму про те, що порядок комплектування посад ректорів (начальників) та проректорів (заступників начальника) ЗВО, начальників факультетів та їх заступників, науково-педагогічних, педагогічних та наукових працівників здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства, в тому числі нормативно-правових актів, що регламентують призначення працівників органів внутрішніх справ.

Отже, можна зробити висновок про те, що наявні суперечності між положеннями законодавства про вищу освіту та правовими актами Уряду з питань призначення або обрання ректора закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, оскільки закон говорить про обрання, а постанова Уряду допускає їх призначення. До того ж, чинні відомчі накази МВС України також мають суттєві прогалини щодо врегулювання цього питання.

Таким чином доцільним є внесення змін до статті 42 Закону України «Про вищу освіту» щодо встановлення процедури призначення керівників вищого військового навчального закладу, закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти. Причому вимоги до цих осіб та особливості їх повноважень мають визначатися МВС України або Міністерством оборони України з урахуванням положень Закону України «Про вищу освіту», без погодження із МОН України, про яке ми говорили вище.

Крім того, з урахуванням чинного законодавства у сфері освіти, постанов Уряду України та наказів МВС України маємо сформулювати пропозиції щодо вимог до

кандидатів на посади керівників (реktorів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що готують поліцейських:

- 1) громадянство України;
- 2) відповідність загальним умовам вступу на службу в поліцію;
- 3) вища освіта ступеня магістра або освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста в одній з таких галузей знань: право, воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, цивільна безпека, управління та адміністрування, публічне управління та адміністрування;
- 4) знання державної мови відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови;
- 5) наявність вченого звання та наукового ступеня;
- 6) досвід роботи на керівних посадах у вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання не менше п'яти років;
- 7) стаж роботи на посадах наукових та/або науково-педагогічних працівників не менше ніж десять років.

Не може бути призначена на посаду керівника (ректора) закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських, особа яка:

- 1) за рішенням суду визнана недієздатною або дієздатність якої обмежена;
- 2) має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку;
- 3) відповідно до вироку суду позбавлена права обіймати відповідні посади;
- 4) за рішенням суду була визнана винною у вчиненні корупційного правопорушення – протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили;
- 5) піддавалася адміністративному стягненню за корупційне правопорушення – протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили.

Висновки. На підставі проведеного дослідження маємо зробити такі висновки та узагальнення, що, на нашу думку, сприятимуть удосконаленню діяльності закладів вищої освіти МВС України, які готують поліцейських:

1. Нормативно-правова основа діяльності закладів вищої освіти системи МВС перебуває в умовах постійної трансформації, зумовленої новими викликами воєнного стану, а також актуальними запитами роботодавців на підготовку фахівців із спеціальними професійними компетенціями.

2. Зміни, що були внесені до законодавства про вищу освіту в частині організації військової освіти, не повною мірою відповідають положенням Закону України «Про вищу освіту», породжують внутрішню конкуренцію норм цього закону, що має негативний вплив на автономні права таких закладів щодо організації освітнього процесу, визначення спеціалізацій та ін.

3. Міністерству освіти і науки надані широкі дискретні повноваження щодо здійснення контролю за нормативним забезпеченням діяльності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які, по-перше, порушують принципи діяльності центральних органів виконавчої влади, а, по-друге, становлять загрозу автономії відомчих вишів.

4. Відомча нормативна база діяльності закладів вищої освіти системи МВС, які готують поліцейських, потребує суттєвого оновлення та узгодження із сучасними вимогами.

5. Є потреба в удосконаленні відомчого порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у науково-дослідних установах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України та закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, шляхом врегулювання порядку підготовки докторів філософії, захисту дисертаційних досліджень виконаних поза докторантурою, виключення деяких вимог для вступників до ад'юнктури, що сприятиме зміцненню якості науково-педагогічного та наукового складу закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

6. Потребує подальшого врегулювання порядок призначення ректорів (керівників) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, шляхом розробки та внесення змін до Закону України «Про вищу освіту», а також затвердження вимог та критеріїв до таких осіб з боку Уряду та МВС України.

Перспективними напрямками подальших досліджень треба визначити аналіз

організаційних та адміністративно-правових основ організації освітнього процесу в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських.

Список використаних джерел

1. Аброськін В. В., Албул С. В. Заклади вищої освіти МВС України в контексті концепції розвитку юридичної освіти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 204–212.
2. Авраменко О. В., Кучер В. О. Вдосконалення підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 1 (7). С. 15–23.
3. Диська Д. Г. Місце закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання в системі вищої освіти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 2. С. 128–135.
4. Долинська М. С. Проблеми юридичної освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 32–37.
5. Ізбаш К. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 31 бер. 2021 р.)*. Одеса : ОДУВС, 2021. С. 133–135.
6. Ковалів М. В. Правові основи освітньої діяльності в закладах зі специфічними умовами навчання МВС України. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1 (11). С. 39–45.
7. Логвиненко Б. О., Ігнатів С. О. Окремі особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 8–13.
8. Савельєва І. В. Адміністративно-правове забезпечення підготовки кадрів Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тернопіл. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2019. 227 с.
9. Швець Д. В. Забезпечення якості освітніх програм з підготовки поліцейських у закладах вищої освіти системи МВС України. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. (конф. м. Харків, 28 трав. 2021 р.)*. Харків : ХНУВС, 2021. С. 237–241.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки : Закон України від 17.12.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text>.
11. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. URL: <https://tinyurl.com/yy5cfrjr>.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 11 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 08.07.2016 р. № 5-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-16#Text>.
14. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у науково-дослідних установах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, та вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України : наказ МВС України від 28.11.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1534-17#Text>.
15. Деякі питання реалізації статті 42 Закону України «Про вищу освіту» : постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2014 № 726. URL : <https://tinyurl.com/2l4a468p>.

Надійшла до редакції 01.09.2022

References

1. Abroskin, V. V., Albul, S. V. (2021) Zaklady vyshchoi osvity MVS Ukrainy v konteksti kontseptsii rozvytku yurydychnoi osvity [Institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the context of the concept of development of legal education]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1, pp. 204–212. [in Ukr.].
2. Avramenko, O. V., Kucher, V. O. (2020) Vdoskonalennia pidhotovky politseiskyykh u zakladakh vyshchoi osvity MVS Ukrainy [Improving the training of police officers in institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*. Issue 1 (7), pp. 15–23. [in Ukr.].
3. Dyska, D. H. (2020) Mistse zakladu vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia v systemi vyshchoi osvity [Place of higher education institution with specific study conditions in the higher education system]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 2, pp. 128–135. [in Ukr.].
4. Dolynska, M. S. (2020) Problemy yurydychnoi osvity v zakladakh vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Problems of legal education in institutions of higher education with specific conditions of study]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 32–37. [in Ukr.].
5. Izbash, K. S. (2021) Administratyvno-pravovyi status subiektiv, yaki zdiisniuiut pidhotovku

kadriv dlia Natsionalnoi politzii Ukrainy [Administrative and legal status of entities that train personnel for the National Police of Ukraine]. *Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy : materialy XIII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Odesa, 31 ber. 2021 r.)*. Odesa : ODUVS, pp. 133–135. [in Ukr.].

6. Kovaliv, M. V. (2021) Pravovi osnovy osvithoi diialnosti v zakladakh zi spetsyfnymy umovamy navchannia MVS Ukrainy [Legal basis of educational activity in institutions with specific conditions of training of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vyp. 1 (11), pp. 39–45. [in Ukr.].

7. Lohvynenko, B. O., Ihnatov, S. O. (2021) Okremi osoblyvosti pidhotovky politseiskyykh u zakladakh vyshchoi osvity MVS Ukrainy [Specific features of training of police officers in institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (110), pp. 8–13. [in Ukr.].

8. Savelieva, I. V. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennia pidhotovky kadriv Natsionalnoi politzii Ukrainy [Administrative and legal provision of personnel training of the National Police of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Ternopil. nats. ekon. un-t. Ternopil, 227 p. [in Ukr.].

9. Shvets, D. V. (2021) Zabezpechennia yakosti osvithnikh prohram z pidhotovky politseiskyykh u zakladakh vyshchoi osvity systemy MVS Ukrainy. Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy [Ensuring the quality of educational programs for the training of police officers in institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zb. nauk. pr. (konf. m. Kharkiv, 28 trav. 2021 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, kaf. taktych. ta spets.-fiz. pidhot. f-tu № 2. Kharkiv : KhNUVS, pp. 237–241. [in Ukr.].

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo viiskovoi osvity ta nauky [On amendments to some laws of Ukraine regarding military education and science] : Zakon Ukrainy vid 17.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text>. [in Ukr.].

11. Pro vyshchu osvitu [About higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. [in Ukr.].

12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. URL : <https://tinyurl.com/yy5cfpjr>. [in Ukr.].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho polozhennia punktu 11 Prykintsevykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2016 rik» vid 08.07.2016 r. № 5-rp [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of a separate provision of Clause 11 of the Final Provisions of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2016» dated 07/08/2016 No. 5-pn]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-16#Text>. [in Ukr.].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia doktora filosofii ta doktora nauk u naukovu-doslidnykh ustanovakh, shcho nalezhat do sfery upravlinnia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, ta vyshchykh navchalnykh zakladakh iz spetsyfnymy umovamy navchannia, yaki zdiisnuiut pidhotovku kadriv dlia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Natsionalnoi politzii Ukrainy [On the approval of the Procedure for the training of higher education applicants for the degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Sciences in research institutions belonging to the sphere of administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and higher educational institutions with specific learning conditions that train personnel for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 28.11.2017 r. № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1534-17#Text> (data zvernennia: 01.09.2022). [in Ukr.].

15. Deiaki pytannia realizatsii statti 42 Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Some issues of implementation of Article 42 of the Law of Ukraine «On Higher Education»] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.12.2014 r. № 726. URL: <https://tinyurl.com/2l4a468p>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostiantyn Buhaichuk. Improvement of regulatory and legal regulation of the activities of higher education institutions of the MIA of Ukraine which train police officers. The article analyzes the latest regulatory changes to the legislation of Ukraine on higher education in terms of improving the activities of higher education institutions with specific study conditions. A comparative and legal analysis of the powers of higher education institutions with specific learning conditions regarding the development of their own normative acts, instructions, requirements for the organization of the educational process, as well as the procedure for appointing the heads of these higher education institutions was carried out.

On the basis of the conducted research, it was concluded that the changes that were made to the legislation on higher education in the part of the organization of military education do not fully correspond to the provisions of the Law of Ukraine «On Higher Education», giving rise to internal competition of the norms of this law, which, in turn, has a negative impact on the autonomous rights of such institutions regarding the organization of the educational process, the determination of specializations, etc.

Also, the Ministry of Education and Science has been granted broad discretionary powers to control the regulatory support of the activities of higher education institutions with specific learning conditions, which, firstly, violate the principles of the activities of central executive bodies, and, secondly, threaten the autonomy of higher education institutions with specific learning conditions.

It has been proven that the departmental regulatory framework for the activities of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs system that train police officers needs to be significantly updated and brought into line with modern requirements.

In particular, there is a need to improve the departmental procedure for the training of higher education applicants for the degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in research institutions that belong to the sphere of administration of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The procedure for appointing rectors (heads) of higher education institutions with specific conditions also needs further regulation education, by developing and amending the Law of Ukraine «On Higher Education», as well as approval of requirements and criteria for such persons by the Government of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: Ministry of Internal Affairs of Ukraine, National Police of Ukraine, higher education, institutions of higher education with specific conditions of study, educational process, scientific activity.

УДК 351.741

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-292-296

**Сергій
КОМИССАРОВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор

**Олексій
МАМЧІЙ[©]**
начальник
відділення

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

РЕКРУТИНГ ЯК СУЧАСНА СИСТЕМА ДОБОРУ КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Стаття присвячена визначенню сутності та особливостей рекрутингу як сучасної системи добору кадрів для Національної поліції, а також перспективних шляхів її удосконалення. Наголошено, що дефіцит професійних кадрів у системі Національної поліції пов'язаний із багатьма причинами, серед яких не останню роль відіграють обсяг грошового забезпечення, декларативність «соціального пакету», а також ненормований робочий тиждень. Водночас саме організація добору на посаду поліцейського є «точкою відліку», з якої починається успішне вирішення кадрового питання в органах Національної поліції. Визначено, що рекрутинг є певною діяльністю, або системою дій та заходів, спрямованих на пошук та визначення кандидатів, найбільш відповідних за своїми діловими, професійними, психологічними та фізіологічними рисами зайняттю певних посад в органах Національної поліції.

Ключові слова: *кадри, добір, рекрутинг, конкурс, посада, Національна поліція, процедура.*

Постановка проблеми. Створення у 2015 році Національної поліції в Україні як правоохоронної інституції європейського зразка стало важливим кроком у напрямі формування «нової» правоохоронної системи, заснованої на сервісно-орієнтованому підході. Багато в чому успіх реформи залежав від внутрішньо-організаційної складової, зокрема в частині добору осіб для задоволення потреб Національної поліції у

© С. Комісаров, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9549-5389>

mail@dpuvs.in.ua

© О. Мамчій, 2022

mamchii@ukr.net

висококваліфікованих кадрах.

Незважаючи на те, що утворення Національної поліції вважається у політичних та суспільних колах однією з найбільш успішно реалізованих трансформацій у системі органів виконавчої влади, говорити про результативність та успішне впровадження всіх анонсованих новацій сьогодні не можна. На думку багатьох експертів, це пов'язано з тим, що в органах Національної поліції посилюється дефіцит професійних кадрів з числа поліцейських внаслідок звільнень та оптимізації територіальних підрозділів. Скорочення кадрів призводить до посилення навантаження на особовий склад поліції, що тягне за собою нові звільнення і так далі. Поряд із цим кадрова проблема у Національній поліції також негативно позначається на рівні суспільної довіри до поліції, який від початку реформи у 2015 році і до сьогодні поступово зменшується [1; 2].

Звичайно, дефіцит професійних кадрів у системі Національної поліції пов'язаний з багатьма причинами, серед яких не останню роль відіграють обсяг грошового забезпечення, декларативність «соціального пакету», а також ненормований робочий тиждень. Одночасно саме організація добору на посаду поліцейського є «точкою відліку», з якої починається успішне вирішення кадрового питання в органах Національної поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми, пов'язані з доббором кадрів для задоволення потреб Національної поліції, вивчали у своїх працях такі науковці, як: Д. Берестень, який досліджував адміністративно-правові засади добору на посаду поліцейського в Україні, А. Андреев, який зосередив науковий пошук на адміністративно-правовому регулюванні підготовки кадрів для Національної поліції у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Зі свого боку, І. Савельєва зупинилась на загальних питаннях адміністративно-правового забезпечення підготовки кадрів Національної поліції України, тоді як В. Глуховець на монографічному рівні дослідив теорію і практику адміністративно-правового забезпечення реформ в системі МВС України. Водночас проблемі рекрутингу як сучасній системі добору кадрів в органах Національної поліції не було приділено достатньо уваги, що зумовлює потребу більш детального опрацювання зазначеного питання.

Мета роботи полягає у розкритті сутності та особливостей рекрутингу як сучасної системи добору кадрів для Національної поліції, а також перспективних шляхів її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Треба розпочати з того, що процедура прийняття на службу в Національну поліцію (далі – поліцію) закріплена статтями 47–58 Розділу VI «Добір на посаду поліцейського» Закону України «Про Національну поліцію» [3]. Законодавчі положення були деталізовані у Типовому порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, затвердженому наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631 [4].

У цьому аспекті І. С. Дрок наголошує на тому, що призначення на посади поліцейських є регламентованою нормативно-правовими актами України діяльністю поліцейських комісій у навчання до закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання їй щодо проведення відбору (конкурсу) на службу в органи поліції, крім прийому призначення на вакантну посаду. Ми поділяємо думку авторки у тому, що до обов'язкових етапів, які здійснюють підготовку поліцейських, а також проведення конкурсу для проведення конкурсу належать: тестування, перевірка рівня фізичної підготовки, співбесіда. Наведена процедура добору у цілому відповідає міжнародним стандартам призначення на посади поліцейських та вбачається більш об'єктивною порівняно до чинної раніше процедури призначення на посади співробітників органів внутрішніх справ, що була в міліції [5, с. 38].

Зауважимо, що поняття «рекрутинг» не знайшло законодавчого закріплення у національному законодавстві про поліцію. Водночас на початковому етапі створення поліції, системі рекрутингу приділялася значна увага. Про це свідчить широке висвітлення у ЗМІ відкриття Центру рекрутингу Національної поліції, на базі якого повинен був проводитись відбір кандидатів на службу та переатестацію поліцейських. Зокрема, в церемонії відкриття Центру взяли участь тодішня очільниця Національної поліції Х. Деканоїдзе та Посол США в Україні Д. Пайетт [6]. Такі Центри повинні були відкритися в інших містах держави не лише для пошуку кадрів для Національної поліції України, а й для процедур атестації, відбору, оцінки і розвитку особового складу поліції [7]. Але утворити незалежні структури у складі поліції, які мали б відповідати за кадрове

забезпечення, так і не вдалося. Проте робота з персоналом, як і раніше, була віднесена до повноважень кадрових підрозділів у складі поліції на чолі з відповідним Департаментом.

Щодо цього також І. Дрок вказує на те, що Рекрутинговий центр, як самостійна структура, яка не входить до складу Національної поліції, а також незалежна від політичних та інших впливів, не отримала нормативного закріплення її адміністративно-правового статусу [8, с. 158]. Викладене вище свідчить про важливість досліджуваного питання і потребує його більш детального опрацювання рекрутингу як сучасної системи добору кадрів для поліції.

Поняття «рекрутинг» має французьке походження (від *recruter* – рекрутувати), тобто набирати, вербувати, наймати на службу за гроші). Сучасне ж тлумачення рекрутингу зводиться до двох уявлень про нього: а) як процесу створення баз даних; б) як розроблення процедури залучення і первинного підбору персоналу [9, с. 232]. Більш узагальнено під рекрутингом розуміється комплекс заходів із залучення необхідного персоналу в організацію [10].

О. Хитра, А. Чаплій наводять різновиди рекрутингу, що цілком можуть бути перенесені у площину функціонування поліції. До таких віднесено: 1) скринінг (Screening) – підбір кандидатів на основі формальних ознак; 2) початковий (Graduate Recruitment) – підбір спеціалістів початкового рівня; 3) класичний рекрутинг (Recruitment) – підбір фахівців та персоналу без обмежень джерел пошуку та засобів залучення кандидатів із використанням звичних технологій; 4) прямий пошук (Executive Search) – підбір керівників вищої ланки, професіоналів за результатами широкомасштабних досліджень ринку праці; 5) точковий рекрутинг – звуження кола пошуків претендентів до кількох організацій шляхом установа певних «фільтрів» для економії часу і коштів; 6) персоналізований рекрутинг – наймання конкретної людини з детальним вивченням її професійних та особистісних рис і застосуванням усіх можливих мотиваційних важелів для залучення цього кандидата до своєї організації; 7) «полювання за головами» (Head Hunting) – цілеспрямований пошук (переманювання) ексклюзивних фахівців («золотих комірців»); 8) повторний (бумеранг) рекрутинг – пошук претендентів серед колишніх працівників організації; 9) креативний рекрутинг – нестандартний пошук кандидатів; залучення до співпраці кандидатів, які вже мають роботу; 10) рекрутинг із застосуванням аут-технологій – HR-аутсорсинг, аутстафінг, аутплейсмент, лізинг персоналу [9, с. 235].

Дійсно, якщо провести паралелі з традиційною організацією добору поліцейських кадрів, у наведеному вище переліку можна спостерігати десять різновидів рекрутингу, кожен з яких має власні особливості у реалізації відповідних алгоритмів. Це дозволяє відійти від шаблонів у проведенні процедури прийняття на службу (призначення на посаду), віднайти найбільш оптимальні шляхи для призначення на конкретну посаду найбільш відповідного їй висококваліфікованого фахівця. Тобто рекрутинг є більш індивідуально орієнтованою системою, яка поряд із цим ґрунтується на конкурсній основі.

Закордонний досвід також свідчить про пріоритет системи рекрутингу у доборі професійних поліцейських кадрів. Незважаючи на те, що професія поліцейського вважається однією з найбільш фізично складних та вимагає постійної фізичної готовності під час виконання повсякденних обов'язків, характерною особливістю системи рекрутингу кадрів в правоохоронних органах є високий конкурс. Це пов'язано з тим, що професія поліцейського або співробітника федерального правоохоронного агентства в США є престижною і добре оплачуваною [11, с. 39].

Узагальнюючи позитивний закордонний досвід, Д. Берестень відмічає, що конкурсний професійний добір містить декілька етапів: попередню співбесіду; перевірку відомостей щодо кандидата, вивчення та аналіз інформації, що міститься в особовій справі; поліграфічне випробування; психологічне тестування; медичне обстеження; перевірку фізичної підготовки кандидата; письмові та усні іспити; заключну співбесіду, після якої формується остаточне рішення про придатність кандидата до служби в поліцейському формуванні. Найбільш чітка система критеріїв для діагностики фізичних, психічних, інтелектуальних та інших якостей особистості сформована в таких державах, як США та ФРН [12, с. 173].

Узагальнюючи, можемо зупинитися на особливостях рекрутингу. До таких особливостей належать: а) індивідуальна орієнтованість – тобто акцент на конкретних

вимогах до конкретної вакантної посади поліцейського; б) варіативність процедур добору – різноманітність видів рекрутингу залежно від його мети (початкова/керівна ланка); в) відкритість – оголошення вимог, проведення конкурсу та підбиття його підсумків відкрите для громадськості; г) відповідність рівня компетентності обсягу соціальних гарантій поліцейського – складність та особливий характер служби в поліції, мають компенсуватися преференціями та соціальними гарантіями для поліцейських, що забезпечить високий конкурс на зайняття вакантних посад; д) конкурентність – процедура добору і призначення на посаду повинна відбуватися тільки на конкурсній основі, тоді як інститут «призначення на посаду» повинен бути скасований; е) незалежність – передбачає незалежний статус рекрутингових установ та неможливість здійснення будь-якого тиску чи впливу на результати відбору; ж) супровід – рекрутинг не припиняється із добором на посаду поліцейського, а супроводжує особу протягом її кар'єрного, професійного зростання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, треба зупинитися на тому, що успішне функціонування Національної поліції неможливе без перегляду процедур добору поліцейських. В умовах сьогодення найбільш ефективною системою добору кадрів, яка потребує імплементації у діяльність Національної поліції є рекрутинг. Варто наголосити, що ефективність рекрутингу вимагає не лише організаційних, а й економічних змін – підвищення престижу роботи поліцейського, тобто збільшення соціальних гарантій та конкретизації преференцій, які отримує особа в обмін на державну службу спеціального характеру, пов'язану з ризиком для життя і здоров'я.

Рекрутинг може бути представлений як певна діяльність або як певна система дій та заходів, спрямованих на пошук та визначення кандидатів, найбільш відповідних за своїми діловими, професійними, психологічними та фізіологічними рисами зайняттю певних посад в органах Національної поліції.

Рекрутинг не кореспондується з традиційним добором кадрів для задоволення потреб поліції. Відповідна діяльність є більш конкретизованою, індивідуально орієнтованою, багатетапною і складною, адже рекрутинг передбачає подальшу розстановку кадрів, їх супровід та кар'єрне зростання.

Перспективи подальших досліджень вбачаються нами актуальними з урахуванням низки моментів. По-перше, обґрунтування доцільності та законодавче закріплення конкурсної процедури для будь-яких призначень у системі органів Національної поліції. По друге – формування теоретико-правових та організаційних підстав для множинності кадрових процедур у системі поліції з одночасним закріпленням незалежного адміністративно-правового статусу рекрутингових установ. По-третє – аргументація потреби підвищення престижу поліцейської служби, що повинно посилити вимоги та критерії відповідності для кандидатів на зайняття вакантних посад у системі Національної поліції.

Список використаних джерел

1. Шумак Ю. Реформа української поліції: як вона проходила. URL : <https://dyvys.info/2020/09/02/reforma-ukrayinskoyi-politsiyi-yak-vona-prohodyla/>.
2. Лашенко О. 5 років роботи Нацполіції й Аваков – успіх чи провал? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30816958.html>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади МВС України : наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16#Text>.
5. Кравченко (Дрок) І. С. Актуальні питання призначення на посади поліцейських. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 36–39.
6. У Києві відкрили центр рекрутингу поліції. *Українська правда*. 2015. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/11/7092225/>.
7. Поліковська Ю. У. Києві відкрився перший рекрутинговий центр Національної поліції. URL: https://zaxid.net/u_kiyevi_vidkrivsysya_pershiy_rekrutinyoviy_tsentr_natsionalnoyi_politsiyi_n1376136.
8. Кравченко (Дрок) І.С. Основи управління в Національній поліції : навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 212 с.
9. Хитра О. В., Чаплій А. В. Особливості застосування рекрутингу в системі управління персоналом підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 4 (Вип. 15). С. 230–238.
10. Що таке рекрутинг? URL : <https://cleverstaff.net/blog/uk/shcho-take-rekrutynh/>.
11. Мюджахіт Бал. Формування публічної безпеки в США: теоретичні засади. *Аспекти*

12. Берестень Д. Г. Адміністративно-правові засади добору на посаду поліцейського в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 / НАВС. Київ, 2021. 206 с.

Надійшла до редакції 08.07.2022

References

1. Shumak, Yu. Reforma ukraïnskoi politzii: yak vona prokhodyla [Ukrainian police reform: how it went]. URL: <https://dyvys.info/2020/09/02/reforma-ukrayinskoyi-politsiyi-yak-vona-prohodyla/>. [in Ukr.].
2. Lashchenko, O. 5 rokiv roboty Natspolitsii y Avakov – uspikh chy proval [5 years of work of the National Police and Avakov – success or failure]? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30816958.html>. [in Ukr.].
3. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
4. Typovi poriadok provedennia konkursu na sluzhbu do politzii ta/abo zainiattia vakantnoi posady MVS Ukrainy [Typical procedure for conducting a competition for service in the police and / or filling a vacant position of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 25.12.2015 № 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16#Text> (available from: 21.05.2022). [in Ukr.].
5. Kravchenko (Drok), I. S. (2017) Aktualni pytannia pryznachennia na posady politseiskyykh [Current issues of appointment to police positions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo*. Issue 44. Vol. 2, pp. 36-39. [in Ukr.].
6. U Kyievi vidkryly tsentr rekrutynhu politzii [A police recruitment center has been opened in Kyiv]. *Ukrainska pravda*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/11/7092225/>. [in Ukr.].
7. Polikovska Yu. U Kyievi vidkryvsia pershyi rekrutynhovyi tsentr Natsionalnoi politzii [The first recruitment center of the National Police has been opened in Kyiv]. URL : https://zaxid.net/u_kyievi_vidkryvsia_pershyi_rekrutynhoviy_tsentr_natsionalnoyi_politsiyi_n1376136. [in Ukr.].
8. Kravchenko (Drok), I. S. (2020) Osnovy upravlinnia v Natsionalnii politzii Fundamentals of management in the National Police] : navch. posib. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 212 p. [in Ukr.].
9. Khytra, O. V., Chaplii, A. V. (2019) Osoblyvosti zastosuvannia rekrutynhu v systemi upravlinnia personalom pidpriemstva [Peculiarities of recruiting application in the personnel management system of the enterprise]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. № 4 (issue 15), pp. 230–238. [in Ukr.].
10. Shcho take rekrutynh [What is recruiting]? URL: <https://cleverstaff.net/blog/uk/shcho-take-rekrutynh/>. [in Ukr.].
11. Mujahit Ball (2021) Formuvannia publichnoi bezpeky v SShA: teoretychni zasady [Formation of Public Security in the United States: Theoretical Fundamentals]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. Vol. 9, № 4, pp. 36–42. [in Ukr.].
12. Beresten, D. G. Administratyvno-pravovi zasady doboru na posadu politseiskoho v Ukraini [Administrative and legal principles of selection for the position of a police officer in Ukraine] : dys. ... doktora filosofii : 081 / NAVS. Kyiv, 2021. 206 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Komissarov, Oleksii Mamchii. Recruiting as a modern personnel selection system for the National Police. The article is devoted to defining the essence and features of recruitment as a modern system of personnel selection for the National Police, as well as perspective ways to improve it. It is emphasized that the shortage of professional staff in the National Police system is due to many reasons, not least the amount of money, the declarative nature of the «social package», as well as the irregular working week. At the same time, the organization of the selection for the position of a police officer is the «starting point» from which the successful resolution of the personnel issue in the National Police begins.

The peculiarities of recruitment include the fact that it is characterized by: a) individual orientation – that is, the emphasis on specific requirements for a particular vacant position of a police officer; b) variability of selection procedures – variety of types of recruitment depending on its purpose (initial / management level); c) openness – announcement of requirements, holding a competition and summarizing its results is open to the public; d) compliance with the level of competence of the scope of social guarantees of police officers – the complexity and special nature of service in the police, should be offset by preferences and social guarantees for police officers, which in turn will ensure high competition for vacant positions; e) competitiveness – the procedure for selection and appointment to the position should take place exclusively on a competitive basis, while the institution of «appointment to the position» should be abolished; f) independence – implies the independent status of recruitment institutions and the impossibility of exerting any pressure or influence on the selection results; i) support – recruitment does not end with the selection for the position of a police officer, but accompanies the person during his career, professional growth.

Recruitment is defined as a specific activity or system of actions and activities aimed at finding and identifying candidates who are most suitable for their business, professional, psychological and physiological characteristics to hold certain positions in the National Police.

Keywords: personnel, selection, recruitment, competition, position, National Police, procedure.

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-297-302

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальній проблемі – особливостям організації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Розглянуто питання законодавчої регламентації регулювання суспільних відносин. Наголошено на вирішальній ролі критерію безпеки для очного формату навчання під час воєнної агресії, запропоновано запровадження чотирьох рівнів небезпеки для організації освітнього процесу за теперішніх обставин та ключові ознаки їх градації. Наведено перелік головних особливостей організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Ключові слова: адміністративне право, суспільні потреби, освітній процес, форма здобуття освіти, очне та дистанційне навчання, безпека.

Постановка проблеми. Освіта є однією з найважливіших сфер для будь-якої держави, бо вона насамперед покликана забезпечувати належний рівень інтелектуального розвитку громадян, що безпосередньо позначається на характеристиках економічного, культурно-духовного та соціально-політичного життя конкретного державного утворення, його місця, ролі та авторитету серед інших держав світу. Освітні суспільні потреби є невід'ємною складовою державної внутрішньої політики, їх повна та своєчасна реалізація значною мірою покладена на норми адміністративного права, з яких здебільшого складається нормативно-правова база у зазначеній сфері.

Одними з ключових вимог до освітнього процесу є його висока якість та безперервність. Про необхідність суттєвого підвищення якості освіти в Україні свідчать результати щорічних тестувань випускників середніх шкіл (особливо це стосується рівня знань у сфері так званих точних наук). За кількістю задекларованих, але не доведених до кінця реформ, системні зміни в освіті напевно входять до першої трійки нереалізованих трансформацій. На стан якості освіти в нашій країні в останні два роки також дуже негативно позначалися тривалі перерви в освітньому процесі – з весни 2020 року, викликані епідемією COVID-19, а з 24 лютого 2022 року – збройним нападом з боку рф.

Вирішення питання здійснення навчання на усіх без винятку освітніх рівнях в умовах воєнного стану (а в нашому українському випадку – фактичної війни) – це найважливіше завдання як для профільного міністерства, так й для усіх владних структур – від очільників конкретних громад до керівництва уряду та глави держави. За рівнем відповідальності вирішення зафіксованої вище проблеми можна порівняти з архіважливим соціальним викликом, правильна відповідь на який сприятиме не тільки можливості доступу до більш-менш якісного навчання, а й збереженню десятків, сотень життів майбутнього нашої країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичною основою цієї роботи можна вважати оригінальні думки та наукові доробки таких визнаних метрів української адміністративно-правової науки, як А. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Р. Каложного, Т. Коломоєць, В. Колпакова.

Зважаючи на неординарність (нетиповість) порушеної вище проблеми (у довоєнний період вона фактична не могла бути предметом уваги вітчизняних науковців, однак в умовах збройної агресії рф ця важлива суспільна потреба набула високої

актуальності та вимагає належного адміністративно-правового забезпечення), розгляд особливостей організації освітнього процесу в умовах триваючого воєнного стану в Україні є головною метою цієї праці.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що засадничим законодавчим актом, що регулює суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту та регламентує організацію освітнього процесу в нашій державі, можна вважати Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року (положення якого здебільшого містять норми адміністративного права).

Зокрема, у його Преамбулі зазначається, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього закону освітній процес – система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей, а якість освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг.

Згідно з нормами ст. 9 Закону України «Про освіту» основними формами здобуття освіти є: інституційна; індивідуальна та дуальна.

Найбільш поширеною є інституційна форма, що поділяється на очну (денну, вечірню), заочну, дистанційну та мережеву.

Очна (денна, вечірня) форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

Заочна форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними.

Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Мережева форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

Державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про освіту»).

Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, в умовах воєнного стану військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження з управління закладами освіти, установами освіти, які належать територіальним громадам або передані їм.

Переходячи до безпосереднього розгляду проблеми особливостей організації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні, необхідно зазначити, що у воєнний час зі слова «безпека» (у думках чи фіксації на папері) має розпочинатися усвідомлене та осмислене рішення (дія) кожного відповідального громадянина, особливо коли цей громадянин наділений владними повноваженнями, коли від його правильного управлінського рішення може залежати здоров'я і життя інших людей. Саме безпека має стати тим засадничим критерієм під час вирішення проблеми організації навчання у закладах освіти України в умовах воєнного стану.

Необхідність продовження навчального процесу під час війни на віддалених від бойових дій українських територіях напевне не викликає значних заперечень,

невирішеним питанням залишається формат проведення навчання – очний (офлайн) чи дистанційний (онлайн).

Якщо для ЗВО ця дилема здебільшого вирішується на користь онлайн навчання (наприклад, наказ Запорізького національного університету від 22.08.2022 р. № 191 «Про організацію освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році», який передбачає, що в умовах дії воєнного стану в Україні освітній процес в ЗНУ в першому семестрі здійснюватиметься за дистанційною формою навчання (за винятком окремих дисциплін, що потребують аудиторних занять) [1]), то для школярів, зважаючи на їх вікові особливості (фактична відсутність базових освітніх навичок у школярів початкової школи, не завершення формування особистості, невисока здатність до самоорганізації, самодисципліни, складність самостійного опанування окремих навчальних предметів тощо), з дистанційним навчанням можуть виникнути відчутні проблеми, вирішення яких досягається насамперед удосконаленням цієї форми набуття освіти та поліпшенням відповідної законодавчої бази.

Постановою Кабінету Міністрів України № 711 від 24 червня 2022 року «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні» встановлено тривалість 2022/23 навчального року з 1 вересня 2022 р. по 30 червня 2023 року, а обласним та Київській міській військовим адміністраціям разом із засновниками закладів освіти вказано забезпечити організацію початку навчального року залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці.

На думку Голови Уряду Д. Шмигала, місцева влада має пропрацювати організаційний процес очної та змішаної форми навчання, зокрема: організувати навчання з евакуації учнів до сховищ та уроки безпеки; візуалізацію шляху до безпечних місць у закладах освіти; забезпечити у сховищах умови для перебування та навчання; забезпечити в кожному закладі тривожну кнопку на випадок надзвичайної ситуації. Крім того, Державна служба з надзвичайних ситуацій повинна розробити типові протоколи безпеки. На їхній основі військово-цивільні адміністрації мають затвердити індивідуальні протоколи для кожного закладу освіти і ознайомити з ними батьків та учнів.

Також, враховуючи кількість внутрішньо переміщених осіб і 649 тисяч дітей, які перебувають поза межами території України, на законодавчому рівні тільки для дистанційної форми навчання були зняті обмеження щодо кількості учнів в одному класі [2]. За повідомленням МОН України від 25 серпня 2022 року відповідні Спецкомісії в Україні здійснили перевірку 96 % шкіл і встановили, що 59 % із них мають захисні споруди та можуть проводити навчання в очній формі. Загалом оглянуто понад 23,5 тисяч закладів освіти усіх рівнів, що становить майже 93 % від загальної кількості, 51 % готові до навчання в очній формі. Найвищі показники придатності на цей час – в Києві, Львівській і Чернівецькій областях.

Зазначені перевірки захисних споруд закладів освіти у всіх регіонах України тривають другий місяць поспіль. До перевірок залучені фахівці ДСНС, структурних підрозділів із питань цивільного захисту, департаментів освіти і науки місцевих військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування. За даними офісу Генпрокурора, через бомбардування й обстріли збройними силами рф пошкоджені 2328 закладів освіти в Україні, з них 289 – зруйновані повністю [3].

Майже щоденно в Україні внаслідок обстрілів окупантів руйнується декілька закладів освіти, у багатьох випадках це робиться навмисно. Особливо це помітно на прикладах Харкова та Миколаєва. Тож за даними СБУ від 27 серпня поточного року, під час контрдиверсійної спецоперації у прифронтових районах Миколаївщини затримано агента військової розвідки армії рф, який передавав ворогу точні координати освітніх закладів міста для так званих «залякувальних» ракетних обстрілів. Встановлено, що за його «наводкою» у Миколаєві зруйновано та пошкоджено декілька об'єктів військової інфраструктури та завдано нищівного удару по двох школах. Загалом від початку широкомасштабного вторгнення рф у цьому обласному центрі частково чи повністю зруйновано 3 вищі навчальні заклади, 2 технікуми та понад 10 шкіл [4].

Підтверджена реальними прикладами ймовірність навмисного знищення українських закладів освіти з боку агресора не могла лишатись поза увагою батьків школярів і студентів, а також інших небайдужих українських громадян.

Зокрема, на вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України 8 червня 2022 року за № 22/145004-еп була оприлюднена петиція М. Горшеневої

«Заборонити очне навчання у всіх навчальних закладах до закінчення воєнного стану і військових дій», яка у визначений часовий період набрала понад 26 тисяч голосів підтримки. У змісті оприлюдненої 12 липня 2022 року відповіді Президента України на вказану петицію зазначалося, що відповідно до норм чинного законодавства державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Ураховуючи це, Глава держави звернувся до Прем'єр-міністра України Д. Шмигала з проханням опрацювати викладені в електронній петиції пропозиції та проінформувати про результати розгляду автора звернення [5].

Аналізуючи ситуацію, що склалася з організацією очного навчання в умовах воєнного стану в Україні, можна зазначити, що безпосереднім вирішенням цієї важливої проблеми будуть займатися керівництво ЗВО та виконавчі органи регіонального та місцевого владного рівня. МОН України й надалі готуватиме відповідні рекомендації, а Уряд вимагатиме забезпечити організацію освітнього процесу залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці.

За таких умов здійснення очного навчання в теперішніх українських реаліях на значній території нашої держави стає малоімовірним (особливо це стосується середніх шкіл). Зважаючи на це, петицію щодо заборони очного навчання у воєнний період з боку уповноважених владних структур можна вважати як частково підтриманою.

Відсутність навчання у форматі офлайн найбільш негативно позначиться на першокласниках та школярах випускних класів середньої школи. Для перших це відкладення зустрічі зі школою на невизначений час, для других – фактична неможливість завершення отримання повноцінної повної середньої освіти, що істотно може обмежити пошуки шляхів власної самореалізації у скорому дорослому житті.

Однак, як зауважувалось вище, головним критерієм для можливості очного навчання є безпека. Цієї вимоги повинні дотримуватися не тільки посадові особи владних структур, а насамперед – батьки школярів.

Як свідчать результати відповідних опитувань, батьківські пріоритети щодо конкретної форми навчання відрізняються залежно від регіону країни. Наприклад, 22 із 421 школи Києва працюватимуть тільки онлайн, решта – у змішаному форматі навчання, а в департаменті освіти і науки повідомили, що 70 % батьків обрали для дітей очну форму навчання. Тимчасом як 83 % батьків вінницьких школярів висловилися за дистанційне навчання, а учнів, які обрали очне навчання, об'єднують в окремі класи. У Івано-Франківську також готуються до змішаної системи. Опитування батьків щодо форми навчання дітей показало, що 60 % батьків учнів початкових класів підтримали очне навчання, а 70 % батьків старшокласників – онлайн-уроки. У Дніпрі рішення про дистанційне навчання, ухвалене на сесії міськради, підтримали 80 % батьків. В Одесі через загрозу ракетних обстрілів з боку РФ абсолютна більшість батьків (95 %) обирають варіант онлайн навчання. Для цього у місті розробили платформу для дистанційної освіти. Як пояснив голова Сумської обласної військової адміністрації, якісь заклади будуть працювати онлайн, якісь офлайн, а інші – і так, і так, у громадах, розташованих поруч із кордоном, учні навчатимуться дистанційно, щоб школа мала змогу працювати офлайн, відстань від кордону має становити понад 40 км, при чому Суми теж потрапляють в 40-кілометрову зону. У Кропивницькому лише 26 % батьків міста підтримують очну форму навчання. Опитування батьків в Полтавській області показало, що переважна більшість (65,5 %) висловлюються за онлайн навчання, а 30,8 % – за офлайн. Влада Черкас планувала запускати школи в офлайн режимі, однак переважна більшість батьків учнів проголосували за дистанційне навчання – понад 70,3 %, а за очне лише 19,2 %, причому за онлайн навчання виступають найбільше батьки першокласників. На запитання, чи потрібно розпочинати офлайн навчання на Хмельниччині, 46 % мешканців відповіли «ні», а 36 % кажуть «так», але лише за наявності укриттів. У Чернігові 57 % батьків хочуть, аби їхні діти займалися дистанційно, 43 % виступають за очний формат [6].

Таке різноманіття думок пояснюється як віддаленістю того чи іншого регіону до фронту, так і кількістю «прильотів» ворожих ракет та наявністю негативних наслідків від них (наприклад, м. Одеса або м. Вінниця). Іноді з боку батьків можна спостерігати цілком зрозуміле перестрашування, а інколи навпаки – недооцінку ймовірної загрози.

Чинну нормативно-правову базу щодо організації освітнього процесу не можна

визнати досконалою. Зокрема, у підготовлених МОН України Методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу в школах у 2022/2023 навчальному році від 21 серпня 2022 року чомусь не згадується про особливості очного та дистанційного навчання школярів. Також є певний потенціал для подальшого ухвалення управлінських урядових рішень, спрямованих на вирішення низки актуальних потреб, безпосередньо пов'язаних з проблемою, що розглядається.

До таких потреб (аспектів), на нашу думку, треба віднести: перше – визначення рівнів небезпеки для організації освітнього процесу на території України в умовах війни. Наприклад, усього можна запропонувати чотири рівні – найвищої (райони безпосереднього проведення бойових дій), високої (до 40–50 км до лінії фронту), підвищеної (50–150 км до фронту) та потенційної небезпеки (більше 150 км до лінії фронту). Окрім такого критерію, як відстань, також під час визначення вказаних рівнів треба використовувати такі ознаки, як наявність в районі розташування освітніх закладів та установ воєнних або важливих цивільних інфраструктурних об'єктів.

Наступною, не вирішеною складовою організації освітнього процесу, є забезпечення здійснення онлайн освітніх послуг на тимчасово окупованих територіях.

Також помітним аспектом порушеної проблеми можна вважати неналежний рівень організації навчання школярів у сільській місцевості (особливо це стосується віддалених від обласних центрів та інших великих міст сільських громад).

Черговою відповідною потребою – є організація очного освітнього процесу (на відносно небезпечних територіях) з учнями початкової школи (особливо це стосується першокласників) та студентами перших курсів ЗВО.

Наступна важлива складова стосується характеристик освітніх споруд, де проводиться очне навчання, в яких повинно бути не тільки відповідно обладнане бомбосховище, а й джерело аварійного (автономного) електроживлення у разі пошкодження зовнішніх електромереж. Крім того, актуальним питанням є здійснення навчання у класах (аудиторіях), розташованих не вище другого поверху, що забезпечить більш оперативне переміщення учнів до відповідного укриття.

Також нагальним аспектом є – забезпечення підвищеної безпеки під час організації навчання у навчальних закладах (ліцеїв, ЗВО) так званих силових структур (МО, МВС, СБУ тощо). Ці потреби мають вирішуватися відповідними відомчими наказами обмеженого доступу.

Безперечно, перелік наведених потреб не є вичерпним, за умов накопичення відповідної освітньої практики він буде поступово доповнюватися, головне щоб Уряд, а в разі потреби Парламент України вчасно реагували на зазначені суспільні потреби шляхом якісної нормотворчої діяльності.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що організація освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні має значний перелік особливостей, головними серед яких є: триваюча більш ніж шість місяців військова агресія РФ, що детермінує несприятливі умови для організації згаданого вище процесу, а також явні або приховані стресові прояви у значної кількості його учасників; інституційна форма залишається домінуючим різновидом здобуття освіти в нашій державі, в якому з огляду на зовнішні негативні обставини, значно поширився онлайн (дистанційний) формат навчання; безпека учасників освітнього процесу є головним критерієм для його функціонування у тій чи іншій формі та здійснення у конкретному закладі освіти загалом; неприродність зовнішніх умов навчання об'єктивно сприяє зниженню рівня якості освіти; рішення про обрання того чи іншого формату надання освітніх послуг для ЗВО ухвалює його керівництво, а для шкіл – керівні органи місцевої влади; споруди закладів освіти в яких здійснюються офлайн навчання мають відповідати серйозним нормативно визначеним безпековим вимогам; під час вибору очного різновиду здобуття освіти школярами, крім критерію забезпечення належної безпеки, вирішальне значення має рішення їх батьків; наявність територіальних і регіональних відмінностей, що впливають на домінування конкретного різновиду навчання (очного чи дистанційного) зумовлюються неоднорідністю безпекових характеристик розташування конкретних освітніх закладів (віддаленість від фронту та проведення бойових дій, частота ракетних обстрілів певної місцевості, розташування поблизу військових чи інших інфраструктурних об'єктів); наявність значної кількості внутрішньо переміщених осіб (серед яких є велика кількість школярів) може сприяти перевантаженню роботи шкіл в окремих регіонах України (особливо у західних областях); шестимільйонна кількість біженців з нашої країни підвищує ймовірність нестачі

педагогічних та науково-педагогічних кадрів на територіях, де спостерігалися процеси значного виїзду українських громадян за кордон; наявність великої кількості зруйнованих чи суттєво пошкоджених закладів освіти (насамперед, у містах Харків і Миколаїв); значне зменшення фінансових спроможностей держави, суб'єктів місцевого самоврядування та більшості звичайних громадян, що негативно позначиться на фінансово-матеріальному становищі суб'єктів надання освітніх послуг (особливо ЗВО); у разі зміни характеристик безпекових обставин у межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці (у гірший чи кращий бік), наявність змоги оперативного переходу від одного формату здобуття освіти до іншого.

Список використаних джерел

1. У ЗНУ оприлюднено наказ про організацію та формат освітнього процесу у 2022/2023 н.р. URL : https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=57377&lang=ukr&news_code=.
2. Кабмін рекомендує почати навчання в школах з вересня, у ВНЗ – з середини серпня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kabmin-navchannia-shkoly-vnz/31913793.html>.
3. МОН : 59 % шкіл мають захисні споруди. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shkoly-zakhysni-sporudy/32005248.html>.
4. СБУ затримала російського агента, який «наводив» ракетні удари по школах Миколаєва. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-rosiiskoho-ahenta-yakyi-navodyv-raketni-udary-po-shkolakh>.
5. Заборонити очне навчання у всіх навчальних закладах до закінчення воєнного стану і військових дій (петиція №22/145004-еп). URL : <https://petition.president.gov.ua/petition/145004>.
6. Соловчук Л. Онлайн чи офлайн. Як навчатимуться діти у школах в різних регіонах України. URL : <https://thepage.ua/ua/news/navchannya-pid-chas-vijni-yak-pracyuvatimut-shkoli-u-riznih-regionah-ukrayini>.

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. U ZNU opylyudneno nakaz pro orhanizatsiyu ta format osvithn'oho protsesu u 2022/2023 n.r. [ZNU published an order on the organization and format of the educational process in 2022/2023]. URL : https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=57377&lang=ukr&news_code=. [in Ukr.].
2. Kabmin rekomenduie pochaty navchannia v shkolakh z veresnia, u VNZ – z seredyiny serpnia [The Cabinet of Ministers recommends starting studies in schools from September, in universities – from mid-August]. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kabmin-navchannia-shkoly-vnz/31913793.html> [in Ukr.].
3. MON: 59 % shkil maiut zakhysni sporudy [MES: 59% of schools have protective structures]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shkoly-zakhysni-sporudy/32005248.html> [in Ukr.].
4. SBU zatrymala rosiiskoho ahenta, yakyi «navodyv» raketni udary po shkolakh Mykolaieva [The SBU detained a Russian agent who «directed» missile strikes at schools in Mykolaiv]. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-rosiiskoho-ahenta-yakyi-navodyv-raketni-udary-po-shkolakh> [in Ukr.].
5. Zaboronyty ochne navchannya u vsikh navchal'nykh zakladakh do zakinchennya voyennoho stanu i viys'kovykh diy (petytsiya №22/145004-ep) [Ban face-to-face education in all educational institutions until the end of martial law and hostilities (petition No. 22/145004-ep)]. URL : <https://petition.president.gov.ua/petition/145004>. [in Ukr.].
6. Solovchuk L. Onlain chy oflain. Yak navchatymutsia dity u shkolakh v riznykh rehionakh Ukrainy [Online or offline. How will children learn in schools in different regions of Ukraine]. URL : <https://thepage.ua/ua/news/navchannya-pid-chas-vijni-yak-pracyuvatimut-shkoli-u-riznih-regionah-ukrayini> [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Peculiarities of organization of educational process during martial law in Ukraine. This research paper examines the issue of the peculiarities of the organization of the educational process in the conditions of martial law in Ukraine.

Attention is paid to the fact that safety should become a fundamental criterion when solving the problem, especially this concerns the possibility of choosing a full-time education format in a specific territorial community. The author has emphasized that the main features of the organization of the educational process in the conditions of martial law are: the military aggression of the Russian Federation lasting more than six months, which determines unfavorable conditions for the organization of the above-mentioned process, as well as overt or hidden manifestations of stress in a significant number of its participants; the institutional form remains the dominant type of education in our country, in which, due to external negative circumstances, the online (distance) format of education has spread significantly; the safety of participants in the educational process is the main criterion for its functioning in one form or

another and its implementation in a specific educational institution in general; the unnaturalness of external learning conditions objectively contributes to a decrease in the quality of education; the decision to choose one or another format of providing educational services for higher education institutions is made by its management, and for schools – by the governing bodies of local authorities; buildings of educational institutions in which offline training is carried out must meet serious regulatory safety requirements; when choosing the full-time type of education by schoolchildren, in addition to the criterion of ensuring adequate security, the decision of their parents is of decisive importance; the presence of territorial and regional differences that affect the dominance of a specific type of education (face-to-face or distance learning) are caused by the heterogeneity of the security characteristics of the location of specific educational institutions (distance from the front and the conduct of hostilities, the frequency of rocket fire in a certain area, the location near military or other infrastructure facilities); the presence of a significant number of internally displaced persons (among whom there are a large number of schoolchildren) may contribute to the overloading of schools in certain regions of Ukraine (especially in the western regions); the number of six million refugees from our country increases the probability of a shortage of teaching and research-pedagogical personnel in the territories where processes of significant departure of Ukrainian citizens abroad were observed; the presence of a large number of destroyed or significantly damaged educational institutions (primarily in the cities of Kharkiv and Mykolaiv); a significant decrease in the financial capabilities of the state, local self-government entities and the majority of ordinary citizens, which will negatively affect the financial and material situation of entities providing educational services (especially universities); in case of a change in the characteristics of security circumstances within a specific administrative-territorial unit (for the worse or for the better), the possibility of an operational transition from one format of obtaining education to another.

Keywords: *administrative law, public needs, educational process, form of education, face-to-face and distance learning, safety.*

УДК 378

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-303-312

Вікторія САВИЩЕНКО[©]

доктор юридичних наук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито зміст і структуру Концепції реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Розроблена Концепція враховує фактори воєнного стану, які негативно впливають на функціонування закладів вищої освіти. Засадами розробки Концепції визначені фундаментальні принципи: безпековість освітнього процесу, використання здоров'я зберігаючих технологій, подолання негативних психоемоційних станів, підвищення відповідальності та автономії студента, інтенсифікації навчальної діяльності, укріпленості освіти. Концепція є формою педагогічного проєктування моделі студентоцентрованого педагогічного процесу професійного становлення та розвитку здобувачів вищої освіти, побудованого на суб'єкт – суб'єктній взаємодії усіх учасників освітнього процесу, стейкхолдерів. Практичне призначення Концепції передбачає підготовку нового покоління, здатного будувати людиноцентристську державу, відродити національний дух українського права, культуру, бути активним учасником процесу інтеграції України в європейське та євроатлантичне співтовариство. Механізм розробки та впровадження Концепції ґрунтується на тривимірній системі соціальних координат «людина», «суспільство», «держава». Тріада соціальних пріоритетів у зазначеній ієрархії трансформує людиноцентризм у студентоцентризм.

Ключові слова: *концепція, людиноцентристська держава, україноцентричність освіти, студентоцентроване навчання і викладання, принципи і механізм розробки Концепції, модель реалізації Концепції, особистість студента, суб'єкт – суб'єктна взаємодія, типи та стилі навчання, механізм врахування інтересів, компетентності та результати навчання, освітня програма, внутрішнє забезпечення якості освіти.*

© В. Савищенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6278-4774>

v-savishenko@ukr.net

Постановка проблеми. Українське суспільство, зіткнувшись із військовою агресією російської федерації, змінило своє буття. В умовах війни актуалізувались процеси відродження національного духу українського права, згуртованості суспільства, піднесення патріотизму, утвердження демократичності внутрішніх суспільних відносин, соціальної справедливості. Національний дух українського права формувався тисячоліття, і незважаючи на спроби «стерти» українську культуру й ідентичність, одвічне прагнення свободи, рівноправності, миру сьогодні стали внутрішнім поштовхом для боротьби з ворогом, незламності кожного українця і розвитку громадянського суспільства.

Під час війни, коли молодь держави разом із усією країною виборює незалежність України, захищає національні та європейські цінності, змінилися академічні умови організації освітнього процесу. Студенти добровільно поєднують навчання зі службою у Збройних силах України, територіальній обороні, волонтерством. Викладачі також віддано боронять державу, виконують професійні обов'язки, перебуваючи на фронті, окупованих територіях, у бомбосховищах. Війна, маючи руйнівну силу, негативно вплинула на психічне здоров'я учасників освітнього процесу. Вчитись і навчати у стані шоку, підвищеної тривожності, стресу, фрустрації і втоми – надскладне завдання. Високий рівень небезпеки, знищення інфраструктури зумовлює міграцію студентів та викладачів, переривання плановості в роботі закладів освіти, перенесення навчальних занять, наукових, виховних заходів. Неможливість проведення навчальних занять під час оголошення сигналу «тривога», зникнення електропостачання та інтернет-зв'язку внаслідок ракетних атак та інші непередбачувані обставини, пов'язані з воєнним станом, руйнують класичні дидактичні підходи організації освітнього процесу, змушують заклади освіти ліквідувати цейтнот внаслідок трансформації денної та заочної форм навчання у дистанційну, шукати нові педагогічні форми, методи та прийоми.

Незважаючи на вказані труднощі, освіта в умовах війни набуває особливого значення, оскільки її метою, здобутком і результатом є всебічнорозвинута, гармонійна, самодостатня, сильна і вільна особистість, яка здатна перемогти і відбудувати суверенну, незалежну і демократичну державу. Освітня фронт сьогодні наближає перемогу України і визначає її майбутнє. Тому на порядок денний в юридичній та психолого-педагогічній площинах вийшли питання організації студентоцентрованого навчання:

1. Заохочення здобувачів вищої освіти до ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу.
2. Створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів вищої освіти, зокрема надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії.
3. Побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства між учасниками освітнього процесу [5].

До повномасштабного вторгнення російської федерації студентоцентрований підхід у вітчизняній освіті набув юридичного закріплення відповідно до Закону України від 18 грудня 2019 № 392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» [5]. Проте реалізовувати студентоцентрованість необхідно зараз, в умовах війни, що потребує визначення концептуальних ідей збереження і розвитку освітнього потенціалу вищої освіти України.

Необхідність розробки Концепції реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу в умовах воєнного стану зумовлена наявними суперечностями між:

- неможливістю закладів вищої освіти організувати освітній процес за традиційним форматом мирного часу та не адаптованістю вітчизняного освітнього законодавства до умов війни;
- загрозою денационалізації, потрапляння студентської молоді у сферу впливу держави-агресора і відсутністю у викладачів педагогічного досвіду, а у керівників закладів вищої освіти управлінського досвіду роботи в умовах війни, його осмислення на науково-методичному рівні;
- сплеском патріотизму, громадянської активності, героїзму і відсутністю дієвих механізмів виявлення і протидії колабораціонізму на правовому і психолого-

педагогічному рівнях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичному обґрунтуванню, практичному впровадженню студентоцентрованого навчання присвячені праці авторитетних вітчизняних та зарубіжних учених: В. Андрющенка, М. Бойко, В. Віттерн, В. Кременя, А. Мельниченка, Дж. Равена, Ю. Рашкевича, Ю. Сороки, Н. Сосницької, Р. Флюеллінга, О. Шарова та ін. Питання людиноцентризму, ролі особистості в розбудові правової людиноцентрованої держави розглядалися педагогами та юристами: Л. Губерським, В. Ільїним, Н. Кузнецовою, Л. Наливайко, О. Петришиним, В. Савельєвим, А. Селівановим, Є. Сулімою, Ю. Шемшученком, М. Шепелевим та ін.

Аналіз нормативних документів, досліджень вчених у галузі філософії права, філософії освіти, психології дозволяє стверджувати, що комплексного вивчення реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу в умовах воєнного стану не здійснено. Це зумовлює актуальність дослідження порушеної проблеми, внесення необхідних коректив у практику роботи закладів вищої освіти.

Мета статті – визначити особливості освітнього процесу в умовах воєнного стану, обґрунтувати основні ідеї реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу в умовах воєнного стану, розкрити зміст та практичне призначення Концепції, характеризуючи принципи, механізм її розробки та напрями реалізації.

Виклад основного матеріалу. Наукова спадщина юриспруденції, педагогіки та суміжних наук про людину є методологічною основою розробки Концепції реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу в умовах воєнного стану (далі – Концепція). Ідеї Ш. Амонашвілі, І. Беґа, В. Вернадського, Л. Виготського, М. Євтуха, І. Зязюна, А. Макаренка, А. Маслоу, І. Песталоцці, К. Роджерса, Ж. Руссо, С. Сисоевої, В. Сухомлинського, К. Ушинського, К. Юнга, досвід педагогів другої світової війни Я. Корчака (Польща), О. Русько, Г. Крюкової, О. Дубинчук (Україна) дозволяють сформулювати фундаментальні принципи розробки Концепції:

1. Неухильного дотримання безпековості освітнього процесу, використання здоров'я зберігаючих технологій – життя і здоров'я людини є найвищою цінністю і під час війни.

2. Подолання негативних психоемоційних станів: набуття викладачами компетентності кризового та екстремального психолога, компетентності надання домедичної допомоги постраждалим.

3. Підвищення відповідальності та автономії студента – особистість повинна стати епіцентром цінностей педагогічної діяльності.

4. Інтенсифікації навчальної діяльності – в умовах непередбаченого завершення навчального заняття кожна його хвилина використовується раціонально і економічно, навчальний матеріал супроводжується аудіо-заняттями з використанням інтернет-платформ.

5. Україноцентричності освіти – освітній процес орієнтований на збереження культурних українських цінностей, розвиток патріотизму і нетерпимості до ворога, зрадників та колаборантів.

Нинішнє і прийдешнє покоління здобувачів вищої освіти стануть безпосередніми учасниками кардинальних суспільно-політичних змін, інтегрування України в європейське та євроатлантичне співтовариство, розглядатимуть відродження держави як запоруку добробуту власної родини, що спирається на гуманістичні ідеї української правової культури. Людиноцентристська концепція держави, сформована в тому числі й фундаторами прогресивної української правової і політичної думки, може бути реалізована новими нескореними українцями, носіями національних і європейських цінностей. На тлі патріотичної консолідації суспільства освіта має стати україноцентричною, орієнтованою на формування поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, готовності захищати незалежність і територіальну цілісність України. Шлях від багатовікового і планомірного знищення культури, національної свідомості українців в умовах бездержавності до відродження України як суверенної європейської держави диктує необхідність створення принципово нової моделі випускника закладу вищої освіти.

Концепція реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього

процесу є формою педагогічного проектування моделі студентоцентрованого педагогічного процесу професійного становлення та розвитку здобувачів вищої освіти, побудованого на суб'єкт – суб'єктній взаємодії усіх учасників освітнього процесу, стейкхолдерів. Розроблена Концепція складається із розділів: вступ, загальні положення, студентоцентроване навчання і викладання, конструювання освітніх (наукових) програм, модель реалізації Концепції, індикатори ефективності.

Правовою основою розробки Концепції є: Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, Закон України «Про освіту» від 05.09.2017, постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341 «Про затвердження національної рамки кваліфікацій», Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), EQF 2017 (Європейська рамка кваліфікацій), QF ENEA 2018 (Рамка кваліфікацій ЄПВО), ISCED (Міжнародна стандартна класифікація освіти, МСКО) 2011, ISCED-F (Міжнародна стандартна класифікація освіти – Галузі, МСКО-Г) 2013; Постанова Кабінету Міністрів від 30.12.2015 № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності», Закон України від 18.12.2019 № 392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти», державні стандарти вищої освіти, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641» та ін.

Практичне призначення Концепції передбачає підготовку нового покоління, здатного будувати людиноцентристську державу, відродити національний дух українського права, культуру, бути активним учасником процесу інтеграції України в європейське та євроатлантичне співтовариство.

Концепція орієнтована на розвиток системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти: використання педагогічно обґрунтованих підходів організації освітнього процесу, що дозволяє особистості здобути знання, уміння, навички, інші компетентності на рівні стандартів вищої освіти, створює умови для формування soft skills, сприяє професійному розвитку здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників. Механізм розробки та впровадження Концепції ґрунтується на тривимірній системі соціальних координат «людина», «суспільство», «держава». Тріада соціальних пріоритетів у зазначеній ієрархії трансформує людиноцентризм у студентоцентризм.

Науково-методологічними засадами розробки та впровадження Концепції є парадигми:

- людиноцентризму – філософські ідеї нового типу світогляду, які визначають гуманістично орієнтовану стратегію розвитку суспільства, обумовлюють заміну прагматичних імперативів на моральні цінності, визнають людину соціокультурним феноменом духовного, культурного, наукового прогресу, здатного нести відповідальність за всі соціальні процеси та явища, зберігати життя та себе у майбутньому;

- людиноцентристської держави – визнання прав і свобод людини та громадянина найвищою людською цінністю та пріоритетом у питаннях захисту людської гідності і недоторканості. Нормативною основою ідеї людиноцентристської держави є Конституція України, а саме положення статті третьої: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2]. Ідеї людиноцентризму визначають новий порядок співіснування людини, суспільства і держави при якому держава має «служити» людині, забезпечувати пріоритет її прав, свобод та інтересів; через діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади та інших суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції;

- україноцентризму – світоглядна позиція, яка дозволяє відчувати національну ідентичність, розуміти значення фундаментальних основ існування і розвитку нації –

мови, культури, духовності, державності, діяти в українських національних інтересах, які є гармонійним поєднанням інтересів держави, українців у державі та світі;

– студентоцентризму – педагогічна ідея, яка визначає існування університету для здобувачів вищої освіти і задля них, орієнтує освітній менеджмент на задоволення очікувань стейкхолдерів, обумовлює заміну владної моделі інститутоцентризму на відкриту модель проєкції особистості здобувача вищої освіти, її інтересів і здібностей, орієнтовану на встановлення суб'єкт – суб'єктної взаємодії, максимізацію придатності до працевлаштування випускників, збереження та розвитку духовно-інтелектуальної традиції.

У розробленій Концепції студентоцентрованість розглядається як єдність навчання і викладання. Студентоцентроване навчання (studentcentered education) передбачає розробку та оновлення освітніх програм, використання форм, методів, технологій навчання спрямованих на розкриття особистісного потенціалу ЗВО та підготовку до майбутньої професійної діяльності. Воно спрямоване на потреби, уподобання, інтереси ЗВО, формування умінь працювати в команді, вчитися упродовж життя, діяти у нестандартних ситуаціях; на розширення прав, обов'язків і відповідальності. Основними імперативами студентоцентрованого навчання є: дотримання стандартів якості освіти, доброчесність, професійна етика, реалізація очікувань стейкхолдерів, піклування, повага, співробітництво.

Організація студентоцентрованого педагогічного процесу професійного становлення та розвитку здобувачів вищої освіти ґрунтується на принципах:

– єдності навчання і виховання. В умовах навчального процесу здійснюється формування не тільки систематизованої сукупності знань, умінь та навичок, а й виховання громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності;

– професійної спрямованості. Викладання дисциплін соціально-гуманітарної підготовки здійснюється із врахуванням особливостей професійної діяльності. Для викладання професійноорієнтованих дисциплін створюються дидактичні умови максимально наближені до практичної діяльності;

– гуманістичної спрямованості. Підготовка майбутніх професіоналів передбачає створення гуманістичної взаємодії викладачів і студентів, атмосфери чуйності й довіри, доброти й вимогливості, тактовності й поваги як у ситуаціях успіху, так і невдач. Гуманізація освітнього процесу реалізується шляхом визнання цінності кожного студента і викладача як особистості, їх прав на свободу, щастя, захист і охорону життя, здоров'я, створення позитивного емоційного фону, атмосфери емоційного натхнення, умов для розвитку особистості в аудиторній та позааудиторній роботі, її творчого потенціалу, схильностей, здібностей, надання їй допомоги у життєвому самовизначенні, повноцінної самореалізації в професійній діяльності. Такий підхід вимагає урахування інтересів, індивідуальних смаків, потреб, поглядів ЗВО, виявляється у діалозі спілкування на основі рівностей позицій, взаємоповаги і довіри, коли засобами взаємодії є не настанови, заборона, погрози, а партнерська співпраця, союз студента і викладача;

– свідомої активності й самостійності. Метою проведення професійної орієнтації є відбір мотивованих і свідомих ЗВО шляхом ознайомлення абітурієнтів не тільки зі світом професій, визначення рівня придатності до конкретної професійної діяльності, а й роз'яснення унікальності освітніх програм, компетентностей і результатів навчання. Процес викладання орієнтований на усвідомлення ЗВО мети, завдань і значення кожної навчальної дисципліни, самостійної, дослідницької та позааудиторної роботи для власного професійного становлення; співвіднесення вимог професії до професійних якостей особистості з наявним рівнем їх розвитку; розуміння необхідності якісної професійної підготовки в умовах професійної конкуренції; активізацію рефлексії ЗВО, професійної мотивації, мотивації досягнення;

– індивідуального підходу. Принцип передбачає узгодженість освітнього процесу з індивідуальними особливостями, інтересами та потребами ЗВО; врахування психічного, інтелектуального, фізичного розвитку, стану здоров'я та ін.; створення умов для формування і всебічного розвитку особистості ЗВО в різних видах діяльності: роботи в гуртках (професійних, наукових, спортивних, художніх), громадській, науковій та навчальній діяльності; розширення можливостей побудови індивідуальної траєкторії навчання, вдосконалення механізму вибору навчальних дисциплін, розширення каталогу вибіркових дисциплін;

– інтерактивності: активність викладача трансформується в активність ЗВО, заохочення їх до самостійного пошуку інформації, обміну думками, роботи в команді, вирішення освітніх завдань на основі вільного висловлення власних думок, пошуку істини;

– відповідальності. Виконуючи роль фасилітатора, відповідальність викладача полягає в допомозі ЗВО реалізувати особистісний потенціал. ЗВО несе відповідальність за результат особистісного зростання і дії, пов'язані з його досягненням.

Реалізація Концепції передбачає використання типів навчання:

– проблемного – навчальний матеріал подається не в готовому вигляді, а задається як предмет пошуку;

– програмованого – зв'язок викладача і ЗВО здійснюється з використанням спеціальних засобів (програмованих навчальних посібників, комп'ютера та ін.);

– розвивального – розвиток не лише інтелекту, а й усіх здібностей та особистості ЗВО;

– особистісно-орієнтованого – всебічне врахування індивідуальних потреб і можливостей ЗВО, глибокої поваги до особистості ЗВО, ставлення до ЗВО як до свідомого і відповідального суб'єкта педагогічного процесу;

– диференційованого – поділ ЗВО у процесі навчання на типологічні групи за різними показниками (рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом, темпом навчання тощо);

– контекстного – навчання, яке забезпечує трансформацію (перехід) пізнавального типу діяльності у професійну діяльність, відтворення не тільки предметного, а й соціального контексту майбутньої професії;

– активного – створення психолого-педагогічних умов, які сприяють виявленню особистісної, інтелектуальної та соціальної активності ЗВО;

– дистанційного – педагогічна взаємодія здійснюється екстериторіально з використанням електронних систем (комп'ютерних мереж інтернет, медіа засобів, інформаційно-комунікаційних технологій).

Педагогічна взаємодія із ЗВО здійснюється у демократичній, розвивальній, діалогічній комунікації, що передбачає застосування науково-педагогічними працівниками демократичного стилю виховання, творчого та емоційно-ціннісного стилів навчання.

Механізм врахування інтересів, нахилів, здібностей ЗВО передбачає:

– вдосконалення освітніх програм шляхом залучення до обговорення широкого кола стейкхолдерів (ЗВО, випускників, роботодавців, академічної спільноти тощо);

– системне опитування ЗВО на рівні кафедри, інституту, факультету, університету;

– проведення діагностичної роботи психологами, кураторами, викладачами;

– гнучку зміну каталогу вибіркових дисциплін та організацію його презентації;

– вдосконалення методик організації індивідуальної та самостійної роботи ЗВО з навчальних дисциплін;

– створення мережі гуртків: наукових, спортивних, естетичних та ін.;

– розвиток системи студентського самоврядування;

– проведення позааудиторних пізнавальних, патріотичних, спортивних та інших заходів.

Основними категоріями студентоцентрованого навчання є компетентності та результати навчання.

Компетентність – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь,

навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей [4]. Компетентності формуються низкою навчальних дисциплін.

Результати навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів [4]. Результати навчання мають бути чітко вимірюваними і визначаються їх відповідністю вимогам освітньої програми та/або вимогам програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Співвідношення між результатами навчання та компетентностями подаються у вигляді матриці.

Процес проектування та реалізації освітньої (наукової) програми орієнтується на ЗВО, в основі якого покладається компетентнісна модель фахівця, створена за найактивнішої участі всіх стейкхолдерів в умовах розвинутої академічної культури, свободи та автономії. Проектування освітніх (наукових) програм по рівнях освіти передбачає поетапний, послідовний розвиток освітніх і наукових компонентів: формування компетентностей, наукову рефлексію.

Механізм оцінювання ЗВО є важливим елементом системи внутрішнього забезпечення якості освіти і передбачає:

- підтримку в забезпеченні ЗВО можливості досягнення бажаних результатів навчання (Support learning);
- кількісну оцінку ступеня досягнення ЗВО бажаних результатів навчання (Generate grades);
- розвиток у ЗВО уміння самооцінювання – для забезпечення їх ефективного подальшого навчання (Future judgements).

Механізм оцінювання ЗВО передбачає впровадження видів оцінювання:

- формативного – formative assessment («оцінювання, що формує»): створення можливості ЗВО відстежувати свій прогрес у навчанні і виявити напрями його подальшого вдосконалення;
- сумативне – summative assessment: оцінювання ступеня досягнення ЗВО бажаних результатів навчання в межах навчальної дисципліни, освітньої програми в цілому.

Формативне оцінювання реалізується через процедури забезпечення якості освіти – зворотного зв'язку у процесі навчання, опитування ЗВО.

Процедури забезпечення якості для оцінювання мають відповідати таким вимогам:

- забезпечення реалізації діагностичної, навчальної та виховної функцій контролю;
- ознайомлення ЗВО з системою контролю, його формами, критеріями оцінювання;
- засоби педагогічного вимірювання відповідають критеріям надійності, валідності, об'єктивності;
- своєчасне ознайомлення ЗВО з результатами оцінювання;
- розвиток у ЗВО навичок самооцінювання;
- врахування поважних обставин, які негативно вплинули на результат оцінювання;
- оцінювання застосовується прозоро, чесно до всіх ЗВО та проводиться відповідно до встановлених процедур.

Успішне навчання за освітніми (науковими) програмами максимально сприяє працевлаштуванню випускників, отриманню першого робочого місця, високу конкурентноздатність на ринку праці.

Концепція реалізації студентоцентрованого підходу організації освітнього процесу впроваджується у вигляді моделі (рис. 1).

Рис. 1. Модель реалізації Концепції

Індикаторами ефективності Концепції є розвиток системи внутрішнього забезпечення якості освіти, результати проходження акредитацій освітніх (наукових) програм, затребуваність випускників на ринку праці та місце закладу освіти у вітчизняних та світових рейтингах.

Висновки. Отже, студентоцентризований підхід докорінно змінює філософію і принципи організації освітнього процесу. На перший план виходить особистість ЗВО як рівноправного, активного і відповідального партнера організації освітнього процесу. Змінюється роль педагога, який має не транслювати знання, а формувати компетентності, бути фасилітатором, людиною культури і гуманістичних цінностей, провідником ідей верховенства права, законності, справедливості. Основними напрямками реалізації Концепції є:

- правове забезпечення студентоцентризованого підходу організації освітнього процесу, що передбачає оновлення освітнього законодавства, положень про факультет, кафедри, вчену раду, деканат з урахуванням умов воєнного стану, з огляду на те, що активними і відповідальними учасниками управління закладом освіти мають бути студенти, викладачі, роботодавці та випускники;
- збереження та розвиток кадрового потенціалу кафедр, залучення до освітнього процесу професіоналів-практиків та вчених, створення належних умов для закладів-переселенців, біженців, внутрішньо переміщених студентів і викладачів;
- орієнтація освітнього процесу на сучасну модель особистості випускника із врахуванням надбань українського національного права – найгуманнішої правової культури;
- розробка та використання ефективних педагогічних технологій професійної підготовки – вдосконалення методик викладання дисциплін, скорочення відриву між теоретичною та практичною підготовкою, розвиток дуальної, неформальної освіти, академічної мобільності.

Список використаних джерел

1. Бойко М. Студентоцентризоване навчання в процесі управління якістю професійної підготовки майбутнього вчителя. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2019. № 4 (31). С. 41–45.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. Київ : Т-во «Знання України», 2010. 520 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20>.
6. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: наказ МОН № 527 від 06.06.2022. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/>.
7. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монограф. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. 168 с.
8. Сорока Ю. Практикуючи студентоцентризовану освіту: діагностичні аспекти студентських очікувань. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2014. № 32 (1101). С. 190–194.
9. Сосницька Н. Л. Студентоцентризований підхід до професійної освіти в умовах сталого розвитку суспільства. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 377–381.
10. Nalyvaiko, L., Martseniuk, L. Determination of the experience of the use of business games in the education of students of higher education institutions, including – future police staff. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 1. P. 118–126.

Надійшла до редакції 13.09.2022

References

1. Boiko, M. (2019) Studentotsentrovane navchannia v protsesi upravlinnia yakistiu profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytilia [Student-centered learning in the process of quality management of professional training of the future teacher]. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. № 4 (31), pp. 41–45. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
3. Kremen V. H. (2010) Filosofiia liudynotsentryzmu v osvithomu prostori [Philosophy of human-centeredness in the educational space]. 2-e vyd. Kyiv : T-vo «Znannia Ukrainy», 520 p. [in Ukr.].
4. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. *Vidomosti*

Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 37-38, art. 2004. [in Ukr.].

5. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia osvითnoi diialnosti u sferi vyshchoi osvითy [On making changes to some laws of Ukraine regarding the improvement of educational activities in the field of higher education] : Zakon Ukrainy № 392-IX vid 18 hrudnia 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20> [in Ukr.].

6. Pro deiaiki pytannia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh osvითy Ukrainy ta vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvითy i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641 [On some issues of national-patriotic education in educational institutions of Ukraine and the recognition as invalid of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 16.06.2015 No. 641] : nakaz MON № 527 vid 06.06.2022 r. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaiki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvითy-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvითy-i-nauky-ukrainy/>. [in Ukr.].

7. Rashkevych, Yu. M. (2014) Bolonskyi protses ta nova paradyhma vyshchoi osvითy [The Bologna process and the new paradigm of higher education] : monohraf. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniki., 168 p. [in Ukr.].

8. Soroka, Yu. (2014) Praktykuiuchy studentotsentrovanu osvითu: diahnostychni aspekty studentskykh ochikuvan [Practicing student-centered education: diagnostic aspects of student expectations]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody»*. № 32 (1101), pp. 190–194. [in Ukr.].

9. Sosnytska, N. L. (2017) Studentotsentrovanyi pidkhid do profesiinoi osvითy v umovakh staloho rozvytku suspilstva [A student-centered approach to professional education in the conditions of sustainable development of society.]. *Naukovyi visnyk lotnoi akademii. Serii : Pedagogichni nauky*. Issue 1, pp. 377–381. [in Ukr.].

10. Nalyvaiko, L., Martseniuk, L. (2021) Determination of the experience of the use of business games in the education of students of higher education institutions, including – future police staff. *Visegrad journal on human rights*. № 1, pp. 118–126.

ABSTRACT

Viktoriia Savishchenko. The Concept of the implementation of the student-centered approach to the organization of the educational process under the conditions of the martial state. The article reveals the content and structure of implementing a student-centred approach to the organisation of the educational process under martial law. The developed Concept considers the factors of martial law, which negatively affect the functioning of higher education institutions. The fundamental principles of the development of the Concept are determined: the safety of the educational process, the use of health-preserving technologies, overcoming negative psycho-emotional states, increasing the responsibility and autonomy of the student, intensification of educational activities, and Ukrainian-centricity of education. A concept is a form of pedagogical design of a model of a student-centred pedagogical process of professional formation and development of students of higher education, built on the subject-subject interaction of all participants in the educational process and stakeholders. The practical purpose of the Concept involves training a new generation capable of producing a people-centred state, reviving the national spirit of Ukrainian law and culture, and being an active participant in Ukraine's integration into the European and Euro-Atlantic community. The mechanism of development and implementation of the Concept is based on the three-dimensional system of social coordinates «person», «society», and «state». The triad of social priorities in the specified hierarchy transforms people-centrism into student-centrism.

Keywords: concept, human-centred state, Ukrainian-centricity of education, student-centred learning and teaching, principles and mechanism of Concept development, Concept implementation model, student personality, subject-subject interaction, types and styles of knowledge, a mechanism for taking into account interests, competencies and results training, educational program, internal quality assurance of education.

УДК 799

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-313-318

**Дмитро
КАЗНАЧЕСВ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Юрій
ВОЛКОВ**
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСВОЄННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАНЬ ТА ОВОЛОДІННЯ ПРАКТИЧНИМИ НАВИЧКАМИ ЗІ СТРІЛЬБИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ: ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті висвітлено проблематику вогневої підготовки в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання в контексті методики викладання цієї навчальної дисципліни, реалізації її завдань та досягнення визначених цілей. Наголошено на необхідності забезпечення якісного викладання шляхом запровадження інноваційних методів та комп'ютерних програм. Висвітлено базові труднощі у засвоєнні курсантами теоретичного матеріалу та оволодіння практичними навичками, що полягає у «накидуванні» матеріалу, недотримання балансу між формами і видами занять або відсутності належної комунікації зі здобувачами тощо.

Ключові слова: вогнева підготовка, педагогічна майстерність, застосування вогнепальної зброї, курсанти, заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців для органів та підрозділів Національної поліції потребує чималих зусиль, тому що курсанти – здобувачі вищої освіти закладів вищої освіти (далі – ЗВО) зі специфічними умовами навчання повинні володіти усім комплексом необхідних у службовій діяльності навичок, зокрема з вогневої підготовки. Однак їх формування та засвоєння правових підстав застосування або використання вогнепальної зброї є тривалим процесом і потребує майстерності викладача. Сьогодні у педагогічній практиці в контексті викладання вогневої підготовки наявні деякі складнощі, які повинні бути подолані науково-педагогічними працівниками найближчим часом з метою забезпечення якісної освіти та підготовки курсантів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Необхідність та окремі аспекти підвищення рівня вогневої підготовки поліцейських досліджували у своїх працях М. Ануфрієв, С. Банах, В. Булачек, Г. Будаг'янц, І. Винярчук, Ю. Йосипів, О. Лопаєва, Ю. Лапутіна, В. Поливанюк, В. Тимофєєв, М. Чміль тощо.

Мета статті: дослідити та виокремити проблематику засвоєння теоретичних знань та оволодіння практичними навичками зі стрільби здобувачами вищої освіти під час занять з вогневої підготовки.

Виклад основного матеріалу. У закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання передбачена підготовка курсантів за обов'язковим компонентом службово-бойової діяльності, до якого належить вивчення теоретичних і практичних положень вогневої, тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки.

© Д. Казначєєв, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>
kaznacheev71@gmail.com

© Ю Волков, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3129-8623>
k_tsp@dduvs.in.ua

Вогнева підготовка у підготовці та майбутній професійній діяльності фахівця як система навчальних заходів, спрямованих на засвоєння рядовим та начальницьким складом органів поліції теоретичних знань і практичних вмінь, необхідних для забезпечення високої бойової готовності підрозділів поліції – одна з базових навчальних дисциплін в опануванні обраної професії, без вивчення якої неможливе становлення працівника поліції, викладається впродовж всього навчання в закладі зі специфічними умовами навчання [1].

Предметом навчальної дисципліни «Вогнева підготовка» є навички поведінки зі зброєю, яка перебуває на озброєнні в підрозділах Національної поліції України, її особливості та балістичні властивості, прийоми і правила поведінки з нею в контексті безпеки для самого поліцейського або уповноваженої службової особи сектору безпеки та оборони взагалі, а також не менш важливими елементом предмета вогневої підготовки як навчальної дисципліни є засвоєння вимог щодо правомірного та ефективного її застосування. Зокрема, у цьому випадку завданням викладача є привернення уваги здобувачів до правової основи їх діяльності, що регулює не тільки основні повноваження і посадові обов'язки, але й порядок застосування та використання вогнепальної зброї. На нашу думку, важливо акцентувати на положеннях Конституції України, Кримінального кодексу України, Закону України «Про Національну поліцію» та низці підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують правила поведінки з вогнепальною зброєю, під час проведення навчально-тренувальних стрільб або несення служби тощо. Відповідно до Конституції України для діяльності поліцейського важливим є дотримання усіх норм, які вміщено в Основному законі, однак в аспекті застосування вогнепальної зброї найбільш значущими будуть ст. 3 («Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»); ст. 21 («...Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними»); ст. 27 («Кожна людина має невід'ємне право на життя»); ст. 56 («Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями і бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень») тощо [2]. У Законі України «Про Національну поліцію» не тільки регламентується порядок застосування вогнепальної зброї та окреслено конкретні типові ситуації, за яких таке застосування можливе, однак і висвітлено засади діяльності поліції. Зокрема, курсантам закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України під час вивчення теоретичного блоку вогневої підготовки треба звернути увагу на такі принципи: верховенство права, відповідно до якого людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями (ст. 6); дотримання прав і свобод людини, яке полягає в обмеженні прав і свобод виключно на підставі та в порядку, визначених Конституцією та законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції (ст. 7) тощо [3]. Безперечно, саме з правових основ діяльності поліції, навіть не конкретно застосування зброї, треба розпочинати викладання здобувачам дисципліни «Вогнева підготовка». В подальшому ознайомлювати їх із наказами та інструкціями, що стосуються конкретно застосування поліцейськими вогнепальної зброї в диференційованих службових ситуаціях.

Тож науково-педагогічний працівник, який викладає «Вогневу підготовку», матиме змогу не тільки забезпечити якість такої освіти, але й досягти мети цієї навчальної дисципліни, що полягає у вихованні працівника Національної поліції України, майбутнього офіцера, який у будь-яких критичних службових ситуаціях діятиме відповідно до вимог закону та технічно правильно застосовуватиме або використовуватиме вогнепальну зброю. Здобувач вищої освіти повинен набути навичок ефективно, максимально безпечно для себе і громадян навколо, поводитись з вогнепальною зброєю. Головним у цьому випадку є вміння виокремлювати ситуації для застосування або використання вогнепальної зброї в умовах, коли для цього наявні правові підстави, визначені чинним законодавством [4, с. 4–7].

Викладачі з вогневої підготовки за весь цикл викладання цієї дисципліни повинні виконати чималу кількість завдань для того, щоб сформувати у здобувачів вищої освіти навчальних закладів зі специфічними умовами навчання системи МВС України практичні навички поведінки з вогнепальною зброєю, а також закласти базовий комплекс теоретичних знань. Зокрема, треба звернути увагу на формування у здобувачів

вищої освіти стійких навичок влучної стрільби зі стрілецької зброї за умовами вправ, передбачених Курсом стрільб, безпечного поводження з вогнепальною зброєю, закріпити знання з матеріальної частини зброї і тактико-технічних характеристик зброї, яка передбачена для озброєння в Національній поліції України. Не менш важливими є аспекти догляду за зброєю, приведення її до нормального стану та стрілецької можливості, що є важливим у практичних підрозділах Національної поліції через періодичне проведення перевірок стану зброї та боєприпасів. Службові ситуації, в межах яких необхідно застосувати або використати вогнепальну зброю, завжди є психологічно складними та емоційно напруженими, тому що вони є стресовими та спричиняють значне навантаження на організм поліцейського. Тому завданням викладача є формування у курсантів стійких психічних якостей, які створювали б умови швидко і правильно діяти в критичних ситуаціях, попереджували б гальмування і ступор, а також сприяли правомірному застосуванню вогнепальної зброї за несприятливих факторів тощо [4, с. 4–7; 5, с. 50–67; 6, с. 220; 7, с. 85–86; 8].

Крім того, важливим питанням є методика проведення занять та педагогічна техніка [9]. На нашу думку, доцільним буде ознайомити здобувачів із методами проведення занять, їх кількістю, розподілом теоретичних і практичних занять, форми і види підсумкового контролю, що сформує в уяві курсантів чіткий план роботи із засвоєння необхідного для них навчального матеріалу. Досить помилковою є думка про використання фактору раптовості під час організації навчального процесу з вогневої підготовки. Треба розуміти, що ситуація стресу може бути необхідною під час відпрацювання певних типових ситуацій, моделювання обстановки підвищеної небезпеки тощо. Штучне створення стресової ситуації шляхом неповідомлення плану роботи наступного заняття є чинником виникнення розгубленості та розфокусування через нерозуміння подальшого плану дій. Висловлена позиція, можливо, є дещо суперечною, однак треба пам'ятати, що триває навчальний процес і найбільш ефективним є метод поступового сходження до формування автоматичних, професійних навичок з тієї чи іншої навчальної дисципліни. Саме тому надмірне навантаження усією, на думку науково-педагогічного працівника, важливою інформацією може призвести до низького рівня засвоєння матеріалу та результату демонстрування практичних навичок через розгубленість і невпевненість здобувача, що сформовано «накидуванням» матеріалу.

Дещо проблемним в організації вогневої підготовки курсантів є систематичність тренувань, проведення практичних навчально-тренувальних стрільб тощо. Теоретична підготовка є важливим елементом у підготовці фахівців, однак вона не є дієвою без практичної підготовки. Аналогічна ситуація і в зворотному порядку. Тому професійні навички досягаються в моделі взаємоузгодженого розподілу вивчення теорії та проведення практичних занять (тренувань з вогневої підготовки). Треба акцентувати на користі тематичного визначення кожного тренування, тобто відпрацювання конкретної вправи або елемента, формування вміння прицілюватися та швидко витягати зброю з кобури тощо. Тому кожне тренування повинно мати мету та спосіб її досягнення. На нашу думку, для викладача корисно було б застосовувати поступальні прийоми. Наприклад, О. М. Арабаджі вважає, що питання, які розглядалися та відпрацьовувалися на попередньому занятті, повинні бути пов'язані за змістом між собою, а наступне тренування повинне забезпечувати вдосконалення та нарощування раніше отриманих знань, умінь та навичок [10, с. 5]. Ми повністю підтримуємо цю позицію і наголошуємо на виробленні вміння викладача планувати заняття стратегічно з врахуванням потреб здобувачів у більш глибокому вивченні окремих аспектів або акцентуванні уваги на проблемах. Систематичність тренувань – це запорука формування автоматичних навичок і вмінь здобувача, які в подальшому стануть показником його майстерності навіть за відсутності тренувань або ідеальних умов для застосування вогнепальної зброї. Тривалість перерв між заняттями з вогневої підготовки та тренуваннями з практичної стрільби значно впливає на рівень вогневої підготовки та майстерності курсанта у виконанні ним певної вправи. Можна припустити, що рівень підготовки курсанта з вогневої підготовки на початковому етапі проведення занять буде знижуватися вже через добу, а в подальшому тривалість збереження відпрацьованих навичок може збільшитися до 3–5 днів. Це за умови якісного викладання та наявності у викладача вміння діагностувати слабкі сторони здобувача і відшліфувати їх належним чином. Очевидно, що вогнева підготовка є однією з небагатьох дисциплін, яка потребує певного

фінансового забезпечення, що полягає у придбанні вогнепальної зброї різних видів, набоїв для цих видів зброї, тренажерів, обладнання стрілецьких тирів для забезпечення безпеки здобувачів під час проведення тренувань. Однак навіть за наявності фінансових труднощів важливим є відведення значної уваги дістанню зброї з кобури, її виносу та прицілюванню, а також переміщення зброї у просторі в одній руці або двома руками за умови переслідування правопорушників тощо.

Крім того, треба звернути увагу на впровадження інформаційних технологій в освітній процес та звернення інших навчальних дисциплін до застосування інтерактивних комплексів. Сьогодні інтенсивно оновлюються способи самозахисту, моделі застосування вогнепальної зброї, а також технічно ускладнюються засоби озброєної боротьби. Це викликає необхідність впровадження змін в цикл службово-бойової підготовки здобувачів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема звернення до модернізованих технологій та пристосувань, які значно розширюють можливості вогневої підготовки [11, с. 1–4]. Насамперед це стосується тренажерно-імітаційних засобів, які створені на основі інформаційних технологій, а саме спеціалізованих програмних засобів, до функціоналу яких належить забезпечення відпрацювання необхідних навичок курсантів та працівників Національної поліції в контексті службово-бойової діяльності, зокрема, застосування вогнепальної зброї. Наприклад, Д. Х. Штофель, К. С. Навроцька, Л. В. Вашук, О. М. Лопасева зазначають, що застосування тренажерно-імітаційних засобів в освітньому процесі зумовлене економічними міркуваннями, безпекою навчання, можливістю корегування процесу моделювання, наявністю інформативного зворотного зв'язку з викладачем (інструктором), реалізацією різноманітних технологій навчання. Зокрема, закладам вищої освіти зі специфічними умовами навчання під час проведення занять з вогневої підготовки слід звернути увагу на низку лазерних стрілецьких тренажерів («Рубін», ЛТ-110ПМ, ЛСК М430 (УБ), ЛТ-111), які забезпечують візуальний контроль за діями стрільця та відображають підготовчі алгоритми стрільця до здійснення пострілу, а також такі тренажери здійснюють комп'ютерну обробку результатів стрільби, що дозволяє викладачеві здійснити аналіз помилок та корегування окремих навичок курсанта для уникнення неточностей під час виконання наступних вправ. Доцільно зосередити увагу на тренажері «СКАТ», за допомогою якого можна відпрацьовувати навички стрільби з різних зразків стрілецької зброї, яка є на озброєнні Національної поліції, адже курсант повинен володіти усім спектром навичок у поводженні з вогнепальною зброєю, зокрема тією, навички поводження з якою можуть бути необхідними під час виникнення критичної ситуації. Саме тому тренажер «СКАТ» можна зарахувати до універсальних та поліпрофільних. На сьогодні вони застосовуються у ЗВО із специфічними умовами навчання та центрах підготовки тощо [11, с. 4–5; 12–13].

Однак, на нашу думку, поряд із значною перевагою, постійне використання тренажерів без проведення класичних практичних стрільб може негативно позначитися на навичках володіння вогнепальною зброєю. Зрозуміло, що за допомогою тренажерних комплексів відпрацьовуються необхідні навички поводження зі стрілецькою зброєю, правильність постави, тримання зброї в руці (-ках). При цьому науково-педагогічному працівнику треба мати на увазі, що тренажер не забезпечує імітації реальної віддачі зброї під час стрільби. Тому в цьому випадку важливим є збереження балансу між формами та видами занять з вогневої підготовки [11, с. 4–5; 14; 15, с. 217].

Висновки. Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС України готують курсантів за обов'язковим компонентом службово-бойової діяльності, до якого належить вивчення теоретичних і практичних положень вогневої підготовки. Важливим аспектом цієї навчальної дисципліни є майстерність викладача та методика, за допомогою якої долаються проблеми у викладенні матеріалу або засвоєнні його здобувачами. Завданням викладача є привернення уваги здобувачів до правової основи їх діяльності, яка регламентує не тільки основні повноваження та посадові обов'язки, але й порядок застосування та використання вогнепальної зброї. Дещо проблемним в організації вогневої підготовки курсантів у сучасних умовах є систематичність тренувань, проведення практичних навчально-тренувальних стрільб тощо. Крім цього, треба звернути увагу на більш широке впровадження в освітній процес інформаційних технологій та застосування інтерактивних комплексів під час проведення занять з вогневої підготовки.

Список використаних джерел

1. Поливанюк В. Д., Казначеев Д. Г., Март'янов І. Ю. та ін. Навчання поліцейських на початковому етапі вогневої підготовки : метод. рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2019. 52 с.
2. Конституція України : Закон України в редакції від 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про Національну поліцію : Закон України в редакції від 08.08.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Робоча програма навчальної дисципліни «Вогнева підготовка» / розроб. О. В. Запорожанов, О. М. Крук, С. П. Максимов та ін. Київ : НАВС, 2021. 19 с.
5. Максимов С. П., Запорожанов О. В., Шкапа О. Г. Вогнева підготовка : навч.-метод. посібник. Київ : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. 108 с.
6. Дідковський В. А., Лук'янов Д. В., Мазур І. М. та ін. Вогнева підготовка : навч. посібник. Київ : НАВС, 2015. 320 с.
7. Лопасва О. М. Основні психологічні аспекти підготовки співробітників поліції до застосування та використання вогнепальної зброї. *Актуальні питання протидії злочинності: вітчизняний та зарубіжний досвід : Міжнар. наук.-практ. конф.* Дніпро : ДДУВ, 2017. С. 84–87.
8. Казначеев Д. Г., Лопасва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4 (97). С. 82–85.
9. Запорожанов О. В., Максимов С. П. Методика вивчення матеріальної частини вогнепальної зброї (на прикладі 9-мм пістолета Макарова) : метод. рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.
10. Арабаджі О. М. Систематичність тренувань з використанням тренажерів – шлях до вдосконалення системи підготовки військових професіоналів. *Актуальні питання та перспектива розвитку, планування, організації та методики проведення занять з вогневої підготовки : зб. тез доповідей науково-практ. конф. (м. Харків, 21 лют. 2019 р.).* Харків : НАНГУ, 2019. 39 с.
11. Штофель Д. Х., Навроцька К. С., Ващук Л. В. Сучасний стан, перспективи розвитку і застосування стрілецьких тренажерів у вогневій підготовці (за матеріалами вітчизняних і закордонних виставок) : *матеріали XXVII науково-техн. конф. підрозділів ВНТУ (м. Вінниця, 14–23 березня 2018 р.), ВНТУ.* URL : <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20882/4236.pdf?sequence=3>.
12. Матеріали з виставки «Зброя та безпека 2009». URL : <http://www.iec-expo.com.ua/index.php?id=64>.
13. Лопасва О. М., Лозицький М. П. Роль та значення сучасних мультимедійних тирів для занять з вогневої підготовки. *The 5th International scientific and practical conference "Fundamental and applied research in the modern world" (December 16–18, 2020).* BoScience Publisher, Boston, USA. 2020. P.502–505.
14. Штофель Д. Х. Багатофункціональний психофізіологічний тренажер для тренування стрільців вищої кваліфікації. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей XIX міжнародної науково-практ. конф. (м. Харків, 15–17 травня 2012 р.) : в 4 ч.* Харків : НТУ «ХПІ». Ч. III. С. 110.
15. Zlepko S., Shtofel D., Kostishyn S., Tymchyk S. Basic Concepts of Modern Shooting Galleries Design. *Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunications, and Computer Science : Proceedings of the XIth International Conference TCSET'2012, Lviv-Slavske, February 21–24, 2012.* Lviv : Publishing House of Lviv Polytechnic, 2012. P. 217.

Надійшла до редакції 21.06.2022

References

1. Polyvaniuk, V. D., Kaznacheiev, D. H., Martianov, I. Yu. et al. (2019) Navchannia politseiskikh na pochatkovomu etapi vohnevoi pidhotovky [Training of police officers at the initial stage of fire training] : metod. rek. Dnipro : DDUVS,. 52 p. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
3. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 08.08.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
4. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Vohneva pidhotovka» [Working program of the training discipline «Fire Training»] / rozrob. O. V. Zaporozhanov, O. M. Kruk, S. P. Maksymov, O. S. Fedchenko, K. Yu. Bobryk, Yu. V. Denysenko. NAVS : Kyiv, 2021. 19 p. [in Ukr.].
5. Maksymov S. P., Zaporozhanov O. V., Shkapa O. H. (2006) Vohneva pidhotovka [Fire preparation] : navch.-metod. posib. Kyiv : Kyivskiy nats. un-t vnutr. sprav, 108 p. [in Ukr.].
6. Didkovskiy V. A., Lukianov D. V., Mazur I. M. et al. (2015) Vohneva pidhotovka [Fire training] : navch. posib. Kyiv : NAVS, 320 p. [in Ukr.].
7. Lopaieva, O. M. (2017) Osnovni psykhologichni aspekty pidhotovky spivrobitnykiv politsii do zastosuvannia ta vykorystannia vohnepalnoi zbroi [Basic psychological aspects of training police officers for the use and use of firearms]. *Aktualni pytannia protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid* : Mizhnarodna nauko-vo-prakt. konf. Dnipro, pp. 84–87. [in Ukr.].
8. Kaznacheiev, D. H., Lopayeva, O. M. (2018) Osoblyvosti formuvannia psykhologichnoi

stikiosti i hotovnosti pratsivnykiv politsii u protsesi navchannia z vohnevoi pidhotovky [Peculiarities of the formation of psychological stability and readiness of police officers in the process of fire training]. *Naukovyi visnyk DDUVS. № 4 (97)*, pp. 82–85. [in Ukr.].

9. Zaporozhanov, O. V., Maksymov, S. P. (2017) *Metodyka vyvchennia materialnoi chastyi vohnepalnoi zbroi (na prykladi 9-mm pistoletu Makarova)* [Methods of studying the material part of firearms (on the example of Makarov's 9-mm pistol)] : metod. rekomendatsiyi. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 64 p. [in Ukr.].

10. Arabadzhi, O. M. (2019) *Systematychnist trenuvan z vykorystanniam trenazheriv – shliakh do vdoskonalennia systemy pidhotovky viiskovykh profesionaliv* [Systematic training using simulators is a way to improve the system of training military professionals]. *Aktualni pytannia ta perspektyva rozvytku, planuvannia, orhanizatsii ta metodyky provedennia zaniat z vohnevoi pidhotovky.*: zb. tez dopovidei naukovo-prakt. konf. (m. Kharkiv, 21 lyut. 2019 r.). Kharkiv : NANHU, 39 p. [in Ukr.].

11. Shtofel, D. Kh., Navrotska, K. S., Vashchuk, L. V. (2018) *Suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku i zastosuvannia striletskykh trenazheriv u vohnevii pidhotovtsi (za materialamy vitchyznianskykh i zakordonnykh vystavok)* [The current state, prospects for the development and use of shooting simulators in fire training (based on the materials of domestic and foreign exhibitions)] : *materialy XXVII naukovo-tekh. konf. pidrozdiliv VNTU (m. Vinnytsia, 14–23 bereznia 2018 r.)*, VNTU. URL : <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20882/4236.pdf?sequence=3>. [in Ukr.].

12. *Materialy z vystavky «Zbroia ta bezpeka 2009»* [Materials from the exhibition «Arms and Security 2009»]. URL: <http://www.iec-expo.com.ua/index.php?id=64>. [in Ukr.].

13. Lopaieva, O. M., Lozyskyi, M. P. (2020) *Rol ta znachennia suchasnykh multymediinykh tyriv dlia zaniat z vohnevoi pidhotovky* [The role and significance of modern multimedia shooting ranges for fire training classes]. *The 5th International scientific and practical conference “Fundamental and applied research in the modern world” (December 16–18, 2020)*. BoScience Publisher, Boston, USA, pp. 502–505. [in Ukr.].

14. Shtofel, D. Kh. *Bahatofunktsionalnyi psykhofiziologichnyi trenazher dlia trenuvannia striltsiv vyshchoi kvalifikatsii* [Multifunctional psychophysiological simulator for training highly qualified shooters]. *Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia.* : tezy dopovidei XX mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Kharkiv, 15–17 travnia 2012 r.) : v 4 ch. Kharkiv : NTU «KhPI». Part. III, pp. 110. [in Ukr.].

15. Zlepko, S., Shtofel, D., Kostishyn, S., Tymchyk, S. (2012) *Basic Concepts of Modern Shooting Galleries Design. Modern Problems of Radio Engineering, Telecommunications, and Computer Science : Proceedings of the XIth International Conference TCSET'2012, Lviv–Slavske, February 21–24, 2012*. Lviv : Publishing House of Lviv Polytechnic, p. 217.

ABSTRACT

Dmytro Kaznacheyev, Yuriy Volkov. Main problems of assimilating theoretical knowledge and practical skills in shooting by high school students in the course of military training: a pedagogical perspective. The article highlights the issue of fire training in higher education institutions with specific learning conditions in the context of teaching methods of this discipline, its objectives and achieving certain goals, as fire training is one of the basic disciplines in the chosen profession, without which it is impossible to become an employee. police and is aimed at mastering the theoretical and practical skills needed to ensure high combat readiness of police units by the rank and file and senior staff of the police. No less important element of the subject of fire training as a discipline is the mastery of the requirements for its lawful and effective application. In particular, in this case the teacher's task is to draw the attention of applicants to the legal basis of their activities, which regulates not only the basic powers and duties, but also the use and use of firearms, aspects of care for weapons, bringing them to normal and small arms. opportunities that are important in the practical units of the National Police through periodic inspections of weapons and ammunition.

In addition, an important issue is the method of conducting classes and pedagogical techniques. It is also stated that theoretical training is an important element in the training of practitioners, but it is not valid without practical training. There are some problems in the organization of fire training of cadets, first of all, related to the regularity of training, conducting practical training shootings, etc.

Emphasis is placed on the need to ensure quality teaching by introducing changes in the cycle of service and combat training of graduates with specific learning conditions, including recourse to modernized technologies and devices that will significantly expand the possibilities of fire training. In particular, during fire training classes should pay attention to a number of laser shooting simulators, which provide visual control over the actions of the shooter and display the preparatory algorithms of the shooter to fire, as well as those simulators that perform computer processing of shooting results, which allows the teacher analyze errors and correct individual skills of the cadet to avoid inaccuracies in the following exercises. It is advisable to focus on simulators that can be used to practice the skills of shooting with different types of small arms, which are in the service of the National Police, because the cadet must have a full range of skills in handling firearms, including those with skills that may be required time of occurrence of a critical situation.

Keywords: weapons training, pedagogical mastery, use of firearms, cadets, institution of higher education with specific learning conditions.

УДК 004.77; 004.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-319-325

**Олександр
КОСИЧЕНКО[©]**

кандидат технічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Людмила
РИБАЛЬЧЕНКО[©]**

кандидат економічних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Ілля
КЛИНИЦЬКИЙ[©]**

доктор філософії (право)
(Сілезький Університет,
м. Катовіце, Польща)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ ТА ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРАХ

У статті розглянуто особливості застосування сучасних інформаційно-аналітичних програм з можливостями візуалізації, що дозволяють надавати працівникам правоохоронних сфер діяльності найбільш актуальну інформацію для аналізу відносин між людьми, організаціями та інформаційними потоками між злочинцями та організованими кримінальними організаціями.

Застосування сучасних інформаційних систем та програмного забезпечення є необхідним для розслідування вбивств, відмивання грошей, крадіжок чужого майна, кібершахрайств та інших злочинів. Наведено специфіку проведення аналізу з використанням можливостей сучасних методик, які практикують правоохоронні та спеціальні органи провідних країн світу. Розглянуто проблеми наочного відображення інформаційно-аналітичних процесів під час аналізу різних процедур правового характеру.

Розглянуто підходи до візуалізації аналізу процесу та контролю розслідувань різного характеру в правоохоронній та інших сферах. Наведено опис різних варіантів використання засобів візуалізації інформаційно-аналітичних дій, таких інструментів, як: інтелект карти (Mind Maps), графіків «подія-час», блок-схем процесів, діаграм «Перт» та інших засобів.

Ключові слова: розслідування, візуалізація, правоохоронна діяльність, програмне забезпечення, інформаційно-аналітична діяльність.

Постановка проблеми. Процес розвитку в Україні правової держави перебуває на шляху пошуку найбільш ефективних шляхів розвитку суспільства та адекватного відображення соціальних процесів, у яких життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини є найвищою соціальною цінністю. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується бурхливим розвитком інформаційних технологій, зростає обсяг інформації та знань, що потребує від фахівців структурувати свою інформаційно-аналітичну діяльність.

© О. Косиченко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6521-0119>
kosichenko-inform@meta.ua;

© Л. Рибальченко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0413-8296>
luda_r@ukr.net

© І. Клиницький, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7401-8233>
illia.klinitskyi@us.edu.pl

Систематизація та структурування інформації є найважливішими психологічними механізмами, завдяки яким ведеться ефективний аналіз та обробка великих обсягів інформації.

Обробка та сприйняття інформації найкраще працює із систематизованою та візуалізованою інформацією. Візуалізація є властивістю людської свідомості, яка дає змогу роботи з реальними подіями та обставинами. Візуалізація даних є одним з інструментів подання аналітичної, економічної, статистичної та іншої інформації. Однією з основних причин використання технології візуалізації є можливість відображення великого обсягу інформації у вербально-графічному вигляді з метою її оптимізації для ефективного сприйняття та подальшого використання в професійній діяльності.

Роль аналітичної складової в обробці інформації постійно зростає. Питання, які відбуваються в правоохоронній діяльності, юриспруденції та інших структурах, що стосуються безпеки, існують через невміння та небажання аналізувати наявну інформацію, прогнозувати загрози, варіанти захисту та інше. Саме ці завдання в правоохоронній та юридичній сферах повинні вирішуватися за допомогою сучасних технологій візуалізації інформаційно-аналітичної діяльності. Одним з ефективних способів відображення інформації є візуальні та графічні схеми.

Графічне відображення інформації під час її обробки сприяє швидкості та точності її сприйняття, запам'ятовування, аналізу та прогнозування на тривалий період.

Метою статті є розгляд сучасного стану використання візуальних засобів інформаційно-аналітичної діяльності в юридичній та правоохоронній сферах, дослідження вітчизняного та міжнародного досвіду діяльності в цій сфері, а також розробка пропозицій щодо удосконалення шляхів застосування засобів візуалізації.

Виклад основного матеріалу. Науковцями та практиками в правоохоронній сфері розроблено велику кількість методів і способів, які призначено для ефективності та підвищення розкривання скоєних злочинів і оптимізації процесу розслідування, у тому числі організованої злочинної діяльності. Застосування нових методів роботи в правоохоронній сфері сприятиме зростанню рівня розкриття та попередження організованої злочинності в країні.

Сьогодні організовані злочинні групи традиційно перетворюються в кримінальні бізнес-структури. У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні структурних формовань організованої злочинності, осіб, що діють у цих структурах, загальній чисельності та складу, дислокації організованих злочинних груп і співтовариств, лідерів, що очолюють злочинні структурні підрозділи та усталених між ними відносин. Злочини, що відбуваються в багатьох сферах діяльності, завдають значні збитки економіці України [1–3]. Застосування сучасних методів щодо протидії шахрайству та виявлення економічних злочинів [4–5] призведе до зростання вітчизняного економічного потенціалу та створення надійної економічно розвиненої держави.

Виникають нові правові механізми, інформаційні можливості для попередження та профілактики корупційних і фінансових злочинів, відмивання коштів тощо. Впроваджуються різні програмні інформаційно-аналітичні комплекси, які шляхом аналізу відомостей з інформаційних джерел моделюють схеми можливих злочинів, що дозволяє виявляти корупційні та економічні шахрайські вчинки, які готуються або мають відбутися.

Ці заходи полягають у такому:

- а) поділ наявних наборів даних на окремі інформаційні фрагменти, релевантні до вирішуваної проблеми, за допомогою роботи із джерелами інформації;
- б) відбір, порівняння та реструктурування відповідних елементів інформації;
- в) розуміння, виявлення та відбір відповідних аналітичних методів для роботи з різними типами та наборами слідчих даних;
- г) формування розумних і стійких поглядів, які забезпечують необхідне розуміння для прояснення проблеми, яка вирішується, шляхом роботи з інформацією.

У правоохоронній діяльності такі програми ефективні для розслідування організованої злочинності, тероризму, незаконного обороту наркотичних засобів, крадіжок чужого майна, мережових шахрайств, кібератак тощо. Під час розслідування замовленого вбивства необхідно встановити зв'язки між потерпілим, підозрюваними, місцем злочину та речовими доказами, які є важливими елементами в структурі доведення під час розслідування й успішного судового розгляду справи. Без вивчення

аналізу таких зв'язків і їх перевірки складно побудувати доказову базу щодо підозрюваних осіб.

Такі програми дозволяють:

- встановити зв'язки між особами, місцями, предметами, датами і часом;
- сформулювати правильне твердження щодо події, яка відбулася;
- виявити прогалини інформації щодо збору відомостей і показників, які

характеризують ситуацію до моменту події злочину, під час злочину та після його здійснення;

- підготувати чіткі інформаційні довідки.

Аналіз зв'язків показує відповідну методику, яка призначена для встановлення зв'язку або ланки сполучення між двома або кількома елементами криміналістично значущої інформації. Така методика використовується в комбінації зі слідчим та оперативним аналізом. Аналіз дозволяє вибрати релевантну інформацію та використовувати її для скорочення ступеня невизначеності і прогнозування того, з якою ймовірністю може відбутися та чи інша подія.

Виділяють такі аналітичні методики: аналіз зв'язків, аналіз розподілу коштів, фінансовий аналіз, комунікаційний аналіз, кримінологічне картографування, аналіз конкуруючих гіпотез.

Ці аналітичні методики є загальноновизнаними та широко використовуються в більшості розслідувань і під час аналізу отриманої інформації. Аналіз організованої злочинності можна диференціювати за такими основними етапами:

- збір інформації;
- обробка інформації;
- аналіз отриманих даних та їх оцінка.

Програмні продукти повинні бути досить гнучкими і пристосовані для змісту вже зібраної інформації. Вони також можуть бути адаптовані до додаткової інформації, яка надійде в майбутньому. Під час розслідування і аналізу в інформаційну систему можуть вводитися нові розділи та підрозділи. У процесі аналізу може виникнути необхідність введення підтверджених і навіть непідтверджених даних. Інформаційна система повинна бути адаптована до сприйняття будь-яких змін без переробки програмного забезпечення та обробки великих обсягів інформації, які постійно оновлюються та доповнюються.

Інформаційно-аналітична система повинна бути забезпечена засобами безпеки для обмеження доступу до оперативної та слідчої інформації. Крім того, вона повинна періодично здійснювати резервне архівування файлів для захисту розслідування та аналізу від втрати інформації внаслідок непередбачених ситуацій технічного або техногенного характеру. Для таких цілей є дуже перспективним використання сучасних хмарних технологій з урахуванням усіх особливостей по обмеженню доступу та захисту інформації [6].

Одержання відомостей закладається в основу наступних етапів процесу роботи з доказами. Зібрані відомості поряд зі звітами, що раніше були в наявності, визначають концептуальну модель розслідування і допомагають у встановленні слідчої та оперативної інформації. Збір відомостей з декількох джерел підвищує ймовірність одержання ключової доказової інформації і забезпечує можливість підтвердження та перевірки вірогідності відомостей. Отримані за допомогою зазначених програмних продуктів дані визначаються на основі плану розслідування, складеного співробітником відповідного підрозділу. Інформація, отримана по різних каналах, допомагає співробітникам правоохоронних органів ухвалювати відповідне рішення. Тож впровадження інформаційно-аналітичних програм у діяльність правоохоронних органів доводить свою ефективність.

Використанню методів візуалізації в інформаційно-аналітичній діяльності як в юридичній сфері, так і в правоохоронній діяльності надається увага для застосування нових мультимедійних та візуальних засобів відображення, передачі інформації та ефективного її впровадження у практичну діяльність [7].

З появою сучасного комунікаційного обладнання та інформаційних технологій подача інформації у текстовій формі вже не в повному обсязі може задовольнити потреби сучасного суспільства. Нова візуальна або «мультисенсорна» форма виразу права є ефективною порівняно із звичайною та має значний потенціал для діяльності у розкритті злочинів.

Від якості правового мислення залежать рівень розвитку та ефективність

правоохоронної та юридичної діяльності, а також політико-правова і техніко-юридична досконалість нормативних та індивідуальних правових актів. Візуалізація мислення на основі використання інтелект-карт (ментальних карт, Mind Maps) як під час підготовки фахівців високої кваліфікації, так і в конкретній практичній діяльності має перспективний напрям.

Криміналістична візуалізація дозволяє відображати невидимі або слабко видимі процеси і об'єкти, фіксувати характеристики об'єктів, систематизувати їх в межах інтерактивної схеми, актуальним є питання щодо подання результатів криміналістичної візуалізації не лише в комп'ютерному вигляді, а й за допомогою реальних моделей та через 3D-принтери.

Дані про криміналістичну візуалізацію дають загальні уявлення і вимагають подальшої розробки для застосування технічних засобів у кримінальному процесі.

Використання технології інтелект-карт (Mind Maps), є найпоширенішою візуалізацією аналітичної роботи в усьому світі для багатьох галузей діяльності. Застосовувати інтелект-карти можна для підготовки презентацій, організації та проведення різних заходів, конспектування лекцій, зберігання великих обсягів інформації, планування робочого дня та інше [8–9].

Технологія майндмепінгу (mindmapping – застосування ментальних карт) використовується як радіальна інформаційна структура, яка надає перевагу не логіко-ієрархічним, а асоціативним зв'язкам. Головною перевагою ментальних карт є можливість охоплення усього процесу, який відбувається.

Особливостями застосування ментальних карт є вільний спосіб побудови візуалізації думок через кольорові малюнки, діаграми та графіки. Тут вже не використовуються звичайні таблиці та схеми. Інформація наведена у зображенні логічних зв'язків між подіями в часі.

Ментальні карти зручно застосовувати в економіці, навчанні, бізнесі, менеджменті [8]. Мало використовуються інтелект-карти під час викладання правових дисциплін у юридичних та правоохоронних закладах вищої освіти України. В англomовних країнах використанню інтелект-карт у правовій сфері надається значна увага [9].

Використання технології інтелект-карт може бути дуже ефективно використано під час візуалізації процесу розслідування злочинів, для виявлення та аналізу зв'язків між фігурантами злочинних угруповань тощо. Є два основні способи створення інтелект-карт: перший спосіб – створення вручну через використання паперу відповідного формату та набору фломастерів і другий спосіб – використання спеціально розроблених програм (на основі операційних систем Windows, Ios та Android).

В разі комп'ютерного створення інтелект-карт є кілька варіантів: програми для локального використання і програми в мережі «Інтернет» у режимі онлайн. В останньому варіанті дуже перспективним є реалізація спільного створення та подальшого доповнення групою фахівців інтелект-карт для інформаційного супроводу оперативної діяльності з використанням хмарних технологій, що можна використовувати в правоохоронній діяльності, судовій, експертній роботі та інше [8].

Під час застосування звичайних засобів візуалізації процесів, як складання блок-схем алгоритмів повинно бути використано державний стандарт (ДСТУ), який практично є міжнародним стандартом. Побудова таких схем за стандартами поліпшить сприйняття інформації та дасть можливість якісно її проаналізувати для подальшого застосування у практичній діяльності.

Використання засобів часового аналізу містить велику кількість різноманітних інструментів, до яких можна віднести графік подія-час (time-event chart), блок-схему процесу (process flow diagram) та методи, які дозволяють аналітику впровадити їх як перспективні засоби візуалізації з урахуванням фактору часу.

Для створення блок-схем використовуються такі додатки, як Microsoft Visio, Google Docs, Smart draw та інші. Для побудови блок-схеми будь-якого процесу необхідно правильно підібрати графічні символи, які є носіями важливої інформації. Доцільно у блок-схемі відмивання грошей для відображення грошового потоку використовувати зображення купюр.

Сучасними технологіями оцінки та аналізу проєктів, а також візуалізації даних є Microsoft Project, Software Management, Project Manager та інші, які дають змогу аналітику якісно вести обробку документів під час проведення розслідувань фінансових

та інших злочинів.

Структура інформаційно-аналітичної діяльності містить інформаційне забезпечення, інформаційно-аналітичну роботу, створення баз даних, що містить інформаційний пошук, цілі, мотиви, способи та прийоми їх здійснення.

Інформаційно-аналітична діяльність являє собою продукт інтелектуальних, творчих загально-цивілізаційних тенденцій, що характеризує розвиток людства і спрямований на формування пріоритетів стійкого розвитку цивілізації та інформатизації.

Стаття 25 «Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення» Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що поліція в межах інформаційно-аналітичної діяльності: формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу; користується базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади [10].

Аналітична складова інформаційно-аналітичної діяльності становить методи, які містять документи аналізу наявних концепцій, пропозицій і теорій із застосуванням інструментарію формування математичного моделювання, використовуючи статичні та динамічні моделі для опису результатів діяльності територіальних органів Національної поліції.

Розвиток інформаційно-аналітичної діяльності зумовив появу інформаційно-аналітичних підрозділів, практично за всіма напрямками діяльності, пов'язаної з інформаційними процесами, зокрема з обробкою потоків інформації для ухвалення оптимальних управлінських рішень.

Особливий інтерес становлять розробки міжнародної компанії Bitfury Group [11], яка є ведучою компанією у сфері новітніх технологій, у 2018 році запустила програмний комплекс Bitfury Crystal для правоохоронних органів і фінансових організацій, який допомагає у розслідуванні махінацій з використанням біткоїну та інших криптовалют. Crystal надає повний доступ до біткоїн-блокчейну та використовує розширену візуальну аналітику для пошуку та відображення підозрілих транзакцій і зв'язаних об'єктів. Інноваційний інструмент також пропонує запатентовану систему «оцінки ризиків», що допомагає виявляти та відслідковувати підозрілі дії. Crystal дозволяє організаціям, які отримують біткоїни, визначити походження коштів та їх зв'язок з нелегальною активністю кіберзлочинців для оцінки ризиків. Платформа Crystal використовується в Азії, США, Європі та СНД як фінансовими організаціями, так і правоохоронними органами.

Необхідно відмітити цікавий міжнародний проєкт VIS (Visual Investigative Scenarios – Візуалізація Слідчих Сценаріїв) [11]. Це онлайн платформа для візуалізації даних, яка спрямована на допомогу в роботі журналістів, активістів і інших користувачів, для кого важливо правильно відобразити інформацію у вигляді мереж і діаграм зв'язків. Цей сервіс насамперед ставить перед собою мету допомогти слідчим і зрозуміти причини корупційних і інших злочинних дій, перекладаючи складні факти в універсальну візуальну мову. Онлайн-сервіс VIS являє собою платформу, яка використовує мову гіпертекстової розмітки HTML5 для динамічної візуалізації даних, що дозволяє створювати складні діаграми зв'язків. Створена візуалізація може бути експортована для наступного використання як онлайн, так і для інших цілей. Проєкт VIS був створений організацією по боротьбі зі злочинністю OCCRP (Organized Crime and Corruption Reporting Project – Центр дослідження корупції і організованої злочинності) для розуміння та розслідування міжнародних злочинів широкою громадськістю.

Спеціальні технології візуального аналізу даних та знань (Visual Data Mining) Міжнародної асоціації аналітиків правоохоронних органів (International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts) надають аналітикам унікальні можливості для дослідження інформації та виявлення схованих закономірностей у великих масивах різномірних даних.

Програмний комплекс Visual Data Mining призначений для візуалізації інформації та аналізу із застосуванням сучасних інформаційних технологій, інструментарію пошуку та роботи з даними, серверами електронної пошти та інше.

Інновації в юридичній діяльності суттєво прискорюють усі процеси. У травні 2019 р. офіційно стартував в Україні проєкт PravoSud (<https://pravosud.com.ua/>) – система пошуку, аналізу та візуалізації юридичної інформації для використання під час

підготовки до судових процесів. Пошук побудований на основі сучасних інформаційних технологій, тому працює ефективніше та зручніше, ніж ЄДРСР (Єдиний реєстр судових рішень). Аналіз практики звичайно займає в юриста від пари годин до декількох днів постійного пошуку в реєстрі.

Результати пошуку та наступного аналізу надаються користувачам у простій і наочній формі – графіки, таблиці. Це ще одна перевага аналітичної системи – візуалізація юридичних даних. Такий підхід дозволяє швидше сприймати великі обсяги інформації. Сервіс зручний тим, що є єдиною платформою, яка забезпечує весь процес роботи юриста. Користувачам не потрібно одночасно відкривати кілька вкладок браузера, завантажувати окремі документи та програми. Усі дані перебувають в одному сервісі, що значно заощаджує час. У програмі також надаються засоби перевірки юридичних або фізичних осіб на наявність ризиків, що впливають на судову стратегію. За допомогою функцій сервісу настраюється постійний моніторинг нової інформації з реєстрів. Сервіс Pravosud буде корисний фахівцям різних сфер: юристам, правоохоронцям, держслужбовцям, медіапрацівникам та громадянам, яких цікавить ця тема.

Висновки. Отже, використання в інформаційно-аналітичній роботі засобів візуалізації, що реалізуються з допомогою інформаційних технологій, є актуальним для застосування в правоохоронній діяльності та юридичній сфері.

Застосування технології інтелект-карт (Mind Maps) для візуалізації та аналізу використовують в усьому світі та майже в усіх галузях. В юридичній сфері інтелект-карти використовують в таких країнах, як США, Канада, Велика Британія, Європа, Японія, Китай та інші.

Використання інформаційно-аналітичних програмних комплексів з важливістю візуалізації найбільш часто відбувається в мережі «Інтернет» у таких сферах, як економічна безпека, фінанси та правоохоронній діяльності.

В юридичній сфері розробка сервісного програмно-аналітичного забезпечення із візуалізацією відрізняється тим, що програмні комплекси є менш складними і охоплюють лише окремі види в роботі, що не зменшує їх практичну значущість та перспективність.

Розроблені програмні комплекси можуть використовуватися у сфері штучного інтелекту (експертних системах), методах теорії розпізнавання образів та інших досліджень із застосуванням інформаційних технологій та математичних методів.

Для роботи з такими новітніми технологіями необхідно залучати кваліфікованих фахівців із відповідними знаннями застосування сучасного програмного забезпечення у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Rybalchenko L., Kosyuchenko O. Features of latency of economic crimes in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 264–267.
2. Rubalchenko L., Ryzhkov E. Ensuring enterprise economic security. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 268–271.
3. Rybalchenko L., Kosyuchenko O. Economic security of Ukraine and ways of its increase. *Innovative Wirtschaft und Management in der modernen Welt. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*. Germany. Buch 4. Teil 11. 2021. S. 109–123.
4. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (1). P. 25–36.
5. Rybalchenko L., Kosyuchenko O., Klynitskyi I. Ensuring economic security of enterprises taking into account the peculiarities of information security. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 1 (3). P. 71–81.
6. Гребенюк А. М., Рибальченко Л. В., Прокопов С. О. Моніторинг кіберінцидентів хмарних сервісів та захист цифрових каналів зв'язку. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists*. Ostrava : Tukulart Edition, 2022. 3 (18). P. 40–53.
7. Гусак А. Основні положення криміналістичної комп'ютерної візуалізації. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1 (9). С. 132–135.
8. Косиченко О. О., Южека Р. С. Використання ментальних карт в діяльності прокурора. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 272–276.
9. Косиченко О. О., Дисковський О. А. Використання методів візуалізації в інформаційно-аналітичній діяльності. *Використання інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України* : зб. наукових статей за матеріалами доп. учасників науково-практ. семінару (м. Дніпро,

23 лист. 2018р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 25–27.

10. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015І. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

11. Інструменти візуалізації для слідчих. URL: <https://vis.occrp.org/>.

Надійшла до редакції 27.06.2022

References

1. Rybalchenko, L., Kosychenko, O. (2019) Features of latency of economic crimes in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 264–267.
2. Rubalchenko, L., Ryzhkov, E. (2019) Ensuring enterprise economic security. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 268–271.
3. Rybalchenko, L., Kosychenko, O. (2021) Economic security of Ukraine and ways of its increase. *Innovative Wirtschaft und Management in der modernen Welt. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*. Germany. Buch 4. Teil 11, pp.109–123.
4. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Modeling economic component of national security. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (1), pp. 25–36.
5. Rybalchenko, L., Kosychenko, O., Klynitskyi I. (2022) Ensuring economic security of enterprises taking into account the peculiarities of information security. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (3), pp. 71–81.
6. Hrebeniuk, A. M., Rybalchenko, L. V., Prokopov, S. O. (2022) Monitoryng kiberintsydyntiv khmarnykh servisiv ta zakhyst tsyfrovyykh kanaliv zviazku [Monitoring of cyber incidents of cloud services and protection of digital communication channels]. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists*. Ostrava : Tukulart Edition, No 3 (18), pp. 40–53. [in Ukr.].
7. Husak, A. (2017) Osnovni polozhennia kryminalistychnoi kompiuternoi vizualizatsii [Basic provisions of forensic computer visualization]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 1 (9), pp. 132–135. [in Ukr.].
8. Kosychenko, O. O., Yuzheka, R. S. (2018) Vykorystannia mentalnykh kart v diialnosti prokurora [The use of mental maps in the activities of the prosecutor]. *Aktualni pytannia protydyi zlochynnosti v suchasnykh umovakh: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2018 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 272–276. [in Ukr.].
9. Kosychenko, O. O., Dyskovskyi, O. A. (2018) Vykorystannia metodiv vizualizatsii v informatsiino-analitychnoi diialnosti [The use of visualization methods in information and analytical activities]. *Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. : zb. naukovykh statei za materialamy dop. uchashnykh naukovo-prakt. seminaru (m. Dnipro, 23 lyst. 2018r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 25–27. [in Ukr.].
10. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukr.].
11. Instrumenty vizualizatsii dlia slidchykh [Visualization tools for investigators]. URL : <https://vis.occrp.org/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Kosychenko, Lyudmyla Rybalchenko, Illia Klynitskyi. Peculiarities of using visual means of information and analytical activity in legal and law enforcement sphere. The article considers the peculiarities of the use of modern information-analytical programs with visualization capabilities, which allow law enforcement officers to provide the most relevant information for the analysis of relations between people, organizations and information flows between criminals and organized criminal organizations.

The use of modern information systems and software is necessary for the investigation of murders, money laundering, theft of property, cyber fraud and other crimes. The specifics of the analysis using the possibilities of modern methods practiced by law enforcement and special bodies of the leading countries of the world are given. Problems of visual display of information-analytical processes at the analysis of various procedures of legal character are considered.

Approaches to visualization of the analysis of the course and control of investigations of various character in law enforcement and other spheres are considered. There is a description of different options for the use of visualization of information and analytical actions, such tools as: intelligence maps (Mind Maps), graphs «event-time», process flowcharts, diagrams «Perth» and other tools.

The use in information and analytical work of visualization tools implemented with the help of information technology is relevant for use in law enforcement and the legal field. In the legal field, the development of service software and analytical software with visualization differs in that software packages are less complex and cover only certain types of work, which does not reduce their practical significance and viability. Developed software can be used in the field of artificial intelligence (expert systems), methods of pattern recognition theory and other research using information technology and mathematical methods. To work with such new technologies it is necessary to involve qualified specialists with relevant knowledge of the application of modern software in professional activities.

Keywords: investigation, visualization, law enforcement activity, software, information-analytical activity.

УДК 159.94.343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-326-335

Інна ШИНКАРЕНКО[©]

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСТЬ ПРАВООХОРОНЦЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ОБСТАВИН

У статті розкрито сутність екстремальних ситуацій у діяльності правоохоронців, визначено стресогенні фактори, пов'язані з необхідністю виконання службового обов'язку у позаштатних, швидко мінливих і важко прогнозованих ситуаціях. Виявлено детермінанти деструктивних психічних станів, що негативно впливають на несення служби працівниками Національної поліції. Показано, що поведінка особистості в екстремальній ситуації залежить від рівня її стресостійкості та адаптаційних реакцій. Окреслена проблема посттравматичного стресового розладу, який є небезпечним проявом психічних порушень в умовах сьогодення.

Ключові слова: надзвичайні обставини, екстремальна ситуація, психоемоційні стани, стресори, психологічний стрес, адаптаційні реакції, посттравматичний стресовий розлад.

Постановка проблеми. Теорія вивчення психологічних наслідків впливу на особу надзвичайних обставин нараховує не одне десятиліття. Цю тему порушували відомі психологи та психіатри: У. Джеймс, П. Жане, З. Фрейд. Психоемоційні стани, що розвиваються в особистості, яка перебувала в екстремальній ситуації, вивчалося й у вітчизняній науці у межах екстремальної психології та галузі психіатрії, що порушує проблеми психогенії. Проте більшість публікацій з цієї проблеми тематично розрізнені, а напрацювань, присвячених психоемоційному стану співробітників Національної поліції в екстремальних ситуаціях – небагато.

Актуальність теми продиктована реальним станом справ у підрозділах силових структур, які беруть участь в екстремальних ситуаціях (ведення бойових дій, ліквідація масових безпорядків, нейтралізація озброєних злочинців, інші посилені варіанти несення служби). Зважаючи на те, що розвиток психологічної допомоги співробітникам, які перебували у стані дистресу, пов'язаного зі службовою діяльністю, як ніколи актуально, через те, що екстремальні умови роботи, з якими нерідко доводиться стикатися співробітникам Національної поліції, з психологічного погляду характеризуються сильним психотравмуючим впливом подій та обставин на психіку співробітників, що відображається на всій професійній діяльності як співробітника, так і підрозділу загалом.

Аналіз публікацій, в яких започатковане вирішення цієї проблеми. Проблема медико-психологічних та психосоціальних наслідків впливу на психіку людини екстремальних переживань воєнного часу або інших подій катастрофічного характеру вивчаються тривалий час [1, с. 42].

Їх інтенсивність збільшилась у зв'язку з проблемами адаптації американських ветеранів війни у В'єтнамі, солдат Радянської армії, які брали участь у бойових діях на території Демократичної Республіки Афганістан, військовослужбовців збройних сил та спеціалізованих підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, які протидіяли незаконним бандитським формуванням на території Донбасу та Криму. І врешті-решт події 2014 року та на сьогодні, коли російська федерація здійснила збройний напад на територію України, є викликом не тільки для всього світу, але і для правоохоронців зокрема.

На особливий, екстремальний характер умов службової діяльності правоохоронців, наявність великої кількості різноманітних факторів психоемоційного навантаження, що значно впливають на результати самої діяльності, вказують

© І. Шинкаренко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0040-2010>

inna.shinkarenko1@gmail.com

О. Бандурка, В. Барко, С. Лебедева, В. Медведєв, О. Тімченко, О. Цільмак, С. Яковенко та багато інших авторів. У психологічній літературі проблема стресостійкості представлена у теорії особистості (Г. Оллпорт, Г. Айзеих, Р. Кеттел, С. Роджерс та ін.), «теорії мотивації досягнення» (Д. Макклеланд та ін.), теорії гомеостазу (У. Кеннон) та стресу (Г. Сельє), теорії адаптаційно-трофічного значення симптоматичної нервової системи (Л. А. Орбелі), теорії темпераменту та властивостей нервової системи (І. Павлов, В. Небиліцин, В. Мерлін та ін.), теорії надійності діяльності (Б. Ф. Ломов та ін.), концепції професійної самосвідомості (Л. Мітіна, О. Кокун, М. Ятчук) [2–5].

Проте в науковій літературі недостатньо уваги приділяється розгляду проблеми взаємозв'язку між проявами деструктивних психічних станів і ефективністю виконання завдань, службової діяльності правоохоронців. Негативні психічні стани, які наявні у надзвичайних ситуаціях, загрожують психічному здоров'ю працівників Національної поліції.

Мета статті полягає в тому, щоб спираючись на загальнопсихологічні характеристики та реалії спостереження за співробітниками поліції, розглянути вплив екстремальних ситуацій на психоемоційну сферу особистості правоохоронця.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що діяльність правоохоронців насичена надзвичайними екстремальними ситуаціями. Це і припинення злочинних діянь, масових заворушень озброєного протистояння та затримання злочинців, участь у небезпечних ситуаціях, навіть бесіда, опитування та допит, банальна перевірка документів, попередження, вимога, звинувачення, необдумане необережне слово може миттєво перетворитися в гострий емоційний конфлікт, екстремальну ситуацію, яка вимагає від співробітника поліції зібраності, самоволодіння, волі, уміння гідно долати складні обставини.

Екстремальність у професійних, соціальних випадках потребує від правоохоронця не тільки моральних, професійних, а і певних психофізіологічних резервів властивостей особистості. Екстремальна ситуація завжди являє собою загрозу, яка передусім адресована психіці дії синдрому професійного стресу правоохоронці підлягають більше, ніж представники інших професій.

Стрес-синдром виникає за будь-яких істотних змін у середовищі, тож відбувається становлення адаптації та формування усталеності організму до впливу стреса. За характером впливу всі стресори, як фактори ризику, можуть бути поділені на дві групи: а) стресори, які призводять до ситуацій гострої екстремальності; б) стресори, що незначно, але тривало впливають, сприяють психотравмуючій ситуації, дезорганізують особистість, викликають початкові психопатологічні симптоми та психоемоційну напругу. І залежно від причин та умов, що сприяють розвитку психоемоційної напруги, можливі різні стресогенні ситуації:

1. Ситуації тривалого психічного напруження, коли вирішальне значення відіграє фактор втоми адаптаційних систем організму. Ці особливості притаманні ситуації, за якої тривало зберігається розірваний темп роботи та життя, який вимагає постійних переключень, а також ситуації, коли себе необхідно постійно стримувати себе.

2. Ситуації підвищеної відповідальності. Під час таких ситуацій протягом тривалого терміну не виявляються симптоми декомпенсації, але поступово формуються емоційно негативно забарвлені ситуації тривожності, недопрацювання, які свідчать про наближення «нервового зриву».

3. Ситуації, що викликають почуття прикrostі та невдоволення собою з превалюванням зниженого настрою, на тлі якого все навколишнє сприймається людиною як щось одноманітне та набридле.

4. Ситуації, які не забезпечують задоволення усіх потреб особистості та бракує переживань при зовнішньому добробуті.

Кожна із зазначених ситуацій за тривалого її збереження може викликати зміни нервово-психічного стану, що призведе до розвитку гострого або хронічного емоційного стресу.

Проте схильність до стресу може бути різною, що залежить від ставлення особистості до стресогенної ситуації, від установок та мотивів, а також від значущості ситуації для конкретної людини. Залежно від її особливостей діючий на організм стресор може бути загрозливим як для біологічної цілісності організму, так і для психічного статусу людини. Зважаючи на це, виокремлюються дві найбільш загальні групи стресових станів – фізіологічний стрес та психологічний стрес.

Фізіологічний стрес може бути викликаний фізичними зовнішньосередовищними впливами (сильний шум, вібрація, світлові імпульси, відхилення від нормального температурного режиму та ін.), що властиво умовам теперішнього воєнного стану.

Психологічний стрес викликають стресори психічного походження такі як дефіцит часу, інформаційні навантаження, високий ступінь відповідальності та ін. У ситуаціях, де діють вищезазначені фактори, діяльність людини утруднена з психологічних причин.

Ці фактори надають виразне емоційне забарвлення стану психологічного стресу, який виявляється збільшенням почуття хвилювання, побоювання, збудженості та ін. Стан емоційної напруги (дистрес), який виникає, може супроводжуватися зниженням показників результативності роботи, а також дезорганізацією всього процесу діяльності. За характером зовнішніх проявів виокремлюють дві основні форми емоційної напруги: гальмівна та імпульсна.

Гальмівна форма емоційної напруги виявляється у загальмованості рухової адаптації, важкості сприйняття та запам'ятовування нової інформації, нездатністю виконувати найпростіші мисленнєві дії (порушуються навички читання, рахування, письма). Типовими для цієї форми провідними емоціями є страх, переляк, тривожність та ін.

Імпульсивна емоційна напруга супроводжується нецілеспрямованою та неупорядкованою, безладною поведінкою, якій притаманна метушня, багатослівність, хаотична увага. Водночас розвивається високий ступінь нерівноваженості настрою, збудження, нервозності та агресивності. Під час дії гранично сильних стресорів психологічного характеру можливий розвиток генералізованої форми емоційної напруги, яка характеризується повною відсутністю зовнішньої активності. Рухи уповільнені, свідомий контроль над ситуацією та її адекватне сприйняття повністю втрачені. Завузьке поле свідомості. Ситуації, що виникають, оцінюються як негативні – безвихідь. І до того моменту, доки утруднення не подолані, організм працює в режимі надлишкових витрат. Це є однією з причин небезпечних для здоров'я наслідків частих та тривалих стресових переживань, які можуть призвести до розвитку захворювань та деформації особистісних якостей правоохоронця [6, с. 82].

Розглядаючи емоційний стрес як фактор ризику захворювань, необхідно враховувати характер емоційної реакції, яка виникла. З позицій сучасних фізіологічних теорій можна виокремити два види емоцій: позитивні та негативні, останні об'єднують два різних типи емоцій – стенічні та астенічні. Негативні емоції, що виникають та протікають при підвищеній енергетичній активності, визначають як стенічні. До них належать гнів, обурення, лють. Усі вони характеризуються тим, що мобілізують ресурси організму, стимулюють діяльність м'язів, рецепторів центральної нервової системи та серцево-судинної системи. Також існують сильні негативні емоції, що супроводжуються пригніченням енергетичного та інтелектуального потенціалів організму, які викликають зменшення рухової активності та гальмування відповідних реакцій. Це астенічні емоції – смуток, страх, жах. Емоції такого характеру (сум, страх, туга) чинять руйнівний вплив на організм. Вони пригнічують психічну діяльність, м'язову активність, викликаючи гальмування відповідних реакцій організму. Під час впливу на організм надзвичайних ендо- або екзогенних факторів виникає відповідна реакція, в структурі якої відбувається послідовний розвиток низки станів, що являють собою зростаючий ступінь напруги.

Перший ступінь – посилення уваги, мобілізація, активність. При цьому у правоохоронця виникає підйом духовних та фізичних сил, висока творча активність. У цій стадії поліпшуються всі фізіологічні показники організму особи («адекватна мобілізація»).

Другий ступінь стану напруги – стенічна негативна емоція. Для неї характерні граничні посилення функцій органів та систем, що відповідають за взаємодію організму із зовнішнім середовищем. Цей ступінь напруги є у тих випадках, коли мобілізація функціонально-метаболических ресурсів, що виникли на першому ступені, для досягнення цілі недостатня. Водночас відбувається підвищення тону, сили та працездатності м'язів. Поліпшується та посилюється робота серця, підвищується артеріальний тиск, вентиляція легень, інтенсивність енергетичних процесів, вміст адреналіну та цукру в крові. На тлі цих показників виникає почуття різкого збудження, напруги, емоції, подразнення, гнів, лють, обурення (стан афекту). Мобілізація ресурсів відбувається не вибірково, економічно та доцільно, а, як правило, надлишково, за типом гіперенергічних реакцій. Проте важливо зазначити, що не зважаючи на бурхливий розвиток стенічної

негативної емоції, до процесу включені переважно тільки ті органи та системи, які забезпечують необхідну взаємодію організму з навколишнім середовищем. Одночасно під час стеничних негативних емоцій різко пригнічуються функції організму, які не є в цей момент життєво актуальними.

У стані ефекту за високим ступенем мобілізації, характерним для стеничних негативних емоцій, особа здатна виконати великий обсяг цілеспрямованої роботи, яку у звичайному стані здійснити не може. Водночас сильна стенична негативна емоція (лють) часто звужує сферу свідомості, знищуючи у правоохоронця можливість вибору оптимального шляху виходу з екстремальної ситуації.

Третій ступінь напруги – астенічна негативна емоція; з її розвитком падає фізична та мисленнєва працездатність, виникає стомлення м'язів, гальмування нейронів кори великого мозку. У психологічному аспекті цей стан супроводжується відчуттям смутку, страху, жаху, що впливає на здатність до мислення, схильність до помилкової (неадекватної) оцінки обстановки.

На цій стадії напруги астенічна негативна емоція виникає як своєрідна захисна реакція у надзвичайній ситуації, відповідь на яку потребує функціональних та інших ресурсів, які набагато перебільшують будь-які можливості організму.

Астенічна негативна емоція найчастіше виявляється у заціпенінні, нерухомості, гальмуванні основних поведінкових реакцій. У такому випадку в особі придушені воля, інтелект, як результат гальмування можливості реакцій.

У деяких ситуаціях емоції страху здатні викликати пригнічення лише мисленнєвої сфери, активізуючи при цьому рухову активність, внаслідок чого особа, охоплена почуттям страху, з величезною енергією скоюватиме непотрібні, марні вчинки (паніка). В інших випадках розвиток стресової реакції супроводжуватиметься пригніченням тільки рухової сфери. У такому стані подавлена страхом людина, хоча і усвідомлює наявну небезпеку для здоров'я та життя, але не в змозі здійснити необхідні рухи, щоб її уникнути.

Поглиблений фізіологічний аналіз зазначених змін показує, що початкова форма страху (переляк) розвивається як початкова імпульсивна і в основі підсвідома реакція на стресову ситуацію, яка у подальшому може змінитися не пригніченням, а мобілізацією ресурсів організму.

Тільки у тому випадку, якщо інформаційних та енергетичних ресурсів буде недостатньо, переляк може перейти в страх, тобто вже у стійку астенічну негативну емоцію.

Клінічний прояв та вихід астенічних негативних емоцій у особи залежить від обсягу інформаційних та енергетичних ресурсів та резервів часу, якими володіє організм для виходу зі стресової ситуації. Вони в основному визначаються характером виховання людини, її життєвим досвідом, професійними навичками.

Чим менше цей досвід, професійні набуті вміння, а, відповідно, менше навичок подолання труднощів, чим менше енергетичний потенціал організму, тим сильніше страх. І, навпаки, чим більшим досвідом володіє людина, чим більше інформаційні та енергетичні ресурси організму, тим більше вірогідність розвитку стеничної (мобілізуючого резерву організму), а не астенічної негативної емоції.

Короткочасна астенічна негативна емоція не є суттєвою небезпекою для організму в тих ситуаціях, коли вони швидко минають. Проте в складних, екстремальних ситуаціях, якщо докладених зусиль недостатньо і вони не забезпечують їх подолання, то астенічна негативна емоція стає тривалою, чинить вкрай несприятливий вплив на психіку правоохоронця.

Четвертий ступінь напруги – це патологічний стан, який характеризується появою невротичної та психосоматичної симптоматики.

Тож ті чи інші умови викликають емоційну напругу не через їх несприятливість, а внаслідок невідповідності цим умовам індивідуальних адаптаційних механізмів. Саме ця невідповідність і викликає психічний стрес, у розвитку якого зазвичай сполучаються два компоненти: нездатність особи адекватно структурувати ситуацію відповідно до уявлень про саму себе, та неефективність адаптаційних реакцій, що є характерною рисою виникнення емоційного стресу.

Для емоційно-стресових станів характерно, що соціальні та професійні стреси здатні під час свого виникнення сприяти появі та посиленню інших факторів ризику, які мають поведінковий характер, наприклад, збільшенню тютюнопаління, вживання

алкоголю та ін. Тому з позиції загальної концепції факторів ризику, серед них емоційний стрес посідає особливе місце [7, с. 19].

Отже, роль емоційно-вольової саморегуляції у підготовленості правоохоронців до дій в екстремальних, надзвичайних ситуаціях службової діяльності безперечна. З метою вивчення особливостей особистості співробітників Національної поліції, які є здобувачами вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ заочної форми навчання, було організовано та проведено емпіричне дослідження психологічних станів та мотивації трудової діяльності. Під час вибору баз дослідження враховувався стаж роботи правоохоронців та їх вікова категорія. Під час дослідження були використані такі методики: FPI «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк), «Структура мотивації трудової діяльності» (К. Замфир).

Кількісний та якісний аналіз дослідження надав результати, які свідчать, що структура мотивації трудової діяльності правоохоронців (за К. Замфиром) містить три компоненти: внутрішню мотивацію, позитивну зовнішню мотивацію та негативну зовнішню мотивацію. Порівнюючи показники окремих видів мотивації, можна зробити висновок про оптимальне співвідношення: чим більше негативна зовнішня, тим гірше ставлення особи до виконання роботи і тим менше спонукальна сила мотиваційного комплексу. Тож можна констатувати, що внутрішня мотивація правоохоронців зі стажем роботи більше 5 років свідчить про сумлінне ставлення до виконуваної діяльності. Показники негативної зовнішньої мотивації свідчать про середню спонукальну силу мотиваційного компонента співробітників. Щодо позитивної зовнішньої мотивації, то показники цього компонента свідчать про високу позитивну зовнішню мотивацію. Інші показники дослідження спостерігаються у співробітників зі стажем роботи менше 5 років. За показниками внутрішньої мотивації можна зробити висновок про негативне ставлення до виконуваної діяльності. Отже, чим менше стаж роботи, тим вище внутрішня мотивація трудової діяльності співробітників.

А результати дослідження психічних станів особистості показали, що, чим більше стаж роботи правоохоронців, тим стан тривожності у них нижче. Показники депресивності вище у співробітників зі стажем роботи до 5 років. За показниками невротичності, спостерігається така тенденція: чим менше стаж роботи, тим більше він показовий у співробітника, отже, такі показники, як спонтанна агресивність та реактивна агресивність (середній рівень) зі стажем роботи до 5 років, що не можна сказати про співробітників з меншим стажем роботи, в яких показник врівноваженості коливається з тенденцією до низьких рівнів. Отож можна констатувати, що зі збільшенням стажу роботи у правоохоронних органах емоційна сфера стабілізується, проте мотиваційні компоненти погіршуються. А у співробітників зі стажем роботи до 5 років емоційна сфера нестійка, а мотиваційний компонент навпаки високий.

У зв'язку з отриманими даними можемо визначити, що оволодіння співробітниками поліції прийомами та методами саморегуляції психічних станів є актуальним завданням. Більше успіхів у службовій діяльності досягають ті правоохоронці, в яких більш «міцні нерви», хто краще вміє налаштовуватися на виконання складних професійних завдань, подолання негативних екстремальних чинників, хто спроможний більш раціонально розпоряджатися не тільки своїми фізичними та інтелектуальними ресурсами, але й підтримувати на оптимальному рівні нервово-психічну активність [8, с. 41].

Невміння регулювати свій психічний стан та дії призводять до негативних, а іноді до тяжких наслідків як для правоохоронця, та і для оточення. Нездатність керувати своєю поведінкою знижує спроможність соціально-психологічної адаптації особистості до умов середовища та є значною перешкодою до реалізації її життєвого потенціалу.

Адаптаційні реакції, на відміну від стресових, більш тривалі і менш інтенсивні за своїми зовнішніми проявами.

Треба зазначити, що на цей час адаптаційні реакції та їх дія є достатньо актуальні не тільки для правоохоронців, а й для військовослужбовців, хто перебуває в бойовій обстановці, для тимчасово переміщених осіб.

У групі адаптаційних реакцій виокремлюють короточасні та тривалі депресивні реакції (реакції горя тощо), інші емоційні розлади (занепокоєння, страх, тривога), з наявними порушеннями поведінки, і реакції змішаного типу. Проте спостереження показують значно більше різноманіття переживань та поведінки, пов'язаних з новизною або важкістю певних умов та обставин. Однак це залежить від психологічних

особливостей конкретної людини, особистісної значущості нової життєвої ситуації, установки на її подолання або уникнення її.

Спостереження за курсантами, які вступають до ЗВО і проходять процес адаптації, показали, що у новій незвичайній ситуації, частіше спочатку, виявляється орієнтувальна реакція з пересторогою до оточення, з почуттям неусвідомленої тривожності, неспокою та незахищеності, з домінуючими думками щодо помилкової негативної інтерпретації звичайної поведінки інших людей, недовіри до них, підозрілості, упередженості з їх боку. У відірваних від домівки, від родини та близьких, опинившись далеко від рідних та звичайних місць, часто бувають ностальгічні переживання, туга за рідними, друзями.

Отже, основними проявами адаптаційних реакцій є зміна емоційної та мисленнєвої сфер, а далі і поведінки. В емоційній сфері відзначаються зниження або нестійкість настрою, схильність до афективних та депресивних реакцій, роздратованість, образливість та зміни емоційного стану, а в мисленнєвій сфері – схильність до перекрученого тлумачення поведінки, розмов оточуючих, до утворення негативних надцінних суджень. Відповідно до цього змінюється і поведінка – виникає прискіпливість до слів і вчинків оточення, підвищується рівень агресивності або відчуженість з важкими внутрішніми переживаннями. Ступінь вираженості та тривалість змін адаптаційного типу залежить від низки факторів (частіше в акцентуйованих психопатичних та невротизованих особистостях), незвичності та труднощі нової ситуації, позитивну або негативну особистісну установку на адаптацію та подолання труднощів, наявності або відсутності близьких або знайомих, а також ступінь доброзичливості оточуючих.

За нашими даними, у профілактиці адаптаційних реакцій найбільш важливу роль відіграють усунення негативної особистісної установки до нової ситуації, психологічне налаштування до позитивного її прийняття та доброзичливе ставлення навколишніх. За несприятливих обставин адаптаційний період може тривати значний час (у деяких курантів ми відзначали його окремі ознаки на 2-му році навчання), супроводжуватися гострими афективними реакціями та перейти у хворобливий, невротичний стан. Можливо, постійна психоемоційна напруга у цей період сприяє і виникненню психосоматичних захворювань, які менше виявляються у звичайного контингенту. Істотне значення в генезі стресових та адаптаційних реакцій також мають моральні фактори та особистісна спрямованість.

Вказані дані дають повне уявлення про особливості особистості, що передували виникненню ситуаційних розладів на різноманітні зовнішні труднощі. Проте вони виявляються не самі собою, а у взаємодії з певними факторами зовнішнього середовища, в конкретних життєвих обставинах, в яких людина змушена опинитися в цей час. У будь-якій афективній реакції, у будь-якому вчинку знаходять відображення і звична форма реагування, зумовлена характерологічною, ідейною та моральною сторонами особистості, і індивідуальне значення подразника, який впливає. Отже, для всебічного розуміння зазначеного явища необхідне вивчення і конкретних причин психічної декомпенсації. Під час вивчення цього боку було встановлено, що найбільш частими причинами неадекватного афективного реагування психічно здорових осіб є різка зміна обстановки, обмеження особистої свободи, дистанціювання від рідних та знайомих, неможливість задоволення деяких, роками установлених, звичок, зміна режиму життєдіяльності, фізичних та інтелектуальних навантажень, конфлікти з емоційно значущими особами, хвороба та смерть близьких, тобто різноманітні короточасні та тривалі психоемоційні стресори. Гострі стресові реакції зазвичай є наслідком раптового та сильного емоційного впливу. Проте під час адаптаційних реакцій наявна не тільки недостатність адаптаційних механізмів, але негативне особистісне ставлення до ситуації, яка неминуче супроводжується неприємними емоціями, емоційною напругою. Часом провідну роль відіграє усвідомлення необхідності зміни особистісної установки. Емоційно неадекватним переживанням ситуації ми схильні пояснити багато випадків уповільненої адаптації. Також має значення рівень інтелектуального розвитку, здатність раціональної оцінки ситуації та контролю емоційних проявів.

Тож виникнення стресових та адаптаційних реакцій є наслідком сполучення двох провідних факторів: емоційної та інтелектуальної характеристики особистості (звичного способу поведінки, особистісної установки до конкретних умов, ступеня усвідомленої необхідності подолання труднощів тощо), особливостей конкретних психоемоційних

стресорів, зовнішніх умов, режиму праці та відпочинку, правильного добору оптимальної фізичного та інтелектуального навантаження та ін.

Ще одним надзвичайно актуальним питанням у діяльності правоохоронців саме під час воєнного стану є травматичний стрес. Під травматичним стресом ми розуміємо «нормальну реакцію на ненормальні обставини, стан, що виникає у людини, яка пережила щось, що виходить за межі звичного людського досвіду» [9, с. 8]. Коло явищ, що викликають травматичні стресові порушення, достатньо велике і охоплює багато ситуацій, за яких виникає загроза власному життю або життю близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу Я.

Психологічні аспекти переживання травматичного стресу та його наслідків вивчаються зазвичай у контексті загальних проблем діяльності людини в екстремальних умовах, дослідженні адаптаційних можливостей людини та його стрес-толерантності.

Результати таких досліджень фокусують соціальні, природні, технологічні, індивідуально-психологічні, економічні та медичні аспекти існування людини у сучасному світі. Саме результати численних досліджень показали, що стан, який розвивається під впливом психологічного травматичного стресу, не потрапляє ні в одну з класифікацій, які є в клінічній практиці. Наслідки травми можуть проявитися раптово, на тлі загального зовнішнього добробуту людини, і з часом погіршення стану стає все більш чітко вираженим. Була описана велика кількість різноманітних симптомів такої зміни стану, але тривалий час не були розроблені чіткі критерії його діагностики. Також не було єдиної назви для його визначення.

Тільки до 1980 року було накопичено та проаналізовано достатню для узагальнення кількість інформації, яку отримали під час експериментальних досліджень. Комплекс симптомів, які спостерігалися у тих, хто пережив травматичний стрес – PTSD. Критерії діагностики цього розладу були включені до американського національного діагностичного психіатричного стандарту і зберігаються в ньому і зараз. З 1994 року ці критерії включені і до європейського діагностичного стандарту МКБ-10 (Posttraumatic Stress Disorder).

Основні симптоми PTSD об'єднуються у три критеріальні групи:

- нав'язливі переживання травмуючої події (ілюзії, маячня, нічні жахіття);
- притягнення до уникнення будь-яких подій та переживань, які асоціюються з травмуючими подіями, розвиток відстороненості, відчуженості від реального життя;
- високий та зростаючий рівень емоційного збудження, що виявляється у комплексі гіпертрофованих психофізіологічних реакцій.

У психології достатньо вивчені наслідки впливу на людину таких травматичних подій, як різні промислові та природні катастрофи. Накопичений матеріал щодо вивчення жертв різних форм насилля над особистістю. Усі ці види психологічної травми мають схоже походження – всі вони ґрунтуються на впливі так званого «гострого» стресу, схожі характеристики впливу на психіку людини мають інші екстремальні ситуації, наприклад бойові дії.

Джерелом психічної травми особового складу є різні події, які відбуваються в процесі несення служби, що можна віднести до критичних. Визначення критичного інциденту, прийняте багатьма авторами, надано американським дослідником Дж. Мітчелом (1991 р.) [10, с. 25].

Критичний інцидент – це будь-яка ситуація, що зустрічається на практиці та викликає надзвичайно сильні емоційні реакції, що можуть негативно вплинути на місці події або пізніше.

До критичних інцидентів належать такі і тільки такі події, які піддають людину фізичній (та, або психологічній) небезпеці та здатні викликати негативні психологічні наслідки, які вимагають вжиття спеціальних заходів щодо надання допомоги їх учасникам або очевидцям.

Часом це поняття ототожнюється з поняттям «психологічна травма», яке має більш широкий зміст. Але говорячи про пережитий критичний інцидент, йдеться про те, що особистість зазнала психічної травми. Психологічній травмі притаманні такі характеристики:

- причина завжди знаходиться поза індивідом, у зовнішніх обставинах;
- вплив супроводжується переживанням інтенсивного страху, навіть жаху;
- обставини порушують звичний життєвий стереотип, містять реальну загрозу життю або здоров'ю;

– індивід може відчувати власну безпомічність від зовнішніх обставин.

Психологічна реакція на травму містить три відносно самостійні фази, що дозволяють охарактеризувати її як розгорнутий у часі процес.

I фаза – фаза психологічного шоку містить два основних компоненти:

– пригнічення активності; порушення орієнтації у навколишньому середовищі, дезорганізація діяльності;

– заперечення подій, що відбулися (своєрідна зберігаюча реакція психіки), ця фаза достатньо короткочасна.

II фаза – фаза впливу, характеризується вираженими емоційними реакціями на події та їх наслідки. Це може бути сильний страх, жах, тривога, плач, звинувачення – емоції, що відзначаються безпосереднією проявів та крайньою інтенсивністю. Поступово ці емоції змінюються реакцією критики або сумнівів у собі. Вона супроводжується хворобливим станом невідворотності подій, визначенням власного безсилля та самобичуванням. Ця фаза є критичною через те, що після неї починається або процес реабілітації (відреагування, прийняття реальності, адаптація до нових обставин, що виникли), тобто III фаза – фаза нормального реагування або відбувається фіксація на травмі та наступна хроніфікація постстресового стану. Динаміка психологічного стану постраждалої особи визначається як сукупністю її індивідуально-психологічних особливостей, так і впливом мікросоціальних, соціально-психологічних факторів, конкретних життєвих обставин.

За висновками фахівців у випадку виникнення тієї чи іншої кризової ситуації, зумовленої, наприклад, раптовими обстрілами, серед осіб, які опинилися під її впливом та спеціально не підготовлені, можуть спостерігатися такі реакції, як апатія, загальмованість, погане розуміння події, мовлення, безпомічність, панічна поведінка, непередбачувана поведінка, втеча від небезпеки, втрата орієнтування у навколишньому середовищі. Після події приблизно 80 % людей здатні самостійно впоратися з післястресовим станом, подолати його, решта – потребує у наданні їм спеціальної психологічної або психіатричної допомоги.

Тяжкість психологічної травми та посттравматичного стану визначається низкою факторів: насамперед самим масштабом та серйозністю пережитих подій, чисельністю жертв, наявністю загиблих друзів та рідних, розміром матеріальної шкоди. Крім того, вона залежить від:

– особливостей особистості (стійкості співробітника до стресу);

– досвіду переживання кризових ситуацій у минулому, підготовленість до їх вирішення;

– наявність соціальної підтримки (з боку родини, друзів, колег, керівництва, соціальних працівників, психологів, психотерапевтів та ін.).

Той факт, що деякі з цих факторів піддаються контролю та цілеспрямованій модифікації, а отже, виникнення тяжких постстресових станів внаслідок травми не є фатальним, зумовлює доцільність своєчасної психологічної допомоги постраждалим від впливу на психіку екстремальної ситуації.

Визначення посттравматичного стресового розладу у співробітників поліції є соціально значущим фактором. Бо особи, які страждають на цей розлад, більше, ніж інші, схильні до різних форм дезадаптивної поведінки, у них частіше виникає алкоголізм, суїциди, неадекватні реакції та спалахи агресивності у спілкуванні з громадянами. Ці особи потребують особливої соціальної та медико-психологічної підтримки.

Особливий режим несення служби, пов'язаний з участю у бойових діях, призводить до переживання стану постійної напруги, очікуванню неприємних наслідків для свого життя та здоров'я. Серед симптомів ПТСР, включених до критеріїв розладу, є симптоми під назвою «флешбек-ефект»: неочікування, без причин, відновлення в пам'яті з повною достовірністю та повним відчуттям реальної травмуючої події та її епізодів. Ці явища описані американськими авторами у численних дослідженнях ветеранів В'єтнамської війни [11, с. 8].

Відзначено, що співробітники з постравмючими стресовими розладами частіше, ніж особи без ПТСР, страждають нав'язливим відновленням у пам'яті окремих епізодів, пов'язаних з їх участю у бойових діях, одночасно більшість з них намагаються уникати будь-яких стимулів, що нагадують про цей період; у тих, хто має ПТСР, відзначається більш високий рівень суб'єктивного переживання тривоги та депресії. Дослідження показують також, що виявлена симптоматика: порушення сну, втрата апетиту, втрата

сексуального потягу, подразливість – свідчать про їх тяжкий емоційний стан.

Встановлено, що співробітники з порушеною психоемоційною сферою відрізняються від інших низкою ознак. Більшість з них оцінює себе, як «сильно постраждалий» від дистресу, отриманого ним під час виконання бойових завдань. Переживання цього стану виникає на підставі:

- появи суб'єктивного відчуття фізичного та психологічного дискомфорту після відрядження;
- частіше, ніж інші, виїжджали на патрулювання та бойові чергування;
- частіше, ніж інші, перебували на небезпечних ділянках більше встановленого терміну.

Співробітники з підвищеною тривожністю відчували під час перебування в небезпечній зоні більш інтенсивно негативні емоції напруги та тривоги, страху за своє життя та здоров'я, що сформувало в них установку на очікування негативних проявів після подій, у повсякденному житті.

У подальшому періоді служби, після повернення до нормального режиму служби, співробітники з посттравматичним стресовим розладом та особи, що належать до «групи ризику»:

- частіше використовують можливість говорити про своє здоров'я, актуалізуючи тяжкість минулих переживань;
- їх частіше непокоять думки про можливість прояву негативних наслідків перенесеного стресу, що змушує їх частіше консультиватися з лікарями.

Аналізуючи результати досліджень, треба зазначити, що умови служби, пов'язані з участю у психотравмуючих обставинах, належать до екстремальних. Основним стресогенним фактором серед них є загроза життю та здоров'ю.

Висновки. На основі вищевикладеного треба зазначити, що наявний комплекс проблем, які є наслідком перебування у стресовій ситуації, і крім того перешкоджаючих адаптації до звичайних умов життя, несення служби працівниками Національної поліції та відсутність повноцінної реабілітації цієї категорії осіб.

Профілактика та корекція стресових станів в екстремальних умовах може розглядатися як один із основних способів збереження і працездатності персоналу Національної поліції, підвищення його психологічної стійкості, підтримання психоемоційної рівноваги. У зв'язку з цим оволодіння працівниками прийомами та методами психологічної саморегуляції є дуже актуальним завданням сучасності.

Перспективи подальших досліджень в окресленому напрямі полягають у розробці методичного матеріалу для психологічної допомоги правоохоронцям, які перебували у складних небезпечних для життя та здоров'я умовах несення служби.

Список використаних джерел

1. Пономаренко В. А. Екстремальність і проблема відношення до професійної діяльності. *Світ психології*. 2010. № 4. С. 41–43.
2. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях. Харьков : ХВУ, 2009. 243 с.
3. Яковенко С. І. Психічна стійкість військовослужбовців до впливу екстремальних чинників. Київ : КВГІ, 2008. 265 с.
4. Кокун О. М. Сучасні тенденції психофізичного забезпечення діяльності фахівців в умовах ризику. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2007. Вип. 3. Ч. 1. С. 244–256.
5. Ятчук М. С. Психологія оперативно-розшукової діяльності : навч. посібник. Київ : «ЦП КОМПРИНТ», 2016. 270 с.
6. Бачериков Н. В., Петленко В. П., Щербина Е. А. Философские вопросы психиатрии. Киев : Здоровье, 1985. С. 102.
7. Білий В. Я., Варус В. І. Медико-соціальні проблеми професійної надійності військовослужбовців у контексті національної безпеки України. *Наука і оборона*. 2009. № 1. С. 16–20.
8. Шевченко В. С., Кравченко Б. В. Психологічний аналіз забезпечення професійної надійності і боєздатності військовослужбовців Збройних Сил України. *Психологія*. 2011. № 1. С. 38–43.
9. Василевська О. І. Психічне здоров'я особистості як соціально-психологічне явище. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. № 3 (2). С. 7–11.
10. Mitchell J.T. Helping the helper : Practice and policy in the 1990's / Third European Conference on Traumatic Stress. Bergen, Norway, 1993. PS. 25.
11. Workshop « Post-Traumatic Stress Disorders»: Textbook. Brussels: Queen Astrid Military Hospital, 1991. P. 7–9.

Надійшла до редакції 02.07.2022

References

1. Ponomarenko, V. A. (2010) Ekstremalnost i problema vidnoshennia do profesiinoi diialnosti [Extremity and the problem of attitude to professional activity]. *Svit psykholohii*. № 4, pp. 41–43. [in Ukr.].
2. Timchenko, A. V. (2009) Psihologicheskie aspekty sostoyaniya, povedeniya i deyatel'nosti lyudej v ekstremal'nykh usloviyakh [Psychological aspects of the state, behavior and activities of people in extreme conditions]. Karkiv : KhVU, 243 p. [in Russ.].
3. Yakovenko, S. I. (2008) Psykhichna stikiist viiskovosluzhbovtiv do vplyvu ekstremal'nykh chynnykiv [Mental resilience of military personnel to the influence of extreme factors]. Kyiv : KVHI, 265 p. [in Ukr.].
4. Kokun, O. M. (2007) Suchasni tendentsii psykhofizychnoho zabezpechennia diialnosti fakhivtsiv v umovakh ryzyku. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii [Modern trends in psychophysical support of specialists' activities in conditions of risk. Problems of extreme and crisis psychology]. Issue 3. Part 1, pp. 244–256 [in Ukr.].
5. Yatchuk, M. S. (2016) Psykholohiia operatyvno-rozhukovoi diialnosti [Psychology of investigative activity] : navch. posib. Kyiv : «TsP KOMPRYNТ», 270 p. [in Ukr.].
6. Bacherikov, N. V., Petlenko, V. P., Sherbina, E. A. (1985) Filosofskie voprosy psihiatrii [Philosophical questions of psychiatry]. Kyiv : Zdorovyie, pp. 102. [in Russ.].
7. Bilyi, V. Ya., Varus, V. I. (2009) Medyko-sotsialni problemy profesiinoi nadiinosti viiskovosluzhbovtiv u konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Medical and social problems of professional reliability of military personnel in the context of national security of Ukraine]. *Nauka i oborona*. № 1, pp. 16–20. [in Ukr.].
8. Shevchenko, V. Ye., Kravchenko, B. V. (2011) Psykholohichniy analiz zabezpechennia profesiinoi nadiinosti i boiezdatnosti viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy [Psychological analysis of ensuring the professional reliability and combat capability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. *Psykhologhiia*. № 1, pp. 38–43. [in Ukr.].
9. Vasylevska, O. I. (2016) Psykhichne zdorovia osobystosti yak sotsialno-psykholohichne yavyshe [Mental health of the individual as a socio-psychological phenomenon]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky*. № 3 (2), pp. 7–11. [in Ukr.].
10. Mitchell, J.T. (1993) Helping the helper : Practice and policy in the 1990's / Third European Conference on Traumatic Stress. Bergen, Norway, p. 25.
11. Workshop «Post-Traumatic Stress Disorders»: Textbook. Brussels: Queen Astrid Military Hospital, 1991, pp. 7–9.

ABSTRACT

Inna Shinkarenko. Psychological consequences of the influence on the personality of a law officer of extraordinary circumstances. The article reveals the essence of extreme situations in the activities of law enforcement, identifies stressors related to the need to perform official duties in freelance, rapidly changing and difficult to predict situations. Determinants of destructive mental states that negatively affect the service of the National Police have been identified. The behavior of a person in an extreme situation depends on the level of his stress resistance and adaptive reactions. Strong stressors of a psychological nature cause the development of an emotional stress and serious diseases further on. However, predisposition to stress depends on the individual's attitude to the stresogenic situation, attitudes and motives, and therefore two types of stress are distinguished – physiological and psychological stress.

In conditions of intense activity, law enforcement officers experience states of mental maladaptation of various degrees of severity. The empirical studies proved the fact that individual and personal characteristics of employees, the degree of preparedness for actions in emergencies, work experience and age category have a significant impact on the nature of disorders.

The essence and effect of adaptation reactions are of particular importance in nowadays conditions, because it is relevant not only to law enforcement officers, but also to military people and refugees. Usually, they are not as powerful as stressful, but there can occur depressive reactions and other emotional disorders.

The issue of traumatic stress and its main symptoms is singled out; the phases of psychological reactions to trauma are indicated.

Prevention and correction of stressful states in extreme circumstances will be considered as one of the key ways to keep the working capacity of the National Police, increase their mental stability and balance.

Keywords: extraordinary circumstances, extreme situation, psycho-emotional states, stressors, psychological stress, adaptive reactions, post-traumatic stress disorder.

УДК 354.71

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-336-340

Валерій БІЛІЧЕНКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТАКТИКА ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З МЕТОЮ УНИКНЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ СИТУАЦІЙ

Висвітлено актуальні питання та шляхи вдосконалення тактики поведінки працівників Національної поліції України з метою уникнення небезпечних ситуацій. Надано практичні рекомендації щодо процесу поведінки правоохоронців для уникнення екстремальних та небезпечних ситуацій.

Ключові слова: екстремальна ситуація, небезпечна ситуація, співробітник поліції, службова діяльність, підготовка, тактико-спеціальна підготовка, вдосконалення.

Постановка проблеми. В умовах поточної комплексної зміни та реформування системи МВС України та створення Національної поліції України питання здатності поліцейських застосовувати засоби, що забезпечують їх особисту безпеку в типових умовах і надзвичайних ситуаціях, є досить актуальним і суперечливим. Це питання цікавить як вчених, так і практиків внутрішніх органів внаслідок сформованої ситуації в державі, яка спричинена зростанням рівня злочинності та збільшенням кількості випадків злісної непокори зловмисників вимогам правоохоронних органів.

У розпал глобальних змін та низки реформ поліції набуває актуальності питання підготовки поліцейських в абсолютно новому форматі, які професійно та на високому рівні виконуватимуть свої обов'язки. Проте одним із найважливіших питань треба вважати процес підготовки поліцейських за новітніми стандартами та правилами, які мають властивість відрізнятися від попередніх. Проте успішне виконання обов'язків працівників органів внутрішніх справ значною мірою залежить від умілого володіння прийомами індивідуального захисту в типових та екстремальних ситуаціях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми демонструє нам той факт, що явище поведінки працівників національної поліції з метою уникнення небезпечних ситуацій є малодослідженим сучасними вченими, і відображене виключно в спеціалізованих підручниках з дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка».

Метою статті є дослідження тактики поведінки працівників Національної поліції України з метою уникнення небезпечних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Особиста безпека працівника Національної поліції визначається його індивідуально-психологічними особливостями, рівнем фізичного розвитку та інтелекту, моральними засадами особистості, ступенем і змістом віктимізації, його навичками та здатністю вирішувати конфліктні ситуації, а також його здатність до цього визначає самостійний аналіз професійної діяльності з метою розробки нових елементів стратегії і тактики, вдосконалення засобів і методів ефективного виконання оперативних завдань [1].

Деякі наукові джерела стверджують, що жертвами злочинних нападів стають переважно люди, які вважають це ймовірним або просто приймають ідею можливості стати жертвою злочину. Створюючи в своїй уяві відповідні образи, знову і знову зосереджуючись на можливій небезпечній ситуації, уявляючи трагічні та страшні подробиці, такі люди формують у своїй підсвідомості схильність до нещасних випадків і певних травм (фізичних чи психологічних).

Така гіпотетична позиція може бути прийнятною, але спостереження показують, що поліцейським більше властиво ігнорувати безпеку, навмисно блокувати думки про

неї, що є надзвичайно шкідливим. Під час реальної небезпеки (екстремальна ситуація) такі люди втрачають самовладання і контроль, спостерігається демобілізація психічної діяльності, що призводить до неадекватної реакції [2, с. 342].

Крім того, поліцейський не повинен забувати, що він є цінним засобом отримання необхідної інформації від правопорушників. Це потребує формування у працівників свідомих установок на безпечну поведінку та оволодіння конкретними методами індивідуального захисту та безпеки, оскільки в сучасних реаліях немає іншої альтернативи для ефективного вирішення оперативних завдань і обслуговування.

Аналіз досвіду успішної діяльності фахівців поліції в різних екстремальних і психологічно складних ситуаціях під час виконання службових обов'язків та знання рекомендацій закордонних психологів дають змогу давати поради та рекомендації, засвоєння та повага яких дає змогу виробити позицію «виживання».

П. Юхновець, В. Андросюк, Л. Казьміренко визначали це як волю та свідоме бажання поліцейського здійснювати продуману, оперативну та безпечну діяльність під час виконання оперативно-службових завдань, наявність можливостей для самозахисту у разі небезпечної події.

Наявність стійкого «настрою на виживання» дає змогу мати адекватну професійну самооцінку, емоційно-вольовий настрій і передбачуваний алгоритм поведінки, а також розумне і мотивоване прагнення до ризику, обережність, пильність, ефективність і надійність дії в небезпечних ситуаціях [3, с. 81].

Для формування установок безпечної поведінки можна рекомендувати застосування керівником або наставниками окремих положень з багаторазовим ритмічним повторенням вголос або подумки.

Щоб освоїти техніку безпеки під час проходження служби, необхідно постійно працювати над створенням «особистого» набору засобів і прийомів безпеки.

У небезпечній або непередбачуваній ситуації необхідно дотримуватися таких правил:

- контролювати простір над собою;
- повністю відчиняти двері перед входом;
- не дивитися за кути на рівні очей;
- не стояти безпосередньо перед зовнішніми дверима чи вікном;
- обирати положення, за якого спина завжди захищена;
- рухатися невеликими нерівностями, зигзагоподібними рухами для забезпечення безпеки;
- не стояти в одному ряду між партнером і підозрюваним;
- рухатися в ритмі з партнером, діяти разом, прикривати одне одного;
- зловмисникам спочатку надіти кайданки, потім оглянути поверхнево, обшукати потрібно якомога ретельніше [3, с. 83].

Під час несення служби необхідно дотримуватися тактичних принципів:

1. Думати як переможець: ніколи не здаватися, вважати, що можеш виграти будь-який конфлікт; використовувати обладнання з упевненістю та з максимальним комфортом. Мислити за моделлю «якщо – тоді» (попереднє планування з можливим розвитком ситуації); уникати самовпевненості.

2. Прикриття, укриття, захист: прикриття (щит) – будь-який предмет, який дозволяє прикритися і захиститися від загрози; укриття – споруда або її елементи, об'єкти, які дозволяють поліцейському сховатися від загрози; захист – засоби і заходи, які також захистять вас від кулі.

3. Співвідношення час/відстань: чим більша відстань до нападника, тим більше часу має поліція, щоб відреагувати на ситуацію.

4. Знаки небезпеки, загрози: ознаки людини. Варто орієнтуватися на зовнішні та внутрішні фактори. До них належать: те, що було сказано, саме так, як було сказано; рухи; нервозність; інтерес.

5. Деескалація – деескалація конфліктної ситуації: поліцейський може деескалювати ситуацію лише вербальними засобами (шляхом переговорів). Яскрава демонстрація сили іноді може розрядити ситуацію, коли спроби зробити це словесними засобами не вдаються.

6. Усні розпорядження: наявність свідків вашого спілкування з правопорушником; забезпечення дистанції між свідками та злочинцями; безперервна розмова під час інциденту; говорити впевнено, авторитетно, природно та професійно [4, с. 78].

Також вартим уваги є правила безпеки правоохоронців під час патрулювання. Є два варіанти пересування поліцейського під час служби:

- 1) пішки;
- 2) на транспортному засобі.

Рух пішки відбувається в місцях, куди неможливий доступ транспортних засобів. Поліцейський оглядає під'їзди будинків, горища та підвали з метою виявлення осіб, схильних до злочинів та правопорушень, з метою попередження правопорушень та інших злочинів. Поліцейський вибирає смугу руху, щоб забезпечити особисту безпеку та мати змогу контролювати ситуацію, зокрема не допустити вчинення злочину.

Заходи безпеки під час пішого патрулювання:

- 1) не пересуватися ближче двох метрів від будівель і трьох метрів від транспортних мереж (автодоріг, рейок);

- 2) контролювати територію, визначати особливості місця пересування та можливі небезпеки (відчинені вікна, автомобілі на вулиці, спостереження за людьми, рух людей, автомоболів, предмети в руках людей).

Щодо наближення до будівель та переміщення поблизу будівель варто дотримуватися таких основних принципів:

- 1) присісти перед вікном і пройти під ним;
- 2) вікна підвалу варто переступати;
- 3) намагатися не виходити і не перебувати в освітлених місцях.

Основні принципи роботи в парі:

- 1) перший номер рухається вздовж стіни, чекаючи можливої стартової точки порушника;

- 2) другий номер трохи збоку від стіни, сектор огляду вперед і вгору.

Пересуваючись автомобілем, необхідно їхати в потоці інших транспортних засобів – для моніторингу руху або зупинитися в більш безпечних місцях, щоб уникнути порушень ПДР і забезпечити безпеку безпеки дорожнього руху (зупинитися так, щоб транспортний засіб було видно іншим водіям) [4, с. 81].

На службовому транспортному засобі заборонено:

- 1) перевезення вантажів і третіх осіб (крім випадків, передбачених законодавством);

- 2) залишати затриманих в автомобілях без нагляду.

Розпізнавання та уникнення небезпечних ситуацій, які можуть призвести до нещасних випадків, значною мірою залежить від умінь працівників поліції швидко оцінити ситуацію з високим ступенем вірогідності та діагностувати небезпечне становище особи, яка викликає підозру у третіх осіб, або її причетність до вчиненого правопорушення.

Загалом люди в стані алкогольного сп'яніння, під впливом наркотиків, а також особи з психічними відхиленнями становлять небезпеку для оточення, зокрема для працівників Нацполіції.

Характерними ознаками сп'яніння особи є почервоніння обличчя, важка некоординована хода, підвищене слиновиділення, інертність, порушення організації та змісту мови, необачна поведінка, тремтіння рук тощо.

Під впливом наркотичних засобів виникає стан наркотичного збудження, який характеризується застиглим виразом обличчя або його надмірною гіперактивністю, а також блідістю обличчя, зміною освітленості зіниць і їх сильною загальмованістю, хаотичними або раптовими рухами, сміхом без причини. Особливо небезпечним для наркоманів є стан абстиненції, що призводить до підвищення агресивності, жорстокості тощо.

Як правило, небезпечною є поведінка людей із психічними відхиленнями та розладами (маніакально-депресивний психоз, параноїдна шизофренія, епілепсія, психопатія), що характеризується погіршенням або звуженням свідомості з проявами агресивності, жорстокості та інших неадекватних реакцій. Співробітники Національної поліції повинні знати про наміри підозрюваних та осіб, які перебувають під слідством, щоб завчасно захистити себе від нещасних випадків [5, с. 45].

Важливим фактором є те, що офіцер Національної поліції повинен мати змогу візуально ідентифікувати приховану зброю підозрюваного. Тож однією з ознак є асиметрична хода з укороченим кроком із захованою в кишені чи за поясом зброєю. На це також може вказувати обмеженість руху руки з того ж боку тощо.

Під час перевірки підозрюваного треба звернути увагу на положення тіла чи ніг,

оскільки правопорушник неусвідомлено намагатиметься відкласти зброю подальше від поліцейського та ближче до правої руки, щоб полегшити її можливе використання. Це також стосується будь-яких інших предметів, які можуть бути використані з агресивними намірами.

Під час інструктажу правоохоронцям необхідно повідомити інформацію про:

- місця можливого вчинення злочинів;
- характеристики людей, які ймовірно вчинять злочин;
- предмети, які можуть бути використані злочинцями з агресивними намірами;
- ознаки, за якими можна визначити наявність зброї, предметів або речовин

агресивного призначення тощо [5, с. 53].

Висновки. Отже, варто зазначити, що проблематика тактики поведінки працівників Національної поліції з метою уникнення небезпечних ситуацій є і залишається надзвичайно актуальною. У цій роботі нами було визначено основні прийоми та методи поведінки правоохоронців для уникнення небезпечних ситуацій під час виконання службових обов'язків.

Список використаних джерел

1. Домніцак В. В. Підготовка курсантів ВНЗ системи МВС до дії в екстремальних ситуаціях. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 242-245. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_4_84.
2. Охріменко І. М. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : *матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 березня 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 556 с.
3. Тюрло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
4. Забезпечення охорони праці та особистої безпеки в Національній поліції України : навч. посібник. / за заг. ред. д-ра біол. наук, проф. Грибана В. Г., канд. юрид. наук В. А. Глухвері. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 212 с.
5. Баканова Н. М., Кубаєнко А. В., Свіда О. Г. Організація діяльності Національної поліції України та оперативних підрозділів : навч.-метод. посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). Одеса : Фенікс, 2020. 251 с.

Надійшла до редакції 08.08.2022

References

1. Domnitsak, V. V. (2012) Pidhotovka kursantiv VNZ systemy MVS do dii v ekstremalnykh sytuatsiakh [Training of cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs system to act in extreme situations]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4, pp. 242–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_4_84. [in Ukr.].
2. Okhrymenko, I. M. (2016) Svitovyi dosvid pidhotovky kadriv politsii ta yoho vprovadzhenia v Ukraini [World experience in training police personnel and its implementation in Ukraine] : *materialy Mizhnarodnoi naukovoprakt. konf. (Dnipropetrovsk, 17 bereznia 2016 r.)*. Dnipropetrovsk : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 556 p. [in Ukr.].
3. Torlo, O. I., Yosypiv, Yu. R., Synenkyi, V. M. (2018) Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Tactical and special training of the National Police] : navch. posib. ta in. Lviv : LvDUVS, 480 p. [in Ukr.].
4. Zabezpechennia okhorony pratsi ta osobystoi bezpeky v Natsionalnii politsii Ukrainy [Ensuring labor protection and personal safety in the National Police of Ukraine] : navch. posib. / za zah. red. d-ra biol. nauk, prof. Hrybana V. H., kand. yuryd. nauk Hlukhveri V. A. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2017. 212 p. [in Ukr.].
5. Bakaianova, N. M., Kubaienko, A. V., Svyda, O. H. (2020) Orhanizatsiia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy ta operatyvnykh pidrozdiliv [Organization of activities of the National Police of Ukraine and operational units] : navch.-metod. posibnyk (dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity dennoi formy navchannia). Odesa : Feniks, 251 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valerii Bilichenko. Tactics of behavior of National Police employees with the purpose of avoiding dangerous situations. The article presents the conditions of the current comprehensive change and reform of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the creation of the National Police of Ukraine, the question of the ability of police officers to use means that ensure their personal safety in typical conditions is relevant, and emergencies is quite relevant and controversial. This question is of interest to both scientists and practitioners of internal organs. In connection with the situation in the state, which is caused by an increase in the level of crime and an increase in the number of cases of malicious disobedience by criminals to the requirements of law enforcement agencies.

In the midst of global changes and a series of police reforms, the issue of training police officers

in a completely new format, who will perform their duties professionally and at a high level, is becoming more relevant. However, one of the most important issues should be considered the process of training police officers according to the latest standards and rules, which tend to differ from the previous ones. However, the successful performance of duties by employees of internal affairs bodies largely depends on skillful mastery of individual protection methods in typical and extreme situations.

The presence of a stable «survival attitude» makes it possible to have adequate professional self-esteem, an emotional-volitional mood and a predictable behavior algorithm, as well as a reasonable and motivated desire to take risks, caution, vigilance, efficiency and reliability of action in dangerous situations. For the formation of safe behavior attitudes, it is possible to recommend the use of individual provisions by the manager or mentors with multiple rhythmic repetitions out loud or mentally. In order to master safety techniques during service, it is necessary to constantly work on creating a «personal» set of safety tools and techniques.

Recognizing and avoiding dangerous situations that can lead to accidents largely depends on the ability of police officers to quickly assess the situation with a high degree of probability and diagnose the dangerous situation of a person who causes suspicion in third parties or his involvement in a committed offense. In general, people in a state of alcohol intoxication, under the influence of drugs, as well as persons with mental disorders pose a danger to others, including to employees of the National Police.

In the conclusions, we noted that the problem of the tactics of the behavior of the National Police officers in order to avoid dangerous situations is and remains extremely relevant. In this work, we determined the main techniques and methods of behavior of law enforcement officers in order to avoid dangerous situations in the performance of official duties.

Keywords: *extreme situation, dangerous situation, police officer, official activity, training, tactical-special training, improvement.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-340-345

Володимир ВОЛОШИН[©]

викладач

*(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)*

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ В ОПЕРАТИВНОМУ СПІЛКУВАННІ

У статті висвітлено психологічні особливості оперативного спілкування та шляхи подолання конфліктних ситуацій, які можуть виникнути. Сформульовано власне визначення оперативного спілкування. Встановлено, що причиною напруженості і, як наслідок, конфліктів в оперативному спілкуванні є наявність психологічних бар'єрів: байдужості, підозрливості, ворожості, пересичення спілкуванням тощо. Зазначено, що відправним моментом оперативного спілкування є встановлення психологічного контакту, налагодження якого відбувається шляхом застосування здобутків соціальної психології у формі методики контактної взаємодії (МКВ), яка дозволяє усувати психологічні бар'єри, організовувати зближення і правильно діагностувати суперечливі якості особи об'єкта. Надано конкретні рекомендації щодо налагодження конструктивної взаємодії під час оперативного спілкування.

Ключові слова: *оперативне спілкування, комунікація, конфлікт, психологія, метод контактної взаємодії.*

Постановка проблеми. Життя будь-якого індивіда у суспільстві супроводжується різними суперечностями та потребує вирішення суперечностей під час спілкування. Це абсолютно нормально, адже проживання у соціумі саме собою передбачає спілкування людей з різними життєвими орієнтирами, цінностями, поглядами тощо.

При цьому якщо у житті звичайних цивільних людей суперечності виникають час від часу, то сфера безпеки і оборони України, в якій здійснюється оперативно-розшукова діяльність, є специфічною сферою життєдіяльності, яка завчасно є конфліктною. ОРД здійснюється у максимально некомфортних та напружених умовах,

© В. Волошин, 2022

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2613-7115>

vovan9607@ukr.net

що саме собою може викликати у людей роздратованість.

При цьому роздратованість має місце як з боку суб'єктів ОРД, які перебувають у стресі через напруженість своєї діяльності, так і з боку об'єктів ОРД, які нерідко залучаються до взаємодії, не бажаючи цього, а інколи й під загрозою застосування до них певних санкцій, що не може не призводити до психологічного протистояння. Особливого значення це набуває у спілкуванні оперативників із негласними працівниками або з відповідними кандидатами, які погодилися на співпрацю, хоча щирого бажання на таку співпрацю не мали і не впевнені у забезпеченні конфіденційності такого співробітництва тощо. Водночас для забезпечення ефективності здійснюваних у межах ОРД заходів, а інколи і для забезпечення безпеки оперативних працівників, потрібно належним чином врегульовувати конфліктні ситуації під час оперативного спілкування, застосовуючи відповідні уміння та навички.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Оперативне спілкування – один із основних серед способів отримання оперативно значущої інформації. Сучасні здобутки оперативно-розшукової науки в частині оперативного спілкування стали результатом багаторічних досліджень провідних вітчизняних науковців, а саме: Д. Александрова, К. Антонова, Б. Бараненка, О. Бандурки, О. Бочкового, І. Денисової, О. Долженкова, В. Євтушка, І. Козаченка, Я. Кондратьєва, І. Паршина, М. Перепелиці, В. Пчолкіна, В. Регульського, Б. Розовського, В. Сілюкова, О. Шумілова та ін.

Зазначене підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження, адже світосприйняття людей постійно змінюється, а тому виникає потреба постійного удосконалення шляхів подолання суперечностей між ними для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Метою статті є аналіз науково-теоретичних джерел та практики здійснення оперативно-розшукової діяльності для висвітлення шляхів подолання конфліктних ситуацій в оперативному спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Основою оперативно-розшукової діяльності є інформація, яка здобувається, зокрема, завдяки спілкуванню. Водночас враховуючи психологічну напруженість усіх учасників комунікуючого процесу через специфічність оперативно-розшукової діяльності, виникає необхідність таку напруженість нівелювати для досягнення поставлених цілей. Для подолання таких ситуацій треба вміло використовувати психологічні прийоми на підставі базових знань щодо поняття спілкування та його особливостей.

У найбільш загальному визначенні спілкування – це універсальна реальність людського буття, яка породжується і підтримується різноманітними формами людських стосунків. У цій реальності формуються і розвиваються як різні види соціальних відносин, так і психологічні особливості окремої людини [7, с. 371]. Проте таке розуміння не відображає усієї специфіки оперативного спілкування, адже не може пояснити ті явища і процеси, які бувають під час спілкування оперативного працівника з громадянами під час проведення оперативно-розшукових заходів.

На підставі аналізу науково-теоретичних джерел нами сформувалось власне визначення оперативного спілкування, під яким розуміємо інформаційні взаємозв'язки між відповідними суб'єктами, пов'язані з виконанням завдань оперативно-розшукової діяльності. Це визначення відповідає загальному уявленню про спілкування в галузі соціальної психології, в якій виділяються такі сторони спілкування, як комунікативна (передача інформації), інтерактивна (взаємодія), перцептивна (взаємосприйняття). «Комунікативність передбачає узагальнення всіх інформативних процесів, що відбуваються між людьми. Взаємодія – це обмін діями, вчинками. Перцептивність процесу спілкування включає сприйняття партнерами один одного, інтерпретацію отриманих результатів їх оцінювання і т. д.» [8, с. 5]. Наявність усіх цих елементів цілком відповідає структурі спілкування оперативного працівника з іншими особами під час проведення оперативно-розшукових заходів. Всі ці компоненти тісно пов'язані між собою і утворюють єдине ціле. У процесі спілкування здійснюється обмін інформацією (комунікація). Комунікація – це завжди взаємодія, тому лише умовно вона може розглядатись як самостійна інформаційна сторона міжособистісного спілкування. Процес спілкування передбачає обмін інформацією, яка змінюється та переходить у загальне смислове поле партнерів. При цьому формування загального інформаційно-смислового простору не передбачає взаєморозуміння партнерів, адже на комунікативний

процес впливає багато специфічних психологічних механізмів і феноменів. Інтерактивна сторона спілкування – це та його сторона, яка фіксує не тільки обмін інформацією, але й організацію сумісних дій, що дозволяє реалізувати суб'єктам певну ціль [2, с. 49–58].

При цьому, згадуючи про відсутність взаєморозуміння у єдиному інформаційному полі суб'єктів спілкування, варто зауважити, що причиною цього, у переважній більшості випадків, є наявність психологічних бар'єрів: байдужості, підозрілості, ворожості, пересичення спілкуванням тощо. Усе це призводить до так званих конфліктів спілкування в ОРД. Практика свідчить, що психологічні бар'єри (насамперед інтелектуальний, емоційно-вольовий, мотиваційний) в оперативно-розшуковій діяльності набувають особливого, специфічного характеру [3, с. 255–257].

Зокрема, інтелектуальний бар'єр має вигляд розбіжностей у цінностях, моральних поглядах і залежить, передусім, від того, з ким оперативний працівник налагоджує контакт, в якому статусі така особа перебуває, спілкування має гласний чи негласний характер. Усунення такого психологічного бар'єру відбувається шляхом з'ясування моральних позицій та їх коригування.

Емоційно-вольовий бар'єр виявляється як негативний емоційний стан однієї чи обох сторін на певний момент (страх, розлючення, поганий настрій тощо) або завчасно сформоване негативне ставлення об'єкта впливу до оперативного працівника. Усунення вказаного бар'єру відбувається через уважне ставлення до партнера, а також завдяки створенню сприятливих зовнішніх умов для спілкування.

Мотиваційний бар'єр має місце під час відкриття факту службової належності оперативного працівника і пов'язаний з небажанням партнера вступати у таку комунікацію через протилежність та деструктивність психологічних установок, що долається завдяки контрмотивам конструктивного характеру.

Деструктивний вплив бар'єрів на оперативне спілкування очевидний, але самі собою вони не призводять до конфліктів, так само як і самі конфлікти не завжди руйнують діють на людей, на відміну від їх наслідків.

Якщо деструктивний вплив бар'єрів оперативного спілкування призвів до інтенсивного та тривалого конфлікту, то в будь-якої сторони оперативного спілкування (здебільшого в об'єкта ОРД) можуть виникнути й закріпитися досить різкі оборонні реакції, готовність до нападу, до знешкодження джерела небезпеки, тобто така поведінка, яка цілком входить до структури особистості, спотворюючи при цьому характер її мислення, вчинків і почуттів. Це дуже небезпечні психологічні феномени, які треба постійно враховувати під час здійснення оперативного спілкування [1, с. 180–185].

Потрібно завжди враховувати, що конфлікти в оперативному спілкуванні є чинниками, що впливають на кінцевий результат. Знання їх природи, динаміки розвитку, а також шляхів подолання є основою ефективного здійснення оперативно-розшукової діяльності та досягнення її мети.

При цьому треба пам'ятати, що конфлікт є, насамперед, лише сигналом про наявність невирішеної проблеми у взаєминах з відповідним об'єктом під час оперативного спілкування, і цю проблему треба проаналізувати, зрозуміти й вирішити, якщо мета спілкування важлива та ще не досягнута [4, с. 144–150].

Відправним моментом оперативного спілкування є встановлення психологічного контакту. Процес налагодження ефективного контакту значною мірою залежить від ретельної підготовки оперативного працівника, знання ним психологічного портрету особи-об'єкта, його «сильних» і «слабких» якостей, а також «зон дискомфорту», яких доречно уникати в процесі спілкування.

Під час налагодження ефективного контакту з об'єктом оперативного впливу низка його особистісних сторін – соціальне становище, наявність або відсутність зацікавленості в знайомстві з оперативним працівником, мотивація спілкування, система установок і цінностей (зокрема, установка щодо насилля) є небезпечними (конфліктними) факторами комунікаційних стосунків. Вказані фактори здатні породжувати основні суперечності конфліктного характеру – протистояння двох сторін, але конфлікт сам собою вони не створюють. Тобто зазначені особливості є рушійною силою виникнення суперечностей, завдяки яким виринає конфлікт між оперативним працівником і об'єктом впливу.

У цьому разі стають у пригоді здобутки соціальної психології та висновки Л. Філонова, який виокремив шість етапів встановлення психологічного контакту та описав приблизно 90 прийомів, що можуть застосовуватися під час контактної взаємодії

оперативних працівників. Для таких цілей слугує методика контактної взаємодії (МКВ), яка дозволяє усувати психологічні бар'єри, організовувати зближення і правильно діагностувати суперечливі якості особи об'єкта [6, с. 33–42].

Для ефективного застосування МКВ потрібно слідувати основним її стадіям, які відображають етапи встановлення та підтримки співробітництва, а також дозволяють долати конфліктне напруження: перша стадія – накопичення згоди, суть якої полягає в тому, що супротивника втягують у справу; друга стадія – стадія пошуку загальних або співпадаючих інтересів; третя стадія – прийняття принципів і чеснот, пропонує для спілкування; четверта стадія – виявлення якостей, небезпечних для спілкування; п'ята стадія – пристосовування до партнера; шоста стадія – вироблення загальних правил контактної взаємодії [5, с. 206–210].

В арсеналі оперативних працівників є широкий інструментарій впливу, який дозволяє поєднувати професійні та психологічні знання з метою встановлення психологічно грамотного і ефективного контакту з об'єктом оперативного інтересу, що до того ж є запорукою подальшого формування довірчих стосунків.

Не буде зайвим під час встановлення контакту з об'єктом оперативного інтересу скористатися порадами Д. Карнегі, який описує найпростіші, доступні кожному оперативнику способи стимуляції зацікавлення партнера. Під час їх застосування його головний принцип – подобайтесь людям! Серед слушних порад можна виділити такі:

- 1) у розмові треба завжди виявляти щире зацікавлення співрозмовником, частіше називати його на ім'я;
- 2) бажано частіше посміхатися, бо, як говориться у старовинному китайському прислів'ї, «людина, яка не має посмішки на обличчі, не повинна відкривати своєї краватки»;
- 3) необхідно заводити розмову на теми, що цікавлять співрозмовника;
- 4) треба давати людині можливість відчувати власну перевагу й робити це щиро, завжди пам'ятаючи одне з головних правил спілкування: «Робіть для інших те, що Вам хотілося б, щоб інші робили для Вас»;
- 5) у розмові треба виявляти вміння уважно слухати та заохочувати співрозмовника розповідати про себе.

Водночас потрібно застосовувати загальні положення та умови, що притаманні психології спілкування, адже повною мірою повинні бути використані під час формування взаємної довіри під час оперативного спілкування, що цілком доступно для практичного застосування оперативними працівниками. Уміле використання таких прийомів може запобігти вияву психологічних чинників конфліктного напруження. До таких прийомів належать:

- 1) демонстрація доброзичливості і тактовності. Початок бесіди в більшості випадків полегшує використання таких прийомів, як посмішка, привітне звернення, добре ставлення до людини, «контакт очей». Рух рук в разі дружнього ставлення до співрозмовника вільний, жестикуляція доповнює слова; при негативному – руки і обличчя закріпачені, розмова «на паузі»;
- 2) урахування зон комфорту співрозмовника – у кожної людини вона своя. Порушення меж цієї зони провокує вияв негативу як зі знайомими, так і незнайомими людьми;
- 3) стимуляція згоди у позитивних відповідях. На початку встановлення контакту треба торкатися різних нейтральних тем або ставити питання, на які можна отримати лише позитивну відповідь;
- 4) втягування об'єкта у зацікавлений діалог. Якщо оперативник буде проявляти постійну активність у бесіді, не передаючи ініціативу об'єкту взаємодії, то це загострить конфліктне ставлення;
- 5) нейтралізація психічної напруженості. Поки емоційна напруженість співрозмовника не знята і не сформовано «поле взаємного інтересу», говорити бажано про нейтральні цікаві для об'єкта взаємодії теми;
- 6) критичне ставлення до власної поведінки. Як на початку встановлення психологічного контакту, так і в подальшому працівник повинен контролювати свої поведінкові реакції, тому що це дозволяє не втрачати пильність, адже за імовірних проявів, наприклад, провокуючої поведінки з боку іншої сторони можна не побачити чіткі зв'язки між власною безпекою життя та комунікацією;
- 7) доцільний розподіл ініціативи: брати активну ініціативу на себе або

приховувати власну настирливість – зовнішню ініціативу переводити у неявну форму, тим самим, створюючи уявлення про домінування співрозмовника. Цим знімаються такі негативні емоції, як заздрість, почуття образи, невмотивована агресивність;

8) з'ясування особливостей самосвідомості та мислення об'єкта допоможе уникнути конфліктів, пов'язаних з неправильною самооцінкою, прагненням людей за будь-яку ціну захищати власну позицію;

9) прояв інтересу до теми бесіди, що має конфліктну природу, оскільки особа може бути зацікавлена у бесіді, ставитися до неї байдужо або надмірно ворожо. Водночас у разі глибокого інтересу до теми, співрозмовника доцільно спровокувати на обговорення та спонукати до надання оперативної значущої інформації;

10) урахування психічних станів, за яких в особи слабшає контроль за своїми діями і словами. Відомо, що при сильному емоційному збудженні або різко пригніченому стані психіки самоконтроль значною мірою зменшується. Працівник оперативного підрозділу, який володіє психологічними прийомами впливу на емоційну сферу людини, може успішно керувати її психічним станом, настроєм і формувати умови, за яких ймовірність конструктивної бесіди зростає. Втрата самоконтролю є типовою для різного виду сп'яніння. У зв'язку з цим перед початком спілкування доцільно з'ясувати такі схильності співрозмовника. Це допоможе передбачити та реалізувати правильну тактику спілкування [4, с. 144–150].

Висновки. Отже, прийоми і техніки, що запобігають вияву психологічних чинників конфліктного напруження в оперативному спілкуванні дозволяють не тільки вивідувати цінну інформацію, а й вчасно розпізнавати небезпеку під час спілкування і взаємодії з об'єктами впливу. При цьому, враховуючи особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності та загальне психологічне напруження суб'єктів ОРД, висвітлені прийоми доцільно використовувати як під час налагодження оперативних контактів для отримання оперативної значущої інформації, так і під час спілкування між самими працівниками оперативних підрозділів. Адже деструктивне спілкування між оперативними працівниками та конфліктні ситуації між ними неминуче знижують ефективність оперативно-розшукової діяльності.

Конфлікти в оперативному спілкуванні є дієвими чинниками, що впливають на кінцевий результат. Знання їх природи, динаміки розвитку, а також шляхів подолання становить суттєву складову професійно-психологічної підготовки оперативного працівника.

Важливо усвідомлювати, що конфлікт – це лише сигнал про наявність невирішеної проблеми у взаєминах з відповідним об'єктом під час оперативного спілкування. Для вирішення цієї проблеми потрібно проаналізувати, зрозуміти та визначити основні чинники, що стали її причиною і тільки після цього намагатися їх усунути чи вирішити, якщо мета спілкування важлива та ще не досягнута.

Список використаних джерел

1. Бараненко Б. І., Александров Д. О., Бочковий О. В. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов : навч.-практ. посіб. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Іщенко, д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : ДНДІ МВС України, Харків : Мачулін, 2015. 322 с.
2. Грібов М. Л. Психологічні особливості спілкування негласного штатного працівника з громадянами при виконанні завдань по боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 49–58.
3. Гусєва К. А. Особливості суперечностей в оперативному спілкуванні та шляхи їх подолання. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/89362015> С. 255–257.
4. Александров Д. О., Бараненко Б. І., Богучарова О. І. Конфлікти в оперативно-розшуковій діяльності кримінальної поліції України : навч.-практ. посіб. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 678 с.
5. Мороз Л. І. Комплекс вправ для формування умінь встановлювати стосунки, засновані на довірі. *Теорія та досвід застосування тренінгових технологій у практичній психології : матеріали II Всеукр. наук.- практич. конф. (м. Київ, 20 жовт. 2005 р.)*. Київ, 2005. С. 206–210.
6. Мороз Л. І., Яковенко С. І. Встановлення психологічного контакту працівниками внутрішніх справ при спілкуванні з різними категоріями громадян. *Практична психологія та*

7. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Київ : Центр навч. книги, 2005. 624 с.
8. Семиченко В. А. Психологія спілкування. 2-е вид. Київ : Магістр-S, 1998. 150 с.

Надійшла до редакції 15.09.2022

References

1. Baranenko, B. I., Aleksandrov, D. O., Bochkovi, O. V. (2015) Vykorystannia psikhologichnykh znan v operatyvno-rozshukovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy za suchasnykh umov [The use of psychological knowledge in operational investigative activities of the internal affairs bodies of Ukraine under modern conditions] : navch.-prakt. posib. /za red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. V. Ishchenka, d-ra psykhol. nauk, prof. V. S. Medvedieva. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, Kharkiv : Machulyn, 322 p. [in Ukr.].
2. Hribov, M. L. (2007) Psikhologichni osoblyvosti spilkuvannia nehlashnoho shtatnoho pratsivnyka z hromadianamy pry vykonanni zavadan po borotbi z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Psychological features of the communication of an undercover full-time employee with citizens when performing tasks to combat organized crime]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. Issue 16, pp. 49–58. [in Ukr.].
3. Husieva, K. A. (2015) Osoblyvosti superechnosti v operatyvnomu spilkuvanni ta shliakhy yikh podolannia [Peculiarities of contradictions in operational communication and ways to overcome them]. *Stan, problemy ta perspektyvy suchasnoi yurysprudentsii Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: pravovi ta suspilni aspekty*, pp. 255–257. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8936> [in Ukr.].
4. Aleksandrov, D. O., Baranenko, B. I., Bohucharova, O. I. (2018) Konflikty v operatyvno-rozshukovii diialnosti kryminalnoi politsii Ukrainy [Conflicts in operational investigative activities of the criminal police of Ukraine] : navch.-prakt. posib. / MVS Ukrainy, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Luhansk : LDUVS im. E.O. Didorenka, 678 p. [in Ukr.].
5. Moroz, L. I. (2005) Kompleks vprav dlia formuvannia uminnia vstanovliuvaty stosunky, zasnovani na doviri. Teoriia ta dosvid zastosuvannia treninhovykh tekhnolohii u praktychnii psikholohii [A set of exercises for building the ability to establish relationships based on trust. *Theory and experience of using training technologies in practical psychology*] : materialy II Vseukr. nauk.- prakt. konf. (m. Kyiv, 20 zhovtnia 2005 r.). Kyiv, pp. 206–210. [in Ukr.].
6. Moroz, L. I., Yakovenko, S. I. (2005, 2006) Vstanovlennia psikhologichnoho kontaktu pratsivnykamy vnutrishnikh sprav pry spilkuvanni z riznymi katehoriiami hromadian [Establishment of psychological contact by internal affairs workers when communicating with different categories of citizens]. *Praktychna psikholohiia ta sotsialna robota*. № 11, pp. 21–37; № 12, pp. 16–29; № 1, pp. 33–42. [in Ukr.].
7. Moskalenko, V. V. (2005) Sotsialna psikholohiia [Social psychology]. Kyiv : Tsentr navch. knyhy, 624 p. [in Ukr.].
8. Semychenko, V. A. (1998) Psikholohiia spilkuvannia [Psychology of communication]. 2-he vyd. Kyiv : Mahistr-S, 150 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Voloshyn. Ways to overcome conflict situations in the operative communication.

The article highlights the psychological features of operative communication and ways to overcome conflict situations that may arise. Operative search activity is a specific sphere of life activity, which is conflictual in advance. To ensure the effectiveness of measures carried out within the framework of the OSA, and sometimes to ensure the safety of operational workers, it is necessary to properly regulate conflict situations during operative communication, applying the appropriate skills and abilities.

A proper definition of operative communication has been formulated, by which we mean informational relationships between relevant subjects related to the performance of tasks of operative and investigative activities. This definition corresponds to the general idea of communication in the field of social psychology, which distinguishes such aspects of communication as communicative (information transfer), interactive (interaction), perceptive (mutual perception). It has been established that the cause of tensions and conflicts in operative communication is the presence of psychological barriers: indifference, suspicion, hostility, oversaturation of communication, etc. It is noted that the starting point of operative communication is the establishment of psychological contact, which is established by applying the achievements of social psychology in the form of the method of contact interaction (IC), which allows to eliminate psychological barriers, organize rapprochement and correctly diagnose the contradictory qualities of the object's personality. Specific recommendations are provided for establishing constructive interaction during operative communication.

Techniques that prevent the manifestation of psychological factors of conflict tension in operative communication allow not only to obtain valuable information, but also to recognize danger in time during communication and interaction with objects of influence. Taking into account the specifics of conducting investigative activities and the general psychological stress of the subjects of the OSA, it is advisable to use the highlighted techniques both during the establishment of operative contacts and during communication between the employees of the operative units themselves.

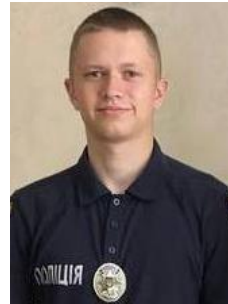
Keywords: *operative communication, communication, conflict, psychology, method of contact interaction.*

УДК 37.015.311

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-346-351

Дмитро
ТІНІН[©]
викладач

Євгеній
КАЛАШНИК
курсант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНІЇВ СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ, ФОРМУВАННЯ ТА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ В ХОДІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті проаналізовано основні напрями якісної підготовки та підтримки представників обдарованої учнівської молоді, виокремлено необхідність їх становлення та реалізації як безпосередньо творчих, нестандартних особистостей. Охарактеризовано соціальні, психологічні, педагогічні та інші загально та локально предметні можливості подолання проблем обдарованих учнів в ході спеціалізованого навчання таких дітей; продекларовано основні механізми забезпечення ефективної підтримки та супроводу в ході навчального процесу зазначеної категорії осіб.

Ключові слова: обдарована молодь, навчальний процес, освітній простір, творчі особистості, категорія «таланту», категорія «геніальності», педагогічно-освітній супровід, психологічний супровід, соціально-педагогічна підтримка.

Постановка проблеми. Найбільш дієвим шляхом комплексного забезпечення навчання й розвитку обдарованої молоді виокремлено якісне поєднання та впровадження таких складових фундаменту отримання якісної початкової та середньої освіти, як педагогічно-освітній супровід, психологічний супровід, на чолі з соціально-педагогічною підтримкою та технічним забезпеченням безпосередньо в процесі соціалізації та становлення учнів як майбутніх перспективних спеціалістів.

Заключна частина дослідження демонструє як підсумок об'єктивного, так і суб'єктивного ставлення авторів до необхідності здійснення фахової, а головне, компетентної підготовки педагогічних кадрів, що здатні не лише супроводжувати та не шкодити підготовці обдарованих дітей, а й сприяти розширенню їх кругозору, примножувати навички, уміння, допомагати впроваджувати в життя їх знання й таланти, зокрема підґрунтям чого може слугувати висока якість практичної складової навчання, що в свою чергу беззаперечно сприятиме підтриманню наявних та примноженню нових талантів, або й взагалі перетіканню їх в геніальність як запоруку висококваліфікованих професіоналів в майбутніх сферах діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспекти обраного дослідження дитячої обдарованості в Україні почали цікавити дослідників ще на початку ХХ століття. Такі вчені, як Б. Грінченко, В. Вахтеров, В. Екземплярський, О. Острогорський розпочали епоху системного аналізу проблеми якісної роботи з обдарованою молоддю та синтезу її складових, що мали б актуальність за сучасних умов життєдіяльності людства, серед дослідників можна також виокремити філософів – М. Кагана, А. Маргуліса, соціологів І. Кона та Н. Наумова, психологів О. Леонтьєва,

© Д. Тінін, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8593-1706>

dimatidnepr13@gmail.com

© Є. Калашнік, 2022

k_tsp@dduvs.in.ua

А. Петровського та ін.

Мета статті – визначити сучасні аспекти виявлення та супроводження педагогічним складом геніїв серед обдарованої молоді, а також здійснити аналіз психологічного підґрунтя для ефективного забезпечення такого супроводження дитини з метою її розвитку. Визначити роль педагога щодо вибору індивідуального підходу до супроводу обдарованих дітей, а також забезпечення клімату в колективі, в якому розвивається така дитина.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день згідно ст. 21 та ст. 24 Конституції України всі люди на території нашої держави являються вільними та рівними [1]. Дані права є непорушними. В цей же час, згідно ч.1 ст. 8 закону України «Про охорону дитинства»: кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку [3]. Враховуючи вказані норми законів, а також вимоги ст. 2 закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», потрібно зробити висновок, що на території нашої держави діти, як і дорослі, мають такі ж самі права щодо отримання достатнього рівня розвитку своєї особистості та недопущення проявів дискримінації за якимось критерієм [2].

Актуальні нині процеси реформації та євроінтеграції досить відчутно впливають на затребуваність тих чи інших фахівців та, перш за все, спеціалістів. В свою чергу такий аспект ініціює необхідність проведення структурних змін у витоках підготовки кваліфікованих творчих особистостей, зокрема в системі освіти та реалізації навчального процесу в Україні загалом. Вищевказані особливості сьогодення вже зараз вимагають від держави, освітян, науковців та суспільства здійснення пошуку шляхів і засобів раннього виявлення унікальної своєрідності кожної дитини, її творчих та особистісно ідентичних здібностей. Загалом, саму ідею психолого-педагогічного соціалізованого супроводу та підтримки, як зазначає Н.П. Кравчук в своєму дослідженні, варто розглядати як реалізацію права дитини на повноцінний розвиток [4, с. 22].

Беззаперечною є необхідність, що характерна нині для абсолютно усіх сфер діяльності. У творчих, активних, раціональних, нешаблонно мислячих особистостей, які здатні нестандартно вирішувати завдання, що виникають на їх шляху чи створюються обставинами, та можуть на основі ефективного критичного аналізу ситуації формулювати нові перспективи й варіації розвитку подій, які здатні передбачати та враховувати більшість аспектів діяльності в незалежності від обраної спеціалізації.

Аналізуючи центральні аспекти дослідження, зауважимо, що категорії дитячого таланту, геніальності та обдарованості, хоч і є синонімічними, проте охоплюють зовсім не єдиний комплекс компетентностей. *Обдарованість* є комплексна якість психіки, що розвивається протягом усього життя та визначає можливість досягнення дитиною більш високих результатів, у порівнянні з однолітками, в одному чи кількох видах діяльності. *Талантом* вважається природна здатність до певного виду діяльності, таку здатність можуть відточити час та досвід. *Геніальністю* ж є вищий ступінь людського інтелектуального, емоційного, а, можливо, й інших типів розвитку, геніальна людина поєднує в собі глибокі знання в декількох сферах, при цьому особа здатна розвиватися відразу в декількох напрямках та показники якої значно різнитимуться з середнім показником в суспільстві загалом. Тобто талановита людина має великий потенціал в якому-небудь одному напрямку, однак, потенціал необхідно розвивати та підтримувати, що потребує неабияких зусиль та фахового корегування процесу. Що стосується геніальності, то важливість перетікання обдарованості та одного чи декількох талантів у щось більше полягає в тому, що успіх геніальної людини не обмежується одним напрямком, а це означає, що серед компетентностей геніальної дитини на момент закінчення навчання має бути здатність опанування різних спеціальностей на однаково високому рівні та з мінімальним використанням зусиль. Саме тому, дуже важливо сприяти формуванню обдарованих геніїв, а не геніальних талантів, адже їх відрізняє значно ширша спеціалізація, автономність, ефективність й затребуваність як спеціаліста.

Виходячи з попередніх трактувань категорій, зазначимо, що сприяння якісній підготовці обдарованої молоді в ході безпосередньо навчального процесу цілком реально сприятиме формуванню геніальності.

Серед аспектів отримання освіти такою категорією дітей необхідно виокремити складові розділи, що утворюють фундамент якісної навчально-методологічної співпраці з молоддю. До таких варто віднести:

- педагогічно-освітній супровід;
- психологічний супровід;
- соціально-педагогічна підтримка та технічне забезпечення.

Вказані складові є комплексними, адже включають в себе підрозділи для розвитку дітей в закладі освіти, такі як:

- забезпечення атмосфери фізичної та психологічної безпеки учнів;
- врахування і забезпечення загальних та окремих потреб, інтересів та умов необхідних для індивідуально-особистісного розвитку, надання допомоги дітям у вирішенні проблем в процесі створення умов сприятливого середовища;
- створення відповідних облікових карток досягнень та результатів навчання, координації аспектів в ході практичної складової навчального процесу з діями державних інституцій, що опікуються питаннями освіти обдарованих дітей, фінансування програм та заходів для ініціативних творчих школярів;
- залучення до конкурсних шкільних програм громадських та приватних організацій, фондів допомоги обдарованим дітям;
- реалізацію заходів зі співпраці з батьками (законними представниками), забезпечення наступності між закладами освіти в роботі з обдарованими школярами [5, с. 4].

Зазначивши складові розділи та підрозділи супроводу обдарованої молоді в ході навчального процесу, варто зазначити деякі особливості впровадження та функціонування кожного з центральних аспектів.

Ознайомлюючись з матеріалами досліджень дитячих когнітивних психотерапевтів, педагогів та науковців, помітним є чітке виокремлення того, що кваліфікований психологічний супровід обдарованих дітей передбачає врахування та необхідність вирішення низки ймовірних психологічних проблем, з якими зіштовхуються діти цієї категорії. До таких негараздів відносяться:

- обдарована молодь переважно відмовляються від повсякденної комунікації з людьми, яких або не вважають цікавими, або гідними розмовляти з більш розумними представниками суспільства;
- такі діти зазвичай відчують незручність в шкільному соціумі, а тому частіше зіштовхуються з самотністю та неприйняттям нешаблонного мислення та діяльності серед однолітків, друзів, а іноді й педагогів;
- ненавмисне завищення самооцінки, що формується внаслідок осмислення об'єктивно існуючих переваг в розумовій складовій обдарованої молоді з огляду на порівняння себе з іншими, наслідком цього є конфлікти як з однокласниками, так і вчителями, для яких іноді така дитина стає доказом непрофесіоналізму, тощо.

Зазначений комплекс психологічного тиску сприяє не лише неприйняттю дитини в колективі однолітків, а і ймовірному негативному сприйняттю себе, бажанню змінюватись в деструктивному розумінні цього слова, намагаючись бути як всі.

У соціально-психологічному забезпеченні діяльності та розвитку дитини важливу роль відіграє атмосфера спілкування в колективі. Перешкодою у формуванні здорового психологічного клімату може стати «Мобінг» або «Булінг», тобто психологічний терор, що передбачає систематично повторюване вороже та неетичне поведіння однієї або декількох осіб, спрямоване проти інших осіб, здебільшого однієї [7, с. 173].

Наслідками цього в психологічному секторі є виникнення депресії, тривожності та агресивності. Найбільш раціональним варіантом дій з психологічного супроводу представників обдарованої молоді є недопущення безпосередньо педагогом вищевказаних випадків та наслідків, тобто кваліфікації та компетентності потребує саме достатній психологічний та практичний рівень підготовки вчителя для роботи з дітьми. Врахування особливостей конкретної талановитої особистості і сприяння психологічної стабільності в розвитку дитини, зокрема й шляхом адекватного прийняття нестандартного рівня знань, умінь чи навичок сприятиме формуванню психологічно стійкого та свідомого фахівця в майбутньому.

Наступним складником, що потребує не менш пильної уваги є педагогічно-освітній супровід. Такий процес передусім полягає у створенні оптимальних освітніх можливостей розвитку, що сприяли б формуванню передумов для прояву індивідуальних здібностей обдарованих учнів та одночасної корекції факторів, що негативно впливають на реалізацію відповідних унікальних здібностей учнів. Проте, ключовим в такій підготовці вбачаємо надання педагогом адекватної та своєчасної допомоги учню у розв'язанні різного роду проблем безпосередньо в ході навчального

процесу. У випадку наявності Мобінгу (Булінгу) виокремлюють декілька основоположних засад у діяльності педагога щодо подолання цього явища серед дітей, що має охоплювати такі аспекти: вивчення морально-психологічного клімату в колективі; – діагностування міжособистісних стосунків між дітьми; аналіз конкретних ситуацій застосування мобінгу; виявлення ініціаторів і жертв мобінгу, стратегій їх поведінки; – подолання мобінгу; зміцнення почуття відповідальності учасника за морально-психологічний клімат в колективі [7, с. 174]. Але, така відповідальність також полягає у проведенні відповідної виховної роботи з батьками обох сторін – учасників таких явищ, та зведення конфліктів нанівець.

Адекватна та своєчасна допомога зі сторони педагога розглядається як цілеспрямоване реструктурування викладачем звичних встановлених навчальних підходів до процесу супроводження дитини з урахуванням аналізу різнобічних факторів розвитку обдарованості, особливостей та варіацій реалізації освітньої програми, відповідних закономірностей тощо. При цьому важливим фактором виступають якісно створені оптимальні умови, що виражаються в раціональності витрат часу учасників навчально-виховного процесу, їх об'єктивній значимості; проведенні постійної колективної чи індивідуальної комунікації з приводу досягнення чи недосягнення дітьми певних запланованих результатів.

Важливо, щоб у даному випадку навчальний заклад виконував безпосередньо роль середовища розвитку, яке максимально ефективно сприяє розв'язанню конкретних навчально-виховних задач, надає можливість обдарованим учням розкрити свій особистісний потенціал та реалізувати власні здібності, спонукає бути активним, комунікабельним та цілеспрямованим.

Щодо останньої складової, яка охоплює сферу соціально-педагогічної підтримки та технічного забезпечення, її пропонуємо розглянути як взаємозв'язаний комплекс заходів, кожен з яких має свій ідентичний вплив, як наслідок, на процес становлення та розвитку обдарованої дитини, і включає також позашкільний період навчальних буднів молоді. До вищевказаних заходів можна віднести:

- турботу батьків, їх ставлення, настанови, переконання та загальне становище в суспільстві;
- впровадження та реалізація актуальних учбових програм на рівні навчального закладу шляхом врахування нестандартних умов та можливостей для обдарованих особистостей, відповідно до сучасних інноваційних тенденцій;
- гідне матеріальне забезпечення та супроводження безпосередньо шкільних умов розвитку молоді;
- постійне проведення необхідних спеціалізованих занять із поглибленого розкриття дітьми навичок самоаналізу та само розуміння, як складових формування базової особистісної, освітньої та соціальної свідомості;
- формування відповідних соціумів за інтересами та належністю, аналіз психологічних портретів та закономірне розподілення дітей по групах;
- гуманне ставлення до учнів та компетентна агітація до впровадження подібних моделей поведінки в спілкуванні з однолітками;
- урахування інтересів, ознак та переконань кожного учасника навчального процесу;
- збереження навчальним закладом, на чолі з педагогом та батьками, права дітей на власний шлях розвитку;
- проведення додаткових занять з соціальних, етичних, культурних, технічних та інших, що охоплюють певні сектори діяльності груп суспільства дисциплін та галузей, що сприятимуть всебічності становлення розвитку та забезпечення особистості знаннями, вміннями та навичками.

Об'єктивно підходячи до визначення актуальності впровадження вказаних структурних елементів, досить складно занизити значущість поступового та комплексного впровадження як психологічного та педагогічно-освітнього супроводу, так і соціально-педагогічної та технічної підтримки навчального процесу молоді для створення максимально комфортних умов, які дають змогу реалізувати здібності і таланти дитини, підвищити ефективність освітнього процесу шляхом його індивідуалізації та всебічному сприянню розвитку дитячої обдарованості.

Слід зауважити, що саме на сучасному етапі розвитку суспільства та модернізації багатьох процесів у сфері освіти, проблема підтримки безпосередньо обдарованості

серед загальних аспектів набуває особливого значення, оскільки вже неодноразово визначена необхідність розвитку талантів та обдарованості сприяє становленню дійсних стратегічних компетентностей в дитини, сприяє розвитку необхідних для оновлення повсякденних шаблонних процесів творчих здібностей на чолі з нестандартним мисленням особистості, що як наслідок виступає передумовою якісного реформування, оновлення та гармонійного розвитку нашої держави [6, с. 10].

В умовах сьогодення процеси модернізації освіти спрямовані на підготовку випускника школи XXI сторіччя, що володіє не тільки знаннями, уміннями й навичками, але й такими особистісними якостями, які дадуть йому гнучкість і стійкість в умовах розвитку країни, які постійно змінюються. Тому цільова направленість сучасної школи пов'язується з формуванням ключових компетенцій випускника. Адже формування особистості учня, яку характеризує не тільки інформованість в різних областях науки, але й комунікабельність і толерантність, сучасний тип мислення, відповідальність і воля у прийнятті рішень в різних життєвих ситуаціях, дозволить гармонізувати відношення з світом, що його оточує, адаптуватися до умов сучасного суспільства адекватно соціальним, професійним та духовно-моральним цінностям буття [8, с. 4].

Висновки. В умовах сьогодення та необхідності виявлення обдарованої молоді в українському суспільстві, вбачаємо цілком дійсну та аргументовану стратегічну необхідність подальшого вивчення та проведення низки досліджень таких унікальних та несподіваних явищ, як спалахів дитячої талановитості, обдарованості та навіть проблиску геніальності, особливої уваги вартий безпосередньо супровід становлення такої молоді в ході формування їх підґрунтя як особистостей під час освітнього процесу в навчальному закладі.

Також необхідно зауважити, що саме на сучасному етапі розвитку суспільства та модернізації багатьох процесів у сфері освіти, проблема підтримки безпосередньо обдарованості серед загальних аспектів набуває особливого значення, оскільки вже неодноразово визначена необхідність розвитку талантів та обдарованості сприяє становленню дійсних стратегічних компетентностей в дитини. Важливо, щоб у даному випадку навчальний заклад виконував безпосередньо роль середовища розвитку, яке максимально ефективно сприяє розв'язанню конкретних навчально-виховних задач, надає можливість обдарованим учням розкрити свій особистісний потенціал та реалізувати власні здібності, спонукає бути активним, комунікабельним та цілеспрямованим.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
4. Кравчук Н. П. Особливості психолого-педагогічного супроводу та підтримки обдарованих дітей в сучасному освітньому просторі закладів освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75. Т. 2. С. 22-27.
5. Алфімов В. М. Основні напрями дослідження педагогічної підтримки обдарованих дітей в Україні та за кордоном. *Соціальна та педагогічна підтримка обдарованих дітей в Україні та за кордоном*. 2011. С. 4–7.
6. Гришук Ю. В. Підтримка обдарованої учнівської молоді: нормативно-правовий та соціально-педагогічний аспекти. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1(5)46. С. 10-12.
7. Тінін Д. Г. Поняття та сутність мобінгу, шляхи його подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 171-176.
8. Авраменко О. В., Лутченко Л. І., Шлянчак С. О. Формування компетентностей особистості в сучасній школі : метод. посібник. Кіровоград : КОД, 2010. 80 с.

Надійшла до редакції 22.08.2022

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996. [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>. [in Ukr.].
2. Pro zasady zapobihannya ta protydyi dyskryminatsiyi v Ukrayini [On the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 06.09.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. [in Ukr.].
3. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrayiny vid 26.04.2001 [On the protection of childhood].

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. [in Ukr.].]

4. Kravchuk, N. P. (2021) Osobennosti psykholoho-pedahohycheskoho soprovozhdennyya y pidtrymky obdarovannykh ditey v suchasnomu osvithnomu prostori zakladiv osvity [Peculiarities of psychological and pedagogical support and support of gifted children in the modern educational space of educational institutions]. *Pedahohika formovannya tvorchoyi osobystosti v vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh*. № 75, vol. 2, pp. 22-27.

5. Alfimov, V. M. (2011) Osnovni napryamy doslidzhennyya pedahohichnoyi pidtrymky obdarovanykh ditey v Ukraini ta za kordonom [The main areas of research on pedagogical support of gifted children in Ukraine and abroad]. *Sotsial'na ta pedahohichna pidtrymka obdarovanykh ditey v Ukraini ta za kordonom*, pp. 4–7.

6. Hryshchuk, Yu. V. (2014) Pidtrymka obdarovanoi uchniv'skoyi molodi: normativno-pravovyy ta sotsial'no-pedahohichnyy aspekty [Support of talented student youth: regulatory and legal and socio-pedagogical aspects]. *Osvitolohichnyy dyskurs*, № 1 (5)46, pp. 10-12.

7. Tinin, D. H. (2021) Ponyattya ta sutnist' mobinhu, shlyakhy yoho podolannya [Tinin DG The concept and essence of mobbing, ways to overcome it]ю *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 1 (110), pp. 171-176.

8. Avramenko, O. V., Lutchenko L. I., Shlyanchak, S. O. (2010) Formuvannya kompetentnostey osobystosti v suchasniy shkoli [The formation of personal competencies in a modern school]: metod. posibnyk. Kirovohrad : KOD, 80 p.

ABSTRACT

Dmytro Tinin, Yevhiny Kalashnik. Formation of geniuses among representatives of gifted youth: certain aspects of identification, formation and qualitative training of creative personalities during the educational process. The article analyzes the main directions of quality training and support for representatives of gifted student youth, highlights the need for their formation and realization as directly creative, non-standard personalities. The social, psychological, pedagogical and other generally and locally subject possibilities of overcoming the problems of gifted students during the specialized education of such children are characterized; the main mechanisms of providing effective support and accompaniment during the educational process of the specified category of persons are recited.

The most effective way to comprehensively support the education and development of gifted youth is the qualitative combination and implementation of such components of the foundation of obtaining high-quality primary and secondary education as pedagogical and educational support, psychological support, led by socio-pedagogical support and technical support directly in the process of socialization and formation of students as future promising specialists.

The final part of the study demonstrates both the summary of the author's objective and subjective attitude to the need for professional, and most importantly, competent training of pedagogical personnel, who are able not only to accompany and not harm the training of gifted children, but also to contribute to the expansion of their horizons, to multiply skills, abilities, to help implement their knowledge and talents into life, in particular, the basis for which can be the high quality of the practical component of education, which in turn will undoubtedly contribute to the maintenance of existing and the multiplication of new talents, or even to their transfer into genius as a guarantee of highly qualified professionals in the future spheres of activity.

Keywords: *gifted youth, educational process, educational space, creative personalities, «talent» category, «genius» category, pedagogical and educational support, psychological support, socio-pedagogical support.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-352-356

**Олександр
НЕКЛЕСА[©]**
викладач

**Денис
ЮР'ЄВ[©]**
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПОСЛУГ

Проаналізовано актуальні проблеми автоматизації окремих видів поліцейської діяльності, які потребують повної або часткової автоматизації з метою оптимізації діяльності поліції та ефективного виконання нею поставлених чинним законодавством завдань. З'ясовано, що автоматизація потребує передусім якісного матеріально-технічного забезпечення та наявності кваліфікованих кадрів, які мають відповідні навички для роботи з певним обладнанням. Розглянуто загрозу декваліфікації кадрів внаслідок скорочення робочих місць, зокрема в поліції.

Ключові слова: автоматизація, декваліфікація, матеріально-технічне забезпечення, поліцейські послуги, поліція США.

Постановка проблеми. Автоматизація діяльності Національної поліції є актуальним питанням у світлі останніх світових тенденцій та розвитку науково-технічного прогресу. Необхідність в удосконаленні окремих видів поліцейської діяльності детермінувала здійснення їх автоматизації з метою оперативного виконання покладених на Національну поліцію завдань. Про це свідчить і досвід закордонних країн, зокрема поліції Сполучених Штатів Америки (далі – США), яка у своїй діяльності звертається до автоматизації окремих процесів, що має на меті зробити її більш ергономічною. Однак останнім часом у межах наукових дискусій все частіше постає питання про декваліфікацію працівників у випадку часткової або повної автоматизації окремих видів діяльності, а також не менш актуальним є питання про можливість якісної автоматизації в Україні. Зважаючи на це, треба зауважити, що якість автоматизації залежить саме від матеріально-технічного забезпечення відповідних підрозділів, щодо яких передбачається здійснення часткової автоматизації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання автоматизації окремих різновидів поліцейської діяльності розглядали не тільки українські дослідники (А. Мовчан, В. Тарануха (дослідження побудови системи автоматизації для впровадження моделі поліцейської діяльності, керованою аналітикою); А. Галай, Я. Лакійчук (особливості управлінської діяльності); І. Кравченко (особливості упорядкування аналітики в діяльності Національної поліції)), але й закордонні науковці, зокрема Д. Бауерсокс, Й. Беккер, Д. Уотерс, Е. Мате, Д. Сток, Дж. Хескетт.

Метою статті є висвітлення особливостей автоматизації поліцейської діяльності на прикладі досвіду поліції США та перспективи її здійснення в Україні, а також аналіз

© О. Неклеса, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9572-9600>
sanuzh@ukr.net

© Д. Юр'єв, 2022
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7251-9114>
densyao77@gmail.com

проблематики декваліфікації поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Автоматизовану або комп'ютерну поліцейську інформаційну систему та підсистему можна визначити як інформаційну систему поліції, яка складається з кваліфікованих працівників, комп'ютерного обладнання та пов'язаних програм, динамічної бази даних та інституційних процедур, які взаємодіють у встановленому системному шаблоні. Вона призначена для збору, зберігання, оновлення та полегшення автоматизованого використання даних на постійній основі. Такі дані, їх обробка й аналіз стосуються як внутрішніх справ поліцейської організації, так і зовнішнього середовища. Різні цілі такої інформаційної системи полягають у виконанні операційних вимог; сприяння у використанні різноманітних методів узагальнення або аналітичних методів, які стосуються визначення проблем громади; сприяння пошуку програмних цілей; генерування кібернетичних потоків для оцінки та контролю; а також здійснення обміну інформацією між урядовими підрозділами (іншими правоохоронними органами, органами кримінального правосуддя та державними організаціями, що не належать до правоохоронних органів) та з громадськістю.

Поліцейська діяльність не може бути флагманом автоматизації, зважаючи на форми і методи такої діяльності, однак останнім часом Національна поліція України сприймає досвід закордонних країн у питаннях, які стосуються автоматизації поліцейської діяльності. У межах цього дослідження нами проаналізовано ставлення громадян США до автоматизації діяльності не тільки поліції. Відповідаючи на запитання, які робочі місця підлягатимуть автоматизації, американці вказують на працівників фаст-фуду та обробників страхових претензій [1]. Це є цілком виправданим в сучасних умовах розвитку суспільства та науково-технічного прогресу. Повторювані завдання з низькими навичками піддаються першим хвилям автоматизації робочого місця, на відміну від інших робіт, які вимагають творчого мислення та вирішення проблем. Автоматизація робочого місця – це тенденція, яка, за деякими оцінками, може вплинути на скорочення майже половини всіх робочих місць у світі протягом наступних двадцяти років [2]. При цьому поліцейська діяльність нечасто фігурує в дискусіях про автоматизацію на робочому місці. У цій частині обговорюється, чому автоматизація змінить поліцейську діяльність, які поліцейські завдання, ймовірно, будуть автоматизовані першими, і як може виникнути декваліфікація, тобто скорочення потреби у кваліфікованих працівниках.

Виключення поліцейської діяльності з дискусії про автоматизацію говорить про деякі непорозуміння щодо поліції. Це проблема сприйняття: є розрив між тим, що повинна робити поліція відповідно до очікувань суспільства та чинного законодавства, і тим, що вона робить насправді. Однак на поліцію покладено завдання забезпечувати дотримання закону, розслідувати злочини та підтримувати соціальний порядок в іноді непередбачуваних ситуаціях насильства; усі завдання, які здаються малоімовірними кандидатами на автоматизацію, оскільки вимагають високого рівня розсудливості та вирішення проблем.

І хоча розмови про декваліфікацію ще не точаться навколо служби в поліції в ситуації автоматизації окремих сфер діяльності, інструменти автоматизації, які покладаються на штучний інтелект, набувають широкого поширення в діяльності поліції, особливо це стосується досвіду поліції США, які у фінансуванні приділяють цьому значної уваги. Поширеними є автоматичні зчитувачі номерних знаків, які можуть сканувати сотні номерних знаків за хвилину [1]. Чимало поліцейських департаментів у США використовують прогностичні алгоритми, щоб визначити, де можуть статися злочини в майбутньому, щоб ефективно розподілити оперативні сили та засоби [2]. Прогностичні алгоритми, розроблені в приватному секторі, також допомагають деяким департаментам виявляти осіб високого ризику, які заслуговують на додатковий контроль поліції [3]. Деякі поліцейські департаменти вже тестують програми розпізнавання облич, які миттєво ідентифікують обличчя в натовпі, що може стати корисним в оперативно-розшуковій діяльності відповідних підрозділів Національної поліції [4]. Використання штучного інтелекту вбачається досить ергономічним у питаннях прискорення здійснення пошуку осіб, речей, транспортних засобів. За допомогою систем розпізнавання та здійснення аналітичної обробки даних системою штучного інтелекту оперативно-розшукова діяльність стає більш точною.

При цьому в поліцейському законодавстві США зазначається, що більша частина поліцейської роботи – це патрульна робота, і більша частина цієї патрульної роботи

витрачається на інші завдання, крім боротьби зі злочинністю. За результатами аналізу діяльності Національної поліції нами сформульовано твердження щодо того, що чимало завдань поліції на сьогодні вже можуть бути автоматизовані, зокрема ті, які входять до кола компетенції патрульної поліції.

Звернемося для якісного порівняльного аналізу до законодавства США. Розглянемо приклад контролю за дорожнім рухом. Транспортний кодекс кожного штату містить значну кількість складів правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, які поліція може контролювати, включаючи перевищення швидкості, прострочену реєстрацію та зламані стоп-сигнали. Поліція може використовувати контроль за цими дрібними правопорушеннями як привід для реалізації завдань інших планових операцій, як-от: пошук незаконної зброї та наркотиків [5]. Інакше кажучи, зупинка автомобіля може починатися з можливого штрафу за перевищення швидкості і закінчуватися оглядом або обшуком автомобіля чи його пасажирів, а потім – затриманням. Ці зупинки є найпоширенішим типом взаємодії поліції та цивільних, який відчуває більшість американців [6].

Інакше кажучи, сам розвиток такої навички як визначення підозрілих осіб, речей або транспортних засобів – навичка, яку раніше вважали виключно людською здатністю – все більше стає відповідальністю штучного інтелекту. Ймовірно, ці тенденції прискоряться. Поліція Великобританії та Бельгії, наприклад, тестує систему, яка використовує штучний інтелект для участі в розслідуванні [7]. Взнявши на себе роль кримінального аналітика, система сканує мільйони поліцейських записів, фотографій, відео та інших даних, щоб створити правдоподібні підказки щодо того, як розслідувати конкретний злочин [8]. Програма VALCRI [8] використовує машинне навчання, щоб запропонувати ідеї про те, «як, коли і чому було скоєно злочин, а також про те, хто його зробив» [9].

Наступна ключова позиція, яку ми можемо охарактеризувати як основну особливість поліцейської діяльності, це повноваження щодо вжиття поліцейських заходів, зокрема превентивних заходів та заходів примусу. Однак і тут розвиток штучного інтелекту та робототехніки свідчить про те, що одного дня застосування сили може регулюватися певним ступенем автоматизації. Зверніть увагу на зростаючий інтерес військових до роботів, які можуть замінити солдатів-людей на полі бою [9]. Наразі військовими роботами керують безпосередньо люди-оператори. Однак поточні політичні дебати містять дискусії про види правил, які будуть необхідні для автономних і смертоносних військових роботів, і навіть про те, чи треба їх взагалі дозволяти. Технології та інструменти, вперше використані військовими, часто знаходять свій шлях до внутрішньої поліції, тому не треба нівелювати можливості автономних озброєних роботів, які відіграватимуть певну роль у поліцейській діяльності майбутнього.

Якщо багато найбільш поширених і важливих завдань, які виконує поліція, можуть виконуватися машинами, поліцейські піддаються високому ризику декваліфікації. Декваліфікація робочої сили відбувається, коли машини беруть на себе стільки роботи, яку раніше брали на себе люди, що працівники починають втрачати свої набуті навички та не можуть навчатися новим [10]. Соціолог Гаррі Брейверман відомий критикою зростаючої автоматизації ринку праці в 1970-х роках [11]. Брейверман стверджував, що прагнення до підвищення продуктивності призвело до збільшення рутинізації та декваліфікації працівників [10]. Як наслідок, роботодавцям було легше підтримувати низьку заробітну плату та контролювати своїх працівників, які втратили ремісничі навички [11].

Приклад, описаний у 1950-х роках, ілюструє процес декваліфікації [11]. Якщо металіст одного разу застосовує свої знання та вправність до такої роботи, як напилювання ручним інструментом, ці навички стають усе менш важливими, оскільки машини беруть на себе ці завдання [11]. Оскільки машини включають ще більше процесів металообробки, колишній металіст стає оператором верстатів, яка продовжує втрачати свої технічні знання [11]. Постійний процес автоматизації звільняє «оператора від ручних зусиль, а потім [звільняє її] від необхідності докладати безперервних розумових зусиль» [12]. Ті самі занепокоєння, які виникають щодо металістів, можуть легко стосуватися кухарів, теслів та охоронців: усі робочі місця, визначені як високоризикові для автоматизації сьогодні [12]. Є небагато необхідних навичок, коли «навички» можуть бути вбудовані в машину» [13].

Хоча занепокоєння щодо впливу автоматизації на кваліфіковану працю не є

новим, дебати про декваліфікацію привернули нову увагу, оскільки швидкий розвиток штучного інтелекту дозволив автоматизувати більше завдань. Касири, водії вантажівок і кухарі – це не єдині професії, які під загрозою. Алгоритми можуть повертати медичні діагнози з високою точністю [14], а нове програмне забезпечення може переглядати контракти [15]. Це призвело до значного «занепокоєння щодо автоматизації» [16], оскільки опитування показують, що більшість людей стурбовані впливом автоматизації на їх роботу [16].

Поліція не може бути захищена від наслідків автоматизації, які присутні майже в кожному секторі економіки. Навіть якщо сьогодні жоден поліцейський департамент не очікує повністю автоматизованої поліцейської системи в найближчому майбутньому, ми вже бачимо, що багато основних аспектів поліцейської діяльності – ведення спостереження, пошук шаблонів для створення слідчих версій, контроль за адміністративними правопорушеннями, керування дорожнім рухом, написання звітів – є і буде передбачатися автоматизацією. Зокрема, ідентифікація підозрілої поведінки, мабуть, ключовий навик, який найчастіше пов'язаний з поліцейською діяльністю, вже підлягає автоматизації, оскільки досвід поліції закордонних країн вказує на те, що автоматизовані системи сприяють у реалізації основних поліцейських завдань.

Соціальні переваги збільшення автоматизації поліцейської діяльності можуть бути значними. Автоматизація сприятиме зниженню рівня злочинності, більшу прозорість завдяки збору даних і зменшення ризиків тиску та насильства з боку поліції. Більша залежність від алгоритмічного аналізу великих даних може змусити суди змінити напрям судової практики у перегляді стандартів щодо обґрунтованої підозри та ймовірної причини вчинення правопорушення [16]. Незважаючи на це, автоматизація створює ризики щодо скорочення робочих місць поліцейських, адже постає питання про заміну кваліфікованих працівників. Ці ризики також можуть призвести до хвильових ефектів у законодавстві та політиці.

Висновки. Автоматизовану або комп'ютерну поліцейську інформаційну систему та підсистему можна визначити як інформаційну систему поліції, яка складається з кваліфікованих працівників, комп'ютерного обладнання та пов'язаних програм, динамічної бази даних та інституційних процедур, які взаємодіють у встановленому системному шаблоні. Вона призначена для збору, зберігання, оновлення та полегшення автоматизованого використання даних на постійній основі. Поліцейська діяльність не може бути флагманом автоматизації, зважаючи на форми і методи такої діяльності, однак останнім часом Національна поліція України сприймає досвід закордонних країн у питаннях, які стосуються автоматизації поліцейської діяльності. І хоча розмови про декваліфікацію ще не точаться навколо служби в поліції в ситуації автоматизації окремих сфер діяльності, інструменти автоматизації, які покладаються на штучний інтелект, набувають широкого поширення в діяльності поліції, особливо це стосується досвіду поліції США, які у фінансуванні приділяють цьому значної уваги.

Список використаних джерел

1. Automatic license plate readers (ALPR) rely upon cameras and algorithms to identify individual license plates, sometimes hundreds per minute. Private companies also collect ALPR data accessible by police departments. See, e.g., Julia Angwin & Jennifer Valentino-DeVries, *New Tracking Frontier: Your License Plates*, Wall St. J. (Sept. 29, 2012). URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10000872396390443995604578004723603576296>.
2. For an overview of predictive policing programs, see generally Elizabeth E. Joh, *Policing by Numbers: Big Data and the Fourth Amendment*, 89 Wash. L. Rev. 35 (2014). The Department of Justice has also announced its support of predictive policing software. See, e.g., *Deputy Attorney General Rod J. Rosenstein Delivers Remarks at the Project Safe Neighborhoods National Conference*, U.S. Dep't of Justice (Dec. 5, 2018). URL: <https://www.justice.gov/opa/speech/deputy-attorney-general-rod-j-rostenstein-delivers-remarks-project-safe-neighborhoods>.
3. Justin Jouvenal, *The New Way Police are Surveilling You: Calculating Your Threat 'Score'*, Wash. Post (Jan. 10, 2016). URL: https://www.washingtonpost.com/local/public-safety/the-new-way-police-are-surveilling-you-calculating-your-threat-score/2016/01/10/e42bccac-8e15-11e5-baf4-bdf37355da0c_story.html?utm_term=.5b25f38ea6b4.
4. The Metropolitan Police (U.K.) piloted ten facial recognition trials in December 2018 and January 2019. *Live Facial Recognition Technology to be Deployed in Romford*, Metropolitan Police (Jan. 30, 2019). URL: <http://news.met.police.uk/news/live-facial-technology-to-be-deployed-in-romford-356772>.
5. *Whren v. United States*, 517 U.S. 806 (1996) (deciding that probable cause for a civil traffic violation is a reasonable Fourth Amendment seizure regardless of any subjective police motive).

6. Elizabeth Davis, Anthony Whyde, Lynn Langton, *Contacts Between Police and the Public*, 2015 1 (2018). URL: <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/cpp15.pdf>.
7. Timothy Revell. *AI Detective Analyses Police Data to Learn How to Crack Cases*. New Scientist (May 10, 2017). URL: <https://www.newscientist.com/article/mg23431254-000-ai-detective-analyses-police-data-to-learn-how-to-crack-cases>.
8. VALCRI stands for Visual Analytics for sense making in Criminal Intelligence analysis. The «system features an AI algorithm that is capable of learning as more data is added, so that its ability to see patterns only grows more robust as data is added». Deloitte, Artificial Intelligence Innovation Report 16 (2018).
9. Justin Bachman. *The U.S. Army is Turning to Robot Soldiers*. Bloomberg (May 18, 2018 12:00 AM). URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-18/the-u-s-army-is-turning-to-robot-soldiers>.
10. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (1974). There is also a body of scholarship critiquing Braverman's thesis, but this lies beyond the scope of the article. See Osoba & Welser IV, *supra* note 1, at 10 (noting «near-term labor market effects of artificial agents include a deskilling effect by which automation leads to the loss of specialized human abilities or skills. Automation reduces labor demand for people with the skills in question».).
11. Braverman, *supra* note 45, at 3 (describing contradiction between increasing demands of automation and decreasing emphasis on skills).
12. Carl Benedikt Frey, Michael A. Osborne. *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* 114 Tech. Forecasting & Soc. Change 254, 274–78 (2017).
13. James R. Bright. *The Relationship of Increasing Automation and Skill Requirements*, in *The Emp't Impact Tech. Change* 203, 218 (1966).
14. Andrew Burt, Samuel Volchenboum. *How Health Care Changes When Algorithms Start Making Diagnoses*. Harv. Bus. Rev., May 8, 2018. URL : <https://hbr.org/2018/05/how-health-care-changes-when-algorithms-start-making-diagnoses>.
15. Beverly Rich. *How AI is Changing Contracts*. Harv. Bus. Rev., Feb. 12, 2018. URL : <https://hbr.org/2018/02/how-ai-is-changing-contracts>.
16. Robert E. Litan. *Four Cures for Automation Anxiety*. Brookings (June 21, 2018). <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2018/06/21/four-cures-for-automation-anxiety> [<https://perma.cc/53MH-SGN7>] (describing automation anxiety as worries about the «impact of automation on jobs»).

Надійшла до редакції 13.09.2022

ABSTRACT

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriiev. Automation of law enforcement activities and its impact on the quality of provision of police services. Current problems of automating certain types of police activity, which require full or partial automation in order to optimize police activity and effectively fulfill the tasks set by the current legislation, have been analyzed. It was found that automation primarily requires high-quality material and technical support and the availability of qualified personnel who have the appropriate skills to work with certain equipment. The threat of dequalification of personnel as a result of job cuts, particularly in the police, was considered.

The author notes that the automation of the activities of the National Police is an urgent issue in the light of the latest world trends and the development of scientific and technical progress. The article highlights the causal relationship, which consists in the fact that the need to improve certain types of police activity determined the implementation of their automation in order to quickly perform the tasks assigned to the National Police. This is evidenced by the experience of foreign countries, in particular the police of the United States of America, which in its activities turns to the automation of certain processes, which aims to make it more ergonomic.

However, recently, in the framework of scientific discussions, the question of dequalification of workers in the case of partial or full automation of certain types of activities is increasingly being raised, and the question of the possibility of high-quality automation in Ukraine is no less relevant. Taking this into account, the author notes that the quality of automation depends precisely on the material and technical support of the relevant units for which partial automation is planned.

The purpose of the article is to highlight the features of the automation of police activities on the example of the experience of the US police and the prospects for its implementation in Ukraine, as well as an analysis of the problem of dequalification of police officers.

Keywords: automation, dequalification, logistics, police services, US police.

Трибуна аспіранта

УДК 343.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-357-363

Лариса БАРБАРОШ[©]

аспірант

(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

ДЕТЕРМІНАНТИ ДОМАШНЬОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті виокремлено та проаналізовано різні чинники розвитку країни, які впливають на відтворення (поширення) окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, у тому числі в домашній сфері. З огляду на запропоновані відомими кримінологами (О. Джужа, А. Закалюк, О. Литвинов та ін.) підходи, їх диференційовано на: соціально-економічні, правові та організаційно-управлінські.

Виокремлено низку галузевих детермінант, які в контексті зовнішніх умов охоплюють недоліки у предметній діяльності та взаємодії різних правоохоронних органів. Тож вивчення законодавства у сфері запобігання домашньому насильству дало змогу з'ясувати, що до спеціально уповноважених суб'єктів, покликаних протидіяти цьому суспільно небезпечному явищу, належать: суд, органи Національної поліції України, прокуратура.

Ключові слова: домашня злочинність, детермінанти, макрорівень, мікрорівень, домашня сфера, сімейно-побутові відносини.

Постановка проблеми. Домашня злочинність – це глобальна проблема сучасності, де є найсерйозніша форма порушення прав людини. В Україні за часів незалежності законодавцем сформовано достатньо потужну нормативно-правову базу щодо запобігання домашній злочинності, однак вона і на цей час не забезпечує ефективну практичну діяльність суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у домашній сфері.

Вивчення кримінологічної літератури дає змогу переконатися, що ефективність запобігання кримінальним правопорушенням зумовлюється не лише якістю кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників того чи іншого виду злочинності, а й розумінням складного механізму впливу різноманітних чинників об'єктивної дійсності, продовженням яких є кримінально-протиправна поведінка особи. І домашня злочинність у цьому плані не є винятком.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-методологічну основу написання статті становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю. Антоняна, О. Белової, А. Благі, І. Богатирьова, В. Вітвіцької, Б. Головкина, І. Даньшина, С. Денисова, Т. Денисової, О. Джужі, Г. Дідківської, А. Долгової, В. Дрьоміна, О. Зазимко, А. Закалюка, С. Золотухіна, О. Ковальової, О. Колба, О. Костенка, Л. Крижної, В. Кудрявцева, М. Кузнецова, Н. Кузнецової, О. Литвинова, С. Романцової, Х. Романюк, М. Самченко, Б. Тугельбаєвої, В. Тулякова, А. Хамзаєвої, В. Шакуна, Д. Шестакова та ін.

Водночас низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних із з'ясуванням детермінаційного комплексу домашньої злочинності, на сьогодні розроблені не в повному обсязі.

© Л. Барбарош, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2539-3480>

mpuzurov@gmail.com

Метою статті є з'ясування детермінантів домашньої злочинності.

Виклад основного матеріалу. Криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Внаслідок цього криміногенні явища і процеси закономірно детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед тих, які мають антисуспільну спрямованість свідомості [1].

Серед учених немає єдиного підходу щодо визначення поняття «причини злочинності», «умови злочинності» та співвідношення цих понять. Важливе значення мають праці філософського напрямку, в яких наведено переконливі аргументи на підтвердження власної правоти.

Під час розгляду поняття причин злочинності через спектр філософського вчення про причинність поряд із поняттям «причина», яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття «умова», яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині «виконати свою справу», так би мовити відкриває шлях для вчинення кримінального правопорушення.

Окрім понять «причини» та «умови злочинності», кримінологією використовується таке поняття, як «детермінанти», яке охоплює обидва вказані терміни. І це зрозуміло, бо причини і умови є складовими елементами процесу детермінації, який, крім них, містить ще наслідок [2, с. 53].

Під час вивчення проблем запобігання домашній злочинності необхідно виявляти й вивчати оптимальну кількість причинно-наслідкових зв'язків, що характеризують це явище.

Причини і умови злочинності залежно від їх рівня дії можуть бути класифіковані на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинності; 3) причини і умови конкретних кримінальних правопорушень.

Зрозуміло, що у нашому дослідженні ми будемо звертати більше уваги на два останні види причин та умов, хоча, безперечно, вони є похідними від першого виду.

Під причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень у домашній сфері варто розуміти негативні соціально-економічні явища і процеси, що мають різне детермінуюче значення, у тому числі й казуальне, які у своїй сукупності і взаємодії створюють, сприяють, видозмінюють та зумовлюють наявність і прояви домашньої злочинності.

Детермінанти злочинності загалом і домашньої зокрема мають своє коріння у кризових процесах, зумовлених, за справедливим твердженням професора І. Г. Богатирьова, глибокими соціально-економічними перетвореннями, що переживає Україна (події на Майдані, зміна керівництва держави, вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, гібридна війна на Сході України, перезавантаження правоохоронної системи та суду, ухвалення Верховною Радою неякісних законів, кардинальні зміни в суспільно-політичному й економічному житті країни за останні декілька років), у контексті яких відбувається криміналізація багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному рівні [3, с. 87].

Зважаючи на аналіз соціально-психологічних чинників, насамперед необхідно зазначити, що нові умови для формування соціальної напруженості виникли через різке розширення суспільства за обсягом та якістю матеріального забезпечення.

Закордонний кримінолог Г. Й. Шнайдер зауважує, що збільшення коефіцієнта соціальної різниці, різке розширення суспільства на заможних та бідних, як свідчить світовий досвід у всі часи, породжує значний зріст аморалізму та злочинності.

Якщо недоліки у функціонуванні держави та різних її інститутів за відповідним напрямом гарантування належного рівня цього первинного сегмента соціуму є зовнішніми умовами, то негаразди в сім'ї є внутрішніми причинами домашньої злочинності.

Згідно із цим цілком справедливим є твердження вчених-кримінологів, що «зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що знаходяться на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації є наслідком того, що ріст такого соціального явища, як злочинність, викликає природне

занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики у сфері її запобігання» [4, с. 117–118].

Причинний комплекс домашньої злочинності охоплює досить широке коло детермінантів як за власним походженням, так і за механізмом впливу на злочинність. Природу домашньої злочинності доцільно розглядати крізь призму *соціально-економічних детермінантів*. Сутність цього явища тісно пов'язана зі ставленням людини до навколишнього середовища в усій багатогранності та внутрішній суперечності, оскільки людина – істота соціальна.

До того ж соціально-економічні чинники у системі кримінологічних детермінант домашньої злочинності є одними з основних, оскільки вони зумовлюють злочинну поведінку не лише окремої особи, а й криміногенну ситуацію в суспільстві загалом.

Домашня злочинність, як явище соціально-економічного характеру, нерозривно пов'язане з життям соціуму та має комплексний характер. На його поширення впливають усі трансформаційні суспільні процеси.

Передусім, варто зазначити про вагомий прорахунок під час формування державної політики, оскільки тривалий час соціальний розвиток сімейно-побутової сфери не визнавався пріоритетним напрямом державотворчого процесу. Як наслідок, ця сфера суспільства перетворювалася в середовище, в якому фонові явища почали набувати масового характеру і стали проявлятися у криміногенних формах поведінки громадян. Відбувалася трансформація сімейно-побутових взаємин у бік сімейного неблагополуччя і насильства, ослаблення родинних зв'язків, плекання алкогольних традицій та насильницьких форм поведінки міжособистісного спілкування. Неостанню роль у цьому відіграли нерозвиненість інфраструктури культурних установ, сфери послуг, занедбаність фізкультурно-оздоровчої роботи тощо.

Тож на цей час в українському суспільстві сформувалося замкнене коло детермінант, що сприяють подальшому еволюціонуванню домашньої злочинності в цілому. Глибина диференціації населення за рівнем доходів впливає на рівень соціально-економічної напруженості в суспільстві і відповідно на рівень стабільності криміногенної ситуації. Високий рівень домашньої злочинності у багатьох випадках можна розглядати як причину соціальної кризи, а не як її наслідок.

Водночас правоохоронні органи перестали вживати необхідні й достатні заходи щодо усунення причин, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Нескінчене реформування та реорганізація правоохоронних органів, зміна законодавства, що регламентує діяльність органів прокуратури, поліції, їх структурних підрозділів та порядку здійснення розслідування кримінальних правопорушень, а також ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України потягло за собою практичну паралізацію оперативних та дільничних служб, і виявлення кримінальних правопорушень на ранніх стадіях практично стало неможливим.

Дільничні офіцери поліції вчасно не виявляють прояви домашньої злочинності, кримінальні провадження реєструються слідчими неохоче, і часто більшість із них закриваються. Судом безпідставно застосовуються м'які міри покарання до сімейних кривдників.

На думку Н. Ліщук, криміногенні явища в сім'ї підсилюються також байдужістю суспільства. Сприймаючи сім'ю як свій закритий, замкнутий осередок, суспільство ставиться до сімейних конфліктів як приватної справи кожної сім'ї і займає позицію невтручання навіть у випадках застосування насильства. Через що цілком типовою є ситуація, коли сусіди намагаються не помічати криків про допомогу, які лунають за їх стіною, і не застосовують жодних заходів для надання допомоги жертвам [5, с. 126].

Із початку 2019 р. соціально-економічна детермінанта вчинення домашньої злочинності зумовлена ще й пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, який шириться планетою. У ситуації самоізоляції через пандемію COVID-19 не лише в Україні, а й у багатьох країнах світу (Австралії, Бразилії, Китаї, США, Європейському Союзі (далі – ЄС)), спостерігається сплеск жорстокості та агресії щодо жінок і дітей [6]. Зазначений «сплеск» пов'язаний із самою природою домашнього насильства – воно завжди проявляється в ізоляції.

Приватна сімейна сфера забезпечує як належний рівень виховання, так і за умов кризових процесів може навпаки посилити криміногенний потенціал домашніх конфліктів. Виконаний нами аналіз регіональних і часових коливань поширення в Україні ковід-інфекції засвідчив, що відповідні карантинні заходи і перебування

переважної більшості українських громадян удома зумовили різку динаміку збільшення випадків як домашнього насильства, так і інших, пов'язаних із ним, кримінальних правопорушень у межах як червоних, так і помаранчевих зон оголошення карантину.

Зростання випадків домашнього насильства в період карантину відбулося через підвищення рівня психологічного стресу, ускладнення стосунків у сім'ях, зміну обов'язків членів домогосподарств, погіршення матеріального стану сімей унаслідок зменшення доходів або вимушеного безробіття. Під час введення посиленних карантинних заходів багато жертв домашнього насильства опинилися сам на сам із кривдниками, перебувачи тривалий час в одному приміщенні з ними, а також стикнулися з певними обмеженнями під час взаємодії із зовнішнім світом.

Боротьба з домашньою злочинністю в умовах COVID-19 потребує комплексного підходу із застосуванням усіх механізмів публічного управління. Як справедливо зазначає К. О. Черевко, запобігання і реагування на насильство стосовно жінок охоплює зобов'язання сприяти змінам у ставленні та поведінці, які виправдовують насильство щодо жінок, навчати фахівців, які працюють із постраждалими, для запобігання насильству та його виявлення, а також розроблення корекційних програм для «кривдників» [7, с. 53]. Необхідною умовою протидії таким кримінальним правопорушенням у період пандемії також є активне інформування населення про ознаки домашнього насильства, його види та про органи державної влади, що уповноважені вчиняти дії, спрямовані на захист потерпілих, а також номери гарячих ліній, адреси притулків тощо. Не менш важливим є забезпечення діяльності центрів надання психологічної підтримки жертвам домашньої злочинності.

Отже, держава повинна відновити пріоритети у сфері запобігання домашній злочинності та визначити відшкодування шкоди в разі насильства одним з основних компонентів своїх національних заходів по боротьбі з COVID-19 і плану відновлення після пандемії.

До *правових детермінантів* належать відсутність, з одного боку, працюючої системи захисту потерпілих, приведення нормативно-правової бази до стандартів ЄС, недостатня захищеність українських громадян, а з іншого – складний шлях доведення злочинної діяльності й формування доказової бази працівниками правоохоронних органів.

Нормативно-правова база щодо запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознаками статі в Україні залишається порівняно новою сферою і позитивні напрацювання є. Водночас основною проблемою правового регулювання у сфері запобігання домашній злочинності, яка потребує ґрунтовного вивчення, є повільний процес провадження адаптації законодавства України до стандартів ЄС. Донині в Україні не ухвалено закону про соціальний захист українських громадян (жертв домашньої злочинності) та не повною мірою використовуються норми чинного законодавства щодо соціальних послуг.

Ще однією з проблем правового регулювання у сфері запобігання домашній злочинності в Україні є відсутність чіткого законодавчого розмежування повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії правопорушенням. Наприклад, завдання щодо реалізації заходів із запобігання домашньому насильству покладено на низку суб'єктів, які підвідомчі різним органам державної влади або місцевого самоврядування (недержавні установи та організації, невідомі нікому взагалі). Одночасно для здійснення ефективного запобігання домашньому насильству необхідно, щоб кожен суб'єкт здійснення такої протидії виконував чіткі завдання, які на нього покладено, виконував дії, що належать до його компетенції. При цьому головною умовою такої взаємодії є насамперед те, що кожен суб'єкт запобігання домашньому насильству під час вчинення тих чи інших дій не дублював дії, вчинені іншим суб'єктом. Для цього межі компетенції суб'єктів запобігання як домашньому насильству зокрема, так і домашній злочинності загалом повинні бути чітко встановлені на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Однак у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» нормативні положення щодо взаємодії суб'єктів у сфері запобігання насильству сформульовані дещо абстрактно та не дають повного розуміння щодо дій, які має здійснювати кожен із суб'єктів запобігання [8]. На практиці зазначена невизначеність розмежування компетенції між вказаними суб'єктами

може призвести до дублювання повноважень під час здійснення заходів, спрямованих на запобігання злочинності, або утворення компетенційного вакууму. У зв'язку з цим у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» повинні бути чітко визначені:

1) межі компетенції кожного суб'єкта запобігання домашньому насильству під час вчинення заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у вказаному напрямі;

2) порядок взаємодії між різними суб'єктами запобігання домашньому насильству під час вчинення дій, що входять до їх компетенції та спрямовані на запобігання домашньому насильству;

3) порядок вирішення компетенційних спорів щодо вчинення тих чи інших дій у сфері запобігання домашньому насильству, у разі їх виникнення.

Вказані зміни забезпечать не тільки ефективність здійснення заходів, спрямованих на запобігання домашній злочинності, зокрема домашньому насильству, а й забезпечать дотримання принципу юридичної визначеності та якості закону, що цілком відповідає ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [9].

Під час розгляду *організаційно-управлінських детермінантів* ми виокремлюємо низку галузевих детермінант, які в контексті зовнішніх умов охоплюють недоліки у предметній діяльності та взаємодії різних правоохоронних органів. Тож вивчення законодавства у сфері запобігання домашньому насильству дало змогу з'ясувати, що до спеціально уповноважених суб'єктів, покликаних протидіяти цьому суспільно небезпечному явищу, належать: суд, органи Національної поліції України, прокуратура.

Водночас як експертне опитування працівників правоохоронних органів, так і моніторинг жертв домашньої злочинності в Україні показали недостатню роль органів прокуратури в цьому процесі. Однак як органу, що здійснює процесуальне керівництво та координацію боротьби зі злочинністю, її роль у такій діяльності, на нашу думку, підтверджену практичним досвідом роботи за цим напрямом, недооцінено.

Тому серед науково-практичних пропозицій вважаємо за доречне передбачити низку кроків. До таких кроків ми відносимо, по-перше, належну увагу до факту насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі; по-друге, врахування непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; по-третє, забезпечення конфіденційності інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення насильства; по-четверте, врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку тощо.

Крім того, одним із суттєвих недоліків організаційно-управлінського характеру є недосконала система відбору кандидатів на заміщення посад у структурних підрозділах правоохоронних органів. Через прорахунки кадрової роботи бувають випадки, коли у підрозділі працюють виключно особи, які є молодими спеціалістами, або мають недостатню професійну кваліфікацію, або низький рівень знань. Як наслідок – неефективна та безрезультативна система досудового розслідування, що є певним детермінантом вчинення кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Висновки. Отже, загальні (макрорівень) детермінанти домашньої злочинності мають своє коріння у кризових процесах, зумовлених глибокими соціально-економічними перетвореннями, що переживає Україна (події на Майдані, зміна керівництва держави, вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, війна в Україні, перезавантаження правоохоронної системи та суду, ухвалення Верховною Радою неякісних законів, кардинальні зміни в суспільно-політичному й економічному житті країни, політичні суперечності, інтенсивні процеси міграції, урбанізації тощо), у контексті яких відбувається криміналізація сімейно-побутових відносин.

До спеціальних (мікрорівень) детермінантів домашньої злочинності треба віднести: сімейне неблагополуччя; бідність, соціальну нерівність й дезадаптацію особи; вікові, психічні та інші особистісні особливості; фонові явища (вживання алкоголю та

наркотиків); відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; пропаганда у ЗМІ сцен антисуспільної поведінки; вплив асоціального середовища.

Список використаних джерел

1. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.
2. Василевич В. В. Кримінологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузи. Київ, 2009. 312 с.
3. Богатирьов І. Г. Проблема ціни злочинності в Україні. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнародної наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головіна. Харків : Право, 2016. С. 87–89.
4. Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 114–120.
5. Лішук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 232 с.
6. Campbell A. M. An Increasing Risk of Family Violence during the COVID-19 Pandemic: Strengthening Community Collaborations to Save Lives. *Forensic Science International: Reports*. 2020. Vol. 2. Article 100089. URL: <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2020.100089>.
7. Черевко К. О. Домашнє насильство та насильство щодо жінок у розрізі законодавства України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 50–59.
8. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Надійшла до редакції 18.07.2022

References

1. Holovkin, B. M. (2014) Prychynnist u systemi determinatsii zlochynnosti [Causality in the crime determination system]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 1 (5). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24 [in Ukr.].
2. Vasylevych, V. V. (2009) Kryminolohiia [Criminology] : navch. posib. / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv, 312 p. [in Ukr.].
3. Bohatyrov, I. H. (2016) Problema tsyny zlochynnosti v Ukraini. Suchasna kryminolohiia: dosiahnennia, problemy, perspektyvy [The problem of the price of crime in Ukraine. Modern criminology: achievements, problems, prospects] : materialy Mizhnarodnoi nauk. konf., prysviach. 50-richchiu kaf. kryminolohii ta kryminalno-vykonavchoho prava (Kharkiv, 9 hrudnia 2016 r.) / za red. V. Ya. Tatsiia, B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, pp. 87–89. [in Ukr.].
4. Bohatyrov, I. H. (2017) Zlochynnist v Ukraini: tsina ta sotsialni naslidky [Crime in Ukraine: cost and social consequences]. *Publichne pravo*. № 4, pp. 114–120. [in Ukr.].
5. Lishchuk, N. O. (2020) Nasylnytski dii, shcho vchyniautsia shchodo zhinok: prychny ta zapobihannia [Violence against women: causes and prevention] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv, 232 p. [in Ukr.].
6. Campbell, A. M. (2020) An Increasing Risk of Family Violence during the COVID-19 Pandemic: Strengthening Community Collaborations to Save Lives. *Forensic Science International: Reports*. Vol. 2. Article 100089. URL: <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2020.100089>.
7. Cherevko, K. O. (2021) Domashnie nasylstvo ta nasylstvo shchodo zhinok u rozrizi zakonodavstva Ukrainy [Domestic violence and violence against women in the context of the legislation of Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (24), pp. 50–59. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu i nasylstvu za oznakoiu staty [On the approval of the Procedure for the interaction of subjects carrying out measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Barbarosh. Determinants of domestic criminality. The article identifies and analyzes various factors of the country's development that affect the reproduction (spread) of certain types (groups) of criminal offenses, including in the domestic sphere. Considering the approaches proposed by well-known criminologists (O. M. Dzhuzha, A. P. Zakaliuk, O. M. Lytvynov, etc.), they are differentiated into: socio-economic, legal, and organizational-management.

A number of sectoral determinants have been singled out, which in the context of external

conditions include deficiencies in the substantive activity and interaction of various law enforcement agencies. Thus, the study of the legislation in the field of prevention of domestic violence made it possible to find out that the specially authorized entities called to counteract this socially dangerous phenomenon include: the court, the bodies of the National Police of Ukraine, the prosecutor's office.

At the same time, both the expert survey of law enforcement officers and the monitoring of victims of domestic criminality in Ukraine showed the insufficient role of the prosecutor's office in this process. On the other hand, as a body that carries out procedural management and coordination of the fight against criminality, its role in such activities, in our opinion, confirmed by practical experience of work in this direction, is underestimated.

Therefore, among the scientific and practical proposals, we consider it appropriate to provide a number of steps. Among such steps, we attribute, firstly, due attention to the fact of violence during the implementation of measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence; secondly, taking into account the disproportionate impact of violence on women and men, children and adults, observing the principle of ensuring equal rights and opportunities for women and men; thirdly, ensuring the confidentiality of information about victims and persons who reported violence; fourthly, taking into account the special needs and interests of the affected persons, including persons with disabilities, pregnant women, children, disabled persons, elderly persons, etc.

Keywords: domestic criminality, determinants, macrolevel, microlevel, domestic sphere, family and household relations.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-363-368

Ілля КОВАЛЕНКО[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ

Досліджено сутність та систему криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Сучасні технології XXI сторіччя пронизують практично всі сфери нашого життя. Тотальна діджиталізація суспільства сприяє активному розвитку сучасних видів шахрайства, і зокрема шахрайства у сфері банківських електронних платежів як в Україні, так і в усьому світі. Поняття досліджуваної наукової категорії сформульовано як інформаційна модель групи протиправних діянь певної категорії, яка має виражені складові зі сталими кореляційними зв'язками, що можуть використовуватись на будь-якому етапі розслідування.

Ключові слова: шахрайство, онлайн-банкінг, автентифікація, персональні дані, кардінг.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика відносно нова категорія в криміналістиці загалом і в методиці розслідування кримінальних правопорушень зокрема. Водночас вона має дуже важливе значення в розрізі безпосереднього розслідування. Завдяки виокремленню в ній складових виникає можливість для побудови криміналістичних версій на різних етапах кримінального провадження. Крім того, наповнення окремих елементів надає відповідні переваги уповноваженій особі (слідчому, дізнавачу, прокурору) під час проведення певних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Тому вважаємо за необхідне дослідити криміналістичну характеристику шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Протягом останніх десятиліть у розробку прийомів та методів розслідування шахрайства значний внесок зробили такі науковці, як О. Батюк, Р. Благута, О. Гумін, А. Волобуєв,

В. Галаган, Ю. Грошев, В. Капцош, В. Кузьмічов, О. Колесніченко, В. Корж, В. Малярова, Н. Павлова, Г. Прокопенко, М. Салтевський, С. Самойлов, Р. Степанюк, В. Сташис, В. Тацій, В. Тертишник, П. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чучко, В. Шепітько тощо. Водночас наше дослідження є першим комплексним підходом до формулювання окремих характеристик його окремого виду: шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Метою статті є визначення сутності та системи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні технології XXI сторіччя пронизують практично всі сфери нашого життя. Тотальна діджиталізація суспільства сприяє активному розвитку сучасних видів шахрайства, і зокрема шахрайства у сфері банківських електронних платежів як в Україні, так і в усьому світі [6, с. 77]. Згідно з відомостями департаменту кіберполіції Національної поліції України спостерігається зростання цього виду шахрайства. Якщо в 2018 р. в Україні було зафіксовано приблизно 3 тисячі кримінальних проваджень, то вже в 2019 р. ця кількість збільшилась вдвічі [2]. Такий вид шахрайства стає дуже поширеним і завдає величезних збитків як для громадян, так і для держави загалом.

Говорячи про визначення поняття криміналістичної характеристики, то одразу наведемо думку О. Колесніченка та В. Коновалової, які наголошували на тому, що, по-перше, це відомості про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду. По-друге, це система відомостей, яка спирається на структуру складу злочину (кримінальне право) та відповідну структуру предмета доказування (кримінально-процесуальне право). По-третє, це система відомостей, яка містить дані про закономірні зв'язки статистичного характеру між ознаками злочинів певного виду. По-четверте, це система відомостей, яка слугує побудові і перевірці слідчих версій. Саме з урахуванням цих положень вченими було сформульовано визначення поняття криміналістичної характеристики як системи відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, яка відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові і перевірці слідчих версій в розслідуванні конкретних злочинів [7, с. 16–20].

Окрема група науковців (О. Батюк, Р. Благута, О. Гумін) формулює її як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду. Вона відображає закономірні зв'язки між цими ознаками і сприяє побудові та перевірці слідчих версій, що висуваються в процесі розслідування злочинів. Автори наголошують, що криміналістичну характеристику можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що дозволяють спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів [10, с. 10].

Зі свого боку, М. Єфімовим вказує, що криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [4, с. 14–15].

Підсумовуючи вищезазначене, сформулюємо поняття криміналістичної характеристики як інформаційної моделі групи протиправних діянь певної категорії, яка має виражені складові зі сталими кореляційними зв'язками, що можуть використовуватись на будь-якому етапі розслідування.

Переходячи до наповнення елементами криміналістичної характеристики *шахрайства у сфері банківських електронних платежів*, треба навести окремі думки науковців щодо цього. Зокрема, В. Кузьмічов та Г. Прокопенко серед її елементів визначають такі: предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження); спосіб вчинення злочинів в його широкому розумінні (обставини приготування, вчинення і приховування злочину, образ дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети); типову «слідову картину» злочину в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину); особу злочинця (опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображуються у матеріальному середовищі); особу потерпілого (для окремих видів чи груп злочинів: демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо) [9, с. 253].

Треба навести характеристику платформ в Інтернеті, яку надала В. Капцош і визначила, що створення власного сайту дає змогу повноцінно представити себе в

Інтернеті, максимально розповісти про свою компанію і товари споживачу, розвивати товарну марку, виділитися серед конкурентів, відстежити дії відвідувачів. Проте розроблення сайту інтернет-магазину – це лише початковий етап. Щоб забезпечити обсяги продажу, необхідно просувати сайт у пошукових системах, удосконалювати його структуру та контент. Електронні дошки оголошень – це вебсайти для зберігання та публікації оголошень, де кожен, хто бажає, може викласти свою рекламну інформацію. Для зручності використання такого майданчика віртуальна дошка оголошень зазвичай поділена на розділи згідно з тематикою оголошень. Рекламна публікація на дошці оголошень може бути як платною, так і безкоштовною. Як правило, це впливає на рейтинг реклами на сайті. Як самостійний спосіб продажів дошки оголошень можуть бути цікаві лише приватним особам для одноразових операцій, здебільшого продажу вживаних товарів. Наступною платформою є соціальні мережі, що набирають свою силу як інструмент маркетингу для багатьох галузей торгівлі. Їх використовують як підприємці-початківці для створення нового бізнесу, так і великі компанії для формування додаткового каналу збуту або забезпечення зв'язків із громадськістю. Однак у цього способу збуту продукції є певні обмеження. Ступінь успішності продажів залежить від унікальності продукту. Чим більш стандартизованим є товар, тим складніше його продавати, тим більше дисконт, який необхідно запропонувати покупцю. Через наявність високого ризику ціна продукту є дуже вагомим фактором. Торгові центри – це платформи для продажів товарів і послуг в Інтернеті, що об'єднують тисячі компаній з різних галузей бізнесу. Здебільшого продавцями на цьому сегменті інтернет-ринку є компанії, а не приватні особи. Загалом цей спосіб збуту в Інтернеті є досить ефективним, але він має низку недоліків порівняно з власним інтернет-магазином. Одним з них є щорічна плата за публікацію сайту на платформі, що часом дорівнює витратам на створення власного інтернет-магазину з більш широкими функціональними можливостями, індивідуальним дизайном, не говорячи вже про можливість переходу на сайт магазину в пошукових системах [5, с. 115].

Зі свого боку, А. Волобуєв зазначає, що криміналістична характеристика розкрадань майна повинна відбивати традиційні елементи їх механізму, але з урахуванням тієї специфіки, яку накладає на них підприємницька діяльність, а також взаємні зв'язки з іншими злочинами, оскільки вони утворюють єдину технологію злочинної діяльності: особливості предмета посягання (матеріальні цінності, грошові кошти, цінні папери); обстановка вчинення злочину (загальноекономічні і правові умови підприємницької діяльності, організаційно-правові форми підприємств, стан контролю з боку відповідних державних органів, місце знаходження суб'єктів підприємництва та існування між ними певних відносин тощо); способи підготовки, вчинення і приховування розкрадання (прийоми створення сприятливих умов для заволодіння майном, прийоми безпосереднього заволодіння майном та його використання, заходи щодо маскування розкрадання, вчинення супутніх розкрадань злочинів); сліди розкрадання (документів та речових доказів, свідчень осіб, що вказують на протиправне заволодіння майном); особливості суб'єкта розкрадання та супутніх злочинів (підприємця-фізичної особи, посадових осіб і службовців юридичної особи – суб'єкта підприємництва); особливості потерпілого від розкрадання (підприємця, окремих громадян) [1, с. 35].

А вже М. Єфімов акцентує на тому, що криміналістична характеристика злочинів є категорією динамічною. Інакше кажучи, вона може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності. Проте її використання може мати різні напрями в діяльності працівників правоохоронних органів. Автор робить висновок, що за ознаками способу, місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи злочинця і, навпаки, під час затримання правопорушника та наявності даних про обставини злочину може бути побудована версія про вчинення цієї особою інших, ще нерозкритих злочинів [3, с. 270].

Аналіз кіберзлочинів дозволяє визначити проблемні моменти, що вимагають вирішення. Серед них можна назвати такі: високий рівень латентності, застосування віртуальних слідів в доказовій базі, відсутність єдиної системи по протидії протиправним діям, які вчиняються з використанням електронно-обчислювальної техніки, відсутність достатньої слідчо-розшукової та судової практики.

Для подолання виділених проблем потрібно звернути увагу на елементи криміналістичної характеристики шахрайства у сфері банківських електронних

платежів, як-от: спосіб вчинення злочину, особливості обстановки та слідової картини кримінального правопорушення, характеристика особи злочинця і потерпілого.

Зокрема, С. Самойлов у власному дисертаційному дослідженні, розглянувши криміналістичну характеристику шахрайств, що вчиняються з використанням мережі «Інтернет», докладно розкрив зміст основних її елементів, окремо висвітлив класифікацію способів учинення, а також розробив теоретичні основи та практичні рекомендації щодо досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень [11]. У розрізі зазначеного вважаємо за потрібне навести думку С. Чучка, який вказує на те, що дотепер залишається низка не вирішених питань щодо конкретних прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування шахрайств, пов'язаних із придбанням товарів через мережу «Інтернет» [12, с. 235]. Тому дійсно вбачаємо потребу у виокремленні вказаного елементу криміналістичної характеристики визначеного протиправного діяння. Тобто способом вчинення злочину в криміналістиці прийнято вважати систему зумовлених загальним задумом дій злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння, визначених об'єктивними та суб'єктивними факторами із застосуванням спеціальних засобів (анонімайзерів, таких як VPN, проксі тощо).

Як доречно наголошує Т. Коршикова, на цей час є об'єктивна потреба в узагальненні та впорядкуванні наявних методичних рекомендацій щодо розслідування шахрайств, учинених з використанням ЕОТ, з метою формування комплексної криміналістичної методики. Об'єднані в єдиній класифікаційній групі ідеї і теоретичні положення стають цілісною теоретичною концепцією. Авторка зазначає, що в основі цієї концепції – характеристика різних видів кримінальних правопорушень, урахування якої дозволяє об'єднати окремі рекомендації в єдину методику [8, с. 41]. Одразу зазначимо, що під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів, так само як і при протидії їм, виникають труднощі, викликані специфікою злочинності в галузі високих технологій, оскільки вчиняються вони за допомогою електронно-обчислювальної техніки.

Ще одним специфічним елементом криміналістичної характеристики шахрайства у сфері банківських електронних платежів є слідова картина. Її особливість полягає в тому, що на місці події можна виявити сліди вчинення протиправного діяння, які містяться в пам'яті електронно-обчислювальної техніки так звані «віртуальні сліди».

Під віртуальними слідами розуміють сліди здійснення будь-яких дій (включення, створення, відкривання, активація, видалення, підміна тощо) в інформаційному просторі електронно-обчислювальної техніки, їх систем та мережі.

Розпізнавання місця скоєння шахрайства у сфері банківських електронних платежів неможливе без встановлення обстановки скоєння злочину, яка визначається системою кіберпростору. Для розслідування злочинів, скоєних за допомогою електронно-обчислювальної техніки, потрібні як технічні, так і теоретичні знання. Тому виникає необхідність вироблення єдиного поняття кіберпростору з погляду криміналістики.

Для вилучення віртуальних слідів з електронних носіїв обов'язковою повинна бути участь відповідних експертів, наявність спеціального програмного забезпечення, обчислювальної техніки та використання розроблених наукових рекомендацій щодо їх застосування.

На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень та аналізу проведеного анкетування працівників правоохоронних органів, серед елементів криміналістичної характеристики *шахрайства у сфері банківських електронних платежів* нами виокремлено такі:

- спосіб учинення шахрайства;
- обстановку вчинення кримінального правопорушення;
- слідову картину;
- особу шахрая;
- особу потерпілого.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що визначені складові елементи є взаємопов'язаними та характеризуються чіткою розшуковою спрямованістю, що, зі свого боку, забезпечує найбільш оптимальне їх використання у процесі доказування. Загалом дослідження криміналістичної характеристики *шахрайства у сфері банківських електронних платежів* потрібне для більш якісного та швидкого проведення

розслідування. Визначена наукова категорія формулюється нами як інформаційна модель групи протиправних діянь певної категорії, яка має виражені складові зі сталими кореляційними зв'язками, що можуть використовуватись на будь-якому етапі розслідування. Треба зазначити, що якість та результативність розкриття протиправних діянь у сфері банківських електронних платежів прямо пропорційно залежить від професійного рівня ІТ-фахівця, наявності передових технологій у правоохоронних органах та швидкості реагування на дії кіберзлочинців. Криміналістична характеристика визначених протиправних діянь містить такі елементи: спосіб учинення шахрайства, обстановку вчинення кримінального правопорушення, слідову картину, особу шахрая та особу потерпілого.

Список використаних джерел

1. Волобуєв А. Ф. Криміналістична характеристика розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Харків, 1997. Вип. 2. С. 26–37.
2. Департамент кіберполіції Національної поліції України. URL : <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/>
3. Єфімов М. М. Пріоритетні напрями розслідування злочинів проти моральності в розрізі євроінтеграційних процесів. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (10–11 березня 2017 року, м. Сладковичево). Словацька Республіка. Університет Данубіус, юридичний факультет Янко Єсенського. 2017. С. 270.
4. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посіб. 2-е вид., допов. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
5. Капцощ В. Я. Стан та особливості розвитку Інтернет-торгівлі товарами в міжнародному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 13 (1). С. 115–119.
6. Коваленко І. О. До питання криміналістичної характеристики шахрайства в сфері банківських електронних платежів. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практ. семінару (м. Дніпро, 29 трав. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 77–79.
7. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
8. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 255 с.
9. Кузьмичов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
10. Батюк О. В., Благута Р. І., Гумін О. М. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
11. Самойлов С. В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет» : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ДЮІ МВС України. Донецьк, 2014. 226 с.
12. Чучко С. В. Способи шахрайства, пов'язаного з купівлею товарів через Інтернет. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. 6 (3). С. 234–238.

Надійшла до редакції 31.08.2022

References

1. Volobuev, A. F. (1997) Kryminalistychna kharakterystyka rozkradan maina u sferi pidpriemnytskoi diialnosti [Forensic characteristics of theft of property in the field of business activity]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav*. Kharkiv, Issue 2, pp. 26–37. [in Ukr.].
2. Departament kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy. URL : <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/> [in Ukr.].
3. Yefimov, M. M. (2017) Priorytetni napriamy rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti v rozrizi yevrointehratsiinykh protsesiv [Priority areas of investigation of crimes against morality in the context of European integration processes]. *Innovatsii yurydychnoi nauky v yevrointehratsiinomu protsesi : materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (m. Sladkovichevo, 10–11 bereznia 2017 roku)*. Slovatska Respublika. Universytet Danubius, yurydychnyi fakultet Yanko Yesenskoho, p. 270. [in Ukr.].
4. Yefimov, M. M. (2018) Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posib. 2-e vyd., dop. i pererob. / Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.].
5. Kaptsosh, V. Ya. (2017) Stan ta osoblyvosti rozvytku Internet-torhivli tovaramy v mizhnarodnomu vymiri [The state and peculiarities of the development of Internet trade in goods in the international dimension]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 13 (1), pp. 115–119. [in Ukr.].
6. Kovalenko, I. O. (2020) Do pytannia kryminalistychnoi kharakterystyky shakhraistva v sferi

bankivskykh elektronnykh platezhiv [On the issue of forensic characteristics of fraud in the field of bank electronic payments]. *Aktualni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: materialy nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 29 trav. 2020 r.). Dnipro : DDUVS, pp. 77–79. [in Ukr.].

7. Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985) *Kriminalisticheskaya harakteristika prestupleniy* [Forensic characteristics of the criminal] : ucheb. posob. Kharkiv : Yurid. in-t, 93 p. [in Ukr.].

8. Korshykova, T. V. (2021) *Rozsliduvannia shakhraistv, uchynenykh z vykorystanniam elektronno-obchysluvalnoi tekhniki* [Investigation of fraud committed using electronic computing equipment] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 255 p. [in Ukr.].

9. Kuzmichov, V. S. (2001) *Kryminalistyka* [Criminalistics] : navch. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta Ye. M. Moisieieva. Kyiv : Yurinkom Inter, 368 p. [in Ukr.].

10. Batiuk, O. V., Blahuta, R. I., Humin, O. M. (2011) *Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv, pidslidnykh orhanam vnutrishnikh sprav* [Methods of investigation of certain types of crimes subject to investigation by internal affairs bodies] : navch. posib. / za zah. red. Ye. V. Priakhina. Lviv : LvDUVS, 324 p. [in Ukr.].

11. Samoilov, S. V. (2014) *Rozsliduvannia shakhraistv, uchynenykh iz vykorystanniam merezhi «Internet»* [Investigating fraud committed using the Internet] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / DYul MVS Ukrayiny. Donetsk, 226 p. [in Ukr.].

12. Chuchko, S. V. (2019) *Sposoby shakhraistva, poviazanoho z kupivleiu tovariv cherez Internet* [Fraud methods, related to purchase of goods through the Internet]. *Visegrad Journal on Human Rights*. No 6 (vol. 3), pp. 234–238. [in Ukr.].

ABSTRACT

Illia Kovalenko. The essence and system of criminal characteristics of fraud in the field of using banking electronic payments. The essence and system of forensic characterization of fraud in the field of using bank electronic payments were studied.

Modern technologies of the 21st century permeate almost all spheres of our life. The total digitization of society contributes to the active development of modern types of fraud, and, in particular, fraud in the field of bank electronic payments, both in Ukraine and around the world. The concept of the researched scientific category is formulated as an information model of a group of illegal acts of a certain category, which has pronounced components with permanent correlations that can be used at any stage of the investigation.

Forensic characteristics of defined illegal acts include the following elements: the method of committing fraud, the circumstances of the commission of the criminal offense, the trace pattern, the identity of the fraudster and the identity of the victim. The identified elements are interrelated and are characterized by a clear search direction, which, in turn, ensures the most optimal use of them in the proving process. In general, a study of the forensic characteristics of fraud in the field of bank electronic payments is required for a better and faster investigation. Thus, due to the separation of its components, there is an opportunity to build forensic versions at various stages of criminal proceedings.

In addition, the filling of individual elements gives appropriate advantages to the authorized person (investigator, inquirer, prosecutor) during certain investigative (search) and covert investigative (search) actions. It should be noted that the quality and effectiveness of the disclosure of illegal acts in the field of banking electronic payments directly depends on the professional level of the IT specialist, the availability of advanced technologies in law enforcement agencies and the speed of response to the actions of cybercriminals.

Keywords: *fraud, online banking, authentication, personal data, carding.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-369-376

**Олександр
КРИВОПУСК[©]**

фахівець

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ

Досліджено криміналістично значущі особливості способів вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Увагу надано описанню способів вчинення злочину, з'ясуванню їх особливостей, визначенню факторів, які впливають на їх формування, на підставі чого здійснено їх аналіз, систематизацію та класифікацію. У статті розкрито основні способи, за допомогою яких вчиняються злочини – невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Ключові слова: спосіб, готування до злочину, приховування, злочин, дитина, опіка, піклування, батьки, опікуни, піклувальники.

Постановка проблеми. Невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, в умовах сьогодення є актуальною проблемою, про що свідчать статистичні дані, де згідно з відомостями, які відображені у Єдиному звіті про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, в 2018 році було розпочато 163, у 2019 році – 160, у 2020 році – 136 кримінальних правопорушень за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого статтею 166 Кримінального Кодексу України [1].

На тлі погіршення соціально-економічного стану населення збільшується кількість розлучень, жінкам доводиться більше працювати для того, щоб забезпечити своїх дітей, при цьому вони менше приділяють увагу розвитку дітям, проводять з ними менше часу. Нерідко трапляються випадки народження дітей з метою отримання прибутку у вигляді соціальних виплат з державного бюджету, за рахунок чого живуть батьки. Досить часто трапляються такі ситуації, коли один із батьків, а інколи трапляється що і обидва вимушені виїхати за межі України на заробітки, а догляд за дітьми здійснюють в кращому випадку інші особи. Дедалі частіше в засобах масової інформації лунає резонансна інформація, пов'язана зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною, що призвело до тяжких наслідків, зокрема грубого порушення Конституційних прав (права на освіту, доступ до медичного обслуговування тощо), каліцтва, або навіть загибелі дитини. У зв'язку з цим в системі правоохоронних органів та органах центральної виконавчої влади провадяться реформи, направлені захист прав дітей.

Динамічні зміни структури злочинності та постійне зростання кількості вчинених злочинів цієї категорії зумовлюють необхідність постійно шукати шляхи вдосконалення протидії цим видам злочинних діянь, що полягає, з одного боку, в комплексній діяльності правоохоронних органів, спрямованих на встановлення осіб, причетних до протиправної діяльності та забезпечення принципу «невідворотності покарання», та гуманітарній, соціальній діяльності урядових, міжурядових, громадських, міжнародних організацій, яка направлена на усунення причин та умов вчинення даного виду злочинів – з іншого боку. Проблема набула настільки загрозливого масштабу, що Постановою Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 року № 23 було утворено Державну службу України у справах дітей, основним завданням якої є формування та реалізація державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей. Однак, зважаючи на статистичні

дані та аналізуючи судово-слідчу практику, можна зробити висновок, що в Україні в умовах сьогодення досить часто батьки нехтують своїми обов'язками, що знаходить своє вираження у притягненні таких батьків або осіб, на яких покладено обов'язок по догляду за дитиною, до кримінальної відповідальності [2].

Для забезпечення ефективної діяльності правоохоронних органів, яка спрямована на протидію цього виду злочинності, необхідно мати ґрунтовну інформацію стосовно основних способів, за допомогою яких вчиняються такі злочини, оскільки без володіння посадовими особами правоохоронних органів інформацією щодо основних способів вчинення злочинів, пов'язаних з невиконанням обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, процес досудового розслідування або судового розгляду цієї категорії справ значно ускладнюється, а в деяких випадках взагалі може бути унеможливлений.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику, визначення, класифікацію та наукове обґрунтування способів вчинення злочинів неодноразово розглядали у своїх наукових працях М. Салтєвський, А. Волобуєв, В. Гавло, К. Чаплинський, Н. Павлова, В. Гаєнко, М. Даньшин, Г. Зуйков, В. Колмаков, О. Курман, О. Мусієнко, В. Образцова, Т. Охрімчук, Т. Пазинич, А. Селіванов, Н. Яблоков та низка інших вітчизняних і закордонних вчених-криміналістів.

Серед науковців, які безпосередньо розглядали способи вчинення протиправних діянь, пов'язаних із невиконанням обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, треба зазначити роботи Є. Усової, Д. Євтеєва, І. Сингаївська тощо. Однак в роботах вказаних вчених здебільшого зосереджено увагу на кримінологічному аспекті цієї проблеми або висвітлено проблематику з погляду інших галузей права, а саме адміністративного, цивільного або сімейного. Тож деякі питання потребують додаткового висвітлення та класифікації у зв'язку із недостатністю висвітлення цієї проблеми, зміною способів вчинення цих кримінальних правопорушень та постійними реформаційними процесами законотворчої діяльності, що відбувається в нашій державі.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування способу вчинення злочину та складових його елементів, а також узагальнення судово-слідчої практики щодо розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, на підставі чого охарактеризувати способи вчинення таких протиправних дій та здійснити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Спосіб скоєння злочину безперечно посідає одну з головних ланок серед системи елементів криміналістичної характеристики і дає найбільший обсяг криміналістичної інформації, який в подальшому дає змогу слідчому, прокурору, суду чи іншим посадовим особам правоохоронних органів визначити найбільш ефективні методи, спрямовані на розкриття та розслідування злочину, дасть змогу слідчому висунути необхідні версії та ініціювати проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, визначити правильний порядок та послідовність їх проведення. Також вичерпна інформація про спосіб вчинення злочину дозволить ініціювати проведення необхідних експертиз, постановку доцільних питань експерту, а також отримання необхідних матеріалів (висновків комісій, інформаційних довідок тощо) для забезпечення повного, всебічного розслідування кримінального провадження, та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

При цьому необхідно наголосити, що спосіб вчинення злочину також нерозривно пов'язаний з кримінально-процесуальним законодавством. Відповідно статті 91 КПК України прямо зазначено, що у кримінальному провадженні підлягає доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) [3].

Незважаючи на те, що законодавець покладає на посадових осіб сторони обвинувачення, суд, обов'язок встановлення способу вчинення злочину, водночас чинними нормативно-правовими актами не надано визначення поняття способу вчинення злочину.

В умовах сьогодення різні вчені пропонують величезний діапазон визначень загального поняття способів вчинення злочину, однак і в науковій літературі немає єдиного визначення терміна, також відсутня його уніфікована структура.

Перед початком розкриття та класифікації способів вчинення злочину, передбаченого статтею 166 Кримінального кодексу України, пропонуємо розглянути найбільш поширені теоретичні підходи науковців щодо загальнонаукового визначення способу вчинення злочину.

Наприклад, В. Сташис і В. Тацій визначають спосіб вчинення злочину як сукупність прийомів і методів, що використовуються під час вчинення злочину [4, с. 123]. Однак цей підхід не розкриває в повному обсязі суті та форми прояву злочинного діяння винної особи.

М. Салтєвський зазначає, що спосіб вчинення злочину – це комплекс динамічних актів рухів, що залишають в навколишньому середовищі зміни – сліди злочину, які є джерелом інформації для розкриття злочинів, виявлення і викриття винних [5, с. 422]. Таке твердження досить абстрактне і не дає змоги в повному обсязі зрозуміти, які саме дії, або комплекс дій винної особи необхідно вважати частиною способу вчиненого нею злочинного діяння.

Зі свого боку, О. Дудоров та М. Хавронюк визначають, що «спосіб» – це форма прояву кримінально караного діяння, інакше кажучи, послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення умисного кримінального правопорушення (наси́льство, обман, зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілого, використання службового становища тощо) [6, с. 180].

О. Литвинов визначає «спосіб вчинення злочину» як конкретні прийоми, що використовуються винним для вчинення суспільно небезпечного діяння. У науці заведено вважати, що спосіб вчинення злочину співвідноситься із суспільно небезпечною дією як форма та зміст, тобто є певною організаційною ланкою цілеспрямованої поведінки людини й може змінюватись залежно від конкретних умов [7, с. 114].

Проте, незважаючи на те, що науковці під різним кутом розкривають визначення способу вчинення злочину, наведені вище твердження не достатньо розкривають його структурні елементи.

У цьому аспекті найбільш точне визначення способу вчинення злочину запропонував В. Шепітько. На його думку, спосіб вчинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [8, с. 328]. При цьому вчений зазначає, що не завжди спосіб має повну структуру.

Водночас у деяких випадках способу підготовки може не бути. Зокрема, особливістю структури способу вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є його «усіченість», тобто неповна структура, що виражена у відсутності способу готування до злочинного діяння. Тому структура способу вчинення такого злочину має лише два елементи: безпосереднє вчинення та приховування (маскування). Ця обставина пояснюється тим, що склад ст. 166 КК України характеризується необережною формою вини, яка може бути виражена у кримінальній протиправній самопевності або кримінальній протиправній недбалості, що виключає стадію підготовки.

На підставі аналізу судово-слідчої практики, опитування респондентів та вивчення джерел наукової літератури можна зробити висновок, що найбільш поширені способи злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, полягають у таких діях: створення небезпечних умов для проживання; залишення дитини або підопічної особи без догляду; створення неналежних умов щодо розвитку дитини та її соціалізації; не забезпечення дитини, або підопічної особи належною медичною допомогою; не забезпечення або забезпечення не в повному обсязі дитини чи підопічної особи продуктами харчування; перекладання обов'язку по догляду за дитиною чи підопічною особою на інших сторонніх осіб; ігнорування консультаційних порад або роз'яснень лікарів по догляду за дитиною або підопічною особою.

Пропонуємо нижче розглянути та проаналізувати окремо кожну групу способів вчинення злочину більш детально.

1. Створення небезпечних умов для проживання або життєдіяльності.

Цей спосіб відбувається дуже часто на практиці і відрізняється різноманіттям. Найчастіше правоохоронцям під час своєї службової діяльності доводиться стикатися з

такими його проявами:

– *нехтування правилами пожежної безпеки житлового будинку або інших споруд, в середині яких можуть бути діти або особи, щодо яких встановлена опіка чи піклування.* Найбільше трагічні випадки бувають саме через грубе порушення правил пожежної безпеки, що дуже часто призводить до пошкодження або знищення майна та смерті дітей або підопічних осіб, внаслідок малолітства або старості, або психологічного усвідомлення потерпілі не в змозі самостійно потурбуватись про себе, а в разі виникнення пожежі не можуть залишити без допомоги сторонніх осіб приміщення або іншим чином надати собі допомогу;

– *нехтування правилами електричної безпеки*, що найчастіше має зовнішній прояв у залишенні оголених або неякісно ізольованих дротів в місцях, де можуть перебувати діти або підопічні особи, що може призвести до ураження їх електричним струмом. Також дуже актуальною є проблема використання в зимову пору обігрівачів кустарного виготовлення або обігрівачів неналежної якості, які внаслідок їх експлуатації призводять до пожеж або ураження струмом. Результатом нехтування правилами пожежної безпеки стають трагічні події, які викликають суспільний резонанс.

Треба зазначити, що перелік вказаних ситуацій не є вичерпним, ми навели лише найтипівіші та які найчастіше зустрічаються у слідчій практиці в контексті не створення безпечних умов для проживання та життєдіяльності.

2. Залишення без належного нагляду.

Розглянемо більш детально цей спосіб вчинення злочину, який дуже часто проявляється в тому, що батьки залишають дітей в різних місцях, а самі в цей час займаються своїми справами. Такий спосіб проявляється здебільшого в залишенні батьками дітей самих вдома, без нагляду дорослих осіб, через що залишені діти отримують тілесні ушкодження під час ігор, і нерідко це призводить до смерті. Також батьки залишають дітей без належного нагляду і в інших місцях, наприклад в розважальних або закладах відпочинку (басейнах, будинках відпочинку тощо), пляжах загального користування, на березі водойм чи інших місцях. Інколи діти без нагляду опиняються біля проїжджої частини або в місцях з підвищеною небезпекою, таких як залізничні колії, по яких рухається залізничний транспорт, внаслідок чого, з причини не знання правил дорожнього руху, трапляються дорожньо-транспортні пригоди, постраждалими від яких часто стають діти. Треба наголосити, що нерідко бувають ситуації, коли батьки перебувають у приміщенні квартири багатоповерхового будинку разом із дитиною, як правило в літню пору, при відчинених вікнах, внаслідок чого бувають нещасні випадки, за яких діти випадають з вікон квартир, при цьому отримуючи тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, а часто й такі, що призводять до смерті.

3. Створення неналежних умов щодо розвитку та соціалізації дитини.

Цей спосіб вчинення злочину характеризується досить високим рівнем латентності, з одного боку, і складною процедурою доведення вини особи злочинця – з іншого. Такий спосіб досить детально описаний в мотивувальній частині Вироку Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10 грудня 2019 року, у судовому провадженні за 1-кп/185/802/19, в якому зазначено таке: «ОСОБА_1, будучи матір'ю неповнолітньої ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_3, не будучи позбавлена батьківських прав, нехтуючи батьківськими обов'язками відповідно до ст. 150 Сімейного кодексу України, де вказано, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, а також, порушуючи вимоги ст. 59 Закону України «Про освіту», ст. 29 Закону України «Про загальну середню освіту», якими встановлено, що на батьків покладається відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини і батьки зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної мови, регіональних мов або мов меншин, інших мов і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв, сприяти здобуттю дитини освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу, виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини, разом з тим недбало ставлячись до можливих тяжких наслідків їх недотримання, злісно не виконувала покладені на неї обов'язки по догляду за своєю

дитиною ОСОБА_3, що виразилося в ухиленні від виховання дитини, оскільки навчанням і вихованням ОСОБА_3 не займалася, у відсутності належної уваги її духовному і моральному розвитку, незабезпеченні контролю за проведенням ОСОБА_3 дозвілля, створенні незадовільних побутових умов життя дитини.

Згідно з висновком судово-психіатричної експертизи у ОСОБА_3 виявлена соціально-педагогічна занедбаність, яка має прямий причинно-наслідковий зв'язок з несприятливою внутрішньо сімейною обстановкою» [9].

Розглянувши це рішення, треба звернути увагу, що воно відіграє важливе значення для кваліфікації злочину, з огляду на яке стає зрозуміло, що для притягнення до відповідальності винної особи не обов'язкове настання наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, смерті, або іншої шкоди, завданої здоров'ю.

4. *Неналежне забезпечення потерпілої особи медичною допомогою.* Цей спосіб вчинення злочину також доволі поширений, його опис досить часто можна зустріти у низці вироків різних судів. Проаналізувавши масив обвинувальних вироків, можна зробити висновок, що цей спосіб характеризується систематичним нехтуванням стану здоров'я дитини.

Пропонуємо узагальнити у дві великі групи типові дії, які виникають під час вчинення злочину таким способом:

– дитина або особа, щодо якої встановлено опіку чи піклування, починає хворіти, натомість особи, на яких покладено обов'язок по догляду за нею, не вчиняють необхідних дій, спрямованих на поліпшення стану здоров'я. Ця бездіяльність може виявлятися в ігноруванні звернення за кваліфікованою медичною допомогою (або несвоєчасне звернення). Також батьки намагаються самостійно встановлювати діагноз, не маючи при цьому відповідних знань та достатньої кваліфікації, займатись самолікуванням дитини чи проводити лікування «нетрадиційними» (народними) методами;

– дитина або особа, щодо якої встановлено опіку чи піклування, починає хворіти, особи, на яких покладено обов'язок по догляду за нею, звертаються за кваліфікованою допомогою до закладів охорони здоров'я, але при цьому починають ігнорувати призначене лікування, починають використовувати несертифіковані препарати або аналоги призначених ліків. Також можливе повне ігнорування або виконання не в повному обсязі консультацій лікаря стосовно призначеного лікування.

Таке ігнорування, як правило, призводить до суттєвого погіршення стану здоров'я потерпілого, інвалідності або навіть смерті.

Розглянувши рішення суду, треба зауважити, що позиція суду дозволяє нам виокремити такий спосіб, як *ігнорування порад та роз'яснень медичного працівника щодо приготування продуктів харчування*. Однак, на нашу думку, ігнорування роз'яснень медичного працівника щодо приготування продуктів харчування не треба виділяти в окремий спосіб скоєння злочину, а розглядати його як різновид способу – неналежне забезпечення потерпілої особи медичної допомоги. Однак треба наголосити, що його особливість злочинних діянь, яка описана в судовому рішенні, полягає в тому, що постраждала від злочину особа не хворіла, не потребувала кваліфікованої медичної допомоги чи невідкладної госпіталізації, але внаслідок ігнорування консультації лікаря дії винної особи спричинили смерть малолітньої дитини.

5. *Неналежне (в недостатній кількості) забезпечення продуктами харчування потерпілого.*

Цей спосіб вчинення злочину є також досить поширеним. Проаналізувавши низку судових рішень, можна зробити висновок, що цей спосіб полягає в тому, що винні особи, залежно від будь яких причин (зловживання алкоголем, вживання наркотичних або психотропних речовин, ведення аморального способу життя, особиста неприязнь до потерпілого, релігійних переконань тощо) позбавляє потерпілого харчування в достатній кількості, яка необхідна для нормального функціонування організму, що в подальшому призводить до тяжких, дуже часто незворотних наслідків, таких як дистрофія, рахіт або смерті потерпілого. Необхідно наголосити, що розглядаючи цей спосіб та спираючись на практику вітчизняного судочинства, важливим критерієм може бути як безпосередньо кількість продуктів харчування, так і якість цих продуктів. Тож якщо, наприклад, дитину або особу, щодо якої встановлена опіка та піклування, постійно годувати одноманітно їжею, при цьому номінальний об'єм калорій може бути і достатнім для біологічного існування, однак при цьому організм потерпілої особи може недотримувати необхідних

для нормального функціонування організму ферментів, вітамінів, білків тощо.

Зважаючи на викладене, необхідно зазначити, що цей спосіб вчинення злочину є доволі поширений та багатогранний, при цьому вчиненню протиправного діяння таким способом нерідко може передувати, наприклад, ігнорування порад та роз'яснень медичного працівника щодо приготування продуктів харчування або навіть роз'яснень лікарів стосовно певної дієти, якої повинна дотримуватись потерпіла особа.

6. Перекладання догляду на іншу людину.

Досить актуальний спосіб вчинення злочину в умовах сьогодення. Його головна характерна ознака полягає в тому, що суб'єкт злочину (найчастіше батьки малолітніх дітей), для того щоб займатись своїми особистими справами або під час проведення спільного з дітьми дозвілля, просять приглянути за дитиною сторонніх осіб або членів своєї родини. Особи, яких попросили дивитись за дітьми, зі свого боку не в повному обсязі приділяють увагу дитині, і як наслідок, дитина отримує різні травми. Злочинів, вчинених таким способом, стає більше, все частіше вони викликають суспільний резонанс.

Отже, ми виокремили та згрупували основні способи вчинення злочинів, за допомогою яких безпосередньо вчиняється злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Не менш важливим вважаємо питання, що стосується способів приховування досліджуваних злочинів.

Для розуміння сутності проблематики розглянемо наукові підходи до розуміння «способу приховування злочину». Проблеми приховування злочинів висвітлювали у своїх працях такі вчені-криміналісти, як: В. Коновалова, В. Шепітько, М. Салтєвський та ін.

В. Шепітько вважає приховування злочину однією з форм протидії розслідуванню. За змістом способи приховування злочинів він поділяє на такі групи: приховування злочинів шляхом утаювання інформації за допомогою знищення її, а також слідів злочину; шляхом маскування інформації з метою зміни уявлення про спосіб учинення злочину, особу злочинця; шляхом фальсифікації інформації (створення неправдивих слідів та інших речових доказів, підроблення документів тощо) [10, с. 276].

На нашу думку, це твердження в повному обсязі розкриває суть приховування злочину, а запропонована класифікація найбільш точно висвітлює діяння винної особи, спрямоване на приховування злочину саме в контексті вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Результати узагальнення судово-слідчої практики, опитування респондентів, а також аналіз наукової літератури показали, що на практиці найчастіше використовують такі способи приховування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування:

1. Надання недостовірної інформації органам і посадовим особам.

Типовою поведінкою злочинця є надання недостовірної інформації медичним працівникам (в разі отримання тілесних ушкоджень дитини або погіршення стану здоров'я дитини). Найчастіше це буває, коли дитину госпіталізують з тілесними ушкодженнями до закладів охорони здоров'я, і батьки (чи особи на яких покладено обов'язок здійснювати догляд) викладають свою версію подій, за яких потерпілим було отримано травми, для того щоб працівники медичного закладу не повідомляли правоохоронні органи.

Також цей спосіб приховування використовується щодо службових та посадових осіб органів опіки та піклування під час перевірки умов проживання дитини та інших обставин. В такому разі особи, на яких покладено обов'язок по догляду, можуть змінити обстановку в місці, де проживають діти чи підопічні особи, для того щоб показати з кращого боку умови проживання, харчування тощо.

2. Звинувачення постраждалої особи в наклепі.

Досить поширений та «дієвий» спосіб приховування протиправної поведінки. Дитина або підопічна особа можуть поскаржитись на створення нестерпних умов проживання до різних соціальних служб або правоохоронних органів. Під час перевірки інформації службові особи можуть зіткнутись з тим, що батьки чи особи, на яких покладено обов'язок піклування, починають переконувати правоохоронні або органи опіки в тому, що дитина через малолітство вигнала подію, що сталась. Якщо говорити про літніх людей, то винні особи також можуть звинуватити їх у викривленому

сприйнятті дійсності та переконати соціальні служби у завідомо неправдивому повідомленні про правопорушення з боку потерпілої особи.

3. Змінення обстановки місця події.

Полягає у штучній зміні злочинцем обстановки на місці події з метою приховування або знищення речових доказів, зміні слідової картини протиправного діяння. Такі дії можуть бути виражені у приховуванні джерел підвищеної небезпеки чи навпаки доповненні певними об'єктами місця події. Результатом такої діяльності винної особи, як правило, є висунення хибних версій під час досудового розслідування, що може призвести до проведення слідчих (розшукових) дій, в яких немає потреби або проведенні низки експертиз, потреба в проведенні яких відсутня. Прикладом такого способу приховування може бути ізоляція або повний демонтаж дротів електричного живлення після ураження електричним струмом потерпілого.

4. Вплив на потерпілого або свідків з боку особи, що вчиняє злочин, з метою примушування давання неправдивих свідчень.

З таким різновидом приховування злочину досить часто доводиться стикатись слідчим під час досудового розслідування або посадовим особам органів опіки чи піклування під час проведення перевірок інформації щодо невиконання обов'язків по догляду за дитиною чи іншою особою. Злочинець, через те, що він має вплив на потерпілу особу, при цьому користуючись малолітством або навпаки похилим віком чи обмеженою дієздатністю потерпілого, розуміючи що останній перебуває в залежності від винної особи, шляхом навіювання, погроз, шантажу чи підкупу змушує потерпілого надати не достовірну інформацію щодо події злочину. Треба зазначити, що досить часто свідками злочину в справах цієї категорії бувають родичі потерпілого і злочинця одночасно або особи, які проживають поруч або часто спілкуються з потерпілою та винною особою, або підтримують дружні стосунки. В зв'язку з цим винна особа може вчинити тиск на свідків з метою дачі неправдивих показань та уникнення відповідальності в подальшому. З боку винної особи може бути вчинений тиск на свідків, які не є членами родини, а наприклад лікарів чи працівників органів опіки чи піклування з метою отримання документів (довідок, висновків комісії тощо), які не відображають об'єктивної картини умов проживання потерпілого, стану його здоров'я або інших істотних відомостей.

5. Підrobлення документів або використання завідомо підробленого документа.

Для уникнення відповідальності особа, яка вчиняє злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, може підробити документи, які характеризують особу потерпілого, особу злочинця, умови проживання та інші відомості. Серед документів, які найчастіше підробляють, можна виділити такі: характеристики з місця роботи або проживання, медичні довідки, комісійні акти обстеження умов проживання. При цьому підробка документів може бути матеріальна.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що особливістю протиправного діяння винної особи під час вчинення злочину, передбаченого статтею 166 КК України, є те, що воно може бути вчинено різними способами. При цьому треба наголосити, що прояв одного злочинного діяння може бути поєднаний двома або навіть більше способами. Наприклад, неналежне забезпечення потерпілого медичною допомогою може бути нерозривно пов'язане з таким способом, як неналежне забезпечення продуктами харчування тощо.

Отже, спосіб вчинення злочину – злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, являє собою центральну ланку в складі криміналістичної характеристики та дозволяє отримати уявлення про подію, характер поведінки злочинця та її відображення у вигляді слідів і, відповідно, визначити оптимальні шляхи вирішення завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіційний сайт Офісу генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Постанова про утворення Державної служби України у справах дітей. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022-%D0%BF#Text>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. / за ред. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 460 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник. Київ : Ваїте, 2014. 948 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2020. 428 с.
8. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
9. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10 грудня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86407270>.
10. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2008. 464 с.

Надійшла до редакції 17.08.2022

References

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. Ofitsiyni sait Ofisu heneralnoho prokurora. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kriminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovoho-rozsliduvannia-2>. [in Ukr.].
2. Postanova pro utvorennia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy u spravakh ditei. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
4. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruch. dlia stud. / za red. V. V. Stashysa i V. Ya. Tatsiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2007. 460 p. [in Ukr.].
5. Saltevs'kyi, M. V. (2006) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) : pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
6. Dudorov, O. O., Khavronyuk, M. I. (2014) Kryminalne pravo : navch. posibnyk. Kyiv, 948 p. [in Ukr.].
7. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk / za zah. red. O. M. Lytvynova. Kharkiv, 2020. 428 p. [in Ukr.].
8. Kryminalistyka : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. / za red. V. Yu. Shepitka. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv : In Yure, 2010. 496 p. [in Ukr.].
9. Vyrok Pavlohradskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 10 hrudnia 2019 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86407270>. [in Ukr.].
10. Shepitko, V. Yu. (2008) Kryminalistyka : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 464 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Kryvopusk. Methods of malicious failure to fulfill duties of care for a child or for a person in which guardianship or care is established. The article is devoted to the investigation of forensically significant features of the ways of committing malicious non-fulfillment of duties to care for a child or a person for whom guardianship or care has been established. Attention is paid to describing the methods of committing a crime, clarifying their features, determining the factors that influence their formation, on the basis of which their analysis, systematization and classification were carried out. The article discloses the main methods by which crimes are committed – failure to fulfill obligations to care for a child or a person for whom care or guardianship has been established.

The results of the generalization of judicial and investigative practice, the survey of respondents, as well as the analysis of scientific literature showed that in practice the following methods are most often used to hide the malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or a person for whom guardianship or guardianship has been established: 1) providing false information to bodies and officials; 2) accusing the victim of defamation; 3) changing the situation at the scene; 4) influence on the victim or witnesses by the person committing the crime, with the aim of forcing them to give false testimony; 5) forgery of documents or use of a knowingly forged document.

A feature of the illegal act of the guilty person during the commission of the crime provided for in Article 166 of the Criminal Code of Ukraine is that it can be committed in different ways. At the same time, it should be emphasized that the manifestation of one criminal act can be combined in two or even more ways. For example, inadequate provision of medical care to the victim may be inextricably linked to such a method as inadequate provision of food, etc.

Keywords: *method, preparation for a crime, concealment, crime, child, care, guardianship, parents, guardians, custodians.*

УДК 343.97:343.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-377-385

Андрій ЛИТВЯК[©]

аспірант

(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті доведено, що визначення системи кримінальних правопорушень, що можуть вчиняти працівники правоохоронного органу, з використанням ними своїх службових повноважень, здійснення їх групування за певними критеріями, розроблення й надання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності має важливе значення для здійснення правоохоронної функції держави.

Надано поняття кримінального правопорушення, що вчиняється працівником правоохоронного органу, як суспільно небезпечного протиправного діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, що посягає на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок, громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України, врегульовану законодавством діяльність правоохоронних органів та вчиняється суб'єктами зі спеціальним статусом, які проходять службу на відповідних посадах і яким присвоєно спеціальне звання.

Запропоновано класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, на: 1) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (за об'єктом посягання); 2) інші кримінальні правопорушення (усі кримінально-протиправні діяння, не пов'язані з виконанням службових обов'язків) (за суб'єктом вчинення).

Ключові слова: кримінальне правопорушення, правоохоронний орган, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, класифікація, систематизація.

Постановка проблеми. Розбудова України як правової держави передбачає ефективне функціонування всіх ланок державного механізму загалом й апарату держави зокрема, покликаною створювати оптимальні умови для виконання головного обов'язку держави, визначеного ст. 3 Конституції України, щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1].

Реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, боротьби зі злочинністю та запобігання корупції покладено на правоохоронні органи, зокрема новостворену Національну поліцію України. Водночас в органах поліції робота щодо запобігання правопорушенням серед особового складу не є достатньо ефективною, контроль за службовою діяльністю підлеглих з боку керівників, передусім середньої та низової ланок, залишається здебільшого формальним, що призводить до вчинення поліцейськими кримінальних правопорушень і корупційних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям статті послугували праці вітчизняних учених, які займалися проблемами вчинення кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів, зокрема: С. Алтухов, П. Андрушко, М. Ануфрієв, Л. Багрий-Шахматов, О. Бандурка, В. Боднар, Д. Бондаренко, О. Бусол, О. Гіда, В. Голіна, О. Джу́жа, О. Дудоров, О. Ігнатів, А. Коваленко, Я. Кондратьєв, О. Кришевич, О. Мартиненко, О. Новаков, В. Осадчий, А. Савченко, М. Хавронюк, С. Шалгунова та ін.

Вагомий науковий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики є беззаперечним, проте їх дослідження об'єктивно обмежувались попередніми періодами розвитку кримінального законодавства та правозастосовної практики, стосувалися переважно працівників міліції, а деякі з них містили гриф

«таємно». А тому в сучасних умовах виникла потреба класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Метою статті є надання науково обґрунтованої і практико орієнтованої класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Реальний захист прав і свобод людини державою здійснюється цілою системою спеціальних правоохоронних органів, наділених компетенцією охорони урегульованих правом суспільних відносин, покликаних забезпечувати правопорядок і внутрішню безпеку в суспільстві, вживати до правопорушників різноманітні форми виховання, переконання і примусу. Для того щоб ці владні структури успішно виконували покладені на них завдання, надто гостро постає проблема радикального покращення їхньої діяльності, розробки та втілення системи ефективних заходів, які б гарантували дотримання і виконання нормативно-правових приписів з боку органів державної влади та їх посадових осіб. За цих умов особливий ваги набувають питання активної протидії як свавіллю беззаконня, так і свавіллю з боку влади, поглиблення демократії, гуманізму та зміцнення законності в правоохоронній діяльності. Єдиним засобом діяльності правозахисних структур, реалізації покладених на них державою функцій, а також здійснення як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії між ними для ефективної боротьби з антигромадськими проявами повинен стати закон. Це особливо наголошує на його важливій ролі в забезпеченні правопорядку і водночас є важливою передумовою для формування громадянського суспільства, справді правової держави, якою прагне бути Україна [2, с. 145–146].

Невід'ємною умовою підвищення ролі правоохоронної системи країни у стабілізації громадського порядку, стримуванні та запобіганні кримінальним правопорушенням є питання поліпшення якості роботи їх працівників. Із самого початку існування цих структур суспільство ставить особливі вимоги до людей, які виконують в них функції, пов'язані з охороною правопорядку. І ці вимоги не обмежуються лише наявністю в особи таких важливих рис, як висока освіченість, культура, фізична загартованість тощо. Зростає роль таких чинників, як задоволення правоохоронців своєю працею, її результатами, що спонукає до потреби постійного підвищення своєї професійної майстерності та освітнього рівня, прагнення до самоствердження, творчості та ініціативи у роботі. Зі свого боку, це потребує інтенсивного пошуку такої організації службової діяльності і таких методів управління системою, які б дозволяли стимулювати високоякісну правоохоронну роботу в нових умовах розвитку суспільства. Головне – щоб правоохоронець був наділений високими моральними і волевими якостями, що відрізняли б його серед інших внутрішньою повагою до закону, свідомо дотримувався правових приписів у повсякденній діяльності та власній поведінці, зацікавленим ставленням до реального забезпечення прав і свобод громадян своєї країни.

Сучасні тенденції розвитку і реформування правоохоронної системи України свідчать про безсумнівний пріоритет людського фактора і показують, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації правоохоронної системи все більша увага концентрується на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм правоохоронної роботи і управління цим процесом, вдосконаленні системи стимулювання і оцінки діяльності співробітників, як одного з вирішальних факторів спонукання працівника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Саме тому одним із найпріоритетніших напрямів діяльності була і залишається робота з персоналом [3, с. 112].

Кримінально-правова характеристика формується на основі аналізу ознак кримінальних правопорушень, що мають значення для вирішення питання про наявність складу кримінального правопорушення, правильної його кваліфікації, з'ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що вирішуються під час постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють кримінальне правопорушення від іншого правопорушення, класифікація їх за видами, ступенем небезпеки тощо [4, с. 198].

Для розуміння кримінально-правової характеристики треба зважати на те, що в ній мають відобразитися особливості певного виду кримінальних правопорушень, які мають значення для з'ясування їх соціальної та юридичної природи (сутності), суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень,

що вчиняються працівниками правоохоронних органів, являє собою систему, суму спеціалізованої наукової інформації про певний вид кримінальних правопорушень, що включає в себе такі елементи: 1) соціальну обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид кримінальних правопорушень; 2) суспільну небезпечність; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду кримінального правопорушення; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення, що перебувають поза межами складу певного виду кримінальних правопорушень, але притаманні їх вчиненню; 6) особу злочинця [5, с. 180].

Під класифікацією кримінальних правопорушень розуміють поділ їх на групи залежно від того чи іншого критерію [6, с. 75]. Головна мета класифікації – відобразити такі типові об’єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об’єкти класифікації, визначати їх місце в категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об’єкти, оскільки повніше і глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може виявитися лише у зв’язку та порівняно з іншими [7, с. 14–15]. Це дає змогу глибше вивчити явище загалом, побачити його розвиток і вплив на інші явища. Хоча будь-яка класифікація суб’єктивна, оскільки вона визначається потребами, практичними інтересами людини, але вона діє на об’єктивній основі, детермінована об’єктивними властивостями діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями. Різним аспектам класифікації кримінальних правопорушень у вітчизняній науці приділено значну увагу [8, с. 13]. Однак питання класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняють працівники правоохоронних органів, розроблено незначною мірою, очевидно, через реформування правоохоронної системи, а також через відсутність «відкритих» досліджень щодо цієї проблеми.

Кримінально-правова класифікація є традиційною для кримінології, тому що кримінально-правова теорія, а також заснований на ній кримінальний закон визначають юридичну характеристику кримінальних правопорушень і злочинців, їх види, що є вихідними для кримінології й обумовлюють межі предмета кримінології, розподіляє склади за відповідними розділами, відповідно до родового об’єкта посягання [9, с. 98], залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння. У деяких випадках в основу класифікації Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України покладено розподіл кримінальних правопорушень за суб’єктом (військові кримінальні правопорушення та ін.). Зокрема, О. Новаков зазначає, що під час класифікації злочинів, учинених працівниками служби кримінальної міліції, за основу необхідно брати об’єкт посягання, що надають можливість встановити поширеність окремих видів злочинів та спрямованість посягань [10, с. 53–54]. Отже, групування протиправних діянь має здійснюватися за видами кримінальних правопорушень: проти особи, проти власності, проти державної влади, інші кримінальні правопорушення. У свою чергу, О. Гіда аналогічно цьому принципу здійснює класифікацію кримінальних правопорушень, які було вчинено працівниками міліції громадської безпеки [11, с. 180–181]. В обох випадках до категорії «інші протиправні діяння» автори включають склади кримінальних правопорушень, пов’язані з порушенням працівниками правил безпеки дорожнього руху, незаконним виготовленням, придбанням, збереженням, перевезенням, збутом зброї, наркотиків, а також розкраданням останніх.

Слушною є позиція О. Мартиненка та О. Ігнатова, які вказують на необхідність врахування того, що під злочинами, які вчиняють працівники органів внутрішніх справ, треба розуміти передбачені КК України усі суспільно небезпечні винні діяння, вчинені працівниками органів внутрішніх справ з використанням службового становища (у широкому розумінні) [12, с. 62], тому кримінально-правова класифікація кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронного органу, може бути зведена до їх групування відповідно до розділів Особливої частини КК України. Критерії, покладені в основу кримінально-правової класифікації, безумовно, становлять інтерес для кримінології, але не в усьому забезпечують потреби кримінологічної теорії та практики, оскільки не можуть повною мірою охопити всі особливості кримінальних правопорушень, що мають значення для їх запобігання. Кримінологічна ж класифікація кримінальних правопорушень передбачає урахування тих чи інших критеріїв (ознак), залежно від цілей класифікації. Для кримінологічної класифікації набагато важливіше враховувати ознаки, що свідчать про характер антисуспільної спрямованості особистості винного, її глибину і стійкість, про механізм, спосіб злочинного посягання, обставини, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення.

Стосовно класифікації кримінальних правопорушень за таким критерієм, як зв'язок злочинного діяння з виконанням працівником своїх службових функцій, на нашу думку, увесь масив досліджуваних нами кримінальних правопорушень можна поділити на дві групи: службові і загальнокримінальні кримінальні правопорушення, вчинені з використанням службового становища. До групи службових належать усі, вчинені працівниками у зв'язку з виконанням ними своїх службових функцій, тобто кримінальні правопорушення безпосередньо пов'язані з проходженням державної служби в підрозділах і виконанням специфічних завдань, покладених на них законом, із метою регулювання правовідносин у сфері правопорядку. Характер кримінальних правопорушень цієї групи визначається, насамперед, службовою діяльністю працівника, специфікою виконуваних ним функцій. До групи загальнокримінальних кримінальних правопорушень, учинених із використанням службового становища, належать ті, що можуть бути вчинені в будь-якій сфері інтересів, які охороняються законом. До них належать загальнокримінальні кримінальні правопорушення, вчинені працівниками під час виконання ними своїх службових обов'язків або поза службою, але тим або іншим чином пов'язані з використанням працівником свого службового становища (у широкому розумінні) [13, с. 227].

О. Ігнатов зазначає, що доцільно класифікувати кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, також і за детермінуючими підставами, що виявляється через мотивацію та дії винного. Дотримуючись концепції, відповідно до якої рушійною силою деструктивної поведінки (детермінуючими підставами) є агресія, експансія та обман, що в реальному прояві бувають як окремо, так і в сполученні один з одним, варто поділити весь масив злочинних посягань, що становлять цей вид кримінальних правопорушень, на три основні групи: 1) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з агресією (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу у сфері сімейно-побутових відносин); 2) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з експансією (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю); 3) кримінальні правопорушення, мотивація яких пов'язана з обманом (переважно ті, що вчиняють працівники правоохоронного органу у зв'язку зі службовою діяльністю) [9, с. 98].

Також можна класифікувати кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, відповідно до диференціації суб'єкта (працівника правоохоронного органу), залежно від його належності до тієї чи іншої служби, підрозділу. Залежно від належності працівника до певної служби, підрозділу, змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенції, які працівники мають відповідно до службового становища. Тож одні службові особи можуть вчинити певні кримінальні правопорушення, інші – ні. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде зумовлювати не тільки різний характер кримінального правопорушення, а і тяжкість наслідків [14, с. 212].

Загалом кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів, об'єднуються здебільшого не за складом чи тяжкістю кримінально караного діяння, а передусім за ознаками – де і за яких обставин вони були вчинені, а також чи мало місце використання працівником свого службового становища всупереч інтересам служби, чи злочинне діяння вчинене поза службою і не пов'язане з виконанням службових обов'язків. Сьогодні у статистичній звітності офісу Генерального прокурора України [15] усі злочинні прояви умовно поділяють на дві групи:

а) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (за об'єктом посягання);

б) інші кримінальні правопорушення (до яких належать усі кримінально карані діяння, не пов'язані з виконанням службових обов'язків) (головний критерій об'єднання – суб'єкт кримінального правопорушення).

Чинний КК України містить розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності з професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення службовими особами кримінальних правопорушень [16]. Такі суспільно небезпечні діяння, які зазначені в цьому розділі, об'єднані законодавцем на підставі родового об'єкта, яким є суспільні відносини у сфері службової та професійної діяльності. Перед науковою громадськістю

постає складне й неоднозначне завдання виваженого застосування заходів кримінально-правової репресії щодо службових правопорушень різних категорій управлінського персоналу [17, с. 849; 18, с. 417; 19, с. 403]. У КК України наявні норми, що перебувають за межами розділу XVII, але встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення службовими особами [20, с. 860–864].

Варто зауважити, що такий розподіл є досить умовним. Адже є всі підстави вважати, що велика кількість кримінальних правопорушень навіть у сфері, не пов'язаній з виконанням службових обов'язків, вчиняється тому, що працівник правоохоронних органів дозволяє собі певні відхилення від загальноприйнятих стандартів поведінки та нехтує правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи.

Тому з метою ширшого кримінологічного вивчення феномена злочинності під використанням співробітником свого службового становища в разі вчинення ним кримінальних правопорушень як у сфері службової діяльності, так і за її межами необхідно розуміти:

- використання працівником правоохоронного органу будь-яких фактичних можливостей, що впливають з повноважень, властивих йому у зв'язку із займаною посадою;

- використання атрибутів співробітника – форменого одягу, службового посвідчення, елементів екіпірування тощо;

- використання спеціальних засобів та/або табельної зброї;

- використання професійних знань і навичок, які має співробітник внаслідок виконання ним правоохоронних функцій [21, с. 149–150].

Така характеристика дозволить найбільш повно охарактеризувати групу кримінальних правопорушень, що розглядається, і більш точно визначити коло посягань, які належать до категорії кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, й надати їх класифікацію, а в подальшому запропонувати найбільш ефективні заходи запобігання.

Узагальнюючи вищевикладене, варто наголосити, що кримінальні правопорушення, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, мають низку специфічних ознак:

- вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом – співробітником правоохоронного органу, який є представником державного органу виконавчої влади, обіймає відповідну посаду, виконує специфічні завдання та функції, наділений владними повноваженнями та має право на застосування різних форм примусу в межах чинного законодавства;

- термін «використання службового становища» передбачає використання співробітником будь-яких фактичних можливостей, що впливають з повноважень, властивих співробітнику у зв'язку із займаною посадою; використання атрибутів співробітника – форменого одягу, службового посвідчення, елементів екіпірування тощо; використання спеціальних засобів та/або табельної зброї; використання професійних знань та навичок, якими співробітник володіє через виконання ним правоохоронних функцій; наявність безпосереднього зв'язку між суспільно небезпечним діянням та фактом використання службового становища;

- характер зазначених кримінальних правопорушень має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки вони перешкоджають нормальному функціонуванню органів влади та управління, порушують реалізацію принципу рівності всіх громадян перед законом, завдають істотної шкоди авторитету державної влади та іміджу правоохоронного органу, підривають зацікавленість громадян у підтриманні правопорядку, сприяють формуванню моральних норм деформацій у суспільстві.

Зазначені суспільно небезпечні діяння поділяють на ті, що: 1) пов'язані з загальнопрофесійними аспектами діяльності (ст. ст. 364, 365, 367 КК України); 2) пов'язані з набуттям або укриттям незаконної матеріальної вигоди (ст. ст. 365-3, 368, 368-5, 369, 369-2 КК України); 3) пов'язані зі спеціальною діяльністю (ст., ст. 366, 370 КК України). Залежно від категорії посади (служби, підрозділу) змінюється специфіка виконуваних службових функцій, а отже, і зміст службових повноважень та компетенцій, якими працівники наділені відповідно до службового становища. Водночас використання службових повноважень і можливостей, що передбачені службовим становищем, крім того, буде зумовлювати не тільки різний характер кримінального правопорушення, а й тяжкість наслідків.

Щодо другої групи кримінальних правопорушень, так званих «інших», то варто зазначити, що до цієї групи входять кримінальні правопорушення, що не пов'язані з прямим виконанням працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків. Це вбивства (ст. 115, 117, 118 КК України), тілесні ушкодження (ст. 121, 124, 125 КК України), домашнє насильство (ст. 126-1 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), крадіжки (ст. 185 КК України), грабежі (ст. 186 КК України), розбої (ст. 187 КК України), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 296 КК України), хуліганство (ст. 286 КК України) та інші. До наведеного переліку входять як кримінальні правопорушення проти особи, так і кримінальні правопорушення проти власності, статевої свободи, громадського порядку тощо. Тобто зазначені кримінально карані діяння об'єднані не за родовими об'єктами, а лише за однією ознакою – суб'єктом кримінального правопорушення, яким у цьому випадку є працівник правоохоронного органу.

Системоутворюючою властивістю, що поєднує корисливий мотив і злочинне його досягнення, є інваріантна кримінальна діяльність працівників правоохоронних органів у своєму розвитку, де корисливий мотив визначає характер, зміст і природу, а корупційна форма його реалізації конкретизує спрямованість цієї специфічної злочинної діяльності. Отже, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники правоохоронних органів, можна визначити як антисоціальне явище й відносно масове суспільно небезпечне збагачення, що виявляється у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Також варто зазначити, що на шляху реалізації проголошеного в Україні стратегічного курсу на європейську інтеграцію, упровадження задекларованих у нормах національного й міжнародного права гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина пріоритетними є оптимізація засад функціонування правоохоронних органів, удосконалення правового статусу їх працівників. Важливу роль у цьому відіграють заходи, спрямовані на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Серед чинників, що сприяють поширенню таких діянь та їх латентності, головними варто визнати недостатньо чітку регламентацію службових повноважень груп кадрів і категорій персоналу, приховування слідів як самими правопорушниками, так і їх безпосередніми керівниками, а також зв'язок службових зловживань з іншими категоріями правопорушень, до яких можуть бути причетні потерпілі та інші зацікавлені особи. Забезпечення належного стану дисципліни та законності серед особового складу ґрунтується на стратегії випередження, що полягає у проведенні комплексу заходів, спрямованих на виявлення, запобігання та припинення протиправних діянь у правоохоронних органах.

Висновки. Кримінальні правопорушення, що вчиняються працівниками правоохоронних органів України, – це суспільно небезпечні протиправні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, що посягають на права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок, громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України, врегульовану законодавством діяльність правоохоронних органів та вчиняються суб'єктами зі спеціальним статусом, які проходять службу на відповідних посадах і яким присвоєно спеціальне звання. Такі кримінально-протиправні діяння варто систематизувати на дві групи: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (ст. ст. 364–369-2 КК України) та інші кримінальні правопорушення (ст. ст. 115, 117, 118, 121, 152, 154, 185–187, 286, 296 КК України тощо), які переважно не стосуються сфери службової діяльності, але так чи інакше пов'язані з нею. Передусім це виявляється в тому, що працівник правоохоронного органу дозволяє собі відхилення від загальноприйнятих стандартів поведінки, нехтує визнаними суспільством правилами співжиття саме через свою належність до правоохоронної системи. Така поведінка є наслідком наявної в системі правоохоронних структур відомчої корпоративності та своєрідної кругової поруки, які не лише не передбачають належної оцінки неправомірних дій окремих працівників, а й всіляко сприяють замовчуванню таких фактів та уникненню законної відповідальності за вчинене протиправне діяння.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Боднар В. Є. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності

працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 145–156.

3. Бардачов В. В. Злочини у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники патрульної поліції як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5. С. 111–116.

4. Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2002. 408 с.

5. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.

6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. 454 с.

7. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. Харьков : Вища шк., 1983. 88 с.

8. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монограф. Харьков : Основа, 2003. 368 с.

9. Ігнатов О. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Право України*. 2008. № 4. С. 97–100.

10. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. Київ, 2003. 210 с.

11. Калантай М. А., Федоров К. Л. Деякі особливості стану правопорушень та скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної акад. внутр. справ України*. 1999. № 2. С. 159–182.

12. Мартиненко О., Ігнатов О. Феномен правопорушень серед працівників міліції: питання кримінально-правової дефініції. *Право України*. 2005. № 1. С. 60–63.

13. Боднар В. Є. Кримінально-правовий аналіз злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ОВС. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : зб. тез Гіда доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 225–228.

14. Ігнатов О. М. Класифікація злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2008. Т. 21 (60). № 2. С. 211–217.

15. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

17. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. С. 849–852.

18. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

19. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея та О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

20. Азаров Д. С., Грищук В. К., Савченко А. В. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

21. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Харьков : Изд-во ХНУВД, 2005. 496 с.

Надійшла до редакції 18.07.2022

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnya 1996. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/-show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].

2. Bodnar, V. Ye. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Criminological characteristics of crimes in the field of official activity of law enforcement officers]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. pp. 145–156. [in Ukr.].

3. Bardachov, V. V. (2019) Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti, shcho vchyniaut pratsivnyky patrolnoi politzii yak ob'iekt kryminolohichnoho doslidzhennia [Crimes in the field of official activity committed by patrol police officers as an object of criminological research]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 5, pp. 111–116. [in Ukr.].

4. Aleksandrov, Yu. V., Antypov, V. I., Volodko, M. V. (2002) Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : pidruchnyk / vidp. red. Ya. Yu. Kondratiev. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 408 p. [in Ukr.].

5. Borysov, V., Pashchenko, O. (2005) Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochiniv [To the question of the essence of the criminal-legal characteristics of crimes]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3 (42), pp. 180–190. [in Ukr.].

6. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : pidruchnyk / za red. M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. Kyiv; Kharkiv : Yurinkom Inter; Pravo, 2002. 454 p. [in Ukr.].
7. Krivochenko, L. N. (1983) Klassifikaciya prestuplenij [Classification of crimes]. Kharkov : Vyshcha shk., 88 p. [in Rus.].
8. Bandurka, A. M., Davydenko, L. M. (2003) Prestupnost v Ukraine: prichyny i protivodejstvie [Crime in Ukraine: causes and countermeasures] : monograf. Kharkiv : Osnova, 368 p. [in Rus.].
9. Ihnatov, O. Motyvatsiia nasylnytskykh zlochyniv, shcho vchyniautsia pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav [Motivation of violent crimes committed by employees of internal affairs bodies]. *Pravo Ukrainy*. 2008. № 4, pp. 97–100. [in Ukr.].
10. Novakov, O. S. (2003) Kryminolohichna kharakterystyka ta profilaktyka zlochyniv, yaki vchyniautsia pratsivnykamy militsii u sferi sluzhbovoi diialnosti [Criminological characteristics and prevention of crimes committed by police officers in the field of official activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. vnutr. sprav. Ukayiny. Kyiv, 210 p. [in Ukr.].
11. Kalantai, M. A., Fedorov, K. L. (1999) Deiaiki osoblyvosti stanu pravoporushen ta skoiennia zlochyniv pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav [Some features of the state of offenses and crimes committed by employees of internal affairs bodies]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akad. vnutr. sprav Ukrainy*. № 2, pp. 159–182. [in Ukr.].
12. Martynenko, O., Ihnatov, O. (2005) Fenomen pravoporushen sereb pratsivnykiv militsii: pytannia kryminalno-pravovoi definitsii [The phenomenon of offenses among police officers: the issue of criminal law definition]. *Pravo Ukrainy*. № 1, pp. 60–63. [in Ukr.].
13. Bodnar, V. Ye. (2014) Kryminalno-pravovy analiz zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti, shcho vchyniautsia pratsivnykamy OVS. Aktualni problemy rozsliduvannia zlochyniv [Criminal-legal analysis of crimes in the field of official activity committed by employees of the Security Service. *Actual problems of crime investigation*] : zb. tez Hida dop. III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 1 lyp. 2014 r.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 225–228. [in Ukr.].
14. Ihnatov, O. M. (2008) Klyasyfikatsiia zlochyniv, shcho vchyniautsia pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav [Classification of crimes committed by employees of internal affairs bodies]. *Uchenye zapisky Tavricheskogo natsyonalnogo universyteta im. V. I. Vernadskogo*. Issue 21 (60). № 2, pp. 211–217. [in Ukr.].
15. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukr.].
16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
17. Dudorov, O. O. (2010) Vybrani pratsi z kryminalnogo prava [Selected works on criminal law]. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, pp. 849–852. [in Ukr.].
18. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine: Special part] : pidruchnyk / za red. M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 544 p. [in Ukr.].
19. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. (2020) Kryminolohiya [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Chernieia ta O. M. Dzhuzhi. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 612 p. [in Ukr.].
20. Azarov, D. S., Hryshchuk, V. K., Savchenko, A. V. (2018) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. 2-he vyd. Kyiv : Yurinkom Inter, 1104 p. [in Ukr.].
21. Martynenko, O. A. (2005) Determinaciya i preduprezhdenie prestupnosti sredi personala organov vnutrennih del Ukrainy [Determination and prevention of crime among the personnel of the internal affairs bodies of Ukraine] : monografiya. Kharkov : Izd-vo KhNUVS, 496 p. [in Rus.].

ABSTRACT

Andrii Lytviak. Classification of criminal offenses committed by law enforcement officers. The article proves that the definition of the system of criminal offenses that can be committed by law enforcement officers using their official powers, their grouping according to certain criteria, the development and submission of scientifically based proposals for the improvement of criminal legislation in the area of criminal liability is important for the implementation of law enforcement function of the state.

It has been provided the concept of a criminal offense committed by law enforcement officer as a socially dangerous illegal act provided for by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which encroaches on the rights and freedoms of a person and a citizen, property, public order, public safety, the environment, the constitutional system of Ukraine, regulated by legislation the activity of law enforcement agencies and is carried out by subjects with a special status who are serving in relevant positions and who have been assigned a special rank.

It has been proposed to classify criminal offenses committed by law enforcement officers into: 1) criminal offenses in the field of official activity (by the object of the offense); 2) other criminal offenses (all criminal and illegal acts not related to the performance of official duties) (by subject of

commission).

Criminal offenses of the second group in most cases do not relate to the field of official activity, but are somehow related to it. First of all, this is manifested in the fact that a law enforcement officer allows himself deviations from generally accepted standards of behavior, neglects the rules of coexistence recognized by society precisely because of his belonging to the law enforcement system. Such behavior is a consequence of the existing law enforcement structures of departmental corporatism and a kind of circular guarantee, which not only do not provide for a proper assessment of the illegal actions of individual employees, but also in every way contribute to the silence of such facts and the avoidance of legal liability for the committed illegal act.

Keywords: *criminal offense, law enforcement agency, criminal offenses in the field of official activity, classification, systematization.*

УДУ 343.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-385-392

Юрій ЛОМАГА[©]

аспірант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)*

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНІ ВБИВСТВА У КОНТЕКСТІ ЇХ ПОТЕНЦІЙНОЇ МНОЖИННОСТІ

З'ясовано історичні передумови сучасного стану кримінального законодавства України у частині регламентації ним кримінальної відповідальності за умисні вбивства, що зумовлює їх потенційну кримінально-правову оцінку за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями. Аналіз розвитку нормативної регламентації відповідальності за умисне вбивство у контексті їх потенційної множинності надав змогу зробити, зокрема, висновок, що сучасний стан правової регламентації відповідальності за умисні вбивства у КК України 2001 р. зумовлено історією розвитку вітчизняного кримінального законодавства, яке передбачало посилене покарання за вчинення умисного вбивства у поєднанні з іншими кримінальними правопорушеннями.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, вбивство, розвиток, регламентація.*

Постановка проблеми. Кваліфікація умисних вбивств за сукупністю як вид множинності кримінальних правопорушень є наслідком тієї системи кримінального законодавства, яка сформована в Україні внаслідок певного історичного шляху, використання традиційної законотворчої техніки, відображенні у кримінальному законодавстві актуальних на певний історичний період розвитку українського суспільства проблем. Відстеження цього розвитку дасть змогу краще зрозуміти сучасний стан кримінального законодавства у частині кримінальної відповідальності за умисні вбивства в аспекті історично зумовлених особливостей її нормативної регламентації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми історії розвитку кримінального законодавства в цілому та нормативної регламентації відповідальності за умисні вбивства не є новою для науки кримінального права. Загальні тенденції розвитку кримінального законодавства розкриті у роботах І. Бойка, М. Колоса, К. Марисюка, І. Терлюка, М. Хавронюка. Окремі аспекти історії кримінальної відповідальності за обрані види умисних вбивств стали предметом розгляду у роботах таких вчених, як С. Бережний [1], І. Семенюк [2, с. 31–40], П. Черепій [3, с. 12–24].

Водночас варто зазначити, що вказані та інші роботи предметом свого висвітлення мали інші аспекти проблеми розвитку нормативної регламентації відповідальності за умисне вбивство. Питання історії розвитку нормативної регламентації кримінальної відповідальності за умисні вбивства у контексті саме їх потенційної множинності з іншими кримінальними правопорушеннями ще не було предметом наукових пошуків у вітчизняній доктрині кримінального права.

© Ю. Ломага, 2022

adyunkt@lvduvs.edu.ua

Метою цієї статті є з'ясування історичних передумов сучасного стану кримінального законодавства України у частині регламентації ним кримінальної відповідальності за умисні вбивства, що зумовлює їх потенційну кримінально-правову оцінку за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу. Починати будь-яку історико-правову розвідку варто із використанням розробленої наукою історії держави і права періодизації розвитку певного правового явища. Такі періодизації розробляються авторами із використанням різних критеріїв та є більш або менш детальними. Вибір періодизації залежить від тієї мети, яку ставить дослідник. У цій роботі нам головне виявити закономірності формування того стану нормативної регламентації явища, який зумовлює можливість кримінально-правової оцінки умисного вбивства за сукупністю із іншими видами кримінальних правопорушень (у тому числі й іншими видами умисних вбивств). При цьому у роботі використовується робоча гіпотеза про те, що можливість і потреба кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства за сукупністю із іншими кримінальними правопорушеннями зумовлена специфікою нормативної регламентації кримінальної відповідальності за цей вид суспільно-небезпечного посягання у кримінальному законодавстві України. А така особливість має свої історичні передумови. Отже, викладаючи історико-правовий матеріал, ми виходили з того, що розвиток всіх державно-правових явищ в Україні варто структурувати так:

1) становлення та розвиток правового регулювання відносин у дослов'янський період та період давньоруської державності: а) перші державні утворення на території Північного Причорномор'я і Приазов'я (середина I тис. до н.е. – V ст. н.е.); б) право в Київській Русі (IX–XII ст.); в) право у Галицько-Волинській державі (1199–1349 рр.);

2) правове регулювання відносин на українських землях у складі Польського Королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої: а) право на українських землях у складі Польського Королівства (1387–1569 рр.); б) право на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (середина XIV – 1795 р.);

3) правове регулювання відносин у період Української державності XVI–XVIII ст.: а) право у Запорізькій Січі (середина XVI ст. – перша половина XVII ст.); б) право Української козацької держави (XVII–XVIII ст.);

4) правове регулювання відносин на українських землях у складі російської імперії та Австрійської (Австро-Угорської) монархії: а) право на українських землях у складі російської імперії (1783–1917 рр.); б) право на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.);

5) правове регулювання відносин у період Українського державотворення (1917–1920 рр.) та міжвоєнний період (1919–1939 рр.);

6) правове регулювання відносин в УРСР (1917–1991 рр.) [4, с. 901–903].

Розпочнемо свій аналіз із пам'яток права, які належать до першого, виділеного тут, періоду. Звичайно, що ці пам'ятки містили норми звичаєвого права. Йдеться про договори Олега (911 р.) та Ігоря (945 р.) з греками, Устав Ярослава Мудрого. У цих пам'ятках прослідковується лише відображення достатньо примітивного розуміння кримінально-правових понять злочину та покарання. Однак, оскільки вбивства із очевидністю належали до соціально негативних явищ, дослідження цих пам'яток дає змогу помітити, що ці договори, не маючи загальної кримінально-правової спрямованості, все ж передбачали положення щодо відповідальності за посягання на життя. С. Бородін щодо цього зазначив, що в договорі Олега вперше в пам'ятках руського права згадувалось про вбивство як злочин, за який передбачалося покарання. В ньому зазначалося, що якщо русин вб'є християнина або християнин вб'є русина, він вмирає на місці, де вчинив злочин. Якщо ж вбивця сховається й у нього виявиться майно, то найближчий родич вбитого отримає частину його майна. Якщо вбивця не має майна, він залишається під судом, а після розшуку підлягає смерті (ст. 3). Аналогічне положення містилося в ст. 12 договору Ігоря з греками.

Дещо згодом нормативна регламентація кримінальної відповідальності за вбивство у давньоруському праві ускладнюється і є підстави стверджувати, що виникають конструкції, розвиток яких дасть згодом можливість кваліфікації вбивства за сукупністю. Зокрема, «Руська правда» розрізняє вбивство, вчинене «в розбої», і вбивство, вчинене «на бенкеті». При чому перше розглядалося як більш небезпечне і тягнуло за собою більш суворе покарання: «Аже кто убиет княжа мужа в разбое, а

головника не ищут, то виревную платите в чей же верви голова лежит, то 80 гривен. Но оже будет убил или в сваде или в пиру явлено, то тако ему платити по вервинын, иже ся прикладывают вирую».

Період дії давньоруського права завершується татаро-монгольською навалою і на території України починають діяти правові системи спочатку Литви та Польщі, а потім і Московії. Поряд з цим в цей період продовжувалося використовуватися звичаєве право та статутне право («Руська правда»). При цьому на землях України, що знаходились під впливом Литви та Польщі, залишався попередній юридичний устрій, оскільки він перебував на більш високому рівні розвитку. Такий підхід продовжувався і після прийняття литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років, які за своїм техніко-юридичним рівнем стояли вище від багатьох тогочасних західноєвропейських законів.

На інших землях України, що відійшли до Польщі, діяли Статути: 1347 р., 1420–1423 рр., 1505 р., Збірник законів Польських, який активно вдосконалювався до 1782 р. і завершився прийняттям єдиного збірника законів.

У цей час закладався фундамент для виникнення різних інститутів кримінального права, одним з яких, очевидно, є множинність кримінальних правопорушень. Виникають положення, які, наприклад, забезпечують те, що вбивство та викрадення майна тягне за собою найбільш суворе покарання.

Починаючи з XVII–XVIII ст. на окремих частинах сучасної території України починають діяти норми кримінального законодавства Московії, які суттєво відрізнялись від права Київської Русі та Польсько-Литовського князівства.

Наприклад, у Псковській Судній Грамоті (1397–1467 рр.) нормативна регламентація вбивства у конструкціях, які давали змогу кваліфікувати його у сукупності з іншими злочинами не знайшла свого чіткого нормативного вираження. Можна лише припускати наявність смертних вироків за вбивства розбійними зграями, тобто «лихі вбивства». Це впливає з того, що в цьому історичному документі встановлювалася відповідальність за розбій і напад, або розбійний напад шайкою, яке, як правило, супроводжувалося вбивством потерпілого.

І з розвитком пам'яток московського права, у наступних нормативних актах позиція законодавця щодо вбивства, поєднаного з іншими злочинами, ставала чіткішою. Зокрема, Судебник 1497 був нещадний до «лихих» вбивств і встановлював смертну кару за «душегубство» з боку розбійників (ст. 8). Те саме було притаманне і Статутній книзі розбійного наказу (1555–1631 рр.), що містить положення про те, що якщо «на те розбою вбивство або попалив дворовий або хлібний був і тих карати смертю». При цьому вбивство «часто прирівнювалося до розбійника, що був у трьох розбоях».

Судебник 1550 року продовжував розвиток положення про сукупність вбивства з розбоєм і містив таку норму: «А побьютца на полевпопалив, або душегубстве, або в розбої, або в татьбе...» (ст. 12).

Розділ XXI «Про розбійні і татині справи» Соборного Уложения 1649 року передбачав сукупність вбивства не тільки з розбоєм, але із вбивством «в татьбе». Останнім традиційно визнавалося насильницьке заволодіння чужим майном. У зв'язку з великою поширеністю і суспільною небезпекою таких посягань покарання за умисне позбавлення життя, навіть вчинене вперше, у розбої або татьбі каралося стратою: «А буде тать учинить і на першій татьбе вбивство і його стратити смертю» (гл. XXI, ст. 13), «А которые разбойники говорят на себя в расспросе и пыток, что они были на одном разбое, да на том же разбое учинили убивство и тех разбойников за первый разбой казнить смертю» (гл. XXI, ст. 18). Обтяжуючою обставиною було також і те, що вбивство мало місце під час крадіжки хліба або сіна (гл. XXI, ст. 89) або якщо «хто приїде до кого-небудь на двір насильством, скопом і змовою наміру злодійськи і учинить над тим, до кому він приїде, або над його дружиною, або над його дітьми, або над людьми смертне убийство, а знайдеться про те допряма і того, хто таке смертне вбивство учинить, самого казнити смертю ж ...» (гл. X, ст. 198).

У Розділі XXI «Про підпал, грабіж та крадіжку» Військових артикулів Петра I продовжують розвиватися положення про сукупність вбивства з розбоєм і татьбою: «Хто людей на шляху і вулицях зброєю та насиллям нападе і оних силою пограбує або поб'є, поранить і вб'є, або вночі зі зброєю в будинок увірветься, пограбувавши, поб'є, поранить або вб'є, оного купно з тими, які при ньому були і допомагали, колесувати і на колеса тіла їх потім покласти» (арт. 185). З тексту цієї норми видно, наскільки суворий був закон до осіб, які вчиняють такий злочин, при чому однаково суворо каралися як

виконавці таких вбивств, так і їхні пособники. Крім того, в статті 161 була передбачена підвищена відповідальність за вбивство, вчинене з корисливих мотивів, до якого довгий час належали випадки позбавлення життя внаслідок вчинення окремих форм розкрадання (зокрема, татби).

Підвищена кримінальна відповідальність за вбивство, вчинене поряд з іншими злочинами, була відображена й у інших пам'ятках права. При цьому законодавча регламентація цього явища з очевидністю мала вплив на ступінь його теоретичного осмислення, що виявилось у відображенні видів множинності кримінальних правопорушень в науці кримінального права на межі XVIII–XIX ст. Перші згадки про цей інститут кримінального права датовані XIX століттям. Зокрема, І. Я. Фойницький вважав, що сукупність вбивства треба розглядати виключно в зв'язку із вчиненням майнових посягань. Тому він виділяв вбивство, «вчинене для пограбування», а також умисне позбавлення життя «взагалі для заволодіння будь-якою власністю убитого чи іншої особи» відносив до різновидів корисливого вбивства. Засобом викрадення під час розбою в кримінально-правовій доктрині того часу нерідко визнавався «напад, вчинений відкритою силою, або зі зброєю, або хоча б без зброї, але супроводжувалося або вбивством, або замахом на нього...». М. Таганцев у своїй роботі «Про злочини проти життя по російському праву» серед вбивств, кваліфікованих за метою, з якою його вчинили, виділяв: а) вбивство з корисливою метою і б) вбивство, вчинене з метою вчинення іншого злочину. До першої групи він відносив випадки, коли вбивство вчинено для пограбування убитого або для отримання спадщини, або взагалі для заволодіння будь-якою власністю його або іншої особи. Щодо другої групи вбивств він зазначав, що в законодавстві не згадується про такі випадки вбивства. До таких вбивств він відносив: 1) вбивство, вчинене з метою повстання проти установленної урядом влади, щоб перешкодити дії влади, або примусити її до якої-небудь дії (ст. 268, 1459), і його спеціальні види; 2) вбивство, вчинене з метою самовизволення (ст. 309 і ст. 311 встановлює, якщо ув'язнені або переселені арештанти вчинять втечу і для досягнення своєї злочинної мети учинять вбивство, то вони піддаються позбавленню всіх прав і каторжній роботі без терміну); 3) вбивство, вчинене з метою звільнення і відведення арештантів або з тюрми (ст. 308), або під час їх пересилання (ст. 310) тощо.

Як можна помітити, список передбачених в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року злочинів, які вимагають їх кваліфікації за сукупність з умисним позбавленням життя, набагато більший порівняно з попередніми пам'ятками законодавства і не обмежується тільки посяганнями корисливо-насиленницької спрямованості, що свідчить про розвиток цього інституту кримінального права, його ускладнення.

У Кримінальному Уложенні 1903 року серед кваліфікованих видів вбивства виділялося вбивство з корисливою метою (п. 12 ст. 455) [5]. На думку М. С. Таганцева, до цього злочину належало «вбивство, вчинене розбійником, який отримав несподіваний опір з боку жертви і позбавивши її життя за допомогою, наприклад, затиснення їй рота подушкою, якщо тільки розбійник усвідомлював, що наслідком такої дії може бути задушення особи, і байдуже ставився до цього результату». Як зазначає автор, якщо насильство під час розбою «заподіяло смерть, то винний, понад відповідальності за розбій, повинен, звичайно, нести відповідальність за заподіяння смерті, за загальними правилами про сукупність, або підлягає покаранню за корисливе вбивство».

А. Кістяківський сукупність одного злочину з іншим розглядає як найбільш тяжке посягання. Як приклад він наводить випадки, де відбувається збіг вбивства з підпалом, та вважає, що відповідальність повинна бути за найбільш тяжке діяння, тобто за вбивство, поєднане з будь-яким злочином [6, с. 269]. Аналогічної позиції дотримувався і Н. Д. Сергієвський, який зазначає, що в окремих випадках законодавець може передбачити винятки, за допомогою прямого законодавчого встановлення ознак сукупності. Зокрема, йдеться про вбивство, поєднане з іншими насильницькими діями, наприклад, «злом в'язниць, повстання проти влади і ін.».

Аналіз текстів пам'яток права та доктринальних положень XIX – початку XX століття засвідчує все більш складні конструкції нормативної регламентації кримінальної відповідальності за умисне вбивство у його різновидах, що дає змогу кваліфікувати його за сукупністю з іншими посяганнями, або таких, що становлять собою враховану законодавцем сукупність, становлячи собою по суті складений склад кримінального правопорушення.

Після подій жовтня 1917 року в росії, а згодом і у східній та центральній Україні почала змінюватись кримінальна політика і з'явилося нове кримінальне законодавство. Зокрема, пункт «б» ст. 142 КК УСРР 1922 р. встановлював підвищену кримінальну відповідальність за вбивство «особою, яка вже відбула покарання за умисне вбивство або тяжке тілесне ушкодження». Необхідно відмітити, що, як і в Уложенні 1845 р., відповідальність за повторне вбивство обтяжувалась лише у випадку відбуття покарання за раніше скоєне вбивство.

КК УСРР 1922 року за умисне вбивство з корисливою метою (п. «а» ст. 142) передбачав покарання у вигляді позбавлення волі на строк не нижче восьми років з суворою ізоляцією, а розбій, тобто відкритий, з метою викрадення майна, напад окремої особи на будь-кого, поєднаний з фізичним або психічним насильством, що загрожує життю або здоров'ю, здійснений групою осіб (бандитизм), або при рецидиві, карався тільки розстрілом (ст. 184). Цікаво відзначити, що в диспозиції статті 184 йшлося тільки про насильство, що загрожує життю і здоров'ю, а саме позбавлення житті не малося на увазі, однак санкція за кваліфікований розбій була набагато суворіше, ніж за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах [7].

Ознайомлення з текстом КК УСРР 1922 р. дає змогу зробити висновок про наявність у цьому нормативному акті норм, відповідно до яких вбивство могло бути вчинене у сукупності зі злочинами проти порядку управління, які передбачали вищу міру покарання: бандитизм, масові заворушення, опір представникам влади або примушування до виконання явно незаконних дій. Наприклад, у статті 75 йшлося про участь «в масових заворушеннях всякого роду, як-то: погромах, зруйнуванні шляхів і засобів сполучення, звільнення заарештованих, підпалах та ін., якщо при цьому учасники безладу були озброєні» (і щодо організаторів, керівників та підбурювачів, а так само тих учасників, які викриті у скоєнні вбивств, підпалів, нанесенні тілесних ушкоджень, звалтування і збройному опорі владі, застосовувався розстріл), в статті 86 говорилося про опір окремих громадян представникам влади, під час виконання ними покладених на них законом обов'язків або примус до виконання явно незаконних дій, пов'язаних із вбивством, нанесенням каліцтв або насильством над представником влади, а в статті 76 – про організацію та участь «в бандах (озброєних зграйках) і організованих бандах, розбійних нападах та пограбуваннях, нападу на радянські та приватні установи і окремих громадян, зупинки поїздів і руйнування залізничних шляхів, байдуже, чи супроводжувалися ці напади вбивствами та пограбуваннями або не супроводжувалися» [7].

Подібні норми про масові заворушення і бандитизм, що належать до злочинів проти порядку управління, містилися і в КК УРСР 1927 року (ст. 59.2 і 59.4). Умисне вбивство, з корисливою метою, відповідно КК УРСР 1927 року каралося позбавленням волі з суворою ізоляцією на строк до десяти років (п. «а» ст. 136), а за розбій, тобто відкритий, з метою заволодіння чужим майном, напад окремої особи, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, що спричинило смерть або тяжке тілесне ушкодження потерпілого, в разі визнання судом особи, яка вчинила злочин, особливо соціально-небезпечною можливо було застосування розстрілу (ч. 3 ст. 167). У п. «б» ст. 136 КК УРСР 1927 р. вказувалось, що «вбивство, вчинене особою, яка раніше притягувалась до кримінальної відповідальності за умисне вбивство або тілесне ушкодження та відбула призначену судом міру соціального захисту», вважається обставиною, яка обтяжує покарання. І знову посилення покарання встановлювалося лише для тих, хто відбув до вчинення нового вбивства покарання за попереднє [8].

Отже, КК УРСР 1927 року усядмував норму, яка пов'язує вчинення масових заворушень і бандитизму з умисним позбавленням життя людини, а також передбачає сукупність вбивства та розбою.

Після Другої світової війни в СРСР було ухвалено Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Про посилення охорони особистої власності громадян», в якому питання про кваліфікацію вбивства, поєднаного з розбоєм, стало вирішуватися на користь останнього. Це правило знайшло підтвердження в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 19 березня 1948 р. № 6/4 «Про застосування Указів від 4 червня 1947 р.», вказавши, що «розбій, що супроводжувався насильством, що спричинило смерть або тяжке тілесне ушкодження потерпілого, повинен кваліфікуватися як розбій, пов'язаний з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, тобто за ч. 2 ст. 2 Указу від 4 червня 1947 року «Про посилення охорони особистої власності громадян». Пізніше, відповідно до положень нового Указу

Президіуму Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 року «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство», кваліфікація вбивства, сукупного з розбоєм, стала здійснюватися за сукупністю ч. 2 ст. 2 Указу від 4 червня 1947 року й п. «а» ч. 1 ст. 136 КК УРСР 1927 року.

Наступний КК УРСР 1960 року чітко закріпив ознаку пов'язаності вбивства із згвалтуванням в нормі про умисне заподіяння смерті при обтяжуючих обставинах, яка каралося смертною карою (п. «ж» ст. 93). У цьому нормативному акті щодо питань охорони життя людини прослідковується поступовий перехід до рівного захисту як державних, так і особистих інтересів громадян. Такий підхід знайшов свій розвиток у чинному КК України 2001 року, де був проголошений пріоритет прав і свобод людини та громадянина.

Крім вбивства, поєднаного із згвалтуванням, КК УРСР 1960 року (в різних редакціях) передбачав вбивство, вчинене у сукупності, наприклад, з опором начальнику або примусу його до порушення службових обов'язків, які караються стратою.

Зокрема, в п. «в» ст. 234 КК УРСР 1960 року йшлося про опір начальнику, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї службові обов'язки, або примус його до порушення цих обов'язків, якщо вони поєднані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки по військовій службі.

Склад бандитизму (ст. 69 КК УРСР 1960 року), хоча і не передбачав прямого заподіяння смерті потерпілому, належав до інших державних злочинів і карався смертною карою. Відповідно до п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 03 липня 1963 р. № 9 «Про деякі питання, що виникли в судовій практиці у справах про умисне вбивство», умисне вбивство, вчинене учасниками банди при нападах, підпадало під ознаки бандитизму і не вимагало додаткової кваліфікації за ст. 102 КК РРФСР (ст. 93 КК УРСР). Аналогічна рекомендація містилася і в п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 р. № 4 «Про судову практику у справах про умисне вбивство». Лише в кінці 80-х років XX століття, коли саме особа стала набувати більшого соціального значення, було ухвалено постанову Пленуму Верховного Суду СРСР № 10 від 22 вересня 1989 р. «Про виконання судами керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду СРСР при розгляді кримінальних справ про умисні вбивства», яка внесла зміни до постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 р. № 4 і вказала, що умисне вбивство, вчинене учасниками банди при нападах, треба кваліфікувати за сукупністю скоєних злочинів, як бандитизм і вбивство. У подальшому постанову Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 9 «Про судову практику у справах про бандитизм» підтвердило це правило і роз'яснило, що ст. 69 КК України, що встановлює відповідальність за організацію озброєних банд, участь у них і в здійснюваних ними нападах, не передбачає відповідальність за можливі наслідки злочинних дій збройних банд, в зв'язку з чим вимагають додаткової кваліфікації злочинні наслідки нападів, що утворюють самостійний склад тяжкого злочину.

Інший підхід до вирішення питань кваліфікації мав місце у випадках вчинення вбивства поряд зі згвалтуванням або розбоєм. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 03 липня 1963 р. № 9 встановлювала, що «позбавлення життя потерпілого не охоплюється складом розбою, тому умисне вбивство, вчинене при розбійному нападі, слід кваліфікувати за п. «а», а в разі, якщо воно вчинене з метою приховати злочин або полегшити його вчинення, – також і за п. «ж» ст. 93 КК УРСР ... таким чином, дії винного повинні крім умисного вбивства за сукупністю кваліфікуватися ще й за ст. ст. 86 і 142 КК УРСР ...». Це правило було підтверджено в подальшому в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 березня 1966 р. № 31 «Про судову практику у справах про грабежі і розбої» (п. 7) і в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 р. № 4 (п. 6).

Відповідне питання піддавалося аналізу і у доктрині радянського кримінального права. Одні автори, зокрема, зазначали, що напад, скоєний з метою заволодіння майном, якщо при цьому була заподіяна смерть потерпілому, не може охоплюватися складом вбивства з корисливих мотивів. На думку інших авторів, кваліфікація скоєного в таких ситуаціях повинна здійснюватися за сукупністю статей, охоплюючи таким чином всі ознаки вчиненого особою посягання [9, с. 32].

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 03 липня 1963 р. № 9, умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, підлягало кваліфікації за ст. 102, п. «е», КК РРФСР і за відповідними статтями КК інших союзних республік (п. 8). У постанові

Пленуму Верховного Суду СРСР від 27 червня 1975 р. № 4 докладно роз'яснювалося, що під умисним вбивством, поєднаним із зґвалтуванням, треба розуміти вбивство в процесі зґвалтування або з метою приховати його, а також вбивство, вчинене, наприклад, за мотивами помсти особі, яка чинила опір під час зґвалтування, враховуючи, що при цьому відбуваються два самостійних злочини, скоєне треба кваліфікувати за п. «е» ст. 102 і ст. 117 КК РРФСР і за відповідними статтями КК інших союзних республік (п. 1). Аналогічне роз'яснення містилося і в п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я людини». Постановою Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 4 «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» встановлювалося, що дії особи, яка вчинила умисне вбивство в процесі зґвалтування, повинні бути кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених п. «ж» ст. 93 і ч. 4 ст. 117 КК УРСР, а якщо умисне вбивство було вчинено після закінчення насильницького статевих акту або замаху на нього з метою приховування скоєного злочину чи з мотивів помсти за опір, який вчинила потерпіла під час зґвалтування, дії треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених п. «ж» ст. 93 і відповідною частиною ст. 117 КК УРСР.

Отже, варто відзначити, що розбій і зґвалтування, поєднані з вбивством, набагато раніше, ніж бандитизм, пов'язаний з умисним позбавленням життя людини, пропонувалося кваліфікувати за правилами сукупності злочинів. При цьому принципова відмінність КК 1960 р. від попередніх пам'яток права полягала в тому, що відтоді обтяжуючою обставиною визнавався лише факт вчинення умисного вбивства раніше, незалежно від відбуття покарання за нього.

Висновки. Аналіз розвитку нормативної регламентації відповідальності за умисне вбивство у контексті їх потенційної множинності дає змогу зробити такі висновки. Сучасний стан правової регламентації відповідальності за умисні вбивства у КК України 2001 р., використання юридичних конструкцій, які зумовлюють потенційну множинність кримінальних правопорушень під час їх кримінально-правової оцінки, зумовлено історією розвитку вітчизняного кримінального законодавства, яке передбачало посилене покарання за вчинення умисного вбивства у поєднанні із іншими кримінальними правопорушеннями. При цьому конструкції, які використовувалися законодавцем для регламентації подібних випадків, ускладнювалися з розвитком законотворчої техніки та кримінально-правової доктрини. Однією з основних особливостей розвитку цього інституту кримінального права є поступова систематизація та впорядкування складів кримінальних правопорушень, вчинення яких поряд з вбивством тягне застосування відповідних заходів кримінально-правової репресії.

Список використаних джерел

1. Бережний С. Умисні вбивства на замовлення: історично-правовий аспект. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 3(4). С. 105–111.
2. Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 248 с.
3. Черепій П. П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2019. 269 с.
4. Бойко І. Йо. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 904 с.
5. Уголовное уложение 1903 года. URL : https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulogenie_1903_goda.pdf.
6. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Общая часть. 3-е изд. Киев : Издательство Ф. А. Иогансона, 1891. 850 с.
7. Уголовный кодекс УССР : введен в действие 15 сентября 1922 г. С изменениями и дополнениями по 1 ноября 1924 г. Харьков : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1924. 74 с.
8. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. (в редакції 1949 р.). Київ : Держполітвидав, 1950. 168 с.
9. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков : Право, 2000. 128 с.

Надійшла до редакції 15.09.2022

References

1. Berezhnyi, S. (2013) Umysni vbyvstva na zamovlennia: istorychno-pravovyi aspekt [Intentional contract killings: a historical and legal aspect]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. № 3(4). S. 105–111. [in Ukr.].
2. Semeniuk, I. S. (2016) Vidpovidalnist za umysne vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krain [Responsibility for the intentional killing by the mother of her newborn child under the criminal legislation of Ukraine and foreign countries] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Klasychnyi pryvatnyi universytet Zaporizhzhia, 248 p. [in Ukr.].
3. Cherepii, P. P. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za umysne vbyvstvo z osoblyvuiu zhorstokistiu za zakonodavstvom Ukrainy [Criminal responsibility for intentional murder with particular cruelty under the legislation of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 269 p. [in Ukr.].
4. Boiko, I. Yo. (2014) Istoriia pravovoho rehuliuвання tsyvilnykh, kryminalnykh ta protsesualnykh vidnosyn v Ukraini (IKh–KhKh st.) [History of legal regulation of civil, criminal and procedural relations in Ukraine (IX–XX centuries)] : navch. posib. Lviv : Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 904 p. [in Ukr.].
5. Uголовное уложение 1903 года [Criminal code of 1903]. URL : https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf [in Russ.].
6. Kistyakovskij, A. F. (1891) Elementarnyj uchebnik obshogo ugovnogo prava. Obshaya chast [Elementary textbook of general criminal law. a common part]. 3-e izd. Kiev : Izdatelstvo F. A. Ioganson, 850 p. [in Russ.].
7. Uголовный кодекс СССР: введен в действие 15 сентября 1922 г. С изменениями и дополнениями по 1 ноября 1924 г. [Criminal Code of the Ukrainian SSR: Entered into force on September 15, 1922. With amendments and additions until November 1, 1924]. Harkov : Yuridicheskoe izdatelstvo Narkomyusta USSR, 1924. 74 p. [in Russ.].
8. Kryminalnyi kodeks URSR 1927 r. (v redatsii 1949 r.) [Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927 (revised in 1949)]. Kyiv : Derzhpolitydav, 1950. 168 p. [in Ukr.].
9. Zagorodnikov, N. I. (1962) Neskolko vznikshih voprosov kvalifikatsii umyshlennykh ubijstv [Several issues that have arisen regarding the qualification of intentional homicides]. *Sovetskaya yustitsiya*. № 3, pp. 4–5. [in Russ.].
10. Bazhanov, M. I. (2000) Mnozhestvennost prestuplenij po ugovnomu pravu Ukrainy [Plurality of crimes under the criminal law of Ukraine]. Kharkiv : Pravo, 128 p. [in Rus.].

ABSTRACT

Yuriy Lomaha. The historical aspect of the development of legal regulation of criminal responsibility for intentional murders in the context of their potential multiplicity. The classification of intentional murders as a whole as a type of multiplicity of criminal offenses is a consequence of the system of criminal legislation that was formed in Ukraine as a result of a certain historical path, the use of traditional law-making techniques, and the reflection in the criminal legislation of the problems relevant for a certain historical period of the development of Ukrainian society. Tracking this development makes it possible to better understand the current state of criminal legislation in terms of criminal liability for intentional homicides in terms of the historically determined features of its normative regulation. The purpose of this article was to find out the historical prerequisites of the current state of the criminal legislation of Ukraine in terms of its regulation of criminal liability for intentional murders, which determines their potential criminal-legal assessment in combination with other criminal offenses. The analysis of the development of the regulatory regulation of responsibility for intentional homicide in the context of their potential multiplicity made it possible to draw the following conclusions.

The current state of legal regulation of responsibility for intentional homicide in the Criminal Code of Ukraine of 2001, the use of legal constructions that determine the potential multiplicity of criminal offenses during their criminal legal assessment, is determined by the history of the development of domestic criminal legislation, which provided for increased punishment for intentional homicide in combination with other criminal offenses. At the same time, the constructions used by the legislator to regulate such cases became more complicated with the development of law-making techniques and criminal legal doctrine. One of the main features of the development of this institution of criminal law is the gradual systematization and ordering of criminal offenses, the commission of which, along with murder, entails the application of appropriate measures of criminal law repression.

Keywords: criminal liability, murder, development, regulation.

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-393-398

Віта ПЕРВІЙ[©]

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

У статті наведено загальну характеристику злочинів у сфері службової діяльності. Виділено основні ознаки злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою чи службовим становищем. Наведено основні ознаки негласних слідчих (розшукових) дій та принципи їх застосування. Охарактеризовано основні види негласних слідчих (розшукових) дій, які доцільно застосовувати при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою або службовим становищем. Розглянуто основні ознаки та відмежування негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: докази, доказування, зловживання владою, службова особа, негласна слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. Конституція України у ч. 2 ст. 19 задекларувала, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Це положення Основного закону вказує на те, що особи, уповноважені виконувати функції органів державної влади чи місцевого самоврядування, зобов'язані у своїй повсякденній діяльності діяти лише так, як це прямо дозволено законом. Будь-які відхилення від цього принципу є правопорушеннями, одним з найнебезпечніших з яких є зловживання владою або службовими повноваженнями, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Цей злочин кримінальний закон кваліфікував як корупційні дії. Реалізація державної політики у сфері національної безпеки, боротьби зі злочинністю та запобігання корупції покладається на правоохоронні органи. Президент України та Уряд неодноразово наголошували на необхідності консолідувати зусилля всіх гілок та установ влади, громадськості, освітян та науковців щодо реформування правоохоронних органів, що повинно бути не лише ефективним інструментом боротьби зі злочинністю, а й забезпечити безумовну службову дисципліну.

Інститут слідчих (розшукових) дій завжди був у центрі уваги науковців та практиків. Пильна увага до цього інституту зумовлена тим, що слідчі (розшукові) дії є основним засобом інформаційного забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні.

Мета статті – проаналізувати негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою чи службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Злочини, пов'язані зі зловживанням владою чи службовим становищем, вчинені державними службовцями, часто пов'язані з операціями, що містять певну інформацію (особисту, службову, секретну тощо). Менеджерами цієї інформації, відповідно до ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [1], є суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що виконують функції державного управління, відповідно до законодавства та рішення якого є обов'язковими для виконання. Тобто державні службовці включені до цього переліку, оскільки на них покладаються певні

повноваження держави. Маючи певну інформацію та інформацію, отриману внаслідок службових обов'язків, державний службовець зобов'язаний не розголошувати цю інформацію. Однак ст. 11 Закону України «Про доступ до публічної інформації» передбачено, що посадові особи та посадові особи не несуть юридичної відповідальності, незважаючи на порушення їх службових обов'язків, за розголошення інформації про правопорушення або інформації, що стосується серйозної загрози здоров'ю або безпеці громадян, навколишнього середовища, якщо особа керувалася добрими намірами та обґрунтовано переконана, що інформація є достовірною, а також містить докази правопорушення або стосується значної загрози здоров'ю чи безпеці громадян, навколишньому середовищу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 65 затверджено Правила етичної поведінки державних службовців [2], які регулюють моральні принципи державних службовців та мають відповідати принципам етики державної служби. Державні службовці у своїй діяльності керуються принципами етики державної служби, заснованими на положеннях Конституції України, законодавства про державну службу та запобігання корупції, а саме: служіння державі та суспільству; гідна поведінка; цілісність; лояльність; політичний нейтралітет; прозорість та підзвітність; чесність. Державні службовці підлягають дисциплінарній відповідальності за порушення Кодексу етичної поведінки. Не менш важливим нормативно-правовим актом у виявленні та припиненні корупції державних службовців є Інструкція про організацію обміну інформацією між підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України та Державної митної служби [3].

Через реформування правоохоронних органів деякі служби та відомства змінили свою назву, але Інструкція залишається чинною і сьогодні, тож ми будемо використовувати положення, які є актуальними сьогодні. Передбачаються такі форми обміну інформацією між вищезазначеними органами: проведення спільних нарад та оперативних нарад уповноважених підрозділів; створення спільних робочих груп, що складаються з представників уповноважених підрозділів для вивчення окремих проблем у боротьбі з корупцією та вироблення пропозицій щодо їх вирішення; взаємне інформування уповноваженими підрозділами один одного про виявлення ними в процесі реалізації функцій таких причин та умов, що сприяють корупційним правопорушенням; інформування уповноважених підрозділів один одного про відомі факти підготовки чи вчинення посадовими особами корупційних та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, координація дій під час їх документування; відрядження до іншого правоохоронного органу працівника уповноваженого підрозділу з метою проведення оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, проведення досліджень [3]. Правоохоронні органи виявляють корупційні дії під час: офіційних розслідувань та перевірок; проведення перевірок за матеріалами правоохоронних органів; виконання письмових доручень та постанов органів досудового розслідування; оформлення документів прокурорського реагування, ухвал суду, які перебувають у його провадженні; проведення перевірок на вимогу оперативних підрозділів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав; проведення перевірок на вимогу уповноважених державних органів, установ, організацій [3].

Зазначимо, що зловживання владою – це вчинення посадовою особою, яка постійно або тимчасово виконує функції представника уряду, умисного діяння із застосуванням своїх повноважень, якими він наділений на підставі законів та інших нормативних актів, всупереч до інтересів служби. Зловживання службовим становищем, як правило, передбачає використання службових повноважень, пов'язаних із здійсненням (реалізацією) повноважень, якими посадова особа наділена посадою, всупереч інтересам служби [4, с. 845]. Водночас В. Борисов зазначає, що зловживання службовим становищем відбуватиметься не лише у разі вчинення службовою особою діяння, що належить до її компетенції, тобто діяння, пов'язаного з її власними повноваженнями, а також у випадках, коли посадова особа використовувала повноваження, службові зв'язки, а також здатність давати вказівки, рекомендації підлеглим організаціям і відповідно до їх офіційної позиції могли контролювати їх виконання тощо [5, с. 49]. Отже, використання влади чи службового становища проти інтересів служби потрібно трактувати як вчинення таких порушень службових обов'язків, які завдають значної шкоди юридично захищеним інтересам фізичних осіб,

держави, громадських інтересів чи юридичних осіб [5, с. 50].

В. Тацій та Ю. Грошевий зазначають, що слідчі дії характеризуються певними ознаками, що дозволяють відрізнити їх від інших процесуальних дій: мають когнітивну спрямованість на отримання, фіксацію чи перевірку доказів; суттєво порушують права та законні інтереси фізичних осіб, а тому деякі з них вимагають згоди прокурора або дозволу слідчого судді; порядок їх проведення закріплений у кримінальному процесуальному законі; коли виникає потреба – забезпечуються державним примусом [6, с. 365; 9; 10].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає інститут негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), що є різновидом слідчих (розшукових) дій, інформація про факт та методи яких не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 246) [7]. Основним процесуальним завданням НСРД є отримання нових доказів або перевірка вже отриманих доказів.

Основним напрямом використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою чи службовим становищем, як справедливо зазначають М. Багрій та В. Луцик, є отримання доказової інформації та її подальше використання для доведення вини особи (осіб) у вчиненні злочину. Цей напрям повністю відповідає меті таких дій та розкриває потенціал цих кримінально-процесуальних засобів. Використання результатів НСРД для ухвалення певних процесуальних рішень передбачає право або обов'язок особи, яка проводить досудове розслідування, відповідно до чинного законодавства ухвалити рішення [8, с. 153].

Для НСРД, крім вищезазначеного, визначальною рисою є їх неочевидність, таємність від осіб, які не беруть у них участі, у тому числі тих, хто не має стосунку до НСРД, але насамперед до суб'єктів, щодо яких вони проводяться. Відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України, застосування НСРД можливе лише щодо тяжких і особливо тяжких злочинів, якщо інформацію про них та особу, яка їх вчинила, неможливо отримати іншим способом [7]. Однак бувають винятки з можливості їх застосування до злочинів, які не є тяжкими або особливо тяжкими. Вищезазначений перелік слідчих (розшукових) дій не свідчить про видалення інформації з електронних інформаційних систем (ч. 2 ст. 264 КПК України) та встановлення місця розташування електронних засобів (ст. 268 КПК України). Отже, зважаючи на вищевикладене, треба зазначити, що НСРД – це дії, спрямовані на отримання (збір) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, інформація про факт та методи яких не підлягає розголошенню, крім випадків, передбачених за законом.

М. Даньшин, враховуючи особливий порядок проведення НСРД, зазначає, що КПК України доповнюється засобами «оперативно-розшукового характеру» [9, с. 23]. На жаль, це не розкриває, як зрозуміти засоби цієї природи. З погляду когнітивних методів отримання інформації, НСРД та ОРЗ мають багато спільного. Як під час кримінальної процесуальної, так і оперативно-розшукової діяльності інформація отримується за допомогою матеріальних роздумів під час огляду речей, а також від людей, що перебувають у процесі спілкування з ними. У кримінальному провадженні передбачені різні види перевірки, допиту. Такі засоби отримання інформації також передбачені в ОРД (оперативна перевірка різного типу, оперативне обстеження тощо). Однак ніхто ніколи не згадував, що КПК України закріплює засоби ОРД. Це має бути у випадку висвітлення правової природи НСРД. Їх не можна назвати ОРД, оскільки вони мають іншу юридичну природу. Порядок їх проведення закріплений у відповідних статтях КПК України, а не в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Аналізуючи це питання, А. Полтавський зазначає, що «оперативно-розшукова діяльність ніколи не була процесуальною діяльністю, і відповідно отримана через неї інформація, наприклад, про особу, причетну до злочину, повинна була бути «легалізована» у порядку, встановленому чинним на той час кримінально-процесуальним законом» [10, с. 108].

Дійсно, розкриття злочинів забезпечується двома видами діяльності – кримінальною процесуальною та оперативно-розшуковою. Кожен з них здійснюється за допомогою пізнавальних засобів законом. Незважаючи на схожість пізнавальних можливостей під час отримання інформації, вони регулюються різними законами. Підстави та порядок проведення НСРД регулюються нормами Кримінального

процесуального кодексу України, а оперативно-розшукові заходи – Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11].

Отже, не зовсім точно відзначити консолідацію оперативно-розшукових заходів у КПК України. НСРД є видом слідчої (розшукової) дії як засобу формування судових доказів у кримінальному провадженні під час розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням владою чи службовим становищем. За своєю юридичною природою вони є кримінально-процесуальними діями, процесуальна форма яких відрізняється від процедури проведення оперативно-розшукових заходів. НСРД дозволяються лише під час конкретного кримінального провадження. Більшість із них проводиться з дозволу слідчого судді за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Виняток становлять контроль за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 246 та ч. 7 ст. 271 КПК України) та виконання спеціального завдання щодо розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 2 ст. 272 КПК України) [7]. Правова основа ведення НСРД регулюється Інструкцією про організацію НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом ГПУ, СБУ, МВС України, Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів та Міністерства юстиції від 16 листопада 2012 р. № 114/1042 / 516/1199/936/1687/5 (пункт 1.11), та в КПК України.

Наголосимо, що під формуванням системи доказів з пред'явленням підозри винній особі у вчиненні злочину, пов'язаного з зловживанням владою або службовим становищем, треба розуміти процес накопичення слідчим під час розслідування достовірної і повної інформації, яка свідчить про те, що саме підозрювана слідчим особа вчинила злочин. Фіксація та збір доказів має важливе значення для успішного розслідування кримінального провадження. На нашу думку, проведення негласних слідчих (розшукових) дій згідно з вище вказаними злочинами, є необхідними для збирання доказів і доказування в кримінальному провадженні, а саме: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції, на яку накладено арешт; зняття інформації з електронних інформаційних систем; дослідження інформації, отриманої під час застосування технічних засобів; спостереження за особою, річчю або місцем; – аудіо-, відеоконтроль місця та інші [7].

Треба підтримати думку багатьох вчених, які зазначають, що результатами НСРД є матеріально фіксовані джерела, які виникають (отримуються) у процесі проведення НСРД, змістом яких є відповідна інформація, дані, здобуті відповідно до мети конкретної НСРД уповноваженим суб'єктом, які становлять:

- а) документи (їх копії), що містять відповідні фактичні дані;
- б) будь-які об'єкти речового походження, властивості, якості й стан яких об'єктивно пов'язані зі злочинною діяльністю або які були знаряддям злочину, й всі інші матеріальні об'єкти, які можуть бути засобами розкриття та розслідування злочину.

Оцінюючи такий факт та враховуючи положення ч. 2 ст. 84 КПК України, в якій закріплено у ролі процесуальних джерел доказів показання, речові докази, документи та висновки експертів, а також зважаючи на інші положення глави 4 КПК України, можна констатувати, що результати НСРД можуть бути виключно такими видами доказів, як документи та речові докази. Але на превеликий жаль, те, яким саме з вказаних видів доказів можуть бути ті чи інші результати НСРД, у теорії та практиці є одним із дискусійних питань. Його вирішення пов'язане зі встановленням певних особливостей як проведення, так і фіксації окремих видів НСРД, а також особливостями застосування окремих забезпечувальних заходів під час їх проведення.

Наприклад, на думку Д. Сергєєвої, окремі додатки до протоколу є документами за гносеологічною сутністю, проте не за їх правовим значенням. Надання таким додаткам до протоколу значення документів як процесуального джерела доказів означає «подвоєння» (дублювання) доказу, оскільки у такому випадку змістом їх будуть ті самі фактичні дані, одержані з одного джерела фактичних даних під час проведення однієї процесуальної дії, проте зафіксовані у різній формі у двох чи більше джерелах доказів [12].

Висновки. Отже, злочини, пов'язані зі зловживанням владою чи службовим становищем, не виявляються в повному обсязі. До поля зору правоохоронців потрапляють лише окремі, одиничні факти злочинної діяльності, а прослідкувати та виявити всі схеми здійснення протиправної діяльності та механізм досягнення злочинної мети неможливо. Також необхідно звернути увагу і на тому, що злочини, пов'язані зі зловживанням владою

чи службовим становищем, із розвитком зовнішньоекономічної діяльності, розширенні напрямів її здійснення, запровадження нових форм економічної співпраці роблять актуальними питання доказової інформації під час вчинення зловживань з боку державних службовців та удосконалення форм їх застосування. На нашу думку, застосування НСРД щодо вказаної групи злочинів повинно ґрунтуватися не лише на нормах національного законодавства, а й на нормах міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують питання взаємодії та правової допомоги між країнами.

Список використаних джерел

1. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
2. Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь : наказ МВС України, СБ України, ДПА України, ДПС України, ДМС України від 23.03.2009 № 124/936/139/199/250. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09>.
3. Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 65. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248839311>.
4. Азаров Д. С., Гришук В. К., Савченко А. В. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
5. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
6. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я. Кримінальний процес : підруч. / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012.. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.08.2022).
8. Багрий М. В., Луцник В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 307 с.
9. Даньшин М. В. Практичне значення встановлення міжпредметних зв'язків криміналістики з науками кримінально-правового циклу. Криміналістика і судова експертиза : міжвідом. науково-метод. зб. Київ : Мін'юст України, 2014. Вип. 59. С. 19–26.
10. Полтавський А. О. Проблемні питання правової регламентації функціонування системи криміналістичної реєстрації Кримінальним процесуальним кодексом України: шляхи удосконалення. Криміналістика і судова експертиза : міжвідом. науково-метод. зб. Київ : Мін'юст України, 2014. Вип. 59. С. 107–114.
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. *Верховна Рада України*. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2135-12.
12. Сергєєва Д. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право України*. 2017. № 12. С. 49–61. URL : https://rd.ua/storage/lessons/39/3305.%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%94%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%94._49-61.pdf.

Надійшла до редакції 13.09.2022

References

1. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok orhanizatsii obminu informatsiieiu mizh strukturnymy pidrozdilamy MVS, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Derzhavnoi podatkovoi administratsii Ukrainy, Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Derzhmytsluzhby v diialnosti z vyivlennia ta prypynennia koruptsiinykh diian [On the approval of the Instruction on the procedure for the organization of information exchange between the structural divisions of the Ministry of Internal Affairs, the Security Service of Ukraine, the State Tax Administration of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, the State Customs Service in the activity of detecting and stopping corruption acts] : nakaz MVS Ukrainy, SB Ukrainy, DPA Ukrainy, DPS Ukrainy, DMS Ukrainy vid 23.03.2009 № 124/936/139/199/250. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0670-09>. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtziv [On the approval of the Rules of Ethical Conduct of Civil Servants: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 11, 2016 No. 65] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.02.2016 № 65. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248839311>. [in Ukr.].
4. Azarov, D. S., Hryshchuk, V. K., Savchenko, A. V. (2016) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] /

- za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. Kyiv : Yurinkom Inter, 1064 p. [in Ukr.].
5. Zlochyny proty pravosuddia [Crimes against justice] : navch. posib. / za zah. red. V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. Kharkiv : Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho», 2011. 160 p. [in Ukr.].
6. Hroshevyi, Yu. M., Tatsii, V. Ya. (2013) Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruchnyk / za red. V. Ya. Tatsiia, Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo. Kharkiv : Pravo, 824 p. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 30.08.2022). [in Ukr.].
8. Bahrii, M. V., Lutsyk, V. V. (2014) Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii u kryminalnomu provadzhenni [Covert investigative (search) actions in criminal proceedings] : monohraf. Ternopil : TNEU, 307 p. [in Ukr.].
9. Danshyn, M. V. (2014) Praktychne znachennia vstanovlennia mizhpredmetnykh zviazkiv kryminalistyky z naukamy kryminalno-pravovoho tsyклу. Kryminalistyka i sudova ekspertyza [The practical significance of establishing interdisciplinary connections between criminology and the sciences of the criminal law cycle. Forensics and forensic examination] : mizhvidom. naukovo-metod. zb. Kyiv : Miniust Ukrainy, Issue 59, pp. 19–26. [in Ukr.].
10. Poltavskiy A. O. (2014) Problemni pytannia pravovoi rehlementatsii funktsionuvannia systemy kryminalistychnoi reiestratsii Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: shliakhy udoskonalennia [Problematic issues of legal regulation of the functioning of the forensic registration system by the Criminal Procedure Code of Ukraine: ways of improvement]. Kryminalistyka i sudova ekspertyza : mizhvidom. naukovo-metod. zb. Kyiv : Miniust Ukrainy, Issue 59, pp. 107–114. [in Ukr.].
11. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [On operational and investigative activity] : Zakon Ukrainy vid 18.02.1992. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2135-12. [in Ukr.].
12. Serhieieva, D. (2017) Vykorystannia rezultativ nehlasykh slidchykh (rozshukovykh) dii dlia otrymannia okremykh vydiv dokaziv u kryminalnomu provadzhenni: problemni pytannia [Using the results of secret investigative (search) actions to obtain certain types of evidence in criminal proceedings: problematic issues]. *Pravo Ukrainy*. № 12, pp. 49–61. URL : https://rd.ua/storage/lessons/39/3305.%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%94%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%94._49-61.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

Vita Pervii. Covert investigators (detective) actions as a means of collecting evidence during the investigation of crimes related to abuse of authority or official position. The article provides a general description of crimes in the sphere of official activity. The main features of criminals connected with the abuse of power or official position. It has been established that the institute of investigative (search) actions has always been in the center of attention of scientists and practitioners. Close attention to this institution is due to the fact that investigative (search) actions are the main means of information support for the process of proving in criminal proceedings, in particular, crimes related to abuse of power or official position. It is given that the main signs of covert investigative (search) actions and the principles of their application. It is characterized that the main types of covert investigative (search) actions that are expedient to apply in the investigation of crimes related to abuse of power or official position.

It has been stated that the main direction of using the results of covert investigative (search) actions in the investigation of crimes associated with abuse of power or official position is to obtain evidentiary information and its further use to prove the guilt of a person (persons) in committing a criminal offense. It is considered the main signs and distinctions of covert investigative (search) actions and operational-search measures. It is determined that the disclosure of crimes is provided by two types of activities – criminal procedural and operational-search, each of which is carried out by means of cognitive means by law. But despite the similarity of cognitive capabilities in obtaining information, they are regulated by different laws. The conclusion is presented that the application of the covert investigative (search) action, in relation to this group of crimes should be based not only on the norms of national legislation, but on them and on the norms of international legal acts regulating issues of interaction and legal assistance between countries.

Keywords: *evidence, proving, misteasance, official entity, covert investigative (search) action.*

UDC 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-399-404

Andrii CHAUS[©]

adjunct

(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF ILLEGAL TRAFFIC OF NARCOTICS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

Андрій Чаус. ПРОБЛЕМАТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН. Дослідження питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків було і залишається одним із найбільш актуальним у дослідженнях вчених-адміністративістів.

Узагальнені сутність і призначення інституту адміністративної відповідальності у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, результати сучасних досліджень в цьому напрямі. Розглянуто проблеми його вдосконалення з урахуванням виникаючих проблем і колізій реалізації змін в адміністративному законодавстві як з позиції теорії адміністративного права, так і з урахуванням правозастосовної практики та пропозицій щодо їх вирішення.

На основі наших досліджень, зокрема, в цей час назріла необхідність: закріплення дієвого механізму здійснення обміну інформацією між органами Національної поліції України і установами охорони здоров'я про осіб, які перебувають на обліку в наркологічних диспансерах неповнолітніх, а також наркозалежних дорослих осіб; встановлення можливості та спрощення механізму проведення медичного огляду осіб, щодо яких є достатні підстави припускати, що вони перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, без отримання згоди самої особи або його законного представника; посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за втягнення у вживання і незаконний оборот наркотиків, одурманюючих та психотропних речовин тощо.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори.

Relevance of the study. At the forefront of the fight against the problems of drug addiction and drug crime, the measures implemented by the state to combat illegal drug trafficking continue to remain. The main ones are measures of criminal responsibility for crimes and administrative responsibility for administrative offenses in the sphere of circulation of narcotic drugs and psychotropic substances. Administrative responsibility in this area is an important measure to combat the illegal circulation of narcotic drugs and psychotropic substances, because among the total amount of all registered offenses, administrative offenses make up a larger part than criminal manifestations. In this regard, the study of problematic issues of legal regulation of administrative responsibility for offenses in the field of drug trafficking is relevant and timely in order to increase the effectiveness, countermeasures and prevention of offenses in the field of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances.

Recent publications review. Such scientists as K. Afanasyev, O. Volokh, I. Golosnichenko, S. Honcharuk, O. Dzhuzha, N. Zolotaryova, T. Minka, V. Kolpakov, V. Marchak, D. Nikyforchuk, S. Podlinev, S. Sayenko, O. Striltsiv, M. Khruppa and others devoted their works to the problems of administrative responsibility for offenses in the sphere of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances.

The research paper's objective is to highlight the problematic issues of bringing to administrative responsibility for offenses in the field of illegal trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances and combating violations in the field of anti-narcotic legislation. Formulate comprehensive conclusions and practical recommendations regarding the improvement of the procedure for prosecution. Also put forward proposals for solving this problem at the legislative level.

© A. Chaus, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9474-5147>

chausandrey@gmail.com

To determine the mechanism of bringing to administrative responsibility for offenses in the field of illegal circulation of narcotic drugs and psychotropic substances and methods of combating violations in the field of anti-narcotic legislation.

Discussion. Let's start the research with the characteristics of the concept of «administrative responsibility».

When elucidating positions on the concept of administrative responsibility, it should be noted that V. Kolpakov has a fairly well-founded position in this aspect, who understands administrative responsibility as the compulsory, in compliance with the established procedure, application by an authorized subject of the measures provided for by the legislation for the commission of an administrative offense influence, which is performed by the offender. It follows from this that real administrative responsibility arises upon the availability of normative, factual and documentary grounds [1, p. 76]. Investigating the specified problem, V. K. Kolpakov identified derivative signs of administrative responsibility:

1. Bringing to administrative responsibility is possible only as a result of committing an administrative misdemeanor.

2. It consists in the application of coercive measures, as a rule, administrative fines. Article 23 of the Code of Administrative Offenses states that an administrative penalty is a measure of responsibility [2].

3. The purpose of administrative responsibility is:

a) upbringing of a person in the spirit of compliance with laws, respect for the rules of cohabitation;

b) preventing the commission of new misdemeanors.

4. The right to bring to administrative responsibility is granted to many entities, among which are bodies of executive power, local self-government, courts (Article 213 of the Code of Administrative Offenses). A complete list of them is contained in Chapter III (Articles 218–244) of the Code of Administrative Offenses.

5. The act of bringing to administrative responsibility may be adopted:

a) individually (judge, official of relevant authorities);

b) collegially by voting (executive committees and administrative commissions).

6. The legislation establishes a special procedure for bringing to administrative responsibility (drawing up a protocol, collecting and evaluating evidence, issuing a resolution, etc.).

7. Norms regulating administrative responsibility are contained in acts of different legal nature: a) codes (KupAP, Customs Code of Ukraine); b) laws; c) rules, and rules can be approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, central bodies of executive power, decisions of local councils (art. 5, 182 of the Code of Administrative Offenses) [3, p. 78].

Continuing the analysis of the concept of administrative responsibility, we will recall the scientific positions of other administrative scientists. Thus, S. Honcharuk defines administrative responsibility as a specific form of response of the state in the person of its competent bodies to the commission of administrative misdemeanors, according to which the persons who committed these misdemeanors must answer to the authorized state bodies for their illegal actions and incur administrative penalties for this recovery in accordance with the procedure established by law [4, p. 19]. Considering this, in his studies K. Afanasiev notes that three main points of view regarding the concept of administrative responsibility have been formed in Ukrainian administrative law. According to the first, it is the application of coercive measures to offenders (Yu. Bityak, L. Koval and others); according to the second, it is the definition of property restrictions, as well as personal benefits and interests for committing administrative offenses (E. Dodin and others); according to the third, administrative responsibility is a set of administrative relations that arise in connection with the application of administrative penalties to the subject of the misdemeanor [5, p. 4].

In the theory of administrative law, the prevailing position is that the subject of an administrative offense is narcotic drugs and psychotropic substances. And this is true, since the subject is the things of the material world, in relation to which administrative offenses are committed. It should be noted that the current legislation defines narcotics that are included in the List of substances of natural or synthetic origin, drugs, plants that pose a danger to the health of the population in the event of their abuse.

Psychotropic substances are included in the List of substances of natural or synthetic origin, drugs, natural materials that are capable of causing a state of dependence and exerting a depressing or stimulating effect on the central nervous system or causing disturbances in

perception, or emotions, thinking or behavior and are a health hazard for the population in case of their abuse.

In her research, N. Zolotaryova points out the triple importance of the subject of administrative offenses in the sphere of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances, namely: 1) the subject of social relations protected by regulatory norms in the sphere of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances; 2) the subject of the misdemeanor, such as specific narcotic drugs and psychotropic substances used in illegal acts; 3) the subject of unlawful influence is the thing by means of which the misdemeanor is committed [6, p. 7].

The most problematic in practice is the question of grounds for conducting a superficial check by the police. The prosecutor's office pays special attention to this when studying the materials. Namely, after examining the case materials, cases are returned due to the lack of legal grounds for conducting a superficial check of the person and the subsequent seizure of illegal things and objects from the offender. According to the prosecutor's office, there are insufficient legal grounds to stop a suspicious person on the street, check his documents and check his belongings. But as you know, all the above-mentioned actions are regulated by the Law «On the National Police».

If a person has narcotic drugs and other things, the circulation of which is restricted or prohibited, or the storage, use or transportation of which requires a permit, if it is impossible to establish such rights in any other way, the police can apply such preventive measures as:

- verification of a person's documents, during which the police officer has the right to demand from the person the presentation of identity documents and/or documents confirming the relevant right of the person in such cases (Article 32 of the Law) [7];
- interviewing a person if there is sufficient reason to believe that he or she possesses information necessary for the performance of police powers. At the same time, a police officer may invite a person to the police premises for an interview (Article 33 of the Law) [7];
- to stop persons and/or carry out a surface check by a police officer conducting a visual inspection of a person, running a hand over the surface of a person's clothing (performed by a police officer of the appropriate gender (in urgent cases – by any police officer only using a special device or means), a special device or means (Article 34 of the Law) [7];
- surface inspection of the item or vehicle by visual inspection of the item and/or vehicle or visual inspection of the interior and trunk of the vehicle (has the right to demand to open the trunk lid and/or interior door).

In order to apply preventive measures, the police must have sufficient grounds to believe that a person has with him a thing, the circulation of which is prohibited or restricted, or which poses a threat to the life or health of such a person or other persons. During a cursory inspection of an item or vehicle, a person must independently show the contents of the personal items or vehicle to the police officer.

If any traces of an offense are detected during a cursory inspection, the police officer reports to the operative on duty and ensures their safety (security of the scene) until the arrival of the investigative-operational team, which will carry out an inspection in accordance with the requirements of Art. 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [8].

As for the grounds and procedure for administrative detention, Article 37 of the Law on Restrictions on the Movement of a Person or a Vehicle or the Actual Possession of a Thing authorizes the police to detain a person on the grounds, in the manner and for the time period specified by the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, with the immediate notification of the responsible police officer in the police unit by means of technical means of each application of the police measure.

Therefore, regarding persons who violated the rules of circulation of narcotic drugs and psychotropic substances, Art. 263 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine allows the use of administrative detention for a period of up to 3 days with written notification to the prosecutor within 24 hours from the moment detention, personal inspection, inspection of things and their removal [2].

When conducting a personal examination, the police officer should pay attention to the condition and behavior of the person, which clearly and clearly indicates whether the person is in a state of drug intoxication or not.

When inspecting things, you should pay attention to flashlight batteries, lighters, cigarette packs, packaging from medicines, photographic films, candies, in food products,

which usually serve as a «mobile shelter» when transporting or transporting narcotics.

If, as a result of the examination, the police officer discovers solid, tablet, powdery, ointment-like, liquid unknown substances; packages with unknown substances; parts of plants (hemp, poppy, etc.) left in pockets and on the surface of clothing; household utensils with traces of narcotics, pharmacy utensils; means for the use of narcotic drugs (syringes, needles, etc.), it is used to remove things that have become tools for committing an offense.

According to the general rules, narcotic drugs, psychotropic substances must be removed in the original packaging (that is, in the packaging in which they were found), placing it in the outer packaging, the description of which is recorded in the administrative procedural documents.

In the protocol on personal inspection, inspection of things, in addition to general information, the condition of the person subjected to personal inspection, identifying signs of substances found, type and quantity) is indicated.

In the protocol of seizure of narcotic drugs and psychotropic substances, it is necessary to indicate, in addition to general data, the clothes of the detainee or things in which the substance was found; physical characteristics of the extracted substance (color, smell, type of origin, volume, etc.); where the recovered substance is packed (envelope, cellophane bag, etc.); whether the extracted substance is sealed; are there any comments during withdrawal.

A person who is in a state of narcotic intoxication or who has consumed a narcotic drug or psychotropic substance without a doctor's prescription is sent for a medical examination to a specialized health care institution.

The recovered substance is sent to the expert forensic unit for research. The materials of the administrative case are sent to the court for consideration in accordance with Art. 221 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine.

There is another procedure for bringing the offender to administrative responsibility. It is provided for by the following algorithm of actions, in case the investigator receives a report with information about the possible illegal possession of narcotic drugs. In the future, the investigator registers a criminal case in the EDPR and applies to the court for a search. If the request is granted and a decision is obtained, the authorized persons conduct a search, seize drugs, prepare all the necessary procedural documents and send the seized items for examination in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine [8].

Since, in accordance with the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies, clause 24.1.5., in order to establish belonging to objects containing narcotic substances, psychotropic substances, their analogues and precursors, research is carried out, which is the competence of biological examination.

The main tasks common to all subtypes of material and substance examinations are detection of microparticles or microtraces of certain materials and substances (paint particles, traces of fuel and lubricants, traces of metallization, microfibers, particles of narcotic drugs) etc.).

Since during the examination, it is necessary to define an approximate list of issues to be resolved: Are there traces of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors on the carrier object (indicate which one exactly)? If there are, which ones exactly? Is this drug a narcotic drug, a psychotropic substance, their analogue or precursor and which (which) exactly, etc. [9]?

After the examination, according to the expert's opinion, the number of narcotics is determined, which further determines whether the illegal substance is sufficient to bring criminal responsibility or not. In the case when the provided narcotic substances are not enough, the investigator of the investigation department closes the criminal proceedings by his decision based on the results of the expert's opinion on insignificance and sends the materials to the prevention workers in order to bring the person involved to administrative responsibility.

Conclusions. The article considered the concept of administrative responsibility, described the procedure for seizing narcotic drugs and psychotropic substances and the procedure for bringing the offender to justice.

On the basis of our research, in particular, there is now necessary to:

- establish an effective mechanism for exchanging information between the National Police of Ukraine and health care institutions about persons who are registered in drug dispensaries for minors, as well as drug-addicted adults;

- establish the possibility and simplification of the mechanism of conducting a medical examination of persons with regard to whom there are sufficient grounds to assume that they are in a state of alcohol or drug intoxication, without obtaining the consent of the person

himself or his legal representative;

- strengthen the administrative and criminal liability for involvement in the use and illegal circulation of drugs, narcotics and psychotropic substances;

- establish a mandatory period of rehabilitation in specialized centers for persons suffering from drug addiction, taking into account the person, the period of use of narcotic substances and the circumstances that contributed to their use;

- improve the mechanism for identifying users of narcotic drugs and psychotropic substances in prisons, assessing their health and organizing drug addiction treatment;

- prepare and submit to the Cabinet of Ministers of Ukraine proposals for the formation of an interdepartmental coordination council on combating drug addiction and a draft regulation on it, in order to coordinate the activities of the central executive authorities and other state bodies in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, to combat their illegal trafficking;

- ensure preventive and educational activities for children, young people and their parents on combating drug addiction, promoting a healthy lifestyle;

- prepare and conduct, using the mass media, information measures to overcome stigmatization and discrimination of drug addicts, HIV-infected persons and representatives of groups at increased risk of HIV infection;

- amend the normative legal acts on determining the amount of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in illegal circulation.

References

1. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративноделіктне право) : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність. Сутність поняття і підстави. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 75–79.
4. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність : навч.-метод. посібник. Київ : НАУ, 2005. 118 с.
5. Афанасьев К. К. Окремі проблеми адміністративної відповідальності. *Вісник Луганського держ. ун-т внутр. справ*. 2008. Спец. вип. № 6. Ч. 1. С. 3–11.
6. Золотарьова Н. І. Проведення у справах про адміністративні правопорушення, що посягають на правові відносини обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 20 с.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства Юстиції (поточна редакція від 13.03.2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Submitted 28.07.2022

1. Kolpakov, V. K. (2008) *Administrativna vidpovidal'nist' (administrativnodeliktne pravo)* [Administrative liability (administrative tort law)] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter., 256 p. [in Ukr.].

2. Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].

3. Kolpakov, V. K. (2003) *Administrativna vidpovidal'nist'. Sutnist' ponyattya i pidstavy* [Administrative responsibility. The essence of the concept and the basis]. *Visnyk prokuratury*. № 6, pp. 75–79. [in Ukr.].

4. Honcharuk, S. T. (2005) *Administrativna vidpovidal'nist' [Administrative liability]* : navch.-metod. posibnyk. Kyiv : NAU, 118 p. [in Ukr.].

5. Afanas'yev, K. K. (2008) *Okremi problemy administrativnoyi vidpovidal'nosti* [Some problems of administrative responsibility]. *Visnyk Luhans'koho derzh. un-t vnutr. sprav*. Spets. vyp. № 6. Part1, pp. 3–11. [in Ukr.].

6. Zolotar'ova, N. I. (2000) *Provezhennya u spravakh pro administrativni pravoporushennya, shcho posyahayut' na pravovi vidnosyny obihu narkotychnykh zasobiv ta psykhotropnykh rechovyn* [Proceedings in cases of administrative offenses affecting the legal relations of circulation of narcotic drugs and psychotropic substances] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

7. Pro Natsional'nu polityu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/580-19. [in Ukr.].

8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 04/13/2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies] : nakaz Ministerstva Yustytisyi (potochna redaktsiya vid 13.03.2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The study of the issue of administrative responsibility for offenses in the field of illegal drug trafficking was and remains one of the most relevant in the research of administrative scientists.

The essence and purpose of the institution of administrative responsibility in the sphere of circulation of narcotic drugs and psychotropic substances, the results of modern research in this direction are summarized. The problems of its improvement are considered, taking into account the emerging problems and conflicts of the implementation of changes in administrative legislation both from the standpoint of the theory of administrative law, and taking into account law enforcement practice and proposals for their solution.

Keywords: administrative responsibility, narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-404-412

В'ячеслав ЧЕРНИШ®

аспірант

(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОСОБАМИ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПУБЛІЧНІ ПОСЛУГИ

У статті здійснено спробу надати кримінологічну характеристику та класифікувати кримінологічні заходи запобігання на загальносоціальному рівні одному з високолатентних кримінальних правопорушень, передбаченого статтею 365² Кримінального кодексу України – зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги.

Сутність кримінологічної характеристики таких заходів розкривається через системні заходи загальносоціального впливу на встановлений порядок суспільних відносин в тій чи іншій сфері надання публічних послуг суб'єктами регулювання та контролю, правоохоронними органами та громадськістю з метою убезпечення від зловживань з боку спеціальних суб'єктів, коло яких визначено диспозицією досліджуваної статті закону про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, загальносоціальні заходи запобігання, зловживання повноваженнями, публічні послуги, особи, які надають публічні послуги.

Постановка проблеми. Запобіжна діяльність є фундаментальною у системі кримінологічних заходів протидії актам соціально шкідливої поведінки. З огляду на це питання запобігання злочинності було завжди в центрі наукового дискурсу.

Незважаючи на це, на сучасному етапі комплексне кримінологічне дослідження системи заходів загальносоціального запобігання такого високолатентного кримінального правопорушення, як зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, передбаченого ст. 365² Кримінального кодексу (далі – КК) України, у вітчизняній кримінологічній доктрині відсутнє, що неодмінно провокує високий рівень латентності цього діяння, неможливість ефективної кримінологічної протидії та належного розслідування таких правопорушень правоохоронними органами, викликає

© В Черниш, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7185-0251>

chernyshvv@ukr.net

значні проблеми у правозастосуванні кримінально-правової норми в практичній діяльності під час досудового розслідування, притягненні винних осіб до відповідальності та відновленні прав потерпілих.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Питаннями наукової розробки кримінологічних заходів запобігання злочинності займалися такі вчені-кримінологи, як: В. Голіна, О. Джу́жа, А. Закалюк, А. Корягіна, В. Куц, П. Михайленко, Н. Надвірнянська, Т. Подковенко, В. Ша́кун, О. Яковлева та ін.

Зокрема, О. Джу́жа вважає, що терміни «запобігання», «профілактика», «попередження» злочинності є взаємозамінними синонімами, так чи інше семантичне навантаження вказаних понять спрямоване на убезпечення від негативних соціальних явищ, їх попередження. Водночас різнозмістовне тлумачення таких понять окремими вченими кримінологами є надуманим [1, с. 140]. Т. Подковенко зазначає, що протидія злочинності зосереджує в собі всю соціальну цінність, оскільки спрямовується на забезпечення прав і свобод громадянина у сфері функціонування публічної адміністрації. Зміст поняття «протидія злочинності» охоплює категорії: «боротьба зі злочинністю», «запобігання злочинності», «профілактика злочинності», є основою кримінально-правової політики та має об'єктивне вираження у напрямках та формах суспільно корисної діяльності [2, с. 36]. Н. Надвірнянська застосовує поняття «попередження злочинності» для визначення розуміння цілеспрямованої організованої діяльності уповноважених органів державної влади щодо цілеспрямованого впливу на окремих суб'єктів, окремі соціальні групи, окремі специфічні суспільні відносини з метою ліквідації криміногенних чинників негативних соціальних актів [3, с. 182–183]. А. Корягіна обґрунтовує кримінологічну єдність заходів запобігання злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. На перший план вчена виводить, як невід'ємну та обов'язкову, діяльність публічних та громадських інституцій, спрямовану на усунення, випередження, мінімізацію негативних явищ і процесів у суспільстві, що детермінують злочинність. При цьому поняття «профілактика», «попередження», «запобігання» визначаються нею як процес впливу на зовнішні детермінанти та на схильність особи до вчинення злочинів. На її думку, «запобігання» є основним різновидом соціально-профілактичної діяльності у боротьбі зі злочинністю [4, с. 194].

Спільним знаменником щодо досліджуваного питання різноманіття наукових поглядів вчених кримінологів є розуміння сутності загальносоціальних заходів запобігання злочинності в їх беззаперечному та цілеспрямованому позитивному впливі на детермінацію зумовлених негативних явищ, має вираження у практичній правозастосовній діяльності, а превалювання попереджувальних запобіжних заходів над каральними заходами найбільш відповідає суспільним викликам об'єктивної дійсності.

Зважаючи на викладене, систематизація та кримінологічна характеристика загальносоціальних заходів запобігання високолатентним кримінальним правопорушенням, зокрема і запобігання зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги, передбаченого ст. 365² КК України, на нашу думку, є одним із першочергових завдань сучасних наукових досліджень в цій галузі. Перспективний антикриміногенний потенціал за цим напрямом мають і сучасні наукові розвідки щодо використання інституту викривачів у запобіжній діяльності [5; 6].

Мета статті полягає у здійсненні систематизації та окреслення кола заходів загальносоціального запобігання зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги, та наданні кримінологічної характеристики таким заходам.

Виклад основного матеріалу. Протидія злочинності є комплексною категорією, що являє собою специфічний інтегрований та багатогранний і багаторівневий об'єкт соціального управління, який містить у собі діяльність різноманітних суб'єктів, які здійснюють цілеспрямований вплив на суспільні відносини у різних формах, різними засобами (окремі громадяни, інститути громадянського суспільства, державні установи та неурядові організації), що між собою взаємодіють, у тому числі і вплив на інтенсивність детермінації злочинності через інноваційні методи, обмежують кількість злочинних актів, нейтралізують причини та умови вчинення злочинних діянь.

На сучасному етапі розвитку суспільства створюється значно ефективніший соціально-корисний ефект від забезпечення умов для природнього, нормального розвитку особистості, виникнення та розвитку суспільних відносин, що й мінімізує соціальну деградацію на індивідуальному рівні та унеможливує вчинення злочинів,

ніж від покарання. Тому, на нашу думку, саме на апарат публічної влади в суспільстві покладається надважливе завдання створити такі умови для нормального перебігу суспільних відносин у різних сферах, що унеможливають дію факторів, викликаючих антисоціальні прояви у вигляді актів злочинної поведінки.

Заслужовує на особливу увагу науковий погляд вченого кримінолога В. Куца, який зазначає, що в процесі реалізації механізму запобігання злочинності на першому місці стоїть профілактика злочинності, спрямована на нейтралізацію чинників, що спричиняють появу до схильності вчинити злочинний акт, наступним етапом є попередження злочинності, що є своєрідним застереженням для схильних до вчинення злочинів осіб, і зрештою, якщо попередження злочину не спрацьовує, включається остання – третя складова, що передбачає припинення суспільно небезпечного діяння на стадії готування [7, с. 23].

Вчені кримінологи А. Закалюк, О. Яковлева обґрунтовують кримінологічну класифікацію запобіжно попереджувальних заходів на: загальносоціальні, галузеві (спеціальні) та індивідуальні. Критеріями для такого поділу є ієрархія причин та умов злочинності загалом як соціально шкідливого явища [8, с. 106].

На думку Т. Таран, загальносоціальні заходи запобігання – основа для спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки передбачають реалізацію комплексу заходів, спрямованих на усунення кризових суперечностей в соціальній, економічній, політичній, адміністративній, управлінській, господарській та в інших соціально активних сферах суспільно корисної діяльності [9, с. 220].

На нашу думку, загальносоціальні заходи запобігання злочинності спрямовані на усунення соціальних суперечностей для створення соціально прийнятної атмосфери в суспільстві.

У загальному розумінні система заходів запобігання злочинності корелюється із системою детермінантів суспільно небезпечних діянь.

Загальним для всіх суб'єктів досліджуваного кримінального правопорушення є створення економічних механізмів отримання легального «заробітку» або ж «доходу» від професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, які б значно «перевищували» рівень матеріальної вигоди від зловживання службовими повноваженнями, створення ефективної системи моніторингу та контролю за діяльністю суб'єктів, які надають публічні послуги, ефективний державний менеджмент та інституційне управління, своєчасне реформування відповідних сфер відповідно до потреб сьогодення та прийняття відповідних законодавчих актів, підбір високоморальних та професійних кадрів.

Водночас проведене дослідження дає підстави диференціювати загальносоціальні заходи запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 365² КК України, залежно від потенційних суб'єктів його вчинення.

Тож для *аудитора* загальносоціальними заходами запобігання є: запровадження ефективних міжнародних стандартів аудиту; належне методичне забезпечення аудиторського контролю; послідовна державна політика щодо ціноутворення на аудиторські послуги; ефективне страхування за неякісно виконані аудиторські послуги, уніфікація та стандартизація аудиторської діяльності, поліпшення якості аудиторських послуг через підвищення кваліфікації суб'єктів аудиторської діяльності; введення раціональної системи фінансових санкцій за надання неякісних аудиторських послуг; правопросвітницька діяльність, спрямована на підвищення у населення довіри до інституту аудиторських послуг, популяризації престижності професії аудитора тощо.

Щодо *нотаріуса* загальносоціальними заходами запобігання можуть бути: популяризація престижності та суспільної важливості інституту нотаріальної діяльності; активна діяльність засобів масової інформації та спеціалізованих правоохоронних інституцій щодо висвітлення, виявлення зловживань у сфері нотаріальної діяльності з метою формування суспільної нетерпимості та неприйнятності зловживань в подальшому; належний рівень професійної підготовки нотаріусів, системність заходів у механізмах контролю за нотаріальною діяльністю; популяризація позитивного досвіду нотаріального забезпечення дотримання прав власників нерухомості та бізнесу, як основної підвалини економічної безпеки держави; збільшення ролі громадського інституційного контролю за діяльністю нотаріуса; належне освітнє, правове виховання (навчання) майбутніх кадрів у сфері нотаріату; впровадження нотаріальної практики в різних сферах договірних відносин; створення умов для рівного доступу широкого кола

громадян до нотаріальних послуг; підвищення економічного, життєвого рівня споживачів нотаріальних послуг; збалансованість системи мотивації та фінансової винагороди суб'єктів нотаріальної діяльності, як у приватному, так і у державному секторі тощо.

У професійній діяльності *оцінювача* загальносоціальними заходами запобігання зловживанню повноваженнями в цій сфері є: вдосконалення методології та практики процедури оцінки різного майна; необхідність стандартизації та уніфікації економіко-математичних моделей та алгоритмів оцінки майна, впровадження комплексних електронних баз даних у сфері оціночної діяльності, підвищення рівня професійної кваліфікації фахівців у сфері оціночної діяльності, підвищення якості методично-методологічного забезпечення професійної оціночної діяльності, проведення ефективної правоосвітницької кампанії через засоби масової інформації, науково-практичні семінари, конференції, тематичні зустрічі тощо у сфері професійної оціночної діяльності, підвищення вимог щодо сертифікації у сфері професійної оціночної діяльності, встановлення чітких соціальних, гуманітарних, законодавчих, професійних гарантій незалежності в діяльності професійних оцінювачів, впровадження конкурентних умов на ринку послуг з оцінки майна (створення та вдосконалення таких засад), популяризація позитивного вітчизняного досвіду професійної оціночної діяльності, підвищення престижу професії оцінювача та підвищення довіри до зазначеного публічно-професійного інституту, стандартизація оціночної діяльності з урахуванням світового передового досвіду тощо.

Щодо *уповноваженої або службової особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб* заходами загальносоціального кримінологічного запобігання зловживання повноваженнями можуть бути: чітка кримінологічна регламентація понять «службова особа», «уповноважена особа»; встановлення засад юридичної відповідальності уповноваженої або службової особи фонду гарантування вкладів; встановлення насамперед методичних та методологічних (а надалі і на законодавчому рівні) чітких меж визначення нікчемності правочинів укладених банком, фінансовою установою, в яких введено тимчасову адміністрацію з метою уникнення випадків зловживань з боку посадової, службової особи Фонду гарантування вкладів; широка та різнопланова правопросвітницька кампанія щодо основних функцій та завдань Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; глибокий аналіз контролюючими суб'єктами проблематики в діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, створення ефективної системи захисту власності фізичних та юридичних осіб, серед яких Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є одним з ефективних Фондів захисту прав громадян; посилення відповідальності кінцевих бенефіціарних власників фінансових установ за доведення банку, фінансової установи до неплатоспроможності тощо.

Зосереджуючись на питанні надання системної кримінологічної характеристики загальносоціальним заходам запобігання зловживання повноваженнями *іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг*, треба спершу сформулювати понятійний апарат щодо визначення кола осіб, функціональна діяльність яких безпосередньо полягає у професійній діяльності щодо надання таких послуг.

Причому юридична конструкція ст. 365² КК України містить такий елемент, як суб'єктний склад кримінального правопорушення, що формально не передбачає вичерпного переліку таких суб'єктів, а лише містить деталізацію кола окремих осіб, що не є ані державними службовцями, ані службовими особами органів місцевого самоврядування, зокрема це: експерт, арбітражний керуючий, приватний виконавець, незалежний посередник, член трудового арбітражу, третейський суддя (під час виконання відповідних функцій).

Отже, інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, термінологічно не обмежується вище переліченими суб'єктами, а натомість стосується широкого кола осіб, правосуб'єктність яких містить безпосередні функції щодо професійної діяльності з надання публічних послуг.

Тому передусім охарактеризуємо коло вищевказаних суб'єктів.

Статтею 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та Законами України [10].

Зазначена норма поширює свою дію на всіх без винятку службових осіб законодавчої, виконавчої, судової гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ чи організацій, незалежно від відомчої чи галузевої належності, форми власності, характеру та обсягу повноважень. У зв'язку з цим визначення поняття «іншої особи», яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, опосередковується інституціональним та функціональним тлумаченням окремих положень законів та інших нормативно-правових актів.

А. Осадча щодо цього зазначає, що держава як інститут публічної влади делегує, в разі суспільної потреби, недержавним структурам повноваження з надання державних та муніципальних послуг, гарантуючи та контролюючи їх надання, змінюючи коло відповідних суб'єктів. Однак відсутність законодавчого визначення вичерпного переліку кола таких осіб породжує появу такої категорії, що передбачає виключно «оціночний підхід» до функціональної визначеності та належності і, зрештою, до потреби в кримінологічній науковій обґрунтованості такого поняття, як «інша особа» [11, с. 253–256].

Інший учений-кримінолог Л. Палюх зазначає, що під час надання кримінологічних та кримінально-правових характеристик ознак поняття «інша особа» треба виходити з відповідних положень, закладених в нормах підпункту б пункту 2 частини першої статті 3 Закону № 1700-VII, ст. 358, 365², 368⁴ КК України. Відповідна ознака складу злочину виокремлюється шляхом співставлення суб'єктів відповідальності, визначених у відповідних нормах [12, с. 240].

Використовуючи такий підхід, на думку Л. Палюх, особою, яка надає публічні послуги, є також і приватний підприємець, адвокат, що неодмінно призводить до розширеного застосування кримінальної норми, встановленої ст. 365² КК України, становить реальну небезпеку ставлення у вину та застосування до негативних ситуацій складу злочину невизначеному колу осіб [12, с. 241].

Наголошуємо, на нашу думку, зазначене є неприпустимим.

У зв'язку з цим до кола «інших осіб», крім чітко визначених у відповідних нормах КК України, Законі № 1700-VII, з наукового та практичного погляду не доцільно та не можливо відносити будь-яких інших суб'єктів [13].

Водночас у судовій практиці бувають випадки, коли судами виносяться вироки за ст. 365² Кримінального кодексу України за зловживання підприємцями-перевізниками. Наприклад, вирок Монастирського районного суду Тернопільської області від 18.04.2013 р. у справі № 1911-709/2012 провадження № 1/603/2/2013, що набув чинності 17.07.2013 [14].

На нашу думку, для надання кримінологічної характеристики загальносоціальних заходів запобігання зловживання повноваженнями «іншою особою», що передбачена диспозицією ст. 365² КК України необхідно виходити з того, що така особа: а) здійснює діяльність, функціонально вираженістю якої є прийняття рішення, що неодмінно призводить до наслідків юридичного характеру для невизначеного кола осіб; б) функціональні повноваження таких «інших осіб», а також алгоритм їх реалізації зафіксовані в документах, зокрема в нормативно-правових актах; в) згадані «інші особи» мають статус самозайнятих осіб; г) здійснення повноважень з надання публічних послуг не має приватного інтересу, реалізується на платній основі; д) виконання таких повноважень здебільшого може бути пов'язано з реалізацією організаційно-розпорядчої та/або адміністративно-господарської діяльності.

Отже, з позиції функціонально-правового, кримінологічного аналізу положень законодавчих актів, що регулюють професійну діяльність суб'єктів кримінального правопорушення, визначеного ст. 365² КК України, визначають особливості надання публічних послуг, можемо впевнено стверджувати, що норми таких нормативно-правових актів не містять визначення такого суб'єкта надання публічних послуг як «інша особа», правовий статус якої зосереджує в собі функціонально-змістове наповнення поняття особи, що надає публічні послуги, а натомість обмежується визначенням на законодавчому рівні колом таких осіб, яким притаманні всі вище викладені криміногенні значущі риси публічного, функціонального, дискреційного, дієвого, результативного ухвалення рішень у визначеній сфері суспільно корисної діяльності.

Саме тому, впевнено стверджуємо, що в законодавстві України наразі нормативно не визначено та не закріплено у спеціальних нормативно-правових актах такого поняття, як «інша особа, що надає публічні послуги», зазначена ситуація унеможливорює

окреслення кримінологічних заходів загальносоціальної протидії зловживання повноваженнями такою особою.

У зв'язку з цим у загальних рисах у цьому дослідженні запропоновано виходити із загального кола детермінантів, що сприяють зловживанню у сфері реалізації публічних послуг суб'єктами їх надання, які властиві *для всіх без виключення суб'єктів*, коло яких окреслено зокрема і в диспозиції досліджуваної статті Закону про кримінальну відповідальність та необхідного комплексу загальносоціальних заходів кримінологічної протидії цьому кримінальному правопорушенню.

Загальносоціальними заходами кримінологічного запобігання та протидії зловживання повноваженнями *експерта* необхідно відмітити такі: удосконалення інституту судової експертизи в контексті подальших напрямів судової реформи, зокрема створення реальних гарантій незалежності судового експерта, що відображається передусім на трансформації відомчого законодавства, стандартизації експертного забезпечення правосуддя з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів та критеріїв; належне, на високому рівні науково-технічне та методичне забезпечення експертної діяльності; створення засад рівноправності державних та приватних судово-експертних установ щодо попиту на експертні послуги; чітке окреслення принципів судово-експертної діяльності в практичному застосуванні експертних знань; системний підхід у проведенні атестації експертів; ефективне та якісне соціально орієнтоване правове забезпечення судово-експертної діяльності; впровадження та утвердження механізмів невідворотного застосування суворих заходів відповідальності до експертів за допущені зловживання, участь громадськості та засобів масової інформації у висвітленні випадків притягнення експертів до відповідальності за зловживання повноваженнями, популяризації професії експерта в різних галузях знань, науки і техніки, з метою підвищення рівня довіри населення до інституту експертного забезпечення загалом тощо.

У діяльності *арбітражного керуючого* загальносоціальними заходами кримінологічного запобігання зловживанню відповідними повноваженнями щодо надання публічних послуг необхідно виділити: встановлення гарантій незалежності в діяльності арбітражних керуючих, передусім в забезпеченні рівного доступу до одержання належної плати за надані послуги, з урахуванням співмірності розміру винагороди й обсягу наданих арбітражним керуючим послуг; конкретизація та деталізація правил професійної етики арбітражного керуючого; впровадження чітких та конкретних критеріїв відповідальності арбітражних керуючих за порушення правил професійної етики; створення прозорих механізмів для вірного та вільного доступу до професії арбітражного керуючого; популяризація важливості функціонування інституту арбітражних керуючих, як представників публічної інституції, що здійснює впорядкування певних соціально-економічних відносин, перерозподілу ресурсів, впливу на зовнішнє середовище тощо.

Щодо загальносоціальних заходів кримінологічного запобігання та протидії зловживанню повноваженнями такого суб'єкта, як *незалежний посередник*, треба зазначити, що головним у цьому аспекті є належне нормативно-правове забезпечення гарантій незалежності діяльності незалежного посередника, як ключової фігури в процесі вирішення колективних трудових спорів (конфліктів); просвітницька робота, зокрема і правоохоронними, державними та громадськими інституціями на предмет висвітлення питань відповідальності незалежного посередника, як суб'єкта корупційного кримінального правопорушення; створення системи мотивації та належної оплати послуг незалежного посередника, яка на жаль, через загальну фінансово-економічну кризу в країні піддається суттєвому негативному впливу та перестає бути ефективним соціальним регулятором.

Система загальносоціальних заходів запобігання зловживанню повноваженнями *членами трудового арбітражу* зумовлюється важливою соціальною функцією трудового арбітра, що пов'язана з ухваленням рішень по суті колективних трудових спорів. Такими заходами, на нашу думку, є: стандартизація та дотримання норм етичної поведінки арбітра; формування високого рівня правосвідомості арбітрів через призму ключових життєвих установок та переконань стосовно збалансованості інтересів сторін колективного трудового спору, суспільних інтересів, дотримання законності та верховенства права тощо. Загалом заходи загальносоціального кримінологічного запобігання зловживанню повноваженнями *членом трудового арбітражу* є схожими з

такими заходами щодо трудового арбітра.

Щодо питання загальносоціальних заходів запобігання зловживанню повноваженнями *третейського судді* треба зазначити таке. Коло заходів загальносоціального запобігання зловживанню повноваженнями вказаного суб'єкта окреслюється: ефективною інформаційно-роз'яснювальною, правопросвітницькою роботою щодо сутності та статусу рішень третейського суду, а також рівня суспільної довіри до цього інституту та сприйняття інституту третейського суду (третейського судочинства) окремими суспільними групами, як інструменту захисту прав, ефективною альтернативою в діяльності вітчизняних судів; ефективним громадським контролем за формуванням третейських судів та підтвердження рівня професійної кваліфікації третейських суддів; ефективною системою мотивації третейських суддів, зокрема громадським контролем за формуванням фондів оплати праці суддів третейського суду; створенням гарантій незалежності в діяльності третейських суддів; встановленням інституційного самоврядного контролю за діяльністю третейських судів в частині представництва та захисту соціальних, професійних прав та інтересів третейських суддів і третейських судів в органах державної влади та в органах місцевого самоврядування; ефективною взаємодією третейського та державного (господарського, цивільного) судочинства, третейських та національних судів тощо; усуненням колізійних норм в законодавстві що регулює сферу національного судочинства, судоустрою, а також третейського судочинства тощо.

Загальносоціальними заходами запобігання зловживанню повноваженнями *державного виконавця* можуть слугувати: належне загальносуспільне сприйняття професії державного виконавця, її суспільної важливості; створення належних зовнішніх умов для соціалізації професійної особистості, виявлення всього спектру особистісних характеристик осіб, що претендують на зайняття посад державних виконавців; створення ефективної самоврядної суспільної громадської інституції, що здійснює ефективний громадський контроль за професійною діяльністю державних (приватних) виконавців, професійну у тому числі і психологічну підготовку; добір професійних кадрів в зазначеній сфері; належний контроль та ефективну мотивацію відповідними державними публічно-владними інституціями (передусім Мін'юстом та його територіальними органами) до належного професійного виконання посадових обов'язків; ефективна цілеспрямована діяльність навчальних установ, трудових колективів, в яких відбувається формування професійних компетентностей державного (приватного) виконавця, формування системи його орієнтацій в різних кризових професійних ситуаціях; встановлення професійно-інституційних гарантій незалежності функціональної діяльності державного (приватного) виконавця тощо.

У діяльності *державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації* заходами загальносоціального запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню є: позитивний вплив суспільних інститутів, передусім, в сім'ї, в навчально-виховних установах, у вищих навчальних закладах, в трудових колективах тощо, на свідомість та психіку особи в процесі її соціалізації, формування високоморальної особистості зі стійкими, альтруїстичними ціннісно-орієнтованими принципами; ефективна діяльність інститутів громадянського суспільства в процесі виховання та професійної соціалізації особи; ефективний вплив на процес формування професійних та морально-ділових якостей в трудовому колективі; ефективна превентивна інформаційно-роз'яснювальна робота незалежних та відомчих засобів масової інформації, ефективне методичне забезпечення спеціалізованими науковими інституціями органів державної влади, що формують та реалізують державну політику у відповідній сфері; зміна моделей віктимологічної поведінки споживачів публічних послуг, зокрема суспільного сприйняття професії державного реєстратора, як інструменту «легкого» та «швидкого» збагачення, а особи державного реєстратора, як такої, що за неофіційну винагороду вирішує матеріальні, майнові «життєві негаразди»; поширення громадськими інституціями позитивної практики притягнення до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової, кримінальної відповідальності державних реєстраторів за зловживання своїми повноваженнями; створення моделі державної реєстрації Європейського зразка.

Висновки. Характеризуючи загальносоціальні заходи кримінологічного запобігання такому високолатентному суспільно небезпечному діянню, як зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, необхідно виходити з

соціально зумовленої природи причин та умов, що детермінують це суспільно небезпечне діяння. Саме тому загальносоціальними заходами запобігання діянню, визначеному ст. 365² КК України, є відповідна група попереджувально-запобіжних заходів, спрямованих на усунення загальних (зовнішніх) факторів, має на меті усунути передусім загальносоціальні суспільні суперечності в діяльності кожного окремого суб'єкта цього кримінального правопорушення.

Щодо загальносоціальних заходів запобігання, необхідно виділити заходи запобігання цьому суспільно небезпечному діянню на *галузевому* рівні – для певної групи суб'єктів у певній сфері (наприклад, державних реєстраторів), а також і групу *індивідуальних* (одиничних) заходів запобігання, що мають загальносоціальний характер та які здійснюють свій превентивний вплив на окремих осіб, зумовлюються детермінантами індивідуального розвитку та соціалізації.

Водночас у зазначеній сфері можна також виділити залежно від цільового призначення такі загальносоціальні заходи запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню, як: *економічні, управлінські, господарські, адміністративно-розпорядчі, політико-правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські* та інші заходи, що безпосередньо впливають на нормальний, прийнятний у суспільстві розвиток відносин між індивідами в цьому секторі.

Список використаних джерел

1. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
2. Торбеев М. О. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 127–134.
3. Надвірнянська Н. М. Заходи протидії корисливій злочинності в контексті сучасної кримінологічної політики України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 180–183.
4. Корягіна А. М. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191–196.
5. Khalymon S., Puzyrov M., Prytula A. Problems of implementation of whistleblower institution in Ukraine. *Juridical Tribune Journal*. 2019. Volume 9, Issue 2. S. 436–454.
6. Khalymon S., Serediuk V., Martynenko V. Monitoring of attitudes to the institute of corruption whistle-blowers: a view from Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(29). S. 384–394.
7. Куц В. М. Механізм запобігання злочинності: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4. С. 20–27.
8. Сміян Л. С., Нікітіна Ю. В. Кримінологія : підручник. Київ : Нац. акад. управл., 2010. 495 с.
9. Таран Т. Г. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 215–220.
10. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Осадча А. С. Службові особи і особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, як спеціальні суб'єкти злочину: аналіз законодавчих новел. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (13). С. 251–260.
12. Палюх Л. М. Зміст поняття «Особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» у кримінально-правових нормах. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 240–244.
13. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
14. Вирок Монастирського районного суду Тернопільської області від 18.04.2013 р.: справа № 1911-709/2012 провадження № 1/603/2/2013. Дата оновлення: 17.07.2013. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/31179375> (дата звернення: 05.07.2022).

Надійшла до редакції 14.09.2022

References

1. Dzhuzha, O. M., Mykhailenko, P. P., Kulyk, O. H. (2001) Kurs kryminolohii: Zahalna chastyna [Criminology course: General part] : pidruchnyk : u 2 kn. / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Yurinkom Inter, 352 p. [in Ukr.].
2. Torbieiev, M. O. (2015) Prychyny ta umovy indyvidualnoi zlochyynnoi povedinky proty radiatsiynoi bezpeky [Causes and conditions of individual criminal behavior against radiation safety]. *Yurydychna nauka*. № 5, pp. 127–134. [in Ukr.].
3. Nadvirnianska, N. M. (2018) Zakhody protydii koryslyvii zlochyynnosti v konteksti suchasnoi kryminolohichnoi polityky Ukrainy [Countermeasures against self-interested crime in the context of

modern criminological policy of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 180–183. [in Ukr.].

4. Koriahina, A. M. (2016) Zapobihannia zlochynnosti yak riznovyd sotsialno-profilaktychnoi diialnosti [Crime prevention as a type of social preventive activity]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 11, pp. 191–196. [in Ukr.].

5. Khalymon, S., Puzyrov, M., Prytula, A. (2019) Problems of implementation of whistleblower institution in Ukraine. *Juridical Tribune Journal*. Vol. 9, Issue 2, pp. 436–454.

6. Khalymon, S., Serediuk, V., Martynenko, V. (2020) Monitoring of attitudes to the institute of corruption whistle-blowers: a view from Ukraine. *Amazonia Investiga*. № 9(29), pp. 384–394.

7. Kuts, V. M. (2018) Mekhanizm zapobihannia zlochynnosti: teoretychnyi aspekt [Crime prevention mechanism: theoretical aspect]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 4, pp. 20–27. [in Ukr.].

8. Smiian, L. S., Nikitina, Yu. V. (2010) Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk. Kyiv : Nats. akad. upravl. 495 p. [in Ukr.].

9. Taran, T. H. (2018) Zahalnosotsialni zakhody zapobihannia shakhraistvu, shcho vchyniaetsia zhinkamy v Ukraini [General social measures to prevent fraud committed by women in Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 6. Vol. 2, pp. 215–220. [in Ukr.].

10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

11. Osadcha, A. S. (2013) Sluzhbovi osoby i osoby, yaki zdiisniuiut profesiinu diialnist, poviazanu z nadanniam publichnykh posluh, yak spetsialni subiekty zlochynu: analiz zakonodavchykh novel [Officials and persons engaged in professional activities related to the provision of public services as special subjects of crime: analysis of legislative amendments]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. № 2 (13), pp. 251–260. [in Ukr.].

12. Paliukh, L. M. (2017) Zmist poniattia «Osoba, yaka zdiisniue profesiinu diialnist, poviazanu z nadanniam publichnykh posluh» u kryminalno-pravovykh normakh [The content of the concept of «A person who carries out professional activities related to the provision of public services» in criminal law regulations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2, pp. 240–244. [in Ukr.].

13. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (data zvernennia: 27.06.2022). [in Ukr.].

14. Vyroky Monastyrskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 18.04.2013 r.: sprava № 1911-709/2012 provadzhennia № 1/603/2/2013 [Verdict of the Monastyr district court of the Ternopil region dated April 18, 2013: case No. 1911-709/2012, proceeding No. 1/603/2/2013]. Data onovlennia: 17.07.2013. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/31179375>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viacheslav Chernysh. Criminological characteristics of general social measures to prevent abuse of authority by persons rendering public services. In the proposed study, the author made an attempt for the first time to provide criminological characteristics and classify criminological measures to prevent at the general social level one of the highly latent criminal offenses provided for by Article 365² of the Criminal Code of Ukraine that is abuse of authority by persons rendering public services. A system of measures to prevent the investigated act was formed, the central place of measures of general social prevention in the system of measures of criminological counteraction to crime in general and in relation to the investigated criminal offense in particular was reflected and substantiated using general scientific and special methods of learning legal phenomena, such as: systemic-structural, historical, dialectical, formal-legal and others, based on the scientific and practical work of leading domestic and foreign criminologists.

The essence of the criminological characteristics of such measures is revealed through systemic measures of general social influence on the established order of social relations in a particular field of public services rendered by the subjects of regulation and control, law enforcement agencies and the public in order to protect against abuses by special subjects, the scope of which is determined by the disposition of the studied article of the law on criminal liability. The interdependence between the lack of scientific criminological support for proactive and preventive activities and the high level of latency of the investigated act, practical problems in the application of criminal law, bringing guilty persons to responsibility and restoring the rights of victims is substantiated, as evidenced by official statistics on registered criminal offenses and their results of the pre-trial investigation. Therefore, measures of general social prevention of the investigated socially dangerous act have an unconditionally positive effect due to their implementation at the general, sectorial (institutional) and individual levels through the practical functionality of participants in social relations in the relevant field of public services.

As a result of the conducted research, a list of criminological measures for the general social prevention of such abuse was formed, the ways of implementing such measures for each subject of a criminal offense were revealed, and the subjects of such preventive activities were determined. It can be used in practical activities by relevant public and social institutions and establishments, law enforcement agencies, entities empowered by legislation to implement state policy in the relevant field.

Keywords: criminological characteristics, measures of social prevention, abuse of authority, public services, persons rendering public services.

УДК 343.91-054.6 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-413-420

Гела ЧХЕИДЗЕ[©]

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СТОСОВНО ІНОЗЕМЦІВ

У статті визначено шляхи кримінологічного визначення детермінантів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень стосовно іноземців, що містять у собі два аспекти: віктимологічну установку особи-іноземця і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення кримінального правопорушення. При цьому звернуто увагу, що під час вчинення умисних злочинів вирішальну роль, як правило, відіграє антигромадська установка, тоді як під час вчинення необережних злочинів зростає роль життєвої ситуації. Стосовно предмета цієї статті перше – це конкретна людина – іноземний громадянин та вчинювані щодо неї протиправні дії кримінального характеру, а друге – злочинність як особливе соціальне явище. Головним залишається те, що злочинна спрямованість щодо таких осіб через їх громадянську належність, спосіб життя і поведінку створює передумови для вчинення саме щодо них кримінально-протиправних діянь.

Ключові слова: іноземець, детермінанти, причина, умова, кримінальне правопорушення, віктимність, віктимізація.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли Україною взятий упевнений курс на побудову демократичної правової держави, особливої актуальності набуває захист прав і законних інтересів особи, у тому числі й боротьба зі злочинністю. Зближення України зі світовою спільнотою стало невід'ємною частиною політичного іміджу нашої країни і поетапної реалізації потенціалу її геополітичного положення. Водночас з урахуванням розгортання широкомасштабних військових операцій у світі, змін політичного клімату в мусульманських регіонах, відбулося зростання міграційних процесів у країнах Європи, у тому числі і в Україні [1].

Водночас кримінальна ситуація в Україні, що склалась протягом останнього десятиріччя, масштаби і темпи її зростання, зробили одним з основних чинників, які перешкоджають здійсненню соціальних і економічних перетворень й вимагає вжиття адекватних заходів щодо протидії злочинності. Стабільна криміналізація суспільства, високий рівень злочинності, значне її омолодження становлять серйозну загрозу для реформ, спрямованих на побудову в нашій країні демократичної, правової, соціальної держави.

Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини його вчинення, у тому числі детермінанти. Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені і усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [2, с. 19].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Пошук шляхів кримінологічного вивчення детермінації злочинності набув доктринального осмислення у працях визнаних вчених-кримінологів, зокрема С. Албула, О. Бандурки, В. Голіни, Б. Головкина, О. Джужі, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського,

О. Костенка, Н. Кузнецової, О. Литвака, О. Литвинова, С. Нежурбіди, В. Тулякова, Н. Ярмиш та ін. Праці згаданих учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак в умовах поширення міграційних процесів, корисливості, жорстокості, насильства, організованості, окремого комплексного вивчення потребують причини та умови, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень стосовно іноземців.

Мета статті: надати кримінологічну характеристику детермінантам, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень стосовно іноземців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне визначення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, як правило, містить у собі два взаємозалежних аспекти: антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення кримінального правопорушення [3, с. 105–106]. При цьому варто наголосити, що під час вчинення умисних злочинів вирішальну роль, як правило, відіграє антигромадська установка, тоді як під час вчинення необережних злочинів зростає роль життєвої ситуації. Стосовно предмета нашої статті перше – це конкретна людина – іноземний громадянин та вчинювані щодо неї протиправні дії кримінального характеру, а друге – злочинність як особливе соціальне явище. Головним залишається те, що злочинна спрямованість щодо таких осіб через їх громадянську належність, спосіб життя і поведінку створює передумови для вчинення саме щодо них кримінально-протиправних діянь. Отже, першочергове значення мають умови суб'єктивного характеру. Точніше, центральною є проблема особистості, але дуже істотну роль відіграє й соціальне середовище.

Злочинність як явище не може бути й поширюватися, якщо для цього в суспільстві не буде сприятливих умов. Зокрема, до останніх належать формування особистості жертви та набуття віктимності у процесі соціалізації, поширення віктимної моделі поведінки в усіх сферах суспільного життя, звикання більшої частини осіб до постійної загрози стати жертвою злочину, недотримання правил особистої безпеки в повсякденному житті тощо. Усе разом призводить до формування в суспільстві соціального типу жертви злочинності, унормування віктимної поведінки та підвищення рівня віктимності, що сприяє активізації кримінальної активності певної частини населення, зумовлює вибір на роль жертв злочинних посягань осіб певного соціотипу [4, с. 93].

Як свідчить практика, тривалий час правоохоронні органи були зорієнтовано винятково на роботу «навколо» злочину і злочинця, без належної уваги до жертви кримінального правопорушення. Внаслідок цього дотепер немає повних відомостей про потерпілих, а отже, не вивчаються особливості їх особи, лише час від часу здійснюються заходи віктимологічного запобігання, і, взагалі, фігуру потерпілого нерідко розглядають не більш як джерело інформації про злочинця і злочин, як учасника (сторону) кримінальних процесуальних відносин [5, с. 62].

У цьому сенсі важливим поняттям кримінологічної віктимології є віктимізація. Терміном «віктимізація» позначають і процес «перетворення» особи на жертву злочину, і наслідок цього процесу, що виявляється як на одиничному, так і на масовому рівні. Інакше кажучи, віктимізація це: по-перше, процес перетворення особи на жертву, по-друге, визначений загальний результат вчинених злочинів, що характеризується якісними і кількісними показниками сукупності членів суспільства або сімей, які постраждали від злочинів, злочинності загалом. Вона може вимірюватись в абсолютних і відносних показниках, відповідно до кількості потерпілих від злочинності, окремих видів злочинів і виду заподіяної шкоди. Отже, загальна картина віктимізації – це загальна віктимологічна картина, що характеризується даними про потерпілих, час, місце, засоби перетворення їх на жертв [6, с. 14].

За соціальною сутністю віктимізація становить механізм заподіяння шкоди злочинними посяганнями носіям підвищеної віктимності. Це процес утворення контингенту жертв злочинів. У результаті взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників відбувається перехід (трансформація) явища віктимності в якісно новий стан – віктимізованість, тому варто розрізняти віктимізацію та її наслідки. Зв'язок між підвищенням рівня віктимності населення і збільшенням контингенту жертв злочинних посягань не прямий, а опосередкований. Формування соціального типу жертви,

віктимності й віктимної поведінки охоплюються поняттям віктимогенної детермінації, а не віктимізації. Водночас немає підстав звужувати обсяг поняття віктимізації лише до процесу заподіяння шкоди злочинними посяганнями. Віктимізація як поетапний процес містить у собі сукупність взаємодетермінованих явищ: 1) підвищення рівня віктимності до соціально небезпечної межі; 2) вплив криміногенної віктимності на мотивацію злочинної поведінки та вибір потенційних жертв; 3) учинення злочинів проти носіїв підвищеної віктимності; 4) сукупний результат учинених злочинів, що включає в себе різні види заподіяної шкоди, загальну кількість жертв злочинів протягом певного періоду, а також накопичення в суспільстві наслідків злочинності, що у зворотному порядку впливають на злочинність і криміналізацію суспільства [7].

За результатами виконаного нами дослідження визначено, що у багатьох випадках, які призводять до злочинного посягання, найважливішою обставиною є *поведінка жертви кримінального правопорушення*, а саме злочинець та жертва кримінального правопорушення, як це не парадоксально, взаємодіють, а інколи безпосередньо спілкуються протягом тривалого періоду. Жертва кримінального правопорушення – іноземець у такий спосіб робить значний внесок у посягання, що спрямовано проти нього. Крім того, взаємодія злочинця та жертви кримінального правопорушення за певних обставин призводить до взаємних посягань, до інверсії стану «злочинець», «жертва», до поєднання в одній особі двох соціально-кримінологічних, а іноді й кримінально-процесуальних ролей, протилежних одна одній («злочинець – жертва», «підсудний – потерпілий»). Саме це сприяє виникненню ситуації, що значною мірою породжує проблему потерпілого від кримінального правопорушення, його вини та відповідальності, проблему наслідків реалізації потенційної віктимності.

Найбільш поширеною є поведінка потерпілого, яка полягає у спільному вживанні алкогольних напоїв, стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (приблизно 40 % потерпілих були в нетверезому стані). Про це свідчать не лише матеріали кримінальних проваджень, а і результати соціологічних досліджень. Наприклад, анонімне опитування іноземців показало, що 2/3 осіб, які стали жертвами кримінальних правопорушень, визнали, що вони самі необережно спровокували протиправні дії щодо себе, а їх протести не сприймалися злочинцями серйозно. Третина потерпілих раніше не була знайома зі злочинцями, 16 % познайомилася з ними в день вчинення кримінального правопорушення, раніше знайомі зі злочинцем становили 32 %, сусіди – 12 %, члени сім'ї – 3 % [8, с. 275].

Головною загальною причиною вчинення кримінальних правопорушень стосовно іноземців є *міграційні процеси*, які завжди впливали на процес суспільного розвитку.

Тому на особливу увагу заслуговує нелегальна міграція, яка підживлює маргінальну частину країни перебування мігрантів новими конфліктами, наприклад, етноконфліктами та специфічною навколо кримінальною субкультурою. Тож, потрапивши до нової країни, нелегальні мігранти намагаються загубитися в етнічних діаспорах для того, щоб знайти роботу та сховатися від влади. Організована злочинність прагне активно використовувати в кримінальних цілях фактор міграції населення та пов'язаного з цим розростання етнічних кримінальних угруповань, які жорстоко корелюють з імміграційними процесами.

Самі мігранти належать соціальним групам із підвищеним ступенем віктимності. Нелегальні іммігранти від початку опиняються у повній залежності від транснаціональної організованої злочинності. Організовані злочинні групи, які займаються нелегальною міграцією, здійснюють перевезення мігрантів у небезпечних умовах [9, с. 174–175].

Особливо актуальними в умовах глобалізації сьогодні стають кримінологічні дослідження етнокультурних чинників віктимізації [10, с. 133], коли масова міграція, мультикультуралізм і систематична міжнаціональна взаємодія тією чи іншою мірою стають характерними для більшості економічно розвинених країн. В останні десятиліття посилюється негативне ставлення до мігрантів, суспільство все більше набуває рис мультикультуралізму, виконує роль каталізатора негативного ставлення до представників етнічних груп.

Низка віктимогенних чинників підсилює ризик насильства саме щодо жінок, які

насамперед належать до різних груп мігрантів [11, с. 319]. Це чинники частоті зміни місця проживання, одиночне проживання, наявність малолітніх дітей, можливість бути використаною для задоволення сексуальної потреби.

Очевидний високий ступінь залежності віктимності жінок від культурного фону їх оточення, визначеного тією чи іншою етнічною належністю. Наприклад, азіатські жінки рідше, ніж представники інших груп, захищаються, погрожуючи або нападаючи на кривдника, або викликаючи поліцію. Виділимо такі параметри, які характеризують навколишнє середовище або спосіб життя жертви: 1) чинники, які зменшують ступінь віктимізації (тривалість проживання на одному місці; наявність свого будинку або квартири); 2) чинники, які збільшують ступінь віктимізації (часта зміна місця проживання; проживання в місті; здача свого житла в найм); 3) особистісні чинники: розлучення з чоловіком; кількість малолітніх дітей; пов'язана з роботою необхідність залишати будинок вночі; низький дохід; відсутність роботи; низький рівень освіти [12, с. 118].

Характеристика злочинця містить у собі короткий аналіз відносин «жертва-кривдник», расову та етнічну належність кривдника, її стать і вік.

Характеристики інциденту містили: тип правопорушення, місце розташування інциденту, наявність зброї, чи було вчинено групове насильство, чи був кривдник під впливом будь-якої речовини, яка впливає на психіку. Аналіз наслідків інциденту припускає дані про розмір завданої шкоди, заходи, вжиті жертвою у відповідь на інцидент, про факт інформування про нього в поліцію. Лише інститут шлюбу проявився як чинник «захисту» для всіх жінок.

Можна констатувати, що чинники зміни параметрів віктимності окремих соціальних страт і груп населення в сучасних умовах безпосередньо пов'язані з глобалізацією, з криміногенними і віктимогенними обставинами, які супроводжують етнокультурні процеси.

Зміна культурного середовища відтворення більшості страт, процеси міграції, формування транснаціональної системи стратифікації («паралельної» по відношенню до традиційної), характерна для глобалізації зміна культурологічних параметрів соціального середовища – все це може посилити або навпаки знизити рівень віктимізації соціального статусу.

При цьому просторове «розповзання» етнічних громад за межі національних кордонів породжує нові форми гібридної культурної ідентичності, які вже не прив'язані до певної території та структури управління.

Транскордонні культурні ареали розмивають місцеві спільноти, які створилися в цій географічній зоні. Протистояння і взаємну нетерпимість посилює зростаюча конкуренція на ринках праці, поширення через кордони таких соціальних аномалій як наркоманія, кримінальні мережеві структури тощо.

Використання іноземців у різних галузях економіки, а особливо в будівництві та сільському господарстві, привабливо з огляду на жорстоку по своїй суті експлуатації цих осіб, що володіють підвищеною віктимністю. Супутні залученню іноземної робочої сили витрати, враховуючи короткочасність перебування іноземців у країні й відсутність необхідності в будь-якій соціальній інфраструктурі, порівняно низькі. Основною причиною є чітко виражений трудовий характер, оскільки головним мотивом виїзду з батьківщини більшості нелегальних мігрантів є працевлаштування. Більшість опитаних мігрантів серед причин виїзду за межі своєї країни називають, передусім, низьку оплату праці та відсутність пристойної високооплачуваної роботи [13, с. 179–184].

У цьому контексті довготривалі заробітчанські поїздки, в тому числі нелегальні, є не просто міграційними переміщеннями з метою працевлаштування. Вони стали звичним способом життя для значної частини населення, оскільки відіграють роль певного компенсатора низького рівня життя в своїй країні і дають змогу трудовим мігрантам виживати і пристосуватись до складних соціально-економічних умов [14, с. 109].

Відповідно слабе матеріальне забезпечення іноземців (ідеться, звичайно, про галузі, де застосовується виключно некваліфікована фізична праця) часто сприяє їх безпорадності під час відстоювання своїх прав, призводить до тотальної залежності від роботодавця (набагато більшою, ніж у корінного населення). Зокрема, іноземець, особливо з країн Азії, здебільшого у складі команди або бригади, сформованої ще до

прибуття в країну, яка не володіє українською мовою, як правило, не може на свій розсуд змінити місце роботи або вимагати гідних умов праці.

До найбільш значущих зовнішніх чинників, що сприяють злочинності стосовно іноземців, треба віднести:

- нездатність держави ефективно контролювати економічні, міграційні процеси, забезпечувати їх позитивний розвиток;
- високий рівень криміналу, корупції в суспільстві;
- недостатню розвиненість, стійкість, зрозумілість і передбачуваність законодавства;
- проблеми трудової зайнятості місцевого населення, низький рівень його матеріального добробуту;
- організацію діяльності правоохоронних і судових органів, недостатню розвиненість заходів запобігання кримінальним правопорушенням, а також заходів, спрямованих на зменшення віктимізації населення;
- високий рівень латентності кримінальних правопорушень;
- мігрантофобія, наявність екстремістських організацій і проявів ксенофобії серед населення.

Етнічна належність як важлива складова особистісної віктимності іноземців відіграє досить помітну роль у віктимізації. Дані емпіричного дослідження показують, що 55 % умисних кримінальних правопорушень вчинялися з конкретним умислом, спрямованим виключно на жертву-іноземця. Крім того, опитування експертів і самих іноземців підтверджують існування осіб, мотивованих на вчинення кримінальних правопорушень, спрямованих виключно на представників досліджуваної соціальної групи.

Вивчення кримінальних проваджень показує, що для кримінальних правопорушень проти особи (вбивства, заподіяння шкоди здоров'ю) найбільш небезпечною віковою віктимністю володіють особи 30–39 років (24,6 %), а також 25–29 років (20,6 %), а для кримінальних правопорушень корисливої спрямованості (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання) – особи від 17 до 25 років (35 %). Крім того, аналіз відомостей про жертву за ознакою статі свідчить, що 68,4 % з них це чоловіки і 31,5 % – жінки. Але при цьому жінки частіше страждали від злочинів проти статевої свободи особи (99 %), що для чоловіків невластиво (менше 1 %). Водночас жінки менш схильні до тяжких насильницьких злочинів проти життя (жінки – 23,1 % і чоловіки – 76,8 %), трохи вище їх віктимність при розкраданнях (жінки – 33 %, чоловіки – 67 %).

Біофізичні характеристики людини, до яких належить її стать, вік, психічний стан, відіграють важливу роль у поведінці. Під час вчинення кримінальних правопорушень вони являють собою чинників, що сприяють злочинній поведінці, хоча і не є причиною, що неминуче породжує протиправне діяння. Отже, серед внутрішніх віктимогенних чинників найбільш значущими є:

- етнопсихологічні, пов'язані з належністю до певного етносу, що диктує стереотипи поведінки, перенесення своїх специфічних традицій і правил поведінки у взаємовідносини в країні, в якій перебуває;
- статусні, пов'язані з особистим правовим статусом, що визначає легальність або нелегальність перебування в чужій країні, а також з відсутністю громадянства;
- матеріальні – наявністю, як правило, значних матеріальних цінностей при ігноруванні або незнанні заходів забезпечення особистої і майнової безпеки;
- лінгвістичні, що виражаються в незнанні або слабкому знанні української мови;
- культурно-освітні, що визначають рівень взаємодії з місцевим населенням;
- тимчасові, пов'язані з тривалістю перебування в імміграції;
- територіальні, що визначаються вибором іноземцями свого місця проживання;
- особистісні, пов'язані з психічними і фізичними особливостями конкретних індивідів, що впливають на їх девіантність, зокрема складністю психологічної адаптації до умов країни перебування; провокуючою поведінкою; процесом віктимогенної стигматизації іноземців.

Варто констатувати, що частина цих чинників не залежить від поведінки жертви, а інша частина пов'язана з психологічними якостями, які реалізуються у відповідних

діях потерпілого. Найчастіше вони накладаються один на одного, підсилюючи віктимогенні властивості жертви і призводячи до несподіваних результатів.

Підсумовуючи характеристику детермінації віктимності та віктимізації як соціальних явищ суспільного розвитку, ми згодні з думкою сучасних кримінологів [15, с. 351] та віктимологів [5; 7] щодо високого ступеня віктимності глобалізації, урбанізації та міграції, особливо нелегальної, наголошуючи водночас, що вирішення проблем України у цих сферах шляхом загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності має здійснюватися у комплексі з девіктимізацією на індивідуальному рівні. Отже, головною детермінантою, що впливає на вчинення кримінальних правопорушень стосовно іноземців, є віктимізація. Особливостями такого процесу визначається низка чинників, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень стосовно іноземців.

Особливістю віктимізації є поведінка самого іноземця та його статус в країні. У взаємозв'язку «злочинець–жертва» закладений значний потенціал віктимологічних заходів впливу на злочинність. У елементах механізму злочинної поведінки, а саме реальна можливість вчинити кримінальне правопорушення у злочинця включає в себе чинники підвищеної віктимності жертви. Нейтралізуючи або оптимізуючи такі чинники, можливим є внесення дисбалансу до всієї системи чинників, що становлять «наявність у злочинця реальної можливості вчинити кримінальне правопорушення», а також здійснення опосередкованого впливу на мотивацію злочинця.

Міграційні процеси завжди впливали на процесу суспільного розвитку. Соціально-економічні і політичні кризи, міжнаціональні і військові конфлікти породжують якісно принципово нові процеси в міграції та в її кримінологічно значущих характеристиках.

Із вищевикладеного потрібно, на нашу думку, зробити необхідні **висновки**, сутність яких полягає у такому:

1) специфіка процесу віктимізації іноземних громадян зумовлена специфікою статусу нелегального/легального мігранта (іноземці, які прибувають до України, попадають в незвичні для себе умови, стикаються з іншими традиціями, правилами поведінки, укладом життя, правовою системою, етичними цінностями. У разі кримінальної віктимізації іноземних громадян за межами своєї батьківщини виникає зіткнення стереотипів поведінки, що є одним з основних її чинників);

2) категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації (переважно низький освітній рівень; усвідомлення своєї чужини, невitreбуваності, факту нелегального знаходження в країні перебування; незнання вимог чинного законодавства країни перебування; мовний бар'єр; занижене почуття соціальної справедливості і самооцінки; групова та індивідуальна конформність при анонімному способі життя; етнопсихологічні особливості, які у віктимологічному розумінні становлять національні віктимні традиції; недовіра до державних органів; соціальна дезадаптація) визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації.

Виявлення чинників, що сприяють віктимізації іноземців та детермінують кримінально-протиправні діяння щодо них, необхідне для вироблення належної системи конкретних запобіжних заходів, покликаних унеможливити вчинення кримінальних правопорушень стосовно цієї категорії населення.

Список використаних джерел

1. Албул С. В. Кримінологічна характеристика корисливо-насиленницьких злочинів відносно іноземних громадян : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 18 с.
2. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монограф. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
3. Джу́жа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. Курс кримінології: загальна частина : підручник / за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 326 с.
4. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 15(2). С. 93–96.
5. Джу́жа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : монограф. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
6. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) :

монографія. Одеса, 2000. 336 с.

7. Віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.

8. Кримінологія: академ. курс / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

9. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

10. Джу́жа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.

11. Кузьменко О. В. Жінки жертви контрабанди. *Боротьба з контрабандами: проблеми та шляхи вирішення* : матеріали III Міжнародної науково-практ. конф. (Київ, 4–6 черв. 1998 р.). Київ, 1998. Т. 10. С. 319–320.

12. Шаповалов О. В. Кримінологічні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 5. С. 118–120.

13. Зв'язна Т. М. Нелегальна міжнародна міграція: причини та небезпека. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 179–184.

14. Книш С. В. Запобігання нелегальній міграції як засіб забезпечення людини від продажу в рабство та подальшої експлуатації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 26. С. 205–208.

15. Кримінологія. Загальна частина : альбом-схема / авт. упор. С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернівці : ПАТ ПБК «Десна», 2015. 658 с.

Надійшла до редакції 18.07.2022

References

1. Albul, S. V. (2005) Kryminologichna kharakterystyka koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv vidnosno inozemnykh hromadian [Criminological characteristics of selfish and violent crimes against foreign citizens] : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Odeska natsionalna yurydychna akademiya. Odesa, 18 p. [in Ukr.].

2. Nezhurbida, S. I. (2013) Etiologhiia zlochynu: teorii, analiz, rezultat [Etiology of crime: theories, analysis, result] : monohraf. Chernivtsi : Druk Art, 432 p. [in Ukr.].

3. Dzhuzha, O. M., Mykhailenko, P. P., Kulyk, O. H. (2001) Kurs kryminologhii: zahalna chastyna [Criminology course: general part] : pidruchnyk / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Yurinkom Inter, 326 p. [in Ukr.].

4. Holovkin, B. M. (2015) Kryminologichne poniattia viktyimizatsii [Criminological concept of victimization]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia*. Issue 15(2), pp. 93–96. [in Ukr.].

5. Dzhuzha, A. O. (2016) Osnovni napriamy udoskonalennia viktymolohichnoho zapobihannia pravoporushenniam v Ukraini [The main areas of improvement of victimological crime prevention in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 304 p. [in Ukr.].

6. Tulyakov, V. A. (2000) Viktymologiya (socialnye i kriminologicheskie problemy) [Victimology (social and criminological problems)] : monograf. Odesa, 336 p. [in Russ.].

7. Viktymolohiia [Victimology] : navch. posib. / za zah. red. V. V. Holiny, B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2017. 308 p. [in Ukr.].

8. Kryminologhiia: akadem. Kurs [Criminology: Academ. course] / za zah. red. prof. O. M. Lytvynova. Kharkiv : Vydavnychiy dim «Kondor», 2018. 588 p. [in Ukr.].

9. Dzhuzha, O. M. (2015) Zapobihannia zlochynam: kryminoloho-viktymolohichna paradyhma [Crime prevention: criminological-victimological paradigm] : monohrafiia. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 331 p. [in Ukr.].

10. Dzhuzha, O. M. (2002) Viktymolohiia na zakhysti prav i zakonnykh interesiv zhertvy zlochynu [Victimology for the protection of the rights and legitimate interests of the victim of a crime]. *Pravo Ukrainy*. № 2, pp. 133–138. [in Ukr.].

11. Kuzmenko, O. V. (1998) Zhinky zhertvy kontrabandy [Women are victims of smuggling] *Borotba z kontrabandamy: problemy ta shliakhy vyrishennia: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (Kyiv, 4–6 cherv. 1998 r.). Kyiv, Vol. 10, pp. 319–320. [in Ukr.].

12. Shapovalov, O. V. (2006) Kryminologichni ryzyky sohodennia i shliakhy profilaktyky viktymnosti naselennia [Criminological risks of today and ways to prevent victimization of the population]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 5, pp. 118–120. [in Ukr.].

13. Zvozdna T. M. (2012) Nelehalna mizhnarodna mihratsiia: prychyny ta nebezpeka [Illegal international migration: causes and dangers]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Issue 68, pp. 179–184. [in Ukr.].

14. Knysh, S. V. (2014) Zapobihannia nelegalnoi mihratsii yak zasib ubezpechennia liudyny vid prodazhu v rabstvo ta podalshoi ekspluatatsii [Prevention of illegal migration as a means of securing a person from being sold into slavery and further exploitation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 26, pp. 205–208. [in Ukr.].

15. Kryminolohiia. Zahalna chastyna [Criminology. General part] : albom-skema / avt. upor. S. F. Denysov, T. A. Denysova, S. H. Kulyk, O. S. Sheremet. Chernihiv : PAT PVK «Desna», 2015. 658 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hela Chkheidze. Determinants affecting the commission of criminal offenses against foreigners. The article defines ways of criminological concept of determinants affecting the commission of criminal offenses against foreigners, which contain two aspects: the victimological attitude of a foreigner and the specific life situation that develops before the commission of a criminal offense. At the same time, attention was paid to the fact that when committing intentional crimes, as a rule, an antisocial attitude plays a decisive role, while when committing careless crimes, the role of the life situation increases. Regarding the subject of this article, the first is a specific person – a foreign citizen and the illegal actions of a criminal nature committed against him, and the second is criminality as a special social phenomenon. The main thing remains that criminal orientation towards such persons due to their citizenship, way of life and behavior creates preconditions for committing criminal and illegal acts against them.

It was established that the most important circumstance is the behavior of the victim of a criminal offense, namely, the criminal and the victim interact in the mechanism of committing a criminal offense. The «criminal–victim» relationship has a significant potential for victimological measures to influence criminality. In the elements of the mechanism of criminal behavior, namely, the real possibility of committing a criminal offense for the criminal includes factors of increased victimization of the victim.

Emphasis has been placed on victimhood, victimization, migration processes, on the basis of which external and internal victimogenic factors that contribute to the commission of criminal offenses against foreigners are singled out.

It has been noted that the identification of factors that contribute to the victimization of foreigners and determine criminal and illegal acts against them is necessary for the development of an appropriate system of specific preventive measures designed to make it impossible to commit criminal offenses against this category of the population.

Keywords: *foreigner, determinants, reason, condition, criminal offense, victimhood, victimization.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на наукове видання:

**Пенітенціарна парадигма виконання покарання
у виді позбавлення волі в Україні: колективна монографія /**

І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, А. Є. Шевченко та ін. ;

за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова.

Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 288 с.

У монографії визначено та розкрито ефективність законів і підзаконних нормативно-правових актів на процес їхнього правозастосування у сфері виконання покарань у виді позбавлення волі шляхом виокремлення змін, внесених Верховною Радою України до кримінально-виконавчого законодавства України за трьома періодами чинності Кримінально-виконавчого кодексу України: перший період (2004–2010 рр.); другий період (2010–2016 рр.); третій період (2016 р. – теперішній час).

Встановлено, що на різних етапах розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі пенітенціарна парадигма виконання цього виду покарання змінювалась. З'ясовано, що на різних етапах історичного розвитку завдання щодо підготовки пенітенціарного персоналу виконували різні інституції: общинних шкіл тюремних наглядачів кінця XIX ст. у Російській імперії, вищих навчальних закладів системи МВС радянських часів, закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання Міністерства юстиції України на сучасному етапі розвитку відомчої пенітенціарної освіти, що свідчить про те, що на кожному історичному етапі пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі була пов'язана з основними функціями, що виконувала кримінально-виконавча система Української держави.

Беззаперечно, монографія присвячена комплексному науковому дослідженню пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, й її варто визнати актуальним науковим дослідженням.

Авторським колективом доведено, що пенітенціарна парадигма вітчизняної системи виконання покарання у виді позбавлення волі передбачає два основні етапи розвитку історіографії проблеми: перший – радянський період (1970–1990 рр.); другий – пострадянський період (1991 р. – теперішній час).

Наукове видання, беззаперечно, сприятиме ефективному розробленню подальших відповідних законопроектів стосовно покращення умов відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі. Доволі цікаво авторами виокремлено роль архівних документів територіальних управлінь Державної кримінально-виконавчої служби України стосовно визначення організаційної й оперативної службової діяльності органів і установ виконання покарань для виправлення та ресоціалізації засуджених; проаналізовано роль наукових розробок вітчизняних учених-пенітенціаристів, в яких відображено як історико-правовий підхід до процесів функціонування системи виконання покарання у виді позбавлення волі, починаючи з 1970 р., так і сучасний кримінально-виконавчий процес трансформації кримінально-виконавчої доктрини в пенітенціарну.

Авторами в монографії доведено, що після здобуття Україною незалежності, у сфері підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу, пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі зазнала кардинальних змін, що однобоко відобразились на роботі персоналу місць несвободи із засудженими й ув'язненими.

На нашу думку, авторський колектив здійснив велику аналітичну роботу: проаналізував сотні літературних джерел з історії, кримінально-виконавчого права як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, що дозволило йому вступити в наукову дискусію, підняти пласт проблемних питань і запропонувати власне бачення на пенітенціарну парадигму виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні.

Підготовлена авторським колективом монографія супроводжується виваженими обґрунтованими формулюваннями, висновками, методичними рекомендаціями, пропозиціями щодо удосконалення функціонування кримінально-виконавчої системи України й її трансформації в майбутньому в пенітенціарну систему.

Важливо наголосити, що при написанні такого роду монографії авторський колектив використав власну аргументовану думку з приводу піднятих ним у проведеному дослідженні проблем. До речі, на думку рецензента, саме цей матеріал монографії є найбільш дискусійним, окремі рекомендації викликають заперечення з суті або потребують додаткової аргументації.

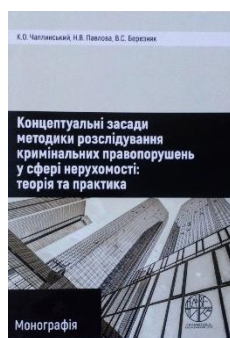
Як вважається, колективна монографія «Пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» становить безумовну цінність для правозастосовної практики установ виконання покарань Міністерства юстиції України та буде корисна для вчених, аспірантів, слухачів магістратури та курсантів (студентів) закладів вищої освіти юридичного профілю, широкого кола осіб, які цікавляться дослідженнями в галузі кримінально-виконавчого права й історії держави і права, та є завершеним науковим дослідженням, актуальним для загальної та галузевої юриспруденції.

*Начальник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва
Академії Державної пенітенціарної служби,
доктор юридичних наук, старший дослідник
Михайло ПУЗИРЬОВ*

РЕЦЕНЗІЯ

на наукове видання:

**Концептуальні засади методики розслідування
кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика :**
монографія / К. О. Чаплинський, Н. В. Павлова, В. С. Березняк.
Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 352 с.

Для сучасної держави стратегічним напрямом є стійке економічне зростання та надходження масових інвестицій у різні сфери, а також підвищення рівня життя та фінансового добробуту населення. Суттєвим показником і запорукою успіху як держави в цілому, так і окремих громадян, є розвиток сфери нерухомості, що налічує в собі численну кількість операцій, пов'язаних зі створенням, введенням у експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта нерухомості, споживанням матеріальних благ і послуг у результаті користування об'єктами нерухомості, а також переходом і припиненням прав щодо нерухомості. Водночас пропорційно розвитку досліджуваного сегмента економіки та надходженню інвестицій, спрямованих на розвиток сфери нерухомості, активізується діяльність злочинців, які, використовуючи законодавчі прогалини та корупційні зв'язки, застосовуючи сучасні технічні інновації й об'єднуючись у злочинні угруповання, вчиняють низку кримінальних правопорушень, поєднаних із заволодінням нерухомістю та грошима від угод з нею.

Рецензована монографія виконана з актуальної проблеми, що останнім часом привертає до себе увагу вчених різних галузей права. Автори дослідили генезис кримінальних правопорушень у сфері нерухомості, механізм їх вчинення та особливості їх розслідування. Питання, що охоплені предметом дослідження, мають

непересічне значення як для науковців при розробці теоретичних основ методики розслідування злочинів корисливої спрямованості, так і для правоохоронців. Комплексно дослідивши особливості обігу нерухомості в Україні, автори встановлюють фактори, що зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері нерухомості. У монографії робиться акцент на необхідності вдосконалення законодавства, що регламентує правовий режим обігу нерухомості та боротьбі з кримінальними правопорушеннями в цій сфері. Зазначене повною мірою підтверджує важливе значення дослідженого напрямку як у науковому плані, так і для практики.

У монографії авторами правильно наголошується, що кількість цивільно-правових угод, пов'язаних із набуттям прав на об'єкти нерухомості, щороку збільшується, а рівень інвестицій у нові будівельні проекти зростає стрімкими темпами, адже саме на новостворені об'єкти простежується значний попит громадян і юридичних осіб. Втім, несумлінні суб'єкти інвестиційно-будівельної сфери все частіше здійснюють різні види розкрадань будівельних матеріалів і засобів, а також грошових коштів, інвестованих у будівництво. Під нові будівельні проекти незаконно виділяються земельні ділянки й інвестиції, оформлюється іпотека, оминаючи при цьому проходження обов'язкових процедур. Вторинний ринок нерухомості також не залишився поза увагою шахраїв та інших категорій злочинців, які, використовуючи законодавчі прогалини, довірливість і правову безграмотність громадян, позбавляють їх права на житло.

Відповідно до статистичних відомостей Офісу Генерального прокурора України, слід зазначити, що серед усіх злочинних проявів, пріоритетне місце посідає шахрайство. Так, у 2016 р. обліковано 1437 фактів шахрайств у сфері нерухомості, тоді як повідомлення про підозру вручено в 47 провадженнях; у 2017 р. – 1251, повідомлення про підозру – у 90 провадженнях; у 2018 р. – 1423, повідомлення про підозру – у 106 провадженнях; у 2019 р. – 1430, повідомлення про підозру – у 126 провадженнях; у 2020 р. – 1257, повідомлення про підозру – у 133 провадженнях; за 6 місяців 2021 р. – зафіксовано 839 шахрайств, пов'язаних із нерухомістю, з них 75 – повідомлено про підозру.

Не менш поширеним виявилися і протиправні діяння, пов'язані із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом. Так, у 2016 р. обліковано 1396 таких фактів, тоді як повідомлення про підозру вручено у 30 провадженнях; у 2017 р. – 1046, повідомлення про підозру – у 73 провадженнях; у 2018 р. – 1192, повідомлення про підозру – у 120 провадженнях; у 2019 р. – 1195, повідомлення про підозру – у 161 провадженнях; у 2020 р. – 1376, повідомлення про підозру – у 201 провадженнях; за 6 місяців 2021 р. – зафіксовано 11543 таких фактів, у 184 випадках повідомлено про підозру.

До того ж надприбутки від укладання правочинів у сфері нерухомості призвели до того, що з кожним роком збільшується кількість «насильницьких супроводжень» таких угод із захопленням об'єктів корпоративної власності, здійсненням вимагання права на нерухомість, а також позбавленням волі та навіть життя осіб, які володіють правами на нерухомість.

Як зазначають автори, офіційно статистика стосовно насильницьких дій, поєднаних із заволодінням нерухомістю, не ведеться. Проте анкетування працівників правоохоронних органів і аналіз слідчо-судової практики показали, що питома вага таких протиправних діянь серед насильницьких кримінальних правопорушень є достатньо високою. Зважаючи на це, виникає необхідність у створенні дієвої методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості з урахуванням законодавчих змін і постійної модернізації способів злочинних дій у цій сфері, що в подальшому дозволить комплексно підійти як до теоретичних проблем, так і проблем правоохоронної діяльності.

У монографії особливий акцент робиться на тому, що ці кримінальні правопорушення вчиняються, як правило, групами осіб, які мають високий освітній рівень, добре орієнтуються в економічних та юридичних питаннях, мають досвід здійснення правочинів із нерухомістю та корумповані зв'язки зі службовцями держапарату. Відсутність систематизованих знань щодо механізму підготовки та вчинення кримінальних правопорушень названого різновиду, наукових рекомендацій щодо відкриття кримінального провадження та проведення досудового розслідування на

сьогодні є суттєвою прогалиною у криміналістичному забезпеченні правоохоронної діяльності. Наведені обставини обумовлюють актуальність обраної теми монографічного дослідження.

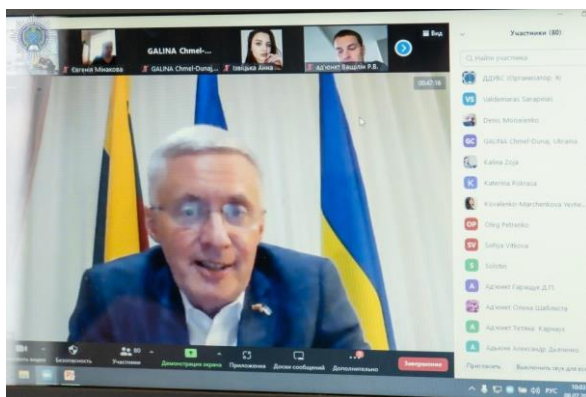
Вивчення представленої монографії надає підстави для висновку про те, що її автори зробили суттєвий внесок у вдосконалення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері нерухомості й основних положень методики їх розслідування, що має важливе значення як для розвитку криміналістичних наукових пошуків, так і для практики їх розслідування. Монографія є достатньо актуальним і глибоким науковим дослідженням, проведеним з використанням належних методів. Про це свідчить і те, що автори проаналізували цивільне законодавство, що регулює обіг житла в Україні, кримінально-процесуальне законодавство України й інші закони, що регулюють діяльність правоохоронних органів. Опрацьовано значну кількість загальнонаукової та спеціальної юридичної літератури, нормативних матеріалів.

Монографія містить певні новаторські ідеї та положення, що мають важливе значення для теорії кримінального процесу, криміналістики й оперативно-розшукової діяльності. Рецензоване видання буде суттєвою підмогою для слухачів, курсантів, студентів, аспірантів, докторантів, науковців закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, а також суддів і працівників правоохоронних органів. Можна висловити сподівання, що ця наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають у теорії та правоохоронній практиці.

*Професор кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
Юлія ЧОРНОУС*

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО, ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІІІ КВАРТАЛІ 2022 РОКУ

● **8 липня 2022 року** – науковий семінар, присвячений питанням діяльності єдиного в Україні Центру Литовського права «**Україна-Литва: стратегічне партнерство та безпека Європи**». До участі в заході долучилися понад 80 учасників – представників наукової спільноти. У рамках семінару відбулося нагородження переможців щорічного конкурсу наукових есе серед здобувачів вищої освіти «Україна-Литва: співпраця в руслі європейських стандартів».

Із вітальними словами до представників закладу звернувся Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні Вальдемарас Сарапінас. Він подякував учасникам конкурсу за роботу, а керівництву – за вагомий внесок у організацію проведення такого заходу.

«Конкурс відбувся вже втретє, і мені приємно, що він стає традиційним. До того ж, він проходив у часи широкомасштабної

агресії росії проти України. Тема конкурсу цього року є особливо актуальною: це свідчить про те, що молодь цікавиться європейською тематикою та змінами, що наразі відбуваються в суспільстві. Для мене велика честь представляти Литовську Республіку в Україні, що є для нас не лише надійним партнером, але й гарним другом. Хочу також зазначити, що ми завжди підтримаємо вас у нашій спільній боротьбі проти російської

агресії. Повірте, для нашої держави це аксіома, яку підтримують як політики, так і звичайні литовці», – підкреслив В. Сарапінас.

Ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменко висловив слова вдячності Надзвичайному і Повноважному Послу, а також привітав із Днем державності, який в Литовській Республіці відзначається 6 липня. Зокрема очільник закладу зазначив, що українці відчули з боку Литви справжню підтримку та побачили дієву допомогу в ці надскладні часи. Зауважив ректор і про значущість спільних наукових конкурсів і проєктів.

«Це наукова площина, що дає поштовх продовжувати займатися спільною науковою діяльністю. Переконалий, що до наших ініціатив долучаться й інші держави. Головна мета науковців ДДУВС – непинно розвиватися та відкривати для себе нові перспективи. Тож, щиро раді співпраці з литовськими колегами та сподіваємося невдовзі організувати спільні заходи в очному форматі», – підкреслив А. Фоменко.

Презентувала діяльність Центру Литовського права проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко. Вона наголосила, що пріоритетними напрямками роботи центру є освітній та науковий. Щороку проводяться лекції провідних фахівців, науково-практичні заходи (конференції, семінари, круглі столи), спільні дослідження, результатами яких є видання наукових і навчально-методичних праць, а також наукові стажування, конкурси наукових робіт тощо.

Під час семінару відбулося і безпосереднє нагородження переможців конкурсу. Зазначимо, що цього року для участі в конкурсі студентами та курсантами ДДУВС було подано 50 наукових робіт. Їхня тематика стосувалася питань розбудови безпекової й оборонної співпраці України та Литви; перспектив розвитку академічної мобільності здобувачів вищої освіти навчальних закладів Литви та України, що здійснюють підготовку поліцейських; стратегічного партнерства між Україною та Литвою; співпраці України та Литви в питаннях національної безпеки України; сучасного розвитку економічної дипломатії України та Литви тощо.

За результатами оцінювання наукових есе конкурсною комісією було визначено 13 переможців конкурсу та 15 здобувачів вищої освіти, які отримали сертифікати за участь.

• 27 вересня 2022 року – Всеукраїнський круглий стіл «Рівень задоволеності життям та рівень психологічного благополуччя студентської молоді в умовах пандемії». У роботі наукового заходу взяли участь понад 80 вчених, представників низки науково-освітніх установ України.

Відкрила захід проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії наук вищої освіти України Л. Наливайко.

Привітали учасників заходу директор ННІ права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ В. Савіщенко та завідувач кафедри практичної психології Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ) Е. Панасенко.

До участі у круглому столі долучилися фахівці з Дніпровського державного аграрно-економічного університету, Дніпровського державного медичного університету, Дніпропетровської дитячої міської клінічної лікарні №3 ім. професора М. Ф. Руднева Дніпропетровської обласної ради, Донбаського державного педагогічного університету, Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), Запорізького національного університету, Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Національного університету «Запорізька політехніка», Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти», Українського державного університету науки і технології (м. Дніпро), Університету економіки та права «КРОК» (м. Київ), Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Учасниками науково-практичного заходу були розглянуті такі питання, як соціально-психологічні особливості надання психологічної допомоги в дистанційному форматі, розвиток професійно успішної особистості у процесі електронного навчання, психологічні аспекти допомоги госпіталізованим хворим в умовах пандемії тощо.

• 28 вересня 2022 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Національна економіка та інфраструктурні проекти». Участь у ньому взяли понад 80 фахівців: представники органів державної влади, установ, організацій, академіки, науковці з 11 областей України та 23 закладів вищої освіти.

Організували науковий захід працівники кафедри аналітичної економіки та менеджменту ННІ права та інноваційної освіти. Відкрила семінар проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко.

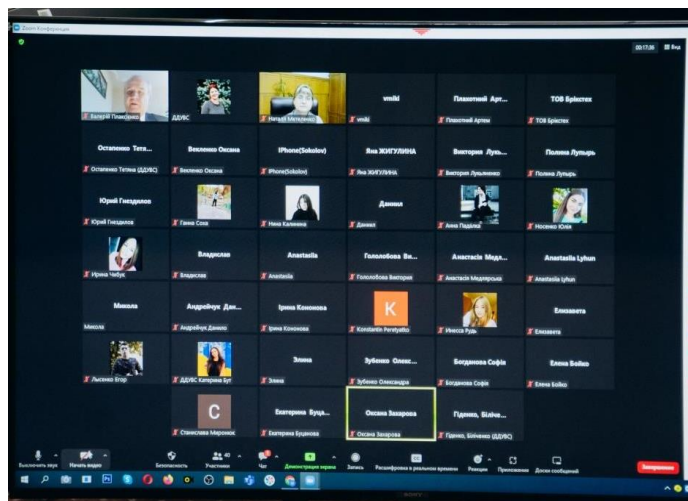

Привітали учасників заходу депутат Дніпропетровської обласної ради, член Постійної комісії обласної ради з питань діяльності комунальних підприємств і підприємництва М. Мірошніченко та директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, доктор юридичних наук, доцент В. Савіщенко.

Учасниками науково-практичного заходу були розглянуті актуальні питання: стратегічні пріоритети енергетичної безпеки як визначальної складової безпеки національної економіки України; формування інноваційної моделі стратегічного розвитку в управлінні безпековою економікою; інституціональні аспекти розвитку національної економіки в умовах передових досягнень науки, технологій та інновацій тощо.

Про актуальні проблеми національної безпеки економіки України розповіла директорка Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України Н. Метеленко.

Відзначили напрямки практичних проблем дослідження стану та перспектив розвитку національної економіки, політичних та інформаційних аспектів управління та визначення актуальних проблем господарювання у критичній інфраструктурі України професор Полтавського державного аграрного університету, доктор економічних наук В. Плаксієнко та головний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, доктор економічних наук, професор В. Микитенко.

• 30 вересня 2022 року – Регіональний круглий стіл «Кримінальне право та кримінологія у світлі сучасних викликів».

Відкрила захід проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що головною метою круглого столу є створення професійного майданчика для відкритого діалогу, обміну думками, актуальною інформацією щодо напрацювання рекомендацій для правоохоронних органів і суду в частині кваліфікації та запобігання військовим злочинам і злочинам проти людяності, що вчиняють військовослужбовці росії на території нашої держави, обговорення інших важливих питань кримінального права та кримінології.

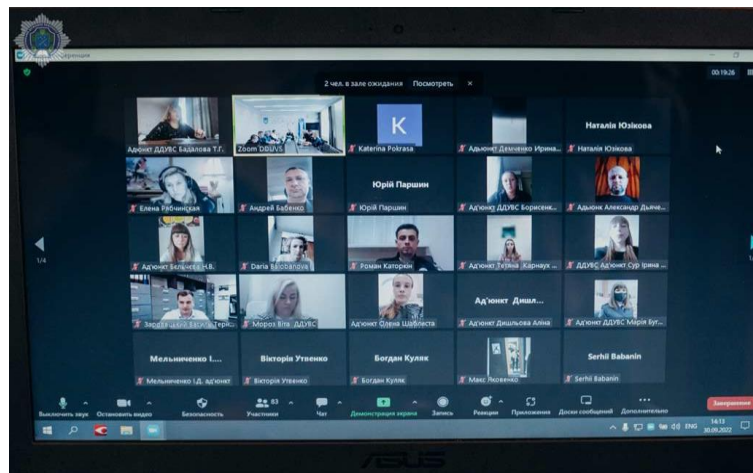

Учасників привітав також заступник директора Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції С. Обшалов, який зазначив, що науково-практичний захід буде підґрунтям для обміну досвідом і надання рекомендацій для покращення підготовки поліцейських, які зараз також протидіють російській агресії проти України.

Звернулася до учасників також директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти, доктор юридичних наук, кандидат педагогічних наук, доцент В. Савіщенко, яка відмітила значення такого заходу для поглиблення знань здобувачів вищої освіти.

До участі у заході долучилися близько 100 фахівців:

науковці та практичні працівники, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових і правоохоронних органів, правозахисних організацій, громадських організацій, а також представники наукових установ із різних регіонів України. Під час науково-практичного семінару учасниками були обговорені актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології, викликані російською агресією проти України.

Жваве обговорення викликали доповіді: директора Навчально-наукового інституту права та кібербезпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора А. Бабенка, який вказав на криміногенну ситуацію в Україні в умовах воєнного стану; завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інституту економіки та права Класичного приватного університету, доктора юридичних наук, професора О. Рябчинської, яка підняла питання щодо покарання за вчинення колабораційної діяльності; професора кафедри адміністративного та кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктора юридичних наук, професора Н. Юзікової, яка презентувала власні авторські доробки щодо інформаційної безпеки в умовах воєнного стану.

Модератором науково-практичного заходу виступив завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор В. Шаблистий. За результатами круглого столу були підведені підсумки та надані відповідні рекомендації з актуальних питань, обговорених на заході, що надалі будуть надіслані до відповідних установ.

• 30 вересня 2022 року – Регіональна науково-практична конференція «Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна і правова держава: історія становлення, сучасний стан та перспективи розвитку». Захід приурочено до Дня працівників освіти.

Привітала учасників проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Л. Наливайко, яка наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті проблемні питання, що постали перед українським суспільством і Українською державою, а їх вирішення є життєво необхідним для збереження української державності в умовах воєнного стану.

З вітальним словом звернувся до учасників науково-практичного заходу декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, полковник поліції К. Бахчев, який зазначив, що пріоритетною функцією Української держави на сучасному етапі її розвитку та конституційним обов'язком ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів, громадян України є захист суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Важливу роль у цьому мають відігравати і науковці через підготовлені ними рекомендації щодо вирішення актуальних питань діяльності держави її інституцій в умовах воєнного стану.

До участі в заході долучилися понад 100 учасників: науковці та практичні

працівники, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових і правоохоронних органів, правозахисних організацій, громадських організацій, а також представники наукових установ із різних регіонів України.

Під час науково-практичної конференції учасниками були обговорені актуальні питання функціонування інституту громадського контролю й юридичної відповідальності держави за діяльність її органів, а також посадових і службових осіб цих органів; суверенітету держави як її необхідного атрибуту; корупції як реальної загрози конституційному ладу України; діяльності Української держави із забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації; практики конституціювання ідеї суверенітету в основному законі України та конституціях європейських держав та інші питання.

Жваве обговорення викликали доповіді: завідувача кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ доктора юридичних наук, професора Б. Калиновського, тема доповіді якого присвячена конституційно-правовим основам громадянського контролю в Україні; завідувача кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права і державного управління

Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара, кандидата юридичних наук Л. Мудриєвської, яка у своєму виступі торкнулася питань суверенітету держави як її необхідного атрибуту; експерта з питань державного управління та місцевого самоврядування консультантки з місцевого розвитку, кандидата наук з державного управління, доцента О. Корневої, виступ якої було присвячено матеріально-фінансовій основі функціонуванню місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, а також фінансуванню програм територіальних громад міжнародними донорами; професора кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. академіка Степана Дем'янчука, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України І. Богатирьова, який у своїй доповіді акцентував на суспільній небезпеці корупції як негативному явищі, що загрожує конституційному ладу України не лише в мирний час, але і в умовах війни, запропонував конкретні шляхи подолання корупції в Україні; начальника відділу нормативного забезпечення КП «Дирекція територій і об'єктів рекреації» Дніпровської міської ради, адвоката С. Абрамова, який у своєму виступі торкнувся питання юридичної відповідальності держави як суб'єкта конституційно-правових відносин, що є необхідною умовою розбудови України як правової держави.

Презентували свої виступи і науковці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: завідувач Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, кандидат юридичних наук, майор поліції О. Бочковий; професор кафедри теорії та історії держави і права, доктор юридичних наук, професор В. Боняк; т.в.о. завідувача кафедри теорії та історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент М. Саєнко; доцент кафедри теорії та історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент І. Сердюк, а також професори кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, доктор юридичних наук, професор Р. Миронюк і доктор юридичних наук, професор, майор поліції Б. Логвиненко.

По завершенню науково-практичної конференції було підбито підсумки та схвалені рекомендації за результатами обговорюваних на заході питань.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНОГО-ЮРИСТА З ЮВІЛЕЄМ!

ГУЛІЄВА Аріфа Джаміль огли

*члена редакційної колегії наукового журналу
«Науковий вісник Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ»*

Народився 4 липня 1952 р. в с. Беюк Гаджар Бардинського р-ну Азербайджану. У 1978 р. закінчив історичний факультет Бакинського держуніверситету, 1984 р. – з відзнакою Бакинську вищу партійну школу при ЦК Компартії Азербайджану (нині – Академія держуправління при Президентові Азербайджанської Республіки), 1989 р. – 10-й курс Київського Суворовського училища (нині – Київський військовий ліцей ім. Івана Богуна); у 2002 р. – магістратуру та 2004 р. – аспірантуру Національної академії державного управління при Президентові України.

Трудовий шлях розпочав секретарем сільради, працював на вищих посадах у комсомольських і партійних органах Азербайджану, директором Бардинського професійного ліцею. З 1998 р. працює в Україні: був кореспондентом газети Адміністрації Президента Азербайджанської Республіки «Халг газети» в Україні. Від 2001 р. – дипломат Посольства Азербайджанської Республіки в Україні (має дипломатичний ранг). З 2007 р. – доцент, з 2009 р. – професор кафедри Міжнародного права Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету. З 2021 р. – професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

У 2005 р. в Національній академії державного управління при Президентові України захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління «Особливості інституту президентства в Україні та Азербайджанській Республіці: державно-управлінський аспект» (спеціальність 25.00.01), у 2012 р. в Інституті законодавства Верховної Ради України – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Порівняльно-правовий аналіз ролі Інституту президентства у протидії міжнародному тероризму (на прикладі України та Азербайджанської Республіки)» (спеціальність 12.00.02). Вчені звання доцента присвоєно у 2012 р., професора – 2019 р. Заслужений працівник освіти України (2013). Академік Національної академії вищої освіти України (2020).

Сфера наукових інтересів – дипломатія, зовнішні зносини, історико-політичні причини тероризму. Автор монографій «Міжнародно-правовий контекст зовнішніх стосунків в умовах глобалізації» (2011), «Інститут президентства в протидії міжнародному тероризму: порівняльно-правовий аналіз законодавств України та Азербайджанської Республіки» (2012), «Наука и народная дипломатия» (2019), «Украино-азербайджанские отношения: право, политика, дипломатия. В 4-х т.» (2014), підручника «Право зовнішніх стосунків» (2012), навчальних посібників «Право зовнішніх стосунків» (2012) та «Основи дипломатичного протоколу та етикету» (анг. і укр. мовами, 2013), конспекту лекцій «Дипломатична та консульська служба» (2011) та ін. Член редколегій 9-и наукових журналів України та Азербайджану.

Активну участь бере у громадській діяльності. Член ради азербайджанців України, голова ГО «Вчена рада Азербайджанців України» та ГО «Інститут народної дипломатії». Член національної спілки журналістів України, об'єднань журналістів Азербайджану, Міжнародної спілки журналістів, дійсний член Асоціації юристів України.

Лауреат премії «Мости дружби Україна-Азербайджан» (2005). Нагороджений медаллю Президента Азербайджанської Республіки «Прогрес» (2016), Золотим орденом «Гордість Азербайджану» (2022), Почесною відзнакою Міністерства культури і туризму України «За досягнення в розвитку культури і мистецтва» (2006), медаллю «Народна шана українським науковцям 1918-2018» до 100-річчя НАН України (2018), почесними грамотами НАН України (2014), Київського міського голови (2011), Міністерства культури України (2012).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2022 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні : монограф. / В. О. Боняк, Я. В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 192 с.

ISBN 978-617-8032-64-7

Монографія є комплексним дослідженням феномену конституційної скарги в Україні. У праці окреслено коло проблемних для сучасної правничої науки питань, пов'язаних із функціонуванням інституту конституційної скарги в Україні. На основі аналізу положень теорій юридичної та судової практики, уточнено зміст поняття конституційної скарги й обґрунтовано необхідність розширення предмета конституційного контролю за конституційною скаргою в частині джерел права. Аргументовано, що конституційна скарга є одним із найважливіших елементів механізму охорони прав людини, що як юридичний засіб забезпечує приведення його в дію.

Окреслено проблемні питання, що негативно впливають на ефективність функціонування Конституційного Суду України; сформульовано пропозиції, що сприятимуть вирішенню наявних проблем і загалом підвищенню результативності нормоконтрольної діяльності цієї інституції.

Для науковців, здобувачів вищої освіти, працівників судових, правоохоронних і правозахисних інституцій, усіх, хто цікавиться проблематикою прав і свобод людини.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10071>

Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посібник. / кол. авт. [В. С. Березняк, О. С. Юнін, В. В. Шаблістий та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц., Заслуженого юриста України А. Є. Фоменка. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

ISBN 978-617-645-490-8

У навчальному посібнику розглянуто питання запобігання та протидії окремим видам і формам дискримінації в Україні. Висвітлено поняття, види та форми дискримінації, стереотипи й упередження як підґрунтя дискримінації, законодавче забезпечення запобігання та протидії дискримінації, причини й умови і кримінально-правове забезпечення запобігання та протидії окремим видам і формам дискримінації. Навчальний посібник розрахований на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ЗВО, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів, прокуратури та суду, адвокатів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10005>

Сучасні інформаційні системи та технології в міжнародних відносинах : навч. посібник / О. Д. Станіна, С. М. Тютченко. Дніпро : ДДУВС, 2022. 136 с.

ISBN 978-617-8032-66-1

У навчальному посібнику викладено основні навчально-методичні та практичні матеріали для вивчення здобувачами вищої освіти дисципліни «Сучасні інформаційні системи та технології в міжнародних відносинах». Він включає найбільш важливі теми відповідно до програми дисципліни.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9996>

Використання інтерактивного мультимедійного обладнання у підготовці поліцейських : навч. посібник / кол. авт. ; за ред. д.ю.н., проф. С. А. Комісарова. Дніпро : ДДУВС, 2022. 196 с.

ISBN 978-617-8032-65-4

Посібник розроблено з метою забезпечити ефективне використання інтерактивного мультимедійного обладнання під час занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка», «Тактична підготовка», «Тактична медицина», інших спеціальних дисциплін. Видання зорієнтовано на вдосконалення тактичних і вогневих навичок поліцейських, зокрема щодо

забезпечення особистої безпеки, тактики охорони публічного порядку, тактики застосування вогнепальної зброї, тактики дій органів Національної поліції з розшуку та затримання озброєних та інших злочинців, супроводження охоронюваних осіб і делегацій, тактика дій в умовах надзвичайних ситуацій, в особливих умовах, при проведенні спеціальних операцій, тактики надання невідкладної домедичної допомоги як постраждалим, так і собі тощо.

Буде корисним для викладачів закладів освіти, які здійснюють підготовку правоохоронців, взагалі, та поліцейських, зокрема, здобувачів вищої освіти у ЗВО системи МВС, працівників органів і підрозділів Національної поліції, а також для всіх, хто цікавиться питаннями використання інтерактивних мультимедійних технологій у навчанні.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9934>

Поліцейська діяльність (у тестових завданнях) : навч.-метод. посібник / Кол. авт.: д.ю.н., проф. А. О. Собакар, д.ю.н., проф. О. С. Юнін, д.ю.н., проф. Б. О. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Р. В. Миронюка. Дніпро : ДДУВС, 2022. 92 с.

ISBN 978-617-8032-62-3

Видання підготовлено з метою перевірки знань, вмінь і навичок щодо основних положень поняття, сутності, видів і ключових напрямків діяльності поліції на сучасному етапі формування та реалізації людиноцентристської моделі діяльності поліції з урахуванням передових світових практик діяльності цього

правоохоронного органу.

Навчально-методичний посібник складено з урахуванням навчальної програми дисципліни «Поліцейська діяльність», викладання якої здійснюється в межах підготовки майбутніх правоохоронців і підвищення кваліфікації діючих працівників поліції в ЗВО зі специфічними умовами навчання.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9805>

Початок досудового розслідування: підстави, порядок та особливості здійснення : метод. рекомендації / кол. авт. ; за ред. к.ю.н., доц. А. Г. Гаркуші. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 180 с.

ISBN 978-617-8032-66-1

У методичних рекомендаціях на підставі чинного кримінального процесуального законодавства, відомих і міжвідомчих нормативно-правових актів, що регламентують досудове провадження, висвітлено основні аспекти діяльності органів дізнання та досудового слідства щодо початкового етапу

досудового розслідування. Розглянуто особливості початку досудового розслідування, а саме: його підстави та порядок, основні процесуальні дії, що проводяться до внесення відомостей до ЄРДР, особливості початку досудового розслідування у формі дізнання, а також контроль-наглядова діяльність на початковому етапі досудового розслідування.

Для працівників органів Національної поліції України, прокуратури, суду, викладачів, аспірантів, слухачів, студентів вищих навчальних закладів юридичного напрямку підготовки.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10072>

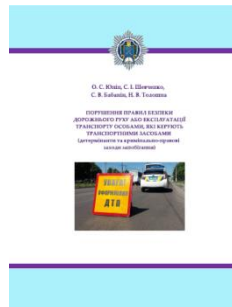

Особливості запобігання кримінальним правопорушенням у період пандемії : метод. рекомендації / кол. авт.: О. С. Юнін, С. І. Шевченко, В. В. Шаблістий та ін. Дніпро : ДДУВС, 2022. 96 с.

На основі аналізу положень чинних нормативно-правових актів України, статистичних даних Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації України, керуючись результатами соціологічного опитування працівників Національної поліції України, розглядається специфіка запобігання кримінальним правопорушенням в умовах пандемії. Проаналізовано динаміку вчинення кримінальних правопорушень. Розглянуто пандемію як детермінант вчинення злочинів і кримінальних проступків. Запропоновано основні напрямки запобігання кримінальним правопорушенням, що демонструють негативну динаміку поширення в умовах пандемії коронавірусної хвороби.

Для працівників Національної поліції України, викладачів, ад'юнктів, курсантів закладів вищої освіти системи МВС.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9662>

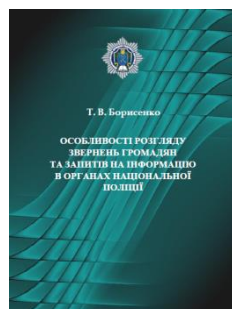

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (детермінанти та кримінально-правові заходи запобігання) : методичні рекомендації / О. С. Юнін, С. І. Шевченко, С. В. Бабанін, Н. В. Толошна. Дніпро: ДДУВ С, 2022. 80 с.

Досліджено окремі причини й умови порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Також розглянуті кримінально-правові заходи запобігання цьому кримінальному правопорушенню. Рекомендації розроблено на основі аналізу вітчизняного законодавства, наукової та публіцистичної літератури з урахуванням власних думок і практичних пропозицій авторів.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ЗВО, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів, прокуратури та суду, адвокатів, а також на всіх, хто цікавиться питаннями безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту в Україні.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9995>

Особливості розгляду звернень громадян та запитів на інформацію в органах Національної поліції : метод. рекомендації / Т. В. Борисенко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 68 с.

У методичних рекомендаціях висвітлено методику дій поліцейських при виконанні службових обов'язків, пов'язаних із розглядом звернень громадян.

Для викладачів, аспірантів, ад'юнктів, курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, поліцейських територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, та всіх, хто цікавиться порядком роботи зі зверненнями громадян і запитами на інформацію.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9866>

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

21 серпня 2022 р. в м. Запоріжжя пішов із життя відомий вчений, один із фундаторів системи відомчої освіти МВС незалежної України **Віталій Григорович ЛУКАШЕВИЧ**.

Народився 7 березня 1948 р. в м. Києві. Трудову діяльність розпочав 1966 р. монтером зв'язку та сигналізації Південно-Східної залізниці. У 1967 р. закінчив Київський електро-механічний технікум залізничного транспорту за кваліфікацією техніка-електрика провідного зв'язку. 1967-1969 рр. – строкова служба у Збройних силах. З 1970 р. працював у карному розшуку й експертно-криміналістичному підрозділі Дарницького райвідділу внутрішніх справ м. Києва. У 1975 р. закінчив з відзнакою Київську вищу школу МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ). З 1975 по 1992 р. пройшов шлях від викладача, старшого викладача, доцента кафедри криміналістики до заступника начальника факультету з підготовки керівників середньої ланки органів внутрішніх справ Київської вищої школи МВС України.

На початку 1990-х рр. стояв біля витоків розбудови системи відомчої освіти МВС України. У 1992-1994 рр. очолював Республіканський навчально-методичний центр МВС України. З 1994 р. – перший проректор новоствореного Запорізького юридичного інституту МВС України. З 2003 р. працював першим проректором, проректором із правового забезпечення, завідувачем кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), в останні роки – професором кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інституту економіки та права цього вишу.

У 1980 р. за спеціальністю 12.00.09 захистив кандидатську дисертацію «Криміналістичні аспекти вивчення злочинних груп», 1993 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Основи теорії професійного спілкування слідчого». У 1988 р. присвоєно вчене звання доцента, 1998 р. – професора. Заслужений юрист України (1999).

З 2000 р. член Ради з юридичної освіти і науки вищих навчальних закладів та наукових установ України, згодом – керівник Запорізького обласного осередку Всеукраїнської громадської організації «Рада представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ». У 2001 р. рішенням Ради директорів Американського Біографічного Інституту (члена Асоціації видавців півдня Національної асоціації незалежних видавців США) удостоєний честі бути включеним номінантом до десятого ювілейного пам'ятного видання добірних біографій «500 впливових лідерів», серед тих, хто зробив істотний внесок у суспільний і професійний розвиток визначеної галузі знань, еліти, котра відіграла певну роль у житті суспільства.

З 2012 р. очолював Запорізький місцевий осередок Міжнародної громадської організації «Конгрес Криміналістів» (м. Харків). Основними напрямками наукової діяльності В. Г. Лукашевича були: кримінальний процес, криміналістика, юридична психологія, кримінальне право, адміністративне право, професійна педагогіка. Працював головним редактором науково-виробничого журналу «Держава та регіони» (серія «Право») Класичного приватного університету. Був членом редакційних колегій періодичних наукових видань: «Вісник Запорізького національного університету (юридичні науки)», «Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України», «Інформаційні технології та захист інформації». Протягом багатьох років був членом експертної ради з національної оборони та безпеки; членом експертної ради з права ВАК України, членом спеціалізованих вчених рад Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Національної академії внутрішніх справ, Національної академії Служби безпеки України, Харківського національного університету внутрішніх справ. Очолював спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальностями 12.00.08 і 12.00.09 у Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя). Підготував 2 докторів і 15 кандидатів юридичних наук. Є автором співавтором) понад 260 публікацій, із яких 6 монографій, 14 навчальних посібників, підручник із криміналістики.

28 вересня 2022 р. пішов із життя **Василь Якович ТАЦІЙ** – почесний президент Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) НАН України та НАПрН України, радник президії НАПрН України.

Народився 13 січня 1940 р. у м. Полтаві. Почав трудову діяльність у 1957 р. токарем Полтавського паровозного депо. Після закінчення у 1963 р. Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) працював у Полтавській обласній прокуратурі.

З 1966 р. його життя та діяльність були пов'язані з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого: аспірант, старший викладач, доцент кафедри кримінального права, заступник декана денного факультету, проректор з наукової роботи, 1987-2020 рр. – ректор університету, з 2020 р. – радник ректора. У 1993 р. Указом Президента України від 23.07.1993 був призначений президентом – організатором Академії правових наук України, а у грудні 1993 р. Загальними зборами був обраний президентом Національної академії правових наук України. З 3 березня 2016 р. – почесний президент Національної академії правових наук України та радник президії НАПрН України. Державний радник юстиції I класу.

У 1970 р. за спеціальністю 12.00.08 захистив кандидатську дисертацію «Кримінальна відповідальність за комерційне посередництво», 1984 р. – докторську дисертацію «Проблеми відповідальності за господарські злочини: об'єкт та система». 1973 р. присвоєно вчене звання доцента, 1985 р. – професора. У 1997 р. обраний дійсним членом (академіком) Національної академії наук України та входив до складу Президії НАН України (з 1998 р.).

Напрямами наукової діяльності були кримінальне право (зокрема, питання об'єкта, суб'єкта та предмета злочину, кримінальної відповідальності за злочини проти особи, держави, довкілля, злочини у сфері господарської діяльності), проблеми теорії держави та права (питання методології правової науки, порівняльно-правових досліджень і правозастосування), конституційного права (принципи організації законотворчого процесу, правова природа й ієрархія правових актів тощо). Автор понад 500 наукових праць, зокрема понад 50 монографій, низки навчальних посібників і підручників з кримінального права.

Був членом кількох президентських та урядових комісій, громадських організацій, зокрема Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, Науково-експертної ради СБУ, Колегії МОН України та ін. Очолював спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій у Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого.

Як член Конституційної комісії брав участь у розробці проекту Конституції України 1996 р., був головою робочої групи Кабінету Міністрів з розробки Кримінального кодексу України 2001 р., членом Вищої Ради юстиції України, Конституційної Асамблеї, Науково-консультативної ради при Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, брав участь у розробці проекту Статуту Міжнародного Кримінального Суду та інших законопроектів.

Був головою наукової ради збірника наукових статей «Вісник Національної академії правових наук України», відповідальним редактором збірника наукових праць «Проблеми законності», співголовою наукової ради журналу «Право України», головою редакційної колегії збірника наукових праць «Щорічник українського права», членом редакційних колегій журналів «Вісник прокуратури», «Вища школа», «Бюлетень Міністерства юстиції України», головним редактором електронного видання «Вісник Асоціації кримінального права України» та ін.

Герой України (2004). Заслужений діяч науки і техніки України (1989). Нагороджений орденами Ярослава Мудрого V, IV, III, II та I ступенів, «За заслуги» II і I ступенів та «Знак Пошани», почесними грамотами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Золотою медаллю НАПрН України. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Премії ім. В. Вернадського, Премії імені Ярослава Мудрого, Премії «Феміда-99». Удостоєний низки відомчих, громадських, церковних нагород та урядових нагород інших держав.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Барбарош Лариса Миколаївна – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Басалик Сергій Анатолійович – доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук

Бегалісв Єрнар Нурланович – професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін Інституту післявузівської освіти Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан (м. Косши Акмолінської обл., Казахстан), доктор юридичних наук, професор

Білецький Вячеслав Олександрович – кандидат наук з державного управління Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Біліченко Валерій Віталійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бобрішова Лілія Володимирівна – доктор філософії в галузі права (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Богуславський Максим Григорович – науковий співробітник лабораторії з дослідження проблем протидії організованих злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Бугайчук Костянтин Леонідович – завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Верба Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Вознюк Андрій Андрійович – завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Волков Юрій Михайлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волошин Володимир Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат наук з державного управління

Глуховея Катерина Миколаївна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Гнєтєв Максим Костянтинович – професор кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук

Долгорученко Катерина Олегівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Жукова Євгенія Олексіївна – докторант Міжнародної Академії управління персоналом (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Захарченко Олександр Валерійович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Казначесв Дмитро Георгійович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Калашнік Євгеній Олександрович – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Калиновський Богдан Валерійович – завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Каменський Дмитро Васильович – завідувач кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету (тимчасово переміщений до м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кліницький Ілля – доктор філософії в галузі права (факультет права та управління Сілезького університету, м. Катовіце, Польща)

Коваленко В'ячеслав Васильович – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Коваленко Ілля Олександрович – аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Козар Юрій Юрійович – професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), доктор юридичних наук, професор

Комісаров Сергій Анатолійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Коренев Андрій Олексійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Косиченко Олександр Олександрович – доцент кафедри інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Крянге Ліляна – професор кафедри публічного права та прикордонної безпеки Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова (м. Кишинів, Молдова), доктор права, доцент

Кривопис Олександр Геннадійович – фахівець ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Крушеницький Андрій Васильович – т.в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

Кулик Тетяна Олександрівна – доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Кулініч Ольга Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Купач Дарина Андріївна – Головний спеціаліст відділу міжнародного співробітництва секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (м. Київ, Україна)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дарія Володимирівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Литвяк Андрій Олегович – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Лініченко Юлія Андріївна – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ломага Юрій Томашович – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Маковій Віктор Петрович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Мамчій Олексій Іванович – завідувач відділення первинної професійної підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації ННІ заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Махлай Олександр Миколайович – начальник кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Мороз Віта Петрівна – завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованим злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Некlesa Олександр Вікторович – викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ніколайчук Світлана Василівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Олійник Ольга Сергіївна – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Паршин Юрій Іванович – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованим злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Пастух Ігор Дмитрович – завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Первій Віта Юрївна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Петрушевська Валентина Костянтинівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Плетенець Віктор Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Райлянова Вікторія Едуардівна – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат філологічних наук

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Рибальченко Людмила Володимирівна – доцент кафедри інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Савіщенко Вікторія Миколаївна – директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, кандидат педагогічних наук, доцент

Саснко Марина Іванівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Санакоев Дмитро Борисович – завідувач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Селіхов Дмитро Анатолійович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Сироїд Тетяна Леонідівна – завідувач кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Скрябін Олексій Миколайович – доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Спільник Сергій Іванович – заступник керівника Дніпропетровської обласної прокуратури (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Степанова Юлія Петрівна – заступник начальника науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук, старший дослідник

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Теремецький Владислав Іванович – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Тишков Владислав Романович – курсант ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Тінін Дмитро Геннадійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ус Галина Олександрівна – завідувач кафедри економіки, обліку та оподаткування Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси, Україна), доктор економічних наук, професор

Цой Ангеліна Едуардівна – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чаус Андрій Олександрович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Черниш В'ячеслав Віталійович – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна)

Чхеїдзе Гела Мурманович – аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Шопіна Ірина Миколаївна – професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), доктор юридичних наук, професор

Юр'єв Денис Сергійович – викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

TABLE OF CONTENTS

UKRAINIAN STATE AND THE LAW IN COMBATING RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

Ivan Bogatyrov

- The impact of the war in Ukraine on the transformational
processes of the transition of the criminal executive
system into the penitentiary system 8

Dmytro Kamensky, Andriy Voznyuk

- Liability for evasion of sanction limitations imposed
on the aggressor state in European and American criminal law 14

Serhiy Spilnyk

- Features of criminal liability for illegal use of humanitarian aid 22

Iryna Shopina

- Efficiency of public administration
in the security and defense sector: a legal view 29

Serhii Babanin

- Criminal legislation of Ukraine as a means of resisting
the armed aggression of the Russian Federation 33

Dmytro Sanakoiev, Oleksii Skriabin

- Features of conduct of criminal proceedings under martial law 39

Serhii Basalyk, Maksym Hnietniev

- Socio-legal justification of the restriction
of the rights of citizens in operative and investigative activities
in the conditions of martial law 45

Viacheslav Kovalenko

- Organizational and legal principles for ensuring
the implementation of the right to judicial protection
in the conditions of the martial law legal regime in Ukraine 51

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW. ISSUES OF PRACTICAL LINGUISTICS

Bohdan Kalynovskyi, Tetiana Kulyk

- Legislative amendments regarding the conditions
of admission to the citizenship of Ukraine 56

Dmytro Selikhov

- Organizational and legal principles
of functioning of saving and loan companies
in the Ukrainian lands of the Russian Empire (1869-1917) 63

Tetiana Syroid

- Death penalty: international legal standards
of application and human rights 70

Iryna Verba

Access to justice: approaches to interpretation 79

Kateryna Dolhoruchenko

«Legal realities» under nazi occupation of Ukrainian territories:
historical and legal aspect of research 84

Olha Kulinich

Constitutional and legal regulation of decentralization
and local government development processes
in EU countries: experience for Ukraine 88

Daria Lazareva

The right to freedom and personal integrity in the legislation
of Ukraine and Italy: comparative legal aspect 94

Svitlana Nikolaichuk

The relationship of the concepts of regulatory and legal act
and individual act: theory and judicial practice 100

Viktoriia Railianova, Olga Oleynik (Khlynsteva)

Conveying names of national and international
organizations, governmental companies, corporations
and private enterprises while translating 106

Maryna Saienko, Anhelina Tsoi

Ukraine is a candidate state for access
to the European Union: guarantees of security, political
and economic development of the country 112

Oleksandr Taldykin

Client forms of state: satellite state 117

Olha Chepik-Trehubenko

The principle of the rule of law: doctrine and court practice 121

Daryna Kupach

Analysis of judicial practice of the European Court of Human Rights
of interstate complaints concerning human rights violations
during the military invasion 128

Valentyna Petrushevska

The genesis of the establishment
and development of the village elder institute in Ukraine 133

**PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION
OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS**

Liliana Creangă

Gender diversity in the police – an essential indicator
in the protection of the civil population 138

Yernar Begaliyev, Kateryna Hlukhoveria

Legal acts of management in the public sphere 141

Yurii Kozar

The state-private partnership in the realization
of the economic and the socio-cultural development
of the territorial communities 148

Roman Opatskyi

Methods of activity of public administration
in implementation of juvenile policy 154

Krystyna Rezvorovych

The current state of operation
of the agricultural land market in Ukraine 159

Vladyslav Teremetskyi

Gender as political and legal guide in the labor sphere 166

Halyna Us

Implementation of the legal framework
for the protection of intellectual property rights in Ukraine 172

Yevheniia Zhukova

Features of the public administration structure 180

Andrii Korenev

International experience of implementation
and use of alternative methods of resolving
administrative and legal disputes in Ukraine 185

Viktor Makovii

Judicial examination in the area
of implementation of the right to a fair trial 192

**CURRENT ISSUES OF PREVENTION
AND COMBATING OFFENSES**

Mykola Yefimov

Scientific disputes regarding the definition a
nd signs of a criminal offense against morality 201

Yurii Parshyn, Vita Moroz, Maksym Boguslavskyi

Offenses in the field of operations with real estate objects:
features of the characteristics of offenses 207

Igor Pastukh

Bounds of administrative and criminal liability for the use
of state or communal property for private interests 213

Viktor Pletenets

The problem of the ratio of investigative situations
and situations of opposition to pre-trial investigation 219

Viacheslav Biletskyi

Prospects of information and analytical provision
of operational and investigation activities in Ukraine 224

Liliia Bobrishova

Certain issues of the object of the criminal offense
in the form of violation of the right to free medical care 231

Maksym Hnietnief, Oleksandr Makhlai

Reflections on the prospects for the development
of investigative legislation 237

Valentyn Lyudvik

Moral (morality) as an object of criminal law protection 243

Yuliia Stepanova

Types of criminal offenses counteraction
to which is committed by the State Border Service of Ukraine 249

Andrii Krushenytskyi

Demanding of items and documents by the prosecution: procedure 256

Oleksandr Zakharchenko

Prevention of offenses that affect public order
and public security as a human rights protection prerogative 263

ECONOMIC SECURITY

Larysa Martseniuk

Formation of the potential opportunities
of the Ukrzaliznytsya within the limits of observing
the economic security of the enterprise 271

Yurii Parshyn, Vladyslav Tyshkov, Yuliia Linichenko

Legalization of illegal income and its main stages 278

PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL
AND INFORMATION-TECHNICAL ASPECTS
OF LEGAL PRACTICE AND LAW ENFORCEMENT

Kostiantyn Buhaichuk

Improvement of regulatory and legal regulation
of the activities of higher education institutions
of the MIA of Ukraine which train police officers 283

Serhii Komissarov, Oleksii Mamchii

Recruiting as a modern personnel selection system
for the National Police 292

Yevhen Kurinnyi

Peculiarities of organization of educational
process during martial law in Ukraine 297

Viktoriya Savishchenko

The concept of the implementation
of the student-centered approach to the organization
of the educational process under the conditions of the martial state 303

Dmytro Kaznacheyev, Yuriy Volkov

Main problems of assimilating theoretical knowledge
and practical skills in shooting by high school students
in the course of military training: a pedagogical perspective 313

Oleksandr Kosychenko,

Lyudmyla Rybalchenko, Illia Klynytskyi

Peculiarities of using visual means of information
and analytical activity in legal and law enforcement sphere 319

Inna Shinkarenko

Psychological consequences of the influence on the personality
of a law officer of extraordinary circumstances 326

Valerii Bilichenko

Tactics of behavior of National Police employees
with the purpose of avoiding dangerous situations 336

Volodymyr Voloshyn

Ways to overcome conflict situations in the operative communication 340

Dmytro Tinin, Yevhyniy Kalashnik

Formation of geniuses among representatives of gifted youth:
certain aspects of identification, formation and qualitative training
of creative personalities during the educational process 346

Oleksandr Neklesa, Denys Yuriiev

Automation of law enforcement activities and its impact
on the quality of provision of police services 353

GRADUATE STUDENT'S TRIBUNE

Larysa Barbarosh

Determinants of domestic criminality 357

Illia Kovalenko

The essence and system of criminal characteristics of fraud
in the field of using banking electronic payments 364

Oleksandr Kryvopusk

Methods of malicious failure to fulfill duties
of care for a child or for a person in which guardianship
or care is established 369

Andrii Lytviak

Classification of criminal offenses committed
by law enforcement officers 377

Yuriy Lomaha

The historical aspect of the development of legal regulation
of criminal responsibility for intentional murders
in the context of their potential multiplicity 385

Vita Pervii

Covert investigators (detective) actions
as a means of collecting evidence during the investigation
of crimes related to abuse of authority or official position 393

Andrii Chaus

problems of administrative responsibility for offenses in the field
of illegal traffic of narcotics and psychotropic substances 399

Viacheslav Chernysh

Criminological characteristics of general social measures
to prevent abuse of authority by persons rendering public services 404

Hela Chkheidze

Determinants affecting the commission
of criminal offenses against foreigners 413

SCIENTIFIC LIFE

Reviews 421
Scientific events 424
Personalities 431
New editions 432
Sorrow and memory 435
Authors 437

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2022

№ 3 (118)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 30.09.2022. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 34,83. Обл.-вид. арк. 37,33. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018